

THE PALIVERSE PROJECT

The Universe of Buddha's Wisdom

Subcommentaries (Tīkā)

3. Subcommentaries on the Canon of Higher Teaching (3. Abhidhamma Piṭaka - Tīkā)

09. The Matrix of the Higher Teaching
(09. Abhidhammamātikāpāḷi)

7. The Matrix of the Conditional Relations
(7. Paṭṭhānamātikā)

PaliVerse

09. The Matrix of the Higher Teaching

7. Paṭṭhānamātikā

Hetupaccayo ārammaṇapaccayo adhipatipaccayo anantarapaccayo
samanantarapaccayo sahaajātapaccayo aññamaññaṇapaccayo nissayapaccayo
upanissayapaccayo purejātapaccayo pacchājātapaccayo āsevanapaccayo
kammaṇapaccayo vipākaṇapaccayo āhārapaccayo indriyapaccayo jhānapaccayo
maggapaccayo sampayuttapaccayo vippayuttapaccayo atthipaccayo natthipaccayo
vigatapaccayo avigatapaccayo.

Paṭṭhānamātikā niṭṭhitā.

Nigamanam

Sattappakaraṇanāmato, abhidhammadesayī;
Devātidevo devānaṃ, devālokaṃhi taṃ pure.

Tassāyaṃ mātikā sabbā, sakalassāpi uddharā;
Ciraṭṭhitatthaṃ dhammassa, taṃ paggaṇhantu sādhamo.

Dvāvīsati tikā ceva, tattheva hetugocchakaṃ;
Cūḷantaradukā satta, gocchakā ca tato paraṃ.

Mahantaradukā cāpi, tato cuddasa niddise;
Gocchakāni duve piṭṭhi-dukāniṭṭhārasedisā.

Dvācattālīsa suttanta-dukā tevanti pañcadhā;
Sattappakaraṇikā bhinnā, dhammasaṅgaṇimātikā.

Abhidhammātikāpāli niṭṭhitā.

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

Mohavicchedanī

Ganthārambhakathā

1. Kāruṇābhāvitam yassa, ñāṇacakkhu mahodayam;
Andhabhūtaṃ lokassa, jātam sāmāññaḷocanam.
2. Tam buddham sugatam dhīram, sasaddhammam sasāvakam;
Vanditvānussaritvā ca, thometvā ca vināyakam.
3. There ca thirasīlādi-guṇālaṅkārasobhite;
Sāsanujjotake dhīre, pubbake vaṃsapālake.
4. Visuddhidevadevo yaṃ, devānaṃ tidaśālaye;
Paññāya desayī tassa, abhidhammassa mātikā.
5. Yā tassā vipulatthāya, dhammasaṅgaṇiādihi;
Anekehi pakārehi, pāliatṭhakathāhi ca.
6. Attho vinicchayo ceva,

Vibhatto sāgarūpamo;
Anantanayavokiṇṇo,
Dukkhogāho yato tato.

7. Samāsenābhidhammatthaṃ, mātikāmukhatokhilaṃ;
Ñātukāmehi suddhehi, antevāsīhi yācito.
8. Saṅkaḍḍhitvāna nayato, pāḷiaṭṭhakathāgataṃ;
Atthaṃ vinicchayañceva, samāsenā nirākulaṃ.
9. Sāmatthiyagataṃ atthaṃ, nikāyantaranissaṭṭhaṃ;
Mahāvihāravāsīnaṃ, kamābhatanayānugaṃ.
10. Dīpayanto nayaññūnaṃ, sadā sammodakāriṇiṃ;
Mohavicchedaniṃ nāma, karissāmatthavaṇṇananti.

Ganthārambhakathā niṭṭhitā.

1. Dhammasaṅgaṇīmātikā

Tikapadatthavaṇṇanā

Tattha abhidhammassa mātikāti ettha kenaṭṭhena abhidhammo?
Dhammātirekadhammavisesaṭṭhena. Atirekavisesaṭṭhadīpako hi ettha abhi-saddo
“bāḷhā me dukkhā vedanā abhikkamanti, no paṭikkamanti,
abhikkantavaṇṇā”tiādīsu viya, tasmā yathā samussitesu bahūsu chattesu ceva
dhajesu ca yaṃ atirekappamāṇaṃ, visesavaṇṇasaṅṭhānañca chattaṃ, taṃ
aticchattaṃ, yo atirekappamāṇo, visesavaṇṇasaṅṭhāno ca dhajo, so atiddhajoti ca
vuccati, evameva ayampi dhammo dhammātirekadhammavisesaṭṭhena
“abhidhammo”ti vuccati. Bhagavatā hi suttantaṃ patvā
khandhāyatanadhātusaccaindriyapaccayākārādayo dhammā ekadesena vibhattā,
na nippadesena, abhidhammaṃ patvā pana anekehi nayavisesehi nippadesatova
vibhattā. Evaṃ dhammātirekadhammavisesaṭṭhena “abhidhammo”ti veditabbo.

Kenaṭṭhena mātikā? Mātusamaṭṭhena. Mātā viyāti hi mātikā yathā padumikaṃ
mukhanti. Yathā hi mātā nānāvidhe putte pasavati, te pāleti, poseti ca,
evamayampi nānāvidhe dhamme, atthe ca pasavati, te ca avinassamāne pāleti,
poseti ca, tasmā “mātikā”ti vuccati. Mātikaṃ hi nissāya
dhammasaṅgaṇīdisattappakaraṇavasena vitthāriyamānā anantāparimāṇā
dhammā, atthā ca tāya pasutā, pālītā, positā viya ca honti. Tathā hi
dhammasaṅgaṇippakaraṇe catasso vibhattiyo cittavibhatti rūpavibhatti
nikkheparāsi atthuddhāroti. Tattha nānāyehi ekūnanavuticittavibhāvinī
cittavibhatti vitthāriyamānā anantāparimāṇabhāṇavārā hoti, tadanantaraṃ
ekavidhādīnā rūpavibhāvinī rūpavibhatti vitthāriyamānā anantāparimāṇabhāṇavārā
hoti, tadanantaraṃ mūlakhandhadvārādīni nikkhipitvā desito nikkheparāsi
vitthāriyamāno anantāparimāṇabhāṇavāro hoti, tadanantaraṃ tepiṭakassa
buddhavaacanassa aṭṭhakathābhūto atthuddhāro vitthāriyamāno
anantāparimāṇabhāṇavāro hoti. Evamidaṃ dhammasaṅgaṇippakaraṇaṃ
vācanāmagгато atirekaterasamattabhāṇavārampi samānaṃ vitthāriyamānaṃ
anantāparimāṇabhāṇavāraṃ hoti.

Tathā vibhaṅgappakaraṇe khandhavibhaṅgo
āyatanadhātusaccaindriyapaccayākārasatipaṭṭhānasammappadhānaiddhipādabojjh
aṅgamaggaṅgajhānaappamaññāsikkhāpadapaṭisambhidāññakhuddakavatthudha

mmahadayavibhaṅgāti aṭṭhārasa vibhaṅgā vibhattā, te
suttantabhājanīyaabhidhammabhājanīyādinānāyehi vitthāriyamānā paccekam
anantāparimāṇabhāṇavārā honti. Evamidam vibhaṅgappakaraṇam vācanāmagгато
pañcatimsamattabhāṇavārampi samānam vitthāriyamānam
anantāparimāṇabhāṇavāram hoti.

Tathā dhātukathāpakaraṇam “saṅgaho asaṅgaho”tiādinā cuddasavidhena
vibhattam vācanāmagгато atirekachabhāṇavāramattampi samānam
vitthāriyamānam anantāparimāṇabhāṇavāram hoti.

Tathā puggalapaññattippakaraṇam khandhapaññatti
āyatanadhātusaccaindriyapuggalapaññattīti chabbidhena vibhattam
vācanāmagгато atirekapañcabhāṇavāramattampi vitthāriyamānam
anantāparimāṇabhāṇavāram hoti.

Tathā kathāvatthuppakaraṇam sakavāde pañca suttasatāni, paravāde pañca
suttasatānīti suttasahassam samodhānetvā vibhattam vācanāmagгато
saṅgītiāropitanayena dīghanikāyappamāṇampi vitthāriyamānam
anantāparimāṇabhāṇavāram hoti.

Tathā yamakappakaraṇam mūlayamakam
khandhāyatanadhātusaccasaṅkhāraanusayacittadhammaindriyayamakanti
dasavidhena vibhattam vācanāmagгато vīsabhāṇavārasatampi vitthāriyamānam
anantāparimāṇabhāṇavāram hoti.

Paṭṭhānappakaraṇam hetupaccayaārammaṇapaccayādicatuvīsati paccaye gahetvā
tikapaṭṭhānādicatuvīsatividhena vibhattam paccekam katipayabhāṇavārampi
vitthāriyamānam anantāparimāṇabhāṇavāram hoti. Eвам anantāparimāṇānam
dhammānam, atthānañca pasavanato, pālanato, posanato ca “mātā viyāti
mātikā”ti vuccati. Pālanaposanañcettha sammutṭhānam, viraddhānañca
pāḷiatthānam mātikānusārena sallakkhetvā samānayanato, rakkhaṇato ca
veditabbam. Sā panāyam paricchedato dhammasaṅgaṇīmātikā vibhaṅgamātikā
dhātukathāmātikā puggalapaññattimātikā kathāvatthumātikā yamakamātikā
paṭṭhānamātikāti sattannaṃ pakaraṇānam ādimhi ṭhapitā sattavidhā hoti.

Tattha dhammasaṅgaṇīmātikā ādi, sāpi tikamātikā dukamātikāti duvidhā. Tattha
dvāvīsati tikā tikamātikā nāma. Dvecattālīsasatadukā dukamātikā nāma, sā puna
āhaccabhāsītā sāvakabhāsītāti duvidhā. Tattha dvāvīsati tikā ceva, “hetū dhammā
na hetū dhammā...pe... saraṇā dhammā araṇā dhammā”ti ime ca sataṃ dukāti
ayaṃ āhaccabhāsītā sammāsambuddhadesitā sattannaṃ pakaraṇānam mātikā
nāma, tadanantarā “vijjābhāgino dhammā avijjābhāgino dhammā...pe...
khañeññaṃ anuppādeññaṃ”nti ime dvācattālīsa suttantikadukā
dhammasenāpatisāriputtattherena ṭhapitattā sāvakabhāsītā nāma. Ime ṭhapento
pana thero na sāmukkaṃsika attano ñāṇena ṭhapesi, ekuttariyam pana
ekakanipātaḍḍakaniḍḍasāṅgītisuttadasuttarasuttehi samodhānetvā
ābhidhammikattatherānam suttantaṃ patvā akilamanatthaṃ ṭhapesi.

Sā puna sappadesanippadesavasena dve koṭṭhāsā honti. Ettha hi nava tikā,
ekasattati ca dukā sappadesānam sāvasesānam nāmarūpānam pariggahitattā
sappadesā nāma, avasesā terasa tikā, ekasattati ca dukā nippadesānam
niravasesānam nāmarūpānam gahitattā nippadesā nāma. Tesam vibhāgo tattha
tattheva āvi bhavissati. Tathā nāmalābhavasena dvidhā. Sabbeva hi ete tikadukā
āḍipadavasena, sabbapadavasena cāti dvidhā nāmaṃ labhanti. Tattha “kusalā
dhammā, akusalā dhammā, abyākatā dhammā”ti ayaṃ tāva āḍipadavasena

laddhanāmo kusalattiko nāma. “Sukhāya vedanāya sampayuttā dhammā...pe... dhammā”ti ayaṃ sabbapadavasena laddhanāmo vedanāttiko nāma. Evaṃ sabbesampi tikadukānaṃ nāmaṃ veditabbaṃ.

Sā panesā pañcadasahi paricchedehi vavatthitā. Tikānaṃ hi eko paricchedo, dukānaṃ cuddasa. “Hetū dhammā nahetū dhammā”tiādayo hi cha dukā ganthato ca atthato ca aññamaññasambandhena kaṇṇikā viya, ghaṭṭā viya ca hutvā ṭhitattā “hetugocchako”ti vuccati. Tato apare “sappaccayā dhammā”tiādayo satta dukā aññamaññaṃ asambandhā kevalaṃ dukasāmaññaṃ uccinitvā gocchakantare ṭhapitattā, aññehi ca antaradukehi cūḷakattā “cūḷantaradukā”ti veditabbā. Tato paraṃ āsavadukādīnaṃ channaṃ dukānaṃ vasena āsavagocchako nāma. Tato saṃyojanadukādīnaṃ channaṃ vasena saṃyojanagocchako nāma. Tathā ganthaoghayoganīvaraṇadukādīnaṃ channaṃ channaṃ vasena ganthaoghayoganīvaraṇagocchakā nāma. Parāmāsadukādīnaṃ pañcannaṃ vasena parāmāsagocchako nāma. Tato paraṃ sārammaṇadukādayo catuddasa dukā mahantaradukā nāma. Tato paraṃ upādānadukādayo cha dukā upādānagocchako nāma. Tato kilesadukādayo aṭṭhadukā kilesagocchako nāma. Tato paraṃ dassanenapahātabbadukādayo aṭṭhārasa dukā abhidhammamātikāya pariyosāne ṭhapitattā piṭṭhidukā nāma. Vijjābhāgiyadukādayo pana dvācattālīsa dukā suddhikadukā nāma. Evametissā pañcadasahi paricchedehi vavatthitāya tāva ayaṃ atthavaṇṇanā bhavissati.

Kusalattikavaṇṇanā

Yasmā panettha tikamātikā ādi, tatthāpi kusalattiko ādi, tasmā kusalattikassa tāva

-

Atthato bhūmibhedā ca, paccekam sampayogato;
Uddesato ca dhammānaṃ, lakkhaṇādivibhāgato.

Saṅgahā suññato ceva, visayādippabhedato;
Yathānurūpaṃ sabbattha, veditabbo vinicchayo.

Tattha atthato tāva kusalā dhammāti ettha kusalasaddo ārogyānavajjachekasukhavipākesu dissati. Ayaṃ hi “kacci nu bhoto kusalaṃ, kacci bhoto anāmaya”ntiādīsu ārogye dissati. “Katamo pana, bhante, kāyasamācāro kusalo? Yo kho, mahārāja, kāyasamācāro anavajjo”tiādīsu anavajje. “Kusalo tvaṃ rathassa aṅgapaccaṅgāna”ntiādīsu cheke. “Kusalassa kammassa katattā upacitattā”tiādīsu sukhavipāke. Svāyamidha ārogyepi anavajjepi sukhavipākepi vattati. Yatheva hi rūpakāye nibyādhitāya ārogyaṭṭhena kusalaṃ vuttaṃ, evaṃ arūpadhammepi kilesabyādhino abhāvena ārogyaṭṭhena kusalaṃ veditabbaṃ. Kilesavajjassa pana abhāvā anavajjaṭṭhena kusalaṃ.

Dhamma-saddo panāyaṃ pariyattihetuguṇanissattanijjīvatādīsu dissati. Ayaṃ hi “dhammaṃ pariyāpuṇāti suttaṃ geyya”ntiādīsu pariyattiyaṃ dissati. “Hetumhi ñāṇaṃ dhammapaṭisambhidā”tiādīsu hetumhi. “Na hi dhammo adhammo ca, ubho samavipākino”tiādīsu guṇe. “Dhammesu dhammānupassī viharatī”tiādīsu nissattanijjīvatāyaṃ, svāyamidhāpi nissattanijjīvatāyameva vaṭṭati.

Vacanattho panettha - kucchite pāpadhamme salayanti calayanti kampaṇṭi viddhamsentīti kusalā. Kucchitena vā ākārena sayantīti kusā, te kuse lunanti chindantīti kusalā. Kucchitānaṃ vā sānato tanukaraṇato ñāṇaṃ kusaṃ nāma, tena kusena lātabbā parivattetabbāti kusalā. Atha vā kosallaṃ vuccati paññā, tato kosallato sambhūtatā kusalā. Idaṃ pana anantare vuttañcāti nibbacanadvayaṃ

kiñcāpi nippariyāyato ñāṇasampayuttānameva yujjati, ruḷhīvasena pana taṃsadisatāya ñāṇavippayuttānampīti gahetabbaṃ. Yathā vā kusā ubhayabhāgagataṃ hatthappadesaṃ lunanti, evamimepi uppannānuppannabhāvena ubhayabhāgagataṃ saṃkilesapakkhaṃ lunanti, tasmā kusā viya lunantīti kusalā. Attano pana sabhāvaṃ dhārentīti dhammā, dhārīyanti vā paccayehi, dhārīyanti vā yathāsabhāvato ādhārīyantītipi dhammā. Na kusalā akusalā, mittapaṭipakkhā amittā viya kusalapaṭipakkhāti attho. Na byākatāti abyākatā, kusalākusalahāvena akathitāti attho. Tesu anavajjasukhavipākalakkhaṇā kusalā, sāvajjadukkhavipākalakkhaṇā akusalā, avipākalakkhaṇā abyākatā.

Kiṃ panetāni kusalāti vā dhammāti vātiādīni ekatthāni, udāhu nānatthānīti? Kiñcettha yadi tāva ekatthāni, “kusalā dhammā”ti idaṃ “kusalā kusalā”ti vuttasadisāṃ hoti. Atha nānatthāni, tikadukānaṃ chakkacatukkabhāvo āpajjati, padānañca asambandho “kusalā rūpaṃ cakkhumā”tiādīnaṃ viya. Athāpi yadi etāni ekatthāni, kusalākusalābyākatapadānaṃ tiṇṇampi dhammānaṃ dhammasabhāvena ekattā kusalādīnampi ekattaṃ āpajjati. Atha “kusalapadato akusalādipadassa aññattaṃ siyā”ti vadatha, na etāni ekatthāni. Tadā dhammo nāma bhāvo. Bhāvato ca añño abhāvoti. Evaṃ aññoññāpekkhāya abhāvattamāpannehi dhammehi anaññe kusalādayopi abhāvā eva siyunti? Sabbametaṃ akāraṇaṃ, kasmā? Yathānumativohārasiddhito, na hi “kusalā dhammā”tiādīni padāni yathā kusalā kusalāti, evaṃ atthavisesābhāvena paṇḍitehi anumātāni, nāpi kusalā rūpaṃ cakkhumā-saddā viya aññamaññaṃ anolokitatthabhāvena, atha kho anavajjaiṭṭhavipākattādisaṅkhātassa atthavisesassa, sabhāvasādhāraṇādiatthasāmaññaṃ ca jotakattena yathākkamaṃ anumātāni. Kusala-saddo hi dhamma-saddassa purato vuccamāno kusalākusalādisabbasādhāraṇasāmaññaṃatthadīpakaṃ dhamma-saddaṃ akusalādito nivattetvā attano attano atthavisesavisiṭṭhatthadīpakaṃ karoti. Evaṃ paccekaṃ bhinnavisayānampi nesaṃ visesanavisesitabbabhāvena pavattiyaṃ ekatthatāya paṇḍitānumatatāya yathāvuttadosāropane kāraṇaṃ vuttaṃ, sabbametaṃ akāraṇaṃ. Evaṃ tato paresupi sabbattha yathānurūpato ñātābbaṃ. Ayaṃ tāva padatthato vinicchayo.

Kusalapadattho

Bhūmibhedāti tesu kusalākusalābyākatesu dhammesu kusalā tāva dhammā bhūmibhedato catubbidhā honti - kāmāvacarā rūpāvacarā arūpāvacarā lokuttarāti. Ayaṃ bhūmibhedato vinicchayo.

Sampayogatoti evaṃ bhūmibhedato catubbidhānampi nesaṃ paccekaṃ sampayogato vinicchayo veditabbo. Tattha kāmāvacarā tāva sampayogato atṭhavidhā honti. Seyyathidaṃ? Somanassasahagataṃ ñāṇasampayuttaṃ asaṅkhāraṃ, tathā sasaṅkhāraṃ. Upekkhāsahagataṃ ñāṇasampayuttaṃ asaṅkhāraṃ, tathā sasaṅkhāraṃ. Somanassasahagataṃ ñāṇavippayuttaṃ asaṅkhāraṃ, tathā sasaṅkhāraṃ. Upekkhāsahagataṃ ñāṇavippayuttaṃ asaṅkhāraṃ, tathā sasaṅkhāraṃ. Tattha iṭṭhārammaṇatā, saddhābāhullatā, visuddhadiṭṭhitā, ānisaṃsadassāvitā ca ekādasa pītisaṃbojjhaṅgakāraṇāni cāti imehi tāva kāraṇehi somanassasahagatabhāvo veditabbo. Ñāṇasampattiṃ pana patthetvā katakammato, brahmādiupapattito, paññādasakavasena indriyaparipākato, vikkhambhanena kilesadūribhāvato ca sattavidhadhammavicayasambojjhaṅgakāraṇato ca ñāṇasampayuttatā veditabbā. Attano vā paresaṃ vā vasena pavatto pubbapayogo saṅkhāro nāma.

Tena uppannaṃ sasaṅkhāraṃ, tadabhāvā asaṅkhāraṃca veditabbaṃ. Etesu hi yathāvuttasomanassañāṇahetuṃ āgamma pahaṭṭho “atthi dinna”nti ādinayappavattaṃ sammādiṭṭhiṃ purakkhatvā asaṃsīdanto, parehi ca anussāhito dānādīni puññāni karoti, tadāssa somanassasahagataṃ ñāṇasampayuttaṃ paṭhamam kusalam uppajjati. Yadā pana vuttanayena haṭṭhatuṭṭho sammādiṭṭhiṃ purakkhatvā amuttacāgitādivasena saṃsīdamāno, attano paṭisaṅkhārena vā parehi vā ussāhito karoti, tadāssa tadeva sasaṅkhāraṃ dutiyam kusalam hoti. Yadā pana ñātijanādipaṭipattidassanena jātapaṛicayā bāladārakādayo bhikkhuādidassanena somanassajāta sahasā dānavandanādīni karonti, tadā ñāṇavippayuttaṃ tatiyam kusalam uppajjati. Yadā pana ñātiādīhi ussāhitā evam paṭipajjanti, tadā tadeva catuttham sasaṅkhāracittaṃ hoti. Yadā pana somanassahetuno abhāvena visum catūsupi vikappesu somanassarahitā honti, tadā sesāni cattāri upekkhāsahagatāni kusalāni uppajjanti. Evam paccekam sampayogato vinicchayo veditabbo.

Uddesato ca dhammānanti evam sampayogato aṭṭhavidhesu kusalesu paccekam dhammānam uddesatopi vinicchayo veditabbo. Tattha paṭhamakusale tāva pāḷiyā sarūpena āgatā tiṃsa dhammā, yevāpanakā navāti ekūnacattālīsa dhammā honti. Seyyathidaṃ - phasso vedanā saññā cetanā cittaṃ vitakko vicāro pīti vīriyam cittekaggatā jīvitam saddhā sati hirī ottappaṃ alobho adoso amoho kāyapassaddhi cittapassaddhi kāyalahutā cittalahutā kāyamudutā cittamudutā kāyakammaññatā cittakammaññatā kāyapāguññatā cittapāguññatā kāyujukatā cittujukatāti ime sarūpena āgatā tiṃsadhammā. Chando adhimokkho manasikāro tatramajjhattatā karuṇā muditā kāyaduccaritavirati vacīduccaritavirati micchājīvaviratīti ime yevāpanakā navāti.

Padabhājanīye pana -

“Yasmiṃ samaye kāmāvacaram kusalam cittaṃ uppannam hoti...pe... tasmīṃ samaye phasso hoti, vedanā...pe... saññā cetanā cittaṃ vitakko vicāro pīti sukham cittassekaggatā saddhindriyam vīriyindriyam satindriyam samādhindriyam paññindriyam manindriyam somanassindriyam jīvitindriyam sammādiṭṭhi sammāsaṅkappo sammāvāyāmo sammāsati sammāsamādhi saddhābalaṃ vīriyabalaṃ satibalaṃ samādhibalaṃ paññābalaṃ hiribalaṃ ottappabalaṃ alobho adoso amoho anabhijjhā abyāpādo sammādiṭṭhi hirī ottappaṃ kāyapassaddhi cittapassaddhi kāyalahutā cittalahutā kāyamudutā cittamudutā kāyakammaññatā cittakammaññatā kāyapāguññatā cittapāguññatā kāyujukatā cittujukatā sati sampajaññaṃ samatho vipassanā paggāho avikkhepo hotī”ti -

Evam sarūpato uddiṭṭhā chapaññāsa dhammā “ye vā pana tasmīṃ samaye aññepi atthi paṭiccasamuppannā arūpino dhammā”ti evam yevāpanakavasena sāmāññato uddiṭṭhā, aṭṭhakathāyam cassā tesu tesu suttappadesesu āgate gahetvā sarūpato niddiṭṭhā chandādayo navāti pañcasatṭhi dhammā āgatā. Yasmā pana tesu sarūpena āgatā jhānaṅgaṇḍriyamaggaṅgabalamūlādīnam vasena ekasseva bahukiccatā dassanattam punappunam gahetvā pariyāyena chapaññāsa vidhena desitāpi agahitaggahaṇena yathāvuttā samatiṃseva dhammā honti, te pana savibhattikā avibhattikāti duvidhā. Tattha phassādayo aṭṭhārāsa ekakattā avibhattikā. Vedanādayo dvādasa dhammā aṭṭhatimsappabhedena yathāyogam vibhattattā savibhattikā, yevāpanakā pana avibhattikā eva. Tasmā te sabbe pi nippariyāyena ekūnacattālīsa dhammāva honti. Honti cettha -

Phassādipaṇcakaṃ pañcājhānaṅgānindriyattṭhakaṃ;
Maggaṅgapaṇcakaṃ sattabalaṃ mūlattikampi ca.

Kammappathattikañceva, lokapāladukaṃ tathā;
Passaddhiādī cha dukā, tīṇi piṭṭhidukāniti.

Sattarasahi rāsīhi, chapaññāseva pāḷiyaṃ;
Vuttā sabhāvato tiṃsa, dhammā agahitaggahe.

Phasso jīvitasaññā ca, cetanā cārapītiyo;
Cha dukā kāyapassaddhi-pamukhāṭṭhārasekakā.

Cittaṃ vitakko saddhā ca, hiriottappiyampi ca;
Alobho ca adoso ca, satta dvidhā vibhāvitā.

Vedanā tividhā vīriyaṃ, sati ca catudhā matā;
Chaddhā ekaggatā paññā, sattadhāva vibhāvitā.

Viratī appamaññāyo, manakkāro chandamajjhata;
Dhimokkho yevāpanakā, navete paṭhame mane.

Pañcasaṭṭhividheneva, pariyāyena desitā;
Navādhikā ca tettiṃsa, dhammāva paramatthatoti.

Ettha ca sarūpena āgatā tiṃsa dhammā, yevāpanakesu cattāro cāti catuttiṃsa dhammā ekakkhaṇe niyatā labbhanti, sesā pana karuṇādayo pañca karuṇāpubbabhāgamuditāpubbabhāgavasena, kāyaduccaritavacīduccaritamicchājīvehi viramaṇavasena ca cittassa pavattikālesu eva uppajjitvā aññathānuppajjanato aniyatā. Te ca yasmā dukkhasukhasattavasena, kāyaduccaritāditayavasena ca paccekkaṃ bhinnavisayattā ekato na uppajjanti, tasmā karuṇāpubbabhāgādivasena pavattesu pañcasu cittakkhaṇesu niyatā catuttiṃsa, karuṇādīsu ekanti pañcatimṃsa dhammā uppajjanti, kevalaṃ pana dānādivasena pavattiyaṃ niyatā catuttiṃseva uppajjantīti veditabbaṃ. Ayaṃ dhammuddesato vinicchayo.

Lakkhaṇādivibhāgatoti evaṃ uddiṭṭhānaṃ dhammānaṃ lakkhaṇarasādito vinicchayo veditabbo. Phusatīti phasso. Svāyaṃ phusanalakkhaṇo, saṅghaṭṭanaraso, sannipātapaccupaṭṭhāno, āpāthagatavisayapadaṭṭhāno. Ayaṃ hi arūpadhammopi samāno ārammaṇe phusanākārena pavattatīti phusanalakkhaṇo, sā cassa phusanākārappavatti ambilādidassane kheḷuppādādīnā ñātābā. Ekadesena pana anallīyamānopi rūpaṃ viya cakkhuṃ, saddo viya ca sotaṃ cittamārammaṇaṃ saṅghaṭṭetīti saṅghaṭṭanaraso. Tikasannipātasāṅkhātassa pana attano kāraṇassa vasena paveditattā sannipātapaccupaṭṭhāno, phalaṭṭhena paccupaṭṭhānena panesa vedanāpaccupaṭṭhāno nāma hoti. Tajjāsamannāhārena ceva indriyena ca parikkhate visaye anantarāyena uppajjanato āpāthagatavisayapadaṭṭhānoti vuccati. Vedanādiṭṭhānabhāvato panesa nīccammā gāvī viya daṭṭhabbo. Lakkhaṇādīsu ca tesāṃ tesāṃ dhammānaṃ sabhāvo vā sāmāññaṃ vā lakkhaṇaṃ nāma, kiccaṃ vā sampatti vā raso nāma, upaṭṭhānākāro vā phalaṃ vā paccupaṭṭhānaṃ nāma, āsannakāraṇaṃ padaṭṭhānaṃ nāma. Evaṃ uparipi sabbattha lakkhaṇādīnaṃ nānattaṃ veditabbaṃ.

Vedayatīti vedanā, sā vedayitalakkhaṇā, sabhāvabhedaṭṭhato panesā pañcavidhā hoti - sukhaṃ dukkhaṃ somanassaṃ domanassaṃ upekkhāti. Tattha iṭṭhaphoṭṭhabbānubhavanalakkhaṇaṃ sukhaṃ, sampayuttānaṃ upabrūhanarasaṃ, kāyikaassādapaccupaṭṭhānaṃ, kāyindriyapadaṭṭhānaṃ. Anīṭṭhaphoṭṭhabbānubhavanalakkhaṇaṃ dukkhaṃ, sampayuttānaṃ

milāpanarasam, kāyikābādhapaccupaṭṭhānam, kāyindriyapadaṭṭhānam. Itthārammaṇānubhavanalakkhaṇam somanassam, yathā tathā vā itthākārasambhogarasam, sampayuttānam upabrūhanarasam vā, cetasikaassādapaccupaṭṭhānam, itthākāradassanapadaṭṭhānam. Anitthārammaṇānubhavanalakkhaṇam domanassam, yathā tathā vā anitthākārasambhogarasam, sampayuttānam milāpanarasam vā, cetasikābādhapaccupaṭṭhānam, ekantena hadayavatthupadaṭṭhānam. Majjhattavedayitalakkhaṇā upekkhā, sampayuttānam nātiupabrūhanamilāpanarasā, santabhāvapaccupaṭṭhānā, nippītikacittapadaṭṭhānā. Ettha ca sukham, dukkhañca ekantamabyākataṃ, domanassamekantamakusalam, somanassupekkhā pana siyā kusalā, siyā akusalā, siyā abyākata. Idha pana kusalā somanassavedanā adhippetā.

Nīlādibhedam ārammaṇam sañjānātīti saññā. Sā sañjānanalakkhaṇā, paccābhiññānarasā, punasañjānapaccayanimittakaraṇarasā vā dāruādīsu tacchakādayo viya, yathāgahitanimittavasena abhinivesakaraṇapaccupaṭṭhānā hatthidassakaandhā viya, ārammaṇe anogālvavuttitāya aciraṭṭhānapaccupaṭṭhānā vā vijju viya, yathāupaṭṭhitavisayapadaṭṭhānā tiṇapurisesu migapotakānam purisāti uppannasaññā viya.

Cetetīti cetanā, saddhiṃ attanā sampayuttadhamme ārammaṇe abhisandahatīti attho. Sā cetanābhāvalakkhaṇā, āyūhanarasā, sā ca kusalākusalesu eva hoti. Itaresu pana taṃsadisatāya saṃvidahanapaccupaṭṭhānā sakiccaparakiccasādhakā jeṭṭhasissamahāvaḍḍhakiādayo viya. Accāyikakammānussaraṇādīsu panāyam sampayuttesu ussāhanabhāvena pavattamānā pākaṭā hoti.

Ārammaṇam cintetīti cittam, viññānam. Vitthārato panassa vacanattho cittaduke āvi bhavissati. Tadetam vijānanalakkhaṇam cittam, pubbaṅgamarasam, nīrantarappavattito sandhānapaccupaṭṭhānam, nāmarūpapadaṭṭhānam.

Vitakketi ūheti, vitakkanamattameva vā soti vitakko. Svāyamārammaṇe cittassa abhiropanalakkhaṇo, āhananapariyāhananaraso, ārammaṇe cittassa ānayanapaccupaṭṭhāno.

Ārammaṇe tena cittam vicarati, vicaraṇamattameva vā soti vicāro. Svāyamārammaṇānumajjanalakkhaṇo, tattha sahaṇātānuyojanaraso, cittassa anuppabandhanapaccupaṭṭhāno. Abhiniropanānumajjanavasena panesam yathākkamam oḷārikasukhumatāya ghaṇṭābhighāto viya cetaso paṭhamābhinipāto vitakko, ghaṇṭānuravo viya anuppabandho vicāro. Vipphāravā cettha vitakko ākāse uppatitukāmapakkhino pakkhavikkhepo viya, santavutti vicāro ākāse uppatitassa pakkhino pakkhapasāraṇam viya. So pana nesam viseso paṭhamadutiyaajjhānesu pākaṭo hoti. Ubhopi panete sampayuttadhammapadaṭṭhānā.

Piṇayatīti pīti. Sā sampiyāyanalakkhaṇā, kāyacittapīṇanarasā, pharaṇarasā vā, odagypaccupaṭṭhānā, somanassasahagatacittapadaṭṭhānā.

Vīraṇam bhāvo, kammaṃ vā vīriyam, vividhena vā upāyena īrayitabbam pavattayitabbanti vīriyam. Tañca ussāhalakkhaṇam, sahaṇātānam upatthambhanarasam, asaṃsīdanabhāvapaccupaṭṭhānam, “saṃviggo yoniso padahatī”ti vacanato saṃvegapadaṭṭhānam, vīriyārambhavatthupadaṭṭhānam vā. Idam pana kusalapakkhe padaṭṭhānam, akusalādipakkhe pana sādharmaṇavasena yathā tathā vā dukkhavinodanakāmatāpadaṭṭhānam, sampayuttadhammapadaṭṭhānam vā. Tam samāradham sabbāsam sampattīnam mūlam hotīti daṭṭhabbam.

Eko aggo visayo assāti ekaggaṃ, cittaṃ, tassa bhāvo ekaggatā, cittassa ekaggatā cittekaggatā, samādhissetaṃ nāmaṃ. Sā avisāraṇalakkhaṇā, sahaḥātānaṃ sampiṇḍanarasā nahānīyacuṇṇānaṃ udakaṃ viya, upasamapaccupaṭṭhānā, ñāṇapaccupaṭṭhānā vā, sukhapadaṭṭhānā, akusalādisādhāraṇavasena panetthāpi paccupaṭṭhānapadaṭṭhānāni vuttanayena yojetvā ñātābbāni. Nivāte dīpaccīnaṃ ṭhīti viya cetaso ṭhīti dāṭṭhabbā.

Ettha ca kiñcāpi ārammaṇaṃ bhinditvā anupavisantā viya kusalapakkhe cattāro dhammā ārammaṇaṃ ogāhanti saddhā sati ekaggatā paññāti, teneva saddhā “okappanā”ti vuttā, sati ca “apilāpanā”ti, ekaggatā “avaṭṭhīti”ti, paññā “pariyogāhanā”ti ca vuttā. Akusalapakkhe ca tayo taṇhā diṭṭhi avijjāti. Tena te eva “oghā”ti vuttā. Tathāpi nesaṃ lakkhaṇādito nānattampi siddhameva. Akusalapakkhe pana ekaggatā uddhaccasamāgatattā “ogāhanā”ti na vuttā. Akusaladhammā hi ekavisaye sampiṇḍanakiccena samādhinā yuttāpi udakasittarajuṭṭhānaṃ viya taṅkhaṇāññeva vikiraṇasabhāvā honti. Teneva hettha upacārappanāppatti na hoti, kusalaadhammā pana yasmā udakaṃ āsiñcitvā āsiñcitvā ākoṭanamajjanādīni katvā upalittaṭṭhānaṃ viya sakalampi divasaṃ niccalapavattanasamatthāti upacārappanāppattāpi hoti, tasmā tattha ogāhanāti vuttāti gahetabbaṃ.

Jīvanti tena, jīvanamattaṃ vā tanti jīvitaṃ, taṃ sahaḥātānupālānalakkhaṇaṃ, tesāṃ pavattanarasāṃ, tesaññeva ṭhapanapaccupaṭṭhānaṃ, yāpayitabbadhammapadaṭṭhānaṃ. Attano ṭhitikkhaṇe eva cetāṃ te dhamme anupāleti udakaṃ viya uppalādīni, na bhaṅgakkhaṇe. Sayāṃ bhijjamānattā sayāṃ pavattitadhammasambandheneva pavattati niyāmaṃ viyāti dāṭṭhabbaṃ.

Saddahanti etāya, sayāṃ vā saddahati, saddahanamattaṃ vā esāti saddhā. Sā saddahanalakkhaṇā, okappanalakkhaṇā vā, pasādanarasā udakappasādakamaṇi viya, pakkhandanarasā vā oghuttārakavīrapuriso viya, akālusiyaṇapaccupaṭṭhānā, adhimuttipaccupaṭṭhānā vā, saddheyyavatthupadaṭṭhānā, saddhammasavanādisotāpattiyaṅgapadaṭṭhānā vā, hatthavittabījāni viya dāṭṭhabbā.

Saranti tāya, sayāṃ vā sarati, saraṇamattameva vā esāti sati. Sā apilāpanalakkhaṇā, asammosanarasā, ārakkhapaccupaṭṭhānā, visayābhimukhabhāvapaccupaṭṭhānā vā, thirasaññāpadaṭṭhānā, kāyādisatiṭṭhānapadaṭṭhānā vā. Ārammaṇe dāḥapatiṭṭhitattā pana esikā viya, cakkhudvārādirakkhaṇato dovāriko viya ca dāṭṭhabbā.

Kāyaduccaritādīhi hirīyatīti hirī, lajjāyetaṃ adhivacanaṃ. Tehiyeva ottappatīti ottappaṃ, pāpato ubbegassetāṃ adhivacanaṃ. Tattha pāpato jigucchānalakkhaṇā hirī, uttāsālakkaṇaṃ ottappaṃ. Lajjanākārena pāpakānaṃ akaraṇarasā hirī, uttāsākārena ottappaṃ. Asucimakkhitassa, aggisantattassa ca ayogussa gahetum avisaṇaṃ viya etesaṃ yathākkamaṃ jigucchanasantāsākārehi pāpakāraṇaṃ veditabbaṃ. Vuttākāreneva ca pāpato saṃkocanapaccupaṭṭhānāni etāni, attaparagāravapadaṭṭhānāni kulavadhūvesiyā bhāvo viya, lokapālakāni cāti dāṭṭhabbāni. Ubhinnaṃ pi panesaṃ samuṭṭhānaṃ adhipati sabhāvo lakkhaṇena cāti mātikaṃ ṭhāpetvā yathākkamaṃ ajjhatabhiddhāsamuṭṭhānatā, attalokādhipatitā, lajjābhayaṇasabhāvaṇṭhitatā, sappatissavavajjabhayadassāvitālakkaṇatā ca aṭṭhasālīniyaṃ vitthārato vibhattā, atthikehi taṃ tattheva gahetabbaṃ.

Na lubbhati etena, sayāṃ vā na lubbhati, alubbhanamattameva vā tanti alobho. Adosāmohe supi ese va nayo. Tesu alobho ārammaṇe cittassa agedhalakkhaṇo, alaggabhāvalakkhaṇo vā kamaladale jalabindu viya, apariggaharaso muttabhikkhu

viya, anallīnabhāvapaccupaṭṭhāno asucimhi patitapuriso viya.

Adoso acaṇḍikkalakkhaṇo, avirodhalakkhaṇo vā anukūlamitto viya,
āghātavinayanaraso, pariḷāhavinayanaraso vā candanaṃ viya,
sommabhāvapaccupaṭṭhāno puṇṇacando viya.

Amoho yathāsabhāvapappaṭivedhalakkhaṇo, akkhalitappaṭivedhalakkhaṇo vā
kusalissāsakkhittausuppaṭivedho viya, visayobhāsanaraso anuddhaṭo padīpo viya,
asammohapaccupaṭṭhāno araññagatasudesako viya. Tayopi cete sabbakusalānaṃ
mūlabhūtāti daṭṭhabbā.

Apica alobho cettha dānāhetu, adoso sīlahetu, amoho bhāvanāhetu. Tīhi cetehi
yathāpaṭipāṭiyā nekkhammasaññā abyāpādasaññā avihimsāsāññā honti, tathā
adhikaūnaviparītaggaḥaṇānaṃ abhāvo, tathā
piyavippayogaappiyasampayogaicchitālābhadukkhānaṃ,
jātijarāmarāṇadukkhānaṃ, petanirayatiracchānagatidukkhānañca abhāvo, tathā
bhogamittaattasampattipaccayabhāvo, tathā
kāmasukhapariccāgaattakilamathapariccāgamajjhimaṭipattīnaṃ sambhavo,
tathā asubhaappamāṇadhātusaññānaṃ, aniccadukkhānattasaññānaṃ,
dibbabrahmaariyavīhārānañca sambhavo hotīti evamādīhi nayehi tesāṃ vitthāro
veditabbo.

Ettha ca amoho nāma paññā, sā pajānanalakkhaṇā. Viññāṇaṃ vijānanalakkhaṇaṃ.
Saññā sañjānanalakkhaṇā. Kiṃ panetāsaṃ saññāviññāṇapaññānaṃ nānattanti?
Sañjānavijānanapajānanameva. Etāsaṃ hi samānēpi jānanabhāve saññāya
“nīlaṃ pīta”ntiādinā puna saññuppadakamattena ākārena sañjānanamattameva
hoti, ajātabuddhidārakassa viya cittavaṭṭadibhāvamattākārena
kahāpaṇādidassanaṃ, na tato uddhaṃ. Viññāṇassa pana yathāvuttena ca tato
visiṭṭhena ca aniccādinā ākārena jānanaṃ hoti, gāmikapurisassa viya yathāvuttena
ceva upabhogaṇarathādinā ca ākārena kahāpaṇādidassanaṃ, na tato uddhaṃ.
Paññāya pana tehi ca yathāvuttehi nānappakārehi ca maggapātubhāvādihetūhi
sabbehi ākārehi pajānanaṃ hoti, heraññīkassa viya yathāvuttehi ceva
chekakūṭaaddhasārādisabbehi ākārehi ca kahāpaṇādidassanaṃ. Paññāya hi
ajānitabbaṃ nāma natthi. Evaṃ sañjānavijānanapajānanākārehi etāsaṃ
nānattaṃ veditabbaṃ. Ettha ca cakkhuvīññāṇādīni
vitakkavīriyādisahajātapaccayavirahato rūpādīsu saññākiccato
adhikavijānanakiccaṃ kātuṃ na sakkonti, balapariṇāyākāni viya senaṅgāni
paññānuvattakāneva hontīti veditabbāni. Tenāha bhagavā “pañcahi viññāṇehi na
kañci dhammaṃ paṭivijānāti aññatra abhinipātamattā”tiādi.

Kāyapassambhanaṃ kāyapassaddhi. Cittapassambhanaṃ cittapassaddhi. Kāyoti
panettha vedanādayo tayo khandhā. Ubhopi panetā
kāyacittadarathavūpasamalakkhaṇā, kāyacittadarathanimmaddanarasā,
kāyacittānaṃ aparipphandasītibhāvapaccupaṭṭhānā, kāyacittapadaṭṭhānā.
Kāyacittānañca avūpasamakarauddhaccādikilesapaṭipakkhabhūtāti daṭṭhabbā.

Kāyalahubhāvo kāyalahutā. Cittalahubhāvo cittalahutā. Evaṃ uparipi padattho
daṭṭhabbo. Kāyacittānaṃ garubhāvavūpasamalakkhaṇā kāyalahutā, cittalahutā ca,
tesāṃ garubhāvanimmaddanarasā, tesāṃ adandhatāpaccupaṭṭhānā, tesāṃ
garubhāvakarathinamiddhādikilesapaṭipakkhabhūtāti daṭṭhabbā.

Kāyacittānaṃ thaddhabhāvavūpasamalakkhaṇā kāyamudutā, cittamudutā ca,
tesāṃ thaddhabhāvanimmaddanarasā, appaṭighātapaccupaṭṭhānā,
kāyacittapadaṭṭhānā, tesāṃ thaddhabhāvakaradiṭṭhimānādikilesapaṭipakkhabhūtāti

daṭṭhabbā.

Kāyacittānaṃ akammaññabhāvavūpasamalakkhaṇā kāyakammaññatā, cittakammaññatā ca, tesam akammaññabhāvanimmaddanarasā, kāyacittānaṃ ārammaṇakaraṇasampattipaccupaṭṭhānā, tesam akammaññabhāvakarāvasesanīvaraṇapaṭipakkhabhūtāti daṭṭhabbā. Pasādanīyavatthūsu pasādāvahā, hitakiriyāsu viniyogakkhamabhāvāvahā suvaṇṇavisuddhi viyāti daṭṭhabbā.

Kāyacittānaṃ agelaññabhāvalakkhaṇā kāyapāguññatā, cittapāguññatā ca, tesam gelaññanimmaddanarasā, nirādīnavapaccupaṭṭhānā, tesam gelaññakaraassaddhiyādikilesapaṭipakkhabhūtāti daṭṭhabbā. Kāyacittānaṃ ajjvalakkhaṇā kāyujukatā, cittujukatā ca, tesam kuṭilabhāvanimmaddanarasā, ajjimhatāpaccupaṭṭhānā, tesam kuṭilabhāvakaramāyāsāṭṭheyyādipaṭipakkhabhūtāti daṭṭhabbā. Sabbepete passaddhīdayo dhammā kāyacittapadaṭṭhānāti veditabbā.

Kim panettha passaddhīdayo dhammā uddhaccādiṃ vinodetuṃ na sakkonti, yena ime passaddhīdayo dhammā na visuṃ vibhattāti? No na sakkonti, ime pana sahitā eva sakkonti, itarathā tesam uppattiyā eva asambhavato. Yathā vā passaddhīdisu vijjamānesu mohāhirikādīnaṃ ujupaṭipakkhabhāvena amohahiriādayo honti, evametepi uddhaccādiujupaṭipakkhabhāvena icchitabbāti gahetabbā. Yasmā cettha dvīhi dvīhi eva yathāsakaṃ paṭipakkhā haritabbā, tasmā te ete eva dvidhā vibhattā, na amohādayoti ñātabbā.

Yevāpanakesu chandoti kattukāmatāyetam adhivacanaṃ, tasmā so kattukāmatālakkaṇo, ārammaṇapariyesanaraso, ārammaṇena atthikatāpaccupaṭṭhāno, tadevassa padaṭṭhānaṃ. Ārammaṇaggahaṇe cāyaṃ cetaso hatthappasāraṇaṃ viya daṭṭhabbo. Ayañca yasmā virajjitabbādīsopi nekkhammādinā saha lobhavisadisena kattukāmatākārena pavattati, tasmā asekhānampi uppajjati. Lobho pana subhasukhādivipallāsapubbakena abhisāṅgākāreneva pavattatīti ayametesam viseso. Evaṃ mettākaruṇādīnampi lobhādīhi viseso yathānurūpaṃ ñātabbo.

Adhimuccanaṃ adhimokkho. So sannitṭhānalakkhaṇo, asaṃsappanaraso, nicchayapaccupaṭṭhāno, sannitṭhātabbaddhammapadaṭṭhāno, ārammaṇe niccalabhāvena indakhīlo viya daṭṭhabbo. Nanu ca saddhāpi adhimokkhoti vuccati. Tathā hi adhimokkhalakkhaṇe indaṭṭhaṃ kāretīti saddhindriyanti vuccatīti? Saccaṃ, sā ca kho sampasādanabhāvena adhimokkho, ayaṃ pana yathā tathā vā nicchayabhāvenāti na koci virodho.

Kiriyā kāro, manasmiṃ kāro manasikāro, purimamanato visadisam manam karotīti manasikāro, svāyaṃ ārammaṇapaṭipādako vīthipaṭipādako javanapaṭipādakoti tippakāro, tattha ārammaṇapaṭipādako idha manasikāro. So sāraṇalakkhaṇo, sampayuttānaṃ ārammaṇesu payojaraso, ārammaṇābhimukhabhāvapaccupaṭṭhāno, ārammaṇapadaṭṭhāno, saṅkhārakkhandhapariyāpanno. Ārammaṇapaṭipādakattena sampayuttānaṃ sārathi viya daṭṭhabbo. Vīthipaṭipādakoti pana pañcadvārāvajjanassetam adhivacanaṃ. Javanapaṭipādakoti manodvārāvajjanassa, na te idha adhippetā. Ettha cāyaṃ manasikāro samannāhāramattākārena ārammaṇe sampayuttānaṃ payojako, cetanā cetokiriyābhāvena, vitakko pana saṅkappākārena, upanijjhāyanākārena ca abhiniropako. Teneva hettha padabhājanīye “takko saṅkappoti ca, jhānaṅga”nti ca vuccatīti ayametesam viseso.

Tesu tesu dhammesu majjhattatā tatramajjhattatā. Sā cittacetāsikānaṃ samavāhitalakkhaṇā, ūnādhikatānivāraṇasā, pakkhapātupacchedanarasā vā, majjhattabhāvapaccupaṭṭhānā, samappavattasampayuttadhammapadaṭṭhānā. Sampayuttadhammānaṃ ajjhupekkhaṇena samappavattānaṃ ājānīyānaṃ ajjhupekkhakasārathi viya daṭṭhabbā.

Paradukkhe sati sādhuṇaṃ hadayakampanaṃ karotīti karuṇā, kirati vā paradukkhaṃ hiṃsati ca, kiriyati vā dukkhitesu pasārīyatīti karuṇā. Sā paradukkhāpanayanākārappavattilakkhaṇā, paradukkhāsahanarasā, avihiṃsāpaccupaṭṭhānā, dukkhābhībhūtānaṃ anāthabhāvadassanapadaṭṭhānā. Modanti tāya taṃsamaṅgino, sayā vā modati, modanamattameva vā tanti muditā. Sā pamodalakkhaṇā, anissāyanarasā, arativighātapaccupaṭṭhānā, sattānaṃ sampattidassanapadaṭṭhānā.

Kasmā panettha mettupekkhā na vuttāti? Pubbe gahitattā. Adoso eva hi sattesu hitapharaṇavasena pavattiyaṃ mettā. Tatramajjhattatā eva ca iṭṭhāniṭṭhasattesu majjhattākārena pavattiyaṃ upekkhā. Te ca dhammā niyatā, kevalaṃ pana nesā sattesu mettupekkhābhāvena pavatti aniyatāti. Kāyaduccaritato virati kāyaduccaritavirati. Sesapadadvayepi ese va nayo. Lakkhaṇādito panetā tissopi kāyaduccaritādivatthūnaṃ avītikkamalakkhaṇā, tato saṃkocanarasā, tesā akiriyapaccupaṭṭhānā, saddhāhirottappaappicchatādiguṇapadaṭṭhānā, pāpakiriyato cittassa vimukhabhāvabhūtāti daṭṭhabbā. Evaṃ lakkhaṇādito vinicchayo veditabbo.

Saṅgahāti evaṃ ye ime imasmiṃ kāmāvacarapaṭhamakusale vibhattā ekūnacattālīsa dhammā, sabbete khandhato catubbidhā honti - vedanākkhandho saññākkhandho saṅkhārakkhandho viññāṇakkhandhoti. Tattha rāsaṭṭhena somanassavedanā vedanākkhandho, tathā saññā saññākkhandho, cittaṃ viññāṇakkhandho, avasesā phassādayo chatṭiṃsa dhammā saṅkhārakkhandhoti veditabbā.

Nanu ca yadi rāsaṭṭhena khandho, phassādīnaṃ tāva anekattā saṅkhārakkhandhatā yuttā, kathaṃ pana vedanādīnaṃ tiṇṇaṃ khandhatāti? Upacārato. Paccekaṃ hi atītādibhedabhinnesu vedanāsaññāviññāṇesu niruḥhopi khandha-saddo tadekadesesu ekekavedanādīsipi samudāyopacārena voharīyatīti tadekadesepi tabbohāro, yathā rukkhassa sākāya chijjamānāya “rukkho chijjati”tiādīsu viyāti. Evaṃ khandhato catubbidhā honti.

Te puna āyatanato duvidhā honti - manāyatanaṃ dhammāyatanaṃ. Sañjātisamosaraṇaṭṭhānaṭṭhena hettha cittaṃ manāyatanaṃ, sesā pana aṭṭhatīsa dhammā dhammāyatanaṃ. Evaṃ āyatanato duvidhā honti. Te puna dhātuvasena duvidhā manoviññāṇadhātu dhammadhātūti. Nissattaniijjivaṭṭhena hettha cittaṃ manoviññāṇadhātu, sesā dhammadhātūti. Evaṃ dhātuvasena duvidhā.

Tathā āhārānāhāravasena. Tattha phasso cetanā cittanti ime tayo dhammā visesapaccayattena yathākkamaṃ “phassāhāro manosañcetanāhāro viññāṇāhāro”ti vuccanti, avasesā na āhārāti. Kiṃ panete paccayā na honti, ye na āhārāti vucceyyunti? No na honti, visesapaccayā pana na honti, phassādayo pana tesā dhammānaṃ visesapaccayā honti, visesato vedanādayo ca āharanti. Phassāhāro hi tisso vedanāyo āharati, manosañcetanāhāro tayo bhava, viññāṇāhāro paṭisandhināmarūpaṃ. Nanu ca so vipāko, idaṃ pana kusalaviññāṇanti? Kiñcāpi evaṃ, taṃsarikkhatāya pana viññāṇāhārotveva vuttaṃ. Yasmā vā ime “arūpino āhārā sampayuttakānaṃ dhammānaṃ taṃsamutṭhānānaṃ rūpānaṃ āhārapaccayena paccayo”ti vacanato

kabaḷīkārāhāro viya rūpakāyassa upatthambhakaṭṭhena nāmakāyassa āhārapaccayā honti, tasmā imeva “āhārā”ti vuttāti veditabbaṃ. Evaṃ āhārānāhārasena duvidhā.

Tathā indriyānindriyato. Tattha saddhā vīriyaṃ sati ekaggatā amoho cittaṃ somanassavedanā jīvitanti ime aṭṭha dhammā adhipatiyaṭṭhena yathākkamaṃ “saddhindriyaṃ vīriyindriyaṃ satindriyaṃ samādhindriyaṃ paññindriyaṃ manindriyaṃ somanassindriyaṃ jīvitindriya”nti vuccanti, avasesā na “indriyānī”ti. Evaṃ indriyānindriyato duvidhā.

Tathā jhānaṅgājhānaṅgavasena. Tattha vitakko vicāro pīti somanassaṃ ekaggatāti ime pañca dhammā upanijjhāyanaṭṭhena “jhānaṅgānī”ti vuccanti, itare “ajhānaṅgānī”ti. Evaṃ jhānaṅgājhānaṅgavasena duvidhā.

Tathā maggaṅgāmaggaṅgavasena. Tattha amoho vitakko viratittayaṃ vīriyaṃ sati ekaggatāti ime aṭṭha dhammā niyyānaṭṭhena, vimokkhaṭṭhena ca yathākkamaṃ “sammādiṭṭhi sammāsaṅkappo sammāvācā sammākammanto sammāājīvo sammāvāyāmo sammāsatī sammāsamādhī”ti nāmena “maggaṅgānī”ti vuccanti, itare “amaggaṅgānī”ti. Pāḷiyaṃ pana lokiyacitte viratīnaṃ aniyatattā, yevāpanakattā ca tā vajjetvā “pañcaṅgiko maggo hotī”ti vuccati. Evaṃ maggaṅgāmaggaṅgavasena duvidhā.

Tathā balābalavasena. Tattha saddhāvīriyaṃ sati samādhī paññā hirī ottappanti ime satta dhammā akampiyaṭṭhena balānīti vuccanti, itare abalānīti. Evaṃ balābalavasena duvidhā.

Tathā hetunahetuvaseṇa. Tattha alobho adoso amohoti ime tayo dhammā mūlaṭṭhena hetūti vuccanti, itare nahetūti. Evaṃ hetunahetuvaseṇa duvidhā. Evaṃ phassāphassavedanāvedanā saññāsaññācittācittādivaseṇapi vuttanayānusāreṇa yathāyogaṃ saṅgahavibhāgo veditabbo. Ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana padabhājanīyasaṅgahavāre, tadaṭṭhakathāyaṅca gahetabbo. Evaṃ saṅgahato vinicchayo veditabbo.

Suññato cevāti evaṃ khandhādīhi saṅgahitesu tesu dhammesu tabbinimutto kārakavedakādisabhāvo attā vā sassato vā bhāvo na upalabbhati. Suññā te dhammā attena vā attaniyena vā, kevalaṃ paṭiccasamuppannā, salakkhaṇadhāraṇato dhammamattā, nīccasukhādisāravirahato asārā, pavattakaniyāmakābhāvato aparīṇāyakā aniccā, dukkhā, anattā, anattaniyā ca hutvā pavattantīti ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana padabhājanīyasuññatavāre, tadaṭṭhakathāyaṅca gahetabboti. Evaṃ suññato vinicchayo veditabbo.

Niṭṭhitā paṭhamakusalassa atthavaṇṇanā.

Dutiyādīsipi paṭhamakusale vuttanayena dhammuddesādinā sabbo vinicchayo veditabbo. Na kevalaṅca ettheva, ito paresipi sabbattha heṭṭhā vuttasādisānaṃ padānaṃ, dhammānaṅca attho, sabbo ca vinicchayo ettha vuttanayeneva veditabbo. Ito paraṃ pana apubbameva vaṇṇayissāma. Dutiyacitte tāva sasaṅkhārabhāvamattameva paṭhamacittato viseso, sesaṃ tādīsameva. Dutiyakusalaṃ.

Tatiyepi dhammuddese amohābhāvā indriyamaggaṅgabalamūlasaṅgahesu paññindriyasammādiṭṭhimaggaṅgapaññābalaamohamūlānaṃ parihāniyā saddhindriyādīnaṃ bhāvova viseso, sesaṃ tādīsameva. Tathā catutthe sasaṅkhārabhāvamattameva viseso. Tatiyacatutthāni.

Pañcamachaṭṭhasattamaṭṭhamesu pana sukhasomanassaṭṭhānesu upekkhābhāvo,

pītiyā ca abhāvo. Teneva jhānaṅgasaṅgahavāre caturaṅgajjhānatāva viseso, sesaṃ paṭhamadutiyatatiyacatutthacittasadisameva. Upekkhāsahagatesu cettha catūsu karuṇāmoditā na uppajjantīti keci vadanti, parikammabhūtānaṃ panettha tāsāṃ uppattiyā mahāaṭṭhakathāyaṃ anuññātattā upacārappattā pana uppajjanti, na itarāti gahetabbaṃ. Pañcamachaṭṭhasattamaṭṭhamāni.

Visayādippabhedatoti evaṃ dhammuddesādinā vibhattāni aṭṭha kāmāvacarakusalāni ārammaṇavibhāgato paccekaṃ chabbidhāni honti rūpārammaṇaṃ...pe... dhammārammaṇanti. Tattha nīlādibhedabhinnā, atītānāgatapaccuppannaajjhātikabāhiraolārikasukhumādibhedabhinnā ca vaṇṇadhātu rūpārammaṇaṃ nāma. Evaṃ saddārammaṇādīsipi yathānurūpaṃ bhedo veditabbo.

Ettha ca phoṭṭhabbanti āpodhātuvaṃjītabhūtattayaṃ, dhammārammaṇanti pañcārammaṇāni vajjetvā avasesā rūpārūpapaññattiyo veditabbā, sesaṃ tādīsimeva. Keci panettha “cakkhuviññānādīnamāpāthagatāni etānārammaṇāni rūpārammaṇādivohāraṃ labhanti, anāpāthagatāni pana atītānāgatadūrasukhumādibhedabhinnāni dhammārammaṇānevā”ti vadanti, taṃ na yuttaṃ dibbacakkhādīnaṃ rūpārammaṇatādivacanato.

Anāpāthagatā eva hi tāni dibbacakkhuādīnaṃ ārammaṇaṃ, na ca tāni dhammārammaṇāni. Rūpādayo hi pañca paccekaṃ dvīsu dvīsu dvāresu ekasmiṃ khaṇe āpāthamāgantvā taṃtaṃdvārikajavanānaṃ, tadanantare manodvārikānañca aparabhāge ca diṭṭhasutādivasenānussarantassa suddhamanodvārikānañca ārammaṇāni honti. Tathā hi nānāvaṇṇavicittacetiyādidassanaṃ karontassa, dhammaṃ suṇantassa, bherisaddādīhi vā pūjādīṃ karontassa ca gandhamālādīni ghāyitvā, khādanīyabhojanīyādīñca sāyitvā, sukhasamphassāni attharaṇapāvuraṇādīni ca phusitvā manāpabhāvaṃ ñatvā tehi cetiyapūjaṃ karontassa, tattha tattha akusalaṃ vā uppādentassa, tasmīṃ tasmīṃ khaṇe gayhamānāni rūpādipañcārammaṇāni sākāya akkamaṇaṃ, pathaviyaṃ chāyāpharaṇaṃ ekakkhaṇe kurumānaṃ rukkhagge nilīyamānaṃ pakkhino sarīraṃ viya yathāsakaṃ pasādañca ghaṭṭetvā tasmīmyeva khaṇe bhavaṅgacalanapaccayabhāvena manodvārepi āpāthamāgantvā tato bhavaṅgaṃ vicchinditvā uppannānaṃ āvajjanādivoṭṭhabbanapariyosānānaṃ, vīthiccittānaṃ, tadanantarānañca kusalākusalādijavanānaṃ ārammaṇaṃ hutvā tadanantarāsu manodvāravīthīsu ca aparabhāge tathārūpaṃ paccayaṃ āgamma attanā pūjādikaraṇakālesu, diṭṭhasutaḡhāyitasāyitaphuṭṭhavasenānussarantassa, paccakkhato anubhuyyamānāni viya manodvāre ca ārammaṇāni honti.

Athāpi pañcahi dvārehi agahitapubbāni buddharūpādīni, dibbarūpādīni ca pañcārammaṇāni savanavasena sallakkhetvā javanakkhaṇe vā aparabhāge sutavaseneva anussaritvā vā pasādaṃ, kammaphalasaddhādiṃ, lobhādīñca uppādentassāpi manodvāre āpāthamāgacchanti. Abhiññānaṃ pana suddhamanodvāre eva, tasmā evaṃ pañcadvāre, manodvāre, suddhamanodvāre ca āpāthagatāni atītādibhedabhinnāni sabbānīpi pañcārammaṇāni kadāci pi dhammārammaṇaṃ na honti, taditarā nāmarūpapaññattiyo dhammārammaṇanti gahetabbaṃ. Nanu cetāni iṭṭhakantamanāpāni ārammaṇāni lobhassa vatthu, kathamettha kusalaṃ uppajjatīti? Niyamādikāraṇato. Cittaṃ hi “kusalameva mayā kattabba”nti pubbe niyamitavasena sabbattha akusalappavattiṃ nivattetvā kusale pariṇāmanavasena ca abhiñhaṃ āsevitakusalasamudācārasena ca sappurisūpanissayādiupanissayavasena ca yonisoābhujitavasena cāti imehi kāraṇehi kusalaṃ hutvā uppajjatīti veditabbaṃ. Evamimesu chasu ārammaṇesu uppajjanato paccekaṃ chabbidhāni honti. Ārammaṇavavatthānakathā.

Evaṃ ārammaṇabhedabhinnesu rūpārammaṇaṃ tāva kusalaṃ dasapuññakiriyavatthuvaseṇa dasavidhaṃ hoti. Tattha ekekaṃ pana kāyakammaṃ vacīkammaṃ manokammanti tividhaṃ. Tattha kāyadvāre pavattaṃ kāyakammaṃ, vacīdvāre pavattaṃ vacīkammaṃ, manodvāre pavattaṃ manokammaṃ. Tattha kāyadvāranti kāyaviññatti. Vacīdvāranti vacīviññatti. Tāsaṃ vibhāgo rūpavibhattiyaṃ āvi bhavissati. Manodvāranti sabbaṃ cetanāsampayuttaṃ cittaṃ vuccati, visesato kusalākusalaṃ. Taṃ hi sahaṇātānaṃ cetanānaṃ, kāyaṅgavācaṅgacopanaṃ asampāpuṇitvā pavattānaṃ suddhamanokammānaṃ pavattiokāsadānato dvāranti vuccati, imesu pana tīsu dvāresu pavattā cetanā kāyakammādayo nāma. Apica pāṇātipātādayo, pāṇātipātāveramaṇiādayo ca kāyakammaṃ nāma, musāvādādayo, musāvādāveramaṇiādayo ca vacīkammaṃ nāma, abhijjhādayo, anabhijjhādayo ca manokammaṃ nāma.

Kusalapakkhe pana dānādidasapuññakiriyavatthūni ca yathārahaṃ kāyavacīmanokammāni honti. Evaṃ yebhuyyavuttito cesa kāyakammādhivāso vutto pāṇātipātādīnampi vacīdvārādīsu pavattito kesañci purisānaṃ vanacarakādhivāso viya, dvārānañca kāyakammadvārādhivāso kesañci gāmānaṃ brāhmaṇagāmādhivāso viya. Akusale tāva ettha pāṇātipātādīkāyakammaṃ kāyadvāre, vacīdvāre ca yathārahaṃ samuṭṭhāti, no manodvāre. Tathā musāvādādivacīkammaṃ. Pāṇātipātādīnippādanatthaṃ hi manodvāre eva cintentassa cetanābyāpādādīsu kammaṇāpattānesu vā kammaṇāpattānesu vā manokammesu eva pavisanato kāyakammādhivāsaṃ na pāpuṇāti. Nanu vijjāmayenāpi kevalaṃ manokammānaṃ pāṇātipātādīnaṃ karontīti? Na aloṇabhojanadabbhasayanamantaparijappanādīkāyavacīpayogaṃ vinā tassāvijjānato. Abhijjhādimanokammaṃ pana tīsupi dvāresu samuṭṭhāti. Abhijjhāya hi kāyena parabhaṇḍaggāhādīnaṃ, byāpādena daṇḍaparāmasanādīnaṃ, micchādiṭṭhiyā titthiyavandanādīnaṃ karaṇakāle, vācāya parasampattipattānāya “haññantu bajjhantū”ti anattapattānāya ca titthiyatthutitadattadīpanādīnañca yathākkamaṃ pavattikāle ca tassa manokammassa kāyavācāsu pavatti veditabbā.

Kāmaṇācarakusalaṃ pana pāṇātipātāveramaṇiādikāyaṃ kāyavacīmanokammaṃ paccekaṃ dvārattāyepi pavattati. Tattha pāṇātipātādīhi samphappalāpapariyosānehi sattahi viramantassa tāva hatthamuddāya, vacībhedenā ca samādiyanakāle, manasā viramaṇakāle ca tesāṃ kāyavacīkammānaṃ tīsu dvāresu pavatti veditabbā. Anabhijjhādhīhi sahaṇātānaṃ cetanā tājassa kāyapayogassa, “paravittupakaraṇaṃ ciraṭṭhitikaṃ hotu, sabbe sattā averā hontu, so bhagavā arahaṃ sammāsambuddho”tiādīnaṃ vacīpayogassa, kevalaṃ manopayogassa ca karaṇakāle manokammassa tīsupi dvāresu pavatti veditabbā. Ettha ca pañcadvāre uppannāni javanāni kāyavacīkammāni na honti, manokammāni eva. Tāni ca na kammaṇāpattāni, kevalaṃ kusalādīni honti. Manodvāre paṭṭarappavattāni eva hi kammaṇāpattāni manokammāni honti, rūpārūpajavanāni pana ekantaṃ bhāvanāmayaṃ manokammameva manodvāre eva ca pavattanti.

Kiñcāpi abhiññāññāni viññattidvayaṇakāni, tathāpi kāyavacīkammavohāraṃ na labhanti, lokuttarakusalaṃ pana kāyavacīdvāresu anuppajjamānampi micchāvācākamantājīvānaṃ samucchadappahānakārīnaṃ viratīnaṃ vaseṇa kāyavacīkammampi hoti, taditaramaggaṅgavaseṇa manokammampīti ekakkhaṇe tīṇipi kammāni honti, tañca bhāvanāmayaṃ, dvāraṃ panassa manodvārameva.

Yathā ca pāṇātipātāveramaṇiyādīnaṃ vasena kusalassa dvārattaye pavatti vuttā, evaṃ dasapuññaṅkariyavattḥūnampi vasena vattabbā. Aṭṭhakathāsu pana na vicāritā, tathāpi nayato evaṃ veditabbā.

Tesu dānaṃ kāyakammameva, vacīkammampi vā. Pattānuppadānaṃ, abbhanumodanaṃ, desanā vacīkammameva. Sīlaṃ apacitisahagataṃ, veyyāvaccasahagatañca kāyakammampi atthi, vacīkammampi atthi. Tattha sīlassa kāyavacīkammabhāvo siddho eva. Apacitiyā pana pupphapūjādīnā, vandanādīnā vā pavattikāle kāyakammabhāvo, thutimayapūjādīnā pavattikāle vacīkammabhāvo ca veditabbo. Veyyāvaccassāpi sahatthā karaṇakāle kāyakammabhāvo, gilānādīnaṃ catupaccayasamādāpanādivasena, garūhi āṇattasaddena ārocanapakkosanādivasena vacīkammabhāvo ca veditabbo. Bhāvanā, savanaṃ, diṭṭhijukammañca manokammameva, abbhanumodanampīti keci. Savanampi hi sotadvārānusārena manodvāre eva dhammatthasallakkhaṇavasena pavattikāle manokammameva.

Tattha dānaṃ apaciti veyyāvaccaṃ pattānuppadānaṃ desanāti imāni pañca kāyavacīdvāresu eva pavattanti, na manodvāre. Ettha ca pattānuppadānadesanānaṃ kāyavikārena pattiṃ dentassa, dhammaṃ desentassa ca kāyadvārepi pavatti veditabbā. Sīlaṃ bhāvanā abbhanumodanaṃ savanaṃ diṭṭhijukammanti imāni pana pañca tīsupi dvāresu pavattanti, “na punevaṃ karissāmī”ti cettha manasāva duccaritato viramantassa, abbhanumodantassa ca vasena sīlabbhanumodanānaṃ manodvārepi pavatti veditabbā. Yaṃ pana aṭṭhasāliniyaṃ “dānamayaṃ kāyavacīmanokammavasena tividhaṃ hotī”tiādi vuttaṃ, taṃ pubbacetanāvasena manodvāre pavattaṃ gahetvā pariyāyato vuttaṃ, nippariyāyato kāyavacīdvārappavattā sannitṭhānacetanāva. Teneva hi tattheva vuttaṃ “vinayapariyāyaṃ patvā hi ‘dassāmi karissāmī’ti vācā bhinnā hotīti. Iminā lakkhaṇena dānaṃ nāma hoti, abhidhammapariyāyaṃ patvā pana vijjamānakavatthum ārabha manasā cintitakālato paṭṭhāya kusalaṃ hoti. Aparabhāge kāyena vā vācāya vā kattabbaṃ karissatī”ti. Itarathā “dassāmī”ti cintitamattenāpi dānaṃ nāma bhavēyya, tathā ca tādisaṃ vatthum yathācintitaniyāmena adentassa dhuranikkhepe adinnādānampi siyā. Evaṃ manasā pāṇātipātādayopi siyūṃ, tañca na yuttaṃ, tasmā vuttanayeneva gahetabbaṃ. Atha vā “sabbhaṃ sāpateyyaṃ dinnaññeva haratū”ti pariccajanasambhavato dānassa manodvārepi pavatti veditabbā.

Ettha ca dānasīlādīkāyakammānaṃ kāyadvāre pavattiyaṃ kammaṃ kāyakammameva, dvārampi kāyadvārameva. Vacīdvāre pavattiyaṃ kammaṃ kāyakammameva, dvāraṃ pana vacīdvāraṃ. Manodvāre pavattiyampi kammaṃ kāyakammaṃ, dvāraṃ pana manodvāraṃ. Desanābbhanumodanādīnaṃ vacīkammānaṃ vacīdvāre pavattiyaṃ kammampi vacīkammaṃ, dvārampi vacīdvārameva. Kāyadvāre pavattiyampi kammaṃ vacīkammameva, dvāraṃ pana kāyadvāraṃ. Manodvāre pavattiyampi kammaṃ vacīkammaṃ, dvāraṃ pana manodvāraṃ. Bhāvanādimanokammānaṃ manodvāre pavattiyaṃ kammampi manokammaṃ, dvārampi manodvārameva. Kāyadvāre pavattiyampi kammaṃ manokammameva, dvāraṃ pana kāyadvāraṃ. Vacīdvāre pavattiyampi kammaṃ manokammameva, dvāraṃ pana vacīdvāraṃ. Evaṃ pāṇātipātādīnaṃ, pāṇātipātāveramaṇiyādīnañca vuttānusārena kammavavattḥānaṃ, dvāravavattḥānañca yathānurūpaṃ yojetvā asaṅkarato ñātābbaṃ.

Dvārakammavavattḥānakathā niṭṭhitā.

Idāni yasmā dasavidhāni cetāni puññakiriyavatthūni tīsu evaṃ saṅgayhanti dānamaye sīlamaye bhāvanāmayeti. Pattānuppadānaṃ hi dānamaye saṅgayhati, “abbhanumodanampī”ti atṭhakathāyaṃ. Apacitiveyyāvaccāni sīlamaye. Desanāsavanadiṭṭhijukammāni bhāvanāmaye, tasmā rūpārammaṇassa kusalassa dānasīlabhāvanāvasena dvārattayappavattiṃ yojetvā dassessāma. Tadanusāreneva itaresaṃ vasenāpi sakkā ñātunti. Kusalaṃ hi vaṇṇārammaṇaṃ hutvā uppajjamānaṃ dānasīlabhāvanāvaseneva tīsu dvāresu pavattati. Kathaṃ? Yadā hi nīlapītādivaṇṇavicittaṃ pupphavatthādideyyadhammaṃ labhitvā “vaṇṇadānaṃ me bhavissatī”ti vaṇṇavasena ābhujitvā cetiyādīsu sahatthena pūjeti, tadā rūpārammaṇaṃ dānamayaṃ kāyadvāre pavattati, tañca pubbacetanā sanniṭṭhānacetanā aparacetanāti tividhaṃ hoti. Evaṃ uparipi sabbavāresu tividhatā veditabbā. Yadā pana tadeva yathāvuttavatthum vācāya āṇāpetvā puttadārādīhi dāpeti, tadārūpārammaṇaṃ dānamayaṃ vacīdvāre pavattati. Yadā pana tadeva vijjamānakavatthum “dassāmī”ti cinteti, paccāsīsati, yathādhippāyaṃ nipphādessati, tadā pubbacetanāvasena pariyāyato dānamayaṃ manodvāre pavattati nāma. Evaṃ rūpārammaṇaṃ dānamayaṃ dvāravasena tividhaṃ hoti.

Yadā pana vuttappakāraṇaṃ deyyadhammaṃ labhitvā “evaṃ manāpavaṇṇānaṃ pariccajanaṃ nāma mayhaṃ kulavaṃsāgatavattameta”nti sahatthā pūjeti, tādīsavaṇṇavantaṃ vā parapariggahitādibhogasampattiṃ pariccajitvā sīlaṃ rakkhati, tadā rūpārammaṇaṃ sīlaṃ kāyadvāre ca pavattati. Yadā pana vuttappakāraṇaṃ deyyadhammaṃ kulavaṃsādivasena vācāya āṇāpetvā parehi dāpeti, tādīsaṃ vā parapariggahitādiṃ vācāya apanetvā sīlaṃ rakkhati, tadā rūpārammaṇaṃ sīlaṃ vacīdvāre pavattati. Yadā pana tādīsaṃ vijjamānakavatthum kulavaṃsādivasena “dassāmī”ti, tādīsaṃ parapariggahitādikaṃ anāmasitvā “sīlaṃ rakkhissāmī”ti vā cinteti, tadā rūpārammaṇaṃ sīlaṃ manodvāre pavattati. Evaṃ rūpārammaṇaṃ sīlamayaṃ dvāravasena tividhaṃ hoti.

Yadā pana vuttappakāraṃ vaṇṇavantaṃ datvā tadeva vaṇṇaṃ, sabbaṃ vā rūpāyatanam caṅkamanto aniccādito vipassati, tadā rūpārammaṇaṃ bhāvanāmayam kāyadvāre pavattati. Tadeva vacībhedaṃ katvā sammasantassa rūpārammaṇaṃ bhāvanāmayam vacīdvāre pavattati. Tadeva kāyaṅgavācaṅgaṃ acopetvā sammasantassa rūpārammaṇaṃ bhāvanāmayam manodvāre pavattati. Evaṃ rūpārammaṇaṃ bhāvanāmayam dvāravasena tividhaṃ hoti. Iti rūpārammaṇassa kusalassa tividhapuññakiriyavatthuvaseṇa navasu kammadvāresu pavattivibhāgo veditabbo. Imināva nayena rūpārammaṇassa kusalassa dasapuññakiriyavatthuvaseṇāpi tiṃsāya kammadvāresu pavattivibhāgo yojetvā ñātabbo. Yathā ca rūpārammaṇassa, evaṃ saddārammaṇādīnampi pañcannaṃ kusalanāṃ puññakiriyavatthudvārehi vibhāgo, yojanānayo ca yathānurūpaṃ ñātabbo.

Apica saddaṃ nāma kandaṃ viya hatthena gahetvā dātuṃ na sakkā. Yadā pana “saddadānaṃ me”ti ābhujitvā bheriādītūriye tiṇṇaṃ ratanānaṃ deti, tehi upahāraṃ vā karoti, dhammakathikādīnaṃ sarabhesajjādiṃ deti, dhammassavanaṃ ghoṣeti, sarabhaññadhammakathādiṃ vā karoti, tadā kusalaṃ saddārammaṇaṃ hoti. Evaṃ gandhādivatthupariccāgepi gandhādiārammaṇaṃ. Dhammārammaṇaṃ pana oṇāṇītiṇḍriyatadāyattānaṃ vaseṇa ñātabbaṃ. Yadā hi ojavantāni annapānasappinavanitādīni “ojadānaṃ me bhavissatī”ti deti, gilānānaṃ bhesajjaṃ vā vejjaṃ vā upanetvā, pāṇoparodhakaṃ āvudhajālakuminādiṃ vināsetvā vā, vajjhappatte pāṇino mocetvā vā “jīvitadānaṃ me bhavissati

jīvitāyattavuttitāya, pañcapasādasolaśasukhumarūpacittacetāsikānaṃ vasena pasādādidānaṃ me bhavissatī”ti ca manasi karoti, tadā kusalaṃ dhammārammaṇaṃ hoti. Sesam tādīsameva.

Ayaṃ nānāvattthūsu tthitārammaṇānaṃ yojanā. Ekavatthusmimpi chārammaṇaṃ labbhateva. Piṇḍapātasmim hi manāpo vaṇṇo, khādanakāle murumurāyanasaddo, gandho, raso, phoṭṭhabbaṃ, oḷā, tadāyattā vā jīvitapasādādayo, tabbisayāni ca viññāṇādīnīti chārammaṇampi veditabbaṃ. Evaṃ cīvarādīsu ceva vatthādīsu ca yathānurūpaṃ ñātabbaṃ. Etthapi dānasīlabhāvanāmayatā, kāyavacīmanokammabhāvo ca vuttanayeneva veditabbo. Yathā ca kusalānaṃ, evaṃ akusalānaṃpi ārammaṇakammadvāravavattthānaṃ, apuññakiriyavattthūsu yojanānayo ca vuttānusārena yathāyogaṃ ñātabbo.

Evaṃ ārammaṇato, puññakiriyavattthuto, kammato, dvārato ca anekasahassappabhedesu cetesu kusalesu upaḍḍhāni pana ñāṇasampayuttāni catunnaṃ adhipatīnaṃ vasena paccekaṃ catubbidhāni, ñāṇavippayuttāni pana upaḍḍhāni vīmaṃsādhipativajjitādhīpatittayavasena paccekaṃ tividhāni, tadubhayāni puna hīnattikavasena paccekaṃ tividhāni, tāni puna aparimāṇesu pana cakkavāḷesu paccekaṃ aparimāṇesu sattesu ekekasmim atītānāgatapaccuppannaolārikasukhumatādīhi anantehi pakārehi uppajjanato anantāparimāṇāni honti. Tāni sabbāni sambuddho anantena buddhañāṇena mahātulāya tulayamāno viya, mahātumbe pakkipitvā minayamāno viya sabbākārato paricchinditvā mahākaruṇāya kāmāvacaraṭṭhena sarikkhatāya ekattaṃ upanetvā, puna somanassupekkhāsahagataṭṭhena, ñāṇasampayuttavippayuttaṭṭhena, asaṅkhārikasasaṅkhārikaṭṭhena ca koṭṭhāse katvā desesi, yathā taṃ lokavidū satthā devamanussānanti. Ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana ādito paṭṭhāya dhammasaṅgaṇiyā, taddaṭṭhakathāya ca aṭṭhasālīniyā sabbākārato ñātabboti. Evaṃ visayādippabhedato vinicchayo veditabbo.

Kāmāvacarakusaladhammā nīṭṭhitā.

Rūpāvacaradhammā pana kusalā jhānaṅgasampayogabhedato pañcavidhā honti. Seyyathidaṃ - vitakkavicārapītisukhekaggaṭṭasampayuttaṃ paṭhamajjhānikaṃ, tato vūpasantaṃ atikkantavitakkaṃ vicārapītisukhekaggaṭṭasampayuttaṃ dutiyajjhānikaṃ, tato vūpasantaṃ atikkantavicāraṃ pītisukhekaggaṭṭasampayuttaṃ tatiyajjhānikaṃ, tato vūpasantaṃ virattapītikaṃ sukhekaggaṭṭasampayuttaṃ catutthajjhānikaṃ, tato vūpasantaṃ atthaṅgasukhaṃ upekkhekaggaṭṭasampayuttaṃ pañcamajjhānikanti. Evaṃ sampayogabhedato vinicchayo veditabbo.

Dhammuddesādito pana paṭhamajjhāne tāva kāmāvacarapaṭhamakusale vuttesu tthapetvā viratittayaṃ sesā chattiṃsa dhammā honti. Tattha chandādayo cattāro, karuṇā, muditā cāti cha yevāpanakā. Sesam suññatavārapariyosānaṃ sabbam kāmāvacarapaṭhamakusale vuttasadisameva. Kevalam hi viratīnaṃ abhāvo, saṅgahavāre pañcamaggaṅgabhāvo, bhūmantaravasena rūpāvacarabhāvo ca viseso, sesam tādīsameva. Paṭhamajjhānaṃ.

Tathā dutiyajjhānēpi kevalam dhammuddese vitakkābhāvo, saṅgahavāre catukkajjhānaṅgamaggaṅgabhāvo ca viseso, sesam paṭhamasadisameva. Dutiyam.

Tathā tatiyajjhānēpi kevalam dhammuddese vicārābhāvo, saṅgahavāre tivaṅgikajjhānatā ca viseso, sesam dutiyasadisameva. Tatiyam.

Tathā catutthe kevalam dhammuddese pītiyā abhāvo, koṭṭhāsavāre duvaṅgikajjhānabhāvo ca viseso, sesam tatiyasadisameva. Catuttham.

Tathā pañcame kevalaṃ dhammuddese karuṇāmuditādīnaṃ abhāvo, somanassaṭṭhāne upekkhābhāvo, koṭṭhāsavāre jhānindriyesu upekkhājhānaṅgabhāvo, upekkhindriyabhāvo ca viseso, sesaṃ catutthasamameva. Pañcamaṃ.

Padabhājanīye pana vitakkavicārānaṃ vūpasamā dutiyaṃ, pītiyā ca virāgā tatiyaṃ, somanassassa ca atthaṅgamā catutthanti catukkanayopi āgato, so tikkhapaññaṇaṃ ekappahāreneva vitakkavicārasamatikkamasambhavato vutto. Tattha dutiyādīnaṃ sabbaso pañcakanaye tatiyādisamattā tattha vuttanayeneva sabbo vinicchayo veditabbo tattheva antogadhabhāvo cāti. Catukkanayo.

Visayādippabhedato pana vinicchayaṃ pañcakanayeneva vakkhāma, tadanusārato eva catukkanayavasenāpi sakkā ñātunti. Evaṃ upari lokuttarepi. Pañcavidhāpi cete rūpāvacarakusaladhammā kasiṇārammaṇabhedato paccekaṃ aṭṭhavidhā honti pathavīkasiṇaṃ āpotejovāyonīlapītalohitodātakasiṇaṇcāti, ālokākāsakasiṇehi saddhiṃ dasavidhā honti. Padabhājanīye pana ālokakasiṇassa odātakasiṇena saṅgahitattā aggahaṇaṃ daṭṭhabbaṃ, ākāsakasiṇassa pana ugghāṭanāsambhavato anāruppajjhānikattā. Taṃ hi punappunaṃ ugghāṭiyamānampi ākāsameva hoti, tasmā tatthuppannaṃ rūpāvacarapañcamajjhānaṃ bhavavisesāya, diṭṭhadhammasukhavihārāya ca saṃvattati, abhiññāya, vipassanāya ca pādakampi hoti, anāruppattā pana nirodhapādaṃ na hoti. Sesāni pana nava kasiṇāni nirodhapādakānipīti ayametesam viseso. Ānāpānajjhānassāpi panettha vāyokasiṇe saṅgaho daṭṭhabboti. Kasiṇakathā.

Evaṃ kasiṇavasena aṭṭhavidhā cete abhibhāyatanavasena pana paccekaṃ aṭṭhavidhā honti. Bhagavatā hi -

“Ajjhattaṃ arūpasaññī bahiddhā rūpāni passati parittāni, tāni abhibhuyya...pe... appamāṇāni. Tāni abhibhuyya ...pe... parittāni suvaṇṇadubbaṇṇāni...pe... appamāṇāni suvaṇṇadubbaṇṇāni suvisuddhaṃ nīlaṃ pītaṃ lohitaṃ odāta”nti -

Aṭṭha abhibhāyatanāni desitāni, tāni ca kasiṇesveva abhibhavitvā samāpajjanavasena jhānuppattivisesato, anārammaṇavisesato. Tattha hi ajjhattaṃ arūpasaññīti alābhitāya vā anatthikatāya vā ajjhattarūpe kasiṇavasena parikammaṣaṇṇāvirahitova. Bahiddhā rūpāni passatīti bahiddhā aṭṭha kasiṇarūpāni parikammavasena ceva appanāvasena ca passati. Parittānīti khuddakaparimāṇāni, tāni abhibhuyya passanto ca sampannagahaṇiko kaṭacchumattaṃ bhattaṃ labhitvā “kiṃ ettha bhuñjitabbaṃ atthī”ti saṅkaḍḍhitvā sabbam ekakabaḷameva karoti, evameva ñāṇuttariko “kimettha parittake ārammaṇe samāpajjitabbaṃ atthi, nāyaṃ mama bhāro”ti tāni abhibhavitvā saha nimittuppādeneva appanaṃ nibbatteti, tasmā taṃ jhānaṃ “abhibhāyatana”nti vuccati. Appamāṇānīti mahantāni. Tāni abhibhuyyāti mahagghaso ekaṃ bhattapātiṃ labhitvā viya ñāṇuttaro appamāṇaṃ labhitvā “etaṃ vā hotu aññaṃ vā, kimettha samāpajjitabba”nti appanaṃ nibbatteti. Suvaṇṇadubbaṇṇānīti parisuddhāparisuddhavaṇṇāni. Parisuddhāni hi nīlādīni, aparisuddhāni ca suvaṇṇadubbaṇṇānīti idha adhippetāni, etānipi “suvaṇṇāni vā hontu dubbaṇṇāni vā, parittaappamāṇavaseneva abhibhāyatanānī”ti āgamaṭṭhakathāsu vaṇṇitāni. Vaṇṇābhogassa hi atthitāya purimāni abhibhāyatanāni vaṇṇābhogarahitasahitatāya ettha kevalato visesasabbhāvā catudhā vuttāni, nīlādīni pana cattāri suvisuddhavaṇṇavasena sukhārohatāya ñāṇuttariko abhibhavitvā appanaṃ

nibbatteti, tasmā ārammaṇavisesābhāvepi jhānuppattivisesato imesaṃ aṭṭhannaṃ abhibhāyatanānaṃ vasena paccekaṃ aṭṭhavidhā hontīti veditabbā.
Abhibhāyatanakathā.

Tāni puna yathā ca abhibhāyatanavasena, evaṃ vimokkhavasenāpi paccekaṃ tividhā honti. Bhagavatā hi “rūpī rūpāni passati, ajjhattaṃ arūpasaññī bahiddhā rūpāni passati, subhantveva adhimutto hoti”ti tayo vimokkhā desitā. Te ca kasiṇesveva adhimuccanavasena jhānuppattivisesato, bhāvanārammaṇavisesato kimidaṃ adhimuccanaṃ nāma? Paccaṇīkadhammehi suṭṭhu vimuccanaṃ, ārammaṇesu ca suṭṭhu abhirati, pitu mātu aṅke vissatṭhaṅgapaccaṅgassa dāraḥ sayanaṃ viya aniggahitabhāvena nirāsaṅkatāya ārammaṇe pavattīti vuttaṃ hoti. Tattha rūpīti ajjhattaṃ kesādīsu uppāditaṃ rūpajjhānaṃ rūpaṃ nāma, tadassa atthīti rūpī. Ajjhattampi hi kesādīsu nīlaṃ, medādīsu pītaṃ, maṃsādīsu lohitaṃ, dantādīsu odātañca vaṇṇakasiṇavasena ābhujitvā parikammaṃ karontassa rūpajjhānāni, kasiṇaṃ ugghāṭetvā ca arūpajjhānāni uppajjanteva. Rūpāni passatīti bahiddhāpi nīlakasiṇādirūpāni jhānacakkhunā passati, iminā ajjhattabahiddhavadatthakesu kasiṇesu jhānapaṭilābho dassito. Ajjhattaṃ arūpasaññīti attano kesādīsu anuppādirūpāvacarajjhāno, iminā bahiddhā paṭiladdhajjhānatā dassitā. Subhantveva adhimutto hotīti iminā suvisuddhesu nīlādivaṇṇakasiṇesu “subha”nti adhimuttivasena paṭiladdhajjhānatā dassitā. Evaṃ ārammaṇavisesābhāvepi adhimuttivasena jhānuppattivisesato imesaṃ tiṇṇaṃ vimokkhānaṃ vasena paccekaṃ tividhā hontīti veditabbā. Vimokkhakathā.

Yathā ca vimokkhato, evaṃ paṭipadābhedaṃ paccekaṃ catubbidhā honti dukkhapaṭipadaṃ dandhābhiññaṃ, dukkhapaṭipadaṃ khippābhiññaṃ, sukhapaṭipadaṃ dandhābhiññaṃ, sukhapaṭipadaṃ khippābhiññanti. Tattha paṭhamasamannāhārato paṭṭhāya yāva upacāraṃ uppajjati, tāva pavattā jhānabhāvanā “paṭipadā”ti vuccati. Sā ekaccassa dukkhā nīvaraṇādipaccaṇīkadhammasamudācāragahanatāya asukhasevanā hoti, ekaccassa tadabhāvato sukhā. Upacārato pana paṭṭhāya yāva appanā, tāva pavattā pañña “abhiñña”ti vuccati. Sā ekaccassa dandhā asīghappavattinī, ekaccassa khippā. Asappāyasevino dukkhā paṭipadā hoti dandhā ca abhiñña, sappāyasevino sukhā paṭipadā hoti khippā ca abhiñña. Pubbāparakālesu sappāyāsappāyasevanavasena vomissatā ca veditabbā. Tathā palibodhupacchedādikaṃ pubbakiccaṃ asampādentassa paṭipadā dukkhā, sampādentassa sukhā paṭipadā. Appanākosallaṃ asampādentassa dandhābhiñña, sampādentassa khippā. Kilesindriyānaṃ vā tikkhamudutāya paṭhamā, vipariyāyena catutthā, vomissatāya majjhimā dveti veditabbā.

Taṇhāvijjābhibhavanānabhibhavanavasena vā samathavipassanāsu katādhikārakatādhikāratāvasena vāpi etāsaṃ pabhedo veditabbo. Paṭhamamajjhānādiāgamanavasenāpi dutiyādīnaṃ paṭipadābhiññābhedo hotiyevāti daṭṭhabbaṃ. Evaṃ paṭipadāvasena paccekaṃ catubbidhā hontīti veditabbā. Paṭipadākathā.

Yathā ca paṭipadāhi, evaṃ ārammaṇabhedatopi paccekaṃ catubbidhā honti parittaṃ parittārammaṇaṃ, parittaṃ appamāṇārammaṇaṃ, appamāṇaṃ parittārammaṇaṃ, appamāṇaṃ appamāṇārammaṇanti. Tattha yaṃ appaṇaṃ, uparijjhānassa paccayo bhavituṃ na sakkoti, idaṃ parittaṃ. Yaṃ pana avaḍḍhite ārammaṇe pavattaṃ, taṃ parittaṃ ārammaṇaṃ assāti parittārammaṇaṃ. Vipariyāyato appamāṇaṃ appamāṇārammaṇaṃ. Tadubhayavomissatāya majjhe itaradvayaṃ veditabbā. Evaṃ ārammaṇabhedato catubbidhā hontīti veditabbā. Ārammaṇakathā.

Yathā ca paṭipadārammaṇehi, evaṃ adhipatīnaṃ vasena paccekaṃ catubbidhatā, hīnattikavasena puna tividhatā ca yojetvā veditabbā.

Dasakasiṇamūlavibhāgakathā niṭṭhitā.

Yathā kasiṇamūlesu, evaṃ brahmavihāramūlesupi yathāyogaṃ vibhāgo veditabbo - mettākaruṇāmuditāvasena hi ādito cattāri jhānāni paccekaṃ tividhā honti mettāsahagataṃ, karuṇāsahagataṃ, muditāsahagatanti. Pañcamajjhānaṃ pana upekkhābrahmavihāravasena ekavidhaṃ upekkhāsahagatanti. Purimesu hi tīsu pañcamajjhānaṃ nuppajjati. Kasmā? Somanassāvippayogato, somanassasamuṭṭhitānaṃ byāpādavihiṃsāratināṃ yathākkamaṃ nissaraṇattā, pacchime ca tikacatukkajjhānaṃ nuppajjati. Kasmā? Upekkhāvedanāsampayogato, tassā ca paṭighānunanissaraṇato majjhattākārena pavattito, tāni puna paṭipadārammaṇādhipatihīnattikabhedehi pubbe vuttanayena yojetvā veditabbāni. Ettha ca appasattārammaṇavasena parittārammaṇatā, bahusattārammaṇavasena appamāṇārammaṇatā ca ekasmiṃ satte appanaṃ pāpetvā anukkamena ekāvāsaekavīthigāmādigatasattesu pāpanavasena vaḍḍhanā ca veditabbā. Dhammuddese panettha karuṇāsahagata muditāviraḥitā pañcatimsa dhammā, tesu chandādayo cattāro, karuṇā cāti pañceva yevāpanakā, karuṇā ca niyatāti veditabbā. Evaṃ muditāsahagatepi. Kevalaṃ karuṇāviraḥitā muditā niyatā pavattāti ayamettha viseso. Avasesabrahmavihāradvaye, pana kasiṇāsubhādīsu ca sabbattha karuṇāmuditāviraḥitā ca catuttimsa dhammā, tattha ca chandādayo cattārova yevāpanakā veditabbāti. Brahmavihāramūlavibhāgakathā.

Asubhabhedato pana paṭhamajjhānamevekaṃ dasavidhaṃ hoti uddhumātakasaññāsahagataṃ vinīlakavipubbakavicchiddakavikkhāyitakavikkhittakahatavikkhittakalohitakapuḷava kaatṭhikasaññāsahagatanti, dasavidhepi cetasmiṃ asubhe paṭikūlattā, dubbalattā ca vitakkabaleneva jhānaṃ tiṭṭhati, na vinā vitakkena sīghasotāya nadiyā arittabaleneva nāvā viya, tasmā paṭhamajjhānamevettha uppajjati, samathavipassanādiānisaṃsadassāvitāya, panettha nīvaraṇappahānena ca pītisomanassaṃ uppajjati bahuvetanālābhadassanena pupphachaḍḍakassa gūtharāsimhi viya, upasantabyādhidukkhassa ca rogino vamanavirecanappavattiyā viyāti daṭṭhabbaṃ. Taṃ pana dasavidhampi paṭhamajjhānaṃ paṭipadārammaṇādhipatihīnattikavasena paccekaṃ yojetvā veditabbā. Ettha ca asubhārammaṇassa avaḍḍhanīyatāya khuddake uddhumātakādiṭṭhāne uppannaṃ nimittaṃ parittārammaṇaṃ, mahante appamāṇārammaṇaṃ veditabbā. Etesu pana dasasu asubhesu sāmāññato dvattimsākāravasena, navasivathikapabbavasena ca pavattā kāyagatāsati saṅgahitā, vaṇṇakasiṇesu ca kesādīnaṃ koṭṭhāsānaṃ nīlādivaṇṇārammaṇā, catukkapañcakajjhānavasena uppannā kāyagatāsati ca saṅgahitā. Padabhājanīye visuṃ na vuttā, tasmā tesāṃ vasenāpi vibhāgo veditabbo. Asubhamūlavibhāgakathā.

Evaṃ ārammaṇādibhedato ca bhinnānaṃ rūpāvacarakusaladhammānaṃ kāladesādibhedena anantatā, bhagavatā ca ekattaṃ upanetvā desitabhāvo, vitthāranayātideso ca kāmāvacarakusale vuttānusārena yathānurūpaṃ ñātabbo. Ito paraṃ arūpāvacarādīsipi visesamattameva vakkhāma. Evaṃ visayādippabhedato vinicchayo veditabbo.

Rūpāvacarakusaladhammā niṭṭhitā.

Arūpāvacarā pana kusaladhammā sampayogato na bhinnā, sabbepe upekkhekaggaṭṭasampayuttāva, dhammuddesāditopi sabbaso rūpāvacarapañcamajjhānasadisā. Arūpāvacarabhāvo eva hettha viseso. Visayādippabhedatoti ettha pana ārammaṇato te catubbidhā honti. Seyyathidaṃ - ākāśānañcāyatanaṃ viññāṇañcāyatanaṃ ākiñcaññāyatanaṃ nevaśāññānāsaññāyatanaṃ. Tattha hi kasiṇugghāṭimākāse “ananto ākāso”ti pavattaṃ paṭhamam, tasmim paṭhamārūppaviññāṇe “anantaṃ viññāṇa”nti pavattaṃ dutiyam, tassa paṭhamārūppaviññāṇassa abhāve “natthi kiñci”ti pavattaṃ tatiyam, tasmim tatiye “santametam paṇītameta”nti pavattaṃ catuttham. Purimapurimehi pacchimapacchimaṃ santasantatarasantatamanti ca veditabbaṃ.

Nanu rūpāvacaresu vitakkādiāṅgasamatikkamato uparūparijhānānaṃ santatarādibhāvo vutto, aṅgātikkarahitesu pana āruppesu kathanti? Ārammaṇātikkamato. Etesu hi kasiṇarūpasamatikkamato paṭhamam jhānaṃ rūpāvacarapañcamajjhānato santaṃ, tatopi kasiṇugghāṭimākāsātikkamato dutiyam, tatopi ākāse pavattaviññāṇātikkamato tatiyam, tatopi ākāse pavattaviññāṇassa samatikkamato catutthanti. Evaṃ aṅgasamattepi thūlathūlātikkamena sukhumasukhumārammaṇatāya uparūparijhānānaṃ santatarādibhāvo veditabbo samāyāmaṃvitthārānampi vatthānaṃ suttasukhumatarādibhāvo viya. Nanu abhāvārammaṇatāya tatiyārūppam santapaṇītato manasi karontassa catutthārūppassa katham tattha nikantipariyādānaṃ, katham ca samatikkamo vā hotīti? Asamāpajjitukāmatāya, sā ca attano santapaṇītatāya. Yathā hi rājā dantakārādisippikānaṃ atisukhumamanāpasippam disvā “chekā vatime ācariyā”ti tesam chekatāya tussantopi na taṃ sippikabhāvaṃ pattheti, taṃ samatikkamma rājabhāve eva tiṭṭhati, evaṃ sampadamidaṃ daṭṭhabbaṃ. Evaṃ ārammaṇabhedato catubbidhānaṃpetesaṃ puna paṭipadārammaṇādhipatihīnattikabhedehehi pubbe vuttanayeneva paccekaṃ bhedo veditabbo.

Ettha ca rūpāvacaracatutthajjhānanikanti pariyādānadukkhataya paṭhamārūppassa, paṭhamārūppādinikantipariyādānadukkhataya dutiyārūppādīnañca dukkhapaṭipadatā, pariyādiṇṇanikantikassa tadappanāparivāsadandhatāya dandhābhiññatā, vipariyāyena itarā ca veditabbā. Parittakasiṇugghāṭimākāsamūlakānaṃ pana catunnam parittārammaṇatā, vipariyāyānaṃ appamāṇārammaṇatā veditabbā. Rūpārūpāvacarā panettha adhipatisahitāva uppajjanti, na vinā adhipatīhi. Kāmāvacarā tu adhipatirahitāpi uppajjanti, te ca ārammaṇādhipati saha-jātādhipatīti dvepi labbhanti. Rūpārūpāvacarā pana saha-jātādhipatimeva, netaraṃ. Tattha ca chandādhipatinā saha-jātā dhammā chandādhipateyyā, chando pana adhipati eva, na chandādhipateyyo. Itare pana adhipateyyāva, nādhipatayo aññassa attanā saha-jātassa chandassa, itaresaṃca adhipatiyatthassa abhāvā. Ekasmim hi cittuppāde chandādīsu catūsupi vijjamānesu yathāpaccayaṃ saha-jātādhipati ekova labbhati. Evaṃ vīriyādhipatiyādīsupi yathānurūpaṃ ñātabbaṃ. Evaṃ visayādippabhedato vinicchayo ñātabbo.

Arūpāvacarakusaladhammā niṭṭhitā.

Lokuttarā pana kusalā maggasampayogabhedato catubbidhā. Seyyathidaṃ - sotāpattimaggasampayuttaṃ sakadāgāmimaggasampayuttaṃ anāgāmimaggasampayuttaṃ arahattamaggasampayuttanti. Nanu catūsupi cetesu maggasampayogo samāno aṭṭhannampi maggaṅgānaṃ sabbattha uppattito katham tattha bhedoti? Anusayappahānasaṅkhātassa maggakiccassa bhedato.

Anusaye mārento gacchatīti hi maggo. Maggā hi yathāsakaṃ anusaye pajahanti eva, nimittā vuṭṭhahanti, pavattañca chindanti nāmāti vuccanti. Nimittanti ca pañcakkhandhā, pavattantipi te eva. Taṃ duvidhaṃ upādinnaṃ, anupādinnaṃ.

Tatthapi sotāpattimaggo diṭṭhānusayaṃ, vicikicchānusayaṃ, tadekaṭṭhe ca kilese, taṃsahajātāni diṭṭhisampayuttāni, vicikicchāsampayuttañcāti pañcākusalacittāni ca uppajjamānova samugghātetī, samugghātento ca apāyabhavato ceva sugatibhavato ca ṭhapetvā satta bhava tadavasesato vuṭṭhāti. Tattha yadetam paṭhamamaggānuppattiyaṃ uppajjamānārahaṃ diṭṭhivicikicchāsampayuttapañcacittasamuṭṭhānaṃ rūpaṃ, taṃ rūpakkhando, tāni pañca cittāni viññāṇakkhandho, taṃsampayuttā vedanādayo itare tayo khandhā. Ime anupādinnaṃ pañcakkhandhā anupādinnaṃ nimittaṃ, anupādinnaṃ pavattaṃ nāma. Tato paṭhamamaggo vuṭṭhāti, taṃ chindati nāma. Yadetam apāyabhava, sugatiyañca ṭhapetvā satta bhava tadavasese ca paṭhamamaggānuppattiyaṃ āyatim uppajjamānārahaṃ kammajakkhandhapañcakaṃ, taṃ upādinnaṃ nimittaṃ, upādinnaṃ pavattaṃ nāma. Tato paṭhamamaggo vuṭṭhāti, tañca chindati nāma. Tatova paṭhamamaggo anusayaṃ pajahantova nimittā vuṭṭhahati, pavattañca chindati nāmāti veditabbaṃ. Evaṃ itaramaggesupi upādinnaṃ anupādinnaṃ nimittapavattaṃ vuṭṭhānaṃ chindanaṃ yathānurūpaṃ ñātabbaṃ.

Sakadāgāmi maggo pana oḷārikakāmarāgānusayaṃ, paṭighānusayaṃ, tadekaṭṭhe ca kilese, taṃsahajātāni ca tathā pavattāni cattāri diṭṭhivippayuttāni, dve ca domanassasahagatānīti cha akusalacittāni ca uppajjamānova samugghātetī, samugghātento ca kāmasugatito ṭhapetvā ekabhavaṃ tadavasesato vuṭṭhāti, patanubhūtvā taṃsamaṅgino kāmarāgabyāpādā adhimattā, te ca kadāci viraḷāva uppajjantīti veditabbā.

Anāgāmi maggopi tāneva tanusahagatakāmarāgappaṭighānusayavasena uppannāni cha cittāni uppajjamānova samugghātetī, samugghātento ca kāmabhavato vuṭṭhāti. Arahattamaggo pana rūparāgaarūparāgamānāvijjānusaye, uddhaccaṃ, tadekaṭṭhe sabbe kilese ca taṃsahajātāni cattāri diṭṭhivippayuttāni, uddhaccasahagatañcāti pañcākusalacittāni ca uppajjamānova samugghātetī, samugghātento ca rūpārūpato, sabbabhavatopi vuṭṭhāti. Sesam paṭhamamagge vuttānusārato veditabbaṃ. Evaṃ anusayappahānasaṅkhātakiccabhedato catunnaṃ maggānaṃ bhedo veditabbo.

Tadevaṃ maggasampayogabhedato catubbidhaṃ, puna jhānaṅgasampayogabhedato paccekaṃ pañcavidhā honti. Kathaṃ? Paṭhamamaggasampayuttaṃ tāva vitakkavicārapītisukhekaggaṭṭasampayuttaṃ paṭhamajjhānikaṃ, vicārapītisukhekaggaṭṭasampayuttaṃ dutiyajjhānikaṃ, pītisukhekaggaṭṭasampayuttaṃ tatiyajjhānikaṃ, sukhekaggaṭṭasampayuttaṃ catutthajjhānikaṃ, upekkhekaggaṭṭasampayuttaṃ pañcamajjhānikañcāti pañcavidhaṃ hoti. Evaṃ dutiyamaggādisampayuttā cāti vīsatividhā honti, ettha ca catukkanayavasena soḷasavidhatāpi yojetabbā. Kiṃ panettha evaṃ jhānaṅgayogabhedassa niyāmaṃ kāraṇanti? Saṅkhārupekkhāññaṃ. Tasmiṃ hi vuṭṭhānagāminivipassanābhūte somanassasahagata ariyamaggā pañcamajjhānikā na uppajjanti, somanassasahagatā catukkajjhānikāva uppajjanti, upekkhāsahagata ca catukkajjhānikā na uppajjanti, upekkhāsahagatā pañcamajjhānikāva uppajjanti.

Nanu cettha saṅkhārupekkhāññaṃ somanassupekkhāsahagatattā catukkapañcamajjhānikānaṃ somanassupekkhāsahagatabhāvassa niyāmakahetu, vitakkādiṅgasamatikkamato pana nesam dutiyādi jhānabhāvassa niyāmakena aññaṇa bhavitabbaṃ. Na hi saṅkhārupekkhāññaṃ vitakkādivikalaṃ uppajjati. Yena taṃ niyāmaṃ bhavēyya, kiṃ taṃ niyāmakakāraṇanti? Pāda kajjhānaṃ, sammasitajjhānaṃ vā. Rūpārūpāvacaresu hi yaṃ yaṃ jhānaṃ samāpajjitvā tatutthāya ye keci pakiṇṇakasaṅkhāre sammasitvā ye magge uppādeti, te sabbe taṃtaṃ jhānasadisāva honti. Yaṃ yaṃ vā pana jhānaṃ, taṃsāmpayutte ca aniccādito vipassitvā ye ye magge uppādeti, te ca taṃtaṃ jhānasadisāva honti bhūmivaṇṇasadisavaṇṇā godhā viya. Tattha ca sukkhavipassakassa uppannamaggāpi, samāpattilābhinā jhānaṃ pādaṃ akatvā asamasitvāva uppāditamaggāpi paṭhamajjhānaṃ pādaṃ katvā taṃ taṃ vā sammasitvā uppāditamaggāpi sabbe ekasadisā paṭhamajjhānikāva honti. Na hi lokuttaramaggo appanaṃ appatto nāma atthi. Dutiyatatiyacatutthajjhānāni pādakāni katvā vā tattha gate dhamme sammasitvā vā uppāditamaggā yathākkamaṃ caturaṅgikā, tivaṅgikā, duvaṅgikā ca honti. Pañcamajjhānaṃ, pana āruppajjhānāni ca pādaṃ katvā vā tattha gate dhamme sammasitvā vā uppāditamaggā upekkhekaggaṭāvasena duvaṅgikāva honti. Etesaṅca pañcannaṃ jhānikānampi pubbabhāge vipassanā somanassasahagatāpi hoti upekkhāsahagatāpi, vutthānagāminī pana vipassanā catukkajjhānikānaṃ somanassasahagatā hoti. Pañcamajjhānikānaṃ pana upekkhāsahagatāvāti tadeva pāda kajjhānaṃ, sammasitajjhānaṃ vā niyāmakakāraṇanti veditabbaṃ. Evaṃ sampayogato vinicchayo.

Dhammuddesādito pana paṭhamajjhānikesu tāva catūsu kāmāvacarapaṭhamakusale vuttadhammesu ṭhapetvā karuṇāmuditā sattatimsa dhammā honti. Viratiyo panettha niyatā, pāḷiyaṅca rūpena niddiṭṭhā, chandādayo ca cattāro yevāpanakāti veditabbā.

Saṅgahavāre pana bodhipakkhiyadhammesu pubbe saṅgahitāvasesānaṃ satipaṭṭhānasammappadhānaiddhipādabojjhaṅgānaṃ vasena atirekā cattāro saṅgahā veditabbā. Paṭhamajjhānikamaggasāmpayuttesu hi dhammesu sati upaṭṭhānaṭṭhena satipaṭṭhānaṃ, sā visayabhedena catubbidhā, itare assatipaṭṭhānāti sabbeva te dvidhā honti. Tathā vīriyaṃ padhanaṭṭhena sammappadhānaṃ, taṃ kiccabhedena catubbidhaṃ, itare asammappadhānāti. Tathā chando vīriyaṃ cittaṃ amohoti cattāro dhammā ijjanakaṭṭhena yathākkamaṃ “chandiddhipādo vīriyacittavīmaṃsiddhipādo”ti nāmena “iddhipādā”ti vuccanti, itare “aniddhipādā”ti. Tathā sati amoho vīriyaṃ pīti passaddhi samādhi tatramajjhāttatāti ime satta dhammā bujjhanaṭṭhena yathākkamaṃ “satisambojjhaṅgo dhammavicayasambojjhaṅgo vīriyapītipassaddhisamādhieupekkhāsambojjhaṅgo”ti vuccanti, itare abojjhaṅgāti evaṃ cattāro saṅgahā.

Sesaṃ sabbaṃ lakkhaṇādito paṭṭhāya suññatavārapariyosānaṃ kāmāvacarapaṭhamakusale vuttasadisameva, kevalaṃ pana maggaṅgasaṅgahe “aṭṭhaṅgiko maggo hoti”ti padabhājanīye sarūpeneva niddiṭṭhaṃ, indriyasaṅgahe paññindriyaṭṭhāne paṭhamamaggassa anaññañātaññassāmītindriyaṃ gahetvā itaramaggānaṃ aññindriyaṃ gahetvāva aṭṭhindriyanti aṭṭhindriyatā, sabbattha lokuttaratā ca vireso, sesaṃ tādisameva. Paṭhamajjhānikā cattāro maggā.

Tathā dutiyajjhānikesupi kevalaṃ dhammuddese vitakkābhāvo, saṅgahavāre caturaṅgajjhānatā, sattaṅgamaggatā ca vireso, sesaṃ paṭhamajjhānikasadisameva. Dutiyajjhānikamaggā.

Tathā tatiyajjhānikesupi kevalaṃ dhammuddese vicārābhāvo, saṅgahavāre tivaṅgikajjhānatā ca viseso, sesaṃ dutiyajjhānikasadisameva. Tatiyajjhānikamaggā.

Tathā catutthajjhānikesupi kevalaṃ dhammuddese pītiyā abhāvo, koṭṭhāsavāre duvaṅgikajjhānatā, chaḷaṅgikabojjhaṅgatā ca viseso, sesaṃ tatiyajjhānikasadisameva. Catutthajjhānikamaggā.

Tathā pañcamajjhānikesupi kevalaṃ sabbattha vedanāparivattanameva viseso, sesaṃ catutthajjhānikasadisameva. Pañcamajjhānikamaggā. Evaṃ dhammuddesādito vinicchayo.

Visayādippabhedato pana sabbepi lokuttarakusalā ārammaṇato nibbānārammaṇāva, tasmā na tato nesaṃ bhedo, paṭipadādibhedato pana pubbe vuttanayena paccekaṃ bhedo veditabbo. Ettha ca yo nāmarūpapariggahato paṭṭhāya kilamanto vipassanaṃ ārabhitvā dukkhena kasirena kilese vikkhambheti, tassa dukkhā paṭipadā hoti. Yo pana vikkhambhitakilesa, so vipassanāparivāsaṃ vāsento cirena maggapātubhāvaṃ pāpuṇāti, tassa dandhābhiññā hoti. Iminā nayena itarā tissopi paṭipadābhiññāyo veditabbā. Yathā ca paṭipadādibhedato, evaṃ vimokkhabhedatopi paccekaṃ dvidhā honti - suññatavimokkho appaṇihitavimokkhoti.

Tattha suññatanti, appaṇihitanti ca lokuttaramaggassa nāmaṃ. So hi āgamanato saguṇato ārammaṇatoti tīhi kāraṇehi nāmaṃ labhati. Kathaṃ? Idha bhikkhu vipassanākammatṭhāniko ādito paṭṭhāya “aniccaṃ dukkhamanattā”ti tividhaṃ anupassanaṃ āropetvā sammasanto vicarati, sacassa vuṭṭhānagāminivipassanā tebhūmake saṅkhāre anattato vipassati, ayaṃ attasuññatādassanaṭṭhena suññatā nāma hoti. Sace dukkhato vipassati, ayaṃ taṇhāpaṇidhirahitaṭṭhena appaṇihitā nāma hoti, tā ubhopi āgamaṇiyaṭṭhāne ṭhatvā attano attano maggassa yathākkamaṃ suññatamaggo appaṇihitamaggoti nāmaṃ denti. Evaṃ āgamanato nāmalābho veditabbo. Nanu suttantesu sace vuṭṭhānagāminivipassanā aniccato passati, tassā vasena maggo animittavimokkho hotīti katvā tayo vimokkhā kathitāti? Saccaṃ, api ca kho pariyāyato kathitā, nipariyāyato pana sayampi sanimittā attano maggassa animittanāmaṃ dātuṃ asakkuṇeyyatāya dve eva vimokkhā hontīti. Tissopi hi vipassanā niccanimittaṃ, sukhanimittāñca ugghāṭanena animittavohāraṃ labhanti, tissopi nimittabhūtesu khandhesu caraṇato sanimittāva, tasmā sayam āgamaṇiyaṭṭhāne ṭhatvā attano maggassa nipariyāyato animittanāmaṃ dātuṃ na sakkonti. Yasmā pana maggo sayam rāgādīhi suñño, rāgādinimittapaṇidhirahito ca, tasmā saguṇeneva suññatanāmaṃ, appaṇihitanāmañca labhati. Evamassa saguṇato nāmalābho veditabbo. Yasmā pana nibbānaṃ rāgādīhi, saṅkhārehi ca suññattā, rāgādinimittapaṇidhirahitattā ca “suññataṃ, animittaṃ, appaṇihita”nti ca vuccati, tasmā taṃ ārammaṇaṃ katvā uppannamaggopi “suññato, animitto, appaṇihito”ti ca nāmaṃ labhati. Evaṃ ārammaṇato nāmalābho veditabbo.

Tesu idha āgamanatova maggo nāmaṃ labhati, na saguṇato, nāpi ārammaṇato, saguṇārammaṇato nāmalābhassa suttantesu pariyāyadesitattā. Teneva hettha maggānaṃ saguṇārammaṇatopi animittavimokkhataṃ aggahetvā suññataappaṇihitavimokkhataṃ āgamanato vuttā, tañcāgamaṇaṃ duvidhaṃ vipassanāgamaṇaṃ, maggāgamaṇaṃ. Tattha vipassanāgamanato maggo ca suññatādīnāmaṃ labhati, maggāgamanato ca labhateva, idha pana maggassa adhippetattā vipassanāgamanatova veditabbaṃ. Evaṃ vimokkhabhedato paccekaṃ dvidhā honti. Evaṃ visayādippabhedato vinicchayo.

Lokuttarakusaladhammā niṭṭhitā.

Akusalapadattho

Lobhamūlavaṇṇanā

Akusalā pana dhammā bhūmito ekavidhā kāmāvacarāva, sampayogato pana mūlavasena tividhā honti lobhamūlā dosamūlā mohamūlāti. Tattha lobhamūlā aṭṭhavidhā somanassasahagataṃ diṭṭhigatasampayuttaṃ asaṅkhāraṃ, tathā sasaṅkhāraṃ, somanassasahagataṃ diṭṭhigatavippayuttaṃ asaṅkhāraṃ, tathā sasaṅkhāraṃ, upekkhāsahagataṃ diṭṭhigatasampayuttaṃ asaṅkhāraṃ, tathā sasaṅkhāraṃ, upekkhāsahagataṃ diṭṭhigatavippayuttaṃ asaṅkhāraṃ, tathā sasaṅkhāraṃ.

Tattha iṭṭhārammaṇe lobhabahulatādīhi kāraṇehi somanassasahagatatā, asaddhammasavanaakalyāṇamittatādīhi diṭṭhisampayuttatā ca veditabbā. Yadā hi “natthi kāmesu ādīnavo”tiādīnā nayena micchādiṭṭhiṃ purakkhatvā haṭṭhatuṭṭho kāme vā paribhuñjati, diṭṭhamaṅgalādīni vā sārato pacceci sabhāvatikkheneva anussāhitena cittena, tadā paṭhamam akusalacittam uppajjati. Yadā mandena samussāhitena, tadā dutiyam. Yadā micchādiṭṭhiṃ apurakkhatvā kevalam haṭṭhatuṭṭho methunam vā sevati, parasampattim vā abhijjhāyati, parabhaṇḍam vā harati sabhāvatikkhenānussāhitena, tadā tatiyam. Yadā samussāhitena, tadā catuttham. Yadā pana kāmānam vā asampattim āgamma, aññesam vā somanassahetūnam abhāvena catūsupi vikappesu somanassarahitatā hoti, tadā sesāni cattāri upekkhāsahagatāni uppajjantīti ayam sampayogato vinicchayo.

Dhammuddesato pana paṭhamākusale tāva niyatā pāliyam sarūpenāgatā soḷasa, yevāpanakavasena cattāroti vīsati dhammā honti. Katham? Phasso vedanā saññā cetanā cittam vitakko vicāro pīti vīriyam ekaggatā jīvitam ahirikaṃ anottappaṃ lobho moho micchādiṭṭhīti ime sarūpenāgatā soḷasa dhammā, chando adhimokkho manasikāro uddhaccanti ime yevāpanakā cattāroti. Padabhājanīye pana pubbe vuttanayeneva “phassapañcakaṃ jhānaṅgapañcakaṃ vīriyasamādhimanosomanassajīvitavasena indriyāni pañca, micchādiṭṭhisāṅkappavāyāmasamādhivasena maggaṅgāni cattāri, vīriyasamādhiahirikānottappavasena balāni cattāri, lobho mohoti dve mūlāni, abhijjhā micchādiṭṭhīti dve kammaṭṭhāni, ahirikaṃ anottappanti lokanāsadukam, samatho paggāho avikkhepo cāti evam sarūpenāgatānam dvattiṃsadhammānam soḷasasu eva samavarodho, savibhattikāvibhattikabhedo ca kāmāvacarapaṭhamakusale vuttānusārato ñātabbo. Ayam dhammuddesato vinicchayo.

Lakkhaṇādivibhāgato pana na hiriyatīti ahiriko, ahirikassa bhāvo ahirikkam, na ottappaṃ anottappaṃ. Tesu ahirikkam kāyaduccaritādīhi ajigucchanaḷakkhaṇam, alajjālakkhaṇam vā, anottappaṃ teheva asārajjanaḷakkhaṇam, anuttāsalaḷakkhaṇam vā, sesam hiriottappānam vuttappaṭipakkhavasena veditabbam.

Lubbhati tena, sayam vā lubbhati, lubbhanamattameva vā tanti lobho. So ārammaṇagahaṇaḷakkhaṇo makkaṭālepo viya, abhisāṅgaraso tattakapāle khittamaṃsapesi viya, apariccāgapaccupaṭṭhāno telañjanarāgo viya,

saññojanīyadhammesu assādadassanapadaṭṭhāno. Taṇhānadibhāvena
vaḍḍhamāno sīghasotā nadī viya mahāsamuddaṃ apāyameva gacchatīti
daṭṭhabbo.

Muyhanti tena, sayaṃ vā muyhati, muyhanamattameva vā tanti moho. So cittassa
andhakāralakkhaṇo, aññāṇalakkhaṇo vā, asampaṭivedharaso,
ārammaṇasabhāvacchādanaraso vā, asammāpaṭipattipaccupaṭṭhāno,
andhakārapaccupaṭṭhāno vā, ayonisomanasikārapadaṭṭhāno, sabbākusalānaṃ
mūlanti daṭṭhabbo.

Micchā passanti tāya, sayaṃ vā micchā passati, micchādassanamattameva vā esāti
micchādiṭṭhi. Sā ayoniso abhinivesalakkhaṇā, parāmāsarasā,
micchābhinivesapaccupaṭṭhānā, ariyānaṃ adassanakāmatādipadaṭṭhānā, paramaṃ
vajjanti daṭṭhabbā.

Uddhatabhāvo uddhaccaṃ. Taṃ avūpasamalakkhaṇaṃ, anavaṭṭhānaraṣaṃ,
bhantatāpaccupaṭṭhānaṃ, ayonisomanasikārapadaṭṭhānaṃ, cittavikkhepoti
daṭṭhabbo. Seso panettha suññatavārapariyosāno sabbopi vinicchayo kusalādhikāre
vuttānusārato veditabbo. Kevalaṃ saṅgahavāre pāliyaṃ āgatavasena
pañcīndriyatā, caturaṅgamaggatā, catubbidhabalatā, dvehetutā, sabbattha
akusalabhāvo ca viseso, sesaṃ tādīsameva. Paṭhamākusalaṃ niṭṭhitam.

Yathā ca paṭhame, evaṃ dutiyepi sasaṅkhārātā, yevāpanakesu thinamiddhānaṃ
sambhavo, niyatatā ca viseso. Tattha thinatā thinam, middhanatā middham,
anussāhanasamsīdanatā, sattavighāto cāti attho. Tattha thinam
anussāhalakkhaṇaṃ, vīriyavinodanaraṣaṃ, samsīdanapaccupaṭṭhānaṃ. Middham
akammaññātālakkhaṇaṃ, onahanaraṣaṃ, līnatāpaccupaṭṭhānaṃ,
pacalāyikāniddāpaccupaṭṭhānaṃ vā, ubhayampi aratitandivijambhikādīsu
ayonisomanasikārapadaṭṭhānaṃ. Dutiyaṃ.

Tatiye sabbopi vinicchayo paṭhamākusale vuttanayova. Kevalaṃ diṭṭhiyā abhāvo,
yevāpanakesu mānassa sambhavo, aniyatatā ca, saṅgahavāre tivaṅgikamaggatā
ca viseso, sesaṃ tādīsameva. Tattha maññatīti māno. So uṇṇatilakkhaṇo,
sappaggaharaso, ketukamyatāpaccupaṭṭhāno, diṭṭhivippayuttalobhapadaṭṭhāno,
ummādo viya daṭṭhabbo. Tatiyaṃ.

Yathā ca tatiye, evaṃ catutthepe. Thinamiddhañcetta sasaṅkhārātā ca adhikā,
sesaṃ tādīsameva. Catutthaṃ.

Pañcamachaṭṭhasattamaṭṭhamesu somanassaṭṭhāne upekkhāsambhavo, pītiyā ca
abhāvo, tato eva saṅgahavāre caturaṅgajjhānatā ca viseso, sesaṃ sabbam
paṭhamadutiyatatiyacatutthacittasadisameva.

Lobhamūlā niṭṭhitā.

Dosamūlavanṇanā

Dosamūlā pana dvidhā domanassasahagataṃ paṭighasampayuttaṃ asaṅkhāraṃ,
tathā sasaṅkhāraṃ. Evaṃ sampayogato. Dhammuddesādito pana paṭhame tāva
paṭhamākusale vuttesu pītilobhadiṭṭhiyo vajjetvā dosaṃ, yevāpanakesu aniyatāni
issāmacchariyakukkuccāni, somanassaṭṭhāne domanassañca pakkipitvā ekavīsati
dhammā honti. Yevāpanakā cettha satta. Tattha dussanti tena, sayam vā dussati,
dussanamattameva vā tanti doso. So caṇḍikkalakkhaṇo pahaṭāsīviso viya,
visappanaraso visanipāto viya, attano nissayadahanaraso vā dāvaggi viya,
dussanapaccupaṭṭhāno laddhokāso viya sapatto, āghātavatthupadaṭṭhāno,
visasamsaṭṭhapūtimuttaṃ viya daṭṭhabbo. Issāyanā issā. Sā parasampattīnaṃ

usūyanalakkhaṇā, tattheva anabhiratirasā, tato vimukhabhāvapaccupaṭṭhānā, parasampattipadaṭṭhānā, saññojananti daṭṭhabbā. Maccherabhāvo macchariyaṃ. Taṃ laddhānaṃ vā labhitabbānaṃ vā attano sampattīnaṃ nigūhanalakkhaṇaṃ, tāsaññeva parehi sādharmaṇabhāvaakkhamanarasā, saṅkocanapaccupaṭṭhānaṃ, kaṭukañcukatāpaccupaṭṭhānaṃ vā, attasampattipadaṭṭhānaṃ, cetaso virūpabhāvoti daṭṭhabbaṃ. Kucchitaṃ kataṃ kukataṃ, tassa bhāvo kukkucçaṃ. Taṃ pacchānutāpalakkhaṇaṃ, katākatānusocanarasā, vipphaṇṇasārapaccupaṭṭhānaṃ, katākatapadaṭṭhānaṃ, dāsabyamiva daṭṭhabbaṃ. Saṅgahavāre dukkhena saddhiṃ caturaṅgajjhānatā, domanassena pañcindriyatā, tivaṅgikamaggatā, dosamohavasena dvihetukatā ca veditabbā. Seso pana sabbo vinicchayo paṭhamākusale vuttasadiṣo eva. Yathā ca paṭhame, evaṃ dutiyepi, sasaṅkhāratā pana thinamiddhehi saddhiṃ navayevāpanakatā ca viseso, sesaṃ tādīsameva.

Dosamūlā niṭṭhitā.

Mohamūlavanṇanā

Mohamūlāpi dvidhā upekkhāsahagataṃ vicikicchāsampayuttaṃ, tathā uddhaccasampayuttanti. Tattha paṭhame dhammuddesato tāva phassapañcakaṃ vitakko vicāro vīriyaṃ ekaggatā jīvitā ahiṇṇaṃ anottappaṃ moho vicikicchāti sarūpenāgatā cuddasa, uddhaccaṃ manasikāroti yevāpanakā dve cāti soḷasa dhammā honti, ekaggatā cettha cittaṭṭhitimattā, indriyamaggabalabhāvaṃ na sampāpuṇāti. Tato eva saṅgahavāre samādhim vajjetvā upekkhāya saddhiṃ cattāri indriyāni, dve maggaṅgāni, tīṇi balāni honti. Moho panettha ekova hetu. Seso panettha sabbo vinicchayo vuttanayo eva.

Tattha vigatā cikicchā etissāti vicikicchā. Sā saṃsayalakkhaṇā, kampanarasā, anicchayapaccupaṭṭhānā, anekaṃsabhāvapaccupaṭṭhānā vā, ayonisomanasikārapadaṭṭhānā, paṭipattiantarāyakarāti daṭṭhabbā. Yathā ca vicikicchāsampayutte, evaṃ uddhaccasampayuttepi. Kevalaṃ vicikicchāya abhāvo, adhimokkhasa ca bhāvo, tato eva balavatarasamādhitā, teneva saṅgahavāre samādhinā saddhiṃ pañcindriyatā, tivaṅgikamaggatā, catubbalatā ca hoti. Uddhaccañcettha sarūpeneva niddiṭṭhaṃ, adhimokkhamanasikārā dve yevāpanakavasenāti ayaṃ viseso, sesaṃ tādīsameva. Imāni pana dve cittāni nānāvisaye, ekavisaye ca asaṅṭhahanato pavaṭṭanakāni. Uddhaccasahagataṃ hi laddhādhimokkhatāya laddhapatiṭṭhaṃ ekārammaṇeyeva patiṭṭhāya patiṭṭhāya pavaṭṭati caturassamaṇi viya, itaraṃ nānārammaṇesu vaṭṭamaṇi viyāti daṭṭhabbaṃ. Uddhaccasahagatañca ṭhapetvā sesā ekādasa paṭisandhim janentīti veditabbā.

Visayādippabhedato panete dvādasapi vatthārammaṇavasena tāva chabbidhā honti. Tesu lobhamohamūlā pana dasa pañcadvāre hadayavattthūṃ nissāyeva, manodvāre nissāya vā anissāya vā javanakiccaṃ sādhamamānā chabbidhā. Tathā dosamūlā nissāyeva pana pavattanti. Lobhamūlā pana adinnādānakāmamicchācāramusāvādapesuññasamphappalāpābhijjhāsāṅkhātānaṃ channaṃ kammaṭṭhānaṃ vasena chabbidhā. Diṭṭhisampayuttā panettha micchādiṭṭhivasenāpīti sattavidhā honti. Dosamūlā pana pāṇābhīpātādinnaṃdānamusāvādapesuññapharusasamphappalāpābyāpādasena sattavidhā honti. Dasannampi panesaṃ dvārakammavasena ceva vīmaṃsāvajjitādhīpatittayavasena ca kusale vuttanayena vibhāgo veditabbo. Ekantahīnattā hīnattikabhedo natthi. Ārammaṇādhīpati panettha lobhamūlesu eva, na itaresu, mohamūlesu pana sahaṇātādhīpatipi natthi, tathā kammaṭṭhabhedopi.

Na hi pavaṭṭamānaṃ kañci adhipatiṃ karoti. Doso vā savisayaṃ, vicikicchācittañca paṭipattimantarāyakarattena duccharitahetubhūtaṃ pāṇātipātādīnaṃ dosalobhamūlacitteheva sanniṭṭhāpaniyato kammaṃ pathabhedam na gacchati, pubbabhāge eva pana hetu hoti. Tenevassa apāyahetutā paṭhamamaggavajjhātāti daṭṭhabbam. Atītādibhedato pana dvādasannaṃ paccekamanantatā, seso ca vinicchayo kusālādhikāre vuttanayeneva veditabboti.

Akusalā dhammā niṭṭhitā.

Abyākatapadattho

Ahetukakusalavipākavaṇṇanā

Abyākatā pana dhammā jātito catubbidhā vipākakiriyarūpanibbānavasena. Tattha vipākābyākatā dhammā jātito ca dvidhā honti kusālākusalavipākavasena. Tattha kusalavipākā bhūmito catubbidhā kāmarūpārūpāvacaralokuttaravipākavasena. Tattha kāmāvacaravipākā ahetukā sahetukāti dvidhā. Tattha alobhādisahajātahetuvirahitā ahetukā. Te sampayogavatthārammaṇādibhedato atṭhavidhā. Seyyathidaṃ - upekkhāsahagataṃ cakkhuviññāṇaṃ, tathā sotaghānajivhāviññāṇaṃ, sukhasahagataṃ kāyaviññāṇaṃ, upekkhāsahagatā manodhātu, somanassasahagatā manoviññāṇadhātu, tathā upekkhāsahagatā cāti. Cakkhuviññāṇādīni hi cattāri cakkhupasādādīsu catūsu upādāyarūpesu upādāyarūpānaṃ ghaṭṭanānighaṃsassa picupiṇḍe picupiṇḍassevātidubbalatāya upekkhāvedanāsampayuttāneva honti. Kāyaviññāṇaṃ pana kāyindriye phoṭṭhabbabbhūtatayaghaṭṭanānighaṃsassa adhikaraṇimattake ṭhapitapicupiṇḍe kūṭapahārasseva balavatāya pasādanissayesupi bhūtesu paṭighātasambhavato sukhasahagataṃ hoti, manodhātu attano gahaṇadubbalatāya atiiṭṭhepi upekkhāsahagatāva, manoviññāṇadhātu pana atiiṭṭhe somanassasahagatā, iṭṭhamajjhatte upekkhāsahagatāti ayaṃ sampayogato vinicchayo.

Dhammuddesādito pana cakkhuviññāṇe tāva phassapañcakaṃ, ekaggatā, jīvanti sarūpenāgatā satta, yevāpanakavasena manasikāro eko cāti atṭha dhammā honti. Saṅgahato panettha khandhāyatanadhātuāhārindriyavasena pañcevasaṅgahā. Tattha cakkhuviññāṇadhātudhammadhātuvaseṇa dhātusaṅgaho, mano upekkhājīvitindriyavasena indriyasaṅgaho ca veditabbo. Sesaṃ vuttanayameva. Ettha ca vijjamānāpi vedanā jhānaṅgataṃ na gacchati, indriyaṃ pana hoti. Ekaggatā indriyamaggaṅgabalaḥbhāvampi na gacchati atidubbalattā. Vitakkapacchimakaṃ hi jhānaṃ, hetupacchimako maggo, balañca. Yathā cettha, evaṃ sotaghānajivhākāyaviññāṇesupi. Kevalaṃ pana saṅgahavāre sotaviññāṇadhātuādivaseṇa dhātusaṅgaho, kāyaviññāṇe vedanāparivattanañca viseso. Yathā cettha, evaṃ manodhātuyāpi. Kevalaṃ pana vitakkavicārā dve yevāpanakā ca adhimokkhoti tayo dhammā adhikā. Saṅgahavāre manodhātudhammadhātuvaseṇa dhātusaṅgaho, vitakkavicārupekkhekaggatāhi catūhi jhānaṅgasaṅgaho ca viseso. Pāliyaṃ panettha kiñcāpi jhānaṅgasaṅgaho na uddhaṭo, tathāpi savitakkesu niyameṇa jhānaṅgatāsambhavato gahetabbova. Yathā cettha, evaṃ manoviññāṇadhātudvayepi. Somanassasahagatatāya panettha pīti adhikā, saṅgahavāre ca pañcaṅgajjhānatā, vedanāparivattanaṃ, ubhayatthāpi manoviññāṇadhātudhammadhātuvaseṇa dhātusaṅgaho ca viseso, sesaṃ tādīsameva.

Visayādippabhedato pana cakkhuviññāṇādīni pañca yathākkamaṃ cakkhādiekekameva vatthum nissāya paccuppanne, iṭṭhe ca rūpādiekekārammaṇe eva kiriyamanodhātuanantaraṃ ālokākāsavāyujalapathavīsahakārīni pasādakādīni

dassanasavanaghāyanasāyanaphusanakiccāni sādhayamānāni cakkhudvārādīsu ekekasmim eva vipaccanti. Evametesam vatthudvārārammaṇakiccāni visum niyatāni. Tānaṃ pana tesam pañcannampi ekameva, tena nesaṃ na bhedo. Manodhātu pana hadayavatthum nissāyeva paccuppannesu rūpādīsu pañcasupi ārammaṇesu pañcaviññāṇānantaram sampaṭicchanakiccaṃ sādhayamānā pañcasupi dvāresu pavattati, somanassasahagatā manoviññāṇadhātu pana hadayavatthum nissāyeva atīttthe paccuppanne pañcārammaṇe vipākamanodhātuanantaram santīraṇakiccaṃ, chasupi dvāresu chasu balavakāmāvacarārammaṇesu atītādīsu javanānantaram tadārammaṇakiccaṃ sādhayamānā vipaccati. Evametissā dvārārammaṇakiccaṭṭhānāni anibaddhāni, tato tehi bhedo hoti, vatthu pana tattheva nibaddham, tato na bhedo, evamupekkhāsahagatāyapi. Kevalaṃ panesā dvāravinimuttāpi hutvā sugatiyaṃ jaccandhabadhirajaccummattakādīnaṃ paṭisandhikāle purimacuticittānantaram kammabalenopaṭṭhitaṃ kammakammanimittagatinimittesu aññataram atītādibhedam chabbidhampi kāmāvacarārammaṇamārabba paṭisandhikiccaṃ, tadanantarato paṭṭhāya yāvatāyukaṃ bhavaṅgakiccaṃ, ante cutikiccaṃ, vuttanayena santīraṇatadārammaṇakiccāni ca sādhayamānā imesu pañcasu tḥānesu vipaccatīti ayaṃ viseso, sesaṃ tādīsameva.

Ettha ca vadhābandhādivasappavatte anīttārammaṇe khantipaṭisaṅkhānādivasena kusalupattito tannibbattānaṃ paṭisandhiādiviññāṇānaṃ kammanimittāñce ārammaṇaṃ hoti, anītteneva tena bhavitabbaṃ. Evaṃ itṭhavisaye uppannānaṃ kusalavipākānaṃ anīttārammaṇesu anupattito kammagatinimittameva tesam ārammaṇaṃ hotīti viññāyati. Vicāretvā yathā avirodho hoti, tathā gahetabbaṃ. Evaṃ itṭhavisaye uppannakusalato nibbattānampi paṭisandhiādiviññāṇānaṃ kammanimittārammaṇatāya avirodho ñātabbo. Atītādibhedato pana aṭṭhannampi paccekamanantaratā heṭṭhā vuttanayena gahetabbā.

Ahetukakusalavipākā niṭṭhitā.

Sahetukakusalavipākavaṇṇanā

Alobhādivipākahetusampayuttā pana sahetukā, te sampayogato kāmāvacarakusalā viya aṭṭhavidhā. Somanassaññādisampayogo panettha āgamanādito veditabbo. Tihetukaṃ hi kāmāvacarakusalaṃ tihetukadvihetukapaṭisandhiyo datvā pavatte chasu dvāresu soḷasa vipākāni deti, duhetukaṃ pana kusalaṃ duhetukāhetukapaṭisandhiyo datvā pavatte chasu dvāresu tihetukarahitāni dvādasa vipākāni deti. Asaṅkhārikasasaṅkhārikabhāvo panettha paccayavisesatopi hoti. Balavapaccayenāpi hi uppannaṃ asaṅkhārikaṃ hoti, dubbalenāpi itaraṃ. Keci pana asaṅkhārikena sasaṅkhāravipākānaṃ, sasaṅkhārikena ca asaṅkhārikānaṃ uppattiṃ na icchanti. Yasmā panetāni paṭisandhidāyakato aññenāpi kammena pavatte akusalavipākāni pavattanti, paṭṭhāne ca “sahetukaṃ bhavaṅgaṃ ahetukassa bhavaṅgassa anantarapaccayena paccayo”ti vuttaṃ, tasmā ahetukapaṭisandhikassa puggalassa sugatiyaṃ pavatte sahetukānapi vipākāni pavattanti. Duggatiyaṃ, pana rūpāvacarabhūmiyañca ahetukāneva pavattanti. Tesupi atīttthe ārammaṇe somanassasahagatāni, itṭhamajjhatte upekkhāsahagatānīti evaṃ āgamanādito sampayogabhedo veditabbo.

Dhammuddesādito pana yāva suññatavārapariyosānā kāmāvacarakusalasadisova sabbo vinicchayo, kevalañcettha yevāpanakesu karuṇāmuditā na santi sattārammaṇattā. Ekantaparittārammaṇā hi kāmāvacaravipākā. Viratiyopettha lokiyesu ekantakusalasabhāvattā na santi. “Pañcasikkhāpadā kusalā evā”ti hi

vuttaṃ. Phassādayo cettha vipākattā ādāse mukhanimittam viya nirussāhasantā, kusalā pana mukham viya saussāhā. Saṅgahavāre ca pañcaṅgiko maggo hoti, ayaṃ viseso. Sesam tādīsameva.

Visayādippabhedato pana yvāyaṃ kusalesu kammadvārapuññakiriyādhīpatīhi bhedo vutto, so idha natthi aviññattijanakato, avipākadhammato, tathā appavattito ca. Hīnattikabhedo pana atthi hīnamajjhimaṃ paṇṇānaṃ kusalānaṃ vipākattā, tathā dvārārammaṇādibhedo. Ete hi hadayavatthum nissāya dvāravinimuttā hutvā devamanussesu dvihetukatihetukānaṃ heṭṭhā vuttanayena paṭisandhibhavaṅgacutikiccāni, chadvāre chasu ārammaṇesu tadārammaṇakiccaṇca sādhayamānā evaṃ catūsu ṭhānesu vipaccanti. Evametesam dvārārammaṇakiccaṭṭhānāni anibaddhāni, tato tehi bhedo hoti. Vatthu pana tattheva nibaddham, tato na bhedo. Atītādibhedato panetthāpi anantatā vuttanayā evāti.

Kāmāvacarasahetukakusalavipākā niṭṭhitā.

Rūpāvacaravipākavaṇṇanā

Rūpāvacaravipākāpi sampayogabhedato attano kusalā viya pañcavidhā honti. Sabbo cettha vinicchayabhedo kusale vuttanayo eva. Vipākabhāvato panettha yathā hatthiādīnaṃ chāyā taṃsadisā, evaṃ kusalāgamanato ca jhānaṅgādisampayuttadhammasamāyogo, paṭipadādibhedo ca hoti. Apicettha tividhāya paṭhamajjhānabhūmiyā paṭhamajjhānavipākā, tathā dutiyajjhānabhūmiyā dutiyajjhānavipākā tatiyajjhānavipākā ca, tatiyajjhānabhūmiyā catutthajjhānavipākā, vehapphalapañcasuddhāvāsavasena chabbidhāya catutthajjhānabhūmiyā pañcamajjhānavipākā ca vuttanayena paṭisandhibhavaṅgacutikiccāni sādhayamānā hadayavatthum nissāya dvāravinimuttāva kammanimittasaṅkhātapaññattārammaṇā hutvā vipaccantīti ayaṃ viseso, sesam tādīsameva.

Rūpāvacaravipākā niṭṭhitā.

Arūpāvacaravipākavaṇṇanā

Evaṃ arūpāvacaravipākāpi ārammaṇabhedato attano kusalā viya catubbidhā honti. Vinicchayo ca sabbo kusale vuttanayova. Kusalato cettha viseso rūpāvacaravipāke vuttanayena veditabbo. Kevalam panettha kammanimittabhūtapaññattārammaṇo ākāśānañcāyatanavipāko paṭhamārūppabhūmiyaṃ, tathā mahaggatārammaṇo viññāṇañcāyatanavipāko dutiyārūppabhūmiyaṃ, kammanimittabhūtapaññattārammaṇo ākiñcaññāyatanavipāko tatiyārūppabhūmiyaṃ, mahaggatārammaṇo nevasaññānāsaññāyatanavipāko catutthārūppabhūmiyaṃ avatthukā vuttanayena paṭisandhibhavaṅgacutikiccāni sādhayamānāva pavattantīti ayameva viseso.

Arūpāvacaravipākā niṭṭhitā.

Lokuttaravipākavaṇṇanā

Tathā lokuttaravipākāpi attano kusalā viya taṃtaṃ maggaphalattā catubbidhā, jhānaṅgayogabhedato paccekam pañca pañca katvā vīsatividhāva honti. Vinicchayo cettha kusale vuttanayova. Kevalam saṅgahavāre sotāpattimaggaphalam sakadāgāmimaggaphalam anāgāmimaggaphalanti imesaṃ tiṇṇam aññindriyaṃ, arahattaphalassa ca aññātāvindriyaṃ paññindriyaṭṭhāne gahetvā aṭṭhindriyatā, bojjhaṅgamaggaṅgādibodhipakkhiyadhammā,

paṭipadādibhedo ca maggāgamanavaseneva hotīti veditabbo. Adhipatibhedopettha labbhati. Lokuttarakusalā hi attano phalānaṃ anantaruppattito, javanavuttito ca adhipatiṃ vidhātuṃ sakkonti, lokiyā pana viparītato na sakkonti. Tenāhu porāṇā “vipāke adhipatī natthi ṭhapetvā lokuttara”nti. Vimokkhabhedato panete maggāgamanato tividhā honti suññataanimittaappaṇihitavimokkhavasena. Maggā hi vipassanāgamanato “suññato appaṇihito”ti dve nāmāni labhitvā saguṇārammaṇato pariyāyena animittātipi vuccanti, tasmā sayam āgamanīyaṭṭhāne ṭhatvā attano attano anantaraphalānaṃ nippariyāyato tīṇipi nāmāni denti. Aparabhāge pana phalasamāpattibhūtānaṃ na denti. Tattha vipassanāgamanatova magge vuttanayena duvidho nāmalābho veditabbo. Te ca na maggā viya ekacittakkhaṇikā, maggavīthiyaṃ pana dvattikkhattuṃ, phalasamāpattivīthiyaṃ sakalampi divasaṃ appanājavanavaseneva nirantaram mahaggatajavanāni viya pavattantīti ayaṃ viseso.

Lokuttaravipākā niṭṭhitā.

Akusalavipākā pana kāmāvacarāva, lobhādisampayuttahetu abhāvato ahetukā eva ca honti. Te sampayogato upekkhāsahagataṃ cakkhuviññāṇaṃ, tathā sotaghānāvijhāviññāṇāni, tathā dukkhasahagataṃ kāyaviññāṇaṃ, upekkhāsahagatā manodhātu, tathā manoviññāṇadhātūti sattavidhā. Vinicchayo panesa sabbattha tādisāhetukakusalavipākesu vuttanayo eva. Kevalaṃ panāniṭṭhārammaṇatā, kāyaviññāṇassa dukkhasahagatatā, upekkhāsahagatamanoviññāṇadhātuyā uddhaccavajjitākusalapaccayā catūsu apāyesu paṭisandhibhavaṅgacutikiccāni, sugatiyañca santīraṇatadārammaṇakiccāni ca sādhanavasena pavatti ca viseso, sesaṃ tādisameva.

Akusalavipākā niṭṭhitā.

Niṭṭhitā ca vipākābyākatā.

Ahetukakiriyāvaṇṇanā

Kiriyābyākatā pana kāmārūpārūpāvacaravasena tividhā. Tattha kāmāvacarakiriyā ahetukā sahetukāti duvidhā. Tattha sahaajātahetuvirahitā ahetukā. Tā sampayogādito tividhā upekkhāsahagatā manodhātu, somanassasahagatā manoviññāṇadhātu, tathā upekkhāsahagatāti. Kiriyāti karaṇamattaṃ, kiccamattanti attho. Sabbesuyeva hi kiriyacittesu yaṃ āvajjanakiccadvayaṃ, taṃ ajavanavuttito moghapupphaṃ viya. Yaṃ javanavuttikaṃ, taṃ nirānusayasantānappavattito chinnamūlarukkhapupphaṃ viya aphalaṃ hoti. Taṃtaṃāvajjanajavanakiccasādhanavasena pavattattā pana kiccamattataṃ upādāya “kiriyā”ti vuttaṃ. Tattha manodhātuyā vipākamanodhātuyaṃ vuttanayena sabbo vinicchayo veditabbo. Kevalaṃ pana pañcadvāre iṭṭhesu vā aniṭṭhesu vā pañcārammaṇesu pañcapasāde ghaṭṭitesu uppannabhavaṅgupacchedānantaram tameva pañcārammaṇamārabbha hadayavatthum nissāyevāvajjanakiccaṃ sādhayamānā pañcasupi dvāresu pavattatīti ayaṃ viseso.

Manoviññāṇadhātudvayampi yathākkamaṃ kuslavipākāhetukamanoviññāṇadhātudvayasadisam, vīriyaṃ panettha adhikaṃ, vīriyūpatthambhova samādhi balavā hoti. Tato evettha saṅgahavāre vīriyasamādhimanosomanassajīvitindriyānaṃ pañcanaṃ vasena indriyasaṅgaho hoti, idhāpi balasaṅgaho nattheva. Yaṃ panettha padabhājanīye samādhivīriyānaṃ niddese “samādhibalaṃ vīriyabala”nti balavevacanaṃ vuttaṃ, taṃ

itarāhetukacittasampayuttehi imesaṃ balavataratādassanattamaṃ pariyāyato vuttaṃ. Tato eva hi saṅgahavāre “dve balāni hontī”ti na vuttaṃ, tasmā ahetukesu nippariyāyato balaṃ natthi evāti gahetabbaṃ.

Visayādippabhedato panettha somanassasahagatā tāva hadayavatthuññeva nissāya pañcadvāre voṭṭhabbanakiccāya ca, manodvāre anuḷāresu chasu kāmāvacarārammaṇesu āvajjanakiccāya ca manoviññāṇadhātuyā anantaram javanakiccaṃ sādhayamānā khīṇāsavānaññeva hasitaṃ uppādentī pavattati. Hasitaṃ hi somanassasahagatakāmāvacareheva javanehi, tesu asekhānaṃ pañcahi kiriyājavanehi, sekhānaṃ pana kusalehi ceva diṭṭhivippayuttalobhamūlehi cāti chahi, puthujjanānaṃ diṭṭhisampayuttehi cāti aṭṭhahīti terasahi cittehi uppajjati. Upekkhāsahagatā pana pañcadvāre hadayavatthuññeva nissāya santīraṇakiccāya vipākamanoviññāṇadhātuyā anantaram voṭṭhabbanakiccaṃ, manodvāre sabbesu chasupi ārammaṇesu savatthukā, avatthukā vā bhavaṅgacalanānantaram āvajjanakiccaṃ sādhayamānā pavattati. Ayaṃ hi tīsu bhavesu kassaci sacittakapuggalassa na kismiñci visaye na uppajjati, sabbaññutaññāṇasadisam mahāgamaṇaṃ nāmetam cittanti ayaṃ viseso, sesaṃ tādiseva.

Ahetukakiriyā niṭṭhitā.

Sahetukakāmāvacarakiriyāvaṇṇanā

Alobhādikiriyāhetusampayuttā pana sahetukā, te sampayogato kusalā viya aṭṭhavidhā. Sabbopettha vinicchayo kusalesu vuttanayo eva. Kevalaṃ panettha viratiyo na santi, kusalā ca sekhaputhujjanānaṃ vuttanayena chasu dvāresu vatthuṃ nissāya vā anissāya vā javanakiccaṃ sādhayamānā pavattanti, ime pana asekhānanti ayaṃ viseso. Kāmāvacarakiriyā.

Rūpāvacarakiriyāvaṇṇanā

Rūpāvacarakiriyā ca kusalā viya pañcavidhā. Vinicchayo ca tattha vuttanayo eva. Kevalaṃ hi kusalā sekhaputhujjanānaṃ paññattārammaṇā, abhiññāvasena pavattaṃ pañcamajjhānaṃ sabbārammaṇaṃca hutvā manodvāre hadayavatthuññeva nissāya javanakiccaṃ sādhayamānā pavattanti, ime pana asekhānanti ayaṃ viseso. Rūpāvacarakiriyā.

Arūpāvacarakiriyāvaṇṇanā

Arūpāvacarakiriyā ca kusalā viya catubbidhā. Vinicchayo ca tattha vuttanayo eva. Kevalaṃ hi kusalā sekhaputhujjanānaṃ savatthukā, avatthukā vā heṭṭhā vuttanayena yathāyogaṃ paññattimahaggaṭārammaṇā manodvāre javanakiccaṃ sāyemānā pavattanti, ime pana asekhānanti ayaṃ viseso. Arūpāvacarakiriyā.

Kiriyābyākatā niṭṭhitā.

Pakiṇṇakakathāvaṇṇanā

Ettha ṭhatvā sabbe cittacetāsikadhamme jātisaṅgahādito samodhānetvā pakiṇṇakakathā vattabbā. Yathāvuttāni hi cittāni kusalāni ekavīsati, akusalāni dvādasa, vipākāni chaṭṭimsa, kiriyāni vīsati cāti sabbānipi ekūnanavutividhāni, lokuttarānaṃ jhānaṅgayogabhedato cattālīsavidhattā ekavīsasataṃ vā honti. Tesu kāmāvacarāni catupaññāsa, rūpāvacarāni pannarasa, arūpāvacarāni dvādasa, lokuttarāni aṭṭha, cattālīsaṃ vā. Kāmāvacaresu ca kusalāni aṭṭha, vipākāni tevīsati, kiriyāni ekādasa, ahetukāni aṭṭhārasa. Sesāni pana catubhūmakānipi sahetukāni. Tesu ca jātito cittaṅgaṇā pubbe vuttāva. Cetasikā pana saddhā sati hirīottappaṃ

alobho adoso kāyapassaddhādayo dvādasa, tatramajjhataṭṭa amoho appamaññādvayaṃ, viratittayaṃca moho ahirikaṃ anottappaṃ uddhaccaṃca lobho diṭṭhi doso vicikicchā ca māno issā macchariyaṃ kukkuccaṃ thinaṃ middhaṃca phasso vedanā saññā cetanā ekaggatā jīvitindriyaṃca manasikāro ca vitakko vicāro pīti vīriyaṃ chando adhimokkho cāti dvepaññaṃsa honti.

Tattha tatramajjhataṭṭa, appamaññādvayaṃ, mānādīni cha, manasikāro chando adhimokkho cāti dvādasa dhammā yathāṭṭhāne yevāpanakā eva, viratittayaṃ, uddhaccaṃca katthaci yevāpanakā. Tesu ca tatramajjhataṭṭa manasikāro chando adhimokkho uddhaccaṃ viratīyoti ime ṭhapetvā sesā aṭṭha yathāṭṭhāne aniyatā eva, viratiyo pana katthaci aniyatā, ime pana ekādasā ṭhapetvā sesā ekacattālīsa dhammā niyatā eva. Tattha saddhādayo pañcavīsati dhammā kusalābyākātāyeva, mohādayo cuddasa akusalā eva, phassādayo terasa kusalākusalābyākātā tijātikā. Ekantato hi kusalā vā abyākātā vā dhammā natthi, kusalacittasampayuttasamaye pana kusalā, abyākatacittasampayuttasamaye abyākātā ca honti. Mohādayo pana sarūpeneva akusalā, itare ca taṃsāmpayogena sabbepi cete atthanā sampayuttacittabhedenā bhedavantova hontīti veditabbā.

Tesu hi saddhādayo ekūnavīsati sabbesu kusalesu ceva sahetukābyākatesu cāti ekūnasaṭṭhicittesu upapajjanti, tato paccekaṃ ekūnasaṭṭhippabhedaṃ ca honti. Evamaññepi ñātābbā. Amoho tesu ñāṇavippayuttāni dvādasa ṭhapetvā sesesu, appamaññā pana kāmāvacāresu sahetukakiriya kusalesu ceva pañcamajjhānavajjitārūpāvacāresu cāti aṭṭhavīsaticittesu, viratiyo pana kāmāvacarakusalesu, lokuttaresu cāti soḷasasu. Evamete pañcavīsati dhammā kusalābyākatesu upapajjanato kusalābyākātā nāma jātā. Akusalesu pana mohādayo cattāro dvādasasupī akusalacittesu upapajjanti, lobho aṭṭhasu lobhamūlesu, diṭṭhi tattha diṭṭhisāmpayuttasu, māno diṭṭhivippayuttasu, doso issā macchariyaṃ kukkuccaṃ paṭighasāmpayuttasu, thinamiddhaṃ pañcasu sasaṅkhārikesu, vicikicchā vicikicchāsāmpayutte evāti. Evamete cuddasapi sayāṃ akusalattā, akusalesveva upapajjanato ca akusalā nāma.

Itaresu ca phassādayo satta dhammā sabbacittesu, na hi taṃ cittamatthi, yaṃ imesu ekenāpi vinā upapajjati. Sabbatthakā hi ete. Vitakkādayo pana yathāyogikā. Tesu hi vitakko tāva dvipañcaviññāṇavajjitakāmāvacāresu ceva ekādasasu paṭhamajjhānikārūpāvacaralokuttaresu cāti pañcapaññāsacittesu upapajjati. Vicāro pana tesu ceva tathā dutiyajjhānikacittesu cāti chasaṭṭhicittesu. Pīti catutthajjhānikavajjitasomanassasahagatesu. Vīriyaṃ dvipañcaviññāṇamanodhātusantīraṇattikavajjitesu. Chando ahetukamomūhavajjitesu. Adhimokkho dvipañcaviññāṇavicikicchāyuttavajjitesu. Evamete terasa kusalākusalābyākatesu upapajjanato tijātikā nāma jātā. Sāmpayuttacittabhedenā cesāṃ paccekaṃ gaṇanābhedopi veditabbo. Yathā hi cittaṃ salakkhaṇato ekavidhampi sāmpayogāvattadhābhedenā bhinnāṃ, tathā cetasikāpi paccekanti ñātābbā, visesaṃ pana nesaṃ vakkhāma.

Vatthusaṅgahe pana nesaṃ cittesu tāva kāmāvacaravipākamanodhātuhasitāni, dosasāmpayuttapaṭighārūpāvacarapaṭhamamaggāni cāti tēcattālīsa cittāni heṭṭhā vuttanayena yathāsakaṃ vatthūni nissāyeva upapajjanti, arūpāvacaravipākāni pana anissāyeva, sesāni dvecattālīsa nissāyapi, āruppesupī upapajjanato anissāyapi. Arūpīnaṃ hi chapi vatthūni na santi, rūpīnaṃ pana ghānādīni tīṇi, sabbattha ca taṃtaṃvatthuraḥitānaṃ sabbattha niyataviññāṇāni, asaṅgīnaṃ pana sabbāni vatthuviññāṇāni na santi. Tesāṃ hi jīvitānavakameva rūpaṃ paṭisaṇḍhi, pavattiyaṃ bhavaṅgaṃ, maraṇakāle cuti ca hutvā pavattati. Yathā cettha cittānaṃ, evaṃ taṃsāmpayuttacetasikānampi vatthuto saṅgahabhedo veditabbo. Ayaṃ pana

viseso - tesu hi doso issā macchariyaṃ kukkucçaṇca hadayavatthum nissāya kāmaloke eva uppajjati. Karuṇāmuditā pana rūpalokepi, na arūpe. Tattha hi rūpāvacarapubbabhāgānīpi na uppajjanti, sesā pana sabbe nissāyapi anissāyapi tīsupi bhavesu uppajjanti. Tattha hi phassādayo satta chapi vatthūni, itare pana hadayamevāti, sesaṃ cittasamaṃ.

Kiccadvārasaṅgahe pana nesaṃ cittaṃ yathā ca cuddasahi kiccehi chadvārikadvāravinimuttabhāvena, evaṃ pavattikkamo veditabbo. Yadā hi kusalākusalabalena tīsu bhūmīsu sattā nibbattanti, tadā tesāṃ maraṇakāle yebhuyyena channaṃ dvārānamaññaatarasmiṃ paccupaṭṭhitaṃ kammakammanimittagatinimittānamaññaataraṃ gahetvā upekkhāsahagatavipākāhetukamanoviññādhātudvayañceva aṭṭha mahāvīpākāni, nava rūpārūpavīpākāni ceti ekūnavīsati cittāni heṭṭhā vuttanayena yathāsakabhūmīsu paṭisandhi hutvā uppajjanti, tāneva bhavaṅgacutivasena dvāravinimuttāni nāma honti. Maraṇakāle hi sattānaṃ asaṅgisattavirahitānaṃ bhavantare paṭisandhijanakaṃ atītaṃ kammaṃ vā taṃkammakaraṇakāle visayopakaraṇādibhūtaṃ rūpādichabbidhampi atītādibhedaṃ kālavinimuttaṇca kammanimittaṃ vā upapajjamānabhavānurūpaṃ kapparukkhamātukucchinirayaggijālādigatinimittaṃ vā kammabalena yathārahaṃ channaṃ dvārānamaññaatarasmiṃ sāyanhe pabbatacchāyā pathaviyaṃ viya cittasantāne allīyamānaṃ upaṭṭhāti. Evaṃ upaṭṭhite ca tasmiṃ ārammaṇe kammabalena nirantaraṃ pavattamānacittasantānassa āyukkhayakammakkhayaubhayakkhayaupacchedakakammānamaññaatarena paccāsanmarāṇassa tassa tassa vīthiccitabhavaṅgānantaraṃ cuticittaṃ hoti, tadanantaraṃ kammakammanimittādīsu yathāgahitaṃ ārabba yathārahaṃ tīsu bhavesu yaṃ kiñci paṭisandhicittaṃ bhavantare paṭhamacittaṃ hutvā uppajjati.

Tattha ca duhetukāhetukacutiyānantaraṃ dasa kāmāvacarapaṭisandhiyova honti, na itarā, kāmāvacaratihetukāya cutiyā sabbāpi honti, rūpāvacarāya pana cutiyāpi ahetukapaṭisandhirahitā, arūpāvacarāya cutiyā heṭṭhimavajjitārūppapaṭisandhiyo ceva kāmāvacaratihetukapaṭisandhiyo ca, asaṅginānaṃ pana rūpacutito bhavantare gahitapubbaṃ kammādimevārabba ahetukarahitā kāmāvacarapaṭisandhiyova honti, na itarā. Puthujjanānaṃ, pana sotāpannasakadāgāmīnaṇca cutiyā suddhāvāsesu paṭisandhi na hoti, sekhānaṃ dvihetukāhetukāsaṅgīpaṭisandhiyo, asekhānaṃ pana sabbāpi paṭisandhiyo na honti. Te hi cutito nirupadhisesanibbānena anupādāparinibbānappattā nāma honti. Evaṃ gahitapaṭisandhinirodhato paraṃ tadeva cittaṃ tasmiṇñevārammaṇe bhavaṅgaṃ hutvā cutipariyosānaṃ asati vīthiccittuppāde supinampi adisvā niddokkamanakālādīsu aparimāṇasaṅkhampi nadīsotaṃ viya nirantaraṃ pavattati. Evaṃ ekūnavīsativīññāṇānaṃ paṭisandhibhavaṅgacutivasena pavattikkamo veditabbo.

Evaṃ pana vattamāne bhavaṅgasantāne yadā indriyaparipākamāgama sabhāgapaccayantarasaṃhitā atimahantaṃ rūpārammaṇaṃ cakkhudvāre ghaṭṭeti, tadā ghaṭṭanānubhāvena dvikkhattuṃ tattha bhavaṅgacalanāṃ hoti, tadanantaraṃ bhavaṅgaṃ vocchinditvā tasmiṃ rūpārammaṇe kiriyamanodhātu āvajjanakiccaṃ sādhamānā uppajjitvā nirujjhati, tathā tadanantaraṃ cakkhuviññādhātudvaya yathārahamekaṃ dassanakiccaṃ, tadanantaraṃ vipākamanodhātudvayā aññataraṃ sampaṭicchana-kiccaṃ, tadanantaraṃ vipākamanoviññādhātuttayā aññataraṃ santīraṇakiccaṃ, tadanantaraṃ upekkhāsahagatakiriyāhetukamanoviññādhātu voṭṭhabbanakiccaṃ, tadanantaraṃ ekūnatimsakāmāvacarajavanesu yaṃ kiñci yathārahaṃ sattakkhattuṃ, chakkhattuṃ, maraṇakālādīsu pañcakkhattumeva vā javanakiccaṃ

sādhayamānaṃ, tadanantaraṃ ekādasasu tadārammaṇakiccesu mahāvīpākasantīraṇesu yathārahamekaṃ sakīṃ, dvikkhattuṃ vā tadārammaṇakiccaṃ sādhayamānaṃ uppajjitvā nirujjhati, tadanantaraṃ bhavaṅgasantati eva pavattati. Evaṃ cakkhudvāre sattakiccāni chacattālīsa cittāni sambhavanti.

Yadā pana vuttanayena saddārammaṇādīni sotadvārādīsu ghaṭṭenti, tadāpi cakkhudvāre viya paccekañca chacattālīseva bhavanti. Kevalaṃ hettha āvajjanānantaraṃ cakkhuviññāṇaṭṭhāne sotaviññāṇādidvayāni yathākkamaṃ savanādikiccāni sādhayamānāni uppajjantīti. Evaṃ pañcadvāre atimahante pañcārammaṇe catupaññāsa kāmāvacaracittāneva sambhavanti. Keci panettha “sasaṅkhārikajavanāni pañcadvāre na uppajjanti pubbappayogāsambhavā, manodvāreyevetāni uppajjantī”ti vadanti.

Mahante pana tadārammaṇavajjitāni. Visayassa javanasamakārameva atītattā javanāvasāne bhavaṅgaṃ hoti. Paritte pana javanampi natthi. Voṭṭhabbanāṃ hettha javanaṭṭhāne ṭhatvā dvattikkhattuṃ pavattitvā nirujjhati, tato paraṃ bhavaṅgaṃ hoti. Ayaṃ pana vāro “diṭṭhaṃ viya me, sutāṃ viya me”tiādikathanakāle labbhati. Atiparitte pana voṭṭhabbanappādā asaṅṭṭhahanato bhavaṅgacalanamattameva, na āvajjanādīni. Āvajjanena hi bhavaṅge āvaṭṭite voṭṭhabbanāṃ appatvā antarā cakkhuviññāṇānantaraṃ cittaṃ bhavaṅgaṃ otarissatīti netaṃ ṭhānaṃ vijjati, nāpi appavattamāne visaye pañcadvārikavīthiccittāni pavattantīti. Ayaṃ pañcadvāre visayappavattibhedena cittappavattiniyamo.

Manodvāre pana chasu ārammaṇesu āpāthagatesu vuttanayena bhavaṅgacalanamanodvārāvajjanānantaraṃ kusālākusalaphalanāvajjanakiriyacittesu pañcapaññāsajavanakiccesu yaṃ kiñci kāmāvacarārammaṇamārabha pavattati, tato pabhuti kāmāvacarārammaṇe tadārammaṇaṃ hoti. Appanājavane ayaṃ pavattikkamo - samathavipassanākammatṭhānikānaṃ hi yathāsakavisaye uppāditapubbabhāgabhāvanānaṃ “idāni appanā uppajjissatī”ti bhavaṅgacalanāvajjanāvasāne ñāṇasampayuttakāmāvacarajavanesu aññatarasmiṃ yathārahaṃ parikkammopacārānulomagotrābhunāmena catukkhattuṃ, tikkhattumeva vā uppajjitvā niruddhe catutthaṃ, pañcamaṃ vā mahaggatajavanesu yaṃ kiñci paṭhamakappanābhīññābhūtaṃ ekavārameva, jhānasamāpattibhūtaṃ anantavārampi javati. Lokuttarajavanesu pana kusālāni ekasantāne ekavārameva javanti, tadanantaraṃ yathāsakaṃ phalacittañca dvattivāraṃ, phalasamāpattivīthiyaṃ phalameva anantavārampi javati, nirodhasamāpattiyaṃ pana anupubbanirodhavasena paṭhamajjhānato yāvākiñcaññāyatanā yathākkamaṃ āvajjanaparikkammādivaseneva samāpajjitvā vuṭṭhitassa gotrabhuto anantaraṃ catutthārūppajavane dvikkhattuṃ javitvā niruddhe yathāparicchinnaakālañca cittaṃ na uppajjati, vuṭṭhānakāle ca āvajjanaparikkammacittaniyāmena anāgāmiphalaṃ, arahattaphalaṃ vā yathārahamekavārameva uppajjati. Tattha ca kusalogotrābhuto anantaraṃ kusalañceva ādito phalattayañca appeti, kiriyāgotrabhuto kiriyaṃ, arahattaphalañca. Tatthāpi somanassasahagatatō somanassasahagatameva, upekkhāsahagatatō ca upekkhāsahagatameva appeti. Asekhānameva cettha arahattaphalakiriyājavanāni, yathāsakaṃ sekhānameva sesalokuttarāni, sekhaputhujjanānameva kusālākusalāni, tihetukānameva appanā honti, ayaṃ javananiyamo.

Appanājavanato param̐ pana tadārammaṇam̐ natthi. Javanārammaṇesu hi kāmāvacarabhūtesveva kāmāvacarapaṭisandhikānameva atimahante, vibhūte ca visaye tadārammaṇamuppajjati. Atiṭṭhe panārammaṇe santīraṇakiriyājavanatadārammaṇāni somanassasahagatāni, iṭṭhamajjhatte, anīṭṭhe ca upekkhāsahagatāni honti. Yadā pana domanassānantaram̐ somanassassa paṭṭhāne paṭikkhattattā somanassapaṭisandhikassa atīṭṭhādīsu paṭighe javite tadārammaṇabhavaṅgāni na uppajjanti, tadā aññaṃ paricitapubbaṃ parittārammaṇamārabba anāvajjanampi nirodhato vuṭṭhahantassa sāmāññaphalaṃ viya antarā upekkhāsahagatasantīraṇam̐ uppajjati, tamanantaritvā bhavaṅgaṃ hotīti ayaṃ tadārammaṇaniyamo.

Evaṃ pana bhavaṅgānantaram̐ chadvāre āvajjanādīni vīthiccittāni. Iti yāvatāyukaṃ imināva kamena cittaniyāmato viññāṇāni pavattanti. Vīthiccittānantaram̐, pana bhavaṅgānantaram̐ vā sabbapacchimaṃ taṃ ekūnavīsatividhaṃ bhavaṅgameva tasmiññevārammaṇe cutikiccaṅca sādhayamānaṃ pavattati, tasmiṃ niruddhe satto cuto nāma hoti. Tatopi cutito puna paṭisandhibhavaṅgavīthicutiyoti evaṃ punappunaṃ cittasantānaṃ yantayuttagoṇo viya bhavādīsu yāvānupādāya āsavehi na vimuccati, tāvāvicchinnaṃ pavattati eva. Evaṃ pavattamāne ca cittasantāne “tvaṃ bhavaṅgaṃ nāma hoti, tvaṃ tadanantaram̐ āvajjanaṃ...pe... tvaṃ tadanantaram̐ tadārammaṇam̐ nāma hoti, tvaṃ pana bhavaṅga”ntiādīni niyāmako kattā nāma natthi, cittaniyāmenevetam̐ pavattati.

Pañcavidho hi niyāmo - bījaniyāmo utuniyāmo kammaniyāmo dhammaniyāmo cittaniyāmoti, tattha añkurapaṇṇadaṇḍapupphaphalādikkamena tesam̐ tesam̐ bījānaṃ aññoññavisadisarukkhatīṇagacchalatādisantāne attanā sadisaphaladānaṃ bījaniyāmo nāma. Tasmiṃ tasmiṃ samaye tesam̐ tesam̐ rukkhānaṃ ekappahārena pupphaphalapallavānaṃ gahaṇaṃ utuniyāmo nāma. Tassa tassa vā kusalākusalakammassa taṃtaṃsadisāsadisarūpārūpavipākadānaṃ, kamasarikkhakavipākadānaṅca kammaniyāmo nāma. Bodhisattānaṃ paṭisandhiggahaṇe, mātukucchito abhinikkhamane, abhisambodhidhammacakkappavattanādīsu ca dvattiṃsa pubbanimittāni dhammaniyāmo nāma. Yathāvuttena bhavaṅgāvajjanādikkakkameneva cittappavatti cittaniyāmo nāma. Iminā pana cittaniyāmena yathākkamaṃ kiccavantesu cetesu cittesu dvipañcaviññāṇamanodhātujavanāni yathāsambhavaṃ ekakiccaṭṭhānāni, sesāni pana dviticatupañcakiccaṭṭhānāni, tāni ca pubbe vuttāni, suviññeyyāni ca. Evaṃ ekadvārikādīni ca. Yathā ca cittānaṃ, evaṃ taṃsampayuttacetāsikānampi kiccadvāravasena saṅgaho veditabbo. Ayaṃ pana viseso - kiccatto hi sabbatthakā tāva satta cittaṃ viya cuddasa kiccāni karonti. Vitakkavicārādhimokkhā pana tayo dassanādipañcakiccāni vajjetvā nava, vīriyaṃ tato sampaṭicchanasantīraṇāni vajjetvā satta, pīti voṭṭhabbanāvajjanānīpi vajjetvā santīraṇena saddhiṃ cha, viratiappamaññāvajjitā pana vīsati kusalābyākatā ceva chando ca santīraṇampi vajjetvā pañca, tato appamaññā tadārammaṇampi vajjetvā cattāri, viratiyo pana kusalā javanakiccameva karonti. Dvārato ca viratiyo manodvārikā eva, tathā karuṇāmuditā, dvāravinimuttā ca pana honti. Manodvāre eva hi duccaritaviramaṇaṃ sattapaññattiggahaṇaṅca hoti. Akusalā pana chadvārikā, tatthāpi mānaissāmacchariyakukkuccāni manodvārikānevāti keci. Avasesā chadvārikā ceva dvāravinimuttā ca. Sesam̐ cittasadisameva. Ārammaṇasaṅgaho pana nesam̐ parittārammaṇattike āvi bhavissatīti. Ayaṃ pakiṇṇakakathā.

Cittupādakaṇḍavaṇṇanā niṭṭhitā.

Abyākatapadaṃ pana neva tāva niṭṭhitaṃ. Abyākatesu hi vipākābyākataṃ, kiriyābyākatañca vibhattaṃ, rūpābyākataṃ, pana nibbānābyākatañca avasiṭṭhaṃ. Tattha rūpābyākataṃ tāva bhūmito kāmāvacarameva, na bhinnaṃ, tathā sampayogatopi asambhavo eva. Sārammaṇadhammānameva, hi aññamaññasampayogo, na itaresanti. Dhammuddesato panetaṃ aṭṭhavīsatividhaṃ hoti. Seyyathidaṃ - pathavīdhātu āpodhātu tejodhātu vāyodhātu cakkhu sotam ghāṇaṃ jivhā kāyo rūpaṃ saddo gandho raso itthindriyaṃ purisindriyaṃ jīvitindriyaṃ hadayavatthu kāyaviññatti vacīviññatti ākāso rūpassa lahutā mudutā kammaññatā rūpassa upacayo santati jaratā aniccatā kabalīkāro āhāroti. Padabhājanīye panettha kiñcāpi hadayavatthu na āgataṃ, upari pana paṭṭhānapāliyaṃ “yaṃ rūpaṃ nissāya manodhātu ca manoviññāṇadhātu ca vattanti”tiādinā sarūpeneva āgamissatīti taṃ idha gahitaṃ. Keci pana middharūpaṃ balarūpaṃ sambhavarūpaṃ jātirūpaṃ rogarūpanti imānipi pañca gahetvā “tettiṃsa rūpāni honti”ti vadanti, te tesam abhāvaṃ, antogadhabhāvañca vatvā paṭikkhipitabbā. Imesu hi middhaṃ rūpameva na hoti arūpadhammattā nīvaraṇānaṃ. Middheneva hi pacalāyikākārena rūpappavatti hoti, balarūpaṃ pana vāyodhātuyā antogadhaṃ taṃsabhāvattā, sambhavarūpaṃ āpodhātuyā, jātirūpaṃ upacayasantatīsu, rogarūpañca jaratāaniccatāsu pavisati sappaccayasamuṭṭhitarūpavikārabhedesu rogabyapadesatoti sabbam rūpaṃ aṭṭhavīsatividhameva hoti. Ayaṃ dhammuddesato vinicchayo.

Lakkhaṇādito panettha kakkhaḷattalakkhaṇā pathavīdhātu, patiṭṭhānaraśā, sampaṭicchanapaccupaṭṭhānā. Paggharaṇalakkhaṇā āpodhātu, brūhanaraśā, saṅgahapaccupaṭṭhānā. Uṇhattalakkhaṇā tejodhātu, paripācanaraśā, maddavānuppadānapaccupaṭṭhānā. Vitthambhanalakkhaṇā vāyodhātu, samudīraṇaraśā, abhinīhārapaccupaṭṭhānā. Catassopi cetā sesabhūtattayapadaṭṭhānā. Rūpābhighātārahabhūtappasādalakkhaṇaṃ, daṭṭhukāmatānidānakammasamuṭṭhānabhūtappasādalakkhaṇaṃ vā cakkhu, rūpesu āviñchanaraśaṃ, cakkhuviññāṇassa ādhārabhāvapaccupaṭṭhānaṃ, daṭṭhukāmatānidānakammajabhūtapaṭṭhānaṃ. Idaṃ pana yadetaṃ akkhikūpake patiṭṭhitaṃ nahārusuttakena matthaluṅgena ābaddhamasayuttaṃ, yattha setampi atthi kaṇhampi lohitampi cattāripi mahābhūtāni, yañca semhussadattā setaṃ, pittussadattā kaṇhaṃ, ruhirussadattā lohitakaṃ, pathavussadattā patthiṇṇaṃ hoti, āpussadattā paggharati, tejussadattā paridayhati, vāyussadattā paribbhamati, yañca loke nīlapakhumasamākiṇṇaṃ kaṇhasukkamaṇḍalavicittaṃ nīluppaladalasannibhaṃ dīghaṃ puthulaṃ cakkhūti vuccati, tassa sasambhāracakkhuno setamaṇḍalaparikkhittassa kaṇhamaṇḍalassa majjhe abhimukhe ṭhitānaṃ sarīrasaṇṭhānupattidese sattasu picupaṭalesu āsittatelaṃ picupaṭalāni viya satta akkhipaṭalāni byāpetvā dhāraṇaṇābandhanaparipācanasamudīraṇakiccāhi catūhi dhātūhi khattiyakumāro viya sandhāraṇābandhanaparipācanasamudīraṇakiccāhi catūhi dhātūhi katūpakāraṃ āyunaṃ anupāliyamānaṃ vaṇṇagandharasādīhi parivutaṃ utucittāhārehi upatthambhiyamānaṃ pamāṇato ūkāśiramattaṃ cakkhuviññāṇādīnaṃ yathārahaṃ vatthudvārabhāvaṃ sādhayamānaṃ tiṭṭhati. Vuttampi cetam dhammasenāpatinā -

“Yena cakkhupasādena, rūpāni manupassati;
Parittaṃ sukhumam etaṃ, ūkāśirasamūpama”nti.

Saddābhighātārahabhūtappasādalakkhaṇaṃ, sotukāmatānidānakammasamuṭṭhānabhūtappasādalakkhaṇaṃ vā sotam, saddesu āviñchanaraśaṃ, sotaviññāṇassa ādhārabhāvapaccupaṭṭhānaṃ, sotukāmatānidānakammajabhūtapaṭṭhānaṃ. Idaṃ pana sasambhārasotabilassa

anto tanutambalomācite aṅgulivedhakasaṇṭhāne padese vuttappakārāhi dhātuādīhi
katūpakārānupālanaparivāropatthambhaṃ sotaviññāṇādīnaṃ yathārahaṃ
vatthudvārabhāvaṃ sādhayamānaṃ tiṭṭhati.

Gandhābhighātārahabhūtapasādalakkhaṇaṃ,
ghāyitukāmatānidānakammasamuṭṭhānabhūtapasādalakkhaṇaṃ vā ghānaṃ,
gandhesu āviñchanarasam, ghānaviññāṇassa ādhārabhāvapaccupaṭṭhānaṃ,
ghāyitukāmatānidānakammajabhūtapadaṭṭhānaṃ. Idañca sasambhāraghānabilassa
anto ajapadasaṇṭhāne padese vuttappakāropakārānupālanaparivāropatthambhaṃ
ghānaviññāṇādīnaṃ yathārahaṃ vatthudvārabhāvaṃ sādhayamānaṃ tiṭṭhati.

Rasābhighātārahabhūtapasādalakkhaṇā,
sāyitukāmatānidānakammasamuṭṭhānabhūtapasādalakkhaṇā vā jivhā, rasesu
āviñchanarasā, jivhāviññāṇassa ādhārabhāvapaccupaṭṭhānā,
sāyitukāmatānidānakammajabhūtapadaṭṭhānā. Esā ca sasambhārajivhāmajjhassa
upari uppadalaggasaṇṭhāne padese
vuttappakāropakārānupālanaparivāropatthambhā jivhāviññāṇādīnaṃ yathārahaṃ
vatthudvārabhāvaṃ sādhayamānā tiṭṭhati.

Phoṭṭhabbābhighātārahabhūtapasādalakkhaṇo,
phusitukāmatānidānakammasamuṭṭhānabhūtapasādalakkhaṇo vā kāyo,
phoṭṭhabbesu āviñchanaraso, kāyaviññāṇassa ādhārabhāvapaccupaṭṭhāno,
phusitukāmatānidānakammajabhūtapadaṭṭhāno. Ayaṃ pana imasmiṃ kāye yāvatā
upādinnā pathaviāpokoṭṭhāsā honti, tattha sabbattha kappāsapaṭale sneho viya
anugato vuttappakāropakārānupālanaparivāropatthambho kāyaviññāṇādīnaṃ
yathārahaṃ vatthudvārabhāvaṃ sādhayamāno tiṭṭhati. Keci pana “tejādhikānaṃ
bhūtānaṃ pasādo cakkhu, vivaravāyuāpāpathaviadhikānaṃ sotaghānajivhākāyā”ti
vadanti. Apare “tejosabhāvaṃ cakkhu, ākāsapathaviāpavāyusabhāva
sotaghānajivhākāyā”ti vadanti. “Tejādisahakārittā, tejādiguṇarūpādivisayattā cā”ti
kāraṇaṃca yathākkamaṃ vadanti. Te ca vattabbā - ko panevamāha
“sahakārisabhāveheva indriyehi bhavitabba”nti, “rūpādayo vā tejādīnaṃ guṇā”ti.
Avinibbhogesu hi bhūtesu “ayaṃ imassa guṇo, ayaṃ imassa guṇo”ti na labbhā
vattunti. Athāpi vadeyyuṃ “tejādiadhikesu sambhāresu rūpādīnaṃ
adhikabhāvadassanato icchitabbametam ‘rūpādayo tejādīnaṃ guṇā’”ti, te vattabbā
iccheyyāma, yadi āpādhikassa āsavassa gandhato pathaviadhike kappāse gandho
adhikataro siyā, tejādhikassa ca uṇhodakassa vaṇṇatopi sītūdakassa vaṇṇo
parihāyetha. Yasmā panetaṃ ubhayampi natthi, tasmā pahāyetha tametesam
nissayabhūtānaṃ visesakappanaṃ. Yathā avisesepi ekakalāpe bhūtānaṃ
rūparasādayo aññamaññaṃ visadisā honti, evaṃ cakkhupasādādayopīti
gahetabbametam. Kiṃ panesaṃ visesakāraṇaṃ natthīti? No natthi. Kiṃ pana tanti?
Kammameva nesaṃ asādhāraṇaṃ kāraṇaṃ janakataṇhājanitānaṃ bhūtānaṃ
visesato. Bhūtavisese hi satī pasādova nuppajjati. Samānānaṃ hi bhūtānaṃ
pasādo, na visamānānanti porāṇā. Evaṃ kammavisese visesavantesu cetesu
cakkhusotāni asampattavisayaggāhakāni attano nissayaṃ anallīnanissaye va visaye
viññāṇahetuttā. Ghānajivhākāyā pana sampattavisayaggāhakā nissayavasena ceva
sayaṇca attano nissayaṃ allīne eva visaye viññāṇahetuttā.

Keci pana “cakkhusotānipi sampattavisayaggāhakāneva, dūre ṭhitesupi
candarūpādīsū sīghayāyīnayanaraṃsisaññogena, saddānaṃca paramparāyāgantvā
sotabile ghaṭṭanena viññāṇupattito. Teneva hi kuṭṭādiantaritesu,
vicchiddapabbataleṇādigatesu ca rūpasaddesu viññāṇaṃ na uppajjati”ti vadanti.
Tesampi hi cakkhuno dūrāsannesu candarukkhādīsū anupalakkhitakālabhedena
raṃsisamāyojanasāmatthiyaṃ, saddānampi dūrāsannānaṃ aviditatābhedam

āgantvā sotabilaghaṭṭanasāmatthiyaṃ viññāṇupattihetubhūtaṃ upagantabbam. Tato paraṃ tattheva ṭhitānaññeva viññāṇuppadanasāmatthiyopagamanaṃ. Kuṭṭaleṇādiantaritānañca rūpasaddānaṃ sahakāripaccayavirahato anāpāthagamanaṃ. Itarathā tesampi tādisesu indriyasaññogaṃ na dhāvitabbam. Gamananivāraṇampi uppattinivāraṇameva, tattheva sahakāripaccayavirahato yādiseva tesam indriyasaññogo hoti, tādise viññāṇupatti hotīti gahetabbam.

Cakkhu tāva dūre ṭhitānaṃ candādīnampi gahaṇato asampattaggāhakaṃ hotu, sotaṃ pana dūre rukkhaṃ chindantānaṃ, vatthaṃ dhovantānañca dūratova paññāyamānakāyavikārādīnā saddhiṃ saddaṃ gahetuṃ asamatthatāya kathaṃ saṇikaṃ vavatthāpayamānaṃ taṃ asampattaggāhakaṃ hotīti? Tatthāpi ca kuṭhārivatthādīnaṃ paṭhamanipātasaddānaṃ mandatāya yathā hatthachijjamānasākāhāpalāsacalanādisamuṭṭhitamandasaddānaṃ paramparāyāgamaṇaṃ natthi, tathā anāpāthagamaṇampi, pacchā pana ghaṭṭanānighaṃsassa balavatāya uppannamahāsaddānaṃ āgamaṇaṃ viya tattheva ṭhitānaññeva āpāthagamaṇaṃ hoti, itarathā dūrāsannādivavatthānāni na siyuṃ gandhādīnaṃ viya, tasmā asampattagocarānevetāni, ghānādīni ca sampattagocarānīti veditabbāni.

Ahiṣuṃsumārapakkhikukkurasiṅgālasadisāni cetāni. Yathā hi ahi nāma bahisittasammatṭhatṭhāne nābhiraṃmati, taṃ vihāya tiṇapaṇṇagahanavammikādivisamajjhāsayaṃ hoti, evaṃ cakkhupi sammatṭhabhittīdiṃ vihāya itthipurisapupphalatācittādivisamajjhāsayaṃ hoti. Yathā ca suṃsumāropi bahi caraṇaṃ vihāya udake bilajjhāsayaṃ hoti, evaṃ sotampi vātapānacchiddādibilajjhāsayaṃ hoti. Yathā hi gijjhādipakkhīpi bhūmirukkhādīṃ vihāya ākāse pakkhandanajjhāsayaṃ hoti, evaṃ ghānampi uddhaggaṃ hutvā gandhapavesakavātākāḍḍhanatthaṃ ākāśajjhāsayaṃ hoti. Yathā kukkuro bahigāmacāraṃ vihāya āmisagavesī gāmajjhāsayaṃ mahānasādininnacitto hoti, evaṃ jivhāpi āpajjhāsayaṃ hoti. Yathā ca siṅgālo bahisusānacāraṃ vihāya maṃsagavesī susānajjhāsayaṃ hoti, evaṃ kāyopi anupādinnaṃ sukhasamphassasayanādiṃ labhivāpi upādinnaajjhāsayaṃ hoti. Aññaṃ hi upādinnaṃ alabhamānā sattā attano jaṇṇukāni urantaraṃ pavesetvā hatthatale sīsaṃ katvāpi nipajjanti. Ālokavivaravāyujalapathavipaccayāni cetāni viññāṇuppadakāni. Evametesaṃ pañcannaṃ pasādānaṃ lakkhaṇarasapaccupaṭṭhānapadesanissayagocarajjhāsayaṃ paccayabhedenā vavatthānaṃ veditabbam.

Cakkhupaṭiḥhananalakkhaṇaṃ rūpaṃ, cakkhuvīññāṇassa visayabhāvarasaṃ, tasseva gocarabhāvapaccupaṭṭhānaṃ, catumahābhūtapadaṭṭhānaṃ, yathā cetassa, evaṃ sabbesampi upādārūpānaṃ padaṭṭhānaṃ veditabbam, visesaṃ pana vakkhāma. Tayidaṃ rūpaṃ nīlapīṭalohitodātakaḷamañjīṭṭhasāmachāyātapaālokandhakārādivasena anekavidhaṃ. Keci pana “andhakāro nāma ālokābhāvamatto eva, tato eva tattha gatarūpāni na dissanti”ti vadanti, taṃ na yuttaṃ. Yathā hi nīlameghamaṇiādīnaṃ chāyā ālokavisadisā vaṇṇāyatanabhūtā hoti, evaṃ bhitticchadanabhūmipabbatādicchāyā ca ghanībhūtā ghaṭarūpādicchādanato ālokavisadiso andhakāroti daṭṭhabbo, sotapaṭiḥhananalakkhaṇo saddo, sotaviññāṇassa visayabhāvaraso, tasseva gocarabhāvapaccupaṭṭhāno. So gītabherisaddādivasena anekavidho. Ghānapaṭiḥhananalakkhaṇo gandho, ghānaviññāṇassa visayabhāvaraso, tasseva gocarabhāvapaccupaṭṭhāno. So mūlagandhasāragandhādivasena anekavidho. Jivhāpaṭiḥhananalakkhaṇo raso, jivhāviññāṇassa visayabhāvaraso, tasseva gocarabhāvapaccupaṭṭhāno. So mūlarasatacarasādīnaṃ vasena anekavidho.

Itthibhāvalakkhaṇaṃ itthindriyaṃ, itthīti pakāsanarasam,
itthiliṅganimittakuttākappānaṃ kāraṇabhāvapaccupaṭṭhānaṃ.
Purisabhāvalakkhaṇaṃ purisindriyaṃ, purisoti pakāsanarasam,
purisaliṅganimittakuttākappānaṃ kāraṇabhāvapaccupaṭṭhānaṃ. Ubhinnampesaṃ
itthipurisaliṅgādīnaṃ kāraṇabhāvo na sarasato atthi kenaci paccayena nesaṃ
paccayabhāvassa paṭṭhāne anāgatattā, attano pana
janakapaccayabhūtaāgamanatova. Itthipurisānaṃ
paṭiniyataliṅganimittakuttākappabhāvānugunārūpānampi niyamena uppajjanato,
liṅganimittādivohārānañca tappadhānato paccayabhāvo, indriyabhāvo ca
pariyāyato vutto. Teneva hi itthiubhatobyañjanakassa purisindriyābhāvepi
purisaliṅganimittādibyañjanaṃ, purisaubhatobyañjanakassa itthindriyābhāvepi
itthiliṅganimittādibyañjanañca purimakammato eva uppajjati. Yadi hi nesaṃ
taṃtaṃindriyeneva paṭiniyatabyañjanāni uppajjeyyuṃ, dutiyabyañjanassa abhāvo
āpajjati. Na hi tesam bhāvadvayaṃ atthi. Yadi siyā, sabbadāpi byañjanadvayassa
bhāvappasaṅgo siyā. Itthiubhatobyañjanakassa hi itthindriyameva vijjati, na itaraṃ.
Tassa pana yadā itthiyaṃ rāgacittaṃ uppajjati, tadā purisabyañjanaṃ pātubhavati,
itthibyañjanaṃ paṭicchannaṃ hoti. Tathā itarassa itaraṃ. Yasmā panesaṃ
ekameva indriyaṃ niyataṃ, tasmā itthiubhatobyañjanako sayampi gabbhaṃ
gaṇhāti, parampi gaṇhāpeti. Purisaubhatobyañjanako paraṃ gaṇhāpeti, sayam
pana na gaṇhāti. Yathā tesam ubhatobyañjanakānaṃ kammāsahāyaṃ
rāgacittameva byañjanakāraṇaṃ, na bhāvo, evaṃ pakatitthipurisānampi
bhāvadadvayaṃjanakakammāpaccayo eva taṃtaṃliṅganimittādikāraṇanti
gahetabbaṃ. Ubhayampi cetam paṭhamakappikānaṃ pavatte samuṭṭhāti, tato
aparabhāge paṭisandhiyameva, sabbesaṃ pana pavatte eva parivattati. Imesu ca
purisaliṅgaṃ uttamaṃ, itthiliṅgaṃ hīnaṃ, tasmā purisaliṅgaṃ balavaakusalena
antaradhāyati, itthiliṅgaṃ dubbalakusalena patiṭṭhāti. Itthiliṅgaṃ pana
antaradhāyantaṃ dubbalakusalena antaradhāyati, itaraṃ balavakusalena
patiṭṭhāti. Evaṃ ubhayampi sugatiyaṃ akusaleneva antaradhāyati, kusaleneva
patiṭṭhāti. Kāyappasādo viya ca sakalasaṃrābyāpakameva, na ca
kāyappasādādīnaṃ ṭhitokāse tiṭṭhati.

Yadi evaṃ na sabbattha kāyabhāvindriyānīti? Nevaṃ paramatthato sabbattha,
vinibbhujitvā panesaṃ okāśabhedam paññāpetuṃ na sakkā rūparasādīnaṃ viya.
Na hi paramatthato rūpe raso atthi. Yadi siyā, rūpaggahaṇeneva gahaṇaṃ
gaccheyya. Evaṃ kāyabhāvindriyāni paramatthato na sabbattha, na ca sabbattha
natthi vivecetum asakkuṇeyyatāya heṭṭhā vuttalakkaṇādivavatthānatopi cesam
asammissatā desato na vivekābhāvepi. Na kevalaṃ imāneva, sabbānīpi rūpāni
asammissāneva honti. Yathā hi pañcavaṇṇena kappāsena vaṭṭiṃ katvā dīpe jalite
kiñcāpi jālā ekābaddhā viya honti, tassa tassa pana aṃsuno pāṭiyekkaṃ jālā
aññaṃaññaṃ asammissāva. Evaṃ kāyabhāvindriyādīni ekasmiṃ ṭhāne
samosaṭānīpi bhinnaṭṭhānesu heṭṭhupariyādivasena natthi, tānīpi asammissāneva
honti.

Sahajarūpānaṃ anupālanalakkaṇaṃ jīvitindriyaṃ, tesam pavattanarasam,
tesamyeva ṭhapanapaccupaṭṭhānaṃ, yāpayitabbadhammapadaṭṭhānaṃ.
Atthikkhaṇe eva cetam sahajarūpāni anupāleti udakaṃ viya uppalādīni, na
bhaṅgakkhaṇe sayam bhijjamānattā, yathāsakaṃ paccayuppannapi ca dhamme
pāleti dhātī viya kumāraṃ, sayampavattitadhammasambandheneva ca pavattati
niyāmako viyāti daṭṭhabbaṃ.

Manodhātumanoviññādhātūnaṃ nissayalakkhaṇaṃ hadayavatthu, tāsāññeva dhātūnaṃ dhāraṇarasam, ubbahanapaccupaṭṭhānaṃ. Idaṃ pana hadayavatthu yadetaṃ antosaṅghe dvinnāṃ thanānaṃ majjhe bāhirapattāni apānetvā adhomukhaṭṭhapitarattapadumamakulasanṭhānaṃ bahi maṭṭhaṃ, anto kosātakīphalassa abbhantarasadisaṃ, paññavantānaṃ thokaṃ vikasitaṃ, mandapaññānaṃ makulitaṃ, hadayamaṃsayamakam parikkhipitvā vakkayakanakilomakapihakādayo tiṭṭhanti. Tassa sasambhārahadayamaṃsassa anto punnāgaṭṭhipatiṭṭhānamatte āvātake saṅghitam addhapasatamattalohitam saṅghitā. Tañca rāgacaritassa rattaṃ, dosacaritassa kāḷakaṃ, mohacaritassa maṃsadhovanaudakasadisam, vitakkacaritassa kulatthayūsavaṇṇam, saddhācaritassa kaṇikārapupphavaṇṇam, buddhicaritassa accham vippasannaṃ anāvilam paṇḍaram parisuddham niddhotajātimaṇi viya jutimantaṃ hoti, byāpetvā sandhāraṇādikiccehi bhūtehi katūpakāraṃ āyunā anupāliyamānaṃ vaṇṇādiparivutaṃ utucittāhārehi upatthambhiyamānaṃ manodhātumanoviññādhātūnañceva taṃsampaṃyuttānañca vatthubhāvaṃ sādhamānaṃ tiṭṭhati.

Abhikkamādippavattakacittasamuṭṭhānavāyodhātuyā saha jarūpakāyasanthambhanasandhāraṇacalanassa paccayākāravikāralakkhaṇā kāyaviññatti, adhippāyappakāsanarasā, kāyavipphandaṇhetubhāvapaccupaṭṭhānā, cittasamuṭṭhānavāyodhātupadaṭṭhānā. Vacībhedaṇṇapavattakacittasamuṭṭhānapathavīdhātuyā upādinnaḥṭṭanassa paccayākāravikāralakkhaṇā vacīviññatti, adhippāyappakāsanarasā, vacīghosassa hetubhāvapaccupaṭṭhānā, cittasamuṭṭhānapathavīdhātupadaṭṭhānā. Ubhopetā kāyavipphandaṇavacīghosehi sayam viññeyyattā, adhippāyaviññāpanato ca “kāyavacīviññattiyo”ti vuccanti. Cakkhusotapathasmim hi ṭhatvā kenaci hatthavikārasīsukkipanādikāyavikāre, sadde vā kate tathāpavattarūpasaddāyatanāni cakkhusotaviññeyyāni, na tāni viññattiyo, cittasamuṭṭhitakalāpagatāya pana vāyodhātuyā saha jātārūpakāyasandhāraṇacalanādīnaṃ paccayabhūto vikāro kāyaviññatti, tathā cittasamuṭṭhitapathavīdhātuyā upādinnaḥṭṭanassa paccayabhūto ākāravikāro vacīviññatti. Na ca tā cakkhusotaviññeyyā, tā pana manodvārikajavanehi tālapanṇādisaññāya udapānādīni viya yathāgahitakāyavikāravacīghosānusārena tiracchānānampi viññeyyā, tadanusāreneva “idañcidañca esa kāreti, vadati cā”ti adhippāyo ca viññeyyo hoti, tasmā sayam viññeyyato, adhippāyaviññāpanato ca “viññattiyo”ti vuccanti.

Tattha ca manodvārikajavanavīthiyam sattasu kāmāvacarajavanesu kāyaviññattijanakesu purimehi chahi javanehi samuṭṭhitavāyodhātuyo upatthambhanasandhāraṇakiccomeva kātuṃ sakkonti, abhikkamādiṃ pana nippādetuṃ na sakkonti. Sattamajavanasamuṭṭhitā pana heṭṭhā chahi javanehi samuṭṭhitavāyodhātuyopatthambham labhitvā sattahi yugehi ākaḍḍhitabbabhāram sakaṭam sattamayugayuttagoṇo viya itarachayugayuttagoṇopatthambham labhitvā rūpakāyassa abhikkamapaṭikkamādiṃ kāretuṃ sakkoti, evam vacīviññattijanakepi sattamajavanehi samuṭṭhitāya pathavīdhātuyāpi upādinnaḥṭṭanassa paccayabhāvo veditaḥṭṭo. Idha pana purimajavanasamuṭṭhitāya upatthambhakattaṃ, sattamajavanasamuṭṭhitāya calanapaccayattañca natthi tesam vāyodhātukiccattā, purimasahagatā pana pacchimā pathavīdhātu upādinnaḥṭṭanasamatthā hoti, sesam tādisameva. Cittasamuṭṭhitakāye pana vāyodhātuyā calante tadupatthambhitasamuṭṭhānikānampi calanato sakalakāyassa abhikkamādayo honti udaye gacchante tattha patitatinapaṇṇāni viyāti daṭṭhabbam.

Rūpaparicchedalakkhaṇā ākāśadhātu, rūpapariyantappakāsanarasā, rūpamariyādapaccupaṭṭhānā, asamphuṭṭhabhāvapaccupaṭṭhānā, chiddavivarabhāvapaccupaṭṭhānā vā, paricchinnarūpapadaṭṭhānā, yāya paricchennesu rūpesu “idamito uddham, adho, tiriya”nti ca hoti.

Adandhatālakkaṇā rūpassalahutā, rūpānaṃ garubhāvavinodanarasā, lahuparivattitāpaccupaṭṭhānā, lahurūpapadaṭṭhānā. Athaddhatālakkaṇā rūpassamudutā, rūpānaṃ thaddhabhāvavinodanarasā, sabbakiriyaṃ avirodhitāpaccupaṭṭhānā, mudurūpapadaṭṭhānā.

Sarīrakiriyaṇukūlakammaññabhāvalakkhaṇā rūpassakammaññatā, akammaññatāvinodanarasā, adubbalabhāvapaccupaṭṭhānā, kammaññatārūpapadaṭṭhānā. Etā pana tissopi aññamaññaṃ na vijahanti, garuthaddhaakammaññarūpapaṭipakkhabhāvena ca samuṭṭhitānaṃ utucittāhārajaṇaṃ lahumudukammaññabhūtānaṃ rūpānaṃ vikāratāya ca pariyāyato garuthaddhākammaññabhāvavinodanakiccā vuttā, na pana sabhāvato sayam avijjamānattā.

Ācayalakkhaṇo rūpassaupacayo, pubbantato rūpānaṃ ummujjāpanaraso, niyyātanapaccupaṭṭhāno, paripuṇṇabhāvapaccupaṭṭhāno vā, upacitarūpapadaṭṭhāno. Pavattilakkhaṇā rūpassasantati, anuppabandhanarasā, anupacchedapaccupaṭṭhānā, anuppabandhakarūpapadaṭṭhānā. Ubhayampetaṃ jātirūpassevādhivacanāṃ. Sampiṇḍitānaṃ hi catusamuṭṭhānikarūpānaṃ paṭhamuppatti upacayo nāma, uparūparuppatti santati nāma. Teneva tāsam padabhājanīye “yo rūpassa upacayo, sā rūpassa santatī”ti vuttaṃ, ākāranānattato pana visum uddiṭṭhā.

Rūpaparipākalakkhaṇā rūpassajaratā, upanayanarasā, sabhāvānapagamepi navabhāvāpagamapaccupaṭṭhānā vīhipurāṇabhāvo viya, paripaccamānarūpapadaṭṭhānā. Khaṇe khaṇe bhijjamānāpi cesā upādinnesu khaṇḍadantādito, anupādinnesu rukkhalaṭṭādīsu vaṇṇavikārādito ca antarantarā ca suviññeyyavikārattā “pākaṭajarā, savīcījarā”ti ca vuccati, maṇikanakacandasūriyādīsu duviññeyyattā, nirantarattā ca “apākaṭajarā, avīcījarā”ti vuccati. Īdisesu hi kappavināsādikāle vikārato jarā paññāyeyya. Sabbadāpi pana apaññāyamānavikārattā arūpadhammesu jarā paṭicchannajarā nāma. Na ca tattha vaṇṇavikārādayo jarā tesam cakkhuviññeyyato. Na hi jarā cakkhuviññeyyā, manoviññeyyā pana hoti. Yathā oghena paribhinnabhūmiādidassanena aditṭhopi ogho suviññeyyo hoti, evaṃ vikāradassanena jarāti gahetabbam.

Paribhedalakkhaṇā rūpassaaniccatā, saṃsīdanarasā, khayavayapaccupaṭṭhānā, paribhijjamānarūpapadaṭṭhānā. Na kevalaṇcetāni upacayādicatūhi gahitāni jātijarāmaraṇāni rūpadhammānameva, arūpadhammānampi hontiyeva. Etāni ca imesaṃ sattānaṃ araññappavesakapaviṭṭhaparipātakapatitaghātakacorehi yathākkamaṃ sadisānīti daṭṭhabbāni.

Ojālakkaṇo kabalīkāro āhāro, rūpāharaṇaraso, upatthambhanapaccupaṭṭhāno, kabaḷam katvā āharitabbavatthupadaṭṭhāno. Ayaṃ lakkaṇādito vinicchayo.

Saṅgahato pana sabbampetaṃ rūpaṃ khandhato ekavidham rūpakkhandhova hoti, tathā ahetukaṃ sappaccayaṃ saṅkhatam lokiyaṃ sāsavaṃ saññojanīyaṃ oghanīyaṃ yoganīyaṃ nīvaraṇīyaṃ parāmaṭṭham saṃkilesikaṃ anārammaṇaṃ appahātabbantiādinā ca ekavidham, tam puna bhūtopādāyavasena duvidham, tathā nipphannānipphannādivasena ca. Tattha pathavīādīni cattāri mahābhūtāni bhūtārūpaṃ nāma, sesaṃ upādārūpaṃ nāma. Pathavīādayo sattarasa, kabalīkāro

āhāro ceti aṭṭhārasavidhampi paramatthato vijjamānattā nipphannarūpaṃ nāma, itaraṃ anipphannarūpaṃ nāma. Cakkhādayo pañca pasādā, bhāvadvaṃsaṃ, jīvitindriyanti aṭṭhavidhampi indriyarūpaṃ nāma, itaraṃ anindriyaṃ. Tāni indriyāni ceva hadayañcāti navavidhampi upādinnaṃ, itaraṃ anupādinnaṃ, pañca pasādā, cattāro rūpasaddagandharasā, āpodhātuvivajjitabhūtattayañcāti dvādasavidhampi oḷārikarūpaṃ, santikerūpaṃ, sappatigharūpañca, sesaṃ sukhumarūpaṃ, dūrerūpaṃ, appatigharūpañca. Pasādā, hadayañca vatthurūpaṃ, itaraṃ avatthurūpaṃ. Pasādā, viññattidvayañca dvārārūpaṃ, itaraṃ advāraṃ. Pasādā ajjhattikarūpaṃ, gocaraggāhikarūpañca, itaraṃ bāhiraṃ, agocaraggāhikarūpañca. Cattāri bhūtarūpāni, rūpagandharasaojā cāti idaṃ suddhaṭṭhakaṃ avinibbhogarūpaṃ nāma, itaraṃ vinibbhogarūpaṃ.

Cakkhu nacakkhūti evamādivasena ca duvidhaṃ hoti. Puna taṃ sanidassanattikavasena tividhaṃ hoti. Tattha rūpāyatanaṃ sanidassanasappatighaṃ, sesamoḷārikarūpaṃ anidassanasappatighaṃ, sabbampi sukhumarūpaṃ anidassanaappatighaṃ. Tathā kammajādittikavasena. Tattha navavidhaṃ upādinnaṃ, suddhaṭṭhakaṃ, ākāso ca kammajaṃ nāma, viññattidvayaṃ, lahutādittayañca saddo ca akammajaṃ nāma, upacayādicatubbidhaṃ lakkhaṇarūpaṃ ajaṃ nāma. Suddhaṭṭhakaṃ, ākāso, viññattidvayaṃ, lahutādittayaṃ, saddo ca cittajaṃ nāma, tadavasesaṃ lakkhaṇarūpavirahitaṃ acittajaṃ nāma, lakkhaṇarūpaṃ ajaṃ nāma. Suddhaṭṭhakaṃ, ākāso, lahutādittayañca āhārajaṃ nāma, sesaṃ lakkhaṇavajjitaṃ anāhārajaṃ nāma, lakkhaṇaṃ ajaṃ nāma. Suddhaṭṭhakaṃ, ākāso, lahutādittayaṃ, saddo ca utujaṃ nāma, sesaṃ lakkhaṇavirahitaṃ anutujaṃ nāma, lakkhaṇaṃ ajaṃ nāma. Lakkhaṇāni hi jāyamānā jīyamānaparibhijjamānadhammānaṃ sabhāvatāya kutoci jātivohāraṃ na labhanti bhesampi jātiādippasaṅgato. Na hi “jāti jāyati, jarā jīrati, maraṇaṃ mīyati”ti voharituṃ yuttaṃ anavaṭṭhānato. Tadavasesānaṃ pana ākāsavivāṇattādi nipphannaṃ yadipi paramatthato avijjamānatāya na kutoci uppatti atthi, tathāpi tathā tathā pavattarūpaṃ upādāya nesaṃ vijjamānavohārasseva hetusamuppannavohārassāpi virodhābhāvato sahetukatā vuttā. Yaṃ pana pāḷiyaṃ “rūpāyatanaṃ...pe... rūpassa upacayo rūpassa santati kabalīkāro āhāro. Ime dhammā cittasamuṭṭhānā”ti ādisu jātiyāpi kutoci jātattaṃ vuttaṃ, taṃ rūpajanakapaccayānaṃ kiccānubhāvalakkhaṇe diṭṭhattā rūpupattikkhaṇe vijjamānataṃ sandhāya vuttaṃ, jarāmaraṇānaṃ pana rūpupattikkhaṇe abhāvato na vuttaṃ. “Jarāmaraṇaṃ, bhikkhave, aniccaṃ saṅkhataṃ paṭiccasamuppanna”nti idaṃ pana jarāmaraṇasīsena tathāpavattaviññāṇanāmarūpādīnameva gahitattā vuttanti veditabbaṃ. Yaṃ taṃ rūpaṃ ajjhattikaṃ, taṃ upādā, yaṃ taṃ rūpaṃ bāhiraṃ, taṃ atthi upādā, atthi no upādāti evamādinā nayanāpi tividhaṃ hoti.

Puna taṃ sabbhaṃ diṭṭhasutamutaviññātavasena catubbidhaṃ hoti. Tattha rūpāyatanaṃ diṭṭhaṃ nāma, saddo suttaṃ nāma, gandharasaphoṭṭhabbāni patvāva gahetabbato mutaṃ nāma, sesaṃ manasā viññātābato viññātaṃ nāma. Tathā rūparūpacatukkādivasena catubbidhaṃ, tattha aṭṭhārasavidhaṃ nipphannaṃ rūparūpaṃ nāma, ākāso paricchedarūpaṃ nāma, viññattidvayaṃ, lahutādittayañca vikārarūpaṃ nāma, upacayādicatubbidhaṃ lakkhaṇarūpaṃ nāma. Tathā hadayavatthu vatthu, na dvāraṃ nāma, viññattidvayaṃ dvāraṃ, na vatthu nāma, cakkhādayo pañca pasādā vatthu ceva dvārañca nāma, sesaṃ neva vatthu na dvāraṃ nāmāti evamādinā nayena catubbidhaṃ.

Taṃ puna ekajādivasena pañcavidhaṃ. Navavidhaṃ hi upādinnaṃ kammeneva, viññattidvayañca citteneva uppajjanato ekajaṃ nāma, saddo utucittehi uppajjanato dvijaṃ nāma, lahutādittayaṃ utucittāharehi uppajjanato

tijaṃ nāma, suddhaṭṭhakam, ākāso ca catūhipi uppajjanato catujjaṃ nāma, lakkhaṇāni ajaṃ nāma. Evamādinā pañcavidhaṃ hoti.

Taṃ puna cakkhusotaghānajaṃ jivhākāyamanaindriyaviññeyyavasena chabbidhaṃ. Sattaviññāṇadhātuviññeyyavasena sattavidhaṃ. Tadeva manoviññāṇadhātuviññeyyaṃ bhūtopādāyavasena dvidhā katvā aṭṭhavidhaṃ hoti. Tattha hi āpodhātu manoviññāṇeneva viññeyyaṃ bhūtarūpaṃ nāma, itaraṃ pasādasahitasukhumarūpaṃ manoviññāṇaviññeyyopādāyarūpaṃ nāma. Tadeva puna manoviññāṇaviññeyyopādāyarūpaṃ indriyānindriyavasena dvidhā katvā navavidhaṃ hoti. Taṃ puna pasādavisayaāpodhātubhāvahadayaajīvitaparicchedavikāralakkhaṇaāhāravasena dasavidhaṃ hoti.

Tadeva puna cakkhāyatanaṃ sotāyatanaṃ ghāṇāyatanaṃ jivhāyatanaṃ kāyāyatanaṃ rūpāyatanaṃ saddāyatanaṃ gandhāyatanaṃ rasāyatanaṃ phoṭṭhabbāyatanaṃ dhammāyatanaṃ evaṃ āyatanato ekādasavidhaṃ hoti, tathā dhātuvasena. Tattha āpodhātuvivajjitabhūtattayaṃ phoṭṭhabbāyatanaṃ phoṭṭhabbadhātu “kāyaviññeyyaṃ, kāyaviññāṇaviññeyya”nti ca vuccati, sukhumarūpaṃ dhammāyatanaṃ dhammadhātūti, tadeva pasādasahitaṃ “manoviññeyyaṃ, manoviññāṇaviññeyya”nti ca vuttaṃ. Sesam suviññeyyameva.

Kasmā panettha āpodhātuvivajjitānaññeva bhūtānaṃ phoṭṭhabbatā vuttā, nanu āpodhātupi sītavasena phusitvā veditabbāti? Na sītassāpi tejodhātuttā. Uṇhameva hi sītanti byapadissati. Kaṭhinākaṭhinataṃ upādāya rukkhādiviraḷacchāyā viya, taṃ vā upādāya sandacchāyādi, aññathā kassetam sītattam sabhāvaṃ siyā. “Āpodhātuyā” iti ce. Yadi evaṃ uṇhodakādīsū āpattam na siyā āpotejānañca sahapavattānaṃ viruddhalakkhaṇattā, na ca sā tejosannidhāne sītattam vihāya tiṭṭhati. Na hi sabhāvā kenaci sahabhāvena taṃsabhāvaṃ jahanti abhāvāpattito, nāpissā sītabhāvaṃ muñcitvā aparasabhāvo atthi, yena sahabhāvo yujjeyya. Yadi siyā “āpo sītatta”nti, bhāvadavayaṃ siyā aññoññavilakkhaṇasabhāvattā bhāvassa, athāpi na sītattam, āpodhātuyā sarūpaṃ sītaguṇo, so ca uṇhasannidhāne vigacchati, guṇīrūpameva tiṭṭhatīti ce? Tadā tahiṃ sayam aphoṭṭhabbāva āpodhātu, na niyataphassavatīti ca siyā, yo ca sītaphasso guṇoti suvutto, so amhehi tejodhātuvisesoti.

Ayameva visesoti ce, nanu sītattam, uṇhattaṃ aññoññaviruddham, katham tejodhātuyā sabhāvaṃ siyāti? Nāyam doso ekakalāpe tesam sambhavābhāvato, bhinnakalāpesu pana pavattiyam ālokandhakāraṇīlapītādīnaṃ vaṇṇāyatanatā viya tejodhātuttam na virujjhatīti. Yadi āpodhātuyā na sītattam sarūpaṃ, kiṃ panassā sarūpanti? Dravatā. Yadi evaṃ dravatāpi phusitvā ñātabbato phoṭṭhabbam siyāti? Na sītādiṃ phusitvā manasāva vaṇṇam disvā ñātabbato. Andhakāre sayantā hi atisīlatatāya pattādiṃ phusitvā “udakaṃ etthā”ti āsaṅkitā honti, udakaṃ vā phusitvā sappādisaññino, tasmā aphoṭṭhabbameva āpodhātu, itarabhūtattayameva phoṭṭhabbanti gahetabbam.

Kiṃ panetaṃ bhūtattayaṃ ekato ārammaṇam katvā kāyaviññāṇam uppajjituṃ sakkoti, na sakkotīti? Na sakkoti. Kasmā? Ābhujitavasena vā ussadvavasena vā tesu ekamevārammaṇam katvā uppajjanato. Ābhujitavasena hi odanathāliyaṃ sittham gahetvā thaddhamudubhāvaṃ vīmaṃsantassa, uṇhodakabhājane vā hattham otāretvā uṇhabhāvaṃ vīmaṃsantassa, uṇhasamaye vā vātapānaṃ vivaritvā vātena sarīraṃ paharāpentassa ca tattha tattha kiñcāpi itaraṃ bhūtattayampi atthi, yathābhujitaṃ pana taṃtaṃpathavītejavāyodhātumeva yathākkamaṃ ārabha kāyaviññāṇam uppajjati. Evaṃ ābhujitavasena ārammaṇam karoti nāma.

Ussadavasena pana bhuñjanasamaye sakkharaṃ ḍaṃsantassa, magge vā aggim
akkamantassa, balavavātena vā kaṇṇasakkhaliyampi paharantassa ca tattha tattha
kiñcāpi itarabhūtatayampi atthi, yathāussadaṃ pana
taṃtaṃpathavītejavāyodhātumevārabba yathākkamaṃ kāyaviññāṇaṃ uppajjati.
Aggimhi vā nimuggasakalasarīrassa yadipi ekappahārena agginā kāyo ghaṭṭiyati,
yasmiṃ yasmiṃ pana tṭhāne kāyappasādo ussanno hoti, yattha yattha vā pana
visayaghaṭṭanānighaṃso balavā hoti, tattha tattheva paṭhamaṃ kāyaviññāṇaṃ
uppajjati, pacchā itaraṭṭhānesu. Khaṇaparittatāya pana sahasā parivattitvā
uppajjanavasena ekappahārena sakalasarīraṃ ḍayhamānaṃ viya khāyati. Na hi
ekasmiṃ khaṇe bahūni viññāṇāni uppajjanti, byāpetvā vā ekaṃ. Ekekasmiṃ pana
avinibbhoge kāyadasake ekameva kāyaviññāṇaṃ ussadavasena uppajjati, evaṃ
itaravatthūsupi viññāṇaṃ avinibbhoge padese ekekānameva uppatti veditabbā.
Evaṃ ussadavasena ārammaṇaṃ karoti nāma.

Kena pana cittassa ārammaṇasaṅkanti hotīti? Ajjhāsayato, visayādhimattato vā.
Nānāṭṭhānesu hi cittapaṭimāḍiṇi passitukāmassa paṭhamaṃ ekaṭṭhāne disvā tato
itaratṭhānesu ca rūpāni passitum sarasenāvajjanaṃ uppajjati. Evaṃ ajjhāsayato
saṅkanti hoti. Rūpārammaṇaṃ pana mahantampi passantassa sabbatūriyanigghose
uṭṭhite taṃ vā suṇantassa manuññāmanuññe adhimattagandharasaphoṭṭhabbe
indriyesu ghaṭṭite itaritare cittaṃ saṅkamati, evaṃ visayādhimattato saṅkanti hotīti
ayamettha saṅgahato vinicchayo. Suññato, pana atītādivasena paccekam
anantappabhedato ca vinicchayo cittavibhattiyaṃ vuttanayānusārena
yathānurūpaṃ veditabbo.

Samuṭṭhānato, panettha bhavayonīsu pavattikkamato ca pakiṇṇakakathā veditabbā
- catusamuṭṭhānikāni hi rūpāni uppajjamānāni dvīsu bhavesu catūsu yonīsu
dasakādikalāpavaseneva paṭisandhippavattīsu yathāsambhavaṃ samuppajjanti.
Tattha kammajesu tāva vīsatiyā kāmāvacarakusalākusalehi kāmalokeyeva
saṃsedajānaṃ, opapātikānañca cha vatthūni, bhāvadvaṃse aññataraṃ, jīvitañcāti
aṭṭha rūpāni yathāsambhavaṃ paṭisandhito paṭṭhāya pātubhavanti. Tāni ca
suddhaṭṭhakaṃ, jīvitañca jīvitānavakaṃ, tadeva navakaṃ cakkhunā saha
cakkhudasaṃsaṃsaṃ, sotena sotadasakaṃ, ghānena ghānadasakaṃ, jivhāya
jivhādasakaṃ, kāyena kāyadasakaṃ, hadayavatthunā vatthudasakaṃ,
bhāvaññātarena bhāvadasakañcāti nava kalāpā hutvā uppajjanti. Napuṃsakānaṃ
panettha bhāvadasakaṃ natthi, tathā jaccandhādīnaṃ cakkhusotaghānadasakāni.
Evaṃ aṇḍajalābujānampi, tesam pana paṭisandhicittena saha
kāyavatthubhāvadasakāneva uppajjanti, tato pavattikāle
jīvitānavakacakkhudasakādīni yathānurūpaṃ uppajjanti. Rūpabhave pana
ghānadasakādittayaṃ, bhāvadasakadvayaṃ, udaragginavakañca natthi, sesāni
pañcahi rūpāvacarakusalakammehi paṭisandhito pabhuti uppajjanti. Aññāññīnaṃ
pana pañcamajjhānakusalena jīvitānavakameva. Evaṃ
kāmarūpāvacarakammamuṭṭhitā nava rūpakalāpā dvīsu bhavesu catūsu yonīsu
yathāsambhavaṃ paṭisandhito paṭṭhāya yāva cuticittoparisattarasamacittassa tṭhiti,
tāva cittassa uppādaṭṭhitibhaṅgasāṅkhātesu tīsu khaṇesu niraṇṭaraṃ
ajjhattasantāne eva uppajjanti, tato pabhuti anuppajjitvā cuticittena saha
nirujjhanti.

Cittajāni pana pañcavokārabhave
dvipañcaviññāṇaārūppavipākavajjitapañcasattaticittehi attano attano
uppattikkhaṇe eva samuṭṭhāpitāni paṭhamabhavaṅgamupādāya
cuticittapariyosānaṃ ajjhattasantāne eva suddhaṭṭhakaṃ, tadeva kāyaviññattiyā
saha kāyaviññattinavakaṃ, vacīviññattisaddehi vacīviññattidasakaṃ,
lahutādittayena lahutādekādasakaṃ, kāyaviññattilahutādīhi dvādasakaṃ,

vacīviññattisaddalahutādīhi terasakañcāti cha kalāpā hutvā yathāyogaṃ pavattanti. Rūpajanakacittesu cettha somanassasahagatakāmāvacarajavanāni iriyāpathaviññattihasanasahitaṃ sabbaṃ cittajarūpaṃ samuṭṭhāpenti, sesakāmāvacarajavanābhiññāvotṭhabbanāni hasanavajjaṃ, appanājavanāni ca iriyāpathādivirahitameva, yathāpavattaṃ pana iriyāpathaṃ avinassamānaṃ upatthambhenti. Sesāni pana rūpāvacaravipākamanodhātutadārammaṇāni ekūnavīsati tampi na karonti, suddhaṭṭhakaṃ, saddanavakaṃ, lahutādekādasakaṃ, saddalahutādidvādasakañcāti cattāro kalāpe uppādentī, tatthāpi sabbesampi paṭisandhiccittāni, arahantānaṃ cuticcittāni, arūpabhavūpapannāni ca na kiñci rūpaṃ samuṭṭhāpenti, āruppavipākadvipañcaviññāṇāni sabbathā na uppādentīti.

Āhārajāni pana kāmabhava eva ajjhohaṭṭhāre ṭhitena ṭhitippattena ojāsañkhātena āhārena samuṭṭhitāni ajjhattasantāne eva suddhaṭṭhakaṃ, lahutādekādasakañcāti dve kalāpā hutvā yāvatāyukaṃ pavattanti, na rūpabhūmiyaṃ. Utujāni ajjhattikabāhirena tejodhātusañkhātena ṭhitippattena utunā ajjhattasantāne samuṭṭhitāni suddhaṭṭhakaṃ, saddanavakaṃ, lahutādekādasakaṃ, saddalahutādekādasakaṃ, saddalahutādidvādasakañcāti cattāro kalāpā hutvā yāvatāyukaṃ, bahiddhā pana pathavīpabbatadevabrahmavimānādīsu suddhaṭṭhakaṃ, samuddaghosādisaddanavakañcāti dve kalāpā hutvā pavattanti. Ākāsalakkhaṇāni cettha sabbakalāpesu vijjāmānāni kalāpasanṅahe vohārābhāvā na gaṇīyanti. Paṭisandhikkhaṇe cettha utucittāhārajāni na honti, na sabbatthāpi uppattikkhaṇe jarāmaraṇānīti evaṃ catusamuṭṭhānikarūpassa bhavayonīsu, paṭisandhippavattīsu ca pavattikkamo veditabbo.

Apica dvācattālīsāya koṭṭhāsānaṃ vasenāpi cettha tassa ajjhattaṃ, mahābhūtādivasena bahiddhā ca pavatti evaṃ veditabbā - ajjhattikā hi kesā lomā...pe... karīsaṃ matthaluṅganti ime vīsati pathavādhikakoṭṭhāsā, pittaṃ...pe... muttanti ime dvādasa āpādhikakoṭṭhāsā, yena ca santappati, yena ca jīrati, yena ca pariḍayhati, yena ca asitapītakhāyitasāyitaṃ sammāpariṇāmaṃ gacchatīti ime cattāro tejādhikakoṭṭhāsā, uddhamṃgamo adhogamo kucchisayo koṭṭhāsāyo aṅgamaṅgānusārī assāsapassāso cāti ime cha vāyuadhikakoṭṭhāsāti dvecattālīsa koṭṭhāsā honti. Tesu udariyaṃ karīsaṃ pubbo muttanti ime cattāro koṭṭhāsā utujā. Evametesu ekekaṃ utujaṭṭhakameva hoti, sedo assu kheḷo siṅghāṇikāti ime cattāro utucittajā, tesu ekekasmim dve dve aṭṭhakā honti. Asitādiparipācako tejo kammajova, tattha jīvitānavakameva. Assāsapassāso pana cittajova, tattha cittajasaddanavakameva. Ime dasa koṭṭhāse ṭhapetvā sesā dvattiṃsa catujā.

Tattha aṭṭhasu tejavāyokoṭṭhāsesu ekekasmim jīvitānavakañceva tīṇi ca utucittāhārajatṭhakāni honti, vāyokoṭṭhāsesu cettha utucittajasaddanavakampi hoti, sesesu catuvīsatiyā koṭṭhāsesu kesalomanakhadantānaṃ maṃsaviniṃmuttaṭṭhānaṃ ṭhapetvā sabbattha dve kāyabhāvadasakāni, tīṇi ca aṭṭhakāni, maṃsamuttesu pana kesādīsu utujaṭṭhakameva hoti. Tāni ca yathāvuttadasakanavakatṭhakāni sakalasārabyāpīsu tacamaṃsaruhirādīsu, abyāpīsu ca kesādīsu koṭṭhāsesu avinibbhoge ekasmim aṇupadese hontīti paccekaṃ anantāparimāṇā, anantadhātupaccayattā tesam sarīrasmiṃ hi paramāṇubhedasañcuṇṇāni anantāni cattāri mahābhūtāni ceva saupādārūpāni ca aññoññapaccayabhūtāni ajjhattaṃ dvācattālīsakoṭṭhāsasarīrārohapariṇāhasaṇṭhānādinā, bahiddhā ca pathavīpabbatādinā ca ākārena yathāpaccayaṃ samuppannāni. Māyākārādayo viya na bālajanappabodhakāni honti.

Pathavīdhātu cettha sukhumasañcuṇṇā rajabhūtā eva āpodhātuyā saṅgahitā, tejodhātuyā anupālītā, vāyodhātuyā vitthambhitā, vaṇṇādīhi parivāritā na vikiriyaṃānā ajjhattaṃ itthipurisamigapakkhidevabrahmādisarīrabhāvaṃ, bahiddhā

ca

pathavīpabbatarukkhadevabrahmalokacandasūriyanakkhattamaṇikanakādibhāvañca
a upagacchati, yūsagatā bandhanabhūtā panettha āpodhātu pathavīpatiṭṭhitā.
Avasesānupālanavittthambhanaparipācanaparivāritā na paggharati,
apaggharamānā pīṇitabhāvaṃ dasseti, usumattagatā tejodhātu
sesadhātupatiṭṭhānasaṅgahavittthambhanaparivāritā imaṃ kāyaṃ paripāceti,
vaṇṇasampattiñcassa apūtibhāvañca sādheti, vāyodhātu
vittthambhanasamudīraṇasabhāvā sesadhātupatiṭṭhānasaṅgahānupālanaparivāritā
vittthambheti cāleti, sarīravimānādīnaṃ gamanādipadavīti haraṇādīnaṃ ṭhitiñca
sampādeti. Catassopi cetā sambhūya pathavīadhikatāya kesādibhāvaṃ,
pathavīpabbatādibhāvañca, āpādhikatāya pittādibhāvaṃ, samuddajalādibhāvañca,
vāyuadhikatāya uddhaṅgamavātādibhāvaṃ, pathavīsandhārakavātādibhāvañca,
tejādihikatāya paripācakaggiādibhāvaṃ, narakaggiādibhāvañca sādheti, yāsaṃ
pakopena rogajārāmarāṇaṃ ceva kappavināsādayo ca honti. Evametāsaṃ
cuṇṇavicuṇṇānaṃ dhātūnaṃ sañcayattā paccekaṃ anantāparimāṇā kalāpā eva
ajjhattikakoṭṭhāsā honti, tathā bāhirāni rūpāni. Tāni ca tena tena paccayena
tathātathākārena samuditāva uppajjanti ceva uppajjissanti ca.

Yadi paṭhamam dhātuyo aṇurūpena ṭhatvā pacchā saṃyujjanti, tathā ṭhāne
viniyogābhāvato aparenāpi pariyāyena cettha kammajaṃ kammapaccayaṃ
kammapaccaya utusamuṭṭhānaṃ, āhārajaṃ āhārapaccayaṃ
āhārapaccaya utusamuṭṭhānaṃ, utujaṃ utupaccayaṃ utupaccaya utusamuṭṭhānaṃ,
cittajaṃ cittapaccayaṃ cittapaccaya utusamuṭṭhānanti evaṃ samuṭṭhānabhedo
veditabbo. Tattha upādinnarūpaṃ kammajaṃ nāma,
maṃsamuttakesalomadantasīṅghāṇikādi kammapaccayaṃ nāma,
sompattikaramahāmeghapathavīpabbatādi, cakkaranadevavimānādi ca
kammapaccaya utusamuṭṭhānaṃ nāma. Āhārato samuṭṭhitaṃ suddhaṭṭhakaṃ
āhārajaṃ nāma, kabalīkāro āhāro āhārajassa janako hutvā kammajassa anupālako
hotīti tadanupālitaṃ kammajarūpaṃ āhārapaccayaṃ nāma, visabhāgāhāraṃ
sevitvā ātape gacchantassa kālakutṭhādīni uppajjanti, idaṃ
āhārapaccaya utusamuṭṭhānaṃ nāma. Kammajaututo samuṭṭhitaṃ suddhaṭṭhakaṃ
utujaṃ nāma, tasmim utu aññaṃ aṭṭhakaṃ samuṭṭhāpeti, idaṃ utupaccayaṃ
nāma, tasmimpi utu aññaṃ aṭṭhakaṃ samuṭṭhāpeti, idaṃ
utupaccaya utusamuṭṭhānaṃ nāma. Evaṃ upādinnake tisso eva santatiyo
ghaṭṭetum sakkonti, anupādinnake pana valāhako utujaṃ nāma, vuṭṭhidhārā
utupaccayaṃ nāma, deve pana vuṭṭhe pathavī gandhaṃ muñcati, bījāni viruhantīti
evaṃ yaṃ anantaṃ santativasena pavattaṃ, etaṃ utupaccaya utusamuṭṭhānaṃ
nāma. Cittato samuṭṭhitaṃ suddhaṭṭhakaṃ cittajaṃ nāma, cittena
pacchājātapaccaya bhāvena upatthambhito kāyo cittapaccayaṃ nāma,
abhiññācittena bahiddhā samuṭṭhāpitahatthiassādikaṃ
cittapaccaya utusamuṭṭhānaṃ nāma. Pakiṇṇakakathā.

Rūpābyākataṃ niṭṭhitaṃ.

Nibbānābyākatavaṇṇanā

Nibbānābyākataṃ pana bhūmito lokuttarameva, dhammatopi ca ekameva, bhedo
natthi, lakkhaṇādito pana santilakkhaṇaṃ nibbānaṃ, nivattilakkhaṇaṃ,
asaṅkhatalakkhaṇaṃ vā, accutirasam, animittapaccupaṭṭhānaṃ, asaṅkhatatāya
panassa kārahetuvirahato padaṭṭhānaṃ natthi, pāpakahetuvaseṇa panetaṃ
“dukkhanirodhagāminipaṭipadā”tiādivacanato “ariyamaggapadaṭṭhāna”nti vattum
vaṭṭati. Saṅgahato pana bhedābhāvā khandhesu saṅgahaṃ na gacchati,
āyatanādīsu dhammāyatanadhammadhātūsu saṅgahaṃ gacchati. Suññato pana

attasuññaṃ, salakkhaṇadhāraṇato anattakaṃ dhammamattaṃ, asaṅkhatatāya vā accantattā ca aniccatāsuññaṃ, dukkhatāsuññaṃ, rāgādisuññaṃ, nimittasuññanti pavattaṃ suññanti gahetabbaṃ.

Bhedato pana santilakkhaṇādisabhāvato ekavidhampi kāraṇapariyāyato saupādisesanibbānadhātu, anupādisesanibbānadhātu ceti duvidhaṃ hoti. Sarasavasena pana parikkappitākārabhedato suññataṃ animittaṃ appaṇihitanti tividhaṃ hoti. Saṅkhatadhammabhedamupādāya paṭikkhipitabbākārato na cittaṃ, na cetasaṃ, na rūpaṃ, na atītaṃ, na anāgataṃ, na paccuppannaṃ, na maggo, na phalantiādinā anantappakāraṃ hoti.

Nibbānābyākataṃ niṭṭhitaṃ.

Evaṃ imasmiṃ kusalattike avutto sabhāvadhammo nāma natthi. Asabhāvadhammesu panettha kiñcāpi rūpadhammānaṃ paricchedākāsalakkhaṇāni eva vuttāni, kasiṇādipaṭibhāganimittāni pana kasiṇuggahāṭimākāso, viññāṇābhāvo, nirodhasamāpatti, tisso nāmapuggalaupādāpaññattiyo, arūpadhammānaṃ aniccatādilakkhaṇādayo ca na vuttā, tathāpi tesampi sabhāvadhammabyatirekābhāvato gahaṇaṃ hoti, tasmā ayaṃ tiko nippadesattikoti veditabbo. Yathā cettha, evaṃ ito paresupi tikadukesu paññattiggahaṇābhāvepi niravasesaparamatthaggaṇeṇa nippadesatā, vipariyāyato sappadesatā ca veditabbā. Yattha pana sammutiggahaṇaṃ atthi, tattha vakkhāma.

Rūpanibbānakaṇḍo niṭṭhito.

Iti mohavicchedaniyā

Abhidhammamātikatthasaṃvaṇṇanāya

Kusalattikasaṃvaṇṇanā niṭṭhitā.

Vedanāttikādivaṇṇanā

Idāni kusalattikānantaraṃ vedanāttikādīnaṃ atthavaṇṇanā anuppattā, yasmā pana yvāyaṃ kusalattikassa -

“Atthato bhūmibhedā ca, paccekaṃ sampayogato;
Uddesato ca dhammānaṃ, lakkhaṇādivibhāgato”ti. -

Ādinā mātikaṃ nikkhipitvā “kusalā tāva dhammā bhūmito catubbidhā honti kāmāvacarā...pe... lokuttarā”ti evamādinā vinicchayanayo vutto, so eva sesattikadukānampi yathāyogaṃ hoti. Yathā hi ettha, evaṃ “sukhāya vedanāya sampayuttā tāva dhammā bhūmito tividhā honti kāmāvacarā rūpāvacarā lokuttarā”tiādinā anukkamena sabbattikadukānampi paṇḍitehi sakkā vinicchayanayaṃ sallakkhetuṃ, tasmā taṃ vitthāranayaṃ vajjetvā nikkhepakaṇḍe, atthuddhāraṇaṇḍe ca vuttānusārato nātisaṅkhepavitthāranayena vedanāttikādīnaṃ tikadukānaṃ -

Padatthā taṃsarūpā ca, navattabbavibhāgato;
Vinicchayo vijānīyo, tattha tattha yathārahaṃ.

Tattha vedanāttike padatthato tāva “sukhāya vedanāyā”tiādīsu sukha-saddo sukhavedanāsukhamūlasukhārammaṇasukhahetusukhapaccayaṭṭhānaabyābajjhani bbānādīsu dissati. Ayaṃ hi “sukhassa ca pahānā”tiādīsu sukhavedanāya dissati. “Sukho buddhānamuppādo”tiādīsu sukhāmūle. “Yasmā ca kho, mahāli, rūpaṃ sukhaṃ sukhānupatitaṃ sukhāvakkanta”ntiādīsu sukhārammaṇe. “Sukhassetaṃ,

bhikkhave, adhivacanaṃ, yadidaṃ puññāni”tiādīsu sukhahetumhi. “Yāvañcidaṃ, bhikkhave, na sukaraṃ akkhānena pāpuṇitum, yāva sukhā saggā. Na te sukhaṃ pajānanti, ye na passanti nandana”nti ādīsu sukhapaccayaṭṭhāne. “Diṭṭhadhammasukhavihārā ete dhammā”tiādīsu abyābajjhe. “Nibbānaṃ paramaṃ sukha”ntiādīsu nibbāne. Idha panāyaṃ sukhavedanāyameva daṭṭhabbo.

Vedanā-saddo “viditā vedanā uppajjantī”tiādīsu vedayitasmim̐ yeva vattati.

Dukkha-saddo

dukkhavedanādukkhavatthudukkhārammaṇadukkhapaccayaḍukkhapaccayaṭṭhānā dīsu dissati. Ayaṃ hi “dukkhassa ca pahānā”tiādīsu dukkhavedanāyaṃ dissati. “Jātipi dukkhā”tiādīsu dukkhavatthusmim̐. “Yasmā ca kho, mahāli, rūpaṃ dukkhaṃ dukkhānupatitaṃ dukkhāvakkanta”ntiādīsu dukkhārammaṇe. “Dukkho pāpassa uccayo”tiādīsu dukkhapaccaye. “Yāvañcidaṃ, bhikkhave, na sukaraṃ akkhānena pāpuṇitum, yāva dukkhā nirayā”tiādīsu dukkhapaccayaṭṭhāne. Idha panāyaṃ dukkhavedanāyameva daṭṭhabbo.

Vacanaṭṭho panettha - sukhayati sattaṃ, suṭṭhu vā khādati, khanati ca kāyacittābādhanti sukhā, kāyikacetāsikānaṃ sukhāsomanassānametaṃ adhivacanaṃ. Dukkhayatīti dukkhā, kāyikacetāsikānaṃ dukkhadomanassānametaṃ adhivacanaṃ. Na dukkhā na sukhāti adukkhamasukhā, upekkhāyetaṃ adhivacanaṃ. Ma-kāro padasandhikaro. Evaṃ tīhi padehi pañcavidhāpi vedanā gahitā. Sabbāpi ārammaṇarasam̐ vediyanti anubhavantīti vedanā. Yo panāyaṃ tīsupi padesu sampayutta-saddo, tassattho - samaṃ pakārehi yuttāti sampayuttā, katārehi pakārehitī? “Atthi keci dhammā kehici dhammehi sahaḡatā sahaḡatā saṃsaṭṭhā ekuppādā ekanirodhā ekavatthukā ekārammaṇā”ti evaṃ vuttehi imehi ekuppādatādīhi catūhi pakārehi. Ukkaṭṭhaniddeso cesa. Āruppe hi vināpi ekavatthukabhāvaṃ sampayogo labbhatīti. Sesam̐ vuttatthameva. Ayaṃ tāvettha padatthato vinicchayo.

Taṃsarūpāti tassa padatthassa sarūpamattadassanato. Tattha sukhāsahaḡataṃ kāyaviññāṇaṃ, somanassasahaḡatāni aṭṭhārasa kāmāvacaracittāni, paṭhamadutiyatatiyacatutthajjhānikāni catucattālīsa rūpāvacaralokuttaracittāni cāti tesaṭṭhi cittāni sukhāya vedanāya sampayuttā nāma. Tathā dukkhasahaḡataṃ kāyaviññāṇaṃ, dve domanassasahaḡatāni cāti tīhi cittāni dukkhāya vedanāya sampayuttā nāma. Sesāni upekkhāsahaḡatāni pañcapaññāsa cittāni adukkhamasukhāya vedanāya sampayuttā nāma. Yathā ca cittānaṃ sukhādisampayogo, evaṃ taṃcittasampayuttānaṃ cetāsikānampi. Na kevalaṇca ettheva, ito paresupi tikadukesu cittavaseneva taṃsampayuttacetāsikānampi saṅgaho veditabbo. Yattha pana viseso hoti, tattha vakkhāma. Idha pana cetāsikesu sappītikāni vedanāvajjitāni cha cetāsikāni eva pañcahihi vedanāhi sampayuttāni, itarāni pana kāyikasukhadukkhavajjitāni tīheva. Tesu ca pītivajjitā pañca yathāyogikā ceva moho ahirikaṃ anottappaṃ uddhaccaṃ thinam̐ middhañcāti ime ekādasa yathāyogaṃ tīhipi. Tatthāpi vitakkavicārā mahaggatalokuttarabhūtāya sukhāya eva, pīti pana sabbattha sukhāya eva, dosaissāmaccherakukkuccāni dukkhāya eva, vicikicchā upekkhāya eva, sesāni aṭṭhavīsatisomanassupekkhāhi eva vedanāhi sampayuttāni, tatthāpi karuṇāmuditā mahaggatabhūtāya sukhāya evāti ayaṃ viseso. Sesam̐ cittasampayogasadisam̐. Ayaṃ sarūpato vinicchayo.

Navattabbavibhāḡatoti imasmim̐ tike sabbā vedanā sabbam̐ rūpaṃ nibbānaṃ sammutiyoti ime dhammā “sukhāya vedanāya sampayuttā”ti vā “dukkhāya vedanāya sampayuttā”ti vā “adukkhamasukhāya vedanāya sampayuttā”ti vā na vattabbā. Na hi vedanā vedanāya sampayuttā hoti rūpādayo vā, tasmā ime

imasmim tike na labbhanti. Ayañca sappadesattiko hoti. Yathā cettha, evaṃ ito paresupi tikadukesu navattabbayanā. Yaṃ yasmiñca na vuttaṃ atthi, tassa sappadesatā veditabbā. Ito paraṃ pana yattha asaṅgahitā dhammā honti, tattha tesam vibhāgaṃ dassetvā “ime navattabbā”ti ettakameva vakkhāma, tenassa sappadesatāpi ñātabbā. Yattha pana asaṅgahitā natthi, taṃ nippadesanti vakkhāma. Tena tattha navattabbābhāvopi viññātabbo. Sabbattha pana mātikaṃ anuddharitvāva padatthaṃ, taṃsarūpavibhāgañca vakkhāma. Ayaṃ navattabbavibhāgato vinicchayo.

Vedanāttikaṃ niṭṭhitaṃ.

Vipākattike aññamaññavisitṭhānaṃ kusalākusalānaṃ pākāti vipākā, vipakkabhāvamāpannānaṃ arūpadhammānametaṃ adhivacanaṃ. Kiñcāpi arūpadhammā viya rūpadhammāpi kammamasamutṭhānā atthi, anārammaṇattā pana te kammasarikkhakā na hontīti sārammaṇā arūpadhammāva kammasarikkhattā vipākāti vuttā bījasarikkhakaṃ phalaṃ viya. Yathā hi sālībījato nikkhantasīsameva sāliphālanti vuccati, na aṅkurādīni, tāni pana “sālījātāni, sālīnibbattāni cā”ti vuccanti, evaṃ kammasadisā arūpadhammāva “vipākā”ti vuccanti, rūpadhammā pana kammajā “upādinnā”ti vuccanti. Vipākadhammadhammāti vipākasabhāvā dhammā. Yathā hi jātijarāsabhāvā sattā “jātidhammā jarādhammā”ti vuccanti, evaṃ vipākajanakaṭṭhena vipākasabhāvā vipākapakatikā dhammāti attho. Tatiyapadaṃ ubhayasabhāvapaṭikkhepavasena vuttaṃ, ayaṃ padattho.

Tattha catūsu bhūmīsu chattiṃsa vipākacittāni vipākā nāma, tathā ekavīsati kusalāni, dvādasa akusalāni cāti tettiṃsa vipākadhammadhammā nāma, tīsu bhūmīsu vīsati kiriyacittāni, sabbañca rūpaṃ, nibbānañcāti ime nevavipākanavipākadhammadhammā nāma. Cetasikesu pana cuddasa akusalā vipākadhammadhammā eva, viratiyo siyā vipākā, siyā vipākadhammadhammā, tadavasesā pana siyā vipākā, siyā vipākadhammadhammā, siyā nevavipākanavipākadhammadhammāti cittaṃ viya tividhā hontīti ayaṃ viseso, sesaṃ cittasamaṃ, idañca nippadesattikanti veditabbaṃ.

Vipākattikaṃ niṭṭhitaṃ.

Ārammaṇakaraṇavasena taṇhādiṭṭhīhi upetena kammunā ādinnā phalabhāvena gahitāti upādinnā, ārammaṇabhāvaṃ upagantvā upādānasambandhena upādānānaṃ hitāti upādāniyā, upādānassa ārammaṇapaccayabhūtānametaṃ adhivacanaṃ. Upādinnā ca te upādāniyā cāti upādinupādāniyā, sāsavakammanibbattānaṃ rūpārūpadhammānametaṃ adhivacanaṃ. Iminā nayena sesapadadvayepi paṭisedhasahito attho veditabbo.

Tattha dvattiṃsa lokiyavipākacittāni, nava kammajakalāpā ca upādinupādāniyā nāma. Avasesalokiyacittāni ceva akammajarūpakalāpā ca anupādinupādāniyā nāma. Lokuttaracittanibbānāni anupādinnaanupādāniyā nāma. Kiñcāpi khīṇāsavānaṃ upādānakkhandhā “amhākaṃ mātulatthero”tiādinā vadantānaṃ paresaṃ upādānassa ārammaṇapaccayā honti, maggaphalanibbānāni pana divasaṃ santattaayoguḷo viya makkhikāhi tejussadattā upādānehi anupādinneva. Asaṃkiliṭṭhaasaṃkilesikesupi eseva nayo. Cetasikesu pana kusalā anupādinupādāniyā eva, karuṇāmuditā siyā upādinupādāniyā, siyā anupādinupādāniyā viratiyo pana siyā anupādinupādāniyā, siyā anupādinnaanupādāniyā, sesā cittaṃ viya tividhā honti, idañca nippadesattikanti veditabbaṃ. Upādinupādāniyattikaṃ.

Samkilesetīti samkilesa, vibādhati upatāpetīti attho. Samkilesena sampayuttā samkiliṭṭhā, samkilesasahagatāti attho. Attānaṃ ārammaṇaṃ katvā pavattanena samkilesaṃ arahanti, samkilese vā niyuttā tassa ārammaṇabhāvaṃ anatikkamanatoti samkilesikā, samkilesassa ārammaṇapaccayabhūtānametaṃ adhivacanaṃ. Samkiliṭṭhā ca te samkilesikā cāti samkiliṭṭhasamkilesikā. Sesapadadvayaṃ purimattike vuttanayeneva veditabbaṃ.

Tattha dvādasa akusalacittuppādā samkiliṭṭhasamkilesikā nāma. Sesalokiyacittāni ceva sabbaṃ rūpaṇca asaṃkiliṭṭhasamkilesikā nāma. Lokuttaracittāni, nibbānaṇca asaṃkiliṭṭhaasamkilesikā nāma. Cetasikesu pana akusalā samkiliṭṭhasamkilesikāva, karuṇāmoditā asaṃkiliṭṭhaasamkilesikāva, sesakusalābyākatā siyā samkiliṭṭhasamkilesikā, siyā asaṃkiliṭṭhasamkilesikā, siyā asaṃkiliṭṭhaasamkilesikāti tidhāpi honti, idaṇca nippadesattikaṃ. Samkiliṭṭhasamkilesikattikaṃ.

Sampayogavasena vattamānena saha vitakkena savitakkā, tathā saha vicārena savicārā, savitakkā ca te savicārā cāti savitakkasavicārā. Ubhayarahitā avitakkaavicārā. Vitakkavicāresu vicārova mattā pamāṇametesanti vicāramattā, vicārato uttariṃ vitakkena saddhiṃ sampayogaṃ na gacchantīti attho. Avitakkā ca te vicāramattā cāti avitakkavicāramattā.

Tattha dvipaṇcaviṇṇāṇavajjitakāmāvacaracittāni ceva ekādasa mahaggatalokuttarapaṭhamajjhānikacittāni ca taṃsampayuttesu vitakkavicāre ṭhapetvā sesā ca savitakkasavicārā nāma. Tesu vitakko ekādasa dutiyajjhānikamahaggatalokuttarāni ca taṃsampayuttesu vicāraṃ ṭhapetvā sesā ca avitakkavicāramattā nāma. Dutiyajjhānikesu vicāro, sesā pañcacattālīsa mahaggatalokuttaracittāni, dvipaṇcaviṇṇāṇāni, taṃsampayuttā ca sabbaṇca rūpaṃ, nibbānaṇca avitakkaavicārā nāma. Apica kusalacetāsikā savitakkasavicārāva, vitakko avitakkavicāramattova, vicāro pana dutiyajjhānikesu siyā avitakkaavicāro, savitakkacittesu siyā na vattabbo, avasesā pana sabbe cetāsikā dhammā tidhāpi honti. Imasmiṃ pana tike vitakkasahajāto vicārova na vattabbo. Vitakkattikaṃ.

Pītiyā saha ekuppādādibhāvaṃ gatāti pītisahagatā, pītisampayuttāti attho. Sesapadadvayepi eseva nayo. Upekkhāti cettha adukkhamasukhā vedanā vuttā. Sā hi sukhadukkhākārappavattiṃ upekkhati majjhataṅkārasaṇṭhitattā tenākārena pavattatīti upekkhā. Iti vedanāttikato padadvayameva gahetvā nippītikasukhassa sappītikasukhato visesadassanavasena ayaṃ tiko vutto.

Tattha pīti pañcavidhā khuddikā khaṇikā okkantikā ubbegā pharaṇāti. Tattha khuddikā pīti sarīre lomahaṃsanamattameva kātuṃ sakkoti. Khaṇikā pīti khaṇe khaṇe vijjuppādasadisā hoti. Okkantikā pīti samuddatīraṃ vīci viya kāyaṃ okkamitvā okkamitvā bhijjati. Ubbegā pīti balavatī hoti kāyaṃ uddhaggaṃ katvā ākāse laṅghāpanappamāṇappattā. Pharaṇāya pītiyā pana uppannāya sakalasarīraṃ dhamitvā pūritavatti viya, mahatā udakoghena pakkhandapabbatakucchi viya ca anuparipphuṭaṃ hoti. Tattha pharaṇā rūpāvacaralokuttarāva, sesā kāmāvacarāva.

Sukhaṃ pana kāyikaṃ, cetāsikaṇceti duvidhaṃ hoti. Satipi ca nesaṃ katthaci avippayoge iṭṭhārammaṇapaṭilābhatuṭṭhi pīti, paṭiladdharasānubhavanaṃ sukhaṃ. Yattha pīti, tattha sukhaṃ. Yattha sukhaṃ, tattha na niyamato pīti. Saṅkhārakkhandhasaṅgahitā pīti, vedanākkhandhasaṅgahitaṃ sukhaṃ. Kantārakhinnassa vanantodakadassanasavanesu viya pīti, vanacchāyāpavesanaudakaparibhogesu viya sukhaṃ. Tasmīṃ tasmīṃ samaye pākaṭabhāvato cetāṃ vuttanti veditabbaṃ.

Tattha sukhasahagatā, upekkhāsahagatā ca vedanāttike vuttāva, sukhasahagataṃ pana kāyaviññāṇaṃ, mahaggatalokuttaracattutthajjhānikacitte ca vajjetvā sesā pītisahagatā nāma, tattha pīti na pītisahagatā, sukhasahagatāva hoti, sukhaṃ pana pītisahagataṃ nāma siyā na pītisukhasahagatā. Imasmiṃ tike dve domanassasahagatacittuppādā, dukkhasahagataṃ kāyaviññāṇaṃ, rūpaṃ, nibbānañca navattabbā. Cetasikesu pana pīti sukhasahagatāva, vicikicchā upekkhāsahagatāva, lobhadiṭṭhimānā, pañcavīsati kusalābyākatā ca tidhāpi honti, cetasisukhaṃ siyā pītisahagataṃ, paṭhamadutiyatatiyajjhānikesu cattutthajjhānikesu siyā navattabbam, kāyikaṃ pana sukhaṃ dukkhaṃ domanassaṃ sabbā ca upekkhā doso issā macchariyaṃ kukkucchañca navattabbāva, sesā sattarasa dhammā siyā tidhāpi honti navattabbāpi. Sesam suviññeyyameva. Pītittikaṃ.

Dassanenāti sotāpattimaggena. So hi paṭhamam nibbānadassanato “dassana”nti vutto. Gotrabhu pana kiñcāpi paṭhamataram passati, yathā pana rañño santikaṃ kenacideva karaṇīyena āgato puriso dūratova rathikāya carantaṃ hatthikkhandhagataṃ rājānaṃ disvāpi “diṭṭho te rājā”ti puttḥo disvāpi kātābbakiccassa akatattā “na passāmī”ti vadati, evameva nibbānaṃ disvā kattābbassa kilesappahānassa abhāvā “dassana”nti na vuccati. Taṃ hi ñāṇaṃ maggassa āvajjanaṭṭhāne tiṭṭhati. Bhāvanāyāti sesamaggattayena. Sesamaggattayaṃ hi paṭhamamaggena diṭṭhasmiṃyeva dhamme bhāvanāvasena uppajjati, adiṭṭhapubbaṃ kañci na passati, tasmā “bhāvanā”ti vuccati. Tatiyapadaṃ ubhayapaṭikkhepavasena vuttaṃ.

Tattha cattāro diṭṭhigatasampayuttacittuppādā, vicikicchāsahagato cāti pañca dassanena pahātabbāva, uddhaccasahagato bhāvanāya eva pahātabbo, avasesā cha akusalacittuppādā apāyahetubhāvena pavattito, appavattito ca siyā dassanenapahātabbā, siyā bhāvanāyapahātabbā, akusalavajjitā pana sabbe cittuppādā, rūpaṃ, nibbānañca nevadassanenababhāvanāyapahātabbā. Cetasikesu pana diṭṭhi vicikicchā issā macchariyaṃ kukkucchaṃ dassanenapahātabbāva, sesā akusalā siyā dassanenapahātabbā, siyā bhāvanāyapahātabbāti tijātikā terasavidhā honti, vuttāvasesā nevadassanenababhāvanāyapahātabbāva. Yaṃ pana “sotāpattimaggañāṇena abhisankhāraviññāṇassa nirodhena satta bhava ṭhapetvā anamatagge saṃsāre ye uppajjeyyūṃ nāmañca rūpañca, etthete nirujjhanti”tiādinā nayena kusalābyākatānampi pahānaṃ anuññātaṃ, taṃ tesam maggānaṃ abhāvitattā ye uppajjeyyūṃ, te upanissayapaccayānaṃ kilesānaṃ pahīnattā pahīnāti imaṃ pariyāyaṃ sandhāya vuttaṃ, idaṃca nippadesattikaṃ. Dassanenapahātabbattikaṃ.

Dassanena pahātabbo hetu etesanti dassanenapahātabbahetukā. Dutiyapadepi ese va nayo. Tatiyapade pana nevadassanenababhāvanāyapahātabbo hetu etesanti evamatthaṃ aggahetvā nevadassanenababhāvanāya pahātabbo hetu etesaṃ atthīti evamattho gahetabbo. Itarathā hi ahētukānaṃ aggahaṇaṃ bhaveyya. Hetu eva hi tesam natthi, yo dassanabhāvanāhi pahātabbo siyā. Sahetukesupi hetuvajjānaṃ pahānaṃ āpajjati, na hetūnaṃ. Hetuyeva hi etesaṃ nevadassanenababhāvanāyapahātabboti vutto, na te dhammā. Ubhayampi cetam anadhippetam, tasmā vuttanayena attho gahetabbo. Ito param sabbo vinicchayo anantarattikasadisova. Kevalam cetasisesu vicikicchuddhaccasampayutto moho dassanabhāvanāhi pahātabbahetukesu na pavisati saha jātassa aññassa hetuno abhāvā, nevadassanenababhāvanāyapahātabbahetukesu pana pavisati.

Lobhadosamūlacittesu pana hetūsu moho lobhena ceva dosena ca sahetuko, lobhadosā ca mohenevāti ime pahātabbahetukapade pavittāhi ayam viseso, sesam tādīsamevāti. Dassanēnapahātabbahetukattikaṃ.

Kammakilesehi ācīyatīti ācayo, paṭisandhicutigatipavattisaṅkhātānaṃ upādinnaṅkhandhānametaṃ adhivacanaṃ. Tassa kāraṇaṃ hutvā nipphādanabhāvena taṃ ācayaṃ gacchanti, yassa vā pavattanti, taṃ puggalaṃ yathāvuttameva ācayaṃ gamentīti ācayagāmino. Tato eva ācayasaṅkhātā cayā apētattā nibbānaṃ apetaṃ cayāti apacayo, taṃ ārammaṇaṃ katvā pavattanato apacayaṃ gacchantīti apacayagāmino. Apica pākāraṃ itṭhakavaḍḍhakī viya pavattaṃ ācīnantā gacchantīti ācayagāmino. Teneva vaḍḍhakinā citaṃ citaṃ viddhaṃsayamāno puriso viya tadeva pavattaṃ apacīnantā gacchantīti apacayagāmino. Tatiyapadaṃ ubhayapaṭikkhepena vuttaṃ.

Tattha lokiyakusalākusalāni ācayagāmino nāma, cattāri maggāni apacayagāmino nāma, sabbāni vipākaphalakiriyāni, rūpaṃ, nibbānañca nevaācayagāmino na apacayagāmino nāma. Cetasikesu pana akusalā ācayagāmino eva, karuṇā muditā siyā ācayagāmino, siyā nevācayagāmino na apacayagāmino nāma, sesā tidhāpi honti, idañca nippadesattikaṃ. Ācayagāmittikaṃ.

Tīsu sikkhāsu jātā, sattannaṃ vā sekhānaṃ etetipi sekhā, apariyositasikkhattā sayameva sikkhantītipi sekhā. Upari sikkhitabbābhāvato na sekhāti asekhā, vuddhippattā vā sekhātipi asekhā. Tatiyapadaṃ ubhayapaṭikkhepena vuttaṃ.

Tattha cattāri lokuttarakusalāni, heṭṭhimāni ca tīni sāmāññaphalānīti satta sekhā nāma, arahattaphalaṃ asekhā nāma, lokiyacittāni, rūpaṃ, nibbānañca nevasekhā nāsekhā nāma. Cetasikesu pana akusalā ca appamaññā ca nevasekhā nāsekhā eva, sesā tidhāpi honti, idañca nippadesattikaṃ. Sekhattikaṃ.

Samantato khaṇḍitattā appamattakaṃ parittanti vuccati “parittaṃ gomayapiṇḍa”nti ādīsu viya. Kāmāvacaradhammā hi appānubhāvatāya parittā viyāti parittā. Kilesavikkhambhanasamatthatāya, mahantavipulaphalatāya, dīghasantānatāya ca mahantabhāvaṃ gatā, mahantehi vā ulāracchandavīriyacittapaññehi gatā paṭipannātipi mahaggaṭā. Pamāṇakarā dhammā rāgādayo pamāṇaṃ nāma, ārammaṇato vā sampayogato vā natthi etesaṃ pamāṇaṃ, pamāṇassa ca paṭipakkhāti appamāṇā.

Tattha catupaññāsa kāmāvacaracittāni, rūpañca parittā nāma, sattavīsati rūpārūpāvacaracittāni mahaggaṭā nāma, lokuttaracittāni, nibbānañca appamāṇā nāma. Cetasikesu pana akusalā parittā eva, appamaññā parittamahaggaṭā eva, viratiyo parittaappamāṇā eva, sesā tidhāpi honti, idañca nippadesattikaṃ. Parittattikaṃ.

Parittaṃ ārammaṇaṃ etesanti parittārammaṇā. Sesapadadvayepi eseva nayo. Sayam parittā vā hontu mahaggaṭā vā, parittādidhamme ārabba pavattā tadārammaṇāti vuccanti.

Tattha tevīsati kāmāvacaravipākā, kiriyāmanodhātuahetukajavanañca parittārammaṇāva, viññāṇaṇcāyatanevasaññānāsaññāyatanaṅkusalavipākakiriyāni mahaggaṭārammaṇāva, aṭṭha lokuttaracittāni appamāṇārammaṇāva, akusalacittāni ca aṭṭha ñāṇavippayuttajavanāni ca siyā parittārammaṇā, siyā mahaggaṭārammaṇā, siyā navattabbārammaṇatāya na vattabbā, na kadāci appamāṇārammaṇā, aṭṭha ñāṇasampayuttakāmāvacarajavanāni, abhiññā, manodvārāvajjanañcāti ekādasa tidhāpi honti navattabbāpi. Tesu ca kusalāni pañca

arahattamaggaphalavajjitasabbārammaṇāni. Tatthāpi taṃtaṃsekhānameva yathāsakaṃ maggaphalāni ārammaṇāni honti, kiriyāni cha sabbathāpi sabbārammaṇāni, abhiññāvajjitarūpāvacarāni ceva cha ākāśānañcāyatanaākiñcaññāyatanacittāni ca niyamena paññattārammaṇatāya, rūpanibbānānañca anārammaṇatāya sabbathā navattabbāti. Cetasikesu pana akusalā akusalacittasadisāva, viratiyo siyā parittārammaṇā, siyā appamāṇārammaṇā, karuṇāmuditā navattabbāva, sesā tidhāpi honti siyā navattabbāti. Sesam suviññeyyameva. Parittārammaṇattikaṃ.

Hīnāti lāmakā, akusalā dhammā. Hīnapañītānaṃ majjhe bhavāti majjhimā, avasesā tebhūmakā rūpārūpadhammāva. Uttamaṭṭhena, atappakaṭṭhena ca pañītā, lokuttaracittanibbānāni. Cetasikesu pana akusalā hīnāva, karuṇāmuditā majjhimāva, sesakusalābyākatā majjhimapañītāva, sesā tidhāpi honti, idaṃca nippadesattikaṃ. Sesam suviññeyyameva. Hīnattikaṃ.

“Hitasukhāvahā me bhavissanti”ti evaṃ āsītāpi tathā abhāvato, asubhādīsuyeva subhantiādiviparītappavattito ca micchā sabhāvāti micchattā, vipākadāne sati khandhabhedānantarameva vipākadānato niyatā, micchattā ca te niyatā cāti micchattaniyatā. Vuttaviparītena atthena sammā sabhāvāti sammattā, sammattā ca te niyatā cāti sammattaniyatā. Ubhayathāpi na niyatāti aniyatā.

Ānantarikabhāvena pavattiyaṃ siyā micchattaniyatā, aññathā pavattiyaṃ siyā aniyatā. Ahetukaakiriyanaṭṭhikadiṭṭhīsu hi aññatarā diṭṭhi yassa niyatā, taṃ buddhasatampi vibodhetuṃ na sakkoti. Yena ca anantare eva attabhāve phaladānato ānantarikesu mātughātakapitughātakaarahantaḡhātakaśaṅghabhedakalohituppādakasaṅkhātesu pañcasu kammesu ekampi kammaṃ paṭighacittena kataṃ hoti, so sinerupamāṇepi suvaṇṇathūpe katvā sakalacakkavāḷaṃ pūretvā nisinnasambuddhappamukhaṃ saṅghaṃ yāvajīvaṃ catūhi paccayehi upaṭṭhahitvāpi tena kusalena ānantarikassa vipākaṃ paṭibāhituṃ na sakkoti, ānantarikena pana adhikena ānantarikaṃ paṭibāhati, tasmā niyatamicchādiṭṭhi ānantarikā ca maggaphalānaṃ, mahaggaṭānañca paṭibāhakatāya anantarameva niraye vipākadānato micchattaniyatā ca jātā, cattāro pana maggā sammattaniyatā nāma, sesacittarūpanibbānāni aniyatā nāma. Cetasikesu pana moho ahrīkaṃ anottappaṃ uddhaccaṃ lobho diṭṭhi doso thinaṃ middhanti ime nava siyā micchattaniyatā, siyā aniyatā, sesaakusalā, karuṇā, muditā ca aniyatā eva, sesakusalābyākatā siyā sammattaniyatā, siyā aniyatā, tijātikā pana tidhāpi honti, idaṃca nippadesattikanti. Micchattattikaṃ.

Nibbānaṃ maggati, kilese vā mārento gacchatīti maggo, ariyamaggo, so ārammaṇametesanti maggārammaṇā. Lokiyo aṭṭhaṅgikopi maggo paccayaṭṭhena etesaṃ hetūti maggahetukā, maggasampayuttā dhammā. Magge vā hetūti maggahetū, alobhādayo. Te etesaṃ hetūti maggahetukā. Sammādiṭṭhi sayam maggo ceva hetu ca, iti maggabhūto hetu etesanti maggahetukā, lokuttarāva. Abhibhavitvā pavattanaṭṭhena maggo adhipati ārammaṇabhūto, sahaḡato vā etesanti maggādhipatino, tadubhayaṃ.

Tattha rūpāvacaracattutthajjhānakusalakiriyā ca abhiññābhūtā, manodvārāvajjanañca siyā maggārammaṇā, siyā navattabbā, ariyānaṃ hi cetopariyaanāgataṃsaññānaṃ paresaṃñeva maggacittassa jānanakāle maggārammaṇāni, pubbenivāsaññāmanodvārāvajjanāni pana attano, paresaṃcāpi tadaññārammaṇakāle pana navattabbāni, cetopariyaññāssa pana niyamena paracittavisayattā tena attanā adhigatamaggaṃ ariyā ālambituṃ na sakkonti,

anāgataṃsaññāna pana attano anāgate uppajjanakassa uparimaggassa avisayattā na sakkonti. Ariyā hi yathāsakam, heṭṭhimañca maggaphalaṃ jānituṃ sakkonti, na uparimaṃ. Tāni pana abhiññājavanāni maggena asahajātattā na maggahetukāni. Maggaṃ garuṃkatvā appavattanato na maggādhīpatīni. Na hi tāni kiñci ārammaṇaṃ adhipatiṃ karonti, antamaso lokuttaramapi. Kasmā? Attano mahaggatatāya rājānaṃ disvā tassa mātāpitāro viya, manodvārāvajjanaṃ pana attano ahetukatāya rājānaṃ disvā khujjaceṭṭakādayo viya. Cattāri maggaṭṭhacittāni sabbadā maggahetukā eva, tāneva ca vīmaṃsāvīriyānaṃ adhipatibhāvena pavattiyaṃ siyā maggādhīpatino, itaresaṃ chandacittānaṃ adhipatibhāvena pavattiyaṃ siyā navattabbā, aṭṭha ñāṇasampayuttakāmāvacarajavanāni siyā maggārammaṇā, siyā maggādhīpatino, siyā navattabbā. Tāni hi attanā, parehi ca paṭividdhamaggapaccavekkhaṇakāle maggārammaṇā, attano maggaṃ garuṃkatvā paccavekkhaṇakāle maggādhīpatino ca tathāappavattiyaṃ navattabbā ca honti. Ariyā hi paresaṃ maggaphalāni paccavekkhantā garuṃ karontāpi attano maggaphalāni viya garuṃ na karonti, api sammāsambuddhānaṃ. Tesu sotāpanno sotāpannānameva maggaphalāni jānituṃ sakkoti, nāññesaṃ, sakadāgāmī pana sakadāgāmīnampi, na anāgāmiarahantānaṃ, anāgāmī pana anāgāmīnampi, na arahantānaṃ, arahā pana sabbesaṃpi maggaphalāni jānāti, sobhanalokiyacittarūpanibbānāni navattabbāneva. Cetasikesu pana viratiyo lokuttarakusale maggasadisāva, aññattha navattabbā, karuṇā, muditā, akusalā ca navattabbā, sesā tidhāpi honti navattabbā ca. Sesaṃ suviññeyyamevāti. Maggārammaṇattikaṃ.

Uppannāti ettha vattamānabhūtāpagataokāsakatabhūmiladdhavasena uppannā anekappabhedā honti. Tattha sabbampi uppādajarābhāṅgasamaṅgisaṅkhātāṃ saṅkhataṃ vattamānuppannaṃ nāma, ārammaṇarasaṃ anubhavitvā niruddhaṃ anubhūtāpagatasāṅkhātāṃ kusalākusalāñca uppādādittayaṃ anuppatvā niruddhaṃ bhūtāpagatasāṅkhātāṃ, sesasaṅkhatañca bhūtāpagatuppannaṃ nāma, “yānissa tāni pubbekatāni kammāni”ti evamādinā nayena vuttaṃ kammaṃ atītampi samānaṃ aññaṃ vipākaṃ paṭibāhitvā attano vipākassokāsaṃ katvā ṭhitattā, tathākatokāsañca vipākaṃ anuppannampi ekaṃsena uppajjanakato okāsakatuppannaṃ nāma, tāsu tāsu bhūmīsu asamūhataṃ akusalaṃ bhūmiladdhuppannaṃ nāma. Ettha ca vipassanāya ārammaṇabhūtā tebhūmakā pañcakkhandhā bhūmi nāma, tesu khandhesu uppattārahakilesajātā bhūmiladdhaṃ nāma, tehi kilesehi sā bhūmi laddhā hotīti evametesu uppannesu idha vattamānuppannā adhippetā.

Tatrāyaṃ vacanattho - pubbantato uppādato paṭṭhāya yāva bhaṅgā pannā gatā pavattāti uppannā, paccuppannāti attho. Na uppannāti anuppannā. Pariniṭṭhitakāraṇekadesattā avassaṃ uppajjissantīti uppādino, ubhayenāpi anāgatāva dassitā. Ayaṃ hi tiko dvinnaṃ addhānaṃ vasena pūretvā dassito. Laddhokāsassa hi kammaṃ vipāko uppādī nāma. Yadi pana āyūhitakusalākusalaṃ kammaṃ sabbaṃ vipākaṃ dadeyya, assa okāso na bhaveyya. Taṃ pana duvidhaṃ hoti dhuvavipākaṃ, addhuvavipākañca. Tattha pañcānantarikaatṭhasamāpatticatutthamaggādi dhuvavipākaṃ nāma. Taṃ pana kammaṃ khaṇappattampi atthi appattampi. Tattha khaṇappattaṃ uppannaṃ nāma, appattaṃ anuppannaṃ nāma. Tassa duvidhassa ca vipāko duvidho hoti khaṇappatto ca appatto ca. Tattha khaṇappatto uppanno nāma, appatto cittānantare vā uppajjatu, kappasatasahassātikame vā dhuvapaccayaṭṭhena uppādī nāma hoti. Metteyyassa bodhisattassa maggo anuppanno nāma hoti, phalaṃ uppādī nāma. Tattha catūsu bhūmīsu vipāko, kammajarūpañca vattamānuppannā nāma, uppajjanārahā uppādino nāma, na pana vattabbā

“anuppannā”ti. Kusalākusalakiriyā, kammajarūpañca siyā uppannā, siyā anuppannā, na pana vattabbā “uppādinō”ti. Cetasikesu pana akusalā akusalacittasadisāva, sesā duvidhāpi honti, atītā, panettha nibbānañca navattabbā. Sesam suviññeyyamevāti. Uppannattikaṃ.

Attano sabhāvaṃ, uppādādikkhaṇaṃ vā patvā taṃ atikkamitvā itā gatā pattāti atītā. Tadubhayampi na āgatāti anāgatā. Taṃ taṃ kāraṇaṃ paṭicca uppannāti paccuppannā, sabbe saṅkhatā nāmarūpadhammā. Na saṅkhatadhammesu tekālikabhāvaṃ appatto nāma atthi, sabbepi te tidhā honti. Nibbānaṃ panettha navattabbanti. Atītattikaṃ.

Atītaṃ ārammaṇaṃ etesanti atītārammaṇā. Sesapadadvayepi eseva nayo.

Tattha kusalavipākakiriyāvasena chabbidhāni viññāṇaṇcāyatananevasaññānāsaññāyatanāni heṭṭhā atītasamāpattiṃ ārabha pavattito atītārammaṇāni, dvipaṇcaviññāṇamanodhātuyo paccuppannārammaṇāva, sesā ekādasa kāmāvacaravipākā, ahetukahasana cittañca tidhāpi honti, sesakāmāvacarakiriyakusalākusalā ca abhiññābhūtarūpāvacaracattutthajjhānakusalakiriyā ca tidhāpi honti navattabbā ca. Tesu kāmāvacarānaṃ atītādīsu chasu ārammaṇesu pavattivibhāgo heṭṭhā vuttova. Navattabbatā pana tesu ñāṇavippayuttajavanakusalānaṃ paññattārammaṇavaseneva, na nibbānārammaṇavasena, tesupi tihetukajavanāvajjanānaṃ maggaphalarūpārūpajjhānānaṃ, purecārikabhāvenāpi nibbānacattukajjhānavisayānañca paccavekkhaṇabhāvenāpi navattabbatā veditabbā, abhiññānaṃ pana iddhi vidhaññāssa tāva kāyavasena cittaṃ pariṇāmetvā kāyasannissitaṃ katvā dissamānena kāyena gacchantassa atītaṃ pādakajjhānacittaṃ ārabha pavattanato atītārammaṇaṃ, “anāgatesu rūpāni evaṃ hontū”ti adhiṭṭhahantassa anāgatārammaṇaṃ, kāyaṃ pana cittasannissitaṃ katvā adissamānena kāyena gamanakāle, ajjhattaṃ kumāravaṇṇādīnaṃ, bahiddhāpāsādakūṭāgārādīnañca paccuppannānaṃ nimmānakāle ca paccuppannārammaṇaṇca tāva hotīti evaṃ iddhi vidhassa chabbidhampi ajjhattikaṃ, bāhirañca tekālikaṃ ārammaṇaṃ hotīti veditabbāṃ.

Dibbasotassa kucchigataṃ ajjhattikaṃ, bāhirañca paccuppannaṃ saddāyatanamevārammaṇaṃ. Cetopariyaññāssa atīte sattadivasabbhantare, anāgate sattadivasabbhantare ca paresaññeva cittaṃ atītañca anāgatañcārammaṇaṃ hoti. Sattadivasātikkame panetaṃ paracittaṃ jānituṃ na sakkoti. Atītaṃsaanāgataṃsaññānaṃ hi esa visayo, na etassa. Paccuppannacittajānanakāle panassa paccuppannamārammaṇaṃ hoti.

Paccuppannañca nāmetaṃ tividhaṃ khaṇapaccuppannaṃ santatipaccuppannaṃ addhāpaccuppannañcāti. Tattha uppādatṭhitibhaṅgappattaṃ khaṇapaccuppannaṃ nāma. Santatipaccuppannaṃ pana duvidhaṃ rūpārūpavasena. Tattha ātapaṭṭhānā āgantvā gabbhaṃ pavitṭhassa yāva andhakārabhāvo na vigacchati, antogabbhe vā vasitvā divā ātapaṭṭhānaṃ olokontassa yāva akkhīnaṃ phandanabhāvo na vūpasammati, ayaṃ rūpasantati nāma. Dve tayo javanavārā arūpasantati nāma, tadubhayaṃ santatipaccuppannanti veditabbāṃ. Ekabhavapariicchinnaṃ addhāpaccuppannaṃ nāma. Imasmiṃ pana cetopariyaññānavisaye katipayajavanavārā addhāpaccuppannaṃ nāma. Tattha khaṇapaccuppannaṃ cittaṃ cetopariyaññāssa ārammaṇaṃ na hoti āvajjanena saddhiṃ nirujjhanato. Na hi āvajjanajavanānaṃ ettha bhinnārammaṇatā yuttā. Rūpasantatipaccuppannaṃ pana katipayajavanavārapariicchinnaṃ addhāpaccuppannaṃ assa ārammaṇaṃ hoti. Iddhimā hi parassa cittaṃ jānitukāmo āvajjeti, taṃ āvajjitakkaṇe

paccuppannacittamārammaṇaṃ katvā teneva saha nirujjhati. Tato tadeva niruddhaṃ cittamālabhitvā cattāri, pañca vā javanāni uppajjanti, tesam pacchimaṃ iddhicittaṃ, sesāni kāmāvacarajavanāni. Tesañca ekārammaṇattepi iddhicittameva parassa cittaṃ jānāti, na itarāni. Yathā cakkhudvāravīthiyaṃ cakkhuviññāṇameva rūpaṃ passati, na itarāni, tesu ca āvajjanaṃ nippariyāyato paccuppannārammaṇaṃ, itarāni pana addhāsantativasena pariyāyatoti gahetabbaṃ, evametassa atītānāgatapaccuppannaṃ cittamevārammaṇaṃ hoti, tañca kho parasseva, na attano.

Pubbenivāsaññaṃ pana nāmagottakasiṇapaññattāḍianussaraṇe, nibbānānussaraṇe ca navattabbārammaṇaṃ, saṅkhatadhammānussaraṇe atītārammaṇameva. Tassa hi atītesu sāsavānāsavesu, ajjhattikabāhiresu ca dhammesu anārammaṇaṃ nāma natthi, buddhānaṃ sabbaññutaññāṇasamagatikaṃ hoti. Yathākammūpagaññaṇassa ajjhattikaṃ, bāhirañca atītaṃ kusalākusalacetanāmattameva. “Cetopariyaññaṇassa cittamevārammaṇaṃ hoti, na taṃsampayuttadhammā”ti atṭhakathāsu vuttaṃ, paṭṭhāne pana “kusalā khandhā iddhiividhaññaṇassa cetopariyaññaṇassa pubbenivāsānussatiññaṇassa yathākammūpagaññaṇassa anāgataṃsaññaṇassa ārammaṇapaccayena paccayo”ti vuttattā cetopariyaññayathākammūpagaññaṇaṃ cittasampayuttāpi cetanāsampayuttāpi cattāro khandhā ārammaṇaṃ honti evāti daṭṭhabbaṃ.

Dibbacakkhuññaṇassa pana ajjhattikaṃ, bāhirañca paccuppannaṃ vaṇṇāyatanaṃ evārammaṇaṃ. Anāgataṃsaññaṇassa chabbidhampi anāgatameva ajjhattañca bāhirañcārammaṇaṃ, idampi pubbenivāsaññaṇaṃ viya anāgate sabbaññutaññāṇasadisanti. Evaṃ abhiññāṇaṃ atītānāgatapaccuppannesu, navattabbesu ca ajjhattikabāhiresu chasu ārammaṇesu yathāyogaṃ pavatti veditabbā. Sesāni pannarasa rūpāvacaracittāni, ākāśānañcāyatanaākiñcaññāyatanaṃ kusalaṃ vipākakiriyāni, atṭha lokuttaracittāni, rūpanibbānāni ca navattabbāni. Cetasikesu pana appamaññā navattabbāva. Sesam suviññeyyameva. Atītārammaṇattikaṃ.

“Evaṃ pavattamānā mayaṃ attāti gahaṇaṃ gamissāmā”ti iminā viya adhippāyena attānaṃ adhikāraṃ katvā pavattāti ajjhattā. Ajjhatta-saddo panāyaṃ gocarajjhatte niyakajjhatte ajjhattajjhatte visayajjhatteti catūsu atthesu dissati. “Ajjhattarato samāhito”tiādīsu hi ayaṃ gocarajjhatte dissati. “Ajjhattaṃ vā dhammesu dhammānupassī viharatī”tiādīsu niyakajjhatte. “Cha ajjhattikāni āyatanañi”tiādīsu ajjhattajjhatte. “Ajjhattaṃ suññataṃ upasampajja viharatī”tiādīsu visayajjhatte, issariyaṭṭhāneti attho. Phalasamāpatti hi buddhānaṃ issariyaṭṭhānaṃ nāma. Idha panāyaṃ niyakajjhatte vattati, tasmā attano santāne pavattā pāṭipuggalikā rūpārūpadhammā idha ajjhattāti veditabbā. Tato bahibhūtā indriyabaddhā vā anindriyabaddhā vā rūpārūpapaññattiyo bahiddhā nāma, tatiyapadaṃ tadubhayavasena vuttaṃ.

Tattha sabbāni cittacetasikāni indriyabaddharūpaṃ tidhā honti, anindriyabaddharūpaṃ, nibbānapaññattiyo ca bahiddhāva. Imasmim hi tike kusalattike alabbhamānā paññattiyopi labbhanti ṭhapetvā ākiñcaññāyatanaārammaṇaṃ, tadeva idha navattabbāṃ. Teneva hi bhagavatā anantarattike “kaṣiṇādipaññattārammaṇāni kāmārūpāvacarādicittāni bahiddhārammaṇāni, ākiñcaññāyatanañca navattabba”nti vuttaṃ, idañca nippadesattikaṃ. Ajjhattattikaṃ.

Yathāvutte ajjhattādi ke ārammaṇaṃ katvā pavattānaṃ vasena ayaṃ tiko vutto. Tattha chabbidhāni viññāṇaṇcāyatananevasaññānāsaññāyatanacittāni ajjhattārammaṇāneva, ākāsaṇcāyatanattayaṃ, rūpāvacaralokuttaracittāni ca bahiddhārammaṇāneva, voṭṭhabbanavajjitā ahetukamahāvipākā tidhāpi honti, avasesā pana ākiñcaññāyatanavajjitāni āvajjana javanāni, abhiññā ca siyā tidhāpi honti, ākiñcaññāyatanārammaṇassa āvajjanaparikkammapaccavekkhaṇādibhāvappavattiyaṃ siyā navattabbāti. Tesam ajjhattādiārammaṇatā anantarattike, heṭṭhā ca vuttanayānusārena ñātabbā, ākiñcaññāyatanattayaṃ, pana rūpanibbānāni ca navattabbāva. Cetasikesu pana appamaññaviratī bahiddhārammaṇāva, sesā tidhāpi honti navattabbā ca. Sesam suviññeyyameva. Ajjhattārammaṇattikaṃ.

Daṭṭhabbabhāvasaṅkhātena saha nidassanenāti sanidassanā, paṭihananabhāvasaṅkhātena saha paṭighenāti sappatiṅghā, sanidassanā ca te sappatiṅghā cāti sanidassanasappatiṅghā, rūpāyatana meva. Nīlādibhedamupādāya pana bahuvacananiddeso. Natthi etesaṃ daṭṭhabbabhāvasaṅkhātaṃ nidassananti anidassanā, anidassanā ca te vuttanayena sappatiṅghā cāti anidassanasappatiṅghā, sesāni oḷārikarūpāni. Tatiyapadaṃ ubhayapaṭikkhepena vuttaṃ, sukhumarūpacittacetāsikanibbānāni anidassanaappatiṅghā nāma, idaṅca nippadesattikanti veditabbaṃ. Sanidassanattikaṃ.

Tikamātikatthavaṇṇanā niṭṭhitā.

Abhidhammadukamātikatthavaṇṇanā

Dukamātikāya pana heṭṭhā anāgatapadatthavaṇṇanaṃ ye va karissāma. Hetugocchake tāva hetū dhammāti ettha hetu hetu paccaya hetu uttamahetu sādharmaṇahetūti catubbidhā hetū. Tattha alobhādayo cha dhammā hetu hetu nāma, upādārūpādīnaṃ mahābhūtādayo paccaya hetu nāma, vipākuppattiyaṃ kusalākusalaṃ, itṭhāniṭṭhārammaṇaṅca uttamahetu nāma, saṅkhārādīnaṃ avijjādayo sādharmaṇahetu nāma. Idha pana hetu hetu adhippeto. Hetu dhammāti mūlaṭṭhena hetusaṅkhātā dhammā, “hetudhammā”tipi pāṭho, soye vattho. Na hetūti tesaṅñeva paṭikkhepavacanaṃ.

Tattha alobho adoso amohoti kusalābyākatā tayo, lobho doso mohoti akusalā tayo cāti ime cha dhammā hetu nāma. Ime ṭhapetvā avasesā cetāsikā, sabbāni ca cittāni, rūpanibbānāni cāti ime dhammā na hetu nāma, idaṅca nippadesadukanti veditabbaṃ. Hetudukaṃ paṭhamam.

Sampayogato pavattena saha hetunāti sahetukā. Tatheva pavatto natthi etesaṃ hetūti ahetukā.

Tattha ahetukacittavajjitāni ekasattati cittāni sahetukā nāma. Tesu dve mohamūlāni moheneva sahetukāni, aṭṭha lobhamūlāni lobhamohehi dvīhi, dve dosamūlāni dosamohehi, dvādasa ñāṇavippayuttakusalābyākatāni alobhādosehi, sesāni sattacattālīsa alobhādīhi tīhipi sahetukānīti, mohamūlesu pana moho, dvipaṇcaviññāṇaṃ, manodhātu, santīraṇattayaṃ, voṭṭhabbanaṃ, hasituppādakāni aṭṭhārasa cittāni, rūpanibbānāni cāti ime dhammā ahetukā nāma. Cetasikesu pana lobhadosā, vicikicchā ca moheneva sahetukā, diṭṭhimāno lobhamohehi dvīhi, issāmacchariyakukkuccāni dosamohehi, moho pana siyā lobhena, siyā dosenāti dvīhi sahetukopi mohamūlesu ahetukopi, thinamiddhāni siyā lobhamohehi, siyā dosamohehīti tīhipi sahetukāni, ahirikānottappauddhaccāni tathā ca kevalamohena ca, amoho pana alobhādoseheva dvīhi, alobho siyā adosāmohehi, siyā adosenāti dvīhi, adoso siyā alobhāmohehi, siyā alobhenāti dvīhi, sesā pana dvāvīsati

kusalābyākātā siyā tīhi, siyā dvīhipi hetūhi sahetukā, chando pana yathāyogaṃ tīhi, pītidosavajjitehi pañcahi siyā sahetukāpi ahetukāpi, sesā ekādasa tijātikā chahi hetūhi sahetukāpi ahetukāpi, vedanā cettha domanassabhūtā dvihetukāva, somanassaupekkhā yathāyogaṃ dosavajjitehi pañcahi sahetukāpi ahetukāpi, sukhadukkhabhūtā ahetukāva, idañca nippadesadukanti. Dutiyāṃ.

Ekuppādādītāya hetunā sampayuttāti hetusampayuttā. Hetunā vippayuttāti hetuvippayuttā. Ayaṃ hetusampayuttaduko anantare vuttasahetukadukena atthato ninnānākaraṇo. Sahetukaduko eva hi bhagavatā desanāvilāsena, tathā bujjanakapuggalānaṃ vā ajjhāsayavasena hetusampayuttadukabhāvenāpi vutto. Evaṃ uparipi samānatthadukānaṃ vacane kāraṇaṃ veditabbaṃ. Tatiyāṃ.

Catutthādayo pana yasmā paṭhamadukadutiyatatiyadukesu paṭhamapadena yojetvā dve dukā, paṭhamaduke ca pacchimapadaṃ dutiyadukena yojetvā ekaṃ dukanti tayo dukā desitā, tasmā tesāṃ padattho vuttanayova.

Tattha ca yatheva “hetū ceva dhammā sahetukā ca, sahetukā ceva dhammā na ca hetū”ti ayaṃ duko sambhavati, tathā “hetū ceva dhammā ahetukā ca, ahetukā ceva dhammā na ca hetū”ti ayampi sambhavati. Iminā nayena hetusampayuttadukena yojanāyapi eko labbhati. Yathā ca “na hetū kho pana dhammā sahetukāpi, ahetukāpī”ti ayaṃ labbhati, tathā “hetū kho pana dhammā sahetukāpi, ahetukāpī”ti ayampi. Yathā cettha sahetukaduke dve dukā, evaṃ hetusampayuttadukepi “na hetū kho pana dhammā hetusampayuttāpi, hetuvippayuttāpī”ti ca “hetū kho pana dhammā hetusampayuttāpi, hetuvippayuttāpī”ti ca dve dukā labbhanti aparepi pañca dukā hetugocchake yojetuṃ sakkā. Te pana bhagavatā vuttānusāreneva sakkā ñātunti chasu eva saṅgahitāti veditabbā. Tattha ye tāva ekasmiṃ citte dve tayo hetū ekato uppajjanti, te hetū ceva aññoññāpekkhāya sahetukā ca nāma. Sahetukacittesu pana hetuṃ ṭhapetvā sesā cittacetāsikā dhammā sahetukā ceva na ca hetū nāma. Imasmiṃ duke sabbe ahetukadhammā na vattabbā. Cetasikesu pana hetuvajjitā akusalā ceva kusalābyākātā ca, chando ca sahetuko ceva na hetu eva, sesā tijātikā, tathā navattabbā ca, moho pana hetu ceva sahetuko ca navattabbo ca. Catutthaṃ.

Anantaradukopi iminā dukena sabbathāpi sadisovāti. Pañcamaṃ.

Sahetukacittesu hetuvajjitā cittacetāsikā dhammā nahetū sahetū nāma, ahetukacittarūpanibbānāni nahetū ahetukā nāma. Imasmiṃ pana duke cha hetū na vattabbā. Sesāṃ suviññeyyamevāti. Chaṭṭhaṃ.

Hetugocchakaṃ niṭṭhitaṃ.

Sattasu cūḷantaradukesu attano nipphādakena saha paccayenāti sappaccayā, cittacetāsikarūpāni. Natthi etesaṃ uppāde vā ṭhitiyaṃ vā paccayo ahutvā bhavanassevābhāvāti appaccayā, nibbānameva. Desanāya panettha paramatāya sotapatitavasena bahuvacananiddeso kato. Evaṃ sanidassanādīsipi. Idañca ito parāni cha ca nippadesadukānīti veditabbāni. Tato parañca yattha “ime na vattabbā”ti na vakkhāma, taṃ nippadesanti gaheṭṭabbaṃ. Sappaccayadukaṃ.

Paccayehi samāgantvā katāti saṅkhatā. Na saṅkhatāti asaṅkhatā. Idañca sabbathā sappaccayadukasadisameva. Sappaccayasāṅkhataubhayadukaṃ sabbathā sadisameva. Saṅkhatadukaṃ.

Rūpāyatanaṃ sanidassanaṃ nāma. Sesarūpacittacetāsikanibbānāni anidassanā nāma. Sanidassanadukaṃ.

PasāDavisayarūpāni dvādasa sappatighā nāma. Sesarūpacittacetāsikanibbānāni

appaṭighā nāma. Sappaṭighadukaṃ.

Avinibbhogavasena rūpaṃ etesaṃ atthīti rūpino, ruppanalakkhaṇaṃ vā rūpaṃ, taṃ etesaṃ atthīti rūpino, bhūtopādāyarūpameva. Na rūpino arūpino, cittacetaskanibbānāni. Rūpidukaṃ.

Loko vuccati lujjanapalujjanaṭṭhena vaṭṭaṃ, tasmim̐ pariyāpannabhāvena loke niyuttāti lokiyā, pañcupādānakkhandhā. Tato lokato tattha apariyāpannabhāvena uttiṇṇāti lokuttarā, ariyamaggaphalanibbānāni. Cetasikesu panettha yaṃ vattabbaṃ, taṃ asekhattike vuttanayena veditabbaṃ. Lokiyadukaṃ.

Kenaci viññeyyāti cakkhuviññāṇādisu kenaci ekena cakkhuviññāṇena vā sotaviññāṇādinā vā vijānitabbā. Kenaci na viññeyyāti teneva cakkhuviññāṇena vā sotaviññāṇādinā vā na kenaci vijānitabbāni. Evaṃ hi sati dvinnampi padānaṃ atthanānattato duko hoti. Padabhājanīyasmimpi “ye te dhammā cakkhuviññeyyā, na te dhammā sotaviññeyyā”ti ettakaṃ ekadukanti aggahetvā “ye te dhammā cakkhuviññeyyā, na te dhammā sotaviññeyyā, ye vā pana te dhammā sotaviññeyyā, na te dhammā cakkhuviññeyyā”ti ayameko dukoti veditabbo. Tassa pana rūpaṃ cakkhuviññeyyaṃ, saddo na cakkhuviññeyyoti ayamatto. Evaṃ sesesupi dukaparicchedo ñātabbo. Tattha rūpāyatanaṃ cakkhunā vā cakkhuviññāṇena vā viññeyyaṃ nāma. Sesarūpārūpadhammā teneva cakkhunā vā cakkhuviññāṇena vā kenaci naviññeyyā. Evaṃ sotaghānājivhākāyatabbiviññāṇamūlikāsupi catūsu yojanāsu vibhāgo yathānurūpaṃ ñātabbo. Rūpādayo pana pañcavisayā manodhātuttayena kenaci viññeyyā. Sesarūpārūpadhammā teneva manodhātuttayena kenaci naviññeyyā. Kiñcāpi sāmāññato manoviññāṇena aviññeyyassa abhāvato pāḷiyaṃ manoviññāṇaviññeyyavasena duko na vutto, tathāpi visesato vattabbo. Tathā hi chabbidhāpi kāmāvacaradhammā kāmāvacaravipākādinā manoviññāṇena kenaci viññeyyā, rūpārūpāvacaralokuttarapaññattiyo teneva kenaci naviññeyyā. Tathā kāmārūpārūpāvacarapaññattiyo akusalādinā kenaci viññeyyā, lokuttarā teneva kenaci naviññeyyā. Tathā nibbānaṃ lokuttarena kenaci viññeyyaṃ, sesalokiyalokuttarā teneva kenaci naviññeyyāti iminā nayena rūpārūpāvacarādibhedena manoviññāṇena kenaci viññeyyāviññeyyadhammā yathāyogaṃ yojetabbā. Evaṃ sabbe dhammā kenaci viññeyyā, kenaci na viññeyyā nāma. Imasmiñca duke paññattiyopi labbhantīti veditabbāti. Kenaciviññeyyadukaṃ.

Cūḷantarakā niṭṭhitā.

Āsavagocchake āsamantato savantīti āsavā, cakkhutopi...pe... manatopi savanti, pavattantīti vuttaṃ hoti. Dhammato yāvagotrabbuṃ, okāsato yāvabhavaggā savantīti vā āsavā, ete dhamme, etañca okāsaṃ antokaritvā pavattantīti attho. Antokaraṇatto hi ayaṃ ā-kāro. Cirapārīvāsiyaṭṭhena madirādiāsavā viyātipi āsavā. Yadi ca cirapārīvāsiyaṭṭhena āsavā, ete eva bhavituṃ arahanti. Anādittā āyataṃ vā saṃsāradukkhaṃ savanti pasavantītipi āsavā. Tato aññe no āsavā nāma.

Tattha kāmāsavo bhavāsavo diṭṭhāsavo avijjāsavoti ime cattāro āsavā nāma. Tattha aṭṭhasu lobhasahagatacittesu uppanno sabbopi lobho kāmāsavo nāma. Aṭṭhasāliniyaṃ pana “pañcakāmaguṇiko rāgo kāmāsavo”ti ca, “diṭṭhisahajāto rāgo kāmāsavo na hoti, diṭṭhirāgo nāma hoti”ti ca, “yo brahmānaṃ vimānakapparukkhābharaṇesu chandarāgo uppajjati, so kāmāsavo na hoti pañcakāmaguṇikassa rāgassa idheva pahīnattā”ti ca vuttaṃ. Pāḷiyaṃ pana “kāmāsavo aṭṭhasu lobhasahagatesu cittuppādesu uppajjati”ti ca, “kāmāsavaṃ paṭicca diṭṭhāsavo avijjāsavo”ti ca vuttattā bhavāsavaṃ ṭhapetvā avaseso sabbopi lobho kāmāsavoti paññāyati diṭṭhisampayuttarāgassa, brahmānaṃ

vatthābharaṇādīsu rāgassa ca bhavāsavattābhāvā. Diṭṭhivippayuttarāgo eva hi rūpārūpabhavapattanāvasena pavattiyaṃ bhavāsavo hoti “rūpadhātuyā arūpadhātuyā ettha bhavarāgānuso anuseti”tiādivacanato, na ca kāmāsavabhavāsavavinimutto lobho atthi. Yadi siyā, “lobho siyā āsavo, siyā no āsavo”ti pāliyaṃ vattabbo bhavēyya, “diṭṭhivippayuttalobhena sampayutto avijjāsavo siyā āsavasampayutto, siyā āsavavippayutto”ti ca vattabbo siyā. Padabhājanīye ca kāmāsavaniddese āgatassa “kāmesu kāmacchando”ti imassa padassa aṭṭhasālīniyaṃ “pañcakāmaguṇesu kāmacchando”ti attho vutto, tassa pana padassa vatthukāmesu kilesakāmotipi atthayojanā sakkā kātuṃ tebhūmakassa dhammassa vatthukāmattā, tattha sabbattha rāgassa ca kilesakāmattā. Vuttaṃ hetuṃ dhammasenāpatinā mahāniddese -

“Katame vatthukāmā? Manāpikā rūpā...pe... sabbepi kāmāvacarā dhammā, sabbepi rūpāvacarā dhammā, sabbepi arūpāvacarā dhammā...pe... ime vuccanti vatthukāmā.

“Katame kilesakāmā? Chando kāmo rāgo kāmo...pe... yo kāmesu kāmacchando kāmarāgo kāmanandī kāmataṇhā kāmasneho kāmapariḷāho kāmamucchā kāmajhosānaṃ kāmogho kāmayogo kāmupādānaṃ kāmaccchandanivaraṇaṃ...pe... ime vuccanti kilesakāmā”ti.

Apicettha “kāmogho kāmayogo”tiādinā kilesakāmassa kāmoghādibhāvaṃ vadatā dhammasenāpatinā vatthukāmattavisayassa rāgassa āsavādibhāvo anuññāto, na pañcakaāmaguṇikasaveva rāgassa. Na ca oghāsavesu koci viseso atthi. Aṭṭhasālīniyaṃ hi upādānagocchakassa padabhājanīye “kāmesu kāmacchando”ti imassa “vatthukāmesu kāmacchando”ti ayamevattho vutto. Tato aññesu hetuganthakilesagocchakesu lobhasseva anavasesapariyādānaṃ vuttaṃ, na itaragocchakesu. Tesu ca lobhassa pāḷianusārato olokiyamāne kilesakāmamattako. Anavasesalobhapariyādānaṃ paññāyati. Vīmaṃsitvā gahetabbaṃ.

Catūsu pana diṭṭhigatavippayuttacittesu uppanno rūpārūpabhavesu chandarāgabhāvena, kāmajhosānanikantibhāvena ca pavatto lobho bhavāsavo nāma. Aṭṭhasālīniyaṃ pana “sassatadiṭṭhisahajāto rāgo bhavāsavo”ti vuttaṃ. Pāliyaṃ pana “bhavāsavo catūsu diṭṭhigatavippayuttalobhasahagatesū”ti niyāmitattā na sakkā gahetuṃ, adhippāyo pana gavesitabbo. Dvāsaṭṭhipabhedā sabbāpi diṭṭhi diṭṭhāsavo nāma. Aṭṭhavatthuko sabbopi moho avijjāsavo nāma. Tesu diṭṭhāsavo paṭhamena maggena pahīyati, kāmāsavo catūhipīti vuttaṃ yuttaṃ, “tatiyēnā”ti pana vuttaṃ. Bhavāsavo, avijjāsavo ca catutthena pahīyati. Imesañca kāmāsavabhavāsavānaṃ lobhasabhāvattā sabhāvato tayo dhammā vibhāgato cattāro āsavā nāma jātā. Ime tṭhapetvā sesā lokiya lokuttarā sabbe dhammā no āsavā nāma. Āsavadukaṃ paṭhamam.

Attānaṃ ārammaṇaṃ katvā pavattehi saha āsavehīti sāsavā, sabbe lokiya dhammā. Evaṃ pavattamānā natthi etesaṃ āsavāti anāsavā, nava lokuttaradhammāva. Cetasikā panettha lokiya duka vuttasadisāva. Sāsavadukaṃ dutiyaṃ.

Tatiyādīnaṃ catunnaṃ dukānaṃ padattho vuttanayova. Sesamettha hetugocchake vuttanayena veditabbaṃ. Ayaṃ pana viseso - yathā tattha “na hetū kho pana dhammā sahetukāpi, ahetukāpi”ti ayaṃ osānaduko paṭhamaduka dutiyapadaṃ dutiyadukena yojetvā vutto, evamidha “no āsavā kho pana dhammā sāsavāpi, anāsavāpi”ti na vutto. Ayañca tattha tattha vuttanayena iha saṅgahitoti veditabbo. Yathā cettha, evaṃ saññojanagocchakādīsopi yathānurūpaṃ ñāttabbaṃ.

Tattha dvādasa akusalacittuppadā āsavasampayuttā nāma. Dosamohamūlacittesu moho, kusalābyākatacittarūpanibbānāni ca āsavavippayuttā nāma. Cetasikesu pana mohaṃ ṭhapetvā sesā akusalā āsavasampayuttāva, moho pana tijātiko ca dvidhāpi hoti, sesā āsavavippayuttā evāti. Tatiyaṃ.

Cattāro āsavā āsavā ceva sāsavā ca nāma. Tadavasesā lokiyadhammā sāsavā ceva no ca āsavā nāma. Idha pana lokuttarā na vattabbā. Cetasikesu pana āsavāti vutthehi sesā akusalā, karuṇāmuditā ca sāsavā ceva no ca āsavā eva, sesā tathā ca na vattabbā ca. Catutthaṃ.

Ye pana lobhamūlesu lobhamohā, lobhadiṭṭhimoho cāti dve tayo ekato katvā uppajjanti, te āsavā ceva āsavasampayuttā ca nāma. Dvādasa akusalacittāni ceva āsavavajjitā taṃsampayuttā ca āsavasampayuttā ceva no ca āsavā nāma. Idha pana āsavavippayuttā na vattabbā. Cetasikesu pana āsavavajjitā akusalā āsavasampayuttā ceva no ca āsavā eva, moho siyā āsavo ceva āsavasampayutto ca, siyā na vattabbo, tijātikā siyā āsavasampayuttā ceva no ca āsavā, siyā na vattabbā, kusalābyākatā na vattabbāva. Sesam suviññeyyameva. Pañcamaṃ.

Lokuttaravajjitā āsavavippayuttā sāsavā nāma. Lokuttarā āsavavippayuttā anāsavā nāma. Idha pana āsavasampayuttā na vattabbāva. Cetasikesu pana karuṇāmuditā āsavavippayuttā sāsavā eva, moho tathā ca na vattabbo ca, sesakusalābyākatā dvidhāpi honti, tijātikā dvidhāpi na vattabbāva, mohavajjitā pana akusalā na vattabbāva. Chaṭṭhaṃ.

Āsavagocchakaṃ niṭṭhitaṃ.

Samyojanagocchake yassa samvijjanti, taṃ puggalaṃ vaṭṭasmiṃ samyojenti bandhantīti samyojanā. Tato aññe no samyojanā.

Tattha kāmarāgasamyojanaṃ bhavarāgapaṭighamānadiṭṭhivicikicchāsīlabbataparāmāsaissāmacchariyaavijjāsamyojananti ime dasa dhammā samyojanā nāma. Tesu kāmabhavadiṭṭhiavijjāsamyojanāni āsavagocchake vuttanayāneva. “Anatthaṃ me acari, carati, carissati, piyassa me anatthaṃ acari, carati, carissati, appiyassa me atthaṃ acari, carati, carissati”ti evaṃ vutthehi navahi ākārehi sattesu, aṭṭhānakopavasena saṅkhāresu ca uppajjamāno sabbopi doso paṭighasamyojanaṃ nāma.

“Seyyohamasmi, sadisohamasmi, hīnohamasmī”ti evaṃ tīhi ākārehi pavatto sabbo māno mānasamyojanaṃ nāma. Tattha seyyasseva sato puggalassa “seyyohamasmi, sadiso, hīno”ti ca tidhā māno uppajjati, tathā sadisahīnānampi. Tattha seyyassa seyyamānova yāthāvamāno. Tathā sadisassa sadisamāno, hīnassa hīnamāno ca. Tiṇṇampi itare dve dve mātā ayāthāvamānāti ñātābba.

Satthudhammasaṅghasikkhāsu, pubbantāparantatadubhayapaṭiccasamuppannesu ca kaṅkhatāvasena pavattā sabbāpi vicikicchā vicikicchāsamyojanaṃ nāma.

Gosīlagovatādīhi suddhīti gahaṇākārappavattā diṭṭhi eva sīlabbataparāmāsasamyojanaṃ nāma.

Tadavasesā diṭṭhi diṭṭhisamyojananti gahetabbāṃ.

Paralābhasakkāragarukāramānanavandanapūjanādīsū asahanākārena pavattā issā issāsamyojanaṃ nāma. Āvāsamacchariyaṃ kulalābhavaṇṇadhammacchariyanti pañcavidhaṃ macchariyaṃ macchariyasamyojanaṃ nāma. Sakalārāme pi pariveṇovarakādīsū vā vasanto tattha aññassa vattasampannassa pesalassa

bhikkhuno āgamanam na icchati, āgatassāpi khippam gamanaññeva icchati, idam āvāsamacchariyam nāma. Bhaṇḍanakārakādīnam pana tattha vāsam anicchato āvāsamacchariyam nāma na hoti.

Attano pana upatthākakule vā ñātikule vā aññassa pesalassa upasaṅkamanam anicchato kulamacchariyam hoti, pāpapuggalassa anicchato pana na hoti. So hi tesam pasādabhedāya paṭipajjati.

Attanā labhanatthāne catupaccayam labhante sīlavante disvā “mā labhantū”ti cintentassa lābhamacchariyam hoti. Yo pana saddhādeyyam vinipāseti, pūtibhāvampi gacchantam aññassa na deti, tam labhantam disvā “sace imam añño sīlavā labheyya, paribhogam gaccheyyā”ti cintentassa macchariyam nāma natthi.

Vaṇṇo nāma attanā sadiso sarīravaṇṇopi guṇavaṇṇopi. Tattha “rūpavā pāsādiko”ti parassa sarīravaṇṇam, “sīlavā, dhutavā”tiādinā guṇavaṇṇañca attano vaṇṇabhaṇanaatthāne vuccamānam asahantassa duvidham vaṇṇamacchariyam nāma hoti, apesalam pana vipannam pasamsitvā parisāsu upatthambhentaṃ disvā pāpagarahitāya asahantassa na hoti.

Dhammoti pariyattiyeva, na paṭivedho ariyānam tattha macchariyābhāvā. Pariyattim pana guḷhagantham aññesam akathetukāmassa dhammamacchariyam nāma hoti, dhammānuggahena pana lolassa, kālena samaṇo, kālena nigaṇṭhādi ca hutvā vicarantassa paveṇiāgataṃ tantim “saṇhasukhumam dhammantaram bhinditvā āluḷissati, amhākam samayam bhindissati”ti ca na dentassa, puggalānuggahena vā pakatiyā saṭhassa māvāvino “saṇhasukhumadhammam uggaṇhitvā aññam byākaritvā nassissati”ti na dentassa ca dhammamacchariyam na hoti. Yathā ca bhikkhūnam, evam gahaṭṭhānampi pañcavidham macchariyam yathānurūpam ñātabbam. Saṅkhepato pana gahaṭṭhapabbajitānam attasampattinigūhanalakkaṇam macchariyam nāmāti gahetabbam.

Imesu ca saṃyojanesu diṭṭhivicikicchāsīlabbataparāmāsaissāmacchariyāni sotāpattimaggena pahīyanti, paṭigho anāgāmaggena, kāmarāgo catūhipīti vattabbam, “tatiyenā”ti pana vuttaṃ. Mānabhavarāgaavijjā arahattamaggena. Tattha ca ayāthāvamāno paṭhamamaggena pahīyatīti daṭṭhabbo, imesam kāmarāgabhavarāgānam lobhasabhāvattā diṭṭhisīlabbataparāmāsānam micchādiṭṭhisabhāvattā sabhāvato aṭṭheva dhammā dasa saṃyojanā nāma jātā. Ime dasa ṭhapetvā sesā lokiyalokuttaradhammā no saṃyojanā nāma. Sesam āsavadukasadisam. Saṃyojanadukam paṭhamam.

Ārammaṇabhāvam upagantvā saṃyojanasamvaḍḍhanena saṃyojanānam hitāti saṃyojaniyā, sāsavadhammā eva. Tathā nīvaraṇiyāti etthāpi. Na saṃyojaniyā asaṃyojaniyā, anāsavā. Sesam sāsavadukasadisameva. Dutiyam.

Tatiyādayopi āsavagocchake tatiyādisadisā eva, visesamattamevettha vakkhāma. Tattha hi dvādasākusalacittāni saṃyojanasampayuttā nāma, uddhaccasahagato moho, sesacittarūpanibbānāni saṃyojanavippayuttā nāma. Sesam samameva. Tatiyam.

Dasa saṃyojanāni saṃyojanā ceva saṃyojaniyā ca nāma. Tadavasesalokiyadhammā saṃyojaniyā ceva no ca saṃyojanā nāma. Sesam suviññeyyameva. Catuttham.

Ye pana uddhaccavirahitesu ekādasasu akusalacittesu vicikicchāmohā dosamohā dosaissāmohā dosamacchariyamohā lobhamānamohā lobhadiṭṭhimohā cāti dve tayo ekato uppajjanti, te saṃyojanā ceva saṃyojanasampayuttā ca nāma.

Dvādasākusalacittāni ceva saṃyojanavajjitataṃsampayuttā ca saṃyojanasampayuttā ceva no ca saṃyojanā nāma. Sesamidha anantaradukañca āsavagocchake pañcamachaṭṭhadukasadisameva. Kevalaṃ āsavapadaṭṭhāne saṃyojanapadameva viseso. Pañcamachaṭṭhadukāni.

Saṃyojanagocchakaṃ niṭṭhitaṃ.

Ganthagocchake yassa saṃvijjanti, taṃ cutipaṭisandhivasena vaṭṭasmiṃ ganthenti ghaṭentīti ganthā. Tato aññe no ganthā.

Tattha abhijjhākāyagantho, byāpādo, sīlabbataparāmāso, idaṃsaccābhiniveso kāyaganthoti ime cattāro dhammā ganthā nāma. Tattha abhijjhā eva nāmakāyaṃ vuttanayena ganthetīti abhijjhākāyagantho. Evaṃ sesesupi. Sabbaññubhāsitaṃ paṭikkhipitvā “sassato loko, idameva saccaṃ, moghamañña”nti iminā ākārena abhinivisanato sīlabbataparāmāsavirahitā sabbāpi diṭṭhi idaṃsaccābhiniveso nāma. Sesā vuttatthāva. Imesu ca pacchimā dve ganthā paṭhamena maggena pahīyanti, byāpādo tatiyena, abhijjhā catūhipi. Ime ca sabhāvato tayo dhammā cattāro ganthā nāma jātā. Ime pana ṭhapetvā sesā sabbe dhammā no ganthā nāma. Ganthadukaṃ paṭhamaṃ.

Ārammaṇakaraṇavasena ganthehi ganthitabbāti ganthaniyā. Na ganthaniyā aganthaniyā. Sesam sāsavadukasadisameva. Dutiyaṃ.

Mohamūlavajjitāni dasa akusalacittāni, diṭṭhivippayuttacittesu lobhaṃ, dosamūlesu ca dosaṃ ṭhapetvā taṃsampayuttā ca ganthasampayuttā nāma. Yathāvutto lobho, doso, mohamūlāni, kusalābyākatāni cittāni, rūpanibbānāni ca ganthavippayuttā nāma. Cetasikesu pana diṭṭhimānaissāmacchariyakukkuccathinamidhāni ganthasampayuttā eva. Dosavicikicchā, kusalābyākatā ca ganthavippayuttā eva, sesā dvidhāpi honti. Tatiyaṃ.

Cattāro ganthā ganthā ceva ganthaniyā ca nāma. Tadavasesā lokiyā ganthaniyā ceva no ca ganthā nāma. Tathā cetāsikesu ganthavajjitā akusalā, appamañña ca, sesā cetāsikā pana tathā ca na vattabbā ca, idha pana lokuttarā na vattabbā. Catutthaṃ.

Diṭṭhi ganthāceva ganthasampayuttā ca nāma. Lobho tathā ca na vattabbo ca, ganthasampayuttesu ganthe ṭhapetvā sesā ganthasampayuttā ceva no ca ganthā nāma. Idha pana ganthavippayuttā na vattabbā. Cetasikesu pana mānaissāmacchariyakukkuccathinamidhāni ganthasampayuttā ceva no ca ganthā eva, mohāhirikānottappauddhaccāni tijātikā ca siyā, tathā navattabbā ca, sesā na vattabbā. Sesam suviññeyyameva. Pañcamaṃ.

Lokuttaravajjitā ganthavippayuttā ganthaniyā nāma. Lokuttarā pana ganthavippayuttā aganthaniyā nāma. Idha pana ganthasampayuttā na vattabbā. Cetasikesu pana doso vicikicchā karuṇā muditā ganthavippayuttā ganthaniyā eva, mohāhirikānottappauddhaccalobhā tathā na vattabbā ca, sesā kusalābyākatā dvidhāpi honti, tijātikā pana dvidhāpi na vattabbā ca, sesā akusalāpi na vattabbā ca. Chaṭṭhaṃ.

Ganthagocchakaṃ niṭṭhitaṃ.

Oghayogagocchakāni sabbathā āsavagocchakasadisāni. Padatthamattameva, hettha nāmamattañca viseso. Tattha yassa saṃvijjanti, taṃ vaṭṭasmiṃ ohananti osidāpentīti oghā. Ārammaṇaṃ katvā atikkamanīyato oghehi atikkamitabbāti oghaniyā. Tathā yoganiyāti etthāpi. Vaṭṭasmiṃ yojentīti yogā. Sesam tādīsimeva.

Nīvaraṇagocchake cittaṃ nīvaranti pariyonandhantīti nīvaraṇā. Tattha kāmaccchandanivaraṇaṃ byāpādanīvaraṇaṃ thinamiddhanīvaraṇaṃ uddhaccakukkuccanīvaraṇaṃ vicikicchānīvaraṇaṃ avijjānīvaraṇanti ime cha nīvaraṇā nāma. Tattha thinanti sappipiṇḍo viya avipphārikatāya cittassa ghanabhāvo, thaddhatāti attho. Medhatīti middhaṃ, akammaññabhāvo, pacalāyikabhāvakaroti attho. Idañca sekhaputhujjanānaṃ niddāya pubbabhāge, aparabhāge ca pacalāyanahetukaṃ uppajjati, na niddokkamanakāle. Khīṇāsavānampi hi karajakāyassa dubbalabhāvena asammissabhavaṅgasantativasena niddokkamaṇaṃ hoti, taṃ pana tesam thinamiddhahetukaṃ na hoti, itaresameva hoti.

Keci pana rūpameva “middha”nti vadanti, taṃ na yuttaṃ, “thinamiddhanīvaraṇaṃ avijjānīvaraṇena nīvaraṇaṇceva nīvaraṇasampayuttañcā”ti arūpadhammehi sampayogavacanato arūpameva. Akusalañca “thinamiddhanīvaraṇassa pahīnattā”tiā dipahānavacanato. Akusalā eva hi pahātabbā, tasmā āruppepi cetam uppajjati. “Nīvaraṇaṃ dhammaṃ paṭicca nīvaraṇo dhammo uppajjati na purejātapaccayā”ti etassa vibhaṅge “āruppe kāmaccchandanivaraṇaṃ paṭicca thinamiddhauddhaccaavijjānīvaraṇa”nti sabbaṃ vitthāretabbam. “Soppaṃ pacalāyikā”ti padabhājanīye panassa phalūpacārena vuttanti veditabbam. Thinam middhañcāti idaṃ dvayaṃ nīvaraṇaṭṭhāne ekanīvaraṇaṃ vuttaṃ, tathā uddhaccakukkuccañcāti idaṃ dvayaṃ. Tattha kukkucanti “akataṃ vata me kalyāṇaṃ, kataṃ pāpa”ntiādinā uppajjamāno vipphaṇṣāro. Tenevassa padabhājanīye “cetaso vipphaṇṣāro manovilekho”ti ca vuttaṃ. “Akappiye kappiyasaññitā”tiādi pana kukkuccamūladassanatthaṃ. Evaṃsaññitāya hi kate vītikkame pacchā “duṭṭhu mayā kata”nti sudinnādīnaṃ viya vipphaṇṣāro uppajjati. Yaṃ pana vinaye “atha kho āyasmā sārīputto...pe... kukkuccāyanto na paṭiggaheṣī”ti kukkuccaṃ āgataṃ, taṃ nīvaraṇakukkuccaṃ. Na hi arahato nīvaraṇaṃ atthi, nīvaraṇavātirūpakam pana “kappati, na kappatī”ti vīmaṃsanasañkhātāṃ vinayakukkuccaṃ nāmetanti veditabbam. Sesanīvaraṇāni vuttatthāni eva. Imesu ca kukkuccavicikicchā paṭhamena maggena pahīyanti, byāpādo tatiyena, thinamiddhuddhaccāvijjā catutthena, kāmaccchando catūhipīti vattabbam, “tatiyenā”ti pana vuttaṃ. Ime ca sabhāvato aṭṭha dhammā cha nīvaraṇā nāma jātā, ime pana ṭhapetvā sesā no nīvaraṇā nāma. Nīvaraṇadukaṃ paṭhamam.

Dutiyaṃ sāsavadukasadisameva. Dvādasa akusalacittāni nīvaraṇasampayuttā nāma. Sesacittarūpanibbānāni nīvaraṇavippayuttā nāma. Cetasikesu akusalā nīvaraṇasampayuttāva, kusalābyākatā nīvaraṇavippayuttāva, sesā dvidhāpi honti. Tatiyaṃ.

Cha nīvaraṇā nīvaraṇā ceva nīvaraṇiyyā ca nāma. Sesā lokiyā nīvaraṇiyyā ceva no ca nīvaraṇā nāma. Lokuttarā na vattabbā. Sesam āsavagocchake catutthasadisameva. Catuttham.

Cha nīvaraṇā nīvaraṇā ceva nīvaraṇasampayuttā ca nāma. Tadaññe nīvaraṇasampayuttā pana nīvaraṇasampayuttā ceva no ca nīvaraṇā nāma. Tathā cetasisesu nīvaraṇavirahitā akusalā, tijātikā pana tathā ca na vattabbā ca, kusalābyākatā na vattabbāva. Idha pana nīvaraṇavippayuttā sabbe na vattabbā. Pañcamam.

Lokuttaravajjitā nīvaraṇavippayuttā nīvaraṇiyyā nāma. Lokuttarā nīvaraṇavippayuttā anīvaraṇiyyā nāma. Idha pana nīvaraṇasampayuttā na vattabbā. Cetasikesu pana

karuṇāmoditā nīvaraṇavippayuttā nīvaraṇiyāva, kusalābyākatā dvidhāpi honti, tijātikā tathā ca na vattabbā ca, akusalā pana na vattabbāva. Chaṭṭhaṃ.

Nīvaraṇagocchakaṃ niṭṭhitaṃ.

Parāmāsagocchake dhammānaṃ yathābhūtaṃ aniccādiākāraṃ atikkamitvā “nicca”ntiādivasena pavattamānā parato āmasantīti parāmāsā. Micchādiṭṭhi. Bahuvacananiddese kāraṇaṃ vuttameva. Tadaññe sabbe dhammā no parāmāsā nāma. Parāmāsadukaṃ paṭhamam.

Parāmāsehi ārammaṇakaraṇavasena parāmaṭṭhattā parāmaṭṭhā. Sesam āsavadukasadisameva. Dutiyam.

Diṭṭhisampayuttacittesu diṭṭhivirahitā dhammā parāmāsasampayuttā nāma. Sesacittarūpanibbānāni parāmāsavippayuttā nāma. Idha pana diṭṭhi na vattabbā, sesacetāsikesu pana mānadosaissāmacchariyakukkuccavicikicchā, kusalābyākatā ca parāmāsavippayuttā eva, sesā dvidhāpi honti. Tatiyam.

Diṭṭhi eva parāmāsā ceva parāmaṭṭhā ca nāma. Sesalokiyā parāmaṭṭhā ceva no ca parāmāsā nāma. Idha pana lokuttarā na vattabbā. Sesam suviññeyyameva. Catuttham.

Imasmiṃ pana gocchake “parāmāsā ceva dhammā parāmāsasampayuttā cā”ti ayaṃ duko na labbhati. Na hi diṭṭhi diṭṭhiyā sampayujjati. Pacchimaduke lokuttaravajjitā parāmāsavippayuttā parāmaṭṭhā nāma. Lokuttarā parāmāsavippayuttā aparāmaṭṭhā nāma. Idha pana parāmāso, taṃsampayuttā ca na vattabbā. Sesam vuttanayameva.

Parāmāsagocchakaṃ niṭṭhitaṃ.

Mahantaradukesu ārammaṇaṃ aggahetvā appavattito saha ārammaṇenāti sārammaṇā, cittacetāsikā. Natthi ārammaṇametesanti anārammaṇā, rūpanibbānāni. Sārammaṇadukaṃ.

Cintanaṭṭhena cittaṃ, cittatāya vā cittaṃ. Taṃ hi vatthudvārārammaṇakiccādibhedato, atītādibhedato ca attano vicittatāya cittanti vuccati cittakaraṇatāya vā. Lokasmiṃ hi cittakammato uttaritaraṃ cittaṃ nāma natthi, tasmimpi caraṇaṃ nāma cittaṃ aticittaṃ hoti. Yaṃ vā panaññampi loke sippajātaṃ, sabbaṃ taṃ citteneva karīyati. Evaṃ tassa tassa cittassa nipphādaṃ cittaṃ tatheva cittaṃ hoti. Yathā cintitassa vā anavasesassa anipphajjanato tatopi cittameva cittataraṃ, tathā yadetaṃ devamanussanirayatiracchānabhedāsu gatīsu kusalākusalakammanānattaṃ, tena tāsū gatīsu apadadvipadādiuccattānīcattādinānattaṃ, tasmim tasmim attabhāve dīgharassathūlāthūlasuvaṇṇadubbaṇṇādilābhālābhādi cāti evamādi ajjhattaṃ cittaṃ, bahiddhā ca pathavīpabbatatiṇarukkhalatādevabrahmavimānakapparukkhādibhūtaṃ kammaṇaccayaṃ cittaṃ, tampi citteneva kataṃ, tato cittameva cittataraṃ cintitaniyāmena sabbākārassa asambhavato. Evaṃ cintanaṭṭhena, cittaviccittatṭhena, cittakaraṇatṭhena ca “citta”nti viññāṇaṃ veditabbaṃ, tadeva viññāṇaṃ cittaṃ nāma. Cetasikarūpanibbānāni no cittā nāma. Cittadukaṃ.

Avippayogavasena cetasi niyuttā cetāsikā, phassādayo dvipaññāsa dhammā. Cittarūpanibbānāni acetāsikā nāma. Cetasikadukaṃ.

Cetāsikā eva cittasampayuttā nāma. Rūpanibbānāni cittavippayuttā nāma, idha pana cittaṃ na vattabbaṃ. Cittasampayuttadukaṃ.

Nirantarabhāvūpagamanatāya uppādato yāva bhaṅgācittena saṃsaṭṭhāti cittaṃsaṃsaṭṭhā. Ekato vattamānāpi nirantarabhāvaṃ anupagamanatāya cittaṃsaṃsaṭṭhāti cittavisāṃsaṭṭhā. Sesāṃ anantaradukasadisameva. Cittasaṃsaṭṭhadukaṃ.

Samuṭṭhahanti etenāti samuṭṭhānaṃ, cittaṃ samuṭṭhānaṃ etesanti cittaṃsamuṭṭhānā, cetāsikāni ceva cittajarūpakalāpā ca. Cittaṃ, pana acittajarūpakalāpā, nibbānaṃ ca no cittaṃsamuṭṭhānā nāma. Cittasaṃsaṭṭhānadukaṃ.

Saha bhavanti sahabhuno, cittaṃ sahabhuno cittaṃsahabhuno, cetāsikāni ceva kāyavacīviññattiyo ca. Cittaṃ, pana viññattivajjitarūpanibbānāni ca no cittaṃsahabhuno nāma. Cittaṃsahabhudukaṃ.

Anuparivattanti anuparivattino, kiṃ anuparivattanti? Cittaṃ, cittaṃsaṃsaṭṭhā anuparivattino cittaṃanuparivattino. Sesāṃ anantaradukasadisameva. Cittaṃanuparivattidukaṃ.

Ito pare pana tayo dukā cetāsikadukasadisāva, kevalaṃ padatthamattameva viṣeso. Tattha cittaṃsaṃsaṭṭhā ca te cittaṃsamuṭṭhānā eva cāti cittaṃsaṃsaṭṭhasamuṭṭhānā. Cittaṃsaṃsaṭṭhā ca te cittaṃsamuṭṭhānā ca cittaṃsahabhuno eva cāti cittaṃsaṃsaṭṭhasamuṭṭhānasahabhuno, cittaṃsaṃsaṭṭhā ca te cittaṃsamuṭṭhānā ca cittaṃanuparivattino eva cāti cittaṃsaṃsaṭṭhasamuṭṭhānanuparivattino. Sesāṃ suviññeyyameva.

Tadanantare pana ajjhakkaduke ajjhakkajjhattaṃ ajjhakkattike vuttavasena ajjhakkāva ajjhakkā. Pasādarūpacittasaṅkhātāni cha ajjhakkāni āyatanāni. Tato bahibhūtā bhāhira. Sesarūpacetasikanibbānapaññattisaṅkhātāni cha bhāhiraāyatanāni, idha pana paññattiyopi labbhanti. Ajjhakkadukaṃ.

Upādiyanteva bhūtāni, na bhūtā viya upādiyanti upādā, catuvīsati upādārūpāni eva. Na upādiyanti no upādā, catumahābhūtaccittacetāsikanibbānāni. Upādādukaṃ.

Dvattiṃsa lokiyavipākacittāni, kammajarūpaṅca upādinnā nāma. Sesalokiyalokuttarāni, nibbānaṃ ca anupādinnā nāma. Sesāṃ upādinnupādāniyattike vuttānusārena ñātappaṃ. Upādinnadukaṃ.

Mahantaradukā niṭṭhitā.

Upādānagocchakebhusaṃ ādiyanti upādānā, daḥhaggāhaṃ gaṇhanti attho. Daḥhattho hi ettha upa-saddo “upāyāso”tiādīsu viya. Tato aññe no upādānā. Tattha kāmupādānaṃ diṭṭhupādānaṃ sīlabbatupādānaṃ attavādupādānanti ime upādānā nāma. Tattha vatthukāmesu uppanno kilesakāmovā vuttanayena upādānanti kāmupādānaṃ. Evaṃ sesesupi. Tattha vīsativatthukā sakkāyadiṭṭhi attavādupādānaṃ nāma. Sesāni pubbe vuttāneva. Pacchimāni panettha tīṇi upādānāni tathāpavattadiṭṭhi eva. Tāni ca paṭhamena maggena pahīyanti, kāmupādānaṃ catūhi. Ime ca sabhāvato dve dhammā vibhāgato caturupādānā nāma jātā. Ime pana ṭhapetvā sesā sabbe dhammā no upādānā nāma. Upādānadukaṃ paṭhamāṃ.

Upādāniyaduko saṃyojanīyadukasadisova. Dutīyāṃ.

Aṭṭhalobhasahagatacittāni, taṃsāmpayuttesu diṭṭhivippayuttalobhaṃ ṭhapetvā sesā ca upādānasāmpayuttā nāma. Diṭṭhivippayuttalobhadosamohamūlāni, kusalābyākatāni ca cittāni, rūpanibbānāni ca upādānavippayuttā nāma. Cetāsikesu

pana diṭṭhimānā upādānasampayuttāva, dosaissāmacchariyakukkuccavicikicchā, kusalābyākātā ca upādānavippayuttā eva. Sesā duvidhāpi honti. Tatiyaṃ.

Cattāri upādānāni upādānā ceva upādāniyā ca nāma. Tadavasesā lokiyā upādāniyā ceva no ca upādānā nāma. Idha pana lokuttarā na vattabbā. Sesāṃ vuttanayameva. Catutthaṃ.

Pañcamachaṭṭhadukā pāṭhato ganthagocchake pañcamachaṭṭhadukasadisāva, kevalaṃ pañcamaduke “cetasikesu māno upādānasampayutto ceva no ca upādāno eva, mohāhirikānottappauddhaccathinamiddhāni tijātikāni tathā ca na vattabbā cā”ti idaṃca, chaṭṭhaduke “cetasikesu dosaissāmacchariyakukkuccavicikicchā appamaññā upādānavippayuttā upādāniyā eva, mohāhirikānottappauddhaccalobhathinamiddhāni tathā ca na vattabbāni cā”ti ettakameva pāṭhato viseso, atthato pana nāmamattakova viseso. Seso suviññeyyova. Pañcamachaṭṭhāni.

Upādānagocchakaṃ niṭṭhitaṃ.

Kilesagocchake saṃkiliṭṭhattike vuttanayena padattho veditabbo. Lobho doso moho māno diṭṭhi vicikicchā thināṃ uddhaccaṃ ahirikaṃ anottappanti ime dasa dhammā kilesā nāma. Ime ca vuttatthā eva, idha pana lobho, hetuganthanīvaraṇaupādānagocchakesu lobho ca nippadesato catumaggavajjhapi ekeneva koṭṭhāsena ṭhito, sesagocchakesu so sabbopi lobho “kāmasavo bhavāsavo”tiadinā dve dve koṭṭhāsā hutvā ṭhito, iminā pana aṭṭhakathāvacanenāpi bhavāsavādibyatiritto sabbo catumaggavajjhapi rāgo kāmasavādīsu saṅgahito. Kāmacchandanivaraṇaṃ pana bhavarāgopi na pañcakāmaguṇikarāgamattovāti paññāyati, “āruppe kāmacchandanivaraṇaṃ paṭicca thinamiddhanīvaraṇa”ntiādi pālito cetāṃ daṭṭhabbaṃ pañcakāmaguṇikarāgassa rūpārūpabhūmīsu anuppajjanato. Imesu ca kilesesu diṭṭhivicikicchā paṭhamena maggena pahīyanti, doso tatiyena, lobhādayo catūhipi. Ime pana dasa dhamme ṭhapetvā sesā no kilesā nāma. Kilesadukaṃ paṭhamāṃ.

Saṃkilesikaduko sāsavadukasadisova. Dutiyaṃ.

Saṃkiliṭṭhaduko, kilesasampayuttaduko cāti dvepi samānatthāva. Te ca nīvaraṇagocchake tatiyadukasadisāva. Tatiyacatutthāni.

Dasa kilesā kilesā ceva saṃkilesikā ca nāma. Sesā lokiyadhammā saṃkilesikā ceva no ca kilesā nāma. Idha pana lokuttarā na vattabbā. Sesāṃ nīvaraṇagocchake catutthadukasadisameva. Pañcamaṃ.

Chaṭṭhasattamadukāni pi aññamaññaṃ samānatthāneva. Tāni chaṭṭhasattamāni nīvaraṇagocchake yathākkamaṃ pāṭhato pañcamachaṭṭhadukasadisāni, atthato pana nāmamattakova viseso. Seso suviññeyyo. Chaṭṭhasattamaaṭṭhamāni.

Kilesagocchakaṃ niṭṭhitaṃ.

Piṭṭhidukesu ādito cattāro dukā dassanenapahātabbattike, dassanenapahātabbahetuke ca vuttanayena veditabbā. Kevalaṃ pana tattha paṭhamattike vuttesu dassanenapahātabbe dhamme ṭhapetvā sesā idha paṭhamadukassa dutiyapade dassanenapahātabbesu pavisanti, bhāvanāyapahātabbe ṭhapetvā sesā idha dutiyaduke nabhāvanāyapahātabbesu pavisanti. Tattha ca dutiyattike vuttesu dassanenapahātabbahetuke ṭhapetvā sesā idha tatiyaduke nadassanenapahātabbahetuke, bhāvanāyapahātabbahetuke ca ṭhapetvā sesā idha catutthaduke nabhāvanāyapahātabbahetukesu pavisanti.

Padattho ca dassanena pahātabbo hetu etesaṃ atthīti dassanenapahātabbahetukā. Evaṃ bhāvanāyapahātabbahetukāti etthāpi attho veditabbo. Evaṃ hi sati ahetukānaṃ aggahaṇaṃ siyāti ettakameva viseso. Tikadvayameva hi bhagavā desanāvilāsena cattāro duke katvā desesi. Sesaṃ tādisameva. Cattāro dukā niṭṭhitā.

Pañcapaññāsasavitakkacittesu vitakkavirahitā cittacetāsikā dhammā savitakkā nāma. Vitakko, pana sesacittarūpanibbānāni ca avitakkā nāma. Pañcamaṃ.

Chasaṭṭhiyā savicārācittesu vicāravirahitā dhammā savicārā nāma. Vicāro, pana sesacittarūpanibbānāni ca avicārā nāma. Sesaṃ idha, anantare vuttaduke ca vitakkattike vuttānusārena ñātabbaṃ. Chaṭṭhaṃ.

Ito paresu sappītikaduko, pītisahagataduko ca samānatthāva, te ca sukhasahagataupekkhāsahagatadukā cāti cattāropi dukā pītittike vuttanayāva. Kevalaṃ panetesā dukānaṃ paṭhamāṃ padaṃ tattha pavisati, pītittike itarītarapadadvayasaṅgahitā, saṅgahitā ca sabbe atthā heṭṭhā vuttanayenettha dukānaṃ dutiyapadesu atthato saṅgahitā, ime ca nippadesadukāti ayameva viseso. Sattamaaṭṭhamanavamadasamā.

Tadanantaresu kāmāvacarāti ettha “heṭṭhato avīcinirayaṃ pariyantaṃ karitvā uparito paranimmitavasavattī deve anto karitvā yaṃ tasmīṃ antare etthāvacarā ettha pariyāpannā”ti evaṃ pāliyaṃ paricchinnaṃ catunnaṃ apāyānaṃ, manussānaṃ, channaṃ devalokānaṃ vasena okāsato ekādasavidho kāmabhavo “kāmo”ti vuccati uttarapadalopena yathā “rūpūpapattiyā”tiādīsu rūpabhavo “rūpa”nti. Tasmīṃ kāme avacaranti pavattantīti kāmāvacarā. Yebhuyyato cetāṃ vuttaṃ rūpārūpesu cetesaṃ idha pavattito “thalacarā”tiādīsu viya. Kāmabhavasāṅkhāte vā kāme paṭisandhiṃ avacārentītipi kāmāvacarā, kusalākusalāni. Uddhaccasahagatacittaṃ pana abyākatacittasadiṣaṃ. Tadāyattatāya, ārammaṇakaraṇavasena vā kilesakāmo ettha avacarātītipi kāmāvacaraṃ. Kāmañesa rūpārūpāvacaradhammesupi avacarati, ruḷhito pana “vadatīti vaccho”tiādīsu viya ime eva “kāmāvacarā”ti vuccanti. Apica kāmataṇhā rūpataṇhā arūpataṇhāti ettha vuttakāmataṇhāsaṅkhāto kāmo ettha avacarātītipi kāmāvacarā. Evaṃ brahmānaṃ vimānābharaṇādīsu chandarāgassāpi kāmataṇhābhāvo siddho, rūpataṇhāvisayānampi ca brahmānaṃ kammajarūpādīnaṃ kāmataṇhāyapi visayatāya kāmāvacaratā siddhā hoti. Na rūpārūpāvacarānaṃ tadabhāvato tadāññe na kāmāvacarā. Iminā nayena rūpāvacarādidukānampi padattho yathārahaṃ ñātabbo. Tattha catupaññāsa kāmāvacaracittāni, sabbaṃ rūpaṃ kāmāvacarā nāma. Sesacittanibbānāni na kāmāvacarā nāma. Cetasikesu vattabbaṃ pariyāpannaduke eva āvi bhavissati. Ekādasamaṃ.

Pannarasa rūpāvacaracittāni rūpāvacarā nāma. Sesacittarūpanibbānāni na rūpāvacarā nāma. Dvādasamaṃ.

Dvādasa arūpāvacaracittāni arūpāvacarā nāma. Sesacittarūpanibbānāni na arūpāvacarā nāma. Terasamaṃ.

Tebhūmakavaṭṭe pariyāpannā antogadhāti pariyāpannā, lokiyadhammāva. Tattha na pariyāpannāti apariyāpannā, lokuttarā. Cetasikesu pana kāmāvacarādidukānaṃ catunnaṃ sādharmaṇo vinicchayo evaṃ veditabbo - akusalacetāsikā kāmāvacarāva, appamaññā kāmārūpāvacarā, viratiyo pana kāmāvacarapariyāpannā, vitakkavicārapītiyo pana kāmārūpāvacarapariyāpannā, sesā catubhūmakāti. Cuddasamaṃ.

Vaṭṭamūlaṃ chindantā nibbānaṃ ārammaṇaṃ katvā vaṭṭato nīyantīti niyyānikā, cattāri lokuttaramaggacittāni. Iminā lakkhaṇena na niyyantīti aniyyānikā, sesacittarūpanibbānāni. Sesam suviññeyyameva. Pañcadasamaṃ.

Cutiya vā attano vā pavattiyā anantaraṃ phaladāne niyatattā niyatā, micchattaniyatā, sammattaniyatā ca. Tathā aniyatattā aniyatā, sesadhammā. Sesam vuttanayameva. Soḷasamaṃ.

Aññe dhamme uttaranti atikkamantīti uttarā, attānaṃ uttaritum samatthehi saha uttarehīti sauttarā, lokiyāva. Natthi etesaṃ uttarāti anuttarā, lokuttarā. Sattarasamaṃ.

Raṇanti kandanti etehīti raṇā, yehi abhibhūtā sattā nānappakārato paridevanti, tesam akusalamūlānaṃ etaṃ adhivacanaṃ, tehi sampayogavasena, pahānekaṭṭhatāvasena ca saha raṇehīti saraṇā. Etenākārena natthi etesaṃ raṇāti araṇā.

Tattha dvādasa akusalacittāni saraṇā nāma. Saraṇadhammesu cettha lobhadosamohā raṇā ceva saraṇā ca, tesu lobhadosā moheneva sampayogato saraṇā, tathā vicikicchuddhaccasahagatacittaṃ, taṃsamyoguttā ca. Moho pana tesu sampayogato saraṇo, diṭṭhisamyoguttarāgena, pana bhavarāgena ca raṇabhūtena pahānekaṭṭhatāvaseneva saraṇo. Lobhadosamohamūlasamyoguttasu pana moho lobhena ceva dosena ca, sesā lobhamohena ceva dosamohena ca sampayogato saraṇāti veditabbā. Sabbāni kusalābyākatacittāni, rūpanibbānāni ca araṇā nāma. Cetasikesu pana akusalā saraṇāva, kusalābyākatā araṇāva, tijātikā pana dvidhāpi hontīti. Aṭṭhārasamaṃ.

Piṭṭhidukā niṭṭhitā.

Abhidhammadukamātikatthavaṇṇanā niṭṭhitā.

Suttantikadukamātikatthavaṇṇanā

Suttantikadukesu vedeti, vividhena vā ākārena jānātīti vijjā, vipassanāññāmanomayiddhichaabhiññāvasappavattā paññā, tasmim vijjābhāge vijjākoṭṭhāse vijjāsabhāve vattantīti vijjābhāgino. Tā eva vijjā, taṃ vā vijjaṃ sampayogavasena bhajantītipi vijjābhāgino, aṭṭhavidhavijjāsamyoguttadhammā. Tāsu yā kāci ekā vijjā vijjā, sesā vijjābhāginoti evaṃ vijjāpi vijjāsamyoguttadhammāpi vijjābhāginotveva veditabbā, idha pana vijjāsamyoguttā dhammāva adhippetā. Na vijjānātīti avijjā, catusaccacchādakavasena catubbidho moho, tasmim avijjābhāge avijjākoṭṭhāse avijjāsabhāve vattantīti avijjābhāgino. Tā eva avijjā, taṃ vā avijjaṃ sampayogavasena bhajantītipi avijjābhāgino, avijjāsamyoguttadhammā. Evaṃ avijjāpi avijjāsamyoguttadhammāpi avijjābhāginotveva veditabbā, idha pana avijjāsamyoguttadhammāva adhippetā.

Tattha arahattamaggacittaṃ, paññāvirahitataṃsamyoguttā ca vijjābhāgino ca ñāṇasamyoguttakāmāvacarajanāni, ñāṇavirahitataṃsamyoguttā ca vipassanābhāvena pavattiyam vijjābhāgino, aññadā na vattabbā. Rūpāvacaracatutthajjhānikajavanacittāni, paññāvirahitataṃsamyoguttā ca manomayiddhibhāvena ca pañcābhiññābhāvena ca pavattiyam vijjābhāgino, aññadā na vattabbā. Tattha dvādasākusalacittāni, avijjāvirahitataṃsamyoguttā ca avijjābhāginova, idha pana avijjā, sesacittarūpanibbānāni ca na vattabbāva. Cetasikesu pana mohaappamaññā na vattabbāva, sesā kusalābyākatā siyā vijjābhāgino, siyā na vattabbā, tijātikā dvidhāpi na vattabbā ca. Sesam suviññeyyameva. Paṭṭhamamaṃ.

Puna anajjhottharaṇavasena kilesandhakāraṃ viddhamsetuṃ asamatthatāya vijju upamā etesanti vijjūpamā, ādito tīsu maggesu ñāṇaṃva. Nissesaṃ viddhamsanasamatthatāya vajiraṃ upamā etesanti vajirūpamā, arahattamagge ñāṇaṃ. Yathā hi meghandhakāre maggapaṭipannassa paṭicchādānaandhakāraṃ vidhamitvā vijjuyā uppannakkaṇe cātudisā maggā pākaṭā honti, vijjuyā niruddhāya puna andhakāro ottharivā maggaṃ paṭicchādeti, evaṃ vipassanāyānikassa yathāsakaṃ saccacchādakakilesandhakāraṃ vidhamitvā tīsu maggesu yathākkamaṃ uppannesu cattāri saccāni pākaṭāni honti, tesu niruddhesu puna avasiṭṭhakilesandhakāro catusaccaṃ paṭicchādeti, tasmā tīsu maggesu paññā vijjūpamā vuttā. Yathā pana vajirassa abhejjo pāsāṇo nāma natthi, tañca nissesato vajiraṃ khepeti, vajirena ca gatamagge pāsāṇassa puna pākatikabhāvo natthi, evaṃ arahattamaggañāṇassa avajjhakilesa nāma natthi, tañca nissesato arahattamaggañāṇaṃ khepeti, tena ca khepite kilese avasiṭṭhakilesābhāvato tassa puna paccudāvattanaṃ nāma natthi, tasmā catutthamagge paññā vajirūpamā vuttā. Paññā eva hettha siyā vijjūpamā, siyā na vattabbā ca hoti. Sesacetasikacittarūpanibbānāni pana sabbāni na vattabbāneva. Dutiyam.

Bālesu ṭhitattā, yathā ṭhitā tadupacārena bālā, bālakarattā vā bālā, dvādasākusalacittāni. Idha pana ahirikañca anottappañca bālā nāma. Paṇḍitesu ṭhitattā paṇḍitā, paṇḍitakarattā vā paṇḍitā, ekavīsati kusalacittāni. Idha pana hirī ca ottappañca paṇḍitā nāma. Sesacittarūpanibbānāni na vattabbāni. Sesam suviññeyyameva. Tatiyam.

Kaṇhāti kālākā, cittassa apabhassarabhāvakaraṇā. Sukkāti odātā, pabhassarabhāvakaraṇā. Sesam sabbaṃ bālādukasadisameva. Catuttham.

Idha ceva samparāye ca tapentīti tapanīyā. Na tapanīyā atapanīyā. Sesam bālādukasadisameva. Pañcamaṃ.

“Sirivaḍḍhako dhanavaḍḍhako”tiādayo viya vacanamattameva adhikāraṃ katvā pavattā adhivacanā nāma. Nāmadheyyanti tesam tesam dhammānaṃ nāmāni. Tāni catubbidhāni sāmāññanāmaṃ guṇanāmaṃ kittimanāmaṃ opapātikanāmanti. Tattha paṭhamakappikesu mahājanena sammannitvā ṭhapitattā “mahāsammato”ti rañño nāmanti evarūpaṃ sāmāññanāmaṃ nāma. “Dhammakathiko paṃsukūliko kālō rasso”ti evarūpaṃ guṇato āgataṃ, “bhagavā araham sammāsambuddho”tiādīnipi tathāgatassa anekāni nāmasatāni guṇanāmaṃ nāma. Yam pana jātassa kumārassa ñātakā kappetvā pakappetvā “ayaṃ asuko nāmā”ti nāmaṃ karonti, idaṃ kittimanāmaṃ nāma. Yā pana purimapaññatti aparapaññattiyam nipatati, seyyathidaṃ - purimakappepi cando cando eva, etarahipi anāgatepi cando eva. Tathā “sūriyo samuddo pathavī rūpaṃ vedanā saññā saṅkhārā viññāṇaṃ nibbāna”ntievamādi opapātikanāmaṃ nāma. Tāni puna vijjamānapaññatti avijjamānapaññatti vijjamānenaavijjamānapaññatti avijjamānenavijjamānapaññatti vijjamānenavijjamānapaññatti avijjamānenaavijjamānapaññattiti evaṃ nāmapaññattivasena chabbidhāni honti.

Tattha paramatthato upalabbhamānā yathāvuttadvāsattatividhā nāmarūpadhammā vijjamānā nāma, tesam pakārehi ñāpanato paññatti vijjamānapaññatti nāma, “cittaṃ phasso pathavī rūpaṃ nibbāna”ntiādayo paramatthavācākā saddā. Upādinna nāmarūpadhamme pana upādāya paññattā sattapuggalaitthipurisadevamanussatiracchānādibhedā, anupādinna rūpadhamme upādāya paññattā bhūmipabbatarukkasakaṭacandasūriyanakkhattadisākālakasiṇādibhedā ca paramatthato anupalabbhamānā avijjamānā nāma, tesam paññatti

avijjamānapaññatti nāma. Tathā “attā bhūmī”tiādayo atthapaññattivācakā saddā ca cittasantativanupagantiādi vijjamānatthavācakā saddā vijjamānenaavijjamānapaññatti nāma. “Purisassa cittaṃ, meghavaṇṇo”tiādīsu avijjamānenavijjamānapaññatti nāma. “Cittalahutā pathavīgandho”tiādi vijjamānenavijjamānapaññatti nāma. “Manussasarīraṃ rukkhasākhā”tiādi avijjamānenaavijjamānapaññatti nāma. Evaṃ chabbidhāpi cetā adhippāyaṃ viññāpetukāmatācittasamuṭṭhāpitasaviññattisaddānusārena ñātasāṅketassa sotaviññāṇavīthianantaraṃ uppannehi manodvārikaviññāṇehi “imassedāṃ nāma”nti anekasaddesu ekattamāropetvā vavatthāpitā atthābhimukhaṃ namanato pakārehi atthassa ñāpanato “nāmapaññatti”ti vuccanti, tesāṃ adhivacanānaṃ pathā atthā adhivacanapathā, sammutiparamatthabhedā sabbe dhammā saddavacanīyasabhāva. Chaṭṭhaṃ.

Ito paraṃ dve dukā adhivacanadukasadisāva, kevalaṃ padatthamattameva viseso. Tattha abhisāṅkharontīti saṅkhārāti evaṃ niddhāretvā sahetukaṃ katvā vuccamānā nirutti nāma, “takko vitakko saṅkappo”ti evaṃ tena tena pakārena ñāpanato paññatti nāma, yathāvuttanāmapaññattiyova. Na hi adhivacanāniruttipaññattīsu atthato kocipi bhedo atthi, nibbattinimittabhedadassanattaṃ pana nesaṃ vibhāgena padattho dassito. Imesu ca tīsu dukesu paññattisahitā sabbe dhammā labbhanti, anantare nāmarūpaduke paññattirahitāti ime cattāro dukā imesu suttantikadukesu nippadesā, sesā pana atṭhatimsāpi sappadesāti veditabbā. Sattamaṭṭhamāni.

Nāmakaraṇaṭṭhena, nāmanaṭṭhena, nāmanaṭṭhena ca nāmaṃ, arūpakkhandaṇṇibbānāni. Tāni hi sabbaḍāpi vedanā saññā saṅkhārā viññāṇaṃ nibbānanti opapātikanāmasena attano nāmaṃ karontāva pavattanti candasūriyādayo viya. Na hi tesāṃ sāmāññaḡuṇakittimavasena nāmakaraṇakiccaṃ atthīti. Evaṃ nāmakaraṇaṭṭhena nāmaṃ veditabbaṃ. Ārammaṇābhimukhaṃ pana nāmanaṭṭhena, aññamaññaṃ tattha nāmanaṭṭhena ca cattāro arūpakkhandaḡā nāmaṃ. Nibbānaṃ pana ārammaṇādhīpatipaccayatāya attani anavajjadhammānaṃ nāmanaṭṭheneva nāmaṃ veditabbaṃ. Ruppanaṭṭhena rūpaṃ, rūpakkhandaḡo. Navamaṃ.

Avijjāti dukkhādiपाचिच्छादको सब्बो मोहो. Bhavataṇhāti bhavapattanaḡasena pavatto lobho. Tathā appavatto panettha lobho, sesacetasikacittarūpanibbānāni ca na vattabbāni. Ito paraṃ pana evaṃ navattabbavibhāgaṃ adassetvā padatthasarūpamattameva dassayissāma, dassitāvasesā na vattabbāti gahetabbā. Dasamaṃ.

Bhavo vuccati sassataṃ. “Bhavissati attā ca loko cā”ti sassatavasena uppajjanakadiṭṭhi bhavadiṭṭhi nāma. Vibhavo vuccati ucchedo. “Na bhavissati attā ca loko cā”ti ucchedavasena uppajjanakadiṭṭhi vibhavadiṭṭhi nāma. Ubhayenāpi micchādiṭṭhi gahitā. Tathā anantaresu tīsu dukesu. Ekādasamaṃ.

Khandhapañcakaṃ “attā ca loko cā”ti gahetvā “sassato attā ca loko cā”ti pavattā diṭṭhi sassatadiṭṭhi nāma. Tathā “ucchiḡissati”ti pavattā diṭṭhi ucchedadiṭṭhi nāma. “Antavā”ti pavattā antavādiṭṭhi nāma. “Anantavā”ti pavattā anantavādiṭṭhi nāma. Pubbantaṃ anugatā brahmajāle vuttanayena atītakotṭhāsaṃ ārammaṇaṃ katvā pavattā atṭhārasavidhā pubbantānudiṭṭhi nāma. Aparantaṃ anugatā tattheva āgatanayena anāgatakoṭṭhāsaṃ ārammaṇaṃ katvā pavattā catucattālīsavidhā aparantānudiṭṭhi nāma. Ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana brahmajāle, tadaṭṭhakathāya ca veditabbo. Dvādasamaterasamacuddasamāni.

Ahrikadukaṃ, hiridukañca suviññeyyameva. Pañcadasamasoḡasamāni.

Dukkhaṃ vaco etasmiṃ vippaṭikūlagāhimhi vipaccanīkasāte anādare puggaleti dubbaco, sahadhammikaṃ dassetvā ovadiyamāne anādarakārako puggalo, tassa kammaṃ dovacassaṃ, tassa bhāvo dovacassatā, anādaravasena pavattā dve paṭighacittā, taṃsampayuttā ca. Pāpā assaddhādayo puggalā etassa mittāti pāpamitto, tassa bhāvo pāpamittatā, pāpapuggalesu daḥhabhattivāsena, kāyacittehi taṃsevanātanninnatāvasena ca pavattāni aṭṭha lobhacittāni. Sattarasamaṃ.

Sovacassatā, kalyāṇamittatā ca vuttapaṭipakkhavasena veditabbā. Atthato pana tathāpavattāni sahetukakāmāvacarakusalakiriyacittāni. Aṭṭhārasamaṃ.

Pañcasu, sattasu vā āpattīsu kusalabhāvo āpattikusalatā, saha vatthunā tāsamaṃ āpattīnaṃ āpajjanaparicchedajānanavasena pavattā kāmāvacarajavanapaññā. Āpattīhi vuṭṭhāne kusalabhāvo āpattivuṭṭhānakusalatā, vuṭṭhānavidhānena saddhiṃ āpattivuṭṭhānaparicchedajānanavasena pavattā yathāvuttacittasampayuttapaññāva. Ekūnavīsatiamaṃ.

Samāpajjitabbato samāpatti, tāsū lokiya lokuttarāsu savitakkasavicārādīsu samāpattīsu kusalatā samāpattikusalatā, saha parikammena appanāparicchedajānanavasena pavattā paññā. Samāpattīhi vuṭṭhāne kusalabhāvo samāpattivuṭṭhānakusalatā, yathāparicchinnakāleyeva tāhi vuṭṭhānakapaññā kāmāvacarajavanapaññāva. Vīsatiamaṃ.

Aṭṭhārasasu dhātūsu kusalabhāvo dhātukusalatā, savanadhāraṇapaṭivedhapaccavekkhaṇapaññā. Tāsaññeva dhātūnaṃ manasikāre kusalabhāvo manasikārakusalatā, tāsamaṃ sammasanapaṭivedhapaccavekkhaṇapaññā. Esa nayo āyatanakusalatāyapi. Tattha hi savanadhāraṇapaccavekkhaṇā kāmāvacarāva, paṭivedho lokuttarova, sammasanaṃ kāmāvacaralokuttaraṃ. Aññamaññaṃ paṭicca sahitaṃ phalaṃ uppādetīti paṭiccasamuppādo, avijjādīhi niddiṭṭho paccayasamūho, tasmīṃ dvādasaṅge anulomapaṭiccasamuppāde kusalabhāvo paṭiccasamuppādakusalatā, “iminā paccayena idaṃ hotī”ti jānanavasena pavattā lokiya javanapaññāva. Ekavīsati madvāvīsati māni.

Tiṭṭhati ettha phalaṃ tadāyattavuttitāyāti ṭhānaṃ, kāraṇaṃ, tasmīṃ ṭhāne kusalatā ṭhānakusalatā. Na ṭhāne kusalatā aṭṭhānakusalatā. Tevīsatiamaṃ.

Ujubhāvo ajjavo. Mudubhāvo maddavo. Kāyacittujukatāmudukatādvayaṃ. Catuvīsatiamaṃ.

Adhivāsanasaṅkhātā khamanaṃ khanti, tathāpavattakāmāvacarajavanāni. Pāpato suṭṭhu orato viratoti sorato, tassa bhāvo soraccaṃ. Kāyavacīmanosaṃvarasīlasaṅkhātāni lokiya lokuttarajavanāni. Pañcavīsatiamaṃ.

Sammodakapiyavāditāsaṅkhāto sakhilabhāvo sākalyaṃ, yathā parehi saddhiṃ attano chiddaṃ vivaraṃ na hoti, evaṃ dhammāmisehi paṭisantharaṇaṃ paṭicchādanaṃ paṭisanthāro. Āgantukassa hi paccuggamanapattacīvarapaṭiggahaṇaāsanadānabījanapādadhovanamakkhanādinā , pānīyena āpucchana, kāle āgatassa yāguādīnaṃ, vikāle pānakādīnañca dānena, punadivase piṇḍāya caraṇaṭṭhānadassanapavesananikkhamanakālārocanādinā ca pabbajitā, gahaṭṭhānañca vinaye āgatanayena yathānurūpaṃ āmisapaṭisanthāro kātabbo. Āgantukaṃ pana upasaṅkamitvā “tumhe katarabhāṇakā”ti apucchitvā “ācariyupajjhāyā vo kataraṃ ganthaṃ vaḷaṇṇentī”ti pucchitvā tassa visaye pañhapucchana sace na sakkoti, sayaṃ kathetvā dānena, dhammakathanapañhavissajjanakammaṭṭhānakathanakukkucadiṭṭhivinodanādinā,

parivāsādivinayakammakaraṇena, pabbājanaupasampadādinā ca dhammapaṭisanthāro kātabbo. Ayamettha saṅkhepo, vitthārato panāyaṃ saddhiṃ ānisaṃsadīpakavatthūhi aṭṭhasālīniyaṃ ñātabbo. Etasmiṃ duvidhe paṭisanthāre kusalabhāvo paṭisanthārakusalatā, tathāpavattakāmāvacarajavanāni eva. Chabbīsatiṃsaṃ.

Indriyesu manacchaṭṭhesu āpāthagatarūpādīsu ārammaṇesu nimittagahaṇādinā indriyaṃvarabhedasaṅkhāto aguttadvārabhāvo indriyesu aguttadvāratā. Paṭiggahaṇaparibhogavasena bhojane mattaṃ ajānanabhāvo bhojane amattaññutā, tathāpavattaakusalacittāni. Sattavīsatiṃsaṃ.

Anantaradukepi vuttapaṭipakkhavasena kāmāvacarasahetukakusalakiriyacittāni veditabbāni. Aṭṭhavīsatiṃsaṃ.

Sativippavāsasaṅkhāto muṭṭhasatibhāvo muṭṭhassaccaṃ, sabbe akusalā dhammā, asampajānanabhāvo asampajaññaṃ, moho. Ekūnatimsatiṃsaṃ.

Anantaraduke catubhūmikā satipaṇṇāva vuttā. Timsatiṃsaṃ.

Appaṭisaṅkhāne appaṭivānasaṅkhāte akampiyaṭṭhena yonisodassanasaṅkhātaṃ paṭisaṅkhānameva balanti paṭisaṅkhānabalaṃ, kāmāvacarapaṇṇāva. Sattabojjhaṅgādibhāvanāvasena pavattā catubhūmakadhammā bhāvanābalaṃ. Ekatimsatiṃsaṃ.

Paccanīkadhamme sametīti samatho, so tividho cittasamatho adhikaraṇasamatho sabbasaṅkhārasamathoti. Tattha ca pubbabhāgāsu aṭṭhasamāpattīsu ekaggatā cittasamatho nāma, sammukhāvinayādi sattavidho adhikaraṇasamatho nāma, nibbānaṃ sabbasaṅkhārasamatho nāma. Idha pana catubhūmako samādhī adhippeto. Aniccādivasena vividhenākārena passatīti vipassanā, lokiya lokuttarā vipassanāpaṇṇāva. Bāttimsatiṃsaṃ.

Samathova taṃ ākāraṃ gahetvā puna pavattetabbassa samathassa nimittanti samathanimittaṃ. Paggāhanimittepi ese va nayo. Catubhūmakasamādhivīriyāni eva. Tettimsatiṃsaṃ.

Anantaradukepi vīriyasamādhī eva vuttā. Catuttimsatiṃsaṃ.

Sīlavināsikā asaṃvarasaṅkhātā sīlassa vipattīti sīlavipatti, tathāpavattā akusaladhammā. Sammādiṭṭhiyā vipatti diṭṭhivipatti, micchādiṭṭhi eva. Pañcatimsatiṃsaṃ.

Soraccameva sīlassa sampādanato sīlaparipūraṇato sīlassa sampadāti sīlasampadā. Diṭṭhipāripūribhūtaṃ ñāṇameva diṭṭhiyā sampadāti diṭṭhisampadā. Catubhūmakā sīlapaṇṇāva. Tathā anantaradukepi. Chattimsatiṃsaṃ.

Visuddhibhāvaṃ sampattā sīlasaṅkhātā sīlassa visuddhi sīlavisuddhi. Nibbānasaṅkhātāṃ visuddhiṃ pāpetuṃ samatthā dassanasaṅkhātā diṭṭhiyā visuddhi diṭṭhivisuddhi. Sattattimsatiṃsaṃ.

Kammasakatāsaccānulomikamaggaphalasampayuttapaṇṇā diṭṭhi visuddhi nāma. Yathādiṭṭhissa tadanurūpaṃ padhānaṃ yathādiṭṭhissa ca padhānaṃ nāma. Aṭṭhatimsatiṃsaṃ.

Samvegajanakāni jātijarābyādhimaraṇasaṅkhātāni kāraṇāni samvejanīyaṭṭhānāni nāma, tesu jātiādipaṭiccasamuppannabhayaṃsaṅkhātāṃ samvijanaṃ samvego nāma, tathāpavattakusalādi eva. Evaṃ samvegajātassa yoniso upāyena padhānaṃ samvigghassa yoniso padhānaṃ, lokiya lokuttaravīriyameva. Ekūnacattālīsatiṃsaṃ.

Kusaladhammapūraṇe asantuṭṭhibhāvo asantuṭṭhitā. Yo pana dānaṃ datvā tato tena asantuṭṭho hutvā saraṇagamanam ākaṅkhati, tato pañcasīlādiṃ, pabbajjam, buddhavadānaṃ uggaṇṇaṃ, samathavipassanaṃ, tato tenāpi asantuṭṭho anukkamena arahattaṃ gaṇhāti, ayaṃ asantuṭṭhitā kusalesu dhammesu. Adhikusaladhammānaṃ bhāvanāya ukkaṇṭhamāno padhānaṃ paṭivāpeti nivattāpetīti paṭivāni, na paṭivāni appaṭivāni, tassa bhavo appaṭivānitā. Arahattaṃ appatvā padhānasmīṃ anivattanatā anosakkanatā, tathāpavattalokiyalokuttarakusalā dhammā. Cattālīsatiṃ.

Vijānato vijjā, pubbenivāsacutūpapātaāsavakkhayaññāni. Vimuccanato vimutti, aṭṭha samāpattiyo, nibbānañca. Aṭṭha samāpattiyo hi ārammaṇe adhimuccanato, sayam vikkhambhitakilesehi vimuccanaṭṭhena ca vimuttīti vuttā, nibbānaṃ pana sabbakilesehi accantavimuccanaṭṭhena. Ekacattālīsatiṃ.

Kilesakkhayaakaresu catūsu ariyamaggesu ñāṇaṃ khaye ñāṇaṃ nāma. Paṭisandhivasena anuppādabhūte taṃtaṃmaggavajjhakilesānaṃ anuppādapariyosāne uppannaariyaphale ñāṇaṃ anuppāde ñāṇaṃ nāma. Sesam sabbattha suviññeyyameva. Dvācattālīsatiṃ.

Suttantikadukamātikatthavaṇṇanā niṭṭhitā.

Mohavicchedaniyā abhidhammamātikatthavaṇṇanāya

Dhammasaṅgaṇīmātikatthavaṇṇanā niṭṭhitā.

2. Vibhaṅgamātikā

Idāni dhammasaṅgaṇīmātikānantaraṃ vibhaṅgamātikāya atthavaṇṇanā anuppattā. Tassā pana -

Atthato dhammabhedenā, vibhaṅganayadassanā;
Pāḷimuttanayā cāpi, hoti saṃvaṇṇanāyā.

Sā panesā aṭṭhārasannaṃ vibhaṅgānaṃ ādimhi ṭhapitā aṭṭhārasavidhā hoti - khandhavibhaṅgamātikā-āyatana-dhātu-sacca-indriya-paccayākāra-satipaṭṭhāna-sammappadhāna-iddhipādabojjhaṅga-maggaṅgajhāna-appamaññā-sikkhāpada-paṭisambhidā-ñāṇa-khuddakavatthu-dhammahadayaavibhaṅgamāti

Khandhavibhaṅgamātikatthavaṇṇanā

Tattha ādibhūtāya khandhavibhaṅgamātikāya atthato tāva - pañcakkhandhāti ettha pañcāti gaṇanaparicchedo, tena na tato heṭṭhā, na uddhanti dasseti. Khandhāti paricchinnaadhammanidassanaṃ. Tatrāyaṃ khandha-saddo sambhutesu ṭhānesu nipatati rāsīmhi guṇe paṇṇattiyaṃ ruḷhiyanti. Tattha “mahāudakakkhandho”tiādīsu hi rāsito khandho nāma. “Sīlakkhandho samādhikkhandho”tiādīsu guṇato. “Addasā kho bhagavā mahantaṃ dārukkhandha”ntiādīsu paṇṇattito. “Viññāṇaṃ viññāṇakkhandho”tiādīsu ekampi cittaṃ ruḷhito khandho nāma, svāyamidha rāsito adhippeto. Rāsaṭṭho hi khandha-saddo, koṭṭhāsaṭṭhotipi vattum vaṭṭati. Lokasmīṃ hi iṇaṃ gahetvā codiyamānā “dvīhi khandhehi dassāma, tīhi khandhehi dassāmā”ti vadanti, tasmā khandhoti koṭṭhāsoti vuttaṃ hoti. Rūpakkhandhoti ettha ruppatīti rūpaṃ, sītuṇhādīhi pasiddhākārena ruppati ghaṭṭiyati, pīliyatīti attho. Vuttaṃ hetam bhagavatā -

“Ruppatīti kho, bhikkhave, tasmā rūpanti vuccati. Kena ruppati? Sītenapi ruppati, uṇhenapi ruppati, jighacchāyapi ruppati, pipāsāyapi ruppati”tiādi.

Rūpañca taṃ khandho cāti rūpakkhandho, rūparāsi rūpakotṭhāsoti attho.
Vedanākkhandhādīsopi eseṇa nayoti ayaṃ tāvettha atthato saṃvaṇṇanāyayo.

Dhammabhedato panettha heṭṭhā kusalattike vibhattā atītādibhedabhinnā sabbe rūpadhammā rūpakkhandho nāma. Tathā catubhūmakā vedanāsaññāyo vedanākkhandho nāma, saññākkhandho nāma. Vedanāsaññā pana ṭhapetvā sesā phassādayo paññāsa cetasikā saṅkhārakkhandho nāma. Pañcasu khandhesu nibbānameva asaṅgahitaṃ, upādānakkhandhesu pana sabbe lokuttaradhammā. Ayameva hi khandhehi upādānakkhandhānaṃ viseso. Khandhā avisesato vuttā, upādānakkhandhā sāsavopādāniyabhāvena visesetvā. Idha pana avisesena vuttattā nibbānaṃ ṭhapetvā avasesā sabbe dhammā saṅgahaṃ gacchantīti ayaṃ dhammabhedato saṃvaṇṇanāyayo.

Vibhaṅganayadassanāti vibhaṅgapāliya āgataatthanayadassanato.
Vibhaṅgapāliyaṃ hi suttantabhājanīyaṃ abhidhammabhājanīyaṃ pañhāpucchakanti tihi nayehi khandhavibhaṅgo vibhatto. Tathā āyatanavibhaṅgādayo. Kevalaṃ hi indriyavibhaṅge, sikkhāpadavibhaṅge ca suttantabhājanīyaṃ natthi. Paccayākāravibhaṅge pañhāpucchakaṃ natthi. Nāṇavibhaṅgādīsū pana tīsū tayopi nayā na santi. Tesu hi nāṇavibhaṅgo ekavidhato paṭṭhāya yāva dasavidhā vibhatto, khuddakavatthuvibhaṅgo ekavidhato paṭṭhāya yāva dvāsaṭṭhipabhedā vibhatto, dhammahadayaṃ vibhaṅgo pana sabbasaṅgahādīhi dasahi vārehi vibhatto, tasmā tesāṃ tesāṃ nayānaṃ mukhamattadassanavasena tattha tattha saṃvaṇṇanā bhavissanti. Tatridaṃ khandhavibhaṅge tiṇṇaṃ nayānaṃ mukhamattadassanaṃ. Seyyathidaṃ - suttantabhājanīye tāva rūpakkhandho -

“Tattha katamo rūpakkhandho? Yaṃ kiñci rūpaṃ atītānāgatapaccuppannaṃ ajjhataṃ vā bahiddhā vā oḷārikaṃ vā sukhumāṃ vā hīnaṃ vā paṇītaṃ vā yaṃ dūre santike vā, tadekajjaṃ abhisaññūhitvā abhisaṅkhipitvā ayaṃ vuccati rūpakkhandho”ti -

Evaṃ uddisitvā vitthārato vibhatto, tathā vedanākkhandhādayopi. Tattha niyakajjhataṃ nāma ajjhatarūpaṃ ajjhataṃ nāma, tato aññaṃ parapuggalagataṃ, aviññāṇaṃ bahiddhā nāma, tathā vedanādayopi. Pasādisayarūpaṃ pana oḷārikaṃ nāma, sesaṃ sukhumāṃ nāma. Anīṭṭharūpaṃ hīnaṃ nāma, iṭṭharūpaṃ paṇītaṃ nāma.

Nanu iṭṭhānīṭṭhaṃ nāma pāṭekkaṃ paṭivibhattaṃ nāma natthi, ekaṃ ekaccassa iṭṭhaṃ hoti manāpaṃ, tadeva aññaṃ ca anīṭṭhaṃ hoti. Vatthādīni hi sūkarādīnaṃ nappiyāni honti, na manussādīnaṃ, tesaṃ ca vatthābharaṇādīni piyāni, na sūkarādīnanti, tasmā rucivaseneva iṭṭhānīṭṭhatā gahetabbā? Na, iṭṭhānīṭṭhānaṃ pāṭekkaṃ vibhattattā. Kusalakammajaṃ hi kusalavipākavisayova iṭṭhaṃ nāma, akusalakammajaṃ akusalavipākavisayova anīṭṭhaṃ nāma, saññāvipallāsena pana koci iṭṭhameva buddharūpādīṃ javanakkhaṇe anīṭṭhato manasi karoti, anīṭṭhaṃ ca nirayaggisatthavisādiṃ iṭṭhato manasi karoti. Javanehi eva vipallāsabhāvo, na vipākehīti vipākavasena iṭṭhānīṭṭhaṃ niyataṃ veditabbaṃ.

Sammohavinodaniyā pana vibhaṅgaṭṭhakathāya -

“Sukhasamphassaṃ hi gūthakalalaṃ cakkhudvāraghānavāresu anīṭṭhaṃ, kāyadvāre iṭṭhaṃ hoti. Cakkavattino maṇiratanena pothiyamānassa, suvaṇṇasūle uttāsiyamānassa ca maṇiratanasuvaṇṇasūlāni cakkhudvāre iṭṭhāni honti, kāyadvāre anīṭṭhāni”ti -

Evaṃ dvāravasena ekasseva vatthuno iṭṭhatā, aniṭṭhatā ca vuttā. Sā ca ekakkhaṇe na yuttā ekakalāpagatabhūtopādāyarūpānaṃ ekasāmaggiyamuppattito. Na hi bhūtesu akusalavasena aniṭṭhesu uppajjantesu tadupādāyarūpādikusalena iṭṭhāni uppajjanti, bhinnakkhaṇe pana iṭṭhāni maṇiratanādīni tehi pothiyamānassa akusalapaccayena utunā aniṭṭhāni vipariṇamanti, kusalapaccayena aniṭṭhāni gūthakalalādīni iṭṭhānīti, ayaṃ no attanomati. Evaṃ vibhattesu ca iṭṭhāniṭṭhesu taṃ taṃ rūpaṃ upādāyupādāya hīnaṃ, paṇitañca daṭṭhabbaṃ. Sukhumaṃ pana rūpaṃ dūrerūpaṃ nāma, oḷārikaṃ santikerūpaṃ nāma. Taṃ taṃ vā pana rūpaṃ upādāyupādāya rūpaṃ dūre santike daṭṭhabbaṃ. Sesāṃ vuttanayameva.

Vedanādīsu pana akusalā vedanā oḷārikā, itarā sukhumā. Kusalākusalā oḷārikā, abyākatā sukhumā. Dukkhā vedanā oḷārikā, itarā sukhumā. Sukhadukkhā vā oḷārikā, itarā sukhumā. Asamāpannassa vā vedanā oḷārikā, samāpannassa sukhumā. Sāsavā oḷārikā, anāsavā sukhumā. Taṃ taṃ vā pana vedanaṃ upādāyupādāya oḷārikasukhumatā daṭṭhabbā. Akusalā vedanā kusalābyākatāhi dūre, tā ca tāya dūreti evaṃ jātisabhāvapuggalabhūmibhedato vuttanayena dūrevedanā daṭṭhabbā, kusalā vedanā kusalāya santiketi evaṃ jātiadisāmaññato santikevedanā daṭṭhabbā. Taṃ taṃ vā pana vedanaṃ upādāyupādāya vedanā dūresantike daṭṭhabbā. Evaṃ saññākkhandhādīsupi yathānurūpaṃ oḷārikasukhumatādayo veditabbāti. Ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana vibhaṅgapāḷiattakathāsu gahetabboti ayaṃ suttantabhājanīyanayo.

Abhidhammabhājanīyanaye rūpakkhandhassa tāva ekavidhādito yāva ekādasavidhā rūpakaṇḍe vuttanayena veditabbā. Vedanākkhandho pana ekavidho phassasampayutto, duvidho sahetukadukavasena, tividho kusalattikavasena, catubbidho catubhūmakavasena, pañcavidho sabhāvabhedenā, chabbidho chadvārikavasena, sattavidho sattaviññāṇasampayogavasena, aṭṭhavidho tesu kāyaviññāṇasampayuttaṃ sukhadukkhavasena dvidhā bhinditvā, navavidho tesu manoviññāṇasampayuttaṃ kusalattikavasena tidhā bhinditvā, dasavidho tesu kāyaviññāṇasampayuttaṃ duvidhā, manoviññāṇasampayuttañca tidhā bhinditvāti evaṃ sahetukadukamūlaṃ paṭhamavāraṃ vatvā puna kusalattikaṭṭhāne vedanāttikapīṭittikasanidassanattikavajjite sabbattike yojetvā yāva dasavidhā, aparepi aṭṭhārasa vārā vuttā. Yathā cettha sahetukadukamūlikā sabbattikayojanā, evaṃ hetusampayuttadukādīsu anurūpadukamūlikāpi saraṇadukapariyosānā paccekaṃ sabbattikayojanāpi veditabbāti ayaṃ dukamūlako yojanānayo. Yathā ca ekekadukena sabbattikayojanāvasena dukamūlako nayo vutto, evaṃ ekekattikena yathānurūpaṃ sabbadukayojanāvasena tikamūlako, tadubhayamissakavasena ubhatovaḍḍhanako ca nayo veditabbo. Yathā cettha vedanākkhandhe, evaṃ saññākkhandhādīsupi yathārahaṃ dukamūlakādinayā veditabbāti ayaṃ abhidhammabhājanīyanayo.

Pañhāpucchakanaye pana pañcannaṃ khandhānaṃ kati kusalā, kati akusalā, kati abyākatā, kati sukhāya vedanāya sampayuttā...pe... kati saraṇā, kati araṇāti? Rūpakkhandho abyākato, cattāro khandhā siyā kusalā, siyā akusalā, siyā abyākatā, rūpaṃ, vedanā ca vedanāttike na vattabbā, sesā tidhāpi honti, rūpaṃ nevavipākanavipākadhammadhammaṃ, siyā upādinnupādāniyaṃ, siyā anupādinnupādāniyaṃ, asaṃkiliṭṭhasaṃkilesikaṃ, sesā cattāro khandhā tīhi tikehi tidhāpi honti. Rūpaṃ avitakkaavicāraṃ, tayo khandhā tidhāpi honti, saṅkhārakkhandho tidhā ca na vattabbo ca. Rūpaṃ na vattabbā, vedanā siyā pītisahagatā, na vattabbā, tayo tidhā ca na vattabbā ca. Rūpaṃ nevadassanenanabhāvanāyapahātābbaṃ, nadassanenanabhāvanāyapahātābbaṃ, nevācayagāmināpacayagāmi,

nevasekhaṃnāsekhaṃ, parittaṃ, sesā tidhāpi honti. Parittārammaṇattike rūpaṃ anārammaṇaṃ, sesā tidhā ca na vattabbā ca. Rūpaṃ majjhimāṃ, aniyataṃ, sesā tidhāpi. Maggārammaṇattike ca rūpaṃ anārammaṇaṃ, sesā tidhāpi vā na vattabbā. Uppannātītattikesu pañcapi tidhā honti. Atītārammaṇattike rūpaṃ anārammaṇaṃ, sesā tidhā ca na vattabbā ca. Ajjhattattike pañcapi tidhā honti. Ajjhattārammaṇattike rūpaṃ anārammaṇaṃ, sesā tidhāpi na vattabbā ca. Cattāro khandhā anidassanaappaṭighā, rūpakkhandho tidhāpi hoti.

Cattāro khandhā nahetū, saṅkhārakkhandho siyā hetu, siyā na hetu. Rūpaṃ ahetukaṃ, hetuvippayuttaṃ, sesā dvidhāpi. Tayo khandhā siyā sahetukā ceva na ca hetū, siyā na vattabbā ca, saṅkhārakkhandho dvidhā ca na vattabbo ca, rūpaṃ na vattabbameva. Tathā anantaradukepi. Rūpaṃ nahetuahetukaṃ, tayo dvidhāpi, saṅkhārakkhandho dvidhā ca na vattabbo ca. Pañcapi sappaccayā, saṅkhatā, cattāro anidassanā, appaṭighā, rūpaṃ dvidhāpi. Rūpaṃ rūpī, sesā arūpino. Rūpaṃ lokiyaṃ, sesā dvidhāpi. Pañcapi kenaci viññeyyā, na ca kenaci viññeyyā ca. Cattāro no āsavā, saṅkhārā dvidhāpi, na vattabbā ca. Rūpaṃ sāsavo, āsavavippayutto, sesā dvidhāpi. Rūpaṃ sāsavā ceva no ca āsavā, tayo tathā ca na vattabbā ca. Saṅkhāro dvidhā ca na vattabbo ca. Rūpaṃ na vattabbameva, tayo siyā āsavasampayuttā ceva no ca āsavā, siyā na vattabbā, saṅkhāro dvidhā ca na vattabbo ca. Rūpaṃ āsavavippayuttaṃ sāsavañca, sesā dvidhā ca na vattabbā ca. Iminā nayena saṃyojanagocchakādīsupi yojanā veditabbā. Kevalaṃ hi parāmāsasampayuttaduke rūpaṃ parāmāsavavippayuttaṃ, tayo dvidhāpi, saṅkhāro dvidhāpi, diṭṭhivasena na vattabbo ca. Tatiye ettakameva viseso. Rūpaṃ anārammaṇaṃ, sesā sārammaṇā. Viññāṇaṃ cittaṃ, sesā no citta. Tayo cetasikā, dve acetasikā. Tayo cittasampayuttā, rūpaṃ cittavippayuttaṃ. Viññāṇaṃ na vattabbaṃ. Tathā cittasaṃsaṭṭhadukepi. Tayo cittasamuṭṭhānā, viññāṇaṃ no cittasamuṭṭhānaṃ. Rūpaṃ dvidhāpi. Tathā anantaradukadvayepi. Tayo cittasaṃsaṭṭhasamuṭṭhānā, dve no cittasaṃsaṭṭhasamuṭṭhānā. Tathā anantaradukadvayepi. Viññāṇaṃ ajjhattikaṃ, tayo bāhirā, rūpaṃ dvidhāpi. Cattāro no upādā. Rūpaṃ dvidhāpi. Pañcapi siyā upādinnā, siyā anupādinnā, no upādānā.

Kilesagocchako vuttanayova. Rūpaṃ nevadassanenanabhāvanāya pahātabbaṃ, sesā dvidhāpi. Evaṃ yāvapītidukā yojanā veditabbā.

Rūpaṃ na vedanā, na sukhā, na sukhasahagatā, sesā dvidhāpi. Tathā anantaradukepi. Rūpaṃ kāmāvacaraṃ, sesā dvidhāpi. Evaṃ yāva saraṇadukā yojanā veditabbā. Ayaṃ pañhāpucchakanayo.

Ime pana nayā vitthārato pāḷiaṭṭhakathāhi ñātabbā. Atthavinicchayo ca nesaṃ dhammasaṅgaṇīmātikatthasaṃvaṇṇanāya vuttānusārena ñātabbo. Ito paraṃ atirekaṃ avatvā apubbameva vaṇṇayissāmāti ayaṃ vibhaṅganayadassanato saṃvaṇṇanāyayo.

Idāni panettha -

Kamatōnūnādhikato, daṭṭhabbasamabhedato;
Pāḷimuttanayo ñeyyo, khandhakosallamicchatā.

Tattha kamatotī ettha uppattikkamo pahānakkamo paṭipattikkamo bhūmikkamo desanākkamoti bahuvīdhesu kamesu khandhānaṃ desanākkamova yujjati, na itare, asambhavā. Abhedena hi pañcasu khandhesu ataggāhapatitaṃ veneyyajānaṃ samūhaghanavinibbhogadassanena ataggāhato mocetukāmo bhagavā hitakāmo tassa tassa janassa sukhaḡgaḡaḡatthaṃ cakkhuādīnaṃ visayabhūtaṃ oḷārikaṃ paṭhamāṃ rūpakkhandaṃ desesi, tato iṭṭhāniṭṭhavisayasasaṃvedakaṃ oḷārikaṃ

vedanaṃ, yaṃ vedeti, taṃ sañjānātīti evaṃ vedanāvisayassa ākāraggāhikaṃ saññaṃ, saññāvasenābhisaṅkhārake saṅkhāre, tesāṃ vedanādīnaṃ nissayādhīpatibhūtaṃ viññāṇanti ayaṃ tāvettha kamo.

Anūnādhikatoti kasmā pana bhagavatā pañceva khandhā vuttā anūnā anadhikāti? Sabbasaṅkhatasabhāgekaṅgahato, attattaniyaggāhavatthussa etapparamato, aññesaṅca tadavarodhato. Anekappabhedesu hi saṅkhatadhammesu sabhāgavasena saṅgayhamānesu rūpaṃ rūpasabhāgekaṅgahavasena eko khandho hoti, vedanā vedanāsabhāgekaṅgahavasena eko khandho hoti. Esa nayo saññādīsipi, tasmā sabbasaṅkhatasabhāgekaṅgahato pañceva vuttā. Etaparamañcetaṃ attattaniyaggāhavatthu, yadidaṃ rūpādayo pañca, tasmā attattaniyaggāhavatthussa etaparamatopi pañceva vuttā. Yepi caññe silādayo pañca dhammakhandhā vuttā, tepi saṅkhārakkhandhapariyāpannattā ettheva avarodhaṃ gacchanti, tasmā aññesaṃ tadavarodhatopi pañceva vuttāti ayaṃ anūnādhikato.

Daṭṭhabbasamabhedatoti daṭṭhabbabhedato, upamābhedato ca. Tattha daṭṭhabbabhedato tāva pañcupādānakkhandhā sāmāññaṭo ukkhittāsikapaccatthikato, bhārato, khādakato, aniccadukkhaanattasaṅkhātavadhakato ca daṭṭhabbā. Visesto pana pheṇapiṇḍaṃ viya rūpaṃ daṭṭhabbaṃ, udakabubbuḷamarīcikakadalikkhandhamāyā viya yathākkamaṃ vedanādayo daṭṭhabbā. Yathā hi pheṇapiṇḍo vimaddāsaho, so ca pattathālakādiatthaṃ gahitopi tamatthaṃ na sādheti, bhijjati, evaṃ rūpampi vimaddāsahaṃ, taṅca subhādivasena gahitampi na tathā tiṭṭhati, asubhādiyeva hoti.

Yathā vā pheṇapiṇḍo anekasandhighaṭṭito bahunnaṃ udakasappāḍipāṇakānaṃ āvāso, ādito cesa badarapakkamatto hutvā anupubbavaḍḍhanako utṭhitamattopi cesa bhijjati, thokaṃ gantvāpi, samuddaṃ patvā pana avassameva bhijjati, evaṃ rūpampi chiddāvachiddaṃ anekasandhighaṭṭitaṃ asītīkimikulavokiṇṇaṃ, ādito cetāṃ kalalamattaṃ hutvā anupubbavaḍḍhanakaṃ, kalalamattepi cetāṃ bhijjati, abbudādibhāvepi āyukkhayaṃ patvā avassameva bhijjati. Evaṃ pheṇapiṇḍasadisāṃ daṭṭhabbaṃ.

Yathā pana bubbuḷo muhuttaramaṇīyo agayhupago na ciraṭṭhitikova, evaṃ vedanāpi. Yathā ca bubbuḷo udakatalaṃ, udakabinduṃ, udakajallakaṃ saṅkaḍḍhitvā puṭaṃ katvā gahaṇavātāñcāti cattāri kāraṇāni paṭicca uppajjati, evaṃ vedanāpi vatthum, ārammaṇaṃ, kilesajallaṃ, phassasaṅghaṭṭanañcāti cattāri kāraṇāni paṭicca uppajjati sā bubbuḷasadisā daṭṭhabbā.

Yathā pana marīcikā jalāsayaḍibhāvena vippalambhikā, evaṃ saññāpi niccāḍibhāvenāti marīcisadisā daṭṭhabbā. Yathā pana kadalikkhandho agayhupago bahuvaṭṭisamodhāno, evaṃ saṅkhārakkhandhopi agayhupagoniccādisāravirahito, phassāḍibahudhammasamodhāno ca hotīti so kadalikkhandhasadiso daṭṭhabbo. Yathā pana māyā asuvaṇṇarajatādirūpānipi tathā gāhāpetvā mahājanaṃ vañceti, evaṃ viññāṇampi aniccādirūpaṃ teneva cittaṇa āgacchantaṃ viya niccādito ca gāhāpetvā vañcetiṭi taṃ māyāsadisāṃ daṭṭhabbaṃ. Vuttaṅca -

“Pheṇapiṇḍūpamaṃ rūpaṃ, vedanā bubbuḷūpamā;
Marīcīkūpamā saññā, saṅkhārā kadalūpamā;
Māyūpamaṅca viññāṇaṃ, desitādiccabandhunā”ti.

Ayamettha daṭṭhabbabhedo.

Upamābhedato ca pana gilānasālūpamo rūpupādānakkhandho, gelaññūpamo

vedanupādānakkhandho, gelaññasamuṭṭhānūpamo saññupādānakkhandho, asappāyasevanūpamo saṅkhārūpādānakkhandho, gilānūpamo viññāṇupādānakkhandho. Apica cāraṇakāraṇaaparādhakāraṇakārakaaparādhikūpamā ete bhājanabhojanabyañjanaparivesakabhuñjakūpamā cāti ayamettha upamābhedo. Evaṃ pāḷimuttakavinicchayanayo ñeyyo.

Khandhavibhaṅgamātikatthavaṇṇanā niṭṭhitā.

Āyatanavibhaṅgamātikatthavaṇṇanā

Āyatanavibhaṅgamātikāya pana atthato tāva - dvādasāyatanānīti ettha āyatanato, āyānaṃ tananato, āyatassa ca nayanato āyatanāni. Cakkhurūpādīsu hi taṃtaṃdvārāmmaṇā cittacetāsikā dhammā sena sena anubhavanādinā kiccena āyatanti upaṭṭhahanti ghaṭenti vāyamanti, te ca pana āyabhūte dhamme etāni tanonti vitthārenti, idaṅca atīva āyatam saṃsāradukkham nayanteva, pavattayanatīti vuttam hoti, tasmā “āyatanāni”ti vuccanti.

Apica nivāsaṭṭhānaṭṭhena, ākaraṭṭhena, samosaraṇaṭṭhānaṭṭhena, sañjābhidesaṭṭhena, kāraṇaṭṭhena ca sāsane, loke ca “āyatana”nti vuccanti. Cakkhuādīsu hi te te cittacetāsikā dhammā tadāyattavuttitāya nivasanti, tesu ca ākarabhūtesu ākiṇṇā vatthārammaṇavasena ca samosaranti, cakkhādayova nesaṃ sañjātideso, kāraṇaṅca, tasmā nivāsaṭṭhānādinā atthena cakkhādīni āyatanānīti veditabbāni.

Cakkhāyatanantiādīsu cakkhatīti cakkhu, rūpaṃ assādeti, vibhāveti cāti attho. Rūpayatīti rūpaṃ. Vaṇṇavikāraṃ āpajjamānaṃ hadayaṅgatabhāvaṃ pakāsetīti attho. Suṇātīti sotaṃ. Sappaṭīti saddo, udāharīyatīti attho. Ghāyatīti ghānaṃ. Gandhayatīti gandho, attano vatthum sūcayātīti attho. Jīvitaṃ avhāyatīti jivhā. Rasanti taṃ sattatī raso, assādentīti attho. Kucchitānaṃ sāsavadhammānaṃ āyoti kāyo, uppattideso. Phusīyatīti phoṭṭhabbaṃ. Manatīti mano. Attano lakkhaṇaṃ dhārentīti dhammā. Cakkhu ca taṃ yathāvuttenatthena āyatanañcāti cakkhāyatanaṃ...pe... dhammā ca te āyatanañcāti dhammāyatananti ayaṃ tāvettha padattho.

Dhammabhedato panettha sabbampi viññāṇaṃ manāyatanaṃ nāma. Cetasikasukhumarūpanibbānāni dhammāyatanaṃ nāma. Sesāni suviññeyyāni. Imesu ca āyatanesu atītādibhedabhinnā, kālavinimuttā ca lokiya lokuttarā sabbe nāmarūpadhammā, paññattiyo ca saṅgahitāti veditabbā. “Jāti dvīhi khandhehi ekenāyatanena ekāya dhātuyā saṅgahitā”tiādivacanato hi rūpārūpalakkhaṇānaṃ jātijarābhaṅgānaṃ saṅkhārakkhandhadhammāyatanadhammadhātūsu saṅgahitattā itarāsampi paññattīnaṃ yathārahaṃ tattha saṅgahitabhāvo veditabboti ayamettha dhammabhedo.

Vibhaṅganayato panettha suttantabhājanīye tāva “cakkhuṃ aniccaṃ dukkhaṃ anattā vipariṇāmadhammaṃ. Rūpā aniccā dukkhā anattā vipariṇāmadhammā...pe... dhammā aniccā dukkhā anattā vipariṇāmadhammā”ti evaṃ visayivisayāyatanavasena āyatanāni vuttānīti ayaṃ suttantabhājanīyanayo.

Abhidhammabhājanīye pana pasāDavisayāyatanāni tāva “tattha katamaṃ cakkhāyatanaṃ? Yaṃ cakkhu catunnaṃ mahābhūtānaṃ upādāya pasādo”tiādinā rūpakaṇḍe vuttanayena vibhattāni. Manāyatanaṃ pana ekavidhato paṭṭhāya yāvadasavidhā vedanākkhandhe vuttanayena vibhattaṃ. Dhammāyatanaṃ pana “tattha katamaṃ dhammāyatanaṃ? Vedanākkhandho saññākkhandho saṅkhārakkhandho, yaṅca rūpaṃ anidassanaappaṭighaṃ

dhammāyatanapariyāpannaṃ asaṅkhatā ca dhātū”ti uddisīvā “tattha katamo vedanākkhandho”tiādinā vedanākkhandhādisu vuttanayena vibhattaṃ. Sukhumarūpanibbānāni rūpakaṇḍe vuttanayānevāti ayaṃ abhidhammabhājanīyanayo.

Pañhāpucchakanayaṃ pana ito paraṃ vitthārato adassetvā tikadukānaṃ ādiantehi ceva visesatthadīpakehi ca tikadukehi yojetvā dassayissāma, sesehipi tikadukehi yojanānayo khandhe vuttanayena sakkā ñātunti. Kathaṃ dvādasannaṃ āyatanānaṃ kati kusalā...pe... kati araṇāti? Dasāyatanā abyākatā, dvāyatanā siyā kusalā, siyā akusalā, siyā abyākatā. Vedanāttike dasāyatanāni na vattabbāni, manāyatanāṃ tidhāpi, dhammāyatanāṃ tidhā na vattabbañca...pe... rūpāyatanāṃ sanidassanasappaṭighaṃ, navāyatanāni anidassanasappaṭighāni, manāyatanadhammāyatanāni anidassanaappaṭighāni, ekādasāyatanāni na hetū, dhammāyatanāṃ siyā hetu, siyā na hetu...pe... ekādasāyatanāni sappaccayāni, dhammāyatanāṃ siyā sappaccayaṃ, siyā appaccayaṃ...pe... dasāyatanāni rūpaṃ, manāyatanāṃ arūpaṃ, dhammāyatanāṃ dvidhāpi...pe... dasāyatanāni araṇāni, dvāyatanāni siyā saraṇāni, siyā araṇānīti ayaṃ pañhāpucchakanayo.

Idāni pana -

Kamato tāvattato ca, tesāṃ daṭṭhabbabbhedato;
Pāḷimuttanayenettha, viññātabbo vinicchayo.

Tattha kamatotī idhāpi desanākkamova yujjati. Ajjhattikesu hi āyatanesu sanidassanasappaṭighavisayattā cakkhāyatanāṃ pākaṭanti paṭhamāṃ desitaṃ, tato anidassanasappaṭighavisayāni sotāyatanādīni. Atha vā dassanānuttariyasavanānuttariyahetubhāvato bahūpakārattā cakkhusotāyatanāni paṭhamāṃ desitāni, tato ghāṇāyatanādīni tīni, pañcannampi pana gocaravisayattā ante manāyatanāṃ, cakkhāyatanādīnaṃ gocarattā tesāṃ anantaraṃ rūpāyatanādīni. Apica viññāṇupattikāraṇavavattahānatopi ayametesāṃ kamo veditabbo. Vuttaṃ hetuṃ “cakkhuñca paṭicca rūpe ca uppajjati cakkhuviññāṇaṃ...pe... manañca paṭicca dhamme ca uppajjati manoviññāṇa”nti ayaṃ tāvettha kamo.

Tāvattatotī tāvabhāvato. Idaṃ vuttaṃ hoti - cakkhādayopi hi dhammā eva, evaṃ sati dhammāyatanamicceva avatvā kasmā dvādasāyatanāni vuttānīti ce? Chaviññāṇakāyupattiyā dvārāmmaṇavavattahānato ayametesāṃ bhedo hotīti dvādasa vuttāni. Cakkhuviññāṇavithipariyāpannassa hi viññāṇakāyassa cakkhāyatanameva uppattidvāraṃ, rūpāyatanamevārammaṇaṃ. Tathā itarāni itaresāṃ. Chaṭṭhassa pana bhavaṅgamanasaṅkhāto manāyatanekadesova uppattidvāraṃ, asādhāraṇaṅca dhammāyatanāṃ ārammaṇanti. Iti channaṃ viññāṇakāyānaṃ uppattidvārāmmaṇavavattahānato dvādasa vuttānīti ayamettha tāvattatā.

Daṭṭhabbabbhedatotī ettha pana sabbāni cetāni āyatanāni anāgamanato, aniggamanato ca daṭṭhabbāni. Na hi tāni pubbe udayā kutoci āgacchanti, napi uddhaṃ vayā kuhiñci gacchanti, atha kho pubbe udayā appaṭiladdhasabhāvāni uddhaṃ vayā paribhinnasabhāvāni, pubbantāparantavemajjhe paccayāyattavuttitāya avasāni pavattanti, tasmā anāgamanato, aniggamanato ca daṭṭhabbāni. Tathā nirīhato, abyāpārato ca. Na hi cakkhurūpādīnaṃ evaṃ hoti “aho vata amhākaṃ sāmaggīyaṃ viññāṇaṃ nāma uppajjeyyā”ti, na ca tāni viññāṇuppadanatthaṃ dvārābhāvena, vatthubhāvena, ārammaṇabhāvena vā byāpāramāpajjanti, atha kho dhammatāvesā yaṃ cakkhurūpādisāmaggīyaṃ cakkhuviññāṇādīni sambhavanti, tasmā nirīhato, abyāpārato ca daṭṭhabbāni. Apica

ajjhattikāni suñño gāmo viya daṭṭhabbāni dhuvasubhasukhattabhāvavirahitattā, bāhirāni gāmaghātakacorā viya. Tathā ajjhattikāni chapāṇakā viya daṭṭhabbāni, bāhirāni tesam gocarā viyāti ayamettha daṭṭhabbabhedo. Evaṃ pāḷimuttanayenettha viññātabbo vinicchayo.

Āyatanavibhaṅgamātikatthavaṇṇanā niṭṭhitā.

Dhātuvibhaṅgamātikatthavaṇṇanā

Dhātuvibhaṅgamātikāya pana atthato tāva - aṭṭhārasa dhātuyoti ettha vidahati, dhīyate, vidhānaṃ, vidhīyate etāya, ettha vā dhīyatīti dhātu. Lokiyā hi dhātuyo kāraṇabhāvena vavatthitā. Anekappakāraṃ saṃsāradukkhaṃ vidahanti nipphādentī, sattehi ca dhīyante dhārīyanti, dukkhavidhānamattameva cetā, etāhi ca kāraṇabhūtāhi saṃsāradukkhaṃ sattehi anuvīdhīyati, yathāvihitañca dukkhaṃ etāsveva dhīyati tṭhapīyatīti etehi atthehi yathāsambhavaṃ “dhātuyo”ti vuccanti.

Yathā vā sarīrasaṅkhātassa samudāyassa avayavabhūtesu rasasoṇitādīsu aññamaññaṃ visabhāgalakkhaṇaparicchinnesu dhātusamañña, evametesupi pañcakkhandhasaṅkhātassa attabhāvassa cakkhādīsu dhātusamañña veditabbā. Lokiyalokuttarasādhāraṇatthavasena pana attano sabhāvaṃ dhārentīti dhātuyo. Nijjīvamattānametaṃ adhivacanaṃ, tasmā yathāvuttenatthena cakkhu ca taṃ dhātu cāti cakkhudhātu. Evaṃ sesesupīti ayaṃ tāvettha padattho.

Dhammabhedato panettha āyatanesu vuttanayena veditabbo. Apica pañcadvārāvajjanasampaṭicchanadvayaviññāṇaṃ manodhātu nāma. Pañcaviññāṇamanodhātuvajjitaṃ pana sabbampi viññāṇaṃ manoviññāṇadhātu nāma. Sesaṃ suviññeyyameva.

Vibhaṅganayato panettha suttantabhājanīye tāva - “pathavīdhātu āpo tejo vāyo ākāsaṃviññāṇadhātū”ti cha dhātuyo uddisitvā ādito pañca ajjhattikabāhiravasena, pacchimā ca cha viññāṇavasena vibhattā, aparāpi “sukhadhātu dukkhasomanassadomanassupekkhāavijjādhātū”ti cha dhātuyo uddisitvā tathā tathā vibhattā, puna aparāpi “kāmadhātu byāpādavihiṃsānekkhammaabyāpādavihiṃsādhātū”ti cha dhātuyo uddisitvā, evaṃ tīhi chakkehi paccekaṃ tebhūmakā aṭṭhārasa dhātuyo sarūpato, lakkhaṇāhārato, nissayavisayapayogavinābhāvādito ca vuttāti veditabbāti ayaṃ suttantabhājanīyanayo.

Abhidhammabhājanīye pana sarūpeneva aṭṭhārasa dhātuyo uddisitvā pasāDavisayadhātuyo āyatane vuttanayena vibhattā, satta viññāṇadhātuyo pana -

“Tattha katamā cakkhuviññāṇadhātu? Cakkhuñca paṭicca rūpe ca uppajjati cittaṃ...pe... cakkhuviññāṇadhātu. Ayaṃ vuccati cakkhuviññāṇadhātu...pe... kāyaviññāṇadhātu.

“Tattha katamā manodhātu? Cakkhuviññāṇadhātuyā...pe... kāyaviññāṇadhātuyā...pe... niruddhasamanantarā uppajjati cittaṃ...pe... sabbadhammesu vā pana paṭhamasamannāhāro uppajjati cittaṃ...pe... ayaṃ vuccati manodhātu.

“Tattha katamā dhammadhātu? Vedanākkhandho saññākkhandho saṅkhārakkhandho, yañca rūpaṃ anidassanaṃ appaṭighaṃ dhammāyatanapariyāpannaṃ, asaṅkhatā ca dhātu...pe... ayaṃ vuccati dhammadhātu.

“Tattha katamā manoviññāṇadhātu...pe... manodhātuyāpi uppajjitvā
niruddhasamanantarā uppajjati cittaṃ...pe... manañca paṭicca dhamme ca
uppajjati cittaṃ...pe... ayaṃ vuccati manoviññāṇadhātū”ti -

Evaṃ vibhattā. Tattha sabbadhammesu vā pana paṭhamasamannāhāroti ettha
pañcaviññāṇavisayesu sabbadhammesūti evaṃ attho gahetabbo. Manodhātuyāpi
uppajjitvā niruddhasamanantarāti ettha pana pi-kāro sampiṇḍanattho, tasmā
manodhātuyāpi santīraṇavoṭṭhabbanādimanoviññāṇadhātuyāpīti evamattho
gahetabbo. Manañca paṭiccātiādīsu manodvāre bhavaṅgamanañceva
catubhūmakadhammārammaṇañca paṭicca sahāvajjanakajavanaṃ nibbattatīti
attho. Ayaṃ abhidhammabhājanīyanayo.

Pañhāpucchakanaye pana aṭṭhārasannaṃ dhātūnaṃ kati kusalā...pe... kati araṇāti?
Soḷasa dhātuyo abyākatā, dve dhātuyo tidhāpi honti...pe... dasa dhātuyo
nevavipākanavipākadhammadhammā, pañca dhātuyo vipākā, manodhātu siyā
vipākā, siyā nevavipākanavipākadhammadhammā, dve dhātuyo tidhāpi honti. Dasa
dhātuyo upādinupādāniyā, saddadhātuyo anupādinupādāniyā, pañca dhātuyo
siyā upādinupādāniyā, siyā anupādinupādāniyā, dve dhātuyo tidhāpi...pe... dasa
dhātuyo siyā uppannā, siyā uppādinno, saddadhātu siyā uppannā, siyā anuppannā,
siyā na vattabbā uppādinoti, cha dhātuyo tidhāpi. Dhammadhātu tidhāva...pe...
rūpadhātu sanidassanasappaṭighā, nava dhātuyo anidassanasappaṭighā, aṭṭha
dhātuyo anidassanaappaṭighā. Sattarasa dhātuyo na hetū, dhammadhātu
dvidhāva...pe... soḷasa dhātuyo araṇā, dve dhātuyo dvidhāpīti ayaṃ
pañhāpucchakanayo.

Idāni panetāsaṃ -

Kamatāvattato daṭṭhabbā, paccayānaṃ vibhāgato;
Dhātūnamidha viññeyyo, pāḷimuttavinicchayo.

Tattha kamato tāva idhāpi desanākkamova yujjati. So ca panāyaṃ
hetuphalānupubbavavatthānavasena vutto. Cakkhudhātu rūpadhātūti idaṃ hi
dvayaṃ hetu, cakkhuviññāṇadhātūti idaṃ phalaṃ. Evaṃ sabbattha. Ayaṃ tāvettha
kamo.

Tāvattato pana yā idha suttantabhājanīye tīhi chakkehi vuttā dhātuyo ceva, tesu
tesu suttābhidhammapadesesu “ābhādhātu...pe...
anekadhātunānādhātuloko”tiādina āgatā cāti aññāpi bahudhātuyo dissanti,
tāsampi vasena paricchedaṃ avatvā kasmā aṭṭhāraseva vuttāti? Tāsampi
tadantogadhattā.

Apica vijānanasabhāve viññāṇe jīvasaññīnaṃ tassā cakkhuviññāṇādibhedena
anekataṃ, cakkhurūpādipaccayāyattavuttitāya aniccatañca pakāsetvā tasmim
dīgharattānusayitajīvasaññāsamūhananattāñca aṭṭhāraseva vuttā. Kiñca bhiyyo -
veneyyajjhāsayavasena ca. Veneyyā hi arūpamūho rūpamūho ubhayamūho
tividhā honti. Tesam tiṇṇampi yathākkamaṃ nātisaṅkhepavittārato
arūpabhedavibhāvinī khandhadesanā, rūpabhedavibhāvinī āyatanadesanā,
tadubhayabhedavibhāvinī dhātudesanā sappāyāti veneyyajjhāsayavasena
aṭṭhāraseva vuttāti. Vuttañca -

“Saṅkhepavittāranayena tathā tathā hi,
Dhammaṃ pakāsayati esa yathā yathāssa;
Saddhammatejavihatam vilayaṃ khaṇena,
Veneyyasattahadayesu tamo payātī”ti.

Ayamettha tāvattatā.

Daṭṭhabbato panetā sabbāpi saṅkhatā dhātuyo pubbantāparantavivittato, dhuvasubhasukhattabhāvasuññato, paccayāyattavuttito ca daṭṭhabbā. Visesato panettha bheritalaṃ viya cakkhudhātu daṭṭhabbā, daṇḍo viya rūpadhātu, saddo viya cakkhuviññādhātu. Tathā tissopi cetā yathākkamaṃ ādāsatalamukhamukhanimittāni viya. Tathā tilayantacakkatelāni viya, adharāraṇiuttarāraṇiaggī viya ca daṭṭhabbā. Esa nayo sotadhātuādīsipi. Manodhātu pana yathāsambhavato cakkhuviññādhātuādīnaṃ purecarānucarā viya daṭṭhabbā. Dhammadhātuyaṃ pana vedanā sallasūlamiva, saññā rittamuṭṭhi viya, saṅkhārā visarukkhamiva, sukhumarūpaṃ khuracakkaṃ viya, asaṅkhatā dhātu khemantabhūmi viya ca daṭṭhabbā, manoviññādhātu pana makkaṭṭo viya, assakhaḷuṅko viya, yatthakāmanipātito vehāsakkhattadaṇḍo viya, raṅganaṭṭo viya ca daṭṭhabbā. Ayamettha daṭṭhabbatā.

Paccayānaṃ vibhāgato panettha cakkhuviññādhātuyā cakkhu nissayapaccayo, rūpaṃ ārammaṇapaccayo, kiriyāmanodhātu anantarapaccayo, tayo arūpino khandhā sahaṇāpaccayo. Evaṃ sotaviññādhātuādīsipi. Manoviññādhātuyā pana manodhātu anantarapaccayo, dhammadhātu ārammaṇapaccayo, sampayuttanissayasahaṇāpaccayoti ayaṃ paccayavibhāgo. Evaṃ viññeyyo pāḷimuttavinicchayo.

Dhātuvibhaṅgamātikatthavaṇṇanā niṭṭhitā.

Saccavibhaṅgamātikatthavaṇṇanā

Saccavibhaṅgamātikāya pana atthato tāva - cattāri ariyasaccānīti etthāyaṃ sacca-saddo anekesu atthesu dissati. Seyyathidaṃ - “saccaṃ bhaṇe na kujjheyyā”tiādīsū vācāsacce. “Sacce tṭhitā samaṇabrāhmaṇā”tiādīsū viratisacce. “Kasmā nu saccāni vadanti nānā, pavādiyāse kusalāvadānā”tiādīsū diṭṭhisacce. “Ekaṃ hi saccaṃ, na duttiyamatti”tiādīsū paramatthasacce, nibbāne ceva magge ca. “Catunnaṃ ariyasaccānaṃ kati kusalā”tiādīsū ariyasacce. Svāyamidhāpi ariyasacce vattati. Kenaṭṭhena saccāni? Tathaṭṭhena. Koyaṃ tathaṭṭho nāma? Yo paññācakkhunā upaparikkhamānānaṃ māyāva viparīto, marīcīva viṣaṃvādako, tittiyānaṃ atthā viya anupalabbhamānasabhāvo ca na hoti, atha kho bāddhanappabhavasantiyānabhūtena tacchāvīparītabhūtabhāvena ariyāñāssa gocaro hoti. Ayaṃ tathaṭṭho saccaṭṭhoti veditabbo. Vuttañca -

“Iti tacchāvīpallāsabhūtabhāvaṃ catūsipi;
Dukkhaḍḍisvavisesena, saccaṭṭhaṃ āhu paṇḍitā”ti.

Ariyāni ca tāni saccāni cāti ariyasaccāni. Ariyānīti uttamāni, ariyasaccānīti attho. Ariyehi buddhādīhi paṭivijjhitabbāni saccāni, ariyassa vā sammāsambuddhassa santakāni saccāni tena uppāditattā, pakāsītattā ca, ariyabhāvakarāni vā saccāni tesam abhisambuddhattā ariyabhāvasiddhitoti ariyasaccāni. “Dukkhaṃ ariyasacca”ntiādīsū pana du-iti ayaṃ saddo kucchite dissati. Kucchitaṃ hi puttam “duputto”ti vadanti. Kham-saddo pana tucche. Tucchaṃ hi ākāsaṃ “kha”nti vuccati. Idañca paṭhamasaccaṃ kucchitaṃ anekopaddavādhiṭṭhānato, tucchaṃ bālajanaparikkappitadhuvasubhasukhattabhāvavirahitato, tasmā kucchitattā, tucchattā ca “dukkha”nti vuccati. Sam-iti ca ayaṃ saddo “samāgamo, sameta”ntiādīsū saṃyogaṃ dīpeti. U-iti ayaṃ saddo “uppannaṃ udita”ntiādīsū

uppatthim. Aya-saddo pana kāraṇaṃ dīpeti. Idañca duttiyasaccaṃ avasesapaccayasamāyoge sati dukkhassuppatthikāraṇanti “dukkhasamudayo”ti vuccati.

Tattiyasaccaṃ pana yasmā ni-saddo abhāvaṃ, rodha-saddo cāraṇaṃ dīpeti, tasmā abhāvo ettha, etasmim vā adhigate saṃsāracāraṇasaṅkhātassa dukkhanirodhassa sabbagatisuññattā, tappaṭipakkhattā cāti “dukkhanirodha”nti vuccati, dukkhassa vā anuppādanirodhapaccayattā. Catutthaṃ pana yasmā etaṃ dukkhanirodhaṃ gacchati, sattaṃ vā taṃ gamayati ārammaṇavasena tadabhimukhattā, paṭipadā ca hoti dukkhanirodhappattiyā, tasmā “dukkhanirodhagāminī paṭipadā”ti vuccati.

Apica dukkhādīnaṃ cattāro cattāro atthā vibhattā tathā avitathā anaññathā, ye dukkhādīni abhisamentehi abhisametabbā. Yathāha -

“Dukkhassa pīḷanaṭṭho saṅkhataṭṭho santāpaṭṭho vipariṇāmaṭṭho, ime cattāro dukkhassa dukkhaṭṭhā tathā avitathā anaññathā. Samudayassa āyūhanaṭṭho nidānaṭṭho saṃyogaṭṭho palibodhaṭṭho ...pe... nirodhassa nissaraṇaṭṭho vivekaṭṭho asaṅkhataṭṭho amataṭṭho...pe... maggassa niyyānaṭṭho hetvaṭṭho dassanaṭṭho ādhipateyyaṭṭho...pe... anaññathā”ti.

Evaṃ vibhattānaṃ catunnaṃ catunnaṃ atthānaṃ vasena dukkhādīni veditabbāni. Ayaṃ tāvettha padattho.

Dhammabhedato pana taṇhāvajjitā sabbalokiyadhammā, saṃkilesikavajjitā vā dukkhasaccaṃ nāma, taṇhā pana sabbā akusalā vā lokiyakusalā vā dhammā samudayasaccaṃ nāma, nibbānaṃ nirodhasaccaṃ nāma, lokuttarakusalacittasampayuttāni aṭṭhamaggaṅgāni dukkhanirodhagāminī paṭipadā ariyasaccaṃ nāma. Imehi pana maggaṅgehi sampayuttā cittacetāsikā dhammā ceva sāmāññaphalāni cettha asaṅgahitānīti veditabbāni. Tāni hi “yadaniccaṃ taṃ dukkha”nti vacanato saṅkhāradukkhasaṅgahitānīpi. Yāya pariññāya bhagavati brahmacariyaṃ vussati tathattena na honti, dukkhaṃ ariyasaccanti na vuccanti, tāni ṭhapetvā sabbe lokiya lokuttaradhammā saṅgahitāti daṭṭhabbā. Ayaṃ dhammabhedo.

Vibhaṅganayato panettha suttantabhājanīye dukkhasaccaṃ tāva -

“Tattha katamaṃ dukkhaṃ ariyasaccaṃ? Jātipi dukkhā, jarāpi dukkhā, maraṇampi dukkhaṃ, sokaparidevadukkhadomanassupāyāsāpi dukkhā, appiyehi sampayogo dukkho, piyehi vippayogo dukkho, yampicchāṃ na labhati, tampi dukkhaṃ, saṃkhittena pañcupādānakkhandhā dukkhā”ti -

Uddisitvā vibhattaṃ. Tattha dukkhaṃ tividhaṃ hoti dukkhadukkhaṃ vipariṇāmadukkhaṃ saṅkhāradukkhanti. Tattha dukkhadukkhaṃ duvidhaṃ pariyāyadukkhaṃ nipariyāyadukkhanti. Tattha kāyikacetāsikadukkhadomanassavedanā nipariyāyadukkhaṃ nāma, tadavasesā pana dukkhadukkhassa vatthubhūtā pañcupādānakkhandhā pariyāyadukkhaṃ nāma. Sukhasomanassavedanā vipariṇāmadukkhaṃ nāma. Sabbe pana pañcupādānakkhandhā, sabbasaṅkhata vā saṅkhāradukkhaṃ nāma. Imesaṃ tiṇṇaṃ dukkhānaṃ vasena yathāyogaṃ tīsu bhavesu jātiādīnaṃ dukkhadukkhata veditabbā. Kāmabhavaṣmim hi jāti tāva sayaṃ na dukkhā, apāyagatimanussagatiādīsu pana nirayaggisantāpādimūlakāṃ, gabbhokkantikādimūlakāṃ, jighacchāpipāsādimūlakañca dukkhaṃ tassa sabbassa kāyikacetāsikadukkhassa vatthubhāvena pariyāyato dukkhanti. Tathā jarāmaraṇādayopi. Kevalaṃ jarā kāyadubbalaṭāmūlassa,

puttadārādiparibhavamūlassa ca, maraṇaṃ pana mārāṇantikavedanābhūtaṃ, nirayādigatinimittadassanāmūlassa ca dukkhassa vatthubhāvato, sokādayo sokādimūlassa kāyikacetasi kadukkhassa vatthubhāvattā ceva sayaṃ dukkhattā ca dukkhāti veditabbā. Vipariṇāmadukkhasaṅkhārādukkhata cesaṃ pasiddhāyeva. Evaṃ kāmabhava jātīādīnaṃ tīhipi dukkhehi dukkhata veditabbā. Rūpārūpabhavesu pana yasmā sokaparidevadukkhadomanassupāyāsā na santi, tasmā tattha jātīādīnaṃ vipariṇāmadukkhasaṅkhārādukkhavasena ca dukkhata veditabbā, na dukkhadukkhavasenāti ayaṃ dukkhasacce nayo.

Samudayasaccaṃ pana “kāmatanṇhā bhavatanṇhā vibhavatanṇhā”ti tattakameva uddisitvā “sā kho panesā taṇhā kattha uppajjamānā uppajjati”ti pucchitvā channaṃ channaṃ indriyavisayaviññāṇaphassavedanāsaññācetanātanṇhāvitakkavicārānaṃ visayabhūtānaṃ vasena taṇhāya “etthesā taṇhā uppajjamānā uppajjati”ti evaṃ uppattiṃ pakāsetvā vitthārato vibhattaṃ.

Nirodhasaccaṃ pana “tassā eva taṇhāya asesavirāganirodho cāgo paṭinissaggo mutti anālayo”ti vatvā puna “sā kho panesā taṇhā kattha nirujjhamānā nirujjhati”ti pucchitvā samudayasacce vuttaṇḍiyādīnaṃ vasena paṭilomato taṇhāya nirodhaṃ pakāsetvā vitthārato vibhattaṃ. Tattha asesavirāganirodhotiādīni padāni nibbānavevacanāni. Nibbānaṃ hi āgama taṇhā asesā virajjati, nirujjhati, cajiyyati, paṭinissajjiyyati, muccati, na allīyati, tasmā “asesavirāganirodho cāgo paṭinissaggo mutti anālayo”ti vuccati. Ekameva hi nibbānaṃ, nāmāni panassa sabbasaṅkhatānaṃ nāmapaṭipakkhavasena anekāni honti.

Nanu pāṭekkaṃ nibbānaṃ nāma natthi, kilesakkhayamattameva nibbānaṃ, teneva ca tāsu tāsu suttābhiddhammadesanāsu “rāgakkhayo dosakkhayo”tiādīnā vuttanti ce? Na, arahattanibbānaṃ ekatāpajjanato. Arahattampi hi “yo kho, āvuso, rāgakkhayo dosakkhayo mohakkhayo, idaṃ vuccati arahatta”nti rāgādīnaṃ parikkhayante uppannattā upacārena arahattaṃ rāgakkhayā dibhāvena vuccati, tathā rāgādīnaṃ khayahetuttā nibbānampi rāgakkhayā dibhāvena vuttanti gahetabbaṃ. Itarathā nibbānassa bahuttaṃ āpajjati rāgādīnaṃ bahunnaṃ khayassāpi bahuttā. Sabbakilesānampi khayassa ekattena paṭhamamaggena diṭṭhiādīnaṃ khaye sabbakilesakkhayo āpajjati, oḷārikattañcassa siyā tiracchānānampi uppannarāgakkhayassa pākaṭattena nibbānappattito, gotrabhūkkhaṇepi ca rāgādikkhayo hoti gotrabhuno nibbānavisayattā, maggassa pana nibbānārammaṇatā appasaṅgo. Na hi attanā khepiyamānakilesakkhayamārabba maggo uppajjati, abhāvo cassa āpajjati rāgādikkhayabhūtaṃ pana abhāvassa pakkhavasena tuccharūpatā, tassāpi bhāvattābhāvāya vivekalakkhaṇaṃ na siyā, saṅkhatatā cassa siyā. Na hi kadāci upalabbhamānaṃ asaṅkhatam bhavitumarahati sabbesampi ahētukattāpattito, saṅkhatattepi cassa na nibbānattaṃ uppattijarābhaṅgasamaṅgitāya dukkhattā, tathā ca abhāvassāpi abhāvo, anavaṭṭhānañca khīṇānampi rāgādīnaṃ puna uppajjanaṃ yesaṃ tesameva abhāvo abhāvassa vinaṭṭhattā.

Apica kāraṇantarena vā bhāve uppanne rāgādīnaṃ na kāci hāni hoti. Na hi aññassuppattiyaṃ aññaṃ vigacchati. Abhāvo bhāvassa virodhi, virodhisannidhāne ca itaraṃ vigacchatīti ce? Kimidaṃ vigamanaṃ nāma. Yadi tampi bhāvarūpaṃ, samānadosatā cassa siyā anavaṭṭhānañca, na ca atthasiddhi. Yadi tuccharūpaṃ, kiṃ paṭhamamevassa tuccharūpatāya upagatāya dūrampi gantvā upagantabbāti siddhā, rāgādikkhayabhūtaṃ nibbānassa tuccharūpatāya abhāvo, na ca abhāvo eva nibbānaṃ. Atītānāgatadosānamabhāve nibbānappattiyā abhāvato vattamānānañca abhāvo nāma. Abhāvo nāma na kilesavigamamatto, api tu

anuppattibhāvena. Accantavigamo nibbānenāpi sampādīyatīti ce? Na, tassa kāraṇabhāvā. Vipassanā kāraṇamīti ce? Na, attādivikappajanakasaṅkhatadhammadassanena vinā anattādivikappabhūtāya vipassanāya anuppattito. Yadi hi uppajjeyya, tāya sabbepi sattā vimuttā eva siyumu, no ca kadāci na puccheyya viruddhadhammadassanābhāvā. Na hi dassanaṃ vinā vikappo sambhavati, na ca attāti vikappajanakarūpādidassanameva tabbiruddhavikappajanakaṃ hoti. Buddhānañca paramparopadesena rūpādīsu vipassanāvikappo uppajjatīti ce? Na, tesampi viruddhadassanābhāvena vipassanāvikappānuppattito. Na hi yādisāya kāraṇasāmaggiyā yādisaṃ kāriyaṃ uppajjati, tādīsāya eva tabbiruddhaṃ uppajjati ahetukattappasaṅgato. Na ca viruddhadassanābhāvena ekassa vipassanāvikappajanakasāmatthiyābhāvato tādīsanaṃ paramparāyapi tabbhāvo, tadupadeso ca sambhavati. Tilakkhaṇūpadesanānantarikatāya pana buddhānaṃ nibbānasacchikiriyā siddhi, tenevassa kilesānamaccantappahānassa, vipassanopadesasāmatthiyassa ca siddhīti nibbānameva tadubhayakāraṇaṃ, nāññanti gahetabbaṃ.

Kasmā pana nibbānadassanena rāgādīnaṃ accantappahānaṃ, tilakkhaṇaṃ hoti. Na hi aññassa dassanena itararāgappahānaṃ, tilakkhaṇaṃ yuttanti? Na, asaṅkhatadassanena saṅkhatassa vā dosassa vā pākaṭattā. Diṭṭhaaccantasukhānaṃ hi vaṭṭasukhe, tannissayārammaṇādīsu ca sukhābhīmāno, vaṭṭābhirati ca pahīyati diṭṭhaparatīrassa nāvikassa nāvāyekaḍese sukhābhīmānābhiratiyo viya. Apica saṅkhatadhammesu allinā rāgādayo asaṅkhatadhamme saṅghātumu na sakkonti aggikkhandhe viya makkhikā, thale viya ca jalacarā, nibbānadassanena pahīnadosassa cittassa yāthāvato tesu saṅkhatesu tilakkhaṇadassanaṃ sambhavati bhesajjālepena vihatakācatimīrādidosassa cakkhuno ghaṭādirūpadassanaṃ viya, diṭṭhadosesu cassa saṅkhāresu na puna rāgādīnamuppattiñātā sucibhāve viya vaccakūpeti veditabbaṃ.

Kasmā pana kesañci sattānaṃ eva nibbānasacchikiriyāsambhavo, na sabbesanti? Anāḍibuddhaparamparopadesasāpekkhattā, tesañca upadesakānaṃ sabbattha sabbadā abhāvato, sotūnañca khaṇasampattiyā accantadullabhattā, cakkavālānañca anantattā, tasmā keci eva buddhuppādakāle tilakkhaṇopadesalābhena nibbānaṃ sacchikaronti, na sabbeti gahetabbaṃ.

Kathaṃ panettha rāgādīnaṃ accantavigamo nibbānena sādhiyatīti? Na tāva so, atītānāgatānaṃ tesamidāni abhāvā, pubbe ca tassa vijjamānattā, vattamānānaṃ sarasanirodhato. Kathaṃcassa tuccharūpassa nibbānassa hetutte yathāvuttadosānamavasaroṭi ce? Na, tassa bhāvarūpattā. Pubbabhāgapapaṭipattiyā hi nibbānamārabha anusayājananabhāvena uppannamaggā eva kilesānamanuppādanīrodho taduppattiyā āyatiṃ uppajjanārahānaṃ anuppattito aggisannidhāne aṅkurājanakabhāvena uppannasālikkhandhassa bījatābhāvarūpatā viya. Na hi abhāvo nāma koci paramatthato atthi, yo kāraṇena janīyati tabbiruddhakkhaṇuppādanabhāvovuppādanaṃ anekakkhaṇuppādanena khandhakārābhāvuppādanaṃ viya, tasmā kilesānaṃ anuppattinirodhasaṅkhātassa ariyamaggassa upanissayattā upanissayopacārena nibbānaṃ “asesavirāgaṇirodho”tiādīna vuttaṃ. Sarūpeneva kasmā na vuttanti ce? Abhisukhumattā, anupaladdhapubbattā ca, sukhumatā cassa bhagavato appossukkatāvacanato, ariyena cakkhunā passitabbato ca veditabbā.

Ettha pana paravādī āha - “nattheva nibbānaṃ anupalabbhanīyato”ti. Na anupalabbhaniyaṃ tassa siddhattā. Upalabbhati hi taṃ tadanurūpapaṭipattiyā ariyehi. Apica nibbānaṃ natthīti na vattabbaṃ sabbasattānaṃ

viruddhadhammānaṃ bhāvena apavaggābhāvappasaṅgato. Na ca taṃ yuttaṃ
uṇhādipaṭipakkhassa sītādino viya bhavapaṭipakkhassa nibbānassapi
avassaṃbhāvā. Vuttañca -

“Yathāpi uṇhe vijjante, aparaṃ vijjati sītalaṃ;
Evaṃ tividhaggi vijjante, nibbānaṃ icchitabbaka”nti. -

Ādi. Accantanirodha hetuno vipassanopadesassa dassanato ca attheva nibbānaṃ
taṃ vinā tassāsambhavatoti vuttovāyamattho. Tadeva purimāya koṭiyā abhāvato
appabhavaṃ, tatova ajarāmarāṇaṃ, niccañca hotīti aṇuādīnampi niccabhāvapatti
nibbānasseva niccattāti ce? Na, bhinnādhikaraṇattena hetulakkhaṇassānupapattito.
Aṇuādīnampi asaṅkhatatā iti ce? Na, asaṅkhatatāsiddhito
asaṅkhatānañcānekattānupapattito. Yadi hi asaṅkhatatā nāma bhavēyya, ekeneva
bhavitabbaṃ desakālasabhāvabhedassa kāraṇabhedakattā, bhinnasabhāvānampi
ahetukatte atippasaṅgato.

Saṅkhatēhi sabhāvabhinnassa nibbānassa kathaṃ ahētukatāti ce?
Asaṅkhatasabhāvena saṅkhatasabhāvehi bhinnassa kāraṇānapekkhattā.
Asaṅkhatatte hi samāne bhavasabhāvabhedo kāraṇabhedatā sūcayati, tasmā
ekameva niccaṃ bhavitumarahati, tañca yathāvuttayuttito, sabbaññuvacanato ca
paramatthato vijjamānaṃ nibbānameva. Vuttaṃ hetuṃ bhagavatā “atthi,
bhikkhave, ajātaṃ abhūtaṃ akataṃ asaṅkhatatā”nti. Ayaṃ dukkhanirodhasacce
nayo.

Itaraṃ pana “sammādiṭṭhi...pe... sammāsamādhī”ti uddisitvā vitthārato vibhattaṃ.
Vinicchayo panettha maggaṅgavibhaṅge āvi bhavissatīti ayaṃ
suttantabhājanīyanayo.

Abhidhammabhājanīye pana -

“Cattāri saccāni dukkhaṃ dukkhasamudayo dukkhanirodho
dukkhanirodhagāminī paṭipadā. Tattha taṇhā dukkhasamudayo. Avasesā
sāsavadhammā...pe... dukkhaṃ. Taṇhāya pahānaṃ dukkhanirodho.
Aṭṭhaṅgiko maggo dukkhanirodhagāminī paṭipadā”ti -

Vatvā aṭṭha maggaṅgāni vitthārato niddisitvā “avasesā dhammā
dukkhanirodhagāminīyā paṭipadāya sampayuttā”ti evaṃ paṭhamavāre cattāri
saccāni vibhattāni. Tāni puna aparehipi “taṇhā, avasesā ca kilesā samudayo, tathā
taṇhā, avasesā ca kilesā, avasesā ca akusalā samudayo, tathā taṇhā, avasesā ca
kilesā, avasesā ca akusalā, tīṇi ca kusalamūlāni, sāsavāni samudayo, tathā taṇhā,
avasesā ca kilesā, avasesā ca akusalā, tīṇi ca kusalamūlāni, sāsavāni, avasesā ca
sāsavakusaladhammā samudayo. Avasesā sāsavadhammā dukkhaṃ, tassa tassa
samudayassa pahānaṃ nirodho, aṭṭhaṅgiko maggo paṭipadā”ti imehi vārehi
vibhattāni. Tattha “ariyasaccāni”ti avatvā nippadesato paccayaśaṅkhātāṃ
samudayaṃ dassetuṃ “saccāni”ti vuttaṃ. Ariyasaccesu hi taṇhāva samudayo, na
itare. Na ca kevalaṃ taṇhāva dukkhaṃ samudāneti, avasesā kusālākusalāpi
paccayaṃ samudānentiye vāti tepi samudayato dassetuṃ “saccāni”tveva vuttaṃ.
Tato paraṃ yasmā aṭṭhaṅgiko maggova paṭipadāti. Sampayuttā pana phassādayo
sabbepi dhammā paṭipadā eva, tasmā taṃ nayaṃ dassetuṃ sabbasaṅgāhikavārepi
sabbāni vibhattāni. Ettha hi ariyadhaṇāneva saṅgahitāni. Sesāṃ sadisamevāti
ayaṃ abhidhammabhājanīyanayo.

Pañhāpucchakanaye pana catunnaṃ ariyasaccānaṃ kati kusalā...pe... kati araṇā?
 Samudayasaccaṃ akusalaṃ, nirodhasaccaṃ abyākataṃ, dukkhasaccaṃ tidhāpi.
 Samudayo savitakkasavicāro, nirodho avitakkaavicāro, maggo tidhāpi, dukkhaṃ
 tidhāpi, na vattabbaṃ ca. Tīṇi saccāni anidassanaappaṭighāni, dukkhaṃ tidhāpi.
 Samudayo hetu, nirodho na hetu, sesā dvidhāpi. Dve saccāni lokiyāni,
 magganirodhā lokuttarā. Samudayasaccaṃ saraṇaṃ, dve saccāni araṇāni,
 dukkhaṃ duvidhāpi. Ayaṃ pañhāpucchakanayo. Idāni panettha -

Kamatonūnādhikato, lakkhaṇādīhi suññato;
 Ñāṇakiccopamā ñeyyo, pāḷimuttavinicchayo.

Tattha kamato tāva idhāpi desanākkamova yujjati. Ettha oḷārikattā,
 sabbasattasādhāraṇattā ca suviññeyyanti dukkhasaccaṃ paṭhamam vuttaṃ, tato
 tasseva hetudassanatthaṃ samudayasaccaṃ, tato “hetunirodhā bhavanirodho”ti
 ñāpanatthaṃ nirodhasaccaṃ, tadadhigamupāyadassanatthaṃ ante maggasaccaṃ.
 Bhavasukhassādagadhitānaṃ saṃvegajananatthaṃ paṭhamam dukkhamāha, tato
 “bhavaṃ neva ahetukaṃ āgacchati, na issaranimmānādinā hoti, ito pana hoti”ti
 ñāpanatthaṃ samudayasaccaṃ, tato sahetukena dukkhena abhibhūtattā
 saṃviggamānasānaṃ tannissaraṇadassanena assāsajananatthaṃ nirodhaṃ, tato
 nirodhasampāpakaṃ magganti ayamettha kamo.

Anūnādhikato pana kasmā cattāri eva saccānīti ce? Tato aññassa asambhavato,
 aññatarassa ca anapaneyyato. Apica pavattimācikkhanto bhagavā sahetukaṃ
 ācikkhati, nivattiṇca saupāyaṃ. Iti pavattinivattitadubhayahetūnaṃ etaparamato
 cattāri eva vuttānīti ayametthānūnādhikato.

Lakkhaṇādīhi panettha lakkhaṇato bādhanaḷakkhaṇaṃ dukkhasaccaṃ,
 santāpanarasam, pavattipaccupaṭṭhānaṃ. Pabhavalakkhaṇaṃ samudayasaccaṃ,
 anupacchedakaraṇarasam, palibodhapaccupaṭṭhānaṃ. Santilakkhaṇaṃ
 nirodhasaccaṃ, accutirasam, animittapaccupaṭṭhānaṃ. Niyyāḷakkhaṇaṃ
 maggasaccaṃ, kilesapahāṇakaraṇarasam, vuṭṭhānapaccupaṭṭhānaṃ. Apica
 pavattipavattakanivattinivattakalakkhaṇāni paṭipāṭiyā, tathā
 saṅkhatataṇhāsaṅkhatadassanaḷakkhaṇāni cāti imānettha lakkhaṇāni.

Suññato panetāni yathākkamaṃ vedakakāraṇanibbutagamakābhāvato suññāni.
 Vuttaṇca -

“Dukkameva hi, na koci dukkhito,
 Kāraṇaṃ na, kiriyāva vijjati;
 Atthi nibbuti, na nibbuto pumā,
 Maggamatthi, gamako na vijjati”ti.

Atha vā -

Dhuvasubhasukhattasuññaṃ,
 Purimadvayamattasuññaṃamatapadaṃ;
 Dhuvasubhasukhaattavirahito,
 Maggo iti suññato tesu.

Nirodhasuññāni vā tīṇi. Nirodho ca sesattayasūñño. Phalasuñño vā hettha hetu
 samudayamaggesu dukkhanirodhānaṃ abhāvā pakativādīnaṃ pakati viya.
 Hetusuññaṇca phalaṃ dukkhasamudayānaṃ, nirodhamaggānaṇca asamavāyā, na
 hetusamavetaṃ hetuphalaṃ. Hetuphalasamavāyavādīnaṃ dviaṇukādīni viyāti
 ayamettha suññatā.

Ñāṇakiccatoti ettha duvidhaṃ saccañāṇaṃ anubodhañāṇaṃ, paṭivedhañāṇaṃ. Tattha anubodhañāṇaṃ lokiyaṃ, taṃ anussavādivasena nirodhe, magge ca pavattati. Paṭivedhañāṇaṃ lokuttaraṃ, taṃ saccābabodhapaṭipakkhalese khepentaṃ nirodhamārammaṇaṃ katvā kiccato cattāripi saccāni paṭivijjhati. Yaṃ panetaṃ lokiyaṃ, tattha dukkhañāṇaṃ pariyuṭṭhānābhivhavanavasena pavattamānaṃ sakkāyaditṭhiṃ nivatteti, samudayañāṇaṃ ucchedaditṭhiṃ, nirodhañāṇaṃ sassataditṭhiṃ, maggañāṇaṃ akiriyaditṭhiṃ. Dukkhañāṇaṃ vā tesu dhuvasubhasukhattabhāvarahitesu khandhesu dhuvasubhasukhattabhāvasaññāsāṅkhātāṃ phale vippaṭipattim, samudayañāṇaṃ “issarapadhānakālasabhāvādīhi loko pavattati”ti akāraṇe kāraṇābhimānappavattaṃ hetumhi vippaṭipattim, nirodhañāṇaṃ arūpalokādīsū apavaggaggāhabhūtaṃ nirodhe vippaṭipattim, maggañāṇaṃ kāmasukhallikaattakilamathānuyogappabhede avisuddhimagge visuddhimaggaggāhavasena pavattaṃ upāye vippaṭipattim nivatteti. Idamettha ñāṇakiccaṃ.

Upamāto panettha bhāro viya hi dukkhasaccaṃ daṭṭhabbaṃ, bhārādānamiva samudayasaccaṃ, bhāranikkhepanamiva nirodhasaccaṃ, bhāranikkhepanupāyo viya maggasaccaṃ. Apica rogatannidānatadupasamabhesajjehi, orimatīramahoghapārimatīrataṃ sampāpakopāyehi cāti evamādīhi yathākkamaṃ yojetvāpi etāni upamāto veditabbāni. Ayamettha upamā. Evaṃ ñeyyo pāḷimuttavinicchayo.

Saccavibhaṅgamātikatthavaṇṇanā niṭṭhitā.

Indriyavibhaṅgamātikatthavaṇṇanā

Indriyavibhaṅgamātikāya pana atthato tāva - dvāvīsati indriyānīti ettha indriyaṭṭhasambhavato indriyāni. Ko panesa indriyaṭṭho nāmāti? Indaliṅgaṭṭho, indadesitaṭṭho, indaditṭhaṭṭho, indasiṭṭhaṭṭho, indajuṭṭhaṭṭho ca, so sabbopi idha yathāyogaṃ yujjati. Kusalākusalaṃ kammaṃ indo nāma kammesu kassaci issariyābhāvato, tenevettha kammasañjanitāni tāva indriyāni attano janakakammaṃ ulliṅgenti, tena ca siṭṭhānīti indaliṅgaṭṭhena, indasiṭṭhaṭṭhena ca indriyāni. Sammāsambuddho pana paramissariyabhāvato indo, tato sabbānipetāni indriyāni bhagavatā yathābhūtaṃ pakāsītāni, abhisambuddhāni cāti indadesitaṭṭhena, indaditṭhaṭṭhena ca indriyāni. Teneva bhagavatā kānici gocarāsevanāya, kānici bhāvanāsevanāya sevītānīti indajuṭṭhaṭṭhenapi indriyāni. Apica ādhipaccasaṅkhātēna issariyaṭṭhenāpi etāni indriyāni.

Cakkhundriyantiādīsū cakkhādīnaṃ padattho heṭṭhā pakāsito. Pacchimesu pana tīsū pubbabhāge anaññātaṃ amataṃ padaṃ, catusaccadhammaṃ vā jānissāmīti evaṃ paṭipannassa uppajjanato, indriyaṭṭhasambhavato ca anaññātaññassāmīti indriyaṃ. Ājānanato aññā eva indriyanti aññindriyaṃ. Aññātāvino catūsū saccasu niṭṭhitañāṇakiccassa khīṇāsavassa indriyanti aññātāvindriyaṃ. Tattha ca pasādinriyānantaraṃ cakkhuviññādivithicittappavattiyaṃ rūpādīnaṃ niyatabhāvassa, attano tikkhamandatānuvidhānassa ca āpādanato ādhipaccaṃ veditabbāṃ. Manindriyādīnaṃ pana attano attano vijānanādilakkaṇe ādhipaccaṃ veditabbāṃ. Sesaṃ suviññeyyameva. Ayaṃ tāvettha padattho.

Dhammabhedato panettha jīvitindriyaṃ rūpārūpavasena dvidhā. Sukhindriyādīni pañca vedanābhāvato ekadhammo, tathā paññindriyādīni cattāri amohabhāvato. Sesāni pana indriyāni ekekadhammā evāti evaṃ paramatthato soḷasa dhammāva

dvāvisatindriyabhāvena desitāni. Sesāni panettha cetasikarūpanibbānāni asaṅgahitānīti ayaṃ dhammabhedo.

Vibhaṅganayato panettha suttantabhājanīyaṃ nāma na gahitaṃ. Kasmā? Suttante imāya paṭipāṭiyā dvāvisatiyā indriyānaṃ anāgatattā. Suttantasmim̐ hi katthaci dve indriyāni kathitāni, katthaci tīṇi, katthaci pañca, evaṃ pana nirantaraṃ dvāvisati āgatāni nāma natthi. Abhidhammabhājanīyepi viseso natthi.

Pañhāpucchakanaye pana dvāvisatiyā indriyānaṃ kati kusalā...pe... kati araṇāti? Anaññātaññassāmītindriyaṃ kusalaṃ, domanassindriyaṃ akusalaṃ, saddhāsatipaññāññindriyāni cattāri kusalābyākatāni, manajīvitasomanassaupekkhāvīriyasamādhindriyāni cha tidhāpi, sesāni dasa abyākatāni. Cha indriyāni siyā sukhāya vedanāya sampayuttā, siyā adukkhamasukhāya vedanāya sampayuttāti, tīṇi tidhāpi, jīvitaṃ tidhā ca na vattabbañca, dvādasindriyāni na vattabbāni eva. Tīṇi vipākāni, dve vipākadhammadhammāni, rūpindriyāni satta neva vipākanavipākadhammadhammāni, aññindriyaṃ siyā vipākaṃ, siyā vipākadhammadhammaṃ, navindriyāni tidhāpi. Navindriyāni upādinnaupādāniyāni, domanassindriyaṃ anupādinnaupādāniyaṃ, tīṇi anupādinnaupādāniyāni, nava tidhāpi. Domanassindriyaṃ savitakkasavicāraṃ, upekkhindriyaṃ tathā ca avitakkaavicārañca, nava avitakkaavicārāni, ekādasa tidhāpi. Satta rūpindriyāni ceva sukhadukkhadomanassindriyāni cāti dasa parittāni, pacchimāni tīṇi appamāṇāni, sesāni nava tidhāva. Tattha ca somanassindriyaṃ rūpāvacaravaseneva mahaggataṃ, tadavasesāni arūpāvacaravasenāpīti veditabbaṃ. Pañcindriyāni anidassanasappaṭighāni, sattarasa anidassanaappaṭighāneva.

Paññindriyādīni cattāri hetū, sesā na hetū...pe... domanassindriyaṃ saraṇaṃ, manajīvitasomanassaupekkhāvīriyasamādhindriyāni dvidhāpi, sesāni pannarasa araṇānevāti ayaṃ pañhāpucchakanayo.

Indriyesu panetesu, pāḷimuttavinicchayo;
Kamato dāni viññeyyo, tattha kosallamicchatā.

Kamatoti ayampi desanākkamova. Tattha ajjhaddhamme pariññāya ariyabhūmipaṭilābho hotīti attabhāvapariyāpannāni cakkhundriyādīni paṭhamam̐ desitāni. So manussattabhāvo yaṃ dhammaṃ upādāya “itthī”ti vā “puriso”ti vā saṅkhaṃ gacchati, “ayaṃ so”ti nidassanatthaṃ tato itthindriyaṃ, purisindriyañca. So duvidhopi jīvitindriyapaṭibaddhavuttīti ñāpanatthaṃ tato jīvitindriyaṃ. Yāva tassa pavatti, tāva etesaṃ vedayitānaṃ anivatti. Yañca kiñci vedayitaṃ, sabbam̐ taṃ sukhaṃ dukkhanti ñāpanatthaṃ tato sukhindriyādīni. Tannirodhatthaṃ pana ete dhammā bhāvetabbāti paṭipattidassanatthaṃ tato saddhādīni. “Imāya paṭipattiyā esa dhammo paṭhamam̐ attani pātubhavatī”ti paṭipattiyā amoghabhāvadassanatthaṃ tato anaññātaññassāmītindriyaṃ. Tasseva phalattā, tato anantaraṃ bhāvetabbattā ca tato aññindriyaṃ. Ito paraṃ bhāvanāya imassa adhigamo, adhigate ca pana imasmim̐ natthi kiñci uttari karaṇīyanti ñāpanatthaṃ ante paramassāsabhūtaṃ aññātāvindriyaṃ desitanti evaṃ kamato pāḷimuttavinicchayanayo viññeyyo.

Indriyavibhaṅgamātikatthavaṇṇanā niṭṭhitā.

Paccayākāravibhaṅgamātikatthavaṇṇanā

Paccayākāravibhaṅgamātikāya pana atthato tāva - avijjāpaccayātiādīsu avindiyam kāyaduccaritādiṃ vindati paṭilabhati, vindiyaṃ vā kāyasucaritādiṃ na vindati, dhammānaṃ vā yathāsabhāvaṃ aviditaṃ karoti, antavirahite vā saṃsāre satte javāpeti, avijjamānesu vā javati, vijjamānesu vā na javatīti avijjā. Paṭicca phalameti etasmāti paccayo, dhammānaṃ uppattiyā, ṭhitiyā ca upakārako dhammo. Avijjā ca sā paccayo cāti avijjāpaccayo, tasmā avijjāpaccayā. Saṅkhatamabhisāṅkharontīti saṅkhārā.

Ito paraṃ saṅkhārapaccayā viññāṇantiādīsu vuttaṃ vuttanayeneva veditabbaṃ. Avuttesu pana vijjānātīti viññāṇaṃ. Namatīti nāmaṃ, ruppatīti rūpaṃ, nāmañca rūpañca nāmarūpañca nāmarūpanti ekadesasarūpekasesanayena veditabbaṃ. Āye tanoti, āyatañca nayatīti āyatanam, chaṭṭhāyatanañca saḷāyatanañca saḷāyatananti ekasesanayena veditabbaṃ. Phusatīti phasso. Vedayatīti vedanā. Paritassatīti taṇhā. Upādiyatīti upādānaṃ. Bhavati, bhāvayati cāti bhavo. Jananaṃ jāti. Jīraṇaṃ jarā. Maranti etenāti maraṇaṃ. Socanaṃ soko. Paridevanaṃ paridevo. Dukkhaṃ dukkhayati, uppādaṭṭhitivasena dvidhā khaṇatīti dukkhaṃ. Dummanassa bhāvo domanassaṃ. Bhuso āyāso upāyāso. Sambhavantīti nibbattanti. Na kevalaṃ sokādīheva, atha kho avijjāpaccayā saṅkhārā sambhavantītiādīnā sabbapadehipi sambhavantī-saddassa yojanā kātabbā. Evaṃ hi paccayapaccayuppannavavatthānaṃ kataṃ hoti.

Evanti niddiṭṭhanayanidassanaṃ, tena avijjādīheva kāraṇehi, na issaranimmānādīhīti dasseti. Etassāti yathāvuttassa. Kevalassāti asammissassa, sakalassa vā, dukkhakkhandhassāti dukkhasamūhassa, na sattassa, na sukhasubhādīnaṃ. Samudayoti nibbatti, hotīti sambhavati. Ayaṃ tāvettha padattho.

Dhammabhedato panettha avijjāti suttantapariyāyena dukkhādīsu catūsu, abhidhammapariyāyena pubbantādīhi saddhiṃ aṭṭhasu vā ṭhānesu aññāṇaṃ. Saṅkhārā pana puññāpuññāneñjābhisaṅkhārā tayo, kāyavacīcittasaṅkhārā tayo cāti chabbidhā. Tattha aṭṭha kāmāvacarakusalacetanā, pañca rūpāvacarakusalacetanā ceti terasa cetanā puññābhisaṅkhāro nāma. Dvādasa akusalacetanā apuññābhisaṅkhāro nāma. Catasso arūpāvacarakusalacetanā āneñjābhisaṅkhāro nāma. Imesaṃ pana tiṇṇaṃ saṅkhārānaṃ eva dvārato pavattidassanattamaṃ ayaṃ saṅkhārādittiko vutto.

Aṭṭha kāmāvacarakusalacetanā ceva dvādasākusalacetanā ca kāyadvāre pavattiyaṃ kāyasaṅkhāro, vacīdvāre pavattiyaṃ vacīsaṅkhāro, etā ceva manodvāre pavattiyaṃ, manodvāre eva pavattanakā rūpārūpakusalacetanā ca cittasaṅkhāroti vuccanti. Abhiññācetanā, panettha uddhaccacetanā ca parato paṭisandhiviññāṇapaccayabhāve apanetabbāpi avijjāpaccayā sambhavato idha gahetabbāvāti ayaṃ tiko purimattikameva pavatīti atthato lokiyakusalākusalacetanāva avijjāpaccayā saṅkhārāti veditabbaṃ. Idañca suttantabhājanīyanayena, abhidhammabhājanīyanayena pana lokiyalokuttare ekekacittakkhaṇe dvādasāṅgassa paṭiccasamuppādassa gahaṇato sabbāpi cetanā saṅkhārāti veditabbaṃ. Evaṃ viññāṇanāmarūpādīsipi sabbacittasampayuttavasena ca dhammabhedo veditabbo. Suttantabhājanīyanayeneva pana dassayissāma.

Saṅkhārapaccayā viññāṇaṃ cakkhuviññāṇādichabbidham bāttiṃsalokiyaviññāṇameva hoti, lokuttarāni pana vaṭṭakathāya na yujjantīti na gahitāni. Viññāṇapaccayā nāmarūpaṃ pana sabbalokiyaviññāṇasampayuttā tayo arūpino khandhā. Rūpaṃ sabbāni bhūtopādāyarūpāni. Saḷāyatanaṃ

manacchaṭṭhāni indriyāni. Phasso cakkhusamphassādiko chavipākaphasso, tathā vedanāpi. Taṇhā rūpataṇhādibhedato chabbidho lobho. Upādānaṃ kāmupādānādito catubbidhā lobhadiṭṭhiyova. Bhavo pana duvidho kammabhavo, upapattibhavoti. Tattha kammabhavo tebhūmakakusalākusalacetanā ca taṃsampayuttā abhijjhādayo ca. Upapattibhavo pana kammābhiniḃbattā pañcapi khandhā. So pabhedato kāmarūpārūpabhavā tayo, saññā asaññā nevasaññānāsaññā bhavā tayo, ekacatupañcavokārabhavā tayoti navavidho niddiṭṭho. Jātiādīni pubbe vuttāni. Tesu jātiggaṇeṇa viññāṇanāmarūpasalāyatanaphassavedanāva gahitā tadavinābhāvato. Tathā jarāmarañaggagaṇeṇāpi tesaññeva pākabhedattā. Sokādayo pana jarāmarāṇeṇa dvādasameṇa aṅgeṇa ekasaṅkhepaṃ katvā vuttā, na viṣuṃ aṅgabhāvena. Kimatthanti ce? Bhavacakkassa avicchedadassanattamaṃ. Sokādito hi avijjā siddhā hoti avijjāvippayogato, avijjāsamuppattito ca. Jarāmarāṇabbhāhatassa hi bālasseva te sambhavanti, tehi ca avijjāya siddhāya puna avijjāpaccayā saṅkhārāti evaṃ hetuphalaparamparāya bhavacakkaṃ avicchinnaṃ, anādikamaṃ, apariyantaṃ, apariyosānañca hoti.

Yadi evaṃ, kasmā avijjā ādito vuttāti? Padhānadassanattamaṃ pana ādito vuttā. Tiṇṇaṃ hi vaṭṭānaṃ avijjā padhāno hetu tassā bhāve bhāvato, nirodhena ca nirujjhanato. Evaṃ avijjādīhi dvādasahi aṅgehi suttantabhājanīyanayena sabbe lokiyadhammāva paccayapaccayuppannabhāvena vuttāti veditabbā. Abhidhammapariyāyena pana lokuttarāpīti ayamettha dhammabhedo.

Vibhaṅganayato panettha pañhāpucchakanayo natthi, suttantabhājanīyanayāpi dhammabhede vuttanayeneva vitthārato vibhattāti veditabbo. Abhidhammabhājanīye pana -

“Avijjāpaccayā saṅkhāro, saṅkhārapaccayā viññāṇaṃ, viññāṇapaccayā nāmaṃ, nāmapaccayā chaṭṭhāyatanamaṃ, chaṭṭhāyatanapaccayā phasso, phassapaccayā vedanā, vedanāpaccayā taṇhā, taṇhāpaccayā upādānaṃ, upādānapaccayā bhavo, bhavapaccayā jāti, jātipaccayā jarāmarāṇaṃ, evametassa kevalassa dukkhakkhandhassa samudayo hoti.

“Avijjāpaccayā saṅkhāro...pe... viññāṇapaccayā nāmaṃ, nāmapaccayā phasso...pe... samudayo hoti.

“Avijjāpaccayā...pe... viññāṇapaccayā nāmarūpaṃ, nāmarūpapaccayā chaṭṭhāyatanamaṃ, chaṭṭhāyatanapaccayā phasso...pe... samudayo hoti.

“Avijjāpaccayā ...pe... viññāṇapaccayā nāmarūpaṃ, nāmarūpapaccayā salāyatanamaṃ, chaṭṭhāyatanapaccayā phasso...pe... samudayo hoti”ti -

Evaṃ paccayacatukkaṃ, puna “avijjāpaccayā saṅkhāro avijjāhetuko”tiādinā vuttanayeneva hetucatukkaṃ, puna “avijjāpaccayā saṅkhāro avijjāsampayutto”tiādinā sampayuttacatukkaṃ, puna “avijjāpaccayā saṅkhāro, saṅkhārapaccayāpi avijjā”tiādinā aññamaññapaccayacatukkanti evaṃ avijjāmūlakāni cattāri catukkāni vuttāni. Evaṃ “saṅkhārapaccayā avijjā”tiādinā saṅkhārādimūlakādiupādānamūlakapariyosānāni aṭṭhasu padesu cattāri cattāri catukkānīti bāttiṃsa catukkāni mātikaṃ katvā nikkhipitvā puna akusalakusalavipākakiriyacittesu lokiyalokuttaresu ekekasmīṃ citte yathānikkhittehi chaṭṭimsabāttiṃsamātikācatukkehi vitthārato yathānurūpaṃ paccayākāro vibhatto. Idañca yasmā na kevalaṃ ayaṃ paccayākāro nānācittesu eva hoti, ekacittepi hotiyeva. Nāpi vaṭṭacitte eva hoti, taṇhābhāvato vivaṭṭacittepi,

tasmā taṃ nippadesato ekacittakkhaṇikaṃ paccayākāraṃ dassetuṃ vuttaṃ. Teneva hettha “avijjāpaccayā saṅkhārā”ti avatvā “avijjāpaccayā saṅkhāro”ti ekavacanena vuttaṃ ekacittakkhaṇe bahucetanābhāvā. Tattha yadetaṃ paṭhamacatukkaṃ, tattha paṭhamavāro nāmarūpaṭṭhāne nāmaṃ, saḷāyatanaṭṭhāne chaṭṭhāyatanañca gahetvā rūpārūpādisabbabhavasādhāraṇavasena, ekacittakkhaṇapariyāpannadhammaggaṇavasena ca rūpaṃ chaḍḍetvā vutto rūpassa sabbabhavāsādhāraṇattā, bahucittakkhaṇikattā ca. Duttiyo nāmarūpaṭṭhāne nāmaṃ, “nāmapaccayā phasso”ti saḷāyatanaṭṭhāne phassameva gahetvā phassassa saḷāyatanaṃ vināpi paccayavisesasambhavadassanavasena ceva mahānidānasuttanayadassanavasena ca vutto. Tatiyo saḷāyatanaṭṭhāne chaṭṭhāyatanaṃ gahetvā gabbhaseyyakānaṃ aparipuṇṇāyatanaṃ, rūpabhavikādīnañca vasena vutto. Catuttho “nāmapaccayā saḷāyatanaṃ, saḷāyatanaṃ paccayā phasso”ti evaṃ itarāyatanehipi saḷāyatanaṃ visesato phassapaccayataṃva dassetvā opapātikānaṃ, paripuṇṇāyatanaṃ kāmabhavikānañca vasena vutto. Evaṃ duttiyacatukkādīsipi.

Sabbatthāpi cettha yasmā sokādayo sabbe ekacittakkhaṇe na sambhavanti, sabbasmiṃca citte, bhava ca nappavattanti, tasmā na gahitā. Jātijarāmaraṇāni panettha arūpadhammānaṃ lakkhaṇamattāni, tāni ca acittakkhaṇamattānapi samānāni cittakkhaṇe antogadhattā pariyāyato paccayuppanne katvā aṅgaparipūraṇatthaṃ gahitāni. Bhavoti cettha upādānādipaccayavirahitā cattāro arūpino khandhā, taṇhāpaccayā upādānanti ettha kāmupādānaṃ vajjetvā tiṇi upādānāni eva gahetabbāni. Dvinnampi ekalakkhaṇānaṃ dhammānaṃ ekakkhaṇe asambhavā lobhamūlavirahitesu dosamohamūlesu ceva kusalābyākatesu ca cittesu vedanāpaccayā paṭighaṃ vicikicchā uddhaccanti evaṃ taṇhāṭṭhāne yathāyogaṃ paṭighādayo tayo. Tesu vicikicchāvajjitesu ceva diṭṭhivippayuttesu ca upādānaṭṭhāne adhimokkha gahito. Vicikicchāya pana saddhiṃ adhimokkhassāpi asambhavā vicikicchāpaccayā bhavoti ca gahito. Upādānaṭṭhāne ca adhimokkha ca gahito. Lokiyānañcettha kusalābyākatānaṃ upanissayavasena avijjāpaccayatā vuttā. Lokuttarānaṃ pana yasmā appahīnāvijjo avijjāya pahānatthaṃ, paṭippassambhanatthañca lokuttaraṃ bhāveti, tasmā samatikkamanavasena avijjāpaccayatā vuttā, na sahaḷātavasena. Teneva tesāṃ niddesavāresu “tattha katamā avijjā”ti avibhajitvā “tattha katamo avijjāpaccayā saṅkhāro”ti vibhattaṃ. Kiriyaḍhammānaṃ pana kenaci pariyāyena avijjāmūlakattaṃ natthīti “saṅkhārapaccayā viññāṇa”ntiadinā saṅkhāramūlakādiko nayo vutto, na avijjāmūlako. Apica lokiyakusalādīsū tesāṃ dhammānaṃ dukkhasaccapariyāpannattā “evametassa kevalassa dukkhakkhandhassa samudayo hoti”ti evaṃ appanā katā, lokuttarakusalādīsū “evametesāṃ dhammāna”nti. Ayaṃ lokiyato lokuttarānaṃ desanāya visesoti ayaṃ abhidhammabhājanīye nayo.

Idāni paccayanayā, kārakādīhi suññato;
Mūladdhasandhisāṅkhepākāravaṭṭavibhāgato.

Vāraṇopamatopettha, gambhīranayabhedato;
Yathārahaṃ vijānīyo, pālimuttavinicchayo.

Tattha paccayanayo sāmāññato, visesato cāti duvidho hoti. Tattha tabbhāvabhāvimattatāpakāsako sāmāññato paccayanayo. Visesato pana paṭṭhāne āgatesu hetupaccayādicatuvīsatiyā paccayesu yathānurūpaṃ paccayavisesuppannamattatāpakāsako. Sā ca nesāṃ catuvīsatiyā paccayānaṃ vibhāgatā paṭṭhānamātikatthasaṃvaṇṇanāya āvi bhavissati. Tattha sāmāññato

saṅkhārādayo avijjādipaccayabhāve eva bhāvinoti veditabbā. Yassa hi catūsu saccesu, pubbantādīsu ca avijjā appahīnā hoti, so dukkhe tāva pubbantādīsu ca aññāṇena tīsu bhavesu jātijarārogamaraṇādiānekādīnavavokiṇṇaṃ puññaphalasaṅkhātāṃ saṅkhāravipariṇāmadukkhāṃ dukkhato ajānanto sukhasaññāya patthetvā tīhi dvārehi puññāneñjābhisaṅkhāre ārabhati. Samudaye aññāṇena dukkhahetubhūtesupi taṇhāparikkhāresu dukkhahetukaṃ āpāyikādidukkhāṃ, dukkhahetubhūtesu kāmūpasevanādīsu ca ādīnavaṃ apassanto sukhaḥetusaññāya ceva kilesābhībhūtatāya ca tividhepi saṅkhāre ārabhati. Nirodhe, pana magge ca aññāṇena anirodhabhūte gativisese nirodhasaññī, nirodhassa ca vā amaggabhūtesupi yaññāmaratapādīsipi nirodhamaggasaññī hutvā tividhepi saṅkhāre ārabhati. Idappaccayatāpaṭiccasamuppannesu dhammesu aññāṇena “ahetū appaccayā sattā uppajjanti, na honti paraṃ maraṇā”ti vā “attāva jānāti vā na jānāti vā, sova saṅkhāre saṅkharoti, sova paṭisandhiyaṃ uppajjati, tassa aṇuissarādayo kalalādibhāvena sarīraṃ saṇṭhāpentā indriyāni sampādentī, sova indriyasampanno phusati, vedayati, taṇhiyati, upādānādīni ca karotī”ti vā “sabbe sattā niyatisaṅgatibhavapariṇatā”ti vā vikappeti. So evaṃ avijjāya andhīkato -

“Yathāpi nāma jaccandho, naro aparīṇāyako;
Ekadā yāti maggena, ummaggenāpi ekadā.

“Saṃsāre saṃsaraṃ bālo, tathā aparīṇāyako;
Karoti ekadā puññaṃ, apuññaṃapi ekadā”ti. -

Vuttanayena tividhe saṅkhāre abhisaṅkharotīti. Kiṃ panettha ekāva avijjā saṅkhārānaṃ paccayo hoti, nanu ekasmā kāraṇā ekaṃva kāriyaṃ uppajjati, anekāṃ kāriyaṃ na uppajjati, anekasmā vā ekanti, anekasmā kāraṇā anekāṃ kāriyaṃ uppajjati? Saccāṃ, padhānattapākaṭattaasādhāraṇattadīpanatthāṃ panettha anekesu kāraṇesupi ekā avijjā eva paccayabhāvena niddiṭṭhā “phassapaccayā vedanā, semhasamuṭṭhānā ābādhā”tiādīsu viya. Avijjā hi padhāno hetu, saṅkhārānaṃ pākaṭo, asādhāraṇo ca taṇhādihetūnampi hetuttā, na vatthārammaṇādīni khīṇāsavassa tesāṃ sambhavepi saṅkhārānaṃ abhāvātī. Evaṃ tāvettha vaṭṭasaṅkhārānaṃ avijjāya eva bhāve bhāvo veditabbo. Tathā viññāṇassāpi upacitakammābhāve abhāvato, sabbattha sabbesañca sabbavipākaviññāṇuppattippasaṅgato ca saṅkhārānaṃ eva bhāve bhāvo veditabbo. Yathā cettha, evaṃ uparipi nāmarūpādīnaṃ viññāṇādibhāve bhāvo yathānurūpaṃ anubhavayuttīhi ñātābhoti ayaṃ sāmāññato paccayanayo.

Visesato pana avijjā puññābhisaṅkhārānaṃ tāva ārammaṇapaccayena, upanissayapaccayena cāti dvidhā paccayo hoti. Sā hi avijjā ārabha sammasanādivasena uppattiyaṃ kāmāvacarānaṃ, abhiññācittena samohacittassa jānanakāle rūpāvacarānañca puññābhisaṅkhārānaṃ tāva ārammaṇapaccayena paccayo hoti, avijjāsamattikkamanatthāya pana avijjāsammutiḥatāya kāmārūpabhavasampattiyo patthetvāva kāmārūpāvacarapuññāni karontassa upanissayapaccayena paccayo hoti. Apuññābhisaṅkhārānaṃ panesā avijjā ārabha rāgādīnaṃ uppajjanakāle ārammaṇādipaccayena avijjāsammutiḥatāya pāṇātipātādīni karontassa nissayapaccayena, dutiyajavanādīnaṃ anantarūpanissayāsevananattavigatapaccayehi yaṃ kiñci akusalaṃ karontassa hetusahajātaaññamaññanissayasampayuttaatthavigatapaccayehīti evaṃ anekadhā paccayo hoti, āneñjābhisaṅkhārānaṃ pana ekena upanissayapaccayeneva paccayo hoti.

Saṅkhārapaccayā viññāṇapade pana tayopi saṅkhārā viññāṇassa yathārahaṃ tīsu bhavesu paṭisandhipavattīsu kammaṇipaccayena ceva upanissayapaccayena cāti dvidhā paccayā honti. Abhidhammabhājanīyanayena saḥajātassa viññāṇassa saḥajātaaṇāmaṇṇanissayasampayuttakammatthiavigatādipaccayehi paccayā honti.

Viññāṇapaccayā nāmarūpapade pana viññāṇaṃ vipākabhūtaṃ, avipākabhūtaṃ nāmassa kevalassa vā rūpamissakassa vā paṭisandhipavattīsu saḥajātaaṇāmaṇṇanissayasampayuttavipākaāhāraindriyaatthiavigatapaccayehi yathārahaṃ navadhā, aṭṭhadhā vā paccayo hoti. Paṭisandhiyaṃ vipākaviññāṇaṃ vatthurūpassa saḥajātaaṇāmaṇṇanissayavipākaāhāraindriyavippayuttaatthiavigatapaccayehi navadhā paccayo hoti. Thapetvā pana vatthurūpaṃ sesarūpassa teheva aṇṇāmaṇṇapaccayarahitehi aṭṭhahi paccayo hoti. Abhisāṅkhāraviññāṇaṃ pana ekavokārapaṇcavokārabhavesu kammajārūpassa suttantikapariyāyena upanissayavasena paccayo hoti. Pavattiyaṃ pana sabbampi viññāṇaṃ tassa tassa nāmarūpassa yathārahaṃ paccayo hoti. Tattha arūpabhava viññāṇaṃ nāmasseva, asaṇṇibhave rūpasseva, paṇcavokārabhave nāmarūpassa paccayo hotīti veditabbaṃ. Teneva nāmaṇca rūpaṇca nāmarūpaṇca nāmarūpanti nibbacaṇaṃ katanti.

Nāmarūpapaccayā saḷāyatanapade pana nāmaṃ vipākabhūtaṃ, avipākabhūtaṃ arūpabhava chaṭṭhāyatanassa avakaṃsato saḥajātaaṇāmaṇṇanissayasampayuttavipākaatthiavigatavasena yathārahaṃ sattadhā paccayo hoti. Itaresaṃ panetaṃ paṇcannaṃ cakkhāyatanādīnaṃ paṇcavokārabhave paṭisandhiyaṃ catumahābhūtasahāyaṃ hutvā saḥajātanissayavipākavippayuttaatthiavigatavasena chadhā paccayo hoti. Kiñci panettha hetupaccayena, kiñci āhārapaccayena cāti tesaṃ vasena sabbavāresu ukkaṃsāvakaṃso veditabbo. Pavatte pana cakkhādīnaṃ paṇcannaṃ vipākamavipākampi nāmaṃ pacchājātavippayuttaatthiavigatavasena catudhā paccayo hotīti. Evaṃ tāva nāmaeva saḷāyatanassa paccayo hotīti veditabbaṃ.

Rūpaṃ pana vatthubhūtaṃ paṭisandhiyaṃ chaṭṭhāyatanassa saḥajātaaṇāmaṇṇanissayavippayuttaatthiavigatavasena chadhā paccayo hoti. Catumahābhūtarūpaṃ cakkhādīnaṃ paṇcannaṃ paṭisandhiyaṃ, pavatte ca saḥajātanissayaatthiavigatapaccayehi catudhā paccayo hoti. Rūpajīvitindriyaṃ pana indriyaatthiavigatavasena tividhā. Tathā āhāro āhāratthiavigatavasena. So ca āhārūpajīvīnaṃ pavatteyeva, no paṭisandhiyaṃ. Tāni pana paṇca cakkhāyatanādīni paṇcaviññāṇasaṅkhātassa chaṭṭhassa manāyatanassa nissayapurejātaindriyavippayuttaatthiavigatavasena chadhā paccayā honti pavatteyeva, no paṭisandhiyaṃ. Tathā paṇcaviññāṇavirahitamanāyatanassa vatthurūpaṃ nissayapurejātavippayuttaatthiavigatavasena paṇcadhā paccayo hotīti. Evaṃ rūpameva chaṭṭhāyatanassa, saḷāyatanassa ca paccayo hotīti veditabbaṃ. Khandhattayavatthurūpasāṅkhātaṃ pana nāmarūpaṃ chaṭṭhāyatanassa paṭisandhiyaṃ saḥajātaaṇāmaṇṇanissayasampayuttavippayuttavipākaatthiavigatādivasena yathārahaṃ paccayo hotīti. Evaṃ nāmaṇca rūpaṇca nāmarūpaṇca yathārahaṃ chaṭṭhāyatanassa, saḷāyatanassa ca paccayo hotīti veditabbaṃ.

Saḷāyatanapaccayā phassapade pana chaṭṭhāyatanāṃ vipākaṃ, avipākaṇca sabbattha sampayuttaphassassa saḥajātādivasena navadhā, aṭṭhadhā vā paccayo hoti. Cakkhāyatanādīni paṇca yathākkamaṃ pavatte cakkhusamphassādīnaṃ paṇcannaṃ nissayapurejātaindriyavippayuttaatthiavigatavasena chadhā, rūpāyatanādīni paṇca tesaṃ ārammaṇapurejātaatthiavigatavasena tidhā.

Manosamphassassa pana tāni, dhammārammaṇaṅca tathā ca
ārammaṇādhipatimattena cāti bahudhā paccayā honti. Evaṃ chaṭṭhāyatanaṅca
saḷāyatanaṅca chabbidhassāpi phassassa paccayo hotīti veditabbaṃ.

Phassapaccayā vedanāpade sabbopi phasso saha-jātānaṃ vedanānaṃ
sahajātāaṅṇamaṅṇanissayavipākāhārasampayuttaatthiavigatavasena aṭṭhadhā,
sattadhā vā paccayo hoti, asahajātānaṃ upanissayavasenevāti.

Vedanāpaccayā taṇhāpade vipākavedanā anusayapatitāya taṇhāya
upanissayavasena, saha-jātādivasena ca paccayo hoti. Yasmā pana -

Dukkhī sukhaṃ patthayati, sukhī bhiyyopi icchatī;
Upekkhā pana santattā, sukhamicceva bhāsītā;
Taṇhāya paccayā tasmā, honti tissopi vedanāti.

Taṇhāpaccayā upādānapade taṇhā asahajātā catunnampi upādānaṃ
upanissayavasena ceva anantarādivasena ca, saha-jātā pana
kāmapādānavajjitānaṃ tiṇṇaṃ hetusahajāta
aṅṇamaṅṇanissayasampayuttaatthiavigatavasena sattadhā paccayo hoti.

Upādānapaccayā bhavapade catubbidhampi upādānaṃ asahajātassa
sabbakammabhavassa ceva upapattibhavassa ca upanissayavaseneva paccayo
hoti, saha-jātassa pana kammabhavassa hetusahajātādivasena paccayo hoti.

Bhavapaccayā jātipade bhavoti kammabhavova adhippeto, so ca jātiyā
kammappaccayaupanissayapaccayavasena dvidhā paccayo hoti.

Jātipaccayā jarāmarāṇādipade jāti pana jarāmarāṇānaṃ, sokādīnaṅca
tabbhāvabhāvībhāvamattato suttantikanayena upanissayakoṭiyāva paccayo hotīti
ayaṃ tāvettha paccayanayo.

Kāra-kādīhi suṅṅato panete avijjādayo dvādasa dhammā yasmā evaṃ
paccayapaccayuppannabhāvena aṅṇamaṅṇaṃ paṭibaddhā aṅṇanirapekkhā hutvā
avicchinna anādikā pavattanti, tasmā tato aṅṇena brahmādinā kāra-kena,
pakatīṇukālādīhetunā vā kāra-kavedakarūpena paraparikkappitena attanā vā rahitā.
Na cete attā, na attani, na attavanto, suṅṅā ete attena vā attaniyena vā
dhuvabhāvena vā subhabhāvena vā sukhabhāvena vāti ayaṃ kāra-kādīhi suṅṅatā.

Mūladdhasandhisāṅkhepākāra-vaṭṭavibhāgatoti ettha mūlato tāva avijjā, taṇhā cāti
dve dhammā mūlanti veditabbā. Addhato panettha avijjā, saṅkhārāti dve aṅgāni
atīto addhā, viññāṇādīni bhavāvasānāni aṭṭha paccuppanno addhā, jāti ceva
jarāmarāṇaṅcāti dve anāgato addhāti tayo addhā veditabbā. Sandhito pana
saṅkhārānaṃ, paṭisandhiviññāṇassa ca antarā eko hetuphalasandhi, vedanāya ca
taṇhāya ca antarā eko phalahetusandhi, bhavassa ca jātiyā ca antarā eko
hetuphalasandhi cāti tayo sandhī veditabbā. Saṅkhepato pana sandhīnaṃ
ādi-pari-yosānavavatthitā cattāro saṅkhepā honti. Seyyathidaṃ - avijjāsaṅkhārā eko
saṅkhepo, viññāṇanāmarūpasalāyatana-phassavedanā dutiyo, taṇhupādānabhavā
tatiyo, jātijarāmarāṇāni catutthoti evaṃ cattāro saṅkhepā veditabbā.

Ākārato panettha -

Atīte hetuyo pañca, idāni phalapañcakaṃ;
Idāni hetuyo pañca, āyatīṃ phalapañcakanti. -

Evaṃ vīsati ākāra honti.

Ettha hi sarūpato vuttā avijjāsaṅkhārā, tesam gahaṇena tadavinābhāvato gahitā taṇhupādānabhavāti ime pañca dhammā atīte hetuyo nāma, sarūpato vuttā viññāṇādayo pañca dhammā idāni phalapañcakaṃ nāma, sarūpato pana vuttā taṇhupādānabhavā, tesam gahaṇena tadavinābhāvato gahitā avijjāsaṅkhārāti ime pañca idāni hetuyo nāma. Jātiādiapadesena vuttā viññāṇādayo pañca dhammā āyatim phalapañcakaṃ nāmāti evaṃ vīsati ākāra veditabbā. Vaṭṭato panettha saṅkhārabhavā kammavaṭṭaṃ, avijjātaṇhupādānā kilesavaṭṭaṃ, sesāni vipākavaṭṭanti tīṇi vaṭṭāni honti. Yāva ca tesu kilesavaṭṭaṃ ariyamaggena na upacchijjati, tāva idaṃ bhavacakkaṃ anupacchinnaṃ pavattatīti ayamettha mūladdhasandhisāṅkhepākāraavaṭṭavibhāgo.

Vāraṇopamatoti ettha vāraṇato tāva - “avijjāpaccayā saṅkhārā”ti idamahetukavisamahetukadassananivāraṇaṃ, “saṅkhārapaccayā viññāṇa”nti ucchedaattasaṅkantidassananivāraṇaṃ, “viññāṇapaccayā nāmarūpa”nti attāti parikappitavatthubhedadassanato ghanasaññānivāraṇaṃ, “nāmarūpapaccayā saḷāyatana”ntiādi attā passati...pe... vijjānāti phusati, vedayati, taṇhiyati, upādiyati, bhavati, jāyati, jīyati, mīyatīti evamādidassananivāraṇanti idamettha micchādassananivāraṇaṃ.

Upamāto panettha andho viya avijjā, tassa upakkhalanaṃ viya saṅkhārā, patanaṃ viya viññāṇaṃ, tena gaṇḍapātubhāvo viya nāmarūpaṃ, tassa gaṇḍabhedapīḷakā viya saḷāyatanaṃ, tassa saṅghaṭṭanaṃ viya phasso, tajjanitadukkhaṃ viya vedanā, dukkhassa paṭikārābhilāso viya taṇhā, asappāyaggahaṇaṃ viya upādānaṃ, asappāyālepanaṃ viya bhavo, tena gaṇḍavikārapātubhāvo viya jāti, tabbikārabhedo viya jarāmaraṇaṃ. Yathāsabhāvadassananivāraṇādito vā ete avijjādayo akkhipaṭalādi upamāhipi veditabbāti ayamettha upamā.

Gambhīranayabhedatoti ettha gambhīrabhedo tāva imesaṃ avijjādīnaṃ paccekaṃ dhammatthadesanāpaṭivedhagambhīratā veditabbā. Ime hi avijjādayo dhammā yenākārena yadavatthā ca saṅkhārādīnaṃ phalānaṃ paccayā honti, so nesaṃ paccayaṭṭho duravabodhato gambhīroti ayamettha dhammagambhīratā. Dhammoti hetu “hetumhi ñāṇaṃ dhammapaṭisambhidā”ti vacanato. Jarāmaraṇādīnaṃ phalānaṃ jātiādīhi paccayehi sambhūtasamudāgataṭṭho duravabodhato gambhīroti ayaṃ atthagambhīratā. Atthoti phalaṃ “hetuphale ñāṇaṃ atthapaṭisambhidā”ti vacanato. Tesam pana hetūnaṃ, phalānañca tena tenākārena aviparītato desanāpi sabbaññutaññāṇasseva gocarato gambhīrāti ayaṃ desanāgambhīratā. Yo panesaṃ avijjāsaṅkhārādīnaṃ adassanāyūhanādisabhāvo, so mandapaññehi duppariyogāhattā gambhīroti ayaṃ paṭivedhagambhīratāti ayamettha gambhīrabhedo.

Nayabhedo panettha ekattanayo nānattanayo abyāpāranayo evaṃdhammatānayo ti imesaṃ catunnaṃ atthanayānaṃ vasena veditabbo. Tattha hi “avijjāpaccayā saṅkhārā, saṅkhārapaccayā viññāṇa”nti evaṃ bījassa aṅkurādibhāvena rukkhabhāvappatti viya santānānupacchedo ekattanayo nāma. Yaṃ sammā passanto hetuphalasambandhena santānānupacchedāvabodhato ucchedadiṭṭhiṃ pajahati, micchā passanto hetuphalasambandhena pavattamānassa santānānupacchedassa ekattaggahaṇato sassatadiṭṭhiṃ upādiyati.

Avijjādīnaṃ pana yathāsakaṃ lakkhaṇavavatthānaṃ nānattanayo nāma. Yaṃ sammā passanto navanavānaṃ uppādadassanato sassatadiṭṭhiṃ pajahati, micchā passanto ekasantānapatitassa bhinnasantānasseva nānattaggahaṇato ucchedadiṭṭhiṃ upādiyati.

Avijjāya pana “saṅkhārā mayā uppādetabbā, saṅkhārānaṃ vā viññāṇaṃ amhehi”ti evamādi byāpārābhāvo abyāpāranayo nāma. Yaṃ sammā passantokāraṇakassa abhāvābodhato attadiṭṭhiṃ pajahati, micchā passanto yo asatipi byāpāre avijjādīnaṃ sabhāvanīyamasiddho hetubhāvo, tassa aggahaṇato akiriyadiṭṭhiṃ upādiyati.

Avijjādīhi pana kāraṇehi saṅkhārādīnaṃ yeva sambhavo khīrādīhi dadhiādīnaṃ viya, na aññesanti ayaṃ evaṃ dhammatānayo nāma. Yaṃ sammā passanto paccayānurūpato phalābodhato ahetukadiṭṭhiṃ, akiriyadiṭṭhiṃca pajahati, micchā passanto paccayānurūpaṃ phalappavattiṃ aggahetvā yato kutoci yassa kassaci asambhavaggahaṇato ahetukadiṭṭhiṃ ceva niyatavādaṃca upādiyatīti ayamettha nayabhedoti evaṃ vijānīyo pālimuttavinicchayo.

Paccayākāravibhaṅgamātikatthavaṇṇanā niṭṭhitā.

Satipaṭṭhānavibhaṅgamātikatthavaṇṇanā

Satipaṭṭhānavibhaṅgamātikāya pana atthato tāva - cattāroti gaṇanaparicchedo, tena na tato heṭṭhā, na uddhanti dīpeti. Satipaṭṭhānāti ettha dve satipaṭṭhānā satigocaropi satipi. “Catunnaṃ, bhikkhave, satipaṭṭhānānaṃ samudayaṃca atthaṅgamaṃca desessāmi”ti dīsu hi satigocaro “satipaṭṭhāna”nti vuccati, tassattho patitṭhāti tasminti paṭṭhānaṃ, kā patitṭhāti? Sati. Satiyā paṭṭhānaṃ satipaṭṭhānaṃ. Padhānaṃ ṭhānanti vā paṭṭhānaṃ, satiyā paṭṭhānaṃ satipaṭṭhānaṃ. “Cattāro satipaṭṭhānā bhāvitā bahulīkatā satta bojjhaṅge paripūrenti”ti dīsu pana sati. Tassattho patitṭhātīti paṭṭhānaṃ, upaṭṭhāti okkantitvā pakkhanditvā pavattatīti attho. Satiyeva paṭṭhānatthena satipaṭṭhānaṃ. Atha vā saraṇaṭṭhena sati, sā ca upaṭṭhānatthena paṭṭhānanti satipaṭṭhānaṃ, idamidha adhippetam. Yadi evaṃ, kasmā satipaṭṭhānāti bahuvacanaṃ kataṃ? Satiyā bahuttā. Ārammaṇabhedena hi bahukā tā satiyō.

Idhāti imasmiṃ sāsane, tena ajjhataḍḍhasena sabbappakāracatucattālīsavidhasatipaṭṭhānanibbattakassa puggalassa nissayabhūtaṃ sāsanaṃeva, nāññaṃ sāsanaṃ dīpeti. Vuttaṃ hetam “idheva, bhikkhave, samaṇo...pe... suññaṃ parappavādā samaṇehi aññehi”ti.

Bhikkhūti saṃsāre bhayaṃ ikkhanako. Tena kiñcāpi bhagavato devaloke nisīditvā satipaṭṭhānaṃ desentassa santike devagaṇaṃ muñcitvā ekabhikkhupi nisinno nāma natthi, tathāpi devo vā hotu manusso vā gahaṭṭho vā pabbajito vā, saṃsāre bhayanti sammā ikkhamāno yathānusiṭṭhaṃ paṭipajjamānova bhikkhu nāma hoti, nāñnoti dasseti. Yathāha “alaṅkato cepī”ti.

Ajjhattanti niyakajjhataṃ. Kāyeti ettha āyanti tatoti āyo. Ke āyanti? Kucchitā kesādayo, iti kucchitānaṃ āyoti kāyo. Atha vā aṅgapaccaṅgānaṃ, kesādīnaṃca samūhaṭṭhenapi kāyo, rūpakāyo, tasmīṃ attano kāyeti attho. Kāyānupassīti kāyaṃ anupassanasīlo. “Kāye”ti ca vatvā puna “kāyānupassī”ti dutiyakāya-ggahaṇaṃ “evaṃ na kāye aṅgapaccaṅgavinimuttaekadhammānupassī, nāpi kesalomādivinimuttaitthipurisānupassī, na ca bhūtopādāyavinimuttaekadhammānupassī, atha kho rathasambhāranagarāvayavakadalikkhandhavibhāgānupassako viya yathākkamaṃ aṅgapaccaṅgakesādibhūtopādāyasamūhānupassī evā”ti dassanatthaṃ kataṃ. Tathā hettha yathāvuttadhammasamūhavinimutto itthipurisādiko, añño vā koci dhammo na dissati, yathāvuttadhammasamūhamattheyeva pana bālā tathā tathā subhādito ca micchābhīnivesaṃ karonti, ayaṃ pana yogī tattha kāyānupassī eva aniccadukkhaanattāsubhānupassī evāti vuttaṃ hoti. Atha vā yvāyaṃ

mahāsatiṭṭhāne assāsapassāsādiko cuddasavidho kāyo vutto, tassa sabbassa imasmiṃyeva kāye anupassanato “kāye kāyānupassī”ti evamādināpi attho daṭṭhabbo.

Viharatīti iriyati, catūsu iriyāpathesu ekenāgataṃ sarīrabādhanam aññena iriyāpathena vicchinditvā apatamānaṃ attabhāvaṃ harati, pavattetīti attho. Bahiddhā kāyeti parassa kāye. Ajjhatabhiddhā kāyeti kālena attano, kālena parassa kāye. Kālena hi ajjhatabhiddhākāyesupi ekasmiṃ khaṇe kāyānupassanā uppajjati, paguṇakammaṭṭhānassa pana aparāparaṃ sañcaraṇakālo ettha kathito. Ātāpīti kāyapariggāhakavīriyena vīriyavā. So hi yasmā kilesānaṃ ātāpanato ātāpo vuccati vīriyaṃ, so cassa atthi, tasmā ātāpīti vuccati. Sampajānoti kāyapariggāhakena sampajāññena samannāgato. Satimāti kāyapariggāhikāya satiyā samannāgato. Ayaṃ pana yasmā satiyā ārammaṇaṃ pariggahetvā paññāya anupassati, vīriyena ca antarā vosānaṃ nāpajjati, tasmā yesaṃ dhammānaṃ ānubhāvena taṃ satipaṭṭhānaṃ sampajjati, tesaṃ dassanattaṃ “ātāpī sampajāno satimā”ti idaṃ vuttanti veditabbaṃ.

Iti kāyānupassanāsatiṭṭhānaṃ, sampayogaṅgañca dassetvā idāni pahānaṅgaṃ dassetuṃ “vineyya loka abhijjhādomanassa”nti vuttaṃ. Tattha vineyyāti tadanāgavinayena vā vikkhambhanavinayena vā vinayitvā. Loketi yvāyaṃ ajjhattādibhedo kāyo vutto, sveva idha lujjanapalujjanaṭṭhena loko nāma. Vibhaṅge pana yasmā rūpakāye pahīnaabhijjhādayo vedanādīsipi pahīyanti eva, tasmā pañcapi upādānakkhandhā “loko”ti vuttaṃ. Tasmīṃ loka abhijjhādomanassasaṅkhātāṃ kāmaccchandabyāpādaṃ vineyyāti sambandho. Imassa ca nīvaraṇesu balavadhammadvayassa pahānadassanena sesanīvaraṇānampi pahānaṃ vuttaṃyevāti veditabbaṃ. Visesena cettha abhijjhādomanassavinayena yathākkamaṃ kāyasampattivipattimūlānaṃ anurodhavirodhānaṃ, attaabhiratitadasubhākārādibhāvanānabhiratīnaṃ, abhūtaguṇapakkepabhūtadosāpanayanānañca pahānaṃ vuttaṃ, tena yogāvacarassa yogānubhāvanibbattaphalaṃ, yogasamatthatā ca dīpitā hoti.

Ajjhattaṃ vedanāsūtiādīsipi ajjhattādīni vuttanayena veditabbāni. Ettha pana vedanāti tisso vedanā lokiyā, tathā cittaṃ, dhammā ca, tesaṃ vibhāgo vibhaṅganaye āvi bhavissati. Kevalaṃ panettha yathā vedanādayo anupassanto vedanādiānupassī nāma hoti, so nayo dassetabbo. Seyyathidaṃ - vedanāsu tāva sukhā vedanā dukkhato, dukkhā sallato, itarā ca aniccato anupassitabbā. Yathāha -

“Yo sukhaṃ dukkhato adda, dukkhamaddakkhi sallato;
Adukkhamasukhaṃ santaṃ, addakkhi naṃ aniccato”ti.

Sabbā eva etā dukkhato anupassitabbā “yaṃ kiñci vedayitaṃ, taṃ dukkhasminti vadāmī”ti vacanato. Evaṃ anupassanto pana aniccādisattānupassanāvasena vā anupassantopi “imaṃ vedanaṃ ko vedayati, kassāyaṃ vedanā, kiṃ kāraṇāyaṃ vedanā”ti upaparikkhitvā “na koci sattādiko vedayati, na kesañci sattādīnaṃ vedanā, vatthārammaṇādikāraṇā panāyaṃ vedanā uppajjati”ti anupassantopi vedanānupassī nāma hoti. Atha vā sukhādīnaṃ uppattikkhaṇe dukkhādīnaṃ asambhavā aniccā addhuvā vipariṇāmadhammāti evaṃ vā anupassanto vedanānupassī nāma hoti. Imināva nayena pāḷinayānusārena sesacittadhammānampi anupassanākāro veditabbo. Visesato panettha cittesu aniccatāvasena, dhammesu anattatāvasena ca anupassanto cittānupassī, dhammānupassī ca nāma hotīti veditabbaṃ. Sesaṃ suviññeyyameva. Ayaṃ tāvettha padattho.

Dhammabhedo panettha natthi, saraṇavasena ca ekāva sati ārammaṇavasena

“cattāro satipaṭṭhānā”ti vuttāti.

Vibhaṅganayato panettha suttantabhājanīye tāva ajjhatabhiddhātadubhayakāye kesādikoṭṭhāsabhāvanāvasena paṭhamam satipaṭṭhānam vitthāritam. Tathā ajjhattādīsu paccekam sāmisanirāmisavasena duvidhānam sukhadukkhaadukkhamasukhavedanānam vasena dutiyam, sarāgavītarāgasadosavītadosasamohavītamohasamkhittavikkhittamahaggataamah aggasauttarānuttarasamāhitāsamāhitavimuttāvimuttabhedato soḷasavidhehi cittapajānanavasena tatiyam, pañcanīvaraṇānam, sattabojjhaṅgānañca sambhavāsambhavauppādapahānapahīnānupattibhāvanāpāripūrihetujjhānavasena a catuttham satipaṭṭhānam vitthāritam. Ayam suttantabhājanīyanayo.

Abhidhammabhājanīye pana tāva “cattāro satipaṭṭhānā. Idha bhikkhu kāye kāyānupassī viharati vedanāsu...pe... dhammesu dhammānupassī viharatī”ti evam mātikam ṭhapetvā dhammasaṅgaṇiyam vuttanayassa vitthāresu aṭṭhasu lokuttaracittesu sampayuttasativaseneva vitthārato vibhattā.

Pañhāpucchakanayepi catunnam satipaṭṭhānānam kati kusalā...pe... kati araṇā? Siyā kusalā, siyā abyākatā...pe... anupādinnaanupādāniyāva, asaṃkiliṭṭhaasaṃkilesikāva...pe... anidassanaappaṭighāva. Na hetū ahetukāva...pe... anuttarā araṇāvāti lokuttaravaseneva vibhattā. Sammāsambuddhena hi suttantabhājanīyasmiññeva lokiya lokuttaramissakā satipaṭṭhānā kathitā, abhidhammabhājanīyapañhāpucchakesu pana lokuttarāyeva. Tesu ca lokiya nānācittesu eva labbhanti. Aññeneva hi citta kāyam paggaṇhanti, aññena vedanādayoti. Lokuttarā pana cattāropi maggakkhaṇe ekacittēyeva labbhanti. Ekasmiñhi maggacittakkhaṇe ārammaṇato nibbānārammaṇā ekāva sati kāyādīsu subhasukhaniccaattavipallāsasamucchedakatāya catukiccasādhanaṭṭhena cattāropi nāmāni labhatīti ayamettha vibhaṅganayo.

Kamato satipaṭṭhāne, anūnādhikatopi ca;
Pāḷimuttanayo ñeyyo, tattha kosallamicchatā.

Tattha kamato tāva ayampi desanākkamova, sopi pākaṭāpākaṭavasena vutto. Imāsu hi rūpakammaṭṭhānam pākaṭanti paṭhamam kāyānupassanā vuttā. Tato arūpakammaṭṭhānam. Tatthāpi ārammaṇam anubhavantī uppajjamānā vedanā pākaṭāti anantarā vedanānupassanā, tato ārammaṇam vijānantaṃ viññāṇam pākaṭanti cittānupassanā, citte pākaṭe tannissitā sukhumāpi dhammā pākaṭā hontīti ante dhammānupassanā vuttā. Ayam tāvettha kamo.

Anūnādhikatoti ettha pana kasmā bhagavatā cattārova satipaṭṭhānā vuttā, anūnā anadhikāti? Taṇhācaritadiṭṭhacaritasamathayānikavipassanāyānikānam mandatikkhavasena dvidhā pavattānam visuddhimaggavasena. Mandassa hi taṇhācaritassa oḷārikam kāyānupassanāsatipaṭṭhānam visuddhimaggo, tikkhassa sukhumam vedanānupassanāsatipaṭṭhānam, diṭṭhacaritassāpi mandassa nātippabhedagataṃ cittānupassanāsatipaṭṭhānam, tikkhassa atippabhedagataṃ dhammānupassanāsatipaṭṭhānam visuddhimaggo. Samathayānikassa ca mandassa akicchena adhigantabbanimittaṃ paṭhamam satipaṭṭhānam visuddhimaggo, tikkhassa dutiyam, vipassanāyānikassāpi mandassa tatiyam, tikkhassa catuttham visuddhimaggoti veneyyajjhāsayato cattāro vuttā.

Subhasukhaniccaattabhāvavipallāsappahānattham vā caturoghayogāsavagantaupādānaagatippahānatthampi catubbidhāhārapariññatthañca cattārova vuttā, anūnā anadhikāti ayamettha anūnādhikatā. Evam pāḷimuttanayo ñeyyo.

ṭhiti nāmāti ayaṃ tāvettha padattho.

Dhammabhedo panetthāpi ekasseva vīriyassa kiccabhedato catudhā vuttāti ayamettha pāḷimuttavinicchayo.

Vibhaṅganayato pana suttantabhājanīye tāva cattāro sammappadhānā lokiyalokuttarakusalacittasampayuttavīriyavasena akusalādipadehi saddhiṃ vitthārato vibhattā. Abhidhammabhājanīyapañhāpucchakesu panete lokuttarakusalacittasampayuttavaseneva vibhattā, phalacittasampayuttā pana na gahitā. Teneva pañhāpucchake “kusalā eva, vipākadhammadhammā eva, apacayagāminova, sekhāvā”tiādina vuttā. Seso panettha vinicchayo satipaṭṭhāne vuttanayānusārena veditabbo.

Sammappadhānavibhaṅgamātikatthavaṇṇanā niṭṭhitā.

Iddhipādavibhaṅgamātikatthavaṇṇanā

Iddhipādavibhaṅgamātikāya pana cattāro iddhipādāti ettha ijjatīti iddhi, samijjhati nipphajjatīti attho, iddhi eva pādo iddhipādo, iddhikoṭṭhāsoti attho. Ijjhanti vā etāya sattā iddhā vuddhā ukkaṃsagatā hontītipi iddhi, pajjanti etenāti pādo, patiṭṭhā adhigamūpāyoti attho, iddhiyā pādo iddhipādo.

Chandasamādhipadhānasaṅkhārasamannāgatanti ettha chandahetuko, chandādhiko vā samādhī chandasamādhī, kattukamyatāchandaṃ adhipatiṃ karitvā paṭiladdhasamādhissetaṃ adhivacanaṃ. Padhānabhūtā saṅkhārā padhānasaṅkhārā, catukiccasādhakassa sammappadhānavīriyasetaṃ adhivacanaṃ. Samannāgatanti tena chandasamādhinā, padhānasaṅkhārena ca upetaṃ. Iddhipādanti yathāvuttatthena “iddhī”ti saṅkhyāṃ gatānaṃ upacārajjhānādikusala-cittasampayuttānaṃ chandasamādhipadhānasaṅkhārānaṃ adhiṭṭhānaṭṭhena pādabhūtasacittacetāsikarāsiṃ. Bhāvetīti vaḍḍheti, attano santāne punappunaṃ janetīti attho. Iminā nayena sesesupi attho veditabbo. Tattha vīmaṃsāti paññā. Sesaṃ padato suviññeyyameva.

Atthato panettha tena kiṃ kathitaṃ? Catunnaṃ bhikkhūnaṃ matthakappattaṃ kammaṭṭhānaṃ kathitaṃ. Yathā hi catūsu amaccaputtesu ṭhānantaraṃ patthetvā vicarantesu eko upaṭṭhānena, eko sūrabhāvena, eko jātisampattiyā, eko mantabalenāti evaṃ te paccekakāraṇena rājānaṃ ārādhetvā ṭhānantaraṃ pāpuṇanti, evaṃ bhikkhūpi chandavīriyacittavīmaṃsāsu ekekaṃ jeṭṭhaṃ dhuraṃ pubbaṅgamaṃ katvā lokuttaradhammanibbattakā honti. Ettha ca chando samādhī padhānasaṅkhāro ti tayo dhammā iddhīpi honti iddhipādāpi, sesā pana sampayuttā cattāro khandhā iddhipādā eva. Evaṃ sesādhipatīyuttacittesupi iddhipādāti veditabbā.

Apica jhānavipassanāsu pubbabhāgo iddhipādo. Yo paṭilābho, sā iddhi. Paṭhamajjhānādīnaṃ hi pubbabhāgaparikammāni iddhipādo nāma, paṭhamajjhānādayo iddhi nāma. Paṭhamamaggādīnaṃ pubbabhāgavipassanā iddhipādo nāma, paṭhamamaggādayo iddhi nāma. Paṭilābhavasenāpi dīpetuṃ vaṭṭati. Paṭhamajjhānādayo hi paṭhamamaggādayo ca iddhipādo nāma, dutiyajjhānādayo, dutiyamaggādayo ca iddhi nāmāti ayaṃ tāvettha padattho.

Dhammabhedo panettha vibhaṅganayeneva pākaṭo bhavissati. Tattha hi suttantabhājanīye tāva chandādīnaṃ padānaṃ vibhaṅgaṃ vatvā ante “iddhipādoti tathābhūtaṃ vedanākkhandho...pe... viññāṇakkhandho. Iddhipādaṃ bhāvetīti te dhamme āsevati bhāveti bahulīkaroti, tena vuccati iddhipādaṃ bhāvetī”ti evaṃ sabbe lokiyalokuttaradhammā iddhipādoti vuttā.

Abhidhammabhājanīye pana chandādīni padāni vibhajitvā ante “iddhipādoti tathābhūtaṃ phasso...pe... paggāho avikkhepo”ti evaṃ sabbe lokuttarakusaladhammā iddhipādāti vatvā puna “chandiddhipādo vīriyiddhipādo cittiddhipādo vīmaṃsiddhipādo”ti mātikaṃ ṭhapetvā “tattha katamo chandiddhipādo? Idha bhikkhu yasmiṃ samaye lokuttaraṃ jhānaṃ bhāveti...pe... yo tasmīṃ samaye chando chandikatā...pe... ayaṃ vuccati chandiddhipādo”tiādinaṃ lokuttarakusalacittasampayuttachandavīriyacittavīmaṃsā eva iddhipādāti vuttā. Tathā pañhāpucchakepi kusalā eva, anidassanaappaṭighā eva, vīmaṃsiddhipādo hetu, sesā na hetū...pe... cittiddhipādo na vattabbo, sesā cittasampayuttā...pe... anuttarāva, araṇāvāti. Sesamettha satipaṭṭhāne vuttasadisameva. Pāḷimuttakanayo panetthāpi na uddhaṭoti.

Iddhipādavibhaṅgamātikatthavaṇṇanā niṭṭhitā.

Bojjhaṅgavibhaṅgamātikatthavaṇṇanā

Bojjhaṅgavibhaṅgamātikāya pana atthato tāva - satta bojjhaṅgāti ettha bodhiyā, bodhissa vā aṅgāti bojjhaṅgā. Idaṃ vuttaṃ hoti - yāya eva dhammasāmaggiyā maggakkhaṇe uppajjamānāya līnuddhaccādiānekesaṃ upaddavānaṃ paṭipakkhabhūtaṃ satidhammavicayādisattavidhāya dhammasāmaggiyā ariyasāvako bujjhati, kilesaniddhāya utṭhahati, saccāni vā paṭivijjhati, tassā dhammasāmaggiyā bodhiyā aṅgāti bojjhaṅgā jhānaṅgamaggaṅgāni viya. Yo panesa yathāvuttappakārāya etāya dhammasāmaggiyā bujjhatīti katvā ariyasāvako “bodhi”ti vuccati, tassa bodhissa aṅgāti bojjhaṅgā senaṅgarathaṅgādayo viya. Apica “bodhāya saṃvattantīti bojjhaṅgā”tiādinaṃ paṭisambhidānāyenaṃpi bojjhaṅgattho veditabbo. Pasattho, sundaro vā bojjhaṅgo sambojjhaṅgo, satiyeva sambojjhaṅgo satisambojjhaṅgo. Evaṃ sesesupi. Tattha dhamme vicināti aniccādito parivīmaṃsati jānāti, dhamme vā etena sattā vicinantīti dhammavicayo, paññā. Upekkhati samarasānaṃ dhammānaṃ hāpanavaḍḍhane avāvaṭatāya paṭisaṅkhānākārena majjhataṃ hotīti upekkhā, tatramajjhataṃ. Paṭisaṅkhānalakkhaṇo hi upekkhāsambojjhaṅgoti. Sesam suviññeyyameva. Ayaṃ tāvettha padattho. Dhammabhedopettha suviññeyyova.

Vibhaṅganayato panettha suttantabhājanīye tāva lokiyalokuttaravasena sesesu lokuttarakusalavipākavasena vibhattā. Pañhāpucchake pana siyā kusalā, siyā abyākatā, pītisambojjhaṅgo sukhāya vedanāya sampayuttova, sesā dvīhi...pe... pītisambojjhaṅgo sukhahagatova, sesā tidhāpi, anidassanaappaṭighā, dhammavicayasambojjhaṅgo hetu, sesā na hetū...pe... rūpāvacarāva, araṇāvāti. Sesam satipaṭṭhāne vuttanayameva. Ayamettha vibhaṅganayo.

Idāni pana -

Kamato tāvattato ca, hetubhūmivibhāgato;
Vivekato ca viññeyyo, pāḷimuttavinicchayo.

Tattha kamato tāva ayampi desanākkamova. Sabbesaṃ hi bojjhaṅgānaṃ upakārattā satisambojjhaṅgo paṭhamam vutto, tato yasmā upaṭṭhitasatiko dhamme paññāya pavicināti, pavicitadhammo vīriyaṃ ārabhati, āraddhavīriyassa pīti uppajjati, pīti manassa kāyopi cittampi passambhati, passaddhakāyassa sukhino cittaṃ samādhīyati, samāhitacitto taṃ cittaṃ sādhuṃ ajjhupekkhitā hoti, tasmā dhammavicayasambojjhaṅgādayo yathākkamaṃ vuttāti ayaṃ tāvettha kamo.

Hetubhūmivibhāgatoti ettha hetuvibhāgato tāva - cattāro satisambojjhaṅgassa uppādāya saṃvattanti satisampajaññaṃ muṭṭhassatipuggalaparivajjanatā upaṭṭhitassatipuggalasevanatā tadadhimuttatāti. Tathā satta dhammā dutiyassa paripucchakatā vatthuvisadakiriyaṃ indriyasamattapaṭipādanā duppaññaṃpuggalaparivajjanā paññaṃvantapuggalasevanā gambhīraññaṃacariyapaccavekkhaṇatā tadadhimuttatāti. Tattha ajjhattikabāhirānaṃ sarīraparikkhārabhūtānaṃ vatthūnaṃ visadabhāvakaraṇaṃ vatthuvisadakiriyaṃ nāma. Tathā ekādasā dhammā tatiyassa apāyabhayaagamanavīthidāyajjamahattasatthumahattajātimahattasabrahmacāriyaṃ hattānaṃ paccavekkhaṇatā ānisaṃsadassāvitā piṇḍapātāpacāyanatā kusītapuggalaparivajjanatā āraddhavīriyapuggalasevanatā tadadhimuttatāti. Tattha “buddhādīhi gatamaggo mayā gantabbo”ti paccavekkhaṇā vīthipaccavekkhaṇā nāma. “Dāyakehi dinnapiṇḍapātassa mahapphalataṃ sampādessāmī”ti attānaṃ damanaṃ piṇḍapātāpacāyanaṃ nāma. Tathā ekādasā dhammā catutthassa buddhadhammasaṅghasīlacāgadevatopasamānussatiyo satta, lūkhapuggalaparivajjanatā siniddhapuggalasevanatā pasādanīyasuttantapaccavekkhaṇatā tadadhimuttatāti. Tathā satta dhammā pañcamassa paṇītabhojanasevanatā, utusukhairiyāpathasukhasevanatā dve majjhattappayogatā sāraddhakāyapuggalaparivajjanatā santakāyapuggalasevanatā tadadhimuttatāti. Ekādasā dhammā chaṭṭhassa vatthuvisadakiriyaṃ indriyasamattapaṭipādanā nimittakusalatā samaye cittassa pagghaniggahasampamaṃsanajjupekkhaṇā catasso, asamāhitasamāhitapuggalānaṃ parivajjanasevanatā dve, jhānavimokkhapaccavekkhaṇatā tadadhimuttatāti. Tattha kasiṇādinimittānaṃ uggahaṇakusalatā nimittakusalatā nāma. Pañca dhammā sattamassa sattasaṅkhārakelāyanamajjhattapuggalānaṃ parivajjanasevanatā dve dve, tadadhimuttatāti. Ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana sammohavinodaniyā vibhaṅgatthakathāya gahetabboti ayamettha hetuvibhāgo.

Vivekatoti ettha vivekoti vivittatā, svāyaṃ pañcavidho
tadaṅgavikkhambhanasamucchedapaṭipassaddhinissaraṇavivekavasena.
Tadaṅgavivekoti vipassanā, vikkhambhanavivekoti attha samāpattiyo,

samucchedavivekoti maggo, paṭipassaddhivivekoti phalaṃ, nissaraṇavivekoti sabbanimittanissaṭṭaṃ nibbānaṃ. Tatthi
 tadaṅgasamucchedapaṭipassaddhinissaraṇavivekanissitā honti. Tathā hete
 vipassanākkhaṇe kiccato tadaṅgavivekanissitā, ajjhāsayato nissaraṇavivekanissitā.
 Maggakāle pana kiccato samucchedavivekanissitā, ārammaṇato
 nissaraṇavivekanissitā, phalakkhaṇe kiccato paṭipassaddhivivekanissitā.
 Ārammaṇato nissaraṇavivekanissitā ca honti. Kesañci therānaṃ mate
 vipassanāpādakarūpāvacarajjhānakkhaṇe vikkhambhanavivekanissitāvāti
 pañcavivekanissitāpi hontīti ayamettha viveko. Evaṃ viññeyyo
 pāḷimuttavinicchayo.

Bojjhaṅgavibhaṅgamātikatthavaṇṇanā niṭṭhitā.

Maggaṅgavibhaṅgamātikatthavaṇṇanā

Maggaṅgavibhaṅgamātikāya pana atthato tāva - ariyoti
 taṃtaṃmaggavajjhakilesehi ārakattā, ariyabhāvakarattā ca ariyo, aṭṭha aṅgāni
 assāti aṭṭhaṅgiko, nibbānatthikehi maggīyati, nibbānaṃ vā maggati, kilese vā
 mārento gacchatīti maggo. Seyyathidanti so katamoti ce, idāni svāyaṃ maggo
 caturaṅginī viya senā aṅgamattameva hoti, aṅgavinimutto natthīti dassento
 “sammādiṭṭhi...pe... sammāsamādhī”ti āha. Tattha sammā passatīti sammādiṭṭhi,
 paññā. Sammā saṅkappeti takketīti sammāsaṅkappo, vitakko. Sesaṃ
 suviññeyyameva. Tato dhammabhedopi vibhaṅganayopi bojjhaṅgesu vuttasadiṣṭo.

Abhidhammabhājanīye pana viratittayavajjito pañcaṅgikopi maggo vibhatto, tañca
 pañcannaṃ aṅgānaṃ kiccādhikataṃ, viratīnañca avuttasiddhataṃ sandhāya,
 virativajjitassa pana lokuttaramaggassa abhāvā sopi aṭṭhaṅgikavāti veditabbo.

Pañhāpucchakepi sammāsaṅkappo sukhāya vedanāya sampayuttova, sesā dvīhi.
 Sammāsaṅkappo avitakkavicāramatto, pītisahagato suhasahagatova, na
 upekkhāsahagato, sesā tidhāpi. Sammādiṭṭhi hetu, sesā nahetūti ayaṃ viseso.
 Sesaṃ samameva. Idāni pana -

Kamato kiccabhedato, bhūmibhedavivekato;
 Maggaṅgesu vijānīyo, pāḷimuttavinicchayo.

Tattha kamato tāva ayampi desanākkamova. Bhagavatā hi nibbānādhigamāya
 paṭipannassa paññāpajjotapaññāsattatāya avijjandhakāraavidhamanato
 bahūpakārattā paṭhamamā sammādiṭṭhi desitā. Tato heraṇṇikassa
 kahāpaṇaparivattakahattho viya yathāsabhāvadassanassa sammādiṭṭhiyā
 bahūpakārattā sammāsaṅkappo. Svāyaṃ yathā sammādiṭṭhiyā, evaṃ
 sammāvācāyapi upakārako. Yathāha “pubbe kho, gahapati, takketvā vicāretvā
 pacchā vācamā bhindatī”ti, tasmā tadanantaramā sammāvācā. Yasmā pana vācāya
 saṃvidahitvā loke kammante payojenti, tasmā tadanantaramā sammākammanto.
 Kāyavacīduccaritamā pahāya ubhayasucaritamā pūrentasseva yasmā
 ājīvaṭṭhamakamā sīlamā pūratī, na itarassa, tasmā tadubhayānantaramā sammāājīvo
 vutto. Evaṃ “visuddhadiṭṭhisīlenāpi ettāvataṃ paritosamā akatvā idamā vīriyamā
 ārabhitabba”nti dassetumā tadanantaramā sammāvāyāmo. Āraddhavīriyenāpi
 kāyādisu sati sūpaṭṭhitā kātābbāti dassanattamā tadanantaramā sammāsati.
 Sūpaṭṭhitāya satiyā ekattārammaṇe cittamā samādhātumā sakkāti tadanantaramā
 sammāsamādhī vuttoti ayaṃ tāvettha kamo.

Kiccato panesaṃ ekekassa tīṇi tīṇi kiccāni, seyyathidaṃ - sammādiṭṭhi tāva aññehipi attano paccaṇṇakilesehi saddhiṃ micchādiṭṭhiṃ pajahati, ārammaṇato nirodhasaccaṃ sacchikaroti, asammohato sesasaccāni paṭivijjhati. Evaṃ sammāsaṅkappādināṃ micchāsaṅkappapajahanādivasena yathānurūpanti kiccatā veditabbā. Visesato panettha sammāsaṅkappo sahaṇādhāme abhiniropeti, sammāvācā pariggaṇhāti, sammākammanto samuṭṭhāpeti, sammāājīvo vodāpeti, sammāvāyāmo paggaṇhāti, sammāsati upaṭṭhāpeti, sammāsamādhi samādhātīti idamettha kiccaṃ.

Bhedato pana pubbabhāge sammādiṭṭhi “dukkhe ñāṇa”ntiādinā catūsu saccesu ñāṇavasena nānakkhaṇā nānārammaṇā nānānāmā hoti, dutiyo pana nekkhammaabyāpādaavihiṃsāsaṅkappavasena, viratiyo catubbidhavaduccharitatividhakāyaduccharitamicchājīvaviramaṇasaṅkhātacetanāva senapi virativasenapi, chaṭṭhasattamā catubbidhasammappadhānasatipaṭṭhānavasena nānakkhaṇā nānārammaṇā nānānāmā honti. Maggakāle panete sammādiṭṭhiādayo ekakkhaṇā ekārammaṇā. Kiccato pana tāni pubbabhāge nānānāmāni labhanti, sammāsamādhi pana pubbabhāgepi maggakkhaṇepi catukkapañcakajjhānavasena nānakkhaṇo nānānāmo, maggakkhaṇe pana ekārammaṇo hoti. Ekassa hi paṭhamamaggo pādakajjhānādiniamato paṭhamajjhānādiko vā dutiyajjhānādīsu aññatarajjhāniko vā, dutiyamaggādayopissa paṭhamamaggasadisajjhānikā vā visadisajjhānikā vāti so maggakālepi nānakkhaṇo nānānāmo vāti ayamettha bhedo.

Bhūmito ca vivekato ca vinicchayo bojjhaṅgesu vuttānusārena veditabboti evaṃ vijāṇīyo pāḷimuttavinicchayo.

Maggaṅgavibhaṅgamātikatthavaṇṇanā niṭṭhitā.

Jhānavibhaṅgamātikatthavaṇṇanā

Jhānavibhaṅgamātikāya pana atthato tāva - pātimokkhasaṃvarasaṃvutotiādisu pātimokkhanti sikkhāpadasīlaṃ. Taṃ hi yo naṃ pāti rakkhati, taṃ mokkheti moceti āpāyikādīhi dukkhehi, tasmā “pātimokkha”nti vuccati. Saṃvaraṇaṃ, saṃvaranti vā tenāti saṃvaro, pātimokkhameva saṃvaro pātimokkhasaṃvaro, kammavācāpariyosāne ijjanakassa atthato cetanādirūpassa pātimokkhasaṃvarasīlassevetam adhivacanaṃ. Tena saṃvuto pihitakāyavacīpayogoti pātimokkhasaṃvarasaṃvuto. Viharatīti iriyati pavatteti. Ācāragocarasaṃpannoti ettha ācaritabbato ācāro, gāvo caranti etthāti gocaro, gunnaṃ caraṇaṭṭhānaṃ. Taṃsadisatāya pana sabbopi pavattivisayo gocaroti veditabbo. Tesam vibhāgo niddese vuttanayeneva veditabbo.

Niddese hi -

“Ācāragocarasaṃpannoti atthi ācāro, atthi anācāro. Tattha katamo anācāro? Kāyiko vītikkamo, vācasiko vītikkamo, kāyikavācasiko vītikkamo, ayaṃ vuccati anācāro, sabbampi dussīlyaṃ anācāro, idhekacco veḷudānena vā patta...pe... pupphaphalasinānadantakaṭṭhadānena vā cāṭukamyatāya vā muggasupyatāya vā pāribhaṭutāya vā jaṅghapesanikena vā aññataraññatarena vā buddhapatikuṭṭhena micchāājīvena jīvikaṃ kappeti, ayaṃ vuccati anācāro.

“Tattha katamo ācāro? Kāyiko avītikkamo”tiādinā -

Vuttavipariyāyena ācāro niddiṭṭho.

“Gocaroti atthi gocarō, atthi agocarō. Tattha katamo agocarō? Idhekacco vesiyāgocarō vā hoti, vidhavā...pe...
thullakumārīpaṇḍakabhikkhūnīpānāgāragocarō vā, saṃsaṭṭho viharati rājūhi rājamahāmattehi titthiyehi titthiyasāvakehi ananulomikena saṃsaggena, yāni vā pana tāni kulāni assaddhāni appasannāni...pe... tathārūpāni kulāni sevati bhajati payirupāsati, ayaṃ vuccati agocarō.

“Tattha katamo gocarō? Idhekacco na vesiyāgocarō hotī”tiādīnā -

Vuttavipariyāyena gocarō niddiṭṭho.

Apicettha therānaṃ bhikkhūnaṃ purato gamananisīdanacaṅkamanaghaṭṭanābhibhavanādikāyikācittikāraṅkiriyānañceva there bhikkhū anāpucchā dhammakathanakhuṃsanādivācasikācittikāraṅkiriyānañca anācārānaṃ paṭipakkhavasena kāyikavācasiko ācāro veditabbo. Apica bhikkhu sagāravo sappatisso hirottappasampanno sunivattho supāruto pāsādikena abhikkantādīnā okkhittacakkhu iriyāpathasampanno ābhisamācārikesu sakkaccakārī garucittikārabahulo viharati, ayaṃ vuccati ācāro. Gocarō pana tividho upanissayagocarō ārakkhagocarō upanibandhagocaroti. Tattha dasakathāvattahugūṇasamannāgato kalyāṇamitto upanissayagocarō nāma. Antaragharādīsū okkhittacakkhutādīhi disā vidisā anoloketvā gamanaṃ ārakkhagocarō nāma. Cattāro pana satipaṭṭhānā upanibandhagocarō nāma. Yattha cittaṃ upanibandhati, ayaṃ tividhopettha gocaroti veditabbo. Imināti iminā ācārena, gocarena ca samannāgato ācāragocarasampanno nāma.

Aṇumattesu vajjesūti aṇupamāṇesu dosesu. Bhayadassāvīti bhayadassanasīlo, aṇumattaṃ reṇuṃ sinerusadisam passanto viya sabbalahukampi dukkaṭadubbhāsitamattaṃ pārājikasadisam katvā vajjato bhayato dassanasīloti attho. Samādāya sikkhati sikkhāpadesūti yaṃ kiñci sikkhāpadesu sikkhitabbaṃ, taṃ suṭṭhu ādāya gahetvā sikkhati.

Indriyesu guttadvāroti manacchaṭṭhesu indriyesu rūpādīrammaṇanimittādīnaṃ aggahaṇasaṅkhātasaṭṭasamvarena pihitadvāro. Bhojane mattaññūti piṇḍapāte paṭiggahaṇaparibhogesu paccavekkhaṇaññāvasena ceva appicchatādīhi ca mattajānanako, piṇḍapātavasena cettha catunnaṃ paccayānaṃ gahaṇaṃ veditabbaṃ. Atha vā bhuñjitabbato bhojananti catunnaṃ paccayānaṃ gahaṇaṃ veditabbaṃ. Pubbarattāpararattanti ettha aḍḍharattisaṅkhātāya rattiyā pubbe pubbarattaṃ, iminā paṭhamayāmañceva pacchābhattañca gaṇhāti. Rattiyā pacchā apararattaṃ, iminā pacchimayāmañceva purebhattañca gaṇhāti. Pacchimayāmo panassa bhikkhuno niddākilamathavinodanokāsoti na gahito.

Jāgariyānuyogamanuyuttoti asubhabhāvanāsaṅkhātassa bhāvanārāmassa anuyogasaṅkhātāṃ āsevanabhāvanaṃ anuyutto caṅkamananisajjāhi yonisomanasikārena āvaraṇīyehi dhammehi cittaparisodhane yuttappayuttoti attho. Sātaccaṃ nepakkanti satataṃ pavattayitabbato sātaccasaṅkhātāṃ vīriyaṃ, paripākagatattā nepakkasaṅkhātāñca paññaṃ anuyuttoti sambandho. Iminā vīriyapaññaṃhi yuttasseva jāgariyānuyogasiddhīti dasseti.

Idāni taṃ jāgariyānuyogaṃ sarūpato dassento “bodhipakkhikānaṃ dhammāna”ntiādimāha. Bodhipakkhikānaṃ dhammānanti catusaccāvabodhasaṅkhātassa maggañāṇassa pakkhe bhavānaṃ catusaccasatipaṭṭhānādisattatīmsadhammānaṃ. Niddese panassa lokiyabhāvanāya visesabodhipakkhiyadhamme ekārammaṇe pavattanasamatthatāya satta bojjaṅgā eva niddiṭṭhā. Tesam gahaṇena pana sesānampi tattha gahaṇaṃ veditabbaṃ. So

abhikkante paṭikkantetiādīsu abhikkantaṃ vuccati purato gamanaṃ, paṭikkantaṃ nivattanaṃ, tadubhayañca ṭhānanisajjāsāyanesupi purato, pacchato ca kāyassa abhigamanaapagamāvasena labbhati. Sampajānakārī hotīti sampajāññaena sabbakiccekārī, sampajāññasseva vā kārī, sampajāñña-ggahaṇena cettha avippayogato satipi gahitāva hoti. Tenevassa niddese “sato sampajāno abhikkamatī”tiādi vuttaṃ.

Ālokitetiādīsu ālokiṭaṃ nāma purato pekkhanaṃ. Vilokitaṃ nāma anudisāpekkhanaṃ. Imesaṃ pana dvinnaṃ gahaṇena heṭṭhā upari pacchato pekkhanasaṅkhātāni olokitullokītāpalokitānīpi gahitānīti veditabbāni.

Samiñjite pasāriteti pabbānaṃ samiñjane, pasāraṇe ca.

Saṅghāṭipattacīvaradhāraṇeti ettha saṅghāṭicīvarānaṃ nivāsanapārūpanavasena, pattassa bhikkhāpaṭiggahaṇādivasena ca paribhogo dhāraṇaṃ nāma. Asiteti piṇḍapātādibhojane. Pītetī yāguādīpāne. Khāyitetī piṭṭhakhajjādikhādane. Sāyitetī madhuphāṇitādisāyite. Uccārapassāvakaṃmetī uccārassa ca passāvassa ca karaṇe. Gateti gamane. Ṭhiteti ṭhāne. Nisinneti nisajjāya. Sutteti sayane. Jāgaritetī jāgaraṇe. Ettha ca bhikkhācāragamaṇādivasena “abhikkante”ti vuttaṃ. Vihāre pana caṅkamaṇādiiriyāpathavaseneva “gate”tiādi vuttanti veditabbaṃ. Bhāsitetī kathane. Tuṇhībhāvetī akathane.

Sabbesu pana tesu abhikkantādīsu paccekaṃ sātthakasampajāññaṃ sappāyasampajāññaṃ gocarasampajāññaṃ asammohasampajāññanti catubbidhaṃ sampajāññaṃ veditabbaṃ. Tattha abhikkamitukāmatādicitte uppanne cittavaseneva gamanādīṃ akatvā “kiṃ nu me tattha gatena attho”ti pariggaṇhitvā cetiyadassanādīno tassa tassa atthassa pariggaṇhanaṃ sātthakasampajāññaṃ nāma. Sātthakesu panetesu gamanādīsu jīvitabrahmacariyantarāyānañceva sallekhaṭṭipattivighātakarānaṃ kāyikacetasaṅkilesānañca sabbesānaṃ sabbhāvābhāvaṃ pariggahetvā sappāyapariggaṇhanaṃ sappāyasampajāññaṃ nāma. Evaṃ pariggahitasātthakasappāyassa pana aṭṭhatimsāya kammaṭṭhānesu, vipassanāya vā attano abhirucitaṃ kammaṭṭhānaṃsaṅkhātāṃ gocaṃ avissajjetvāva abhikkamādīnaṃ karaṇaṃ gocarasampajāññaṃ nāma. Abhikkamādīsu pana andhabālāputhujjanā “attā abhikkamādīni karoti, ahaṃ karomī”ti vā sammuyhanti, tathā asammuyhitvā “abhikkamitukāmatādicittakiriyavāyodhātu vipphārādīkārāṇasāmaggiyā ayaṃ kāyasaṅkhāto aṭṭhisāṅghāto abhikkamādīni karoti, tato añño abbhantare attā vā satto vā abhikkamanto vā paṭikkamanto vā...pe... tuṇhī bhavanto vā natthī”ti evamādīnā yāthāvato jānāvasena paññāya pavattanaṃ asammohasampajāññaṃ nāma. Ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana sammohavinodaniyaṃ gahetabbo.

Idāni yasmā yassa abbhantare yathāvuttā ettakā guṇā natthi, tassa araññavāso pana makkaṭṭādīnaṃ viya anucchaviko na hoti, upacāramattampissa jhānaṃ na uppajjati. Yassa pana santi, tassa araññavāso anucchaviko hoti. So hi tattha sabbappakārajjhānaṃ nibbattetuṃ sakkoti, araññavāsañceva āraññake ca upasobhetti, sakalañca sāsanaṃ pasādeti, tasmā evarūpassa bhikkhuno upāsanaṭṭhānayogapathaṃ sappāyasenāsanaṃ dassento “so vivittaṃ senāsanaṃ bhajati”tiādimāha. Tattha vivittanti suññaṃ. Seti ceva āsati ca etthāti senāsanaṃ, mañcādi, vihārādi ca. Tenevassa niddese “mañco pīṭha”ntiādi vuttaṃ.

Idāni aññampissa pabhedāṃ dassetuṃ “arañña”ntiādi vuttaṃ. Tattha araññanti vinayapariyāyena tāva ṭhapetvā gāmañca gāmūpacārañca avasesaṃ, suttantapariyāyena ca āraññakaṃ bhikkhuṃ sandhāya pañcadhanusatikāṃ pacchimaṃ araññanti vuttaṃ, abhidhammapariyāyena pana gāmadvārassa

indakhīlato bahi sabbam “arañña”nti gahetabbam. “Nikkhamitvā bahi indakhīlā”ti hi vuttam. Kandaranti kam vuccati udakam, tena daritam udakena bhinnam pabbatapadesam, yam “nitumba”ntipi “nadīkuñja”ntipi vadanti. Tattha hi rajatapattasadisavālikāpuline mañivitānasadise sandacchāye vanagahane nisīditvā mañikkhandhasadise udae sandamāne sītena vātena bījyamānassa samañadhammam karoto cittam ekaggam hoti. Giriguhanti dvinnam pabbatānamantaram, ekasmiññeva vā umañgasadisam mahāvivaram. Vanapatthanti gāmanta atikkamitvā manussānam anupacāraṭṭhānam, yattha na kasanti na vapanti. Tenevassa niddese “vanapatthanti dūrānametaṃ senāsanānam adhivacana”ntiādi vuttam.

Abbhokāsanti acchannam. Ākañkhamāno panettha cīvarakuṭim katvā vasati. Palālapuñjanti palālarāsim. Mahāpalālapuñjato hi palālam nikkaḍḍhitvā pabbhāraleṇasadise ālaye karonti, gacchagumbādīnampi upari palālam pakkhipitvā heṭṭhā nisīdanti, tam sandhāyetam vuttam. Appasaddantiādīsu vacanasaddena virahitattā appasaddam. Nagaranigghosasaddena ceva migapakkhinigghosena ca rahitattā appanigghosam. Vijanavātanti anusañcarakajanassa sarīravātena virahitattā vijanavātam, “vijanavāda”ntipi pāṭho. Senāsanassa anto janavādasaddena rahitanti attho. Manussānam rahassa kiriyārahattā manussarāhasseyyakam, tato tato paṇinivattitvā sammadeva kammaṭṭhāne cittassa līyanato paṭisallānasañkhātassa vivekassa bhāvanārāmassa anurūpattā paṭisallānasārupam. Bhajatīti sambandho. Araññagatotiādīsu araññam, rukkhāmūlañca ṭhapetvā avasesam sabbampi senāsanam suññāgārena saṅgahitam.

Pallaṅkam ābhujitvāti samantato ūrubaddhāsanam bandhitvā. Ujum kāyam pañidhāyāti uparimakāyam ujum ṭhapetvā, aṭṭhārasa piṭṭhikaṇṭake koṭiyā koṭim paṭipādetvā. Evam nisinnassa hi cammamamsanahārūni na paṇamanti, athassa tesam apaṇamanapaccayā khaṇe khaṇe vedanā na uppajjanti, tato cittam ekaggam hoti, kammaṭṭhānam vuddhim upagacchati. Parimukham satim upaṭṭhapetvāti kammaṭṭhānābhimukham satim paṭṭhapetvā, mukhasamīpe vā katvā. Tenevassa niddese “ayam sati upaṭṭhitā hoti sūpaṭṭhitā, nāsikagge vā mukhanimitte vā”ti vuttam. Mukhanimittanti cettha uttarotṭhassa vemajjhapedeso, yattha nāsikāvāto paṭihaññati. Atha vā “parīti pariggahaṭṭho, mukhanti niyyānaṭṭho, satīti upaṭṭhānaṭṭho, tena vuccati parimukham sati”nti vām paṭisambhidāyam vuttanayenapettha attho daṭṭhabbo. Tatrāyam saṅkhepattho “pariggahitaniyyānam satim katvā”ti.

Abhijjam loketiādīsu abhimukham jhāyati cintetīti abhijjhā, rāgo. Lujjanapalujjanaṭṭhena loko, pañcupādānakkhandhā. Tesu kāmacchandam vikkhambhetvāti attho. Vikkhambhanavaseneva vigatābhijjhena, na cakkhuviññādisadisena attho. Cetasāti cittena, itthambhūto viharatīti attho. Abhijjhāyāti abhijjhāto. Cittam parisodhetīti yathā nam sā muñcitvā na puna gaṇhāti, evam parimocetīti attho. Byāpajjati iminā cittam pūtikummāsādayo viya pakatim jahātīti byāpādo. Vikārappattiyā padussati, param vā padūseti vināsetīti padoso, ubhayampetaṃ kodhassevādhivacanam. Yasmā cetam sabbakammaṭṭhānasādhāraṇavasena desīyati, tasmā “sabbapāṇabhūtahitānukampī”ti evam mettāvasena avatvā “abyāpannacitto”ti ettakameva vuttam.

Thinam cittassa gelaññam, middham cetasikānam. Ālokasaññīti rattiyampi divāpi diṭṭhaālokasañjānanaññāya samannāgato, tāya pana ālokasaññāya thinamiddhavinodanassa visesato satisampajañnam icchitabbanti āha “sato

sampajāno''ti.

Anuddhatoti avikkhitto tathā eva ajjhataṃ vūpasantacitto. Tiṇṇavicikicchoti vicikiccham atikkamitvā ṭhito. Akathamkathī kusalesu dhammesūti anavajjadhammesu ''katham ime, katham ime''ti evam pavattanato kathamkathisaṅkhātāya vicikicchāya virahito. Evam pañcanīvaraṇappahānam dassetvā idāni yasmā appahīnanīvaraṇassa jhānam na uppajjati, na hi kāmacchandādīhi nānāvisayavikkhittacittam ekattārammaṇe samādhiyati, na kāmadhātusamatikkamanāya vā paṭipajjati, tasmā ''so ime pañca nīvaraṇe pahāyā''tiādi vuttaṃ. Tattha soti yo yathāvuttasīlādiguṇe paṭiṭṭhāya araṇṇādanurūpasenāsanagato attano cariyānukulakammaṭṭhāne līnuddhaccarahitāya sātaccakiriyāya uppāditupacārajjhānena pahīnapañcanīvaraṇo paṭhamajjhānādhigamāya vāyamati, soti attho.

Cetaso upakkileseti cittassa appabhassarabhāvakarāṇe. Paññāya dubbalīkaraṇeti yasmā ime nīvaraṇā uppajjamānā anuppannāya lokiyalokuttarāya paññāya uppajjitum na denti, uppannāya pana lokiyaaṭṭhasamāpattiyā, abhiññābhūtāya vā mūlam upacchinditvā pātentī, tasmā ''paññāya dubbalīkaraṇā''ti vuccanti. Vivicceva kāmehītiādisu kāmehīti vatthukāmakilesakāmehi. Viviccevāti viviccitvā vinā hutvā, apakkamitvāti attho. Niyamatthena panettha eva-kārena jhānapaṭipakkhabhūtānam kāmānam pariccāgeneva paṭhamajjhānādhigamo, andhakārapariccāgeneva dīpappavatti viyāti dasseti. Uttarapadehi cesa eva-kāro ānetvā ''viviceva akusalehi dhammehī''ti sambandhitabbo. Na hi sakkā kāmato aññehi nīvaraṇasaṅkhātehi akusaladhammehi aviviccāpi jhānam upasampajja viharitum. Padadvayepi pana ''viviccā''ti iminā kāyavivekādisu, tadanāvivekādisu ca tadanānissaraṇavivekavajjitā sabbepi vivekā idha adhippetā. Vatthukāmaṇvivekavacanato hi kāyaviveko vutto, kilesakāmehi pana sesākusalehi ca vivekavacanato cittaupadivivekā, vikkhambhanādivivekā ca vuttā. Lokuttarajjhānampi saṅgahitattā daṭṭhabbam. Evametena padadvayena yathākkamam kāmacchandanivaraṇasesanīvaraṇavikkhambhanādiko vutto. Evam oghādisupi yathāraham yojetabbam.

Ettāvatā ca paṭhamassa jhānassa pahānaṅgam dassetvā idāni sampayogaṅgam dassetum ''savitakkam savicāra''ntiādi vuttaṃ. Tattha vitakkena ca vicārena ca saha vattati rukkho viya pupphena, phalena cāti idam jhānam ''savitakkam savicāra''nti vuccati. Vivekajanti ettha vivitti viveko, nīvaraṇavigamoti attho. Vivittoti vā viveko, nīvaraṇavivitto jhānasampayuttadhammarāsīti attho, tasmā vivekato, tasmim vā viveke jātanti vivekajam. Pītisukhanti ettha pītīti appanāppattā pharaṇāpīti, sukhaṇca tam sampayuttam, iti ayaṇca pīti idaṇca sukham assa jhānassa, asmim vā atthīti idam jhānam ''pītisukha''nti vuccati. Atha vā pīti ca sukhaṇca pītisukham, vivekajam pītisukham assa, asmim vāti vivekajam pītisukham, evam ekapadavasena ''vivekajapītisukha''nti vattabbe niggaḥītāgamam katvā ''vivekajam pītisukha''ntipi vuttum yujjati. Yatheva hi jhānam, evam pītisukhampi vivekajameva hotīti. Paṭhamam jhānanti gaṇanānupubbato paṭhamam, paṭhamam uppattitopi paṭhamam. Ārammaṇūpanijjhānato, paccaṇīkajjhāpanato vā jhānam, iminā nayena upari ''dutiyaṃ jhāna''ntiādisu attho veditabbo. Upasampajja viharatīti evam pañcaṅgavippahīnam pañcaṅgasamannāgataṃ tividhakalyāṇam dasalakkhaṇasampannam paṭhamam jhānam adhigantvā tadanurūpena iriyāpathavihārena pavattatīti attho. Ettha ca cittekaggatā kiñcāpi ''savitakkasavicāra''nti imasmim pāṭhe na niddiṭṭhā, tathāpi vibhaṅge ''jhānanti vitakko vicāro pīti sukham cittassekaggatā''ti vuttattā aṅgameva.

Evaṃ paṭhamajjhānādhigamaṃ dassetvā idāni tadanantaraṃ adhigatapaṭhamajjhānassa taṃ āvajjanasamāpajjanavutṭhānādhitṭhānapaccavekkhaṇasaṅkhātāhi pañcahi vasīhi vasībhūtaṃ katvā tato vutṭhāya tattha āsannaṇīvaraṇapaccatthikatāya ceva oḷārikavitakkavicārakkhobhasamaṅgitāya ca dosaṃ disvā nikantiṃ pariyādāya vitakkādibhedoḷārikaṅgappahānāya, pītiādisantaṅgapaṭilābhāya ca tadeva kammaṭṭhānaṃ punappunaṃ manasikaroto dutiyaṃ jhānaṃ uppajjati, tappādakaṇṇa lokuttarajjhānaṃ puggalādhitṭhānena dassetuṃ “vitakkavicārānaṃ vūpasamā”tiādimāha. Tattha vūpasamāti samatikkamā, dutiyajjhānakkhaṇe apātubhāvāti vuttaṃ hoti. Ajjhantanti attani jātaṃ, attasantāne nibbattanti attho. Sampasādananti saddhāsaṅkhātasampasādanayogato jhānampi sampasādanaṃ nīlavaṇṇayogato nīlavatthaṃ viya. Ekodibhāvanti ettha vitakkavicārehi anajjhāruḷhattā eko aggo seṭṭho udetīti ekodi, samādhī. Taṃ bhāveti vaḍḍhetīti dutiyajjhānaṃ ekodibhāvaṃ. So panāyaṃ ekodi yasmā cetaso, na sattassa, na jīvassa, tasmā etaṃ “cetaso ekodibhāva”nti vuttaṃ.

Nanu cāyaṃ saddhā paṭhamajjhānēpi atthi, ayaṇca ekodināmakko samādhī, atha kasmā idameva evaṃ vuttanti? Vuccate - imasmiṇhi jhāne vitakkavicārakkhobhābhāvena balavatī saddhā, samādhī ca, tasmā idameva evaṃ vuttanti. Avitakkaṃ avicāranti bhāvanāya pahīnattā natthi etasmiṃ, etassa vā vitakko vicāro, na tatiyajjhānādi viya, cakkhuviññāṇādi viya ca abhāvappattito, tasmā imassa “vitakkavicārānaṃ vūpasamā”ti idaṃ kāraṇavacananti daṭṭhabbaṃ. Samādhijanti paṭhamajjhānasamādhito, sampayuttasamādhito vā jātaṃ, vitakkādikkhobhābhāvena cetassa vaṇṇabhaṇanattaṃ idameva “samādhija”nti vuttaṃ. Upasampajja viharatīti evaṃ duvaṅgavippahīnaṃ tivaṅgasamannāgataṃ tividhakalyāṇādiyuttaṃ dutiyaṃ jhānaṃ adhigantvā vuttanayena vattatīti attho.

Evaṃ dutiyajjhānādhigamaṃ dassetvā idāni tadanantaraṃ adhigatadutiyajjhānassa taṃ vuttanayeneva vasībhūtaṃ katvā tattha āsannavitakkavicārapaccatthikatāya ceva oḷārikapītaṅgasamaṅgitāya ca dosaṃ disvā nikantiṃ pariyādāya tadoḷārikaṅgappahānāya sesasantaṅgapaṭilābhāya tadevārammaṇaṃ punappunaṃ manasikaroto tatiyaṃ jhānaṃ uppajjati, tappādakaṇṇa lokuttaraṃ, taṃ dassetuṃ “pītiyā ca virāgā”tiādimāha. Tattha virajjanaṃ virāgo, samatikkamo, tasmā virāgā. Ca-kārena vitakkavicārānaṃ vūpasamaṃ sampiṇḍeti “pītiyā ca virāgā, vitakkavicārānaṇca vūpasamā”ti. Idañcetassa āgamanamaggaparidīpanattaṃ, vaṇṇabhaṇanattaṇca vuttaṃ. Upekkhako viharatīti ettha upapattito ikkhati apakkhapatitā hutvā passatīti upekkhā, tatramajjhattatā. Tāya visadāya pītivirāgapadaṭṭhānāya thāmagatāya samannāgatattā tatiyajjhānasamaṅgī “upekkhako”ti vuccati, vitakkādikkhobhābhāvena panesā ettheva paribyattakiccā jātā, na paṭhamajjhānādisūti. Sato ca sampajānoti puggalādhitṭhānena sati ca sampajāññaṇca vuttaṃ, idaṇca satisampajāññabaleneva ṭhitāṃ taṃpītisahacaritaṃ sukhaṃ, tato apanītaṃ vaccho viya bandhanabalena dhenūṃ pītiṃ na upagacchati, imasmiṇca sati atimadhure sukhe yogino na sārājanti, no aññathāti imampi atthavisesaṃ dassetuṃ idheva vuttanti veditabbaṃ. Sukhaṇca kāyena paṭisaṃvedetīti ettha kiñcāpi tatiyajjhānasamaṅgino sukhapaṭisaṃvedanābhogo natthi, evaṃ santēpi yasmā tassa nāmakāyena sampayuttaṃ atipaṇītaṃ sukhaṃ, taṃsamutṭhitena tassa atipaṇītena rūpena rūpakāyo phuṭṭho, yassa phuṭṭhattā jhānā vutṭhitopi kāyikasukhaṃ paṭisaṃvedeyya, tasmā etamatthaṃ dassento “sukhaṇca kāyena paṭisaṃvedetī”ti āha. Yaṃ tantiādīsu yanti yasmā, yaṃ jhānahetūti attho. Tanti taṃ tatiyajjhānasamaṅgipuggalaṃ buddhādayo ariyā ācikkhanti pasaṃsanti. Kinti? “Upekkhako satimā sukhavihārī”ti. Evaṃ

ekaṅgavippahīnaṃ duvaṅgasamannāgataṃ tividhakalyāṇādiyuttaṃ tatiyaṃ jhānaṃ adhigantvā pavattatīti attho. Yaṃ pana jhānaṃ vibhaṅge “jhānanti upekkhā sati sampajaññaṃ sukhaṃ cittassekaggatā”ti vuttaṃ, taṃ saparikkhāraṃ jhānaṃ dassetuṃ pariyāyena vuttaṃ. Upanijjhānalakkhaṇānaṃ pana sukhacittsekaggatānaṃ vasena duvaṅgikamevetam veditabbaṃ. Yathāha - “duvaṅgikaṃ jhānaṃ hotī”tiādi.

Evaṃ tatiyajjhānādhigamaṃ dassetvā idāni tadanantaram adhigatatatiyajjhānassa taṃ vasībhūtaṃ katvā tato vuṭṭhāya tattha vuttanayena dosaṃ disvā nikantiṃ pariyādāya oḷārikasukhaṅgappahānāya, upekkhekaggatāsaṅkhātasesasantaṅgapaṭilābhāya ca tadeva nimittaṃ manasikaroto catutthaṃ jhānaṃ uppajjati, tappādakañca lokuttaram, taṃ puggalādhīṭṭhānena dassetuṃ “sukhassa ca pahānā”tiādimāha. Tattha sukhassa ca pahānā dukkhassa ca pahānāti kāyikassa sukhassa, dukkhassa ca pahānā. Pubbevāti tañca kho pubbeva, na catutthajjhānakkhaṇeti attho. Somanassadomanassānaṃ atthaṅgamāti cetasikassa sukhassa, dukkhassa ca pubbeva pahānā. Kadā pana tesaṃ pahānaṃ hotīti? Catunnaṃ jhānaṃ upacārakkhaṇe. Dukkhadomanassasukhasomanassāni hi yathākkamaṃ paṭhamādicatunnaṃ jhānaṃ upacārakkhaṇe eva pahīyanti. Yadi evaṃ, kasmā panesa “viviceva...pe... paṭhamam jhānaṃ upasampajja viharati, etthuppannaṃ dukkhindriyaṃ aparisesaṃ nirujjhati...pe... catutthaṃ jhānaṃ upasampajja viharati, etthuppannaṃ somanassindriyaṃ aparisesaṃ nirujjhati”ti evaṃ jhānesveva nirodho vuttoti? Atisayanirodhassa vuttattā. Upacārakkhaṇesu hi yo nirodho, so nirodho eva, nātisayanirodho, so pana jhānakkhaṇesu eva. Tato eva hi tattha tattha aparisesaggahaṇaṃ katanti, tattha tattha pana pahīnāpi etā vedanā ettha duviññeyyalakkhaṇāya adukkhamasukhāya vedanāya dukkhādibyatirekena sukhaḡgahaṇatthaṃ, vaṇṇabhaṇanatthañcassa jhānassa samāhaṭā, paccayadassanatthañcassa. Yathāha - “cattāro kho, āvuso, paccayā adukkhamasukhāya cetovimuttiyā samāpattiya, idhāvuso, bhikkhu sukhasa ca pahānā”tiādi.

Upekkhāsati pārisuddhinti tatramajjhattatāsaṅkhātāya upekkhāya janitasatiyā pārisuddhi. Nirupaklesatāya hi taṃ parisuddhattaṃ. Na kevalañcettha upekkhāya sati eva parisuddhā, apica kho sabbepi sampayuttadhammā, satisīsena panāyaṃ desanā katāti. Upasampajja viharatīti evaṃ ekaṅgavippahīnaṃ duvaṅgasamannāgataṃ tividhakalyāṇādiyuttaṃ catutthaṃ jhānaṃ adhigantvā tadanurūpena iriyāpathavihārena pavattatīti attho.

Evaṃ rūpāvacaralokuttaracatukkajjhānaṃ dassetvā idāni arūpāvacarajjhānaṃ dassento yaṃ tattha paṭhamam, evaṃ adhigatarūpāvacaracatutthajjhānassa karajarūpe daṇḍādānādīnañceva cakkhurogādiābādhānañca vasena diṭṭhādīnavassa karajarūpassa samatikkamāya ākāsakasiṇavirahitesu navasu kasiṇesu aññatarasmiṃ catutthaṃ jhānaṃ uppādetvā tassārammaṇabhūtaṃ kasiṇapaṭibhāgarūpampi karajarūpapaṭibhāgatāya, araññe sappānubandhassa bhayena palāyato rajjutālappaṇḍiṃ sappapaṭibhāgatāya viya samatikkamitukāmassa pañcahākārehi taṃ jhānaṃ vasībhūtaṃ katvā tato vuṭṭhāya tattha nibbejanīyarūpapaṭibhāgārammaṇatāya, āsannasomanassapaccatthikatāya ca dosaṃ disvā nikantiṃ pariyādāya aṅgesu samatikkamitabbābhāvena ārammaṇasamatikkamabhūtaṃ ākāsānañcāyatanam santato manasikarivā cakkavāḷapariyantaṃ vā yattakaṃ vā icchati, tattakaṃ kasiṇam pattharivā vā kasiṇam amanasikarivā tena phuṭṭhokāsaṃ “ākāso ākāso”ti vā “ananto ākāso”ti vā manasikārena kasiṇam ugghāṭetvā vā taṃ kasiṇugghāṭimākāsanimittaṃ “ākāso”ti punappunaṃ manasikaroto

ākāsānañcāyatanam uppajjati, tam tāva dassetuṃ “sabbaso rūpasaññānam samatikkamā”tiādīmāha.

Tattha sabbasoti sabbākārena, sabbāsam vā anavasesānanti attho. Rūpasaññānanti saññāsīsena vuttānam kusalavipākakiriyavasena pañcadasarūpāvacarajjhānānañceva tadārammaṇānañca. Rūpajjhānampi hi “rūpe saññā rūpasaññā”ti evaṃ saññāsīsena vuccati, tadārammaṇakasiṇampi rūpanti saññā nāmamassāti “rūpasaññā”nti vuccati. Samatikkamāti virāgā, nirodhā ca. Vibhaṅge pana saññāsu samatikkantāsu ārammaṇam samatikkantameva hotīti “samāpannassa vā upapannassa vā diṭṭhadhammasukhavihārissa vā”tiādīnā saññānameva samatikkamo vutto, ārammaṇe avirattassa saññāsamatikkamo natthevāti tam samatikkamavasenāpi atthavaṇṇanā kātabbāva.

Paṭighasaññānam atthaṅgamāti cakkhādīnam vatthūnam, rūpādīnañca ārammaṇānam paṭighātena samuppannā dvipañcaviññāṇasaññā paṭighasaññā, tāsam atthaṅgamā. Kiñcāpi tā rūpāvacarajjhānasamāpannassāpi na santi, atha kho na pahīnattā na santi. Na hi rūpavirāgāya rūpāvacarabhāvanā saṃvattati, rūpāyattāva etāsam pavatti, ayaṃ pana bhāvanā rūpavirāgāya saṃvattati, tasmā tā ettha pahīnāti vuttuṃ vaṭṭati. Nānattasaññānam amanasikārāti nānatte gocare pavattānam, nānattānam vā manoviññāṇadhātuvāsena pavattānañca catucattālīsakāmāvacarasaññānam amanasikārā anāvajjanā. Ettha ca rūpapaṭighasaññānam iminā jhānena nibbatbhavēpi anuppattito “samatikkamā atthaṅgamā”ti evaṃ abhāvo eva vutto. “Nānattasaññānam amanasikārā”ti atṭhakāmāvacarakusalānam navakiriyānam dasākusalānam vasena sattavīsatisaññānam arūpabhavēpi manasikārena uppattisambhavato tāsam amanasikārā icceva vuttanti veditabbaṃ.

Ananto ākāsoti ettha nāssa uppādanto vā vayanto vā paññāyatīti ananto. Ākāsoti kasiṇugghāṭimākāso vuccati, manasikāravasena pettha anantatā veditabbā. Teneva vibhaṅge vuttaṃ “tasmiṃ ākāse cittaṃ ṭhapeti...pe... anantaṃ pharati, tena vuccati ananto ākāso”ti. Idaṃ panassa bhāvanākāradassanaṃ. Ākāsānañcāyatananti ettha nāssa antoti anantaṃ ākāsameva anantaṃ ākāsānantaṃ, ākāsānantameva ākāsānañcam, tadeva ākāsānañcam adhiṭṭhānatṭhena, sañjāṭisamosaraṇatṭhena ca āyatanam, tam ārammaṇamassa sasampayuttadhammassa jhānassāti ākāsānañcāyatanam. Tam upasampajja vuttanayena viharatīti attho.

Evaṃ ākāsānañcāyatanādhigamaṃ dassetvā idāni yaṃ tadanantaram adhigatapaṭhamārūppassa tam vasībhūtam katvā tattha āsannarūpajjhānapaccatthikatāya, rūpapaṭibhāgākāsārammaṇatāya ca dosam disvā nikantiṃ pariyādāya tam samatikkamāya ākāsam pharitvā pavattaṃ viññāṇam “anantaṃ viññāṇa”nti punappunaṃ manasikaroto viññāṇañcāyatanam uppajjati, tam dassetuṃ “sabbaso ākāsānañcāyatanam samatikkammā”tiādi vuttaṃ. Tattha pubbe vuttanayena jhānampi ākāsānañcāyatanam ārammaṇampi. Ārammaṇampi hi purimanayena ākāsānañcañca tam paṭhamārūppassa ārammaṇattā vuttanayena āyatanañcāti “ākāsānañcāyatana”nti vuccati. Iti ubhayassāpi appavattikaraṇena, amanasikaraṇena ca ekajjam katvā “ākāsānañcāyatanam samatikkammā”ti idaṃ vuttanti veditabbaṃ.

Anantaṃ viññāṇanti taññeva paṭhamārūppaviññāṇam ākāsam anantato pharitvā pavattaṃ “anantaṃ viññāṇa”nti evaṃ manasikarototi vuttaṃ hoti, manasikāravasena vā anantaṃ. Vibhaṅgepi hi “anantaṃ pharati”ti vuttaṃ.

Viññāṇaṇcāyatananti ettha vuttanayena anantameva ānañcaṃ, viññāṇaṇca taṃ ānañcaṇcāti viññāṇānantanti vattabbe ruḥhito “viññāṇaṇca”nti vuttaṃ, tadeva āyatanamārammaṇamassāti viññāṇaṇcāyatanam. Sesam vuttanayameva.

Evaṃ viññāṇaṇcāyatanam dassetvā idāni yaṃ tadanantaram adhigatadutiyāruppassa taṃ vasībhūtaṃ katvā tattha āsannākāsānaṇcāyatanapaccatthikatāya, tadārammaṇatāya ca dosam disvā nikantiṃ pariyādāya taṃ samatikkamāya paṭhamāruppaviññāṇābhāvaṃ “natthi natthi”ti vā “suññaṃ suñña”nti vā “vivittaṃ vivitta”nti vā punappunam manasikaroto ākiñcaññāyatanam uppajjati, taṃ dassetuṃ “sabbaso”tiādimāha. Idhāpi vuttanayena jhānassa, tadārammaṇassa ca viññāṇaṇcāyatanassa samatikkamova veditabbo. Natthi kiñcīti “natthi natthi, suññaṃ suññaṃ, vivittaṃ vivitta”nti evaṃ manasikarototi attho.

Ākiñcaññāyatananti ettha nāssa kiñcananti akiñcanam, antamaso bhaṅgamattampissa avasiṭṭhaṃ natthīti vuttaṃ hoti, akiñcanassa bhāvo ākiñcaññam, ākāsānaṇcāyatanaviññāṇāpagamassetam adhivacanam, ākiñcaññam āyatanamārammaṇamassāti ākiñcaññāyatanam. Sesam suviññeyyameva.

Evaṃ ākiñcaññāyatanādhigamam dassetvā idāni yaṃ tadanantaram adhigatatatiyāruppassa taṃ vasībhūtaṃ katvā tattha āsannaviññāṇaṇcāyatanapaccatthikatāya dosam disvā nikantiṃ pariyādāya taṃ samatikkamāya tadeva ākiñcaññāyatanam “santaṃ santa”nti punappunam manasikaroto nevasaññānāsaññāyatanam uppajjati, taṃ dassetuṃ “sabbaso”tiādimāha. Tattha nevasaññānāsaññāyatananti oḷārikāya saññāya abhāvato, sukhumāya ca bhāvato nevassa sasampayuttadhammassa jhānassa saññā nāsaññāti nevasaññānāsaññam, tadeva dhammāyatanamanāyatanapariyāpannattā āyatananti nevasaññānāsaññāyatanam.

Atha vā yāyamettha saññā, sā paṭusaññākiccaṃ kātuṃ asammatthatāya nevasaññā, saṅkhārāvesasasukhumabhāvena vijjamānattā nāsaññāti nevasaññānāsaññā, nevasaññānāsaññā ca sā sampayuttadhammānam adhiṭṭhānaṭṭhena āyatanaṇcāti nevasaññānāsaññāyatanam. Na kevalaṇcettha saññāva edisī, api tu phassopi nevaphasso nāphasso, cittampi nevacittam nācittam, evaṃ sesasampayuttadhammāpi, saññāsīsena panāyam desanā katāti veditabbā. Tattha saṅkhārāvesasasukhumabhāvenāti accantasukhumabhāvappattasaṅkhārābhāvena. Sesam vuttanayameva.

Ayam panettha ādito paṭṭhāya piṇḍatthappakāsanā - “idha bhikkhu pātimokkhasamvarasamvuto”tiādinā sāsane lokiyalokuttarajjhānanibbattakapuggalassa patiṭṭhābhūtasīlesu pātimokkhasamvarasīlavisuddhiṃ upadisati. “Viharatī”ti iminā tadanurūpavihārasamaṅgibhāvaṃ. “Ācāragocarasampanno”ti iminā ājīvapārisuddhisīlam, tadupakārake ca dhamme. “Aṇumattesū”tiādinā yathāvuttasīlehi acavanam, tesaṇca anavasesato samādānam. “Indriyesu guttadvāro”ti iminā indriyasamvarasīlam. “Bhojane mattaññū”ti iminā paccayasannissitasīlam, santosādiguṇaṇca. “Pubbarattāpararatta”ntiādinā sīladhutaṅgesu patiṭṭhitassa bhāvanārāmassa tadupakārake dhamme. “Bodhipakkhikāna”ntiādinā paṭipattiyā nibbedhabhāgiyataṃ. “So abhikkante”tiādinā yathāvuttaguṇānam aparihānāya, vakkhamānānaṇca paṭilābhāya satisampayogaṃ. “So vivitta”ntiādinā bhāvanānurūpasenāsanapariggahaṃ. “So araṇṇagato”tiādinā jhānabhāvanārambhappakāram. “So abhijjha”ntiādinā jhānabhāvanābhīyogena

pahīnapañcanīvaraṇassa upacārajjhānuppattiṃ. “So ime pañca nīvaraṇe”tiādinā tassa uparūpari vāyamato rūpārūpajjhānuppattikkamaṃ upadisati. Ayaṃ tāvettha padattho.

Dhammabhedo panettha vibhaṅganaye pākaṭo bhavissati. Tīsu hi nāyesu mahaggatalokuttarā kusalavipākakiriyacittasampayuttā vitakkavicārapītisukhaupekkhāekaggatāsaṅkhātā jhānadhammā nānāyeyhi vibhattā, jhānasampayuttā pana sesakāmāvacaradhammāva idha saṅgahitā. Kiñcāpi panettha pātimokkhasaṃvarasīlādayopi vuttā, tathāpi te jhānānaṃ pubbabhāgappaṭipattidassanavasena ceva jhānasampayuttadhammavasena ca vuttā, idha pana na saṅgahitāti veditabbā.

Pañhāpucchake pana siyā kusalā, siyā abyākatā, tīṇi jhānāni sukhāya vedanāya sampayuttā, catutthaṃ adukkhamasukhāya vedanāya sampayuttaṃ, upekkhā panettha vedanā na vattabbā, siyā vipākā, siyā vipākadhammadhammā, paṭhamajjhānaṃ vitakkavicāravajjitaṃ savitakkasavicāraṃ, vitakko panettha avitakkavicāramatto, vicāro na vattabbo, tīṇi jhānāni avitakkaavicārā, dve jhānāni pītivajjitāni pītisahagatāni, tīṇi sukhavajjitāni sukhasahagatāni, catutthaṃ upekkhāvajjitaṃ upekkhāsahagataṃ, tatiyajjhāne sukhaṃ, upekkhā ca idha na vattabbaṃ...pe... siyā mahaggatā, siyā appamāṇā, tīṇi siyā appamāṇārammaṇā, siyā na vattabbā, catutthaṃ tidhāpi na vattabbañca, tīṇi siyā maggahetukā, siyā maggādhīpatino, siyā na vattabbā, catutthaṃ tidhāpi na vattabbañca...pe... pīti bahiddhārammaṇāni, catutthaṃ tidhāpi na vattabbañca...pe... anidassanaappaṭiḡhā na hetū...pe... nocittacetāsikā araṇāti. Sesāṃ suviññeyyameva. Pāḷimuttanayo panettha natthi, ito paraṃ pana ettakampi avatvā vijjamānaṭṭhāne eva vakkhāma.

Jhānavibhaṅgamātikatthavaṇṇanā niṭṭhitā.

Appamaññāvibhaṅgamātikatthavaṇṇanā

Appamaññāvibhaṅgamātikāya pana atthato tāva - catasso appamaññāyotiādīsu pharaṇaappamāṇavasena appamaññāyo. Etā hi ārammaṇavasena appamāṇe vā satte pharanti, ekasattamhi vā anavasesapharaṇavasena appamāṇato pharantīti evaṃ pharaṇaappamāṇavasena “appamaññāyo”ti vuccanti, satta appamāṇavasenāpi vattuṃ vaṭṭati. Mettāsahagatenāti mettāya samannāgatena. Ekaṃ disanti puratthimādīsu catūsu disāsu yaṃ kiñci ekaṃ disaṃ, taṃdisāpariyāpannasattapharaṇavasena cetāṃ vuttaṃ. Pharitvāti phusitvā ārammaṇaṃ katvā. Viharatīti pavatteti. Tathā dutiyantiādīsu. Yathā ekaṃ disaṃ pharitvā, tatheva tadanantaraṃ dutiyaṃ, tatiyaṃ, catutthañcāti attho. Iti uddhamadho tiriyaṃ eteneva nayena uparimaṃ disaṃ, heṭṭhimaṃ disaṃ, anudisañca anukkamena mettāsahagatena cetasā pharitvā viharatīti attho. Ettāvatā ekamekaṃ disaṃ pariggahetvā odhiso mettāpharaṇataṃ dassitaṃ.

Sabbadhītiādi pana anodhiso dassanatthaṃ vuttaṃ. Tattha sabbadhīti sabbattha. Sabbattatāyāti sabbesu hīnamajjhimukkaṭṭhamittasapattamajjhattādippabhedesu attatāya, tesu vibhāgaṃ akatvā attasamatāyāti vuttaṃ hoti. Atha vā sabbattatāyāti sabbena cittabhāvena, īsakampi bahi avikkhepamānoti attho. Sabbāvantanti sabbasattavantāṃ, sabbasattayuttanti attho. Lokanti sattalokaṃ. Puna “mettāsahagatenā”ti idaṃ “vipulena”tiādīhi visesanehi sambandhadassanavasena vā vuttaṃ, nigamanavasena vā. Tattha pharaṇavasena vipulatā veditabbā. Bhūmivasena pana mahaggatatā. Paguṇavasena, appamāṇasattārammaṇavasena

ca appamāṇatā. Byāpādapaccatthikappahānena averatā. Domanassappahānena niddukkhatā, saṅkhatatā, abyāpajjatā ca daṭṭhabbā. Evaṃ karuṇāsahagatenātiādīsipi attho veditabboti ayaṃ tāvettha padattho.

Dhammabhedo panettha suviññeyyova. Vibhaṅganayena pana tīsu rūpāvacarakusalavipākakiriyācittesu sampayuttā sattesu mettādibrahmavihārabhūtā adoso karuṇā muditā tatramajjhataṭṭhāni cattāro dhammā nānāyehi vibhattā, taṃsā sampayuttā pana kāmāvacarabhūtā ca etā idha na gahitā. Arūpāvacaralokuttaresu panetā appamañña natthevāti. Pañhāpucchake panetā tāva siyā kusalā, siyā abyākatā. Tisso sukhāya, catutthā adukkhamasukhāya vedanāya sampayuttā. Vipākattike tidhāpi, upekkhā avitakkaavicārā, sesā tidhāpi, mahaggaṭṭhāva, parittārammaṇaattitārammaṇattikesu na vattabbāva, bahiddhārammaṇāva, anidassanaappaṭighāva, mettā hetu, sesā na hetū, no cittā, cetāsikā, rūpāvacarā, sauttarāva. Sesā suviññeyyamevāti.

Appamaññāvibhaṅgamātikatthavaṇṇanā niṭṭhitā.

Sikkhāpadavibhaṅgamātikatthavaṇṇanā

Sikkhāpadavibhaṅgamātikāya pana atthato tāva - sikkhāpadānīti sikkhitabbapadāni, sikkhākoṭṭhāsāti attho. Apica sabbepi kusalā dhammā sikkhitabbato sikkhā, tāsāṃ patitṭhānaṭṭhena padaṃ, pañcasu pana sīlaṅgesu yaṃ kiñci aṅgaṃ. Pāṇātipātādīsū pāṇassa atīva pāto pāṇātipāto, pāṇavadhoti attho. Pāṇoti cettha vohāro satto, paramatthato jīvitindriyaṃ, tasmīṃ pana pāṇe pāṇasaññino jīvitindriyupacchedakaupakkamasamuṭṭhāpikā kāyavacīdvārānaṃ aññataradvārappavattā vadhakacetanā pāṇātipāto, tasmā pāṇātipātā. Veramaṇīti virati, sā eva vuttanayena sikkhāpadanti veramaṇisikkhāpadaṃ. Adinnanti na dinnāṃ, parapariggahitaṃ, parapariggahitassa adinnassa ādānaṃ adinnādānaṃ. Parassa haraṇaṃ theyyaṃ corikāti vuttaṃ hoti. Atthato pana parapariggahite tathāsaññino tadādāyakaupakkamasamuṭṭhāpikā theyyacetanā adinnādānaṃ. Kāmesūti vatthukāmesu. Micchācārāti kilesakāmasavasena lāmakācārā, purisassa māturakkhitādisaṅkhātāsu, itthiyā attano niyamitapurisato parapurisasaṅkhātesu ca agamanīyaṭṭhānesu vītikkamācārāti vuttaṃ hoti. Atthato pana agamanīyavatthūsu maggenamaggappaṭipādanopakkamasamuṭṭhāpikā, adhivāsanaṅkārapavattā vā methunacetanā kāmesumicchācāro. Musāti abhūtaṃ atacchaṃ vatthu, vādoti tassa abhūtaṃ ṇatvāva bhūtaṃ tacchato viññāpanaṃ. Lakkhaṇato pana atathaṃ vatthūṃ ṇatvā tathato paraṃ viññāpetukāmasa atthabhañjakakāyavacīpayogasamuṭṭhāpikā cetanā musāvādo. Surāti piṭṭhasurā pūvasurā odanasurā kiṇṇapakkhittā sambhārasaṃyuttāti pañca surā. Merayanti pupphāsavo phalāsavo gulāsavo madhvāsavo sambhārasaṃyuttoti pañca āsavā. Tadubhayampi madanīyaṭṭhena majjaṃ, yāya cetanāya taṃ majjaṃ pivati, sā pamādaḥkārāṇattā pamādaṭṭhānaṃ, tasmā surāmerayamajjapamādaṭṭhānā. Sesā suviññeyyamevāti ayaṃ tāvettha padattho.

Dhammabhedo pana vibhaṅganaye pākāto bhavissati. Evaṃ uparipi. Vibhaṅganayesu cettha suttantabhājanīyaṃ natthi, abhidhammabhājanīye panetāni pañca sikkhāpadāni kāmāvacarakusalacittasampayuttānaṃ viratīnaṃ vasena nānappaḥkāro paṭhamavāre vibhattāni, tathā dutiyavāre cetanāvasena, viraticetanāsampayuttā panettha dhammā na sikkhāpadāni, sikkhāpadasampayuttā pana honti, tathā tatiyanaye phassādīnaṃ sabbesaṃ dhammānaṃ vasena nānappaḥkāro vibhattāti.

Pañhāpucchake pana cetanāya, phassādīnañca pariyāyasikkhāpadattā nipariyāyasikkhāpadabhūtānaṃ viratīnaṃ vaseneva vibhattāni. Tattha hi pañca sikkhāpadāni kusalā eva, siyā sukhāya, siyā adukkhamasukhāya sampayuttā...pe... parittārammaṇāva, paccuppannārammaṇāva, bahiddhārammaṇāva, anidassanaappaṭighāva, na hetū, sahetukā, no cittā, cetasikā, kāmāvacarā, sauttarāva, araṇāvātī. Ettha ca yāni sikkhāpadāni sattārammaṇāni vuttāni, tāni ca viratisabhāvattā yasmā “satto”ti saṅkhaṃ gate parittadhamme eva paccuppanne eva dhamme ārammaṇaṃ karonti, tasmā parittārammaṇāti ca vuttāti veditabbā. Idāni viramitabbapāṇātipātādīnaṃ -

Dhammakammamapathālamba-vedanāmūlakammato;
Sāvajjaṅgādito ñeyyo, pāḷimuttavinicchayo.

Tattha dhammato tāva - pañcapete pāṇātipātādayo cetanāsabhāvāva honti. Kammamapathato pañca kammamapathāva. Ārammaṇato pana pāṇātipāto jīvitindriyārammaṇo, adinnādānaṃ sattārammaṇaṃ, saṅkhārārammaṇaṃ vā, tathā musāvādo, micchācāro itthipurisārammaṇo, surāpānaṃ saṅkhārārammaṇaṃ. Vedanāto pana pāṇātipāto dukkhavedano, adinnādānaṃ tivedanaṃ, tathā musāvādo, micchācāro pana sukhamaññhattavasena dvivedano, tathā surāpānaṃ. Mūlato pana paṭhamo dosamohamūlo, dutiyaṃ siyā lobhamohamūlaṃ, siyā dosamohamūlaṃ, tathā musāvādo, micchācāro pana lobhamohamūlova, tathā surāpānaṃ. Kammato panettha musāvādo vacīkammaṃ, sesā kāyakammameva.

Sāvajjato pana pāṇātipāto tāva amanussake pāṇe appasāvajjo, manussake mahāsāvajjo. Tesu ca khuddakasārīre appasāvajjo, mahāsārīre mahāsāvajjo. Kasmā? Payogamahantatāya. Payogasamattepi appaguṇe appasāvajjo, mahāguṇe mahāsāvajjo. Sarīraguṇānaṃ samabhāve sati kilesānaṃ, upakkamānañca mudutibbatāya appamahāsāvajjo hoti, khīṇāsava pana mahāsāvajjataroti. Adinnādānaṃ vatthuno hīnappaṇītātāya ceva guṇavirahitatabbantasantakatāya ca. Tatthāpi taṃ taṃ upādāyupādāya ca appamahāsāvajjaṃ, khīṇāsavasantake mahāsāvajjataranti veditabbaṃ. Micchācāro dussīlasīlavantavatthuvītikkanena. Tatthāpi taṃ taṃ upādāyupādāya ca appamahāsāvajjo, khīṇāsavavatthuvītikkanane mahāsāvajjataroti ca veditabbo. Musāvādo yamatthaṃ bhañjati, tassa appamahantataṃ, vatthusāmino guṇavirahitataṃ, tabbantatañca upādāyupādāya appamahāsāvajjo hoti. Apica attano santakaṃ adātukāmatāya, hasādhippāyena vā “natthetha”ntiādinayappavatto appasāvajjo, adiṭṭhaṃ “diṭṭha”ntiādinā kūṭasakkhiādibhāvena vā pavatto mahāsāvajjo, musā vatvā pana saṅghabhedane mahāsāvajjataro. Surāpānaṃ bindumattato paṭṭhāya taṃ taṃ upādāyupādāya appasāvajjaṃ, bahuke mahāsāvajjaṃ, kāyavikārajananapahonakapāṇe pana mahāsāvajjatameva.

Āṅgādito pana pāṇātipātassa pāṇo pāṇasaññitā vadhakacittaṃ upakkamo tena maraṇanti pañca āṅgāni. Sāhatthiko āṇattiko nissaggiko thāvaro vijjāmayo iddhimayoti cha payogā. Adinnādānassa parapariggahitatā tathāsaññitā theyyacittaṃ upakkamo tena haraṇanti pañca āṅgāni. Sāhatthikādayo cha eva payogā. Te ca kho yathānurūpaṃ theyyāvahārādīnaṃ vasena pavattā. Micchācārassa agamanīyavatthutā sevanacittaṃ maggena maggappaṭipattīti tīṇi āṅgāni. Sāhatthiko ekova payogo. Evaṃ sesānampi payogo veditabbo. Musāvādassa atathaṃ vatthu, viśamvādanacittaṃ, tajjo vāyāmo, parassa tadatthavijānananti cattāri āṅgāni. Surāpānassa surādīnaṃ aññataratā ajjhoharaṇanti dve āṅgānīti.

Evaṃ pāṇātipātādīnaṃ dhammādito vinicchayaṃ ñatvā idāni
pāṇātipātāveramaṇiādīnaṃ pañcannampi -

Dhammakammapathālamba-samādānapayogato;
Khaṇḍato ca vijāṇīyo, pāḷimuttavinicchayo.

Tattha dhammakammapathato vinicchayo vuttanayova. Ārammaṇato panetāni
jīvitindriyāditamṭaṃvītikkamitabbavatthārammaṇāni. Samādānato ekassa santike
vā sayameva vā “pañca sīlāni adhiṭṭhahāmī”ti ekato vā pāṭiekkam vā
samādiyantena etāni samādinneva honti. Payogato pana sabbānipi
sāhatthikapayogāneva. Khaṇḍato gahaṭṭhā yaṃ yaṃ vītikkamanti, taṃ tadeva
khaṇḍaṃ hoti, netare. Gahaṭṭhā anibaddhasīlā honti, yaṃ yaṃ sakkonti, taṃ
tadeva gopenti. Sāmaṇerānaṃ pana ekasmiṃ vītikkamite sabbānipi bhijjantīti
evaṃ vijāṇīyo pāḷimuttavinicchayo.

Sikkhāpadavibhaṅgamātikatthavaṇṇanā niṭṭhitā.

Paṭisambhidāvibhaṅgamātikatthavaṇṇanā

Paṭisambhidāvibhaṅgamātikāya atthato tāva - catasso paṭisambhidāti cattāro
pabhedā. Niddese pana “atthe ñāṇaṃ atthapaṭisambhidā”tiādīnā ñāṇavasena
niddiṭṭhattā ñāṇasseva, na aññassa kassacīti veditabbaṃ. Atthapaṭisambhidāti
atthavisayañāṇappabhedā,
atthappabhedasallakkaṇavibhāvanavavatthānakaraṇasamatthataṇhasena atthe
pabhedagataṃ ñāṇanti attho. Sesapadesupi eseva nayo. Ettha ca atthoti
hetuphalaṃ. So hi hetuvasena araṇīyato gantabbato, uppādetabbato ca “attho”ti
vuccati. Pabhedato panesopi pañcavidho hoti yaṃ kiñci paccayuppannaṃ,
nibbānaṃ, bhāsitaṃ, vipāko, kiriyāti.

Dhammoti paccayo, so hi phalaṃ vidahati pavatteti uppādeti ceva pāpeti cāti
“dhammo”ti vuccati. Pabhedato panesopi pañcavidho hoti yo koci phalanibbattako
hetu, ariyamaggo, bhāsitaṃ, kusalaṃ, akusalanti.

Niruttīti yathāvuttānaṃ dhammānaṃ, atthānañca vācako sabhāvaniruttisaṅkhāto
saddo. Imā dhammatthaniruttiyo ārammaṇaṃ katvā paccavekkhantassa tattha
tattha pabhedagataṃ ñāṇaṃ niruttipaṭisambhidā nāma.

Ettha ca niruttipaṭisambhidā saddārammaṇā, na paññattārammaṇā,
paṭisambhidāpatto hi “phasso vedanā”tiādikaṃ saddaṃ sutvā “ayaṃ
sabhāvaniruttī”ti jānāti, “phassā vedano”tiādikaṃ pana “na sabhāvaniruttī”ti
jānāti. Sabhāvaniruttīti ca māgadhiḥ bhāsā, yāya sammāsambuddhā tepiṭakaṃ
buddhavacanaṃ tantim āropenti, brahmāno ca agāmake araṇṇe kiñci vacanaṃ
asutvā vaḍḍhitadārakā ca attano dhammatāya bhāsanti, yā ca apāyesu manusse
devaloke ceva māgadhabhāsā ussannā, pacchā ca tato
andhakayonakadamiḷādidesabhāsā ceva sakkatādiatṭhārasamahābhāsā ca
nibbattā, sā hi yasmā itarāsu bhāsāsu parivattantāsupi na parivattati, sabbakālaṃ
attano sabhāve eva tiṭṭhati, tasmā “sabhāvaniruttī”ti vuccati. Yā brahmavohāro,
ariyavohāroti ca vuccati, tāya pana māgadhabhāsāya tantim āruḷhasa
buddhavacanassa paṭisambhidāpattānaṃ sotapathāgamanameva papañco. Sote
pana saṅghaṭṭitamatte eva nayasatena nayasahassena attho upaṭṭhāti. Aññāya
pana bhāsāya tantim āruḷhaṃ taṃ tesam cittaṃ sahasā nārohati, kicchena
uggahetabbaṃ hoti, puthujjanānañca sakalaṃ buddhavacanaṃ uggahetvāpi
paṭisambhidāpatti nāma natthi, ariyasāvako no paṭisambhidāpatto nāma natthi,
paṭisambhidāpatto aññaṃ saddaṃ nāmākhyātopasagganipātabhedato jānāti, na

jānātīti? Yadaggena saddaṃ sutvā “ayaṃ sabhāvanirutti, ayaṃ na sabhāvanirutti”ti jānāti, tadaggena etampi jānissati, na cetam paṭisambhidākiccanti veditabbaṃ.

Paṭibhānanti dhammatthādivisayaṃ sabbatthakaññaṃ, taṃ ññaṃ ārammaṇaṃ katvā paccavekkhantassa pabhedagataṃ ññaṃ paṭibhānapaṭisambhidā nāma, imā catassopi paṭisambhidā adhigamena pariyattiuggahaṇena sakkaccadhammassavanena atthaparipucchāya pubbayogenāti pañcahi kāraṇehi visadā honti, sekhabhūmiyaṃ, asekkhabhūmiyañcāti dvīsu tṭhānesu pabhedam gacchantīti veditabbā. Ayaṃ tāvettha padattho.

Dhammabhedo panetthāpi vibhaṅganaye pākaṭo bhavissati. Vibhaṅganayesu hi tīsupi dhammaniruttipaṭibhānapaṭisambhidā tissopi kāmāvacarajavanasampayuttaññaṃ vasena tabbisayappabhedena saddhiṃ nānappakārato vibhattā. Atthapaṭisambhidā pana tesam ññaṇaṇceva aṭṭhalokuttaracittasampayuttānañca vasena tabbisayappabhedena saddhiṃ. Lokuttaraññaṇipi hi maggappattabbatāya atthabhūtanibbānārammaṇattā “atthapaṭisambhidā”ti vuccati.

Pañhāpucchake pana siyā kusalā, siyā abyākatā, tisso paṭisambhidā siyā vipākadhammadhammā, siyā nevavipākanavipākadhammadhammā, atthapaṭisambhidā tidhāpi, tisso paṭisambhidā parittā, atthapaṭisambhidā siyā parittā, siyā appamāṇā, niruttipaṭisambhidā parittārammaṇā, bahiddhārammaṇā ca, sesā tidhāpi, niruttipaṭisambhidā paccuppannārammaṇāva, atthapaṭisambhidā tidhāpi na vattabbā ca, anidassanaappaṭighā, hetū, sahetukā, tisso paṭisambhidā sauttarā, atthapaṭisambhidā dvidhāpi, araṇā cāti. Sesam suviññeyyameva.

Paṭisambhidāvibhaṅgamātikatthavaṇṇanā niṭṭhitā.

Ñāṇavibhaṅgamātikatthavaṇṇanā

Ñāṇavibhaṅgamātikāya pana atthato tāva - ekavidhenāti ekappakārena, ekakoṭṭhāseṇa vā. Ñāṇavatthūti ettha pana ññaṇaṇca tam vatthu ca nānappakārānaṃ sampattinanti ñāṇavatthu. Pañca viññāṇāti cakkhuvīññāṇādīni pañca. Na hetū ahetukātiādīsu heṭṭhā hetudukādīsu vuttanayānusāreṇa sabbattha attho veditabbo. Apica hetudukādīsu pañca viññāṇā hetū dhammāti vā sahetukā dhammāti vā na vattabbā, ekantena pana na hetū eva, ahetukā evāti. Evaṃ “yāthāvakavatthuvibhāvanā paññā”ti iminā upari ekavidhaparicchedāvasāne vakkhamānena sambandhoti. Iminā nayena sabbattha yathānurūpaṃ attho veditabbo. Tattha ca acetasikāti cittāni eva pañcaviññāṇasampayuttānaṃ idha aparāmaṭṭhattā.

Uppannavatthukā uppannārammaṇāti khaṇapaccuppannavasena anāgatapaṭikkhepo. Na hi tāni anāgatesu pañcasu vatthārammaṇesu uppajjanti. Purejātavatthukā purejātārammaṇāti sahuppattipaṭikkhepo. Na hi tāni sahuppannaṃ vatthārammaṇaṃ paṭicca uppajjanti. Ajjhattikavatthukāti ajjhattajjhattabhūte pañca pasāde vatthuṃ katvā uppajjanakā. Ettha ca pañca viññāṇā sayampi ajjhattikā, ajjhattikavatthukā ca, manoviññāṇaṃ hadayanissitaṃ ajjhattikaṃ, bāhiravatthukaṃ, pañcaviññāṇasampayuttā tayo khandhā bāhirā, ajjhattikavatthukā, manoviññāṇasampayuttā tayo khandhā bāhirā, bāhiravatthukāti evaṃ catukkaṃ veditabbaṃ.

Asambhinnavatthukā asambhinnaṃ rammaṇāti aniruddhavatthārammaṇā. Na hi tāni niruddhavatthārammaṇaṃ paṭicca uppajjanti. Nāṇavatthukā nāṇārammaṇāti tāni yathākkamaṃ cakkhurūpādiniyatekekavatthārammaṇatāya aññamaññaṃ

bhinnavatthukā, bhinnārammaṇā ca. Na hi cakkhuvīññāṇaṃ cakkhuṃ muñcitvā sotādisu aññatarāṃ vatthuṃ katvā rūpaṃ muñcitvā saddādīsu aññatarārammaṇaṃ paṭicca uppajjati, na itarāni cetarāni. Na aññamaññassa gocaravisayaṃ paccanubhontīti iminā ca nesaṃ nānārammaṇataṃyeva vibhāveti. Na asamannāhārā uppajjantīti anāvajjane na uppajjanti, pañcadvārāvajjanena anāvajjite visaye na uppajjantīti attho. Na amanasikārāti tamevettha pariyāyantarena vibhāveti. Na abbokiṇṇāti aññamaññāṃ nirantarā hutvā na uppajjanti. Na apubbaṃ acarimanti ekakkhaṇepi saha na uppajjanti. Na kevalaṇca etāni, aññānīpi viññāṇāni dve vā taduttariṃ vā ekato na uppajjanti, ekekameva pana viññāṇaṃ uppajjantīti veditabbaṃ. Yathāha - “aññaṃ uppajjate cittaṃ, aññaṃ cittaṃ nirujjhatī”tiādi. Na aññamaññassa samanantarāti iminā anabbokiṇṇatāya eva vibhāvanā.

Anābhogāti anāvajjanabhūtā āvajjanaṭṭhāne ṭhatvā āvajjanakiccaṃ kātuṃ na samatthāti attho. Na kañci dhammaṃ paṭivijānātīti “manopubbaṅgamā dhammā”ti evaṃ vuttaṃ ekampi kusalākusalaṃ dhammaṃ kocipi puggalo na paṭivijānāti, tehi viññāṇehi na sādhetīti attho. Aññatra abhinipātāmatthāti ṭhapetvā rūpādīrammaṇānaṃ abhinipātāmatthaṃ āpāthagamanāmatthaṃ, byattataropi puggalo pañcaviññāṇehi āpāthagatārammaṇapaṭivijānanāmatthato aññaṃ kusalākusalapaṭivijānaṃ kātuṃ na sakkotīti attho.

Pañcannaṃ viññāṇānaṃ samanantarāpīti manodhātuyāpi. Api-saddo cettha sampiṇḍanattho, tena na kevalaṃ manodhātuyāva, tato parehipi pañcadvārikaviññāṇehi tadārammaṇapariyosānehi na kiñci kusalākusalaṃ dhammaṃ paṭivijānātīti ayamattho dassitoti gahetabbo. Kiñcāpi pañcadvāre kusalākusalādīni javanāni uppajjanti, tathāpi tāni moghapupphāni viya abbohārikānīti datṭhabbāni. Na kañci iriyāpathaṃ kappetītiādīsupi eseva nayo. Na hi pañcadvārikaviññāṇehi gamanādīsu kañci iriyāpathaṃ kappeti, na kāyavacīkammaṃ paṭṭhapeti, na viññattim vā samuṭṭhāpeti, na kusalākusalaṃ dhammaṃ samādiyati, na lokiyalokuttaraṃ samādhim samāpajjati, na tato vuṭṭhāti, na bhavato cavati, na bhavantare uppajjati, sabbampetaṃ kiccaṃ manodvārikacitteneva hoti. Yathā cetesaṃ etāni kiccāni natthi, evaṃ niyāmokkamanādīnīpi. Na hi koci pañcadvārikajavanehi micchattaniyāmaṃ, sammattaniyāmaṃ vā okkamati, na cetāni nāmagottaṃ vā kasiṇādipaññattim vā tilakkhaṇādīm vā ārabba bhavanti. Na supatītiādīsu sabbehi pañcadvārikacittehi na niddaṃ okkamati, na kiñci supinaṃ passati. Niddāyantassa hi indriyesu mahāpadīpaturiyasaddādiolārikehipi rūpādipañcārammaṇehi ghaṭṭitesu paṭhamāṃ pañcadvārikāni āvajjanāni bhavaṅgaṃ āvaṭṭetuṃ na sakkonti, manodvārikameva āvajjanaṃ sakkoti, tasmiṇca uppanne manodvārikajavanaṃ javitvā bhavaṅgaṃ otarati. Dutiyavāre pana pañcadvārikāāvajjanesu yaṃ kiñci yathārahaṃ bhavaṅgaṃ āvaṭṭeti, tato tadārammaṇapariyosānāni taṃtaṃdvārikavīthiccittāni yathākkamaṃ pavattitvā bhavaṅgaṃ otaranti. Tatiyavāre pana manodvārikāvajjanajavanāni pavattanti, tasmiṃ khaṇe rūpādipañcārammaṇavavatthānaṃ hoti, satto ca niddāya paṭibuddhoti, evaṃ manodvārikacitteneva paṭibujjhati.

Supinampi hi teneva passati, na pañcadvārikena, tañca panetaṃ supinaṃ passanto catūhi kāraṇehi passati dhātukkabhato vā anubhūtapubbato vā devatopasaṃhārato vā pubbanimittato vā. Imesaṃ pana saṃsaggasannipātatopi bahudhā papañcenti. Tattha yaṃ vātapittādidhātukkabhato, anubhūtapubbato ca supinaṃ passati, na taṃ saccāṃ. Yaṃ devatopasaṃhārato passati, taṃ saccāṃ vā hoti alikaṃ vā. Kuddhā hi devatā viparītaṃ katvā dassenti. Yaṃ pubbanimittato passati, taṃ ekantasaccameva bodhisattakosalarājādīnaṃ

pañcasoḷasamahāsupināni viya. Tañca panetaṃ catubbidhaṃ supinaṃ sekhaputhujjanāva passanti, na asekhā pahīnavipallāsattā. Kiṃ panetaṃ passanto sutto passati paṭibuddho vā? Kiñcettha, yadi sutto passati, supinassa kusalādisabhāvato, bhavaṅgassa ca tadabhāvā abhidhammavirodho āpajjati. Atha paṭibuddho, supinaṃ passantena katassa abbohārikassāpi vītikkamassa sabbohārikasseva ekantasāvajjattā anāpatti na siyāti vinayavirodho āpajjati. Pakārantaro ca natthi, yena supinaṃ passeyyāti supinassa abhāvova āpajjati? Nāpajjati. Kasmā? Yasmā kapimiddhapareto passati “kapimiddhapareto kho, mahārāja, supinaṃ passatī”ti vacanato, yā pana niddā makkaṭṭaniddā viya punappunaṃ kusalādicittavokiṇṇattā lahuparivattā, taṃ kapimiddhaṃ, tena sutto supinaṃ passati, tasmā supino kusalopi hoti akusalopi, āvajjanatadārammaṇavasena abyākatopi, supine ca kataṃ kusalākusaladubbalatāya paṭisandhiṃ ākaḍḍhituṃ na sakkoti, pavatte vedanīyaṃ pana hoti. “Yāthāvakavatthuvibhāvanā paññā”ti ettha yo pañcannaṃ viññāṇaṃ yathāvutto na hetukaṭṭho, ahetukaṭṭho...pe... na supinaṃ passanaṭṭho, so yāthāvaṭṭho, taṃtaṃyāthāvatthuṃ vibhāvetīti yāthāvakavatthuvibhāvanā paññā. Evaṃ ekavidhena ñāṇavatthūti evaṃ vuttana ekena pakārena ekena ākārena, ekakoṭṭhāsena ñāṇavatthu hotīti.

Ekakaṃ niṭṭhitaṃ.

Dukesu atthajāpikāti ettha atthapaṭisambhidā vibhaṅge vuttasu pañcasu atthesu yathānurūpaṃ atthaṃ jāpeti janeti pavattetīti atthajāpikā, catubhūmakakusalacittesu ceva asekhānaṃ abhiññāsamāpattīnaṃ parikammā dibhūtakāmāvacarakiriyācittesu ca sampayuttā paññā. Tāsu hi yasmā kusalasampayuttāva paññā attano attano bhūmipariyāpannaṃ vipākasaṅkhātāṃ atthaṃ jāpeti janeti. Kāmāvacarakiriyāsampayuttā pana parikammā dibhūtā abhiññāsamāpattikiriya arahattaphalasaṅkhātāṃ atthaṃ jāpeti janeti, tasmā etā atthajāpikāti vuttā. Atṭhakathāsu pana pāliyaṃ avuttāpi tīsu bhūmīsu kiriyajavanapaññā anantarādipaccayavasena attano anantaraṃ kiriyatthaṃ jāpetīti “atthajāpikā”tveva vuttā. Jāpitatthā paññāti saha jātāṃ vipākatthaṃ jāpetvā tīhitā, attano vā kāraṇehi jāpitā janitā pavattitā sayampi atthabhūtāti jāpitatthā. Catubhūmakavipākesu ca kiriyābhiññāsamāpattīsu ca sampayuttā paññā. Atṭhakathāsu pana pāliyaṃ avuttā sesakiriyāsampayuttāpi paññā yathāsakaṃ kāraṇehi jāpitā, sayañca atthabhūtāti “jāpitatthā”tveva vuttā. Sesam suviññeyyameva.

Dukaṃ niṭṭhitaṃ.

Tikesu pana cintāmayattike parato adisvā asutvāva attano dhammatāya “evaṃ sati evaṃ bhavissatī”ti evaṃ cintāmayaanubuddhiyā uppāditā anavajjakammāyatanasippāyatanavijjāttāhesu paññā ceva kammassakatañāṇaṃ, saccānulomikañāṇaṃca cintāmayā nāma paññā. Tattha vaḍḍhakikammapupphachaḍḍakakammādi hīnañceva kasivāṇijjādi ukkaṭṭhañca kammameva kammāyatanaṃ. Naḷakārapesakārasippādi hīnañceva muddāgaṇanālekhādi ukkaṭṭhañca sippameva sippāyatanaṃ. Nāgamaṇḍalaparittādi dhammikavijjāva vijjāttānaṃ. Tesu cintābaleneva uppānā paññā. Bodhisattādayo hi sattahitāya adiṭṭhaṃ asutaṃ taṃtaṃanavajjakammāsippatadupakaraṇakaraṇappakārañca ñāṇabalena cintetvā nipphādentī. Nāgamaṇḍalaparittādivijjampi uppādentī, evaṃ katānipi tāni pubbe uggaṇhitvā karonteḥi katasippasadisāneva honti. Kammassakatañāṇaṃ nāma kusalakammaṃ sattānaṃ sakaṃ, akusalaṃ no sakanti evaṃ jānanapaññā. Atha vā

kusalakammameva sattānaṃ sakaṃ tadāyatthavuttitāya, nāññanti evaṃ jānanapaññāpi. Saccānulomikaṃ ñāṇanti vipassanāññānaṃ. Taṃ hi maggasaccassa paramatthasaccassa anulomanato “saccānulomika”nti vuccati. Idampi hi ñāṇadvayaṃ parato asutvā cintābalena uppāditāṃ cintāmayaññānameva hoti. Idañca na yesaṃ kesañci sattānaṃ uppajjati, abhiññātānaṃ pana puññavantānaṃ mahāsattānameva uppajjati. Tatthāpi saccānulomikaññānaṃ pacchimabhavikānaṃ dvinnaññeva bodhisattānaṃ uppajjati veditabbaṃ. Sutamayā paññāti parato sutvā sutavasena uppāditā yathāvuttakammāyatanādipaññāva. Parato asutvā pana kammāyatanādi parena kayiramānaṃ, kataṃ vā disvā uggahetvā vā paṭiladdhāpi paññā “sutamayā”tveva vuccati. Tadubhayāpi cintāmayā, sutamayā ca kāmāvacarāva. Bhāvanāmayā pana paññā cintāmayavasena, sutamayavasena vā pavattitakāmāvacarapubbabhāgabhāvanānipphattiyā samuppannā mahaggatalokuttarajavanapaññā.

Dānamayattike deyyadhammapariccāgavasena pavattā dānamayā, sīlapūraṇavasena pavattā sīlamayā, tadubhayāpi kāmāvacarāva. Bhāvanāmayā panettha samathavipassanāvasena pavattā catubhūmakapaññā. Niddese panassa kiñcāpi “samāpannassa paññā”ti evaṃ mahaggatalokuttarapaññāva vuttā, tathāpi taṃ ukkaṭṭhavasena vuttaṃ. Kāmāvacarānaṃ pana pubbabhāgabhāvanānaṃ, anussatiupacārabhāvanānañca bhāvanāmāye saṅgahoti daṭṭhabbaṃ. Purimattike panetāsaṃ cintāmāye saṅgahitattā bhāvanāmāye asaṅgaho, tatthāpi bhāvanābalanipphannānameva saṅgaho daṭṭhabbo.

Adhisīlattike pātimokkhasaṃvarasīlaṃ vipassanāhetuttā sesasīlato adhikaṃ sīlanti adhisīlaṃ, tasmīṃ sampayuttā paññā adhisīle paññā. Vipassanāpādikā pana aṭṭha samāpattiyo sesacittehi adhikattā adhicittaṃ, tasmīṃ paññā adhicitte paññā, cittasīsenā cettha samādhi niddiṭṭho. Savipassanā pana maggaphalapaññā sesāhi adhikattā adhipaññā nāma. Sā ca adhipaññāya paññāti desanāya samarasatāya vuttā. Sīlādayo “sīlaṃ cittaṃ paññā, adhisīlaṃ adhicittaṃ adhipaññā”ti paccekāṃ duvidhā honti. Tesu purimā pañcasīladasasīlāni, vaṭṭapādikaaṭṭhasamāpattiyo, nibbedhabhāgiyakammassakatapaññā ca yathākkamaṃ honti. Te ca dhammā anuppannepi tathāgate bodhisattānaṃ, tāpasaparibbājakānaṃ, cakkavattirājādīnañca kāle pavattanti, pacchimā pana vuttāvasesā uppanne eva tathāgate vitthārikā honti, no anuppanneti veditabbaṃ. Ettha ca ratanattaye dānāpacāyanādivasena, saraṇagamanasaddhammasavanādivasena ca pavattā vivaṭṭūpanissayabhūtā kusalahammāpi adhisīlaadhipaññāsu gahitā evāti gahetabbā.

Āyakoṣallattike āyoti vaḍḍhi, sā akusalādiatthahānito, kusalādiatthupattito ca duvidhā. Apāyoti avaḍḍhi, sāpi kusalādiatthahānito, akusalādiatthupattito ca duvidhā. Tesu koṣallaṃ, kusalasabhāvā paññā. Apāyakoṣallaṃ paññavato eva “evaṃ manasikārādippavattiyaṃ avaḍḍhi uppajjati, vaḍḍhi parihāyati”ti ñatvā tadubhayapaṭipattisambhavato. Upāyakoṣallanti atra upāyo accāyikakiccādisu ṭhānupattikaupāyajānanapaññā, tividhāpi cetā kāmāvacarapaññāti veditabbā. Sesaṃ suviññeyyameva.

Tikaṃ niṭṭhitaṃ.

Catukkesu pana paṭhame kammassakataññānaṃ saccānulomikaṃ ñāṇaṃ vuttameva, idha pana ṭhapetvā saccānulomikaññānaṃ sabbāpi sāsavā kusalā paññā kammassakataññānti veditabbaṃ. Catūsu maggesu, phalesu ca paññāva maggasaṃgissa ñāṇaṃ, phalasamaṅgissa ñāṇaṃcāti.

Saccacatukke ariyamaggaphalapaññāva catūsu saccesu ekapaṭivedhavasena “dukkhe ñāṇa”ntiādinā catūsu ṭhānesu gahitā. Kiñcāpi hi kāmāvacarañāṇampi catūsu saccesu ārammaṇavasena pavattati, paṭivedhakiccavasena pana idhādhippetattā pāḷiyam tam na gahitanti veditabbaṃ.

Dhammacatukke maggaphalesu paññā dhamme ñāṇam nāma. Tesu hi maggañāṇam tāva catusaccadhammānam ekapaṭivedhavasena jānanato “dhamme ñāṇa”nti vuccati. Phalañāṇam pana nirodhasaccavasena dhamme ñāṇanti veditabbaṃ. Maggānubhāvanibbattaṃ pana atītānāgatesu saccapaṭivedhanayasaṅgahaṇavasena pavattaṃ paccavekkhaṇañāṇam anvaye ñāṇam nāma. Tassa ca yehi nayehi ariyā atītamaddhānam catusaccadhammaṃ jāniṃsu, tepi imaññeva catusaccaṃ evameva jāniṃsu, anāgatamaddhānampi jānissantīti evaṃ jānavasena pavatti ākāro veditabbo. Sarāgādivasena paracittaparicchedañāṇam pariye ñāṇam nāma. Dhammanvayapariyañāṇāni pana ṭhapetvā sabbalokiyapaññāñāṇanti sammatattā sammutimhi ñāṇanti sammutiñāṇam nāma.

Ācayacatukke kāmāvacarakusale paññā ācayāya no apacayāya. Sā hi cutipaṭisandhiṃ ācinoti eva, no apacinoti. Maggapaññā pana apacayāya no ācayāya. Rūpārūpakusalapaññā ācayāya ceva apacayāya ca. Sā hi vikkhambhanavasena kilese ca tammūlake ca vipākadhamme apacinoti. Sesā abyākatā paññā nevācayāya no apacayāya.

Nibbidācatukke rūpāvacarapaṭhamajjhānapaññā nibbidāya no paṭivedhāya. Sā hi kāmavivekena pattabbattā kilesanibbidāya pavattati, abhiññāpādakabhāvaṃ pana appattatāya nevābhiññāpaṭivedhāya saṃvattati. Catutthajjhānapaññā paṭivedhāya no nibbidāya. Sā hi abhiññāpādakabhāvenāpi abhiññābhāvappattiyāpi paṭivedhāya saṃvattati. Paṭhamajjhānakkhaṇe eva nīvaraṇanibbindanattā no nibbidāya. Dutiyatatiyajjhānapaññā pana somanassasahagatatāya paṭhamajjhānasannissitā vā avitakkatāya catutthajjhānasannissitā vā kātabbā. Maggapaññā pana nibbidāya ceva paṭivedhāya ca. Ettha hi catusaccapaṭivedhavasena nibbidāya cevetāsaṃ chaḷabhiññāppattiyā paṭivedhāya ca saṃvattanaṃ veditabbaṃ. Sesā lokiyalokuttarā paññā neva nibbidāya no paṭivedhāya.

Hānabhāgiyacatukke hānam bhajatīti hānabhāginī, evaṃ sesesupi. Nibbedhoti cettha ariyamaggo tannibbattakavipassanāpādakattā. Nibbedhabhāginīti catūsupi ṭhānesu rūpārūpakusalapaññāva vuttā. Tāni hi attano sabhāvā parihāyitvā heṭṭhā orohaṇapaccayabhūtā hānabhāginī. Upanijjhānapaccayabhūtā visesabhāginī, tam pana jhānanikantiyā balavatāya visesaṃ, hāniṃ vā anussukkitvā ṭhitikoṭṭhāsikā ṭhitibhāginī, ariyamaggapadaṭṭhānavipassanāpādakabhūtāva nibbedhabhāginī ca hontīti veditabbā.

Catasso paṭisambhidāti atthadhammaniruttipaṭibhānapaṭisambhidāva. Catasso paṭipadāti dukkhāpaṭipadādandhābhiññādayo heṭṭhā vuttāva. Cattāri ārammaṇānīti parittā, parittārammaṇātiādikā heṭṭhā vuttanayāva. Jarāmaraṇādicatukkesupi maggañāṇavaseneva catasso yojanā vuttā. Sesam suviññeyyameva.

Catukkaṃ niṭṭhitam.

Pañcakesu pana pañcaṅgiko sammāsamādhīti pītipharaṇatā sukhapharaṇatā cetopharaṇatā ālokaparaṇatā paccavekkhaṇanimittanti evaṃ pāḷiyam vutthehi pañcahi ñāṇaṅgehi samannāgato samādhī. Tattha pītiṃ pharamānā uppajjatīti dvīsu jhānesu paññā pītipharaṇatā nāma, sukhaṃ pharamānā uppajjatīti tīsu jhānesu paññā sukhapharaṇatā nāma. Paresaṃ cetopharamānā uppajjatīti

cetopariyaññaṇaṃ cetopharaṇatā nāma. Ālokapharaṇe uppajjati
dibbacakkhuññaṇaṃ ālokapharaṇatā nāma. Paccavekkhaṇaññaṇaṃ
paccavekkhaṇanimittaṃ nāma. Ettha ca pītipharaṇatā, sukhapharaṇatā ca dve
pādā viya, cetopharaṇatā, ālokapharaṇatā ca dve hatthā viya,
paccavekkhaṇanimittaṃ sīsaṃ viya, abhiññāpādakajjhānaṃ majjhimakāyo viya. Iti
bhagavā pañcaṅgikaṃ sammāsamādhimāṅgapaccaṅgasampannaṃ purisaṃ viya
katvā dasseti. Iminā ca samādhinā aṅgāni pañca ñāṇaṅgāni vuttānīti veditabbāni.

Pañcaññāṇiko sammāsamādhīti -

“‘Ayaṃ samādhī paccuppannasukho ceva āyatiñca sukhavipāko’ti
paccattaññeva ñāṇaṃ uppajjati, ‘ayaṃ samādhī ariyo nirāmisoti...pe...
‘mahāpurisasevito’ti...pe... ‘santo paṇīto paṭipassaddhiladdho
ekodibhāvādhigato na sasaṅkhāraniggayhavāritagato’ti...pe... ‘so kho
panāhaṃ imaṃ samādhimāṃsatova samāpajjāmi, sato vuṭṭhahāmī’ti
paccattaññeva ñāṇaṃ uppajjati’”ti -

Evaṃ pāliyaṃ vuttehi pañcahi paccavekkhaṇaññaṇehi yutto arahattaphalasaṅkhāto
samāpattiphalasamādhī. So evaṃ hi appitappitakkhaṇe sukhattā
paccuppannasukho, purimo purimo pacchimassa pacchimassa samādhisukhassa
ceva attanā samuṭṭhāpitampi paṇītarūpena phuṭṭhasakalakāyatāya
phalasamāpattito vuṭṭhitakāle atipaṇītaṃ kāyaviññāṇasukhassa paccayattā āyatimā
sukhavipāko uppajjati, imināpi pariyāyena āyatimā sukhavipākoti ekaṃ aṅgaṃ,
kilesehi ārakattā ariyo kāmāmisavaṭṭāmisalokāmisānaṃ abhāvā nirāmisoti ekaṃ,
buddhādīhi mahāpurisehi sevittā akāpurisasevisoti ekaṃ, aṅgārammaṇe
santatāya, sabbakilesadarathasantatāya ca santo atappaṇīyaṭṭhena paṇīto
kilesapaṭipassaddhibhāvassa laddhattā paṭipassaddhaladdho ekodibhāvena ca
adhigato appaṇṇasāsavasamādhī viya sasaṅkhārena sappayogena
paccaṇīkadhamme niggayha kilese vāretvā anadhigatattā na
sasaṅkhāraniggayhavāritagato. Puggalassāyaṃ samādhīti evaṃ khīṇāsavassa
satīpappattiyā yathāparicchinnaṃ kālavasena imaṃ samādhimāṃsatova
samāpajjati, vuṭṭhahati cāti ekamaṅganti imehi pañcahi aṅgehi sabbākārato yuttattā
“pañcaññāṇiko sammāsamādhī”ti vuccati.

Pañcakaṃ niṭṭhitaṃ.

Chakke chasu abhiññāsu paññāti iddhiyā ñāṇaṃ, dibbasotadhātuyā ñāṇaṃ,
cetopariye ñāṇaṃ, pubbenivāsānussatiyaṃ ñāṇaṃ, cutūpapāte ñāṇaṃ, āsavānaṃ
khaḍḍhaṃ ñāṇanti evaṃ vuttāni chaḍḍhaṃ ñāṇanti. Tesu
pacchimaṃ lokuttaraṃ, sesāni rūpāvacarapañcamajjhānikānīti.

Chakkaṃ niṭṭhitaṃ.

Sattake sattaṃ sattaṃti ñāṇavattūnīti “avijjāpaccayā saṅkhārā”ti
paccavekkhaṇaññaṇaṃ ekaṃ, “asati avijjāya natthi saṅkhārā”ti ekanti dve ñāṇāni,
evaṃ atītepi dve, anāgatepi dve cha, taṃ chabbidhampi ñāṇaṃ
“khayadhamma”ntiādinā paccavekkhaṇaññaṇena saddhimā satta ñāṇāni. Evaṃ
sesesupi jātipariyosānesu cāti evaṃ ekādasasu paṭiccasamuppādaṅgesu paccekāṃ
kālattayepi anvayabyatirekaññaṇaṃ tesāṃ vayadassanaññaṇassa ca vasena satta
satta katvā sattaṃ sattaṃti ñāṇāni.

Sattakaṃ niṭṭhitaṃ.

Aṭṭhakaṃ suviññeyyameva.

Navake navasu anupubbavīhārasamāpattīsu paññāti nirodhasamāpattiṃ
samāpajjantassa anupaṭipāṭiyā vīhātabbato uppādetabbato
anupubbavīhārasaṅkhātāsu rūpārūpasamāpattīsu sampayuttā aṭṭha paññā ceva
tadanantaraṃ nirodhaṃ phusitvā vuṭṭhitassa nirodhaṃ santato
paccavekkhaṇaṇācāti nava.

Navakaṃ niṭṭhitaṃ.

Dasake tathāgatassāti yathā vipassīdayo pubbakā isayo āgatā, tathā āgatassa
sammāsambuddhassa. Tathāgatabalānīti aññehi asādhāraṇāni tathāgatasseva
balāni, yathā vā pubbabuddhānaṃ balāni puññussayasampattiyā āgatāni, tathā
āgatāni balānītipi attho. Tattha duvidhaṃ tathāgataṃ balaṃ kāyabalaṃ,
ñāṇabalaṃ. Tesu kāyabalaṃ hatthikulānusārena veditabbaṃ. Vuttaṃ hetuṃ
porāṇehi -

“Kālāvakaṇṇa gaṇgeyyaṃ, paṇḍaraṃ tambapiṅgalaṃ;
Gandhamaṅgalaḥemaṇṇa, uposathachaddantime dasā”ti.

Imāni hi dasa hatthikulāni. Tattha kālāvakaṇṇaṃ pakatihatthikulāṃ, yaṃ dasannaṃ
purisānaṃ kāyabalaṃ, taṃ ekassa kālāvakahatthino balaṃ, yaṃ tesāṃ dasannaṃ
balaṃ, taṃ ekassa gaṇgeyyassa, tesāṃ dasannaṃ paṇḍarassa, tesāṃ dasannaṃ
tambassa, tesāṃ dasannaṃ piṅgalassa, tesāṃ dasannaṃ gandhahatthino, tesāṃ
dasannaṃ maṅgalassa, tesāṃ dasannaṃ hemassa, tesāṃ dasannaṃ uposathassa,
tesāṃ dasannaṃ balaṃ chaddantassa, yaṃ dasannaṃ chaddantānaṃ balaṃ, taṃ
tathāgataṃ nārāyaṇabalanti vuccati. Tadeva pakatihatthigaṇaṇāya hatthīnaṃ
koṭṭisahasānaṃ, purisagaṇaṇāya dasannaṃ purisakoṭṭisahasānaṃ balaṃ hoti. Iduṃ
tāva tathāgataṃ kāyabalaṃ. Yāni pana dasabalacatuvesārajjādāni anekāni
ñāṇasahasāni, etaṃ ñāṇabalaṃ nāma. Idhāpi ñāṇabalameva adhippetā. Ñāṇaṇhi
akampiyaṭṭhena, upatthambhanaṭṭhena ca balanti vuttaṃ.

Yehi balehi samannāgatoti yehi dasahi ñāṇabalehi upeto. Āsabhāṇṭhānanti
seṭṭhatṭhānaṃ. Apica gavasatajeṭṭhako usabho, gavasahasajjeṭṭhako vasabho.
Vajasatajeṭṭhako vā usabho, vajasahasajjeṭṭhako vasabho, sabbagavaseṭṭho
nisabho, seto pāsādiko mahābhāravaho sabbaparissayasaho asanisatasaddehi
akampiyo nisabho, so idha usabhoti adhippeto. Idampi hi tassa
pariyāyavacanāṃ. Usabhassa idanti āsabhaṃ. Ṭhānanti tassa
nisabhabalasamannāgatassa catūhi pādehi pathaviṃ uppīletvā acalaṭṭhānaṃ, iduṃ
pana āsabhaṃ viyāti āsabhaṃ. Yatheva hi nisabhasaṅkhāto usabho usabhabalena
samannāgato catūhi pādehi pathaviṃ uppīletvā acalaṭṭhānena tiṭṭhati, evaṃ
tathāgatopi hi dasabalasamannāgato catuvesārajjapādehi aṭṭhapaṇṇasāpathaviṃ
uppīletvā sadevake loke kenaci appadhamāsiyo acalena ṭhānena tiṭṭhati, taṇhese
paṭijānāti upagacchati na paccakkhāti attani āropeti, tena vuttaṃ “āsabhāṇṭhānaṃ
ṭhānaṃ paṭijānāti”ti.

Parisāsūti aṭṭhasu parisāsu. Sīhanādaṃ nadatīti seṭṭhanādaṃ abhītanādaṃ,
sīhanādasadisāṃ vā nādaṃ nadati. Ayamatto sīhanādasuttena dīpetabbo. Yathā
vā sīho sahanato ca hananato ca “sīho”ti vuccati, evaṃ tathāgatopi
lokadhammānaṃ sahanato, parappavādānaṃ hananato “sīho”ti vuccati, tassa
nādaṃ nadati.

Brahmacakkantiādīsu brahmanti uttamaṃ visuddhaṃ. Cakka-saddo panāyaṃ
“cattārimāni, bhikkhave, cakkāni, yehi samannāgatānaṃ devamanussāna”ntiādīsu
sāmpattiyaṃ dissati. “Pādatalesu cakkāni jātāni”tiādīsu lakkhaṇa. “Cakkaṃva
vato pada”nti ettha rathaṅge. “Catucakkaṃ navadvāra”nti ettha iriyāpathe.

“Cakkaṃ pavattaya sabbapāṇina”nti ettha dāne. “Dibbaṃ cakkaratanaṃ pāturahosī”ti ettha ratanacakke. “Icchāhatassa posassa, cakkaṃ bhamati matthake”ti ettha uracakke. “Khurapariyanta cepi cakkenā”ti ettha paharaṇacakke. “Asanicakka”nti ettha asanimaṇḍale. “Mayā pavattitaṃ cakka”nti ettha dhammacakke. Idha pana dhammacakke pavattati.

Dhammacakkañca duvidhaṃ hoti paṭivedhaññañca desanāññañca. Tattha paññāpabhāvitaṃ attano ariyaphalāvahaṃ lokuttaraṃ paṭivedhaññaṃ, karuṇāpabhāvitaṃ sāvakaṇaṃ ariyaphalāvahaṃ kāmāvacaraṃ desanāññaṃ, ubhayampi panetaṃ aññehi asādhāraṇaṃ buddhānaññeva orasaññaṃ, taṃ pavatteti uppādeti vibhāveti vitthārikaṃ karotīti attho.

Idāni yāni dasa ñāṇāni ādito “tathāgatabalānī”ti nikkhittāni, tāni vitthāretuṃ “katamāni dasa? Idha tathāgato”tiādimāha. Tattha ṭhānañca ṭhānatoti kāraṇaṇca kāraṇato. Kāraṇaṃ hi yasmā tattha phalaṃ tiṭṭhati tadāyattavuttitāya uppajjati ceva pavattati ca, tasmā ṭhānanti vuccati. Aṭṭhānañca aṭṭhānatoti akāraṇaṇca akāraṇato. Yampīti yena ñāṇena yathābhūtaṃ pajānāti, idampi ṭhānāṭṭhānaññaṃ tathāgatassa tathāgatabalaṃ nāma hotīti attho. Evaṃ uparipi sabbattha yojanā veditabbā. Kathaṃ panettha bhagavā ṭhānañca ṭhānato, aṭṭhānañca aṭṭhānato yathābhūtaṃ pajānātīti? Aṭṭhānametaṃ anavakāso, yaṃ diṭṭhisampanno puggalo kañci saṅkhāraṃ niccato upagaccheyya...pe... kañci dhammaṃ attato upagaccheyya, mātaraṃ jīvitā voropeyya, pitaraṃ...pe... arahantaṃ jīvitā voropeyya, paduṭṭhacittena tathāgatassa lohitaṃ uppādeyya, saṅghaṃ bhindeyya, aññaṃ satthāraṃ uddiseyya, aṭṭhamaṃ bhavaṃ nibbatteyya, netam ṭhānaṃ vijjati, puthujjano panetaṃ sabbaṃ kareyyāti ṭhānametaṃ vijjatīti pajānāti, tathā yaṃ ekissā lokadhātuyā dve arahanto sammāsambuddhā apubbaṃ acarimaṃ uppajjeyyumu, tathā dve rājāno cakkavattī uppajjeyyumu, netam ṭhānaṃ vijjati, eko pana uppajjati, ṭhānametaṃ vijjatīti pajānāti, tathā yaṃ kāyaduccaritādīnaṃ tiṇṇaṃ duccaritānaṃ iṭṭho vipāko, sucaritānañca anīṭṭho vipāko nibbatteyyāti netam ṭhānaṃ vijjati, tabbiparīto pana nesaṃ vipāko nibbatteyyāti ṭhānametaṃ vijjatīti, ye ye dhammā yesaṃ yesaṃ dhammānaṃ hetū paccayā uppādāya, taṃ taṃ ṭhānaṃ, itare aṭṭhānanti yathābhūtaṃ pajānāti, ettha panāyaṃ saṅkhepato aṭṭhakathāvinicchayo. “Sukhato upagaccheyyā”ti idaṃ “ekantasukhī attā”tiādinā diṭṭhivipallāsavasena sukhato gāhaṃ sandhāya vuttaṃ, saññācittavipallāsavasena pana ariyasāvakopi kilesapariḷābhābhūto mattahatthiparītāsito viya, sucikāmo gūthakūpaṃ viya kañci saṅkhāraṃ sukhato upagacchati, attato upagamanavāre kasiṇādipaṇṇattiyā, nibbānassa ca saṅgaṇhanatthaṃ “saṅkhāra”nti avatvā “kañci dhamma”nti vuttaṃ.

Mātaraṇtiādisu kiñcāpi ariyasāvako sīsacchedaṃ pāpuṇantopi kunthakipillikaṃ upādāya pāṇatipātaṃ, adinnādānādisu vā yaṃkiñci duccaritaṃ apāyahetubhūtaṃ kātuṃ bhavantarepi na sakkoti, puthujjanabhāvassa pana mahāsāvajjatādassanatthamettha pañcānantariyāneva uddhaṭāni. Sāvajjo hi puthujjanabhāvo, yatra hi nāma ānantariyānipi karissatīti. Ettha ca manussabhūtasēva manussabhūtaṃ janikaṃ mātaraṃ, pitaraṃ vā api parivattaliṅgaṃ jīvitā voropentassa kammaṃ ānantariyaṃ hoti. Tiracchānabhūtaṃ pana mātaraṃ, pitaraṃ vā sayam vā tiracchānabhūto manussabhūtaṃ, tiracchānabhūtaṃ vā jīvitā voropento ānantariyaṃ na phusati, kammaṃ pana bhāriyaṃ, ānantariyaṃ āhacceva tiṭṭhati. Arahantampi manussabhūtameva ghātento ānantariyaṃ phusati. Tassa ca puthujjanakāle pahāraṃ datvā arahattaṃ patvā tasmim teneva rogena matepi arahantaghātako hoti, na yakkhabhūtaṃ arahantaṃ, sesaariyapuggale vā manussabhūtepi ghātento, kammaṃ pana ānantariyasadisam hoti. Yaṃ pana puthujjanakāle dinnam dānaṃ arahattaṃ patvā

paribhuñjati, puthujjanasseva taṃ dinnam hoti, sesaariyapuggale mārentassa ānantariyam natthi, kammam pana garukam hoti. Ettha ca eḷakādicatukkam veditabbam - “eḷakam māremī”ti hi abhisandhinā eḷakatthāne nipannam mātaram, pitaram, arahantam vā mārento ānantariyam phusati, eḷakābhisandhinā vā mātādiabhisandhinā vā eḷakam mārento ānantariyam na phusati, mātādiabhisandhinā te eva mārento phusateva. Esa nayo coracatukkādīsipi.

Lohituppāde tathāgatassa abhejjakāyatāya kuddhacittassa parassa upakkamena cammacchedo, lohitapaggharaṇam vā natthi, devadattena pana paviddhasilāto bhijjivā gatasakkhalikappahārena viya sarīrassa antoyeva ekasmiṃ thāne yathā khuddikamakkhikāpivanamattampi lohitaṃ visamaṃ samosarati, tathā karontassa ānantariyam hoti, na pana jīvakkasseva muducittena duṭṭhalohitaṃ nīharitvā phāsukam karontassa, puññameva panassa hoti, parinibbute bhagavati cetiyam bhindantassa, bodhiṃ chindantassa, dhātūsu upakkamantassa ca ānantariyam na hoti, kammam pana ānantariyasadisam hoti. Bodhirukkhasa pana thūpaṃ vā sadhātukam paṭimaṃ vā bādhayamānam sākham, cetiyavatthum bhinditvā gacchantam bodhimūlañca chinditvā haritum vaṭṭati. Sacepi sākhyā nilīnā sakuṇā cetiye vaccam pātentī, chinditum vaṭṭati. Paribhogacetiyato hi sarīracetiyameva mahantataram. Dhātunidhānarahitaṃ paṭimāgharam vā bodhigharam vā bādhentaṃ sākham chinditum na vaṭṭati, ojoharaṇasākham, panassa pūtiṭṭhānam vā chinditum vaṭṭati, sarīrapaṭijaggane viya puññameva hoti.

Saṅghabhede samānasaṃvāsasīmāya samānasaṃvāsake saṅghe ekato thite visum vaggasaṅgham gahetvā pañcahi kāraṇehi saṅgham bhindantassa saṅghabhedo hoti ānantariyakammañca. Vuttaṃ hetam “pañcahi, upāli, ākārehi saṅgho bhijjati. Katamehi pañcahi? Kammena uddesena voharanto anussāvanena salākaggāhenā”ti. Tattha kammenāti apalokaṇādīsū catūsū aññatarena kammena. Uddesenāti pātimokkhuddesena. Voharanto kathayanto tāhi tāhi upapattīhi “adhammaṃ dhammo”tiādīni aṭṭhārasa bhedakaravatthūni dīpento. Anussāvanenāti “nanu tumhe jānātha mayham bahussutādibhāvaṃ, katham hi nāma mādiso uddhammaṃ ubbinayaṃ satthusāsanaṃ gāheyya, kimahaṃ apāyato na bhāyāmī”tiādīnā nayena kaṇṇamūle vacībhedaṃ katvā anussāvanena. Salākaggāhenāti evaṃ vohārānussāvanehi tesam cittaṃ upatthambhetvā anivattidhammaṃ katvā “gaṇhatha imaṃ salāka”nti salākaggāhena.

Ettha ca kammameva uddeso vā pamāṇam, vohārānussāvanasalākaggāhā pana pubbabhāgā. Tesu nipphannesupi abhinna hoti saṅgho. Yadā pana vohārānussāvanehi cattāro vā atireke vā bhikkhū salākam gāhetvā vaggam saṅgham gahetvā visum kammam vā uddesaṃ vā karoti, tadā saṅgho bhinno nāma hoti. Abhedapurekkhārassa pana samaggasaññāya vaṭṭati. Samaggasaññāya hi karontassa neva bhedo hoti, na ānantariyam, tathā tato ūnāparisāya karontassa. Vuttaṃ hetam “ekato, upāli, cattāro honti ekato cattāro, navamo anussāvetī”tiādī.

Imesu pana pañcasu ānantariyesu saṅghabhedo vacīkammam, sesāni kāyakammāni, sabbāneva kho tāni kāyadvāratopi vacīdvāratopi samuṭṭhahanti. Saṅghabhedopi hi hatthamuddāya bhedaṃ karontassa kāyadvāratopi samuṭṭhāti, saṅghabhedo cettha kappatṭhitiyo. Kappavināse eva hi saṅghabhedato muccati, sesānam pana tathā niyamo natthi. Yena ca pañcapetāni kammāni katāni honti, tassa saṅghabhedova niraye vipaccati, sesāni “ahosi kammam nāhosi kammavipāko”ti evamādīsū saṅkhyam gacchanti. Saṅghabhedābhāve lohituppādo, tadabhāve arahantaghāto, tadabhāve mātughāto, pitughāto vā, tasmimpi sīlasampannatare. Purimāni cettha cattāri sabbesaṃ gahaṭṭhapabbajitānam

sādhāraṇāni, saṅghabhedo pana pakatattassa bhikkhunova, asādhāraṇo aññesaṃ, bhikkhunīpi hi saṅghaṃ na bhindati, pageva itare. Pañcapi cetāni dukkhavedanāsampayuttāni, dosamūlāni cāti veditabbāni.

Aṭṭhamaṃ bhavaṃ nibbatteyyāti ettha ariyasāvakassa aṭṭhamabhavāgahaṇaṃ kena niyāmitanti? Vipassanāya. Yassa hi sā tikkhā, so ekaṃ eva bhavaṃ nibbattitvā arahattaṃ patvā ekabījī nāma hoti. Yassa mandā, so dutiye...pe... chaṭṭhe vā bhava arahattaṃ patvā kolaṃkolo nāma hoti. Yassa pana atimandā, so sattamaṃ bhavaṃ nātikkamati, tattha niyamena arahattaṃ pāpuṇitvā sattakkhattuparamo nāma hoti. Sacepi hissa sattame bhava niddaṃ okkantassa matthake asani vā pabbatakūṭo vā pateyya, tasmimpi kāle arahattaṃ patvāva parinibbāti. Uttamakoṭiyā hi sattamabhavānatikkamanaññeva sandhāyeva “niyato sambodhiparāyaṇo”ti vuttoti.

Ekissā lokadhātuyā dve arahanto sammāsambuddhātiādīsu dasasahassacakkavāḷasaṅkhātaṃ jātikhetaṃ ekā lokadhātu nāma āṇāvisayakhettesu buddhuppattisaṅkāya evābhāvato. Tattha dvinnāṃ buddhānaṃ uppattiṇiṣedhaṃ akatvā jātikhette eva kato. Ṭhapetvā imaṃ cakkavāḷaṃ aññasmiṃ cakkavāḷe buddhā na uppajjanti buddhattahetūnaṃ anādibuddhaparamparādīnaṃ tathābhāvā. Tato eva hi sattā niravasesato nibbutiṃ na pāpuṇanti. Yadi hi sabbacakkavāḷesu buddhā uppajjeyyuṃ, sabbe sattā ito pubbe niravasesato nibbutiṃ pāpuṇeyyuṃ, na ca taṃ atthi, tasmā anādibuddhaparamparāya vivaṭṭūpanissayasampannānaṃ nivāsabhūte imasmiṃ cakkavāḷe eva uppajjantīti veditabbā. Te cetthāpi dullabhā, tesāṃ dullabhataṃ evettha kappānaṃ asaṅkhyeyyampi buddhuppādarahitaṃ hoti. Yadi ca te sulabhā bhaveyyuṃ, ekasmiṃ vivaṭṭatṭhāyiasaṅkhyeyye catusatṭhibuddhānampi uppajjituṃ sakkā bhaveyya antarakappaṃ buddhantarattā. Bhaddakappesu cettha pañca buddhā eva uppajjanti. Kathaṃ panetthāpi dullabhatarā cakkavāḷantaṃ uppajjeyyuṃ, buddhānañca dullabhatā kāraṇadullabhatāya, tasmā imasmiññeva cakkavāḷe buddhā uppajjanti? Etthāpi na devabrahmalokesu, manussaloke eva pana uppajjanti ettheva sabbaso tividhasaddhammādhārassa saṅgharatanassa pātubhāvato, itaralokesu niravasesato pakārāsambhavato ca.

Yadi hi buddhā devalokādīsu uppajjeyyuṃ, manussā bhayena upasaṅkamtumeva na sakkonti, pageva dhammasavanapabbajjādiṃ kātuṃ, teneva amhākaṃ bodhisatto attano rūpakāyānubhāvādisampattiyā uppannaamanussasaṅkākutūhalaṃ janaṃ nijjhāpetuṃ uttānaseyyakādiniyāmena vaḍḍhitvā dārapariggahādiṃ akāsi, evaṃ katvā pabbajitampi naṃ rājagahe piṇḍāya pavisitvā paṇḍavapabbatapasse nisīditvā piṇḍapātaṃ paribhuñjantaṃ bimbisāro nānappakārato manussabhāvaṃ vicitivāva upasaṅkamtuṃ visahi, no aññathā. Lokanittihāraṇatthāya hi buddhā uppajjanti, na attano sakkārādiatthāya, tasmā manussesu eva uppajjantīti veditabbo. Tatthāpi imasmiṃ jambudīpe eva, tatthāpi imasmiṃ majjhimapadesa eva. Na kevalaṃ buddhā, paccekabuddhā, aggasāvakamahāsāvakā ca cakkavattiādayo ca aññepi puññavantasattā ettheva uppajjanti.

Apubbaṃ acarimanti ettha mātukucchismiṃ paṭisandhiggahaṇato pure pubbaṃ nāma, dhātuantaradhānato pacchā carimaṃ nāma, ubhinnaṃ antarā apubbaṃ acarimaṃ nāma. Etthantare aññassa buddhassa uppatti nivāritā, dhātuantaradhāne pana jāte aññassa uppatti na nivāritā. Kiñcāpi na nivāritā, antarakappaṃ pana khepetvāva uppajjantīti veditabbaṃ.

Pañca hi antaradhānāni nāma adhigamaantaradhānaṃ paṭipattiantaradhānaṃ pariyattiantaradhānaṃ liṅgaantaradhānaṃ dhātuantaradhānanti. Tattha adhigamoti maggaphalābhiññāpaṭisambhidāyo, so parihāyamāno paṭisambhidāto paṭṭhāya parihāyati. Parinibbānato hi vassasahassameva paṭisambhidā nibbattetuṃ sakkonti, tato paraṃ abhiññā, tāpi nibbattetuṃ asakkontā sukkhavipassakakhiṇāsavā honti, tato anāgāmino, tato sakadāgāmino, sotāpannā ca honti, tesu dharantesupi adhigamo anantarahitova hoti, pacchimakassa pana sotāpannassa jīvitakkhayena adhigamo antarahito nāma hoti. Idaṃ adhigamaantaradhānaṃ.

Tato maggaphalāni nibbattetuṃ asakkontā “natthi dāni no ariyadhammapaṭivedho”ti jhānavipassanāsu vosānaṃ āpajjitvā kosajjabahulā catupārisuddhisīlamattaṃ rakkhanto aññamaññaṃ na codenti, na sārenti, akukkuccakā honti, tato paṭṭhāya khuddānukhuddakāni maddanti, tato garukāpattiṃ āpajjanti, pārājikamattameva rakkhanti, tesu dharantesupi paṭipatti anantarahitāva hoti, pacchimakassa pana bhikkhuno sīlabhedena vā jīvitakkhayena vā paṭipatti antarahitā nāma hoti. Idaṃ paṭipattiantaradhānaṃ nāma.

Pariyattīti sātṭhakathaṃ tepiṭakaṃ buddhavacanaṃ, gacchante gacchante kāle adhammikehi kaliyugarājādīhi vipannasassādisampattitāya paccayadāyakā duggatā honti, bhikkhū ca paccayehi kilamantā antevāsike gahetuṃ na sakkonti. Tato aṭṭhakathā parihāyati, pālivaseneva pariyattiṃ dhārenti, tato pāliṃ sakalaṃ dhāretuṃ na sakkonti, paṭhamam abhidhammapiṭakaṃ parihāyati, tañcassa parihāyanaṃ matthakato paṭhāya. Paṭhamameva hi mahāpakaraṇaṃ parihāyati, tato yamakaṃ kathāvatthu puggalapaññatti dhātukathā vibhaṅgo dhammasaṅgaho ca anukkamena parihāyanti, tato matthakato paṭṭhāya suttantapiṭakaṃ parihāyati, paṭhamam hi āṅguttaranikāyo ekādasakanipātato paṭṭhāya yāvaekakanipātā parihāyati, tato matthakato paṭṭhāya saṃyuttanikāyo, paṭhamam hi mahāvaggo parihāyati, tato saḷāyatanavaggo khandhakavaggo nidānavaggo sagāthāvaggoti, evaṃ majjhimanikāyadīghanikāyādayo ca matthakato paṭṭhāya parihāyanti, tato vinayapiṭakameva tiṭṭhati, tampi parivārato paṭṭhāya yāva mahāvibhaṅgā parihāyati, tato uposathakkhandhakato mātikāmattameva dhārenti, tadāpi yāva catuppadikāpi gāthā manussesu pavattati, tāva pariyatti anantarahitāva hoti, tāya antarahitāya pariyatti antarahitā nāma hoti. Idaṃ pariyattiantaradhānaṃ nāma.

Gacchante gacchante kāle pattacīvaraggahaṇādiākappaṃ na pāsādikaṃ hoti, nigaṇṭhādayo viya alābupattādiṃ aggabāhāya pakkhipitvāpi olambitvāpi sikkāya olaggetvāpi vicaranti, cīvararajanampi na sārappaṃ, oṭṭhaṭṭhikavaṇṇaṃ katvā dhārenti, tato rajanampi ovaṭṭikavijjhanampi na hoti, dasā chetvā paribbājakā viya kāsāvamattameva dhārenti, tato parikkhiṇe kāle khuddakakāsāvakhaṇḍaṃ hatthe vā gīvāya vā bandhitvā kasikammādīni katvā dārabharaṇādiṃ karonti, tadā dakkhiṇaṃ dento jano saṅghaṃ uddissa etesaṃ deti, idaṃ sandhāya bhagavatā vuttaṃ “bhavissanti kho panānanda, anāgatamaddhānaṃ gotrabhuno kāsāvakaṇṭhā dussīlā pāpadhammā, tesu dussīlesu saṅghaṃ uddissa dānaṃ dassanti, tadāpahaṃ, ānanda, saṅghagataṃ dakkhiṇaṃ asaṅkhyeyyaṃ appameyyaṃ vadāmī”ti. Tato “papañco esa, kiṃ iminā amhāka”nti taṃ kāsāvakaṇḍaṃ chinditvā araṇṇe khipanti, etasmiṃ kāle liṅgaṃ antarahitaṃ nāma hoti. Idaṃ liṅgaantaradhānaṃ nāma.

Tato tattha tattha sakkārasammānaṃ alabhamānā dhātuyo buddhānaṃ adhiṭṭhānabalena sakkārasammānalabbhamānakaṭṭhānaṃ gamissanti, tato sabbattha alabhamānā sabbadhātuyo mahābodhimaṇḍameva gamissanti. Sāsapamattāpi hi dhātu na antarā nassissati, tā pana bodhimaṇḍe pallaṅkena

nisinnabuddhasarīrasiriṃ, yamakapāṭihāriyañca dassessanti, tato dhātusarīrato tejo samuṭṭhāya taṃ sarīraṃ apaṇṇattikabhāvaṃ gameti, tadā dasasahassacakkavāle devatā parinibbānadivase viya paridevītvā pūjāsakkāraṃ katvā pakkamanti. Idaṃ dhātuantaradhānaṃ nāma.

Imassa pañcavidhassa antaradhānassa pariyattiantaradhānameva mūlaṃ. Pariyattiyaṃ hi sati paṭivedhādayopi naṭṭhā nāma na honti, asati naṭṭhāti. Yathā ca nidhikumbhiyā jānanatthāya pāsāṇapiṭṭhe upanibaddhaakkharesu dharantesu nidhikumbhi naṭṭhā nāma na hoti, akkharesu pana naṭṭhesu naṭṭhā, evaṃsampadamidaṃ veditabbaṃ. Yathāha -

“Yāva tiṭṭhanti suttantā,
Vinayo yāva dippati;
Tāva dakkhanti ālokaṃ,
Sūriye abbhuṭṭhite yathā.

“Suttantesu asantesu,
Pamuṭṭhe vinayamhi ca;
Tamo bhavissati loke,
Sūriye atthaṅgate yathā.

“Suttante rakkhite sante,
Paṭipatti hoti rakkhitā;
Paṭipattiyaṃ ṭhito dhīro,
Yogakkhemā na dhamṣatī”ti;

Evamimesu pañcasu antaradhānesu dhātuantaradhānato pacchā carimaṃ nāmāti veditabbaṃ.

Kasmā pana dve sammāsambuddhā apubbaṃ acarimaṃ na uppajjantīti? Niratthakatova. Ekova hi sammāsambuddho anantesu cakkavāḷesu sabbasattānampi yadi upanissayo bhavēyya, ekakkhaṇe sapāṭihāriyaṃ sabbānukūlaṃ dhammaṃ desetvā te vinetuṃ sakkoti, kimaṅgaṃ pana nānakkaṇesu, tasmā ekasmiṃ kāle anekesaṃ sammāsambuddhānaṃ uppatti niratthikāva. Anattakataṃ pana anacchariyaagāravavivādādidosato ceva mahāpathaviyā dvinnāṃ buddhānaṃ dhāraṇe asamatthatāya vikiraṇādidosato ca veditabbā. Cakkavattino pana ekasmiṃ cakkavāḷe dve ekato na uppajjanti, ekova uppajjati. Nānācakkavāḷesu pana bahūpi ekato uppajjantīti veditabbā. Ettha hi “ekissā lokadhātuyā”ti etassa ekasmiṃ cakkavāḷeti attho gahetabbo. Apubbaṃ acarimañcetta cakkaratanaṇḍaṃ āntaradhānānaṃ vemajjhaṃ veditabbaṃ. Antaradhānañcassa cakkavattino kālakiriyato, pabbajjāto vā sattame divase hoti, tassa ca ānubhāvena dvinnāṃ ekattha sahaanuppatti ca veditabbā. Sesāṃ suviññeyyameva. Thānāthānañāṇabalaṃ paṭhamāṃ.

Dutiye kammaṣamādānānanti samādiyitvā katānaṃ kusalākusalānaṃ, kammameva vā kammaṣamādānaṃ. Thānaso hetusoti paccayato ceva hetusaṅkhātākāraṇato ca. Tattha gatiupadhikālapayogā vipākassa paccayā, kammaṃ hetu. Tadubhayato kammavipākaṃ yathābhūtaṃ pajānāti. Kathaṃ? Bhagavā hi “ekaccassa bahūni pāpakammāni gatiupadhikālapayogānaṃ sampattiyā paṭibāhitāni na vipaccanti, tesāṃ vipattiṃ āgamma vipaccanti, ekaccassa bahūni kalyāṇakammāni tesāṃ vipattiyā paṭibāhitāni na vipaccanti, tesāṃ sampattiṃ āgamma vipaccantī”ti pajānāti.

Tattha gativipattīti cattāro apāyā. Gatisampattīti manussadevagatiyo. Upadhīti attabhāvo. Tassa samiddhi sampatti nāma, asamiddhi vipatti nāma. Kālasampattīti surājasumanussakālasaṅkhāto sampannakālo, tappaṭipakkho kālavipatti nāma. Tassa tassa pana kammaṣa sammāpayogo payogasampatti, micchāpayogo payogavipatti nāma. Tattha hi ekaccassa kusalakammena devagatiādisu gatiyaṃ nibbattassa taṃ gatisampattiṃ āgama kusalāni eva vipaccanti. Tāya pana gatisampattiyaṃ paṭibāhitāni akusalāni tattha vipaccituṃ na sakkonti. Tāni puna nirayādisu apāyesu nibbattassa taṃ gativipattiṃ āgama yathāsukhaṃ vipaccanti. Tāya pana gativipattiyaṃ paṭibāhitāni kusalāni tattha vipaccituṃ na sakkonti. Ekaccassa dassanīyenābhīrūpena kāyena samannāgatassa yadipi so dāso vā hoti hīnājacco vā, taṃ upadhisampattiṃ āgama kusalāni evassa vipaccanti. Tādisaṃ hi surūpaṃ “ayaṃ kilīṭṭhakammaṣa nānucchaviko”ti uccesu amaccādiṭṭhānesu ṭhapenti, caṇḍālimpi surūpaṃ aggamahesiādiṭṭhānesu ṭhapenti. Tāya pana upadhisampattiyaṃ paṭibāhitāni akusalānaṣa vipaccituṃ na sakkonti. Tāni pana upadhivipattiyaṃ ca ṭhitassa yathāsukhaṃ vipaccanti. Rājakulādisu hi uppannampi durūpaṃ hīnesu ṭhapenti. Ekaccassa pana paṭhamakappikānaṃ vā cakkavattirañño vā buddhānaṃ vā surājasumanussānaṃ sampanne kāle nibbattassa taṃ kālasampattiṃ āgama kusalāni eva vipaccanti, na akusalāni. Tāni puna durājadumanussānaṃ vipanne kāle taṃ kālavipattiṃ āgama vipaccanti, na pana kusalāni tāya kālavipattiyaṃ paṭibāhitattā. Ekaccassa pana sīlasaṃyamāḍianavajjapayogena ceva sāvajjena vā anavajjena vā desakālānusārena āyudhasippāḍipayogasāmatthiyena ca samannāgatassa taṃ payogasampattiṃ āgama kusalāni eva vipaccanti, na akusalāni. Tāni puna yathāvuttaviparītapayogavipattiṃ āgama vipaccanti, na pana kusalāni tāya paṭibāhitattā. Yuddhādisu hi pāṇātipātādiakusalaṃ karontāpi taṃtaṃāyudhasippāḍipayogasampattiṃ nissāyeva senāpatiṭṭhānādimahāsampattiṃ labhanti, na pana taṃ akusalaṃ nissāya. Yathā dānaveyyāvaccādisu kusalaṃ karontāpi adhimattavāyāmāḍipayogavipattiṃ nissāya anayabyasanampi pāpuṇanti, na pana taṃ kusalaṃ nissāya. Evametāhi catūhi sampattihi, vipattihi ca kusalākusalānaṃ vipaccanāvipaccanavibhāgaṃ bhagavā yathābhūtaṃ pajānāti. Ayaṃ tāvettha vibhaṅganayena dutiyabalassa vibhāvanā.

Aparena cassa -

“Ahosi kammaṃ ahosi kammavipāko, ahosi kammaṃ nāhosi kammavipāko, ahosi kammaṃ atthi kammavipāko, ahosi kammaṃ natthi kammavipāko, ahosi kammaṃ bhavissati kammavipāko, ahosi kammaṃ na bhavissati kammavipāko, atthi kammaṃ natthi kammavipāko, atthi kammaṃ natthi kammavipāko, atthi kammaṃ bhavissati kammavipāko, atthi kammaṃ na bhavissati kammavipāko, bhavissati kammaṃ bhavissati kammavipāko, bhavissati kammaṃ na bhavissati kammavipāko”ti -

Iminā paṭisambhidāyaṃ vuttenāpi nayena vibhāvanā veditabbā. Tattha yaṃ atītattabhāve āyūhitaṃ kammaṃ vuttaṃ, hetupaccayaṃ āgama tattheva vipākaṃ adāsī. Idaṃ sandhāya “ahosi kammaṃ ahosi kammavipāko”ti paṭhamāṃ padaṃ vuttaṃ. Yaṃ atītesu pana diṭṭhadhammavedanīyādisu bahūsu ekaṃ diṭṭhadhammavedanīyaṃ laddhapaccayaṃ vipākaṃ deti, sesāni avipākāni. Ekaṃ upapajjavedanīyaṃ pana paṭisandhiṃ ākaḍḍhati, ekaṃ ānantariyaṃ nirayaṃpaṭisandhiṃ deti, sesāni avipākāni. Atṭhasu samāpattīsū ekāya brahmaloke nibbattati, sesā avipākā. Idaṃ sandhāya “ahosi kammaṃ nāhosi kammavipāko”ti dutiyaṃ padaṃ vuttaṃ. Yaṃ atītaṃ kammaṃ etarahi vipākaṃ deti, idaṃ sandhāya tatiyaṃ. Yaṃ purimanayena na vipaccati, idaṃ sandhāya catutthaṃ. Yaṃ anāgate

vipākaṃ dassati, idaṃ sandhāya pañcamāṃ. Yaṃ na vipaccati, idaṃ sandhāya chaṭṭhaṃ. Yaṃ etarahi āyūhitaṃ kammaṃ etaraheva vipākaṃ deti, idaṃ sandhāya sattamaṃ. Yaṃ na vipaccati, idaṃ sandhāya aṭṭhamaṃ. Iminā nayena sesapadānampi attho daṭṭhabbo. Idaṃ tathāgatassāti idaṃ sabbehi etehi pakārehi atītānāgatapaccuppannānaṃ kammantaravipākantarānaṃ yathābhūtaṃ jānanaññānti attho. Dutiyabalaṃ.

Tatiye sabbatthagāmininti sabbagatigāminiñca agatigāminiñca. Paṭipadanti maggaṃ. Yathābhūtaṃ pajānātīti bahūsupi manussesu pañātipātādīsu ekameva akusalaṃ ekato karontesu imassa cetanā nirayagāminī bhavissati, imassa tiracchānayanigāminī, imassa pettivisayagāminī, nirayādīsupi panesā evarūpe evarūpe tḥāne evañcevañca vipākaṃ dassati, imassa paṭisandhiṃ ākaḍḍhituṃ na sakkoti, aññena kammena dinnapaṭisandhikassa dubbalaṃ upadhivepakkaṃ bhavissati. Bahūsu vā ekato dānādikusalaṃ, vipassanaṃ vā paṭṭhapentesu imassa cetanā manussagatigāminī bhavissati, imassa devagatigāminī, tatthāpi evañcevañca vipākaṃ dassati, imassa vā vipassanā ekaṃ maggaṃ dve vā tayo vā cattāro vā paṭisambhidādisahite vā rahite vā nipphādessati, imassa na kañci paṭivedhaṃ sādhesatītiadinā anantehi ākārehi ekavatthusmimpi uppannaṃ kusālākusalasaṅkhātāṃ sabbatthagāminipaṭipadaṃ aviparītato pajānātīti. Tatiyabalaṃ.

Catutthe anekadhātunti cakkhūdhātuādīhi, kāmadhātuādīhi vā bahudhātuṃ. Nānādhātunti tāsaññeva dhātūnaṃ vilakkhaṇattā nānappakāraṃ dhātuṃ. Lokanti khandhāyatanadhātulokaṃ. Yathābhūtaṃ pajānātīti tāsaṃ tāsaṃ dhātūnaṃ khandhāyatanadhātuvibhaṅgādīsu vuttanayena anantappabhedaṃ nānattaṃ aviparītato pajānāti. Na kevalaṃ tathāgato upādinnaṃ kasaṅkhāralokasseva nānattaṃ pajānāti, atha kho anupādinnaṃ kasaṅkhāralokassāpi paccekabuddhādīhi paṭivijjhitaṃ asakkuṇeyyaṃ nānattaṃ pajānātiyeva. Tehi upādinnaṃ kasaṅkhāralokassāpi nānattaṃ ekadesatova jānanti, anupādinnaṃ pana neva jānanti, sabbaññubuddhassevetāṃ visayo. Evaṃ hi imāya nāma dhātuyā ussannāya imesaṃ rukkhagacchalatādīnaṃ, khandhapaṇḍavallitacappattapupphaphalādīnaṃ saṅghānavaṇṇagandharasaojāhi, desakālehi ca anantappabhedaṃ nānattaṃ, pathavīpabbatādīnaṃ nānattaṃ hotīti anantehi ākārehi jānitaṃ sakkoti, nāññeti. Catutthabalaṃ.

Pañcame nānādhimuttikanti hīnādīhi adhimuttīhi nānādhimuttikabhāvaṃ. Yathābhūtaṃ pajānātīti tīsupi kālesu hīnādhimuttikā hīnādhimuttike eva sevanti, pañītādhimuttikā ca pañītādhimuttike. Tatthāpi assaddhā assaddhe, dussīlā dussīle, micchādīttikā micchādīttihike, saddhā saddhe, sīlasutacāgapaññādisampannā ca te te eva sevantīti nānappakārato jānāti. Saddhāsīlādisampannā hi tabbiraḥite attano ācariyupajjhāyepi na sevanti, tepi itare, attanā attanā pana sadise eva sevantīti. Pañcamabalaṃ.

Chaṭṭhe parasattānanti padhānasattānaṃ. Parapuggalānanti tato paresaṃ hīnasattānaṃ. Ekattameva vā etaṃ padadvayaṃ veneyyavasena dvidhā vuttaṃ. Indriyaparopariyattanti saddhādīnaṃ indriyānaṃ parabhāvañca aparabhāvañca, vuddhiñca hāniñcāti attho. Yathābhūtaṃ sabbesaṃ sattānaṃ āsayānusayacaritādhimuttīādīhi saddhādi tikkhindriyamudindriyataṃ sabbākārato jānāti. Tattha āsayoti nivāsaṭṭhānaṃ, yattha sattānaṃ cittasattānaṃ niccaṃ nivasati. So duvidho vaṭṭāsayo vivaṭṭāsayo ca. Tattha sassatucchedavasena pavattaṃ sabbāṃ diṭṭhigataṃ vaṭṭāsayo nāma. Sappaccayanāmarūpapariggahato paṭṭhāya sabbāṃ vipassanāññaṃ, maggaññañca vivaṭṭāsayo nāma. Maggaññaṃ hi “dasayime, bhikkhave, ariyāvāsā, yadariyā

āvasiṃsū”tiādivacanato āsayova. Imaṃ pana bhagavā sattānaṃ āsayam jānanto ubhinnaṃ diṭṭhiññānaṃ appavattikkhaṇepi jānāti eva. Kāmarāgādikilesādhimuttaññeva hi puggalaṃ bhagavā tatheva jānāti. “Ayaṃ nekkhammādiabhirato vivaṭṭāsaya”ti nekkhammādiṃ sevantaññeva jānāti, “ayaṃ kāmādiabhirato vaṭṭāsaya”ti anusayacaritādi jānanepi eseva nayo. Tattha anusayo kāmarāgānusayādito sattavidho. Caritanti tīhi dvārehi abhisāṅkhatalokiyakusalākusalaṃ. Adhimuttīti ajjhāsaya. Evamettha āsayānusayaññānaṃ, indriyaparopariyattaññāṇācāti dve ñāṇāni ekato hutvā ekaṃ balaññānaṃ nāma jātanti. Chaṭṭhabalaṃ.

Sattame jhānavimokkhasamādhisamāpattinanti paṭhamādīnaṃ catunnaṃ jhānaṃ, “rūpī rūpāni passatī”tiādīnaṃ aṭṭhannaṃ vimokkhānaṃ, savitakkasavicārādīnaṃ tiṇṇaṃ samādhīnaṃ, paṭhamajjhānasamāpattiādīnaṃ navannaṃ anupubbasaṃpattīnaṃ. Saṃkilesanti hānabhāgiyadhammaṃ. Vodānanti visesabhāgiyaṃ dhammaṃ. Vuṭṭhānanti yena kāraṇena jhānādīhi vuṭṭhahanti, taṃ kāraṇaṃ. Taṃ pana duvidhaṃ vodānampi bhavaṅgampi. Heṭṭhimaṃ hi paguṇaṃ jhānaṃ attano vodānavasena uparimassa jhānassa padaṭṭhānato “vuṭṭhāna”nti vuccati, tamhā tamhā pana samādhimhā bhavaṅgavaseneva vuṭṭhānato bhavaṅgampi. Nirodhato pana phalasaṃpattiyāva vuṭṭhahanti. Idaṃ pāḷimuttakavuṭṭhānaṃ nāma, taṃ sabbaṃ bhagavā yathābhūtaṃ sabbākārena pajānāti. Sattamabalaṃ.

Aṭṭhame pubbenivāsānussatīti pubbenivutthakkhandhānussaraṇaṃ, taṃ nāmagottavaṇṇāhārasukhadukkhādīhi tattha tattha bhava vijjamānehi anantehi ākārehi yathābhūtaṃ pajānātīti. Aṭṭhamabalaṃ.

Navame cutūpapātanti cutiñca upapātañca, taṃ cavamānaupapajjamānahīnapaṇītasuvaṇṇadubbaṇṇādito anantapabhede yathākammūpage satte dibbacakkuññāṇena vaṇṇāyatanaggahaṇamukhena disvā sabbākārato pajānātīti. Navamabalaṃ.

Dasame āsavānaṃ khayanti āsavanirodhaṃ nibbānaṃ, taṃ arahattamaggaññāṇena catusaccapaṭivedhato pajānātīti. Dasamabalaṃ.

Imānīti yāni heṭṭhā “tathāgatassa dasa tathāgatabalānī”ti avoca, imāni tānīti appanaṃ karoti. Yasmā cetopariyaññādīni sāvakaḍḍhānampi yathārahaṃ vijjamānānīpi savisaṃsaṃ kiñcīdeva jānanti, na ca sabbākārato. Buddhānaṃ pana sabbaññūtaññānaṃ viya sabbadhammesu yathāsakaṃ visaye sabbattha sabbākārato ekakkhaṇe appaṭihatam pavattati, tasmā “tathāgatabalānī”ti vuccanti. Yadi evaṃ sabbaññūtaññānassevāyaṃ pabhedo hoti, kasmā pana “dasabalaññānī”ti visuṃ vibhattānīti? Visayakiccabhūmibhedato nesaṃ aññattā. Dasabalaññāṇesu hi paṭhamam kāraṇākāraṇameva jānāti, dutiyaṃ kammantaravipākantameva jānāti, tatiyaṃ kammaṇṇaparicchedameva, catuttham nānattakāraṇameva, pañcamam sattānaṃ ajjhāsayaḍḍhimuttameva, chaṭṭham indriyānaṃ tikkhamudubhāvameva, sattamaṃ jhānādīhi saddhiṃ tesam saṃkilesādimeva, aṭṭhamam pubbenivutthakkhandhasantatimeva, navamaṃ sattānaṃ cutipaṭisandhimeva, dasamaṃ saccaparicchedameva, nāññaṃ.

Sabbaññūtaññānaṃ pana etehi jānitabbañca tato uttariñca sabbaṃ atītādibhedam ekakkhaṇe sabbākārato jānāti, etesaṃ pana kiccaṃ na sabbaṃ karoti. Taṃ hi jhānaṃ hutvā appetuṃ, iddhi hutvā vikubbituṃ, maggo hutvā kilese khepetuṃ na sakkoti. Dasabalaññāṇāni pana taṃ sabbaṃ yathārahaṃ kātuṃ sakkonti. Tesu ca paṭipāṭiyā satta ñāṇāni kāmāvacarāni, tato dve rūpāvacarāni, avasāne ekaṃ lokuttaraṃ. Sabbaññūtaññānaṃ pana kāmāvacaramevāti evaṃ

visayakiccabhūmibhedato aññameva dasabalaññaṇaṃ. Aññaṃ sabbaññutaññāṇanti. Ayaṃ tāva padatthānusārato vinicchayo. Dhammabhedādito pana sabbopi vinicchayo ekavidhakoṭṭhāsato paṭṭhāya ettha vuttānusāratova ñātabbo, suttantabhājanīyādayo hi vibhaṅganayabhedā ettha, ito paresu ca vibhaṅgesu natthīti.

Ñāṇavibhaṅgamātikatthavaṇṇanā niṭṭhitā.

Khuddakavatthuvibhaṅgamātikatthavaṇṇanā

Khuddakavatthuvibhaṅgamātikāya panāyaṃ nikkhepaparicchedena saddhiṃ atthato vinicchayo. Mātikāya hi ādito tāva - jātimadotiādayo tesattati ekakā nikkhattā, tato kodho ca upanāho cātiādayo aṭṭhārasa dukā, akusalamūlādayo pañcatimṣa tikā, āsavacatukkādayo cuddasa catukkā, orambhāgiyasamyojanādayo pannarasa pañcakā, vivādamūlādayo cuddasa chakkā, anusayādayo satta sattakā, kilesavatthuādayo aṭṭha aṭṭhakā, āghātavatthuādayo nava navakā, kilesavatthuādayo satta dasakā, channaṃ aṭṭhārasakānaṃ vasena aṭṭhasatataṇhāvicaritāni ca yathākkamaṃ nikkhipitvā ante dvāsaṭṭhi diṭṭhigatāni brahmajālasutte atidassitānīti sabbānīpi tesatṭhiadhikāni aṭṭhakilesasatāni nikkhattānīti veditabbāni. Ayaṃ tāva nikkhepaparicchedo.

Atthato pana “jātimado”tiādīsu jātiuccākulīnataṃ nissāya “khattiyādīnaṃ catunnampi vaṇṇānaṃ ahaṃ uttamajātiko, ime na uttamajātikā”ti evaṃ attukkaṃsanaparavambhanavasena uppanno majjanākārappavatto māno jātimado nāma. Sesapadesupi eseva nayo. Tattha ādiccagottakassapagottādiuttamagottaṃ nissāya gottamado. Nirābādhataṃ, yobbaññaṃ, “ciraṃ sukhaṃ jīviṃ jīvāmi jīvissāmi”ti evaṃ jīvitaṃ, bahulābhañca nissāya yathākkamaṃ ārogyamadādayo vuttā. Sukatapaṇītapaccayalābhaṃ, mānanavandanādigarukāraṃ maññeva pamukhaṃ katvā pañhaṃ pucchanti, parivāretvā gacchantīti evaṃ purekkhāraṃ, mahāparivāraṃ, suciparivārañca nissāya yathākkamaṃ sakkāramadādayo ca veditabbā. Bhogo pana kiñcāpi lābhaggahaṇeneva gahito, nihitadhanavasena panettha lābho veditabbo,

“annapānavatthābharaṇamālāgandhādiupabhogasamiddhivasenāpi vattum vaṭṭatī”tipi vadanti. Sarīravaṇṇaṃ, guṇavaṇṇaṃ nissāya vaṇṇamado. Bāhusaccaṃ, paṭibhānaṃ, “vaṇṇaṃ buddhavaṃsaṃ rājavaṃsaṃ janapadavaṃsaṃ gāmaṃsaṃ rattindivaparicchedaṃ nakkhattamuhuttayogaṃ jānāmi”ti evaṃ rattaññutaṃ vā nissāya yathākkamaṃ sutamadādayo ca veditabbā. Jātipiṇḍapātikataṃ, anavaññātataṃ, iriyāpathapāsādikataṃ, mahiddhikatañca nissāya yathākkamaṃ piṇḍapātikamadādayo. Kiñcāpi parivāraggahaṇena yaso gahito. Parivārassa pana savasavattakabhāvena patthaṭataṃ kittiyasaññeva vā nissāya yasamado. Parisuddhasīlaṃ, upacārappanājhānaṃ, sippakosallaṃ, sarīrassa ārohasampadaṃ, pariṇāhasampadaṃ, anūnaniddosaṅgapaccaṅgatāya sarīrapāripūriñca nissāya silamadādayo veditabbā.

Iminā ettakena ṭhānena savatthukaṃ mānaṃ dassetvā idāni avatthukameva sāmāññato mānaṃ dassento “mado”ti āha. Pamādotiādīsu pañcakāmaguṇesu cittavossaggasaṅkhāto sucaritāsevanāya, duccharitasevanāya ca hetubhūto pamajjanākārappavatto akusalacittuppādo pamādo nāma, svāyaṃ sativossaggalakkaṇo. Vātabharitabhaddā viya mātāpitūsupi anoṇatabhāvasaṅkhāto kakkhaḷamāno thambho nāma, svāyaṃ cittassa uddhumātabhāvalakkaṇo. Aññesaṃ gehādiupakaraṇasampadaṃ, vijjāsampadaṃ vā disvā

taddiguṇasamārambhanavasappavatto akusalacittuppādo sārambho nāma. Ganthopi hi sārambhavasena uggahetum na vaṭṭati, akusalameva hoti. Svāyaṃ karaṇuttariyalakkhaṇo.

Atra atra visaye icchā assāti atriccho, puggalo, tassa bhāvo atricchatā. Evaṃ mahicchatādīsipi attho veditabbo. Tattha yaṃ yaṃ laddhaṃ, tena tena asantussitvā aparassa aparassa patthanāvasena pavatto lobho atricchatā. Yāya attanā laddhaṃ paṇītaṃpi lāmakam viya khāyati, parena laddhaṃ lāmakampi paṇītaṃ viya khāyati. Sāyaṃ aparāparalābhapatthanālakkhaṇā. Santaguṇavibhāvanāvasappavatto ceva taduppannehi atimahantehipi vatthūhi asantussanākārappavatto ca lobho mahicchatā. Yāya samannāgato puggalo paccayehi duppūro aggi viya upādānena, samuddo viya ca udakena. Yā cāyaṃ santaguṇasambhāvanatā, paṭiggahaṇe ca paribhoge ca amattaññutā, etaṃ mahicchatālakkhaṇaṃ.

Asantānaṃ pana saddhāsīlānaṃ, maggaphalādīnaṃca lokiyalokuttarānaṃ guṇānaṃ vibhāvanāvasappavatto ceva taduppannehi atimahantehipi paccayehi asantussanākārappavatto ca lobho pāpicchatā. Yā cāyaṃ asantaguṇasambhāvanatā, paṭiggahaṇe ca paribhoge ca amattaññutā etaṃ pāpicchatālakkhaṇaṃ.

Siṅganti vijjhanatṭhena siṅgaṃ, nāgarikabhāvasaṅkhātassa kilesasiṅgassetam adhivacanaṃ, taṃ atthato siṅgārakaraṇavasappavatto lobhova. Tintiṇanti khīyanaṃ, taṃ atthato nivāsaṭṭhāne sunakhānaṃ viya aññaṃaññaṃ sattānaṃ “tava santakaṃ, mama santaka”nti khiyyanākārappavatto dosova. Cāpalyanti capalatā, taṃ pattacīvarādiparikkhārānaṃ, attabhāvassa ca maṇḍanavibhūsanakeḷāyanavasappavatto rāgoṇa, yena samannāgato jiṇṇopi daharo viya hoti. Asabhāgavuttīti visabhāgavutti visabhāgakiriyā, sā garuṭṭhānīyesupi anādaravasena vipaccanīkaggāhitāvasappavatto dosova, yāya samannāgato gilānapi mātāpituācariyupajjhāyādike na oloketi, tehi saddhiṃ lābhasakkārakāraṇā kalahaṃ karoti, tesu hirottappaṃ, cetiyādīsū cittikāraṇa na paccupaṭṭhapeti. Aratīti pantesu senāsanesu, samathavipassanāsu ca anabhīramaṇā ukkaṇṭhitatā, sā tathāpavatto akusalacittuppādo. Tandīti ālasyaṃ. Vijambhitāti kāyassa ānāmanādiākārena phandanā vijambhanā. Bhattasammadoti bhattamucchāya kāyassa akammaññatā. Cetaso ca līnattanti cittasaṅkoco. Atthato panetāni sabbāni pi thinamiddhavasena cittassa gilānākāroṇa.

Kuhanātiādīsū lābhasakkārasilokasannissitassa pāpicchassa tena tena upāyena vimhāpanā kuhanā nāma. Sā tividhā paccayapaṭisevanasāmantajappanairiyāpathasaṅṭhāpanavasena. Tattha cīvarādīhi nimantitassa tadatthikasappa sato pāpicchatam nissāya paṭikkhipanena, te ca gahapatike attani suppatitṭhitasaddhe ñatvā puna tesam “aho ayyo appiccho na kiñci paṭiggaṇhitum icchati, suladdhaṃ vata no assa, sace appamattakaṃ kiñci paṭiggaṇheyyā”ti nānāvidhehi upāyehi paṇītāni cīvarādīni upanāmentānaṃ tadanuggahakāmataññeva āvikatvā paṭiggahaṇena ca tato pabhūti api sakaṭabhārehi upanāmanahetubhūtaṃ vimhāpanaṃ paccayapaṭisevanasaṅkhātā kuhanā nāma. Pāpicchasseva pana sato “yo evarūpaṃ cīvaraṃ dhāreti, so samaṇo mahesakkho”tiādīnā uttarimanussadhammādhigamaparidīpanavācāya tathā tathā vimhāpanaṃ sāmantaajappanasaṅkhātā kuhanā nāma. Pāpicchasseva pana sato samāhitasappa sambhāvanādhīppāyakatena paṇidhāya saṅṭhapitena gamanādiiriyāpathena vimhāpanaṃ iriyāpathasaṅṭhapanasaṅkhātā kuhanā nāma.

Ālapanātiadinā pana vuttapaccayapaṭisaṃyuttā vācāyeva dassitā.
 Anuppiyabhāṇitā, cāṭukamyatā, muggasūpyatā, pāribhaṭayatā ca ālapanā nāma.
 Tattha ālapanātiaditova lapanā. Anuppiyabhāṇitāti saccānurūpaṃ,
 dhammānurūpaṃ vā anapaloketvā punappunaṃ piyabhaṇanaṃ. Cāṭukamyatāti
 nīcavuttitā, attānaṃ heṭṭhato ṭhapetvā pavattanaṃ. Muggasūpyatāti
 muggasūpasadisatā, apakkamuggasadisena appasaccena samannāgatavacanatā.
 Pāribhaṭayatāti kuladāraṇānaṃ aṅkena pariharaṇādikaṃ paribhaṭassa kiccaṃ.
 Evamayaṃ sabbopi kiriyābhedo “lapanā”tveva vuccati. Paresaṃ pana
 paccayadānasaññājanakaṃ kāyavacīkammaṃ nemittikatā nāma, yā
 “parikathobhāsanimittakamma”nti vuccati. Akkosanavambhanagaraṇādīhi yathā
 dāyako avaṇṇaṃ bhāyati, evaṃ taṃ nippīḷanaṃ nippesikatā nāma. Ayaṃ hi yasmā
 veḷupesikāya viya abbhaṅgaṃ imāya parassa guṇaṃ nippeseti nipuñchati, yasmā
 vā gandhajātaṃ pisitvā gandhamaggaṇā viya paraguṇe nippisitvā vicuṇṇetvā esā
 lābhamaggaṇā hoti, tasmā “nippesikatā”ti vuccati. Ekasmiṃ pana kule
 laddhāmisāṃ aññattha dānavasena lābhena lābhassa patthanā lābhena lābhaṃ
 nijigīsaṇā nāma. Ime ca kuhanādayo pañcapi tathā tathā pavattā
 lobhādiakusalacittuppadāti veditabbā. “Seyyohamasmi”tiādayo dvādasa mānā
 heṭṭhā saṃyojanagocchake vuttānusārena suviññeyyāva. Tattha ca ādito tayo
 mānā puggalaṃ anissāya jātigottarūpabhogasippasutādīmānavatthuvaseva
 kathitā, tato paraṃ pana nava mānā seyyasadisahīnapuggale nissāya kathitā.

Evamete hi dvādasahi padehi savatthuke māne kathetvā idāni avatthukaṃ
 dassetuṃ “māno”tiādi vuttaṃ. Tato paraṃ atimānotiādīsu “jātiādīhi mayā sadiso
 natthī”ti atikkamitvā maññanāvasena pavatto māno atimāno nāma. “Ime mayā
 pubbe sadisā, idāni ahaṃ seṭṭho, ime hīnatarā”ti uppanno māno bhārātibhāro viya
 mānātimāno nāma. Attānaṃ pana avamaññanāvasena pavatto māno omāno nāma,
 so “hīnohamasmi”ti pavattahīnamānasadisova. Anadhigatesu ariyadhammesu
 “adhigatā mayā”ti uppanno māno adhikamānattā adhimāno nāma, ayaṃ pana
 sotāpannādiariyasāvakānaṃ “ahaṃ sakadāgāmī”tiādinā na uppajjati tesāṃ
 maggaphalanibbānapahīnakilesāvasiṭṭhakilesapaccavekkhaṇena
 ariyaguṇapaṭivedhe nikkāṅkhattā. Dussīlassa pana na uppajjateva, sīlavatopi
 pariccattakammaṭṭhānassa na uppajjati, parisuddhasīlasseva pana
 suddhasamathalābhino, suddhavipassanālābhino, tadubhayalābhino vā uppajjati.
 Tesu tadubhayalābhī arahatte eva adhimaññitvā patiṭṭhāti suvikkhambhitakilesattā,
 parimadditasāṅkhārattā ca, itare sotāpannādisupīti veditabbā. Pañcasu pana
 khandhesu “ahamasmi”tiādinā pavatto māno asmimāno nāma. Pāpakena pana
 parūpaghātakena kammāyatanasippāyatanavijjāṭṭhānādinā attānaṃ seyyādito
 jappanavasena pavatto māno micchāmāno nāma.

Ñātivitakkotiādīsu “mayhaṃ ñātakā sukhajīvino sampattiyuttā”ti evaṃ
 gehasitapemena ñātake uddissa uppanno vitakko ñātivitakko nāma, “ñātakā
 khayaṃ gatā vayaṃ gatā saddhā pasannā”tiādinā pana nekkhammasito
 ñātivitakko nāma na hoti. Evaṃ janapadavitakkepi, tassa pana “amhākaṃ
 janapado subhikkho sundaro”tiādinā pavattiākāro veditabbo. Amaratthāya vitakko,
 amaro vā vitakkoti amaravitakko. Tattha yo ukkuṭikappadhānādīhi dukkhe nijjiṇṇe
 samparāye attā sukhī amaro hotīti evaṃ pavatto, so amaratthāya vitakko nāma. Yo
 pana diṭṭhigatikassa ekasmiṃ pakkhe asaṇṭhahitvā “evampi me no, tathāpi me no,
 aññathāpi me no”tiādinā amaramaccho viya gahetuṃ asakkuṇeyyatāya pavatto,
 so amaro vitakko nāma. Taṃ duvidhampi ekato katvā idha “amaravitakko”ti vutto.

Anuddayatā patirūpakena pana gihīhi sahasokisahananditādivasena gehasitapemena yutto parānuddayatāpaṭisaṃyutto vitakko nāma. Lābhena ceva sakkārena ca kittisaddena ca saddhiṃ ārammaṇakaraṇavasena yutto gehasito vitakko lābhasakkārasilokapaṭisaṃyutto vitakko nāma, tassa pana “aho vata me lābhādayo uppajjeyyu”ntiādīnā pavattiākāro veditabbo. “Aho vata maṃ pare na avajāneyyu”nti uppanno gehasito vitakko anavaññattipaṭisaṃyutto vitakko nāma. Ekakaṃ.

Dukādīsu kodhādayo heṭṭhā vuttatthe vajjetvā avasesānaññeva vaṇṇanā hoti. Tattha dukesu tāva upanāhotiādīsu pubbabhāge kodho “akkocchima”ntiādīnā āsevanena aparakāle veracitte daḥataraṃ ābaddho upanāho nāma, yena samannāgato veraṃ nissajjitum na sakkoti vasātelamakkhitapilotikā viya, sodhiyamānampissa cittaṃ na parisujjhati, svāyaṃ verupanibandhanalakkhaṇo.

Paraguṇaṃ pana vināsetvā tattha dosamakkhanavasena pavatto kodho makkho nāma. Ayaṃ hi paṭhamataraṃ attano cittaṃ gūtho viya gūthaggāhakaṃ hatthaṃ makkheti, pacchā paranti “makkho”ti vutto, svāyaṃ paraguṇamakkhanalakkhaṇo. Paḷāsetīti paḷāso, parassa guṇe dassetvā attano guṇehi same karotīti attho. Tathāpavatto lobho, svāyaṃ yugaggāhalakkhaṇo.

Dvārattayepi vijjamānasseva dosassa paṭicchādanato cakkhumohanamāyā viyāti māyā, sā katadosapaṭicchādanalakkhaṇā. Saṭhassa bhāvo, kammaṃ vā sāṭheyyaṃ, kerāṭiyaṃ, taṃ avijjamānaguṇappakāsanalakkhaṇaṃ.

Anajjavādayo heṭṭhā vuttaajjavādipaṭipakkhaakusalavasena veditabbā. Ajjhattasaṃyojanantiādīsu ajjhattanti kāmabhavo, tattha satte bandhanavasena pavattāni pañcorambhāgiyasaṃyojanāni ajjhattasaṃyojanaṃ nāma. Bahiddhāti rūpārūpabhavo. Tattha bandhanavasena pavattāni pañca uddhambhāgiyasaṃyojanāni bahiddhāsaṃyojanaṃ nāma. Kāmabhave hi sattānaṃ ālayo bahuko, na itaresu, tasmā so ajjhattaṃ itare ca bahiddhāti veditabbā. Dukkaṃ.

Tikesu pana lobhādīni tīṇi akusalamūlāni nāma. Kāmabyāpādavihiṃsāsampayuttā vitakkā tayo akusalavitakkā nāma. Te eva saññāsīsena tisso akusalasaññā. Sabhāvaṭṭhena tisso akusaladhātuyoti ca vuccanti. Kāyavacīmanoduccaritāni tīṇi duccaritāni nāma, tāni dvārattayappavattānaṃ pāṇātipātādīnaṃ, sabbākusalānaṃ vā vasena yojetabbāni. Suttantapariyāyena pana diṭṭhāsavavajjitā kāmāsavādayo tayo āsavā nāma. Sakkāyadiṭṭhivicikicchāsīlabbataparāmāsā tīṇi saṃyojanāni nāma.

Kāmatanṇhā bhavatanṇhā vibhavatanṇhā ca tisso taṇhā nāma. Tattha sassatadiṭṭhisahagato rāgo bhavatanṇhā, ucchedadiṭṭhisahagato rāgo vibhavatanṇhā, avasesā pana sabbāpi taṇhā kāmatanṇhā. Kāmadhātupaṭisaṃyutto vā rāgo kāmatanṇhā, rūpārūpadhātupaṭisaṃyutto bhavatanṇhā, ucchedadiṭṭhisahagato vibhavatanṇhāti veditabbā. Kāmatanṇhā rūpatanṇhā arūpatanṇhā ca aparāpi tisso taṇhā nāma. Rūpatanṇhā arūpatanṇhā nirodhatanṇhā ca puna aparāpi tisso taṇhā nāma. Tattha nirodhatanṇhāti ucchedadiṭṭhisahagato. Kāmesanā bhavesanā brahmacariyesanā ca tisso esanā nāma. Tattha brahmacariyesanāti sassatucchedadiṭṭhisāṅkhātabrahmacariyassa gavesanā. “Seyyohamasmīti vidhā, sadisohamasmīti vidhā, hīnohamasmīti vidhā”ti evaṃ vuttamānavidhā tisso vidhā nāma. Māno hi seyyādivasena vidahanato maññanato “vidhā”ti vuccati. Jātiarāmarāṇāni paṭicca uppannāni bhayāni tīṇi bhayāni nāma. “Atītaṃ vā addhānaṃ ārabbhā”tiādīnā vuttāni tīṇi, buddhādīsu kaṅkhanavicikicchanaavasena

pavattā tisso avijjā tīṇi tamāni nāma. Vicikicchāsīsena tassa vibhaṅge taṃsampayuttā avijjāva vuttā, tassā eva paṭicchādakattenapi tamabhāvatoti daṭṭhabbam.

Yaṃ kiñci pana sattassa sukhādikaṃ uppajjati, taṃ sabbam pubbekatahetūti ekaṃ titthāyatanam, issaranimmānahetūti dutiyam, ahetuappaccayāti tatiyanti imāni tīṇi titthāyatanāni nāma. Tattha paṭhamavādī kusalākusalakiriyautucittāhārādikaṃ, gatiupadhiādikaṃ, sappurisūpanissayasaddhammassavanādikañca sabbam paccayapaccayuppannam paṭikkhipitvā ekaṃ kammavipākameva sampaṭicchati, itare pana dvepi sabbam hetum paṭikkhipitvā issarahetukaṃ, ahetukañca sampaṭicchanti, tesam tiṇṇam vādānam vaseneva payoanābhāvādito yathānurūpaṃ doso ñātabbo. Ganthavitthārabhayena panettha na vitthārayimha.

Rāgadosamohā pana tayo palibodhaṭṭhena kiñcanā nāma. Te eva hi kilesaṭṭhena aṅgaṇāni, malīnabhāvakaraṇaṭṭhena malāni, pakkhalanapātahetuto visamāni ca honti. Pāṇātipātādīni kāyavacīmanovisamāni aparānipi tīṇi visamāni nāma. Rāgadosamohā anudhanaṭṭhena tayo aggī, kasaṇānirojaṭṭhena kasāvā ca honti. Pāṇātipātādīni kāyakasāvādayo pana aparepi tayo kasāvā nāma. Assādaditṭhittike kāmāparibhoge “natthi kāmesu doso”ti evam pavattā sassataditṭhi assādaditṭhi nāma. Vīsativatthukā pana attaditṭhi attānam anugatattā attānuditṭhi nāma. Tassā pana “rūpaṃ attato samanupassati, rūpavantaṃ vā attānam, attani vā rūpaṃ, rūpasmim vā attānam samanupassati”ti evam rūpakkhandhe catasso diṭṭhiyo. Evam sesakkhandhesupīti vīsativatthukatā veditabbā.

Tattha ca rūpaṃ attatodiādīnā pañcakkhandhe attato gahaṇavasena pavattā pañca ucchedaditṭhiyo, sesā pana sassataditṭhiyoti veditabbā. “Natthi dinna”ntiādīnayappavattā pana natthikaditṭhi micchādītṭhi nāma, lāmakaditṭhīti attho. Aratittike pāṇileḍḍudaṇḍādīhi sattānam vihiṃsanā vihesā nāma. Dvārattayappavattaakusaladhammassa cariyā adhammacariyā nāma. Dovacassatātike sāva kāmabyāpādavihiṃsāsāññā nānārammaṇesu pavattito, nānābhūtattā ca nānattasāññā nāma. Uddhaccattike kusītassa bhāvo kosajjam, pamādova. Anādariyattike ovādassa anādiyanavasappavatto kodho anādariyam nāma. Assaddhiyattike ratanattayakammaphalānam asaddahanavasappavattā akusaladhammā assaddhiyam nāma. Pañcavidhamacchariyavasena “dehī”ti vacanassa ajānanā avadaññutā nāma.

Uddhaccattike manacchaṭṭhesu indriyesu aguttadvāratā asaṃvaro nāma. Kāyikavācasikavītikamo dussīyam nāma. Ariyattike buddhapaccekabuddhasāvakānam dassanopāsanādīsū anicchā ariyānam adassanakamyatā nāma. Bodhipakkhikasaddhammassa savanadhāraṇādīsū anicchā saddhammaṃ asotukamyatā nāma. Parassa dosāropane randhagavesitāsāṅkhāto upārambhova upārambhacittatā nāma. Muṭṭhassaccattike uddhaccaṃ cetaso vikkhepo nāma. Ayonisomanasikārattike “anicce nicca”ntiādīnā, saccapaṭipakkhavasena vā anupāyamanasikārasāṅkhātā āvajjanacittā ayonisomanasikāro nāma. Micchādītṭhimicchāsāṅkappādayo aṭṭha micchāmaggā kummaggo nāma, micchāmaggassa āsevanā kummaggasevanā nāma. Thinamiddham cetaso ca līnattaṃ nāma. Tikam.

Catukkesu cīvarādīsū catūsū paccayesu “kattha manāpaṃ labhissāmī”ti taṇhāya uppādo cattāro taṇhuppādā nāma. Na gacchanti etāhi ariyāti agatiyo, chandadosamohabhayā. Tā hi agantabbamaggagamanāni akattabbakaraṇāni cattāri agatigamanāni nāma. Tattha chandoti pakkhapātarāgo. Bhayanti tathāpavatto doso. Aniccādīsū “niccam sukham attā subha”nti evam pavattā

cattāro vipariyāsā viparītato dhamme esanato. Tesu vā āsanato pavisanato cattāro vipariyāsā nāma. Te saññācittadiṭṭhivipariyāsavasena paccekam tayo tayo hutvā dvādasa honti. Tesu anicce niccam, anattani attāti saññācittadiṭṭhivipariyāsā cha, dukkhe sukham, asubhe subhanti diṭṭhivipariyāsā dve cāti aṭṭha sotāpattimaggena pahīyanti, asubhe subhanti saññācittavipariyāsā dve anāgāmimaggena, dukkhe sukhanti saññācittavipariyāsā dve arahattamaggenāti veditabbā.

Adiṭṭhe diṭṭham, asute sutam, amute mutam, aviññāte viññātanti evam pavattā cattāro anariyavohārā nāma. Diṭṭhādīsu pana adiṭṭham asutam amutam aviññātanti evam pavattā aparepi cattāro anariyavohārā nāma. Ime ca purimehi saddhiṃ aṭṭha anariyavohārātipi vuccanti. Pāṇātipātaadinnaḍḍānakāmesumicchācāramusāvādā cattāri duccharitāni nāma. Musāvādādivacīduccaritāni aparānipi cattāri vacīduccaritāni nāma. Jātijarābyādhimaraṇabhayāni cattāri bhayāni nāma. Rājacoraaggiudakabhayāni cattāri, samuddam orohantassa pana uppajjanakāni ūmikumbhīlaāvaṭṭasusukābhayāni ca cattāri, attānuvādaparānuvādadaṇḍaduggatibhayāni cattāri cāti imāni vā aparāni tīṇi catukkāni cattāri bhayāni nāma. Tattha susukāti caṇḍamacchā. Sabbānipi cetāni bhayāni paṭighacittānīti veditabbāni. Sabbam sukhadukkhādikaṃ sayamkataṃ paramkataṃ ubhayakataṃ adhiccasamuppannanti evam uppajjamānā imā catasso diṭṭhiyo nāma. Catukkaṃ.

Pañcakesu pañcorambhāgiyātiādīsu oram vuccati kāmādhātu heṭṭhābhāvato, tattha upapattinipphādanato tam oram bhajantīti sakkāyadiṭṭhivicikicchāsīlabbataparāmāsakāmarāgapaṭighā pañca orambhāgiyasamyojanāni nāma. Uddhanti rūpārūpadhātu uparibhāvato, tam vuttanayena bhajantīti rūparāgaarūparāgamānaudhaccaavijjā pañca uddhambhāgiyasamyojanāni nāma. Rāgadosamohamānadiṭṭhiyo pañca lagganaṭṭhena saṅgā nāma. Te eva pañca anupavisanaṭṭhena, tudanaṭṭhena ca pañca sallā nāma. Satthudhammasaṅghasikkhāsu kaṅkhanāni cattāri, sabrahmacārīsu kupitacittatā cāti ime pañca cittassa thaddhakacavarakhāṇukabhāvakaraṇattā cetokhilā nāma. Kāmesu avītarāgo. Kāye...pe... rūpe...pe... yāvadattham bhuñjitvā seyyasukham passasukham middhasukham anuyutto viharati, aññataram devanikāyam paṇidhāya brahmacariyam caratīti evam pavattā pañca dhammā cittam bandhitvā muṭṭhiyam katvā viya gahaṇato cetasovinibandhā nāma. Tattha kāyeti ajjhantike kāye, rūpeti bahiddhārūpe. Saññī attā, asaññī attā, nevasaññīnāsaññī attā, samvijjamāno pana attā ucchiṇṇati, diṭṭhadhammanibbānam vā pāpuṇātīti evam pavattā pañca diṭṭhiyo nāma.

Pāṇātipātādimajjapānapariyosānā pañca verakaraṇaṭṭhena verā nāma. Ñātibhogarogasīladiṭṭhibyasanāni pañca byasanā nāma. Tattha byasanāti vināsasahajātā, tato uppannā akusalā. Bahujaṇassa appiyatā, verabahulatā, vajjabahulatā, sammūlhamaraṇam, apāyagamananti ime pañca akkhantiyā ādīnavā, anadhivāsanāya dosāti attho. Ājīvakabhayaṃ asilokabhayaṃ parisasārajjabhayaṃ maraṇabhayaṃ duggatibhayanti imāni pañca bhayāni nāma. Yāvadattham pañcakāmaguṇaparibhogena ceva paṭhamajjhānādīhi catūhi jhānehi cāti pañcahi kāraṇehi attā paramadiṭṭhadhammanibbānappatto hotīti pavattā vādā pañca diṭṭhadhammanibbānavādā nāma. Pañcakaṃ.

Chakkesu pana kodho makkho issā sāṭheyyam pāpicchatā sandiṭṭhiparāmāsītāti imāni cha vivādamūlāni. Manāpiyesu rūpādīsu chasu ārammaṇesu chandarāgoti ime cha chandarāgā gehasitā dhammā nāma. Amanāpiyesu chasu ārammaṇesu paṭigho cha virodhavatthūni nāma. Virodho eva vatthu virodhavatthu. Chasu

ārammaṇesu taṇhāva cha taṇhākāyā nāma. Satthudhammasaṅghasikkhāsu, appamāde, paṭisanthāre ca agāravā cha agāravā nāma. Kammārāmatā, bhassaniddāsaṅgaṇikasamṣaggapapañcārāmatā ca cha parihāniyā dhammā nāma, parihānikarāti attho. Tattha savanadassanasamullapanaparibhogakāyasaṃsaggesu pañcasu yuttapayuttatā saṃsaggārāmatā. Taṇhāmānadiṭṭhipapañcesu yuttapayuttatā papañcārāmatāti veditabbā. Kammabhassaniddāsaṅgaṇikārāmatā cattāro, dovacassatā, pāpamittatā dve cāti ime aparepi cha parihāniyā dhammā nāma.

Somanassaṭṭhāniyesu rūpādīsu chasu ārammaṇesu uppannā gehasitasomanassasampayuttā vicārā somanassupavicārā nāma, vitakkādayo dhammā, taṃsampayuttā cāti gahetabbā. Esa nayo itaradvayepi. Aññāṇasahitā panettha vedanupekkhā upekkhāti veditabbā, yā “aññāṇupekkhā”tipi vuccati. Itṭhāniṭṭhamajjhatesu chasu ārammaṇesu yathākkamaṃ uppannā vedanā “cha gehasitāni somanassāni”tiādinā chakkattayena vuttā. “Atthi me attā”ti vā, “natthi me attā”ti vā, “attanā vā attānaṃ sañjānāmī”ti vā, “attanā vā anattānaṃ sañjānāmī”ti vā, “attanā vā attānaṃ sañjānāmī”ti vā, “so me ayaṃ attā kārako vedako nicco dhuvo”ti evaṃ uppajjamānā imā cha diṭṭhiyo nāma. Tattha atthīti sassatadiṭṭhi. Natthīti ucchedadiṭṭhi. Pañcapi khandhe “attā”ti gahetvā saññākkhandhena sesānaṃ jānāvasena attanā vā attānaṃ sañjānāmīti diṭṭhi, saññākkhandhaṃ pana “attā”ti, itare ca “anattā”ti gahetvā attanā vā anattānaṃ sañjānāmīti diṭṭhi, saññākkhandhaṃ pana “anattā”ti, itare ca “attā”ti gahetvā anattanā vā attānaṃ sañjānāmīti diṭṭhi ca veditabbā. Chakkaṃ.

Sattakesu pana kāmarāgapaṭighamānadiṭṭhivicikicchābhavarāgaavijjā satta thāmagataṭṭhena, appahīnaṭṭhena ca cittasantāne anu anu sayanato anusayā nāma. Te eva satte vaṭṭasmim saṃyojanato saṃyojanāni. Samudācārasena pariyuṭṭhānato pariyuṭṭhānāti veditabbā. Assaddhiyaṃ ahirikaṃ anottappaṃ appassutā kosajjaṃ muṭṭhassaccaṃ duppaññatāti ime satta asataṃ asappurisānaṃ, asantā vā lāmakā dhammāti asaddhammā nāma. Pāṇātipātādayo kāyavacīduccaritāni satta duccaritāni nāma. Māno atimāno mānātimāno omāno adhimāno asmimāno micchāmānoti ime satta mānā nāma. “Manussaloke mātāpettikasambhavo attā ucchijjati, tathā chasu devalokesu dibbo kabalīkārabhakkho attā, rūpaloke rūpī manomayo attā, catūsu arūpabhavesu catubbidho arūpī attā tattha tattha ucchijjati vinassati na hoti paraṃ maraṇā”ti evaṃ pavattā satta ucchedadiṭṭhiyo satta diṭṭhiyo nāma. Ettha ca ādito tisso diṭṭhiyo rūpakkhandaṃ attato gahetvā pavattā ucchedadiṭṭhiyo, sesā catasso arūpakkhandaṃ eti nātabbā. Sattakaṃ.

Aṭṭhakesu pana lobho doso moho māno diṭṭhi vicikicchā thinaṃ uddhaccañcāti aṭṭha kilesavatthūni nāma. “Yaṃ kiñci kammaṃ kattabbaṃ me”ti ekaṃ, tathā “kataṃ me”ti, “maggo me gantabbo”ti, “gato”ti, “appakaṃ me bhutta”nti, “subhutta”nti, “ābādho me uppanno”ti, “aciravuṭṭhito gelaṇṇā”ti ekanti imāni aṭṭha kusītavatthūni nāma, kusītassa kosajjakāraṇāni attho. Lābhe alābhe ca yase ayase ca paṣaṃsāya nindāya ca sukhe dukkhe ca yathākkamaṃ rāgadosahi cittassa paṭihananaṃ aṭṭhasu lokadhammesu cittassa paṭighāto nāma. Heṭṭhā dvīhi catukkehi vuttā aṭṭha anariyavohārā nāma. Micchādiṭṭhimicchāsaṅkappādayo aṭṭha micchattā nāma. Bhikkhūhi vijjamānāya āpattiyaṃ codiyamānassa “na sarāmī”ti nibbeṭhanaṃ ekaṃ, “tvaṃ bālo”tiādinā codakapaṭippharaṇaṃ ekaṃ, tathā “tuvaṃ cetamāpanno”ti codakassa paccāropanaṃ, aññenaññaṃ paṭicaraṇaṃ, saṅghe bāhāvikkhepabhaṇanaṃ, tuṇhībāvena viheṭhanaṃ, saṅghaṃ, codakañca anādiyitvā pakkamaṃ, codanābhayaṃ sikkhāpaccakkhānanti ime aṭṭha purisadosā nāma. Asaññī attā rūpī, arūpī, rūpī ca arūpī ca, nevarūpīnarūpī, antavā, anantavā,

antavā ca anantavā ca, nevantavānānantavāti evaṃ pavattā aṭṭha asaṇṇīvādā nāma. Nevasaṇṇīnāsaṇṇī attā rūpī arūpītiadinā pavattā aṭṭha nevasaṇṇīnāsaṇṇīvādā nāma. Aṭṭhakam.

Navakesu pana “anattam me acari, carati, carissati, piyassa me anattam acari, carati, carissati, appiyassa me attam acari, carati, carissati”ti evaṃ pavattā nava āghātā eva āghātavattūni nāma. Kodho makkho issā macchariyam māyā sāṭheyyam musāvādo pāpicchatā micchādiṭṭhīti imāni nava purisamalāni nāma. “Seyyassa seyyohamasmī”tiādayo navavidhā mānā nāma. “Taṇham paṭicca pariyesanā, pariyesanam paṭicca lābho, tam paṭicca vinicchayo, tam paṭicca chandarāgo, tam paṭicca ajjhosaṇam, tathā pariggaho, macchariyam, ārakkho, ārakkhādhikaraṇam daṇḍādānasattādhānakalahaviggahavivādādiāneke pāpakā dhammā”ti evaṃ vuttā ime nava taṇhāmūlakā dhammā nāma. Tattha vinicchayoti ṇāṇataṇhādiṭṭhivittakavasena catūsu vinicchayesu vittakavinicchayo idha adhippeto. Lābham hi labhitvā “idaṃ rūpārammaṇattāya, idaṃ saddārammaṇādiattāyā”ti evaṃ vittakeneva vinicchayo. Chandarāgo dubbalarāgo, ajjhosaṇanti balavasanniṭṭhānam. Pariggahoti taṇhādiṭṭhivasena pariggahakaraṇanti veditabbam. “Asmī”ti, “ahamasmī”ti, “ayamahamasmī”ti, “bhavissa”nti, “rūpī bhavissa”nti, “arūpī bhavissa”nti, “saṇṇī bhavissa”nti, “asaṇṇī bhavissa”nti, “nevasaṇṇīnāsaṇṇī bhavissa”nti evaṃ vuttāni imāni nava calanaṭṭhena iñjitāni nāma. Imāneva maññaṇaṭṭhena maññaṇitāni, vipphandanato vipphanditāni, papañcanato papañcitāni, tāneva tehi tehi kāraṇehi saṅkhatattā saṅkhatāni ca nāma honti. Sabbehi tehi pañcahi navakehi māno eva kathito. Sopi hi “asmī”tiādīhi saṇṇīhi ca ākārehi diṭṭhi viya pavattatīti. Navakam.

Dasakesu pana lobho doso moho māno diṭṭhi vicikicchā thinam uddhaccam ahirikaṃ anottappanti ime dasa kilesā eva kilesavattūni nāma. “Anattam me acari”tiādayo nava khāṇukaṇṭakādīsu aṭṭhānaāghātena saddhim dasa āghātavattūni nāma. Pāṇātipātādayo dasa akusalakammapathā nāma. Kāmarāgasamyojanam paṭighamānadiṭṭhivicikicchāsīlabbataparāmāsabhavarāgaissāmacchariyaavijjāsamyojananti imāni dasa samyojanāni nāma. Micchādiṭṭhimicchāsaṅkappādayo aṭṭha, micchāñāṇamicchāvimuttīhi saddhim dasa micchattā nāma. Tattha micchāñāṇanti pāpakiriyāsu upāyacintāvasena ceva pāpakam katvā “sukataṃ mayā”ti paccavekkhaṇavasena ca pavatto moho. Micchāvimuttīti avimuttasseva sato vimuttasaṇṇitā. “Natthi dinnam, natthi yitṭha”ntiādīhi dasahi ākārehi pavattam natthikadassanam dasavattukā micchādiṭṭhi nāma. “Sassato loko, tathā asassato, antavā, anantavā, tam jīvam tam sarīra”nti vā, “aññaṃ jīvam aññaṃ sarīra”nti vā, “hoti tathāgato param maraṇā”ti vā, “na hoti...pe... hoti ca na hoti ca, neva hoti na na hoti tathāgato param maraṇā”ti vā evaṃ pavattā dasavattukā antaggāhikā diṭṭhi nāma. Tattha lokoti khandhādayo, “antavā”ti idaṃ parittam kasiṇajjhānam sandhāya vuttam. “Anantavā”ti idaṃ vipulanti gahetabbam. Tathāgatoti satto. Dasakam.

Aṭṭhārasakesu taṇhāvicaritānīti taṇhāsamudācārā taṇhāpavattiyo. Ajjhattikassupādāyāti ajjhattikam khandhapañcakam upādāya. Idaṃ hi upayogatte sāmivacanam. Tattha “asmīti hoti, itthasmīti hoti, evasmīti hoti, aññathāsmīti hoti, tathā bhavissanti, ittham bhavissanti, evam bhavissanti, aññathā bhavissanti hoti, tathā asmīti, sātasmīti hoti, tathā siyanti, ittham siyanti, evam siyanti, aññathā siyanti hoti, tathā apāham siyanti, apāham ittham siyanti, apāham evam siyanti, apāham aññatā siyanti hoti”ti evaṃ vuttāni imāni ajjhattikassupādāya aṭṭhārasa taṇhāvicaritāni nāma.

Tattha asmīti hotīti ajjhattikesu khandhapañcakesu samūhato “ahamasmī”ti gahaṇe satīti attho. Evaṃ pana gahaṇe sati tato paraṃ anupanidhāya, upanidhāya vāti dvidhā gahaṇaṃ hoti. Tattha anupanidhāyāti aññaṃ ākāraṃ anupanidhāya anupagamma sakabhāvamevārammaṇaṃ katvā itthasmīti hoti. Tassa “khattiyādīsu idaṃpakāro aha”nti taṇhāmānadiṭṭhivasena gahaṇaṃ hotīti attho. Upanidhāya gahaṇaṃ pana duvidhaṃ hoti samato ca asamato ca. Tattha samato gahaṇaṃ evasmīti idaṃ, tassa yathā ayaṃ khattiyo, brāhmaṇādayo vā devamanussarūpiārūpiādayo vā, evamahamasmīti attho. Aññathāsmīti idaṃ pana asamato gahaṇaṃ, tassa yathā ime khattiyādayo, tato aññathā ahaṃ hīno vā adhiko vāti attho. Imāni tāva paccuppannavasena cattāri taṇhāvicarītāni, bhavissantiādīni pana cattāri anāgatavasena vuttāni. Tesāṃ purimacatukke vuttanayavasena attho veditabbo. Tattha asmītiādidvayaṃ sassatucchedaggāhavasena vuttaṃ. Tattha hi asmīti sassataṃ, sīdatīti sātāṃ, asassataṃ, ito parāni siyantiādīni cattāri saṃsayaparivitakkavasena vuttāni. Apāhaṃ siyantiādīni cattāri “apī nāmāhaṃ bhaveyya”nti evaṃ pavattapatthanākappanavasena vuttānīti daṭṭhabbaṃ. Aṭṭhārasakaṃ paṭhamāṃ.

Dutiye bāhirassupādāyāti bāhiraṃ khandhapañcakaṃ upādāya. Tattha “iminā asmīti hoti, iminā itthasmīti hoti, iminā evasmīti hoti, iminā aññathāsmīti hoti”tiādīnā anantare vuttanayena bāhirassupādāya aṭṭhārasa taṇhāvicarītānīti veditabbāni. “Iminā”ti padamattameva hettha purimehi viseso. Tattha imināti iminā bāhirena rūpena vā...pe... viññāṇena vāti attho. Tattha ca chattakhaggabījaniannapānadhanadhaññādiupakaraṇavasena bāhiraṃ rūpaṃ veditabbāṃ. Dāsadāsiñātīparijanaḥatthiassādiupakaraṇavasena vedanādayo veditabbā. Imehi bāhirehi rūpādīhi “itthasmīti evasmī”tiādīnā sabbattha yojanā veditabbā. Aṭṭhārasakaṃ dutiyaṃ.

Itaresu pana tadekajjhaṃ abhisam̐yūhitvātiādīsu tadubhayaṃ aṭṭhārasakaṃ ekato yojetvā chattiṃsataṇhāvicarītāni honti, evaṃ ekekassa puggalassa atītakāle dvinnāṃ aṭṭhārasakānaṃ vasena chattiṃsa, tathā anāgate chattiṃsa honti. Paccuppanne pana ekassa yathālābhavasena tānīpi labbhanti, sabbasattānaṃ vasena paccuppannepi chattiṃsa labbhanti. Iti evaṃ vuttena pakārena taṃ sabbāṃ ekato katvā sabbasattānaṃ kālattayepi channaṃ aṭṭhārasakānaṃ vasena aṭṭhasataṃ taṇhāvicarītāni hontīti attho. Aṭṭhataṇhāvicaritasataṃ hotīti etthāpi evameva attho daṭṭhabbo.

Taṇhāvicarītāni niṭṭhitāni.

Yāni cātiādīsu yāni cettha dvāsaṭṭhi diṭṭhigatāni vattabbāni, tāni brahmajālanāmake dīghanikāyassa paṭhamasuttante satthārā sayaṃ āhacca bhāsītānīti attho. Brahmajāle hi cattāro sassatavādā, cattāro ekaccasassatikā, cattāro antānantikā, cattāro amarāvikkhepikā, dve adhiccasamuppannikā, soḷasa saññīvādā, aṭṭha asaññīvādā, aṭṭha nevasaññīnāsaññīvādā, satta ucchedavādā, pañca diṭṭhadhammanibbānavādāti imāni dvāsaṭṭhi diṭṭhigatāni sanidānāni nānāyato vuttāni, tattha vuttanayeneva nesāṃ vibhāgo veditabbo. Ayaṃ tāvettha padatthānusārato vinicchayo, sesopettha vinicchayo padatthe vuttānusāratova suviññeyyoti.

Khuddakavatthuvibhaṅgamātikatthavaṇṇanā niṭṭhitā.

Dhammahadayaṃvibhaṅgamātikatthavaṇṇanā

Dhammahadaya vibhaṅgamātikāya pana padatthādito vinicchayo pubbe vuttova. Yasmā pana bhagavatā heṭṭhā nānāyato vibhattānaññeva khandhāyatanādīnaṃ dvādasannaṃ dhammakotṭhāsānaṃ puna sabbasaṅgāhikacatubhūmupattitappariyāpannatādīhi dasahi vārehi apubbanayasahassavibhāvakehi sabbadhammādhippāyasaṅkhātehi dhammahadaye vi bhāgadassanattamevāyaṃ vibhaṅgo vutto, tasmā vibhaṅganayato cettha vinicchayo hoti. Vibhaṅge hi paṭhamam “kati khandhā”tiādīnaṃ sapucchakaṃ dvādasapadikaṃ mātikaṃ nikkhipitvā heṭṭhā vuttānusāreneva catubhūmakasāmaññato sabbasaṅgāhikavāro nāma vibhatto, tattha satta phassādayo sattannaṃ viññāṇadhātūnaṃ vasena veditabbā.

Dutiyo pana vāro tesam catūsu bhūmīsu catūhi koṭṭhāsehi uppattānupattidassanavasena pavatto. Tattha paṭhamakotṭhāse tāva -

“Kāmadhātuyā kati khandhā...pe... kati cittāni? Kāmadhātuyā pañcakkhandhā, dvādasāyatanāni, aṭṭhārasa dhātuyo, tīṇi saccāni, bāvisatindriyāni, nava hetū, cattāro āhārā, satta phassā, vedanā, saññā, cetanā, cittānī”ti -

Mātikaṃ nikkhipitvā vibhattā. Tattha yasmā catubhūmakāpi dhammā yebhuyyena kāmāvacarasattānaṃ uppajjanti, na kāmāvacarāva. Tenettha “pañcakkhandhā”tiādīnaṃ catubhūmakāpi vuttā. Tatthuppajjanakadhammā hettha adhippetā, na taṃbhūmipariyāpannāva. Rūpadhātuādīsopi ese va nayo.

Ettha ca tīṇi saccānīti idaṃ nirodhasaccassa desavinimuttatāya katthaci dese aniddisittabbato taṃ vajjetvā vuttaṃ. Kāraṇasāpekkhā hi dhammā attano nissayakāraṇabhūtaṃ desaṃ samāvasanti akāraṇassa anissayattā, yathā vā kadāci upalabbhamānā dhammā kālaniyatatāya attano saṅkhatattaṃva sūcenti. Aññathā itarakālesopi bhāvassa ca pasaṅgato, etarahipi vā abhāvassa, evaṃ kvaci dese upalabbhamānāpīti gahetabbam. Sabbadesaabyāpitā pana asaṅkhatassa, saṅkhatassa vā asambhavato eva nopapajjati, tasmā desakālavinimuttameva asaṅkhatanti gahetabbam.

Dutiyakotṭhāse pana -

“Rūpadhātuyā pañcakkhandhā, cha āyatanāni, nava dhātuyo, tīṇi saccāni, cuddasindriyāni, aṭṭha hetū, tayo āhārā, cattāro phassā...pe... cattāri cittānī”ti -

Mātikaṃ nikkhipitvā vibhattā. Yasmā pana rūpīnaṃ ghānādīnaṃ abhāvena vijjamānānīpi gandhāyatanādīni āyatanādikkiccam na karonti, tasmā te vajjetvā “cha āyatanāni, nava dhātuyo”tiādi vuttaṃ na tesam abhāvā. Keci pana “rūpaloke gandharasā kabalīkāro āhāro ca mahābhūtānañca phoṭṭhabbakiccatā natthi, teneva pāliyaṃ na uddhaṭṭā”ti vatvā taṃ sādhetuṃ bahuṃ hetupaṭirūpakaṃ vatvā papañcenti, taṃ tesam matimattamevāti na gahetabbam. Gandhādīnaṃ avinibbhogattā, phoṭṭhabbattā, dhātusabhāvattā ca ghānādittayabhāvadvasukhadukkhadomanassindriyāni, pana domanassahetukabalīkārahāraghānādittayasamphassādīni ca vajjetvā cuddasindriyādibhāvo veditabbo.

Tatiyakotṭhāse pana -

“Arūpadhātuyā cattāro khandhā, dve āyatanāni, dve dhātuyo, tīṇi saccāni, ekādasindriyāni, aṭṭha hetū, tayo āhārā, eko phasso...pe... ekaṃ citta”nti -

Mātikaṃ nikkhipitvā vibhattā. Ettha ca cakkhusotaanaññātaññassāmītindriyānampi abhāvā ekādasindriyāni veditabbāni.

Catutthakoṭṭhāse pana -

“Apariyāpanne cattāro khandhā, dve āyatanāni, dve dhātuyo, dve saccāni, dvādasindriyāni, cha hetū, tayo āhārā, eko phasso...pe... ekaṃ citta”nti -

Mātikaṃ nikkhipitvā vibhattā. Yasmā ca okāsavasena vā sattuppattivasena vā apariyāpannadhātu nāma natthi, tasmā “apariyāpannadhātuyā”ti avatvā nibbattitalokuttarameva dassetuṃ “apariyāpanne cattāro khandhā”tiādi vuttaṃ. Evaṃ catūhi koṭṭhāsehi dutiyo vāro veditabbo.

Tatiyo pana vāro -

“Rūpakkhandho kāmādhātupariyāpanno, cattāro khandhā siyā kāmādhātupariyāpannā, siyā na kāmādhātupariyāpannā”tiādinā -

Catūsu bhūmīsu catūhi koṭṭhāsehi taṃtaṃbhūmipariyāpannadhammadassanavasena pavatto, so ca heṭṭhā vuttānusārena sakkā ñātunti na vitthārito. Tattha ca kāmādhātupariyāpannoti kāmāvacarabhāvena tattha antogadho kāmāvacaroti attho. Sesesupi eseva nayo.

Catuttho pana vāro tīsu bhūmīsu catūhi koṭṭhāsehi paṭisandhikkhaṇe uppajjanakānupajjanakadhammadassanavasena pavatto. Tattha paṭhamakoṭṭhāse tāva -

“Kāmādhātuyā upapattikkhaṇe sabbesaṃ pañcakkhandhā pātubhavanti, kassaci ekādasāyatanāni pātubhavanti, kassaci dasāyatanāni pātubhavanti, kassaci aparāni dasa, kassaci nava, kassaci satta, kassaci ekādasa dhātuyo...pe... satta dhātuyo. Sabbesaṃ ekaṃ saccaṃ pātubhavati. Kassaci cuddasindriyāni, kassaci terasa, kassaci aparāni terasa, kassaci dvādasa, kassaci dasa, kassaci nava, kassaci aparāni nava, kassaci aṭṭha, kassaci aparāni aṭṭha, kassaci satta, kassaci pañca, kassaci cattārindriyāni pātubhavanti, kassaci tayo hetū pātubhavanti, kassaci dve, kassaci ahetukā pātubhavanti. Sabbesaṃ cattāro āhārā, eko phasso...pe... ekaṃ cittaṃ pātubhavatī”ti -

Mātikaṃ nikkhipitvā vibhattā. Tattha paṭisandhikkhaṇe kāmāvacarānaṃ opapātikānaṃ, āpāyikānaṃ, devamanussānaṃ paripuṇṇāyatanānaṃ saddāyatanavajjitāni ekādasāyatanāni pātubhavanti, tāneva ekādasa dhātuyo honti. Saddo hi ekantena paṭisandhiyaṃ na uppajjati, tesaññeva pana jaccandhānaṃ dasa, jaccabadhirānaṃ aparāni dasa, jaccandhabadhirānaṃ nava, gabbhaseyyakānaṃ rūpagandharasakāyaphoṭṭhabbamanodhammavasena satta āyatanadhātuyo pātubhavanti. Opapātikānaṃ tihetukānaṃ manacchaṭṭhāni indriyāni, bhāvadvaye ekaṃ, jīvitindriyaṃ, somanassupekkhindriyesu ekaṃ, saddhādīni pañcāni cuddasindriyāni, tesaṃ dvihetukānaṃ paññindriyaṃ vajjetvā terasa, paṭhamakappikānaṃ manussānaṃ tihetukānaṃ bhāvindriyaṃ vajjetvā aparānipi terasa, tesaññeva duhetukānaṃ dvādasa, gabbhaseyyakānaṃ pana tihetukānaṃ purimesu cuddasasu cakkhādīni cattāri vajjetvā dasa, tesaṃ duhetukānaṃ nava, opapātikānaṃ ahetukānaṃ paripuṇṇāyatanānaṃ purimesu cuddasasu saddādīni vajjetvā aparāni nava, tesaññeva jaccandhānaṃ aṭṭha, tathā badhirānaṃ, andhabadhirānaṃ pana satta, gabbhaseyyakānaṃ pana ahetukānaṃ

kāyamanobhāvajīvitaupekkhindriyāni pañca, tesaññeva napuṃsakānaṃ cattāri pātubhavanti. Ahetukacittesu hi vijjamānāpi ekaggatā samādhindriyataṃ na gacchati, manoviññāṇadhātuvasena pana “eko phasso”tiādayo veditabbā.

Dutiyakoṭṭhāse pana -

“Rūpadhātuyā upapattikkhaṇe ṭhapetvā asaññasattānaṃ devānaṃ pañcakkhandhā pātubhavanti. Pañcāyatanāni, pañca dhātuyo, ekaṃ saccam, dasindriyāni, tayo hetū, tayo āhārā, eko phasso...pe... ekaṃ citta”nti -

Mātikaṃ nikkhipitvā vibhattā. Tattha cakkhurūpasotamanodhammānaṃ vasena pañcāyatanadhātuyo veditabbā. Etthāpi gandharasaphoṭṭhabbānaṃ aggahaṇe kāraṇaṃ pubbe vuttameva. Cakkuṣotamanojīvitindriyāni, somanassupekkhānaṃ aññataraṃ, saddhādīni pañcāti dasindriyāni veditabbāni.

Tatiyakoṭṭhāse pana -

“Asaññasattānaṃ devānaṃ upapattikkhaṇe eko khandho pātubhavati rūpakkhandho, dve āyatanāni rūpāyatanam dhammāyatanam, dve dhātuyo rūpadhātu dhammadhātu, ekaṃ dukkhasaccam, ekaṃ rūpajīvitindriyam, asaññasattā devā ahetukā, anāhārā, aphassakā...pe... acittakā”ti -

Saniddesamātikā nikkhittā. Ettha ca rūpampi kiñcāpi tesam āyatanādikiccaṃ na karoti, saviññāṇakarūpīsu pana gahitattā idhāpi gahitaṃ. Gandhādayo pana tattha na gahitattā idhāpi na gahitā, no avijjamānatāya. Ekatalavāsikānaṃ vā sesabrahmānaṃ cakkhuvisayattā idhāpi rūpāyatanam uddhaṭam, asaññīnaṃ pana pañcāyatanāni, eko āhāro uppajjati veditabbam.

Catutthakoṭṭhāse -

“Arūpadhātuyā upapattikkhaṇe cattāro khandhā, dve āyatanāni, dve dhātuyo, ekaṃ saccam, aṭṭhindriyāni, tayo hetū, tayo āhārā, eko phasso...pe... ekaṃ citta”nti -

Mātikāpadāni nikkhipitvā vibhattā. Ettha ca manojīvitaupekkhindriyāni, saddhādīni pañcāti aṭṭhindriyāni veditabbāni. Sesam suviññeyyameva. Evaṃ catūhi koṭṭhāsehi catuttho vāro veditabbo.

Pañcamo pana vāro tesam dhammānaṃ bhūmantaravasena “kāmvāvacaradhammā, na kāmvāvacarā...pe... pariyaṇṇā”ti cattāro duke mātikāvasena nikkhipitvā vibhajanavasena pavatto, so heṭṭhā vuttatthova.

Chaṭṭho pana vāro sammutidevaupapattidevavisuddhideve niddisitvā manussadevagatīsu uppādakakammaāyuppanāṇadassanavasena vutto. Tatthāyaṃ saṅkhepattho - sattā hi dānasīlādikāmvāvacarakusalaṃ katvā manussaloke khattiyamahāsālādikulesu ceva cātumahārājikatāvatiṃsayāmatūsitanimmānaratiparanimmitavasavattisaṅkhātesu chasu devalokesu ca uppajjanti, tattha sīnerupabbatavemajjhaparibhaṇḍapabbatato paṭṭhāya heṭṭhā yāva bhūmi tiriyaṃ cakkavāḷapabbataṃ āhacca etthantare pabbatāākāsarukkhapathavinissitā cātumahārājacandasūriyā sabbe cātumahārājikā. Tato uddham cakkavāḷapariyantaṃ tāvatimsādayo yathākkamaṃ uparūpari ṭhitāti veditabbā. Devalokopi paramparacakkavāḷapabbataṃ appatto nāma natthi.

Paṭhamajjhānaṃ pana parittaṃ bhāvetvā brahmapārisajjesu uppajjanti, majjhimaṃ bhāvetvā brahmapurohitesu, paṇītaṃ bhāvetvā mahābrahmesu, ime tayopi janā paṭhamajjhānabhūmiyaṃ ekatale vasanti. Āyūbhādibhedena panesaṃ bhedo, evaṃ uparipi.

Catukkanaye pana dutiyajjhānaṃ, pañcakanaye dutiyatatiyajjhānañca parittaṃ, majjhimaṃ, paṇītañca bhāvetvā parittābhāppamāṇābhābhassaresu uppajjanti. Tatiyajjhānaṃ parittādivasena bhāvetvā parittasubhaappamāṇasubhasubhakiṇhesu. Catutthajjhānaṃ pana bhāvetvā ārammaṇamanasikārachandādhimuttiādinānattato keci asaṇṇīsu, keci vehapphalesu, keci avihesu, atappesu, sudassesu, sudassīsu, keci akaniṭṭhesu, ākāsaṇācāyatanādīsu catūsu ca yathākkamaṃ uppajjanti. Tattha hi ekacce titthiyā “cittaṃ nissāya rajjanadussanādayo, tannidānāni ca dukkhāni samuppajjanti”ti citte dosaṃ disvā “diṭṭhadhammanibbānameta”nti saṇṇāvirāgaṃ janetvā tatrūpapattiyā jhānaṃ bhāvetvā rūpakāyamattā ṭhitā vā nisinnā vā nipannā vā hutvā nibbattitvā tattheva pañcakappasatāni tiṭṭhantīti veditabbā.

Aṭṭhasamāpattilābhīnaṃ kataraṃ jhānaṃ vipaccatīti? Paguṇaṃ, sabbesu paguṇesu yassa vipākabhūmiṃ pattheti, taṃpatthanāya ca asati yaṃ maraṇasamaye samāpajjati, taṃ, tasmimpi asati uttamavasena nevasaṇṇānāsaṇṇāyatanam vipaccati. Suddhāvāsesu ca avihādīsu anāgāmivajjitā sattā na uppajjanti, anāgāmīno pana asaṇṇīvajjitabrahmalokesu sabbattha uppajjituṃ labhanti. Sabbesampi ca ariyānaṃ tatrūpapattito uparūpapattipi, na heṭṭhūpapatti. Te hi paṭhamajjhānabhūmiyaṃ nibbattā anāgāmīno nava brahmaloke sodhetvā matthake vehapphalesu ṭhitā parinibbanti, na nivattanti ariyānaṃ heṭṭhūpapattiabhāvā. Vehapphalaakaniṭṭhanevasaṇṇānāsaṇṇāyatanabhavā tayopi seṭṭhabhavā nāma. Imesu tīsu ṭhānesu nibbattā anāgāmīno neva uddham gacchanti, na adho. Tattheva parinibbāyanti. Manussaloke ca sekhā gihibhāve yāvajīvaṃ tiṭṭhanti, na asekhā. Te hi arahattaṃ pattadivase pabbajanti vā, parinibbanti vā. Bhummadevesu pana khīṇāsavāpi yāvajīvaṃ tiṭṭhanti. Chasu kāmāvacaradevesu sotāpannasakadāgāminova tiṭṭhanti, anāgāmīno pana tadaheva rūpabhavaṃ gantuṃ vaṭṭati khīṇāsavena parinibbātunti gahetabbaṃ. Evaṃ imāsu sattavīsatiyā bhūmīsū pariyaṇnamanussadevabrahmalokesu nibbattasattesu manussānaṃ tāva imasmīṃ buddhuppādeva vassasataṃ āyupamāṇaṃ, appaṃ vā bhiyyo. Āpāyikānaṃ, bhummadevānañca kadāci āyuparicchado natthi, kammameva pamāṇaṃ. Te hi sattāhenapi maranti, kappampi tiṭṭhantīti.

Cātumahārājikānaṃ pana mānusakāni pañṇāsa vassāni ekaṃ rattindivaṃ, tāya rattiyā tiṃsa rattiyō māso, tena māsenā dvādasamāsiyo saṃvaccharo, tena saṃvaccharena dibbāni pañcavassasatāni āyupamāṇaṃ. Tāni manussagaṇanāya navutivassasatasahassāni honti. Tāvatiṃsānaṃ mānusakaṃ vassasataṃ ekaṃ rattindivaṃ katvā evamāgataṃ dibbaṃ vassasahassaṃ. Evaṃ yāmādīnaṃ vassagaṇanañca diguṇaṃ katvā heṭṭhimato diguṇacatugguṇaṃ āyupamāṇaṃ veditabbaṃ.

Brahmesu pana brahmapārisajjānaṃ kappassa tatiyo bhāgo āyupamāṇaṃ, brahmapurohitānaṃ upaḍḍhakappo, mahābrahmānaṃ eko kappo, parittābhānaṃ dve kappāti evaṃ uparūpari diguṇaṃ katvā yāva subhakiṇhā yojetabbaṃ. Subhakiṇhānaṃ hi catusaṭṭhikappaṃ āyupamāṇaṃ, asaṇṇīnaṃ, vehapphalānañca pañcakappasatāni, avihānaṃ kappasahassanti uparūpari diguṇavasena yāva akaniṭṭhā yojetabbaṃ. Akaniṭṭhānaṃ hi soḷasakappasahassāni, arūpānaṃ catunnaṃ yathākkamaṃ vīsati, cattāri, saṭṭhi, caturāsīti kappasahassāni āyupamāṇanti.

Ukkhittā puññatejena, kāmarūpagatiṃ gatā;
Bhavaggaṭampi sampattā, punāgacchanti duggatiṃ.

Tāva dīghāyukā sattā, cavanti āyusaṅkhaṃ;
Natthi koci bhavo nicco, iti vuttaṃ mahesinā.

Tasmā hi dhīrā nipakā, nipuṇā atthacintakā;
Jarāmaṇamokkhāya, bhāventi maggamuttamaṃ.

Bhāvayitvā suciṃ maggaṃ, nibbānogaḍhagāmināṃ;
Sabbāsava pariññāya, parinibbanti anāsavāti.

Ayaṃ chaṭṭhavāre nayo.

Sattamo pana vāro tesam khandhādīnaṃ abhiññeyyādibhāvavibhāvanavasena pavatto. Tattha hi -

“Rūpakkhando abhiññeyyo, pariññeyyo, na pahātabbo, na bhāvetabbo, na sacchikātabbo. Cattāro khandhā abhiññeyyā pariññeyyā, siyā pahātabbā, siyā bhāvetabbā, siyā sacchikātabbā, siyā na pahātabbā na bhāvetabbā na sacchikātabbā”tiādīnā -

Dvādasapi koṭṭhāsā vitthārato vibhattā. Tattha lakkhaṇapariggāhikāya paññāya khandhādayo sabbe dhammā abhiññeyyā. Nātatīraṇapahānapariññāsu yathāyogaṃ yāya kāyaci pariññāya vasena sabbepi dhammā pariññeyyā. Lokuttaradhammāpi nātapariññeyyāva. Akusalā pana pahātabbā. Maggo bhāvetabbo, phalaṃ, nibbānaṃ sacchikātabbaṃ. Tattha rūpakkhando nātatīraṇavasena pariññeyyo. Vipassanāvisaye hi sabbam tīraṇapariññāya pariññeyyanti. Iminā nayena sabbattha abhiññeyyādibhāvo veditabbo.

Aṭṭhamo pana vāro tesam sārammaṇatāvibhāvanavasena pavatto, navamo panesam diṭṭhasutamutaviññātesu saṅgahadassanavasena. Dasamo kusallattikādīhi saraṇadukapariyosānehi tikadukehi vibhāgadassanavasena pavatto, tepi heṭṭhā vuttanayāvāti ayamettha saṅkhepo, vitthāro panettha heṭṭhā vuttoyeva. Ādito paṭṭhāya sabbattha vibhaṅgapāḷīaṭṭhakathāsu gahetabboti.

Dhammahadaya vibhaṅgamātikatthavaṇṇanā niṭṭhitā.

Mohavicchedaniyā abhidhammamātikatthavaṇṇanāya

Vibhaṅgamātikatthavaṇṇanā niṭṭhitā.

3. Dhātukathāmātikā

Idāni vibhaṅgamātikānantaraṃ -

Ayaṃ dhātukathādīnaṃ, sampattā atthavaṇṇanā;
Mātikānaṃ yato tasmā, pañcannampi yathārahaṃ.

Anuttānatthato ceva, saṅkhepenatthanicchayā;
Vibhaṅganayato ceva, hoti saṃvaṇṇanānayo.

Tattha dhātukathāmātikāya tāva saṃvaṇṇanā hoti. Sā panesā nikkhepato pañcadhā ṭhitā - nayamātikā abbhantaramātikā nayamukhamātikā lakkhaṇamātikā bāhīramātikāti. Tattha “saṅgaho, asaṅgaho...pe... vippayuttena saṅgahitaṃ

asaṅgahita''nti ayaṃ cuddasahi padehi nikkhittā saṅgahādikena nayena dhātukathāya dhammā vibhattāti dassetuṃ ṭhapitattā nayamātikā nāma, yā ''mūlamātikā''tipi vuccati.

''Pañcakkhandhā...pe... manasikāro''ti ayaṃ pañcavīsādhikena padasatena nikkhittā saṅgahādinayena vibhajitabbabhāvena dhātukathāya abbhantare eva ṭhapitattā abbhantaramātikā nāma, yā ''dhātukathāmātikā''tipi vuccati.

''Tīhi saṅgaho, tīhi asaṅgaho, catūhi sampayogo, catūhi vippayogo''ti ayaṃ catūhi padehi nikkhittā khandhādīsu ca kusalattikādīsu ca mātikādharmesu tīhi khandhāyatanadhātupadeheva saṅgaho asaṅgaho ca, tathā catūhi arūpakkhandhehi sampayogo, vippayogo cāti imesaṃ saṅgahāsaṅgahādīnaṃ nayānaṃ mukhānīti dassetuṃ ṭhapitattā nayamukhamātikā nāma.

''Sabhāgo visabhāgo''ti ayaṃ dvīhi padehi nikkhittā sabhāgavisabhāgalakkhaṇavaseneva saṅgahāsaṅgahanayā ceva sampayogavippayoganayā ca hontīti dassetuṃ ṭhapitattā lakkhaṇamātikā nāma. Sabbāpi dhammasaṅgaṇī dhātukathāya mātikāti ayaṃ chasaṭṭhi tikapadāni, dve ca dukapadasatāni saṅkhipitvā nikkhittā dhātukathā mātikāto bahi ṭhapitattā bāhiramātikā nāma. Evametissā pañcavidhāya mātikāya ayamanuttānatthavaṇṇanā.

Saṅgahotiādīsu hi saṅgaho tāva jātisaṅgajātikiriyāgaṇanavasena catubbidho. Tattha ''sabbe khattiyā āgacchantu, yā cāvuso visākha, sammāvācā, yo ca sammākammanto, yo ca sammāājīvo, ime dhammā sīlakkhandhe saṅgahitā''ti ayaṃ jātisaṅgaho nāma. ''Sabbe kosalakā āgacchantu, yo cāvuso visākha, sammāvāyāmo, yā ca sammāsati, yo ca sammāsamādhi, ime dhammā samādhikkhandhe saṅgahitā''ti ayaṃ saṅgajātisaṅgaho nāma, ekaṭṭhāne jātisambandhabhāvena saṅgahoti attho. ''Sabbe hatthārohā āgacchantu, yā cāvuso visākha, sammādiṭṭhi, yo ca sammāsaṅkappo, ime dhammā paññākkhandhe saṅgahitā''ti ayaṃ kiriyāsaṅgaho nāma. ''Hañci cakkhāyatanāṃ rūpakkhandhagaṇanaṃ gacchati, tena vata re vattabbe 'cakkhāyatanāṃ rūpakkhandhena saṅgahita''nti ayaṃ gaṇanasaṅgaho nāma, ayamidha adhippeto. Tappaṭipakkhena asaṅgaho veditabbo. Tesāṃ vikappato saṅgahitena asaṅgahitādīni, ekuppādekanirodhaekavatthukaekārammaṇatāvasena sampayogo, tappaṭipakkhato vippayogo, tesāṃ vikappato sampayuttaṃ vippayuttādīni, tadubhayasaṃsaggavikappato saṅgahitena sampayuttaṃ vippayuttantiādīni ca veditabbāni. Sesāṃ vuttatthameva. Ayaṃ tāvettha anuttānapadattho.

Saṅgahāsaṅgahapadatthavaṇṇanā

Atthavinicchayato pana yasmā abbhantaramātikāya rūpakkhandhādīni, bāhiramātikāya kusalādīni ca ''saṅgaho asaṅgaho''tiādikehi nayamātikāpadehi ''tīhi saṅgaho, tīhi asaṅgaho''tiādinayamukhamātikāvasena yathārahaṃ niddesatthāya bhagavatā ṭhapitāni, tasmā khandhādīnaṃ saṅgahādīnaṃ pāḷiyaṃ vuttānusāreneva saṅkhepato atthavinicchayo hoti. Iminā nayena vibhaṅganayo sakkā ñātunti taṃ visuṃ na vakkhāma.

Tattha saṅgahāsaṅgahavāre khandhānaṃ tāva ayaṃ niddese nayo -rūpakkhandho ekena khandhena ekādasahi āyatanehi ekādasahi dhātūhi saṅgahito. Catūhi khandhehi ekenāyatanena sattahi dhātūhi asaṅgahito. Tattha ekādasahīti manāyatanavajjehi. Dhammāyatanenāpi hi keci rūpadhammā saṅgahitā. Ekādasahīti sattaviññāṇadhātuvaṇṇanā. Sesāṃ suviññeyyameva.

Vedanādayo tayo khandhā yathāsakaṃ ekena khandhena ekenāyatanena ekāya

dhātuyā saṅgahitā, catūhi khandhehi ekādasahi āyatanehi sattarasahi dhātūhi asaṅgahitā, tathā viññāṇakkhandhopi. Kevalaṃ panettha sattahi viññāṇadhātūhi saṅgahito, ekādasahi dhātūhi asaṅgahitoti ettakameva viseso. Tattha hi vedanādīnaṃ tiṇṇaṃ khandhānaṃ ekena dhammāyatanena ca ekāya dhammadhātuyā ca saṅgahitatā veditabbā. Pāliyaṃ panettha khandhapadaniddese, upari āyatanādinniddesesu ca “rūpakkhando ca vedanākkhandho ca dvīhi khandhehi ekādasahāyatanehi ekādasahi dhātūhi saṅgahitā”tiādīnā dvimūlakādinayenāpi vitthāranayo vibhatto, sopi iminā ekamūlanayānusārena sabbattha suviññeyyoti na vitthārayimhā. Ayaṃ khandhapadaniddesanayo.

Āyatanadhātupadānampi khandhapade vuttānusāreneva tīhi saṅgaho, tīhi asaṅgaho ca yathāyogaṃ yojetvā ñātabbo. Kevalaṃ panettha dhammāyatanadhammadhātūsu asaṅkhatassa khandhasaṅgahābhāvā taṃ tṭhapetvā sesānaṃ khandhesu saṅgaho veditabbo.

Saccesu dukkhasaccaṃ sabbehi khandhāyatanadhātūhi. Samudayamaggasaccāni saṅkhārakkhandhena, dhammāyatanadhammadhātūhi ca saṅgahitāni. Nirodhasaccaṃ khandhena asaṅgahitaṃ, dhammāyatanadhammadhātūhi eva saṅgahitaṃ.

Indriyesu jīvitindriyaṃ dvīhi rūpakkhandhasaṅkhārakkhandhehi. Sukhindriyādīni pañca vedanākkhandhena, saddhādīni saṅkhārakkhandhena, sabbāni cetāni jīvitindriyādīni, itthindriyapurisindriyādīnipi dhammāyatanadhammadhātūhi saṅgahitāni. Sesindriyāni suviññeyyāni.

Paṭiccasamuppādesu nāmarūpaṃ viññāṇavajjitehi catūhi khandhehi, ekādasahi āyatanadhātūhi ca saṅgahitaṃ. Ettha hi pavattiyaṃ nāmarūpassāpi gahitattā saddāyatanampi gahitanti veditabbaṃ. Saḷāyatanaṃ dvīhi khandhehi, pasādaviññāṇabhūtehi chahi āyatanehi, dvādasahi dhātūhi saṅgahitaṃ. Upapattibhavo pana kāmabhavabhūto pañcahi khandhehi, saddāyatanavajjitehi ekādasahi āyatanehi, sattarasahi dhātūhi. Rūpabhavo pañcahi khandhehi, saddādicatukkaghānādittayatabbiññāṇavajjehi pañcahāyatanehi, aṭṭhahi dhātūhi saṅgahito. Asaññībhavo ekena rūpakkhandhena, rūpadhammavasena dvīhi āyatanadhātūhi saṅgahito. Ghānādittayaṃ panettha āyatanādikiccākaraṇato āyatanadhātūhi asaṅgahitampi rūpakkhandhena saṅgahitanti daṭṭhabbaṃ. Bhavassa ca ekantamupādinattā pavattivipākānaṃ cakkhuvīññāṇādīnaṃ gahaṇepi anupādinnaśaddāyatanassa idha aggahaṇaṃ daṭṭhabbaṃ. Arūpabhavo catūhi khandhehi dvīhi āyatanadhātūhi. Jātijarāmarāṇāni nāmarūpadhammānaṃ lakkhaṇattā dvīhi rūpakkhandhasaṅkhārakkhandhehi. Sokadukkhadomanassāni vedanākkhandhena. Upāyāso saṅkhārakkhandhena, dhammāyatanadhammadhātūhi ca saṅgahito. Paridevo rūpakkhandhasaddāyatanasaddadhātūhi. Sesāni panettha paṭiccasamuppādaṅgāni, satipaṭṭhānasammappadhānā ca suviññeyyāva.

Iddhipādā dvīhi khandhehi, āyatanehi, dhātūhi saṅgahitā. Ettha ca cittiddhipādassa dhammadhātumanoviññāṇadhātuniyamato soḷasahi dhātūhi asaṅgaho veditabbo. Jhānāni dvīhi vedanāsaṅkhārakkhandhehi, ekenāyatanena, ekāya dhātuyā ca saṅgahitāni. Appamaññā ekena khandhena, ekena āyatanena, ekāya dhātuyā saṅgahitā. Evaṃ pañcindriyādīnipi. Kevalaṃ pana cittaṃ sattahi viññāṇadhātūhi saṅgahitanti ettakameva viseso. Sabbesampi cesa vuttāvasesehi khandhāyatanadhātūhi asaṅgahitabhāvo veditabbo.

Iminā nayena bāhramātikāyapi “kusalā dhammā, akusalā dhammā catūhi khandhehi, dvīhi āyatanehi, dhātūhi saṅgahitā. Abyākatā pana asaṅkhatam khandhato t̥hapetvā pañcahi khandhehi dvādasahi āyatanehi aṭṭhārasahi dhātūhi saṅgahitā”tiādinā yojetvā saṅgahāsaṅgaho ñātabboti ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana dhātukathāpāliat̥hakathāsu gahetabboti.

Niṭṭhito “saṅgaho asaṅgaho”ti padassa

Atthavinicchayo.

Saṅgahitenaasaṅgahitapadatthavaṇṇanā

Saṅgahitenaasaṅgahitapade sabbesaṃ rūpakkhandhādipadānaṃ niddeso na sambhavati. Yāni panettha padāni rūpekadesaṃ, arūpena asammissaṃ viññāṇekadesaṃ aṇṇena asammissaṃ dīpentī, tesamidha niddeso. Tāni pana manāyatanadhammāyatanavajjitānaṃ dasāyatanānaṃ, dhammadhātuvajjitānaṃ sattarasannaṃ dhātūnaṃ, sattarūpindriyānaṃ vasena veditabbāni, na rūpakkhandhādīnaṃ. Teneva pāliyaṃ -

“Dasāyatanā sattarasa dhātuyo,
Sattindriyā asaṇṇābhavo ekavokārabhavo;
Paridevo sanidassanasappaṭighaṃ,
Anidassanaṃ punadeva sappaṭighaṃ upādā”ti. -

Evaṃ uddānagāthā vuttā. Rūpakkhandhena hi rūpakkhandhova saṅgahito, evaṃ vedanākkhandhādīhi ca vedanākkhandhādayova. Tepi ca yehi kehici āyatanadhātūhi asaṅgahitā nāma natthīti tesam saṅgahitena asaṅgahitattābhāvā yathāvuttāyatanānaṃ vasenevettha atthavinicchayo hoti. Idaṃ hettha lakkhaṇaṃ - yaṃ khandhapadena saṅgahitaṃ hutvā āyatanadhātupadehi asaṅgahitaṃ, khandhāyatanapadehi vā saṅgahitaṃ hutvā dhātupadena asaṅgahitaṃ, tassa khandhāyatanadhātūhi asaṅgaho vuccati. Kathaṃ? Cakkhāyatanena ye dhammā khandhasaṅgahena saṅgahitā, āyatanasaṅgahena, dhātusaṅgahena ca asaṅgahitā, te dhammā katihi khandhehi, āyatanehi, dhātūhi asaṅgahitā? Te dhammā catūhi khandhehi dvīhi āyatanehi aṭṭhahi dhātūhi asaṅgahitā. Evaṃ rūpāyatanādīsupi pasādisayabhūtesu dhātūsu, rūpindriyādīsui ca yojanakkamo veditabbo.

Tatrāyaṃ nayo - cakkhāyatanena ye rūpadhammā khandhasaṅgahena rūpakkhandhoti saṅgahitā, āyatanadhātusaṅgahena cakkhāyatanena asaṅgahitā, cakkhudhātuyā asaṅgahitā, cakkhāyatanacakkhudhātūhi ekassevetassa cakkhussa visuṃ āyatanadhātūsu saṅgahitattā te cakkhāyatanavirahitā sabbe rūpadhammā catūhi arūpakkhandhehi cakkhāyatanam manāyatananti dvīhi āyatanehi cakkhudhātu sattaviññāṇadhātūti aṭṭhahi dhātūhi asaṅgahitā. Upari rūpāyatanādīsupi eseva nayo. Imasmim hi vāre cakkhāyatanassa attano tīhipi khandhāyatanadhātusaṅgahehi saṅgahitatāya asaṅgahitattābhāvā khandhasaṅgahena saṅgahitaṃ, āyatanasaṅgahena asaṅgahitaṃ, dhātusaṅgahena asaṅgahitanti evaṃ tīhipi saṅgahitāsaṅgahitavisesanehi viṣiṭṭhasseva “katihi khandhehi”tiādinā khandhādīhi asaṅgahassa vuccamānattā ca arūpakkhandhehi saha bahibhūtata veditabbā. Yathā cettha cakkhāyatanena upalakkhitānaṃ rūpadhammānaṃyeva saṅgahitena asaṅgahitatā, na cakkhāyatanassa, evaṃ upari rūpāyatanādīhi upalakkhitavārepi yathārahaṃ ñātabbā.

Sesesa pana cakkhuviññāṇadhātuyā ye dhammā khandhasaṅgahena saṅgahitā, āyatanasaṅgahena saṅgahitā, dhātusaṅgahena asaṅgahitā, te dhammā catūhi khandhehi ekādasahi āyatanehi dvādasahi dhātūhi asaṅgahitā. Evaṃ

sesaviññāṇadhātūsupi. Paṭiccasamuppādaṅgesu asaññībhavena ye dhammā...pe...
te dhammā catūhi khandhehi dasahāyatanehi soḷasahi dhātūhi asaṅgahitā.
Upādādharmehi ye dhammā...pe... te dhammā catūhi khandhehi
ekādasahāyatanehi sattarasahi dhātūhi asaṅgahitāti ime cattāro vārā apubbavisesā
samāyeve. Tattha cakkhaviññāṇavāre dvādasahīti cha viññāṇadhātuyo vajjetvā
avasesāhi dhātūhi sesā cha viññāṇadhātuyova khandhāyatanasaṅgahehi
saṅgahitā, dhātusaṅgaheneva asaṅgahitā. Avasesāhi dvādasahi dhātūhi
asaṅgahitāti. Esa nayo sesaviññāṇadhātūsupi.

Dutiye tīhāyatanehīti rūpāyatanadhammāyatanamanāyatanehi. Asaññībrahmaloke
hi rūpāyatanadhammāyatanavasena dve āyatanāni upapattibhavabhāvena pāḷiyam
āgatāni, te pana khandhehi saṅgahitāni, āyatanadhātūsu asaṅgahitāni.
Tadavasesāni nava rūpāyatanāni, tāni teheva ca dvīhi
manāyatanadhammāyatanehi ca asaṅgahitāni nāma honti. Navahi dhātūhīti
rūpadhātudhammadhātūhi saddhiṃ sattahi viññāṇadhātūhi.

Tatiye dasahīti rūpāyatanadhammāyatanavajjehi. Soḷasahīti
rūpadhātudhammadhātuvajjāhi. Anidassanasappaṭighāni nāma nava
oḷārikāyatanāni, tāni tehi khandhasaṅgahena saṅgahitāni, āyatanadhātusaṅgahehi
ca asaṅgahitāni, rūpāyatanadhammāyatanāni dvepi sesehi āyatanadhātūhi
asaṅgahitāni nāma honti.

Catutthe ekādasahīti phoṭṭhabbāyatanavajjehi phoṭṭhabbāyatanassa
upādādharmehi āyatanādīsu asaṅgahitattā. Sesam suviññeyyameva. Ayaṃ
saṅgahitenaasaṅgahitapade nayo.

Asaṅgahitenasaṅgahitapadatthavaṇṇanā

Asaṅgahitenasaṅgahitapade pana yāni padāni viññāṇena vā oḷārikarūpena vā
asammissaṃ dhammāyatanekadesaṃ dīpenti, tāneva niddisīyanti, tāni pana
vedanādīnaṃ tiṇṇaṃ khandhānaṃ, dukkhasaccavajjitānaṃ tiṇṇaṃ saccānaṃ,
pasādamanovajjitānaṃ soḷasannaṃ indriyānaṃ,
avijjāsaṅkhārāphassavedanātaṇhupādānakammabhavajātijarāmarāṇasokadukkhad
omanassupāyāsavasena cuddasapaccayākārapadānañca vasena veditabbāni, na
rūpakkhandhādīnaṃ. Teneva aṭṭhakathāyaṃ -

“Tayo khandhā tathā saccā, indriyāni ca soḷasa;
Padāni paccayākāre, cuddasūpari cuddasa.

“Samatiṃsa padā honti, gocchakesu dasasvatha;
Duve cūḷantaradukā, aṭṭha honti mahantarā”ti. -

Evaṃ uddānagāthā vuttā. Idaṃ hettha lakkhaṇaṃ - yaṃ khandhapadena
asaṅgahitaṃ, āyatanadhātupadehi saṅgahitaṃ, tasseva tīhi visesanehi visiṭṭhassa
khandhādīhi saṅgaho vuccati. Kathaṃ? Vedanākkhandhena ye dhammā
khandhasaṅgahena asaṅgahitā, āyatanadhātusaṅgahehi saṅgahitā, te dhammā
katihi khandhehi, āyatanehi, dhātūhi saṅgahitā? Te dhammā asaṅkhataṃ
kandhato ṭhapetvā tīhi khandhehi ekenāyatanena ekāya dhātuyā saṅgahitāti.

Tatrāyaṃ nayo - vedanākkhandhena hi nibbānaṃ, sukhumarūpaṃ, saññāsaṅkhārā
ca khandhasaṅgahena asaṅgahitā hutvā dhammāyatanadhammadhātusaṅgahena
saṅgahitā. Tesu nibbānaṃ khandhasaṅgahaṃ na gacchati, sesā tīhi
rūpasaññāsaṅkhārakkhandhehi saṅgahaṃ gacchanti, āyatanadhātuyo panettha
dhammāyatanadhammadhātūnaṃ vaseneva sabbattha veditabbā itarāsaṃ
asambhavā, imesu ca nibbānampi saṅgahaṃ gacchati. Teneva hi “asaṅkhataṃ

khandhato t̥hapetvā''ti vuttaṃ. Tassāyamattho - khandhasaṅgahe eva asaṅkhatam̐ t̥hapetvā, na itarasaṅgahesūti evaṃ saññākkhandhādīsūpi yojanā veditabbā. Ayaṃ pana viseso - jīvitindriyena ye dhammā...pe... te dhammā dvīhi vedanāsaññākkhandhehi saṅgahitā, rūpārūpajīvitindriyehi nibbānavedanāsaññāviññāṇakkhandhā khandhasaṅgahena asaṅgahitā, tesu ca nibbānavedanāsaññāva āyatanadhātusaṅgahena saṅgahitāti. Sesam̐ suviññeyyameva. Ayaṃ asaṅgahitenasaṅgahitapade nayo.

Saṅgahitenasaṅgahitapadatthavaṇṇanā

Saṅgahitenasaṅgahitapade pana yāni padāni saṅkhārekadesam̐ aññena asammissam̐ dīpenti vedanekadesam̐ vā sukhumarūpam̐ vā saddekadesam̐ vā, tāneva niddisīyanti. Khandhāyatanadhātūsu ekampi koṭṭhāsam̐ sakalena gahetvā t̥hitapadāni na yujjanti. Tāni pana dvinnam̐ samudayamaggasaccānam̐, pannarasindriyānam̐, ekādasapaṭiccapadādīnañca vasena veditabbāni. Idam̐ hettha lakkhaṇam̐ - yaṃ attanā khandhādivasena saṅgahitehi khandhādito saṅgahitam̐, tasseva paṭhamam̐ uddhaṭapadassa puna khandhādīhi saṅgaho vuccati.

Tatrāyam̐ ādipade nayo - samudayasaccena ye dhammā khandhādīhi tīhi saṅgahehi saṅgahitā, tehi dhammehi ye dhammā khandhādīhi tīhipi saṅgahitā, te dhammā ekena khandhena ekenāyatanena ekāya dhātuyā saṅgahitāti. Samudayasaccena hi taṇhāvajjā sesā saṅkhārā khandhādīhi saṅgahehi saṅgahitā, puna tehi ca taṇhāva saṅgahitā, sā ca puna saṅkhārakkhandhadhammāyatanadhammadhātūhi saṅgahitā. Sesesūpi eseve nayo. Ayaṃ saṅgahitenasaṅgahitapade nayo.

Asaṅgahitenaasaṅgahitapadatthavaṇṇanā

Asaṅgahitenaasaṅgahitapade pana yāni padāni pañcakkhandhagāhakehi dukkhasaccādīhi, viññāṇena saddhiṃ sukhumarūpagāhakehi acetasikādīhi ca padehi vivajjitāni rūpakkhandhādīni, tāneva niddisīyanti. Idam̐ hettha lakkhaṇam̐ - yaṃ paṭhamam̐ uddhaṭena rūpakkhandhādipadena khandhādito asaṅgahitam̐, yaṃ tehi asaṅgahitam̐, tasseva puna khandhādīhi asaṅgaho vuccati.

Tatrāyam̐ ekapadayojanā - rūpakkhandhena ye dhammā khandhādīhi tīhipi asaṅgahehi asaṅgahitā, tehi dhammehi ye dhammā khandhādīhi tīhi asaṅgahitā, te dhammā ekena khandhena ekenāyatanena sattahi dhātūhi asaṅgahitā. Rūpakkhandhena hi cattāro khandhā, nibbānañca khandhasaṅgahena asaṅgahitā, āyatanādīhi pana viññāṇameva t̥hapetvā vedanādayo dhammāyatanena rūpakkhandhekadesena saṅgahitāti viññāṇameva tīhipi khandhasaṅgahādīhi rūpakkhandhena asaṅgahitam̐ nāma. Tena puna viññāṇena saddhiṃ sanibbānā cattāro khandhā khandhādīhi asaṅgahitā, te sabbepi puna viññāṇabhūtena ekena khandhena ekenāyatanena sattahi dhātūhi asaṅgahitāti. Ayaṃ asaṅgahitenaasaṅgahitapade nayo.

Sampayogavippayogapadatthavaṇṇanā

Sampayogavippayogapade pana yāni padāni nibbānena, rūpena vā missesu sattasu viññāṇadhātūsu ekāyapi avippayutte arūpadhamme pakāsenti, tesam̐ dhammāyatanadukkhasaccādīnam̐ niddeso na sambhavati. Kāhici pana viññāṇadhātūhi vippayuttānam̐ rūpamissārūpadhammānam̐, kevalānārammaṇānam̐ vā sakalarūpakkhandhānam̐ vā pakāsakānam̐ rūpabhavarūpakkhandhakusalādipadānam̐ sampayogapade eva niddeso na sambhavati, vippayogapade pana sambhavati. Arūpakkhandhānam̐ pana

paccekaṃ, dvinnāṃ, tiṇṇāṃ, tadekadesānaṃ vā tadubhayepi sambhavati. “Catūhi sampayogo, catūhi vippayogo, sabhāgo visabhāgo”ti hi vacanato catūhi arūpakkhandheheva sabhāgānaṃ ekasantāne ekakkhaṇeva uppannānaṃ arūpakkhandhānaṃ eva aññamaññaṃ sampayogo labbhati. Rūpadhammānaṃ pana rūpena, nibbānena vā, nibbānassa ca rūpena saddhiṃ sampayogo nāma natthi, tathā rūpanibbānānaṃ arūpakkhandhehi. Visabhāgā hi te tesāṃ yathā arūpakkhandhānaṃ rūpanibbānehi, evaṃ bhinnasantānikehi nānakkhaṇikehi arūpadhammehipi saddhiṃ natthiyeva. Tepi hi tesāṃ santānakkhaṇavisabhāgatāya visabhāgā eva. Ayaṃ pana visabhāgatā idha sāmāññato na gahitā tesāṃ avisesena sampayogassāpi sambhavā. Yattha pana visesetvā cakkhuvīññāṇatāṃsampayuttādayo nikkhittā, tatthāyampi visabhāgatā gahitā. Yattha pana ye aniddhāritavisesanā, tatthāpi sabbathā sampayogalakkhaṇaṃ na sambhavati. So ca tassa ekantena visabhāgoti idha gayhati.

Tatrāyaṃ nayo - rūpakkhandho kenaci sampayuttoti? Natthi. Katihi vippayutto? Catūhi khandhehi ekenāyatanena sattahi dhātūhi vippayutto, ekenāyatanena ekāya dhātuyā kehici vippayutto. Esa nayo cakkhāyatanādianārammaṇesupi. Sārammaṇesu pana vedanākkhandho tīhi khandhehi ekenāyatanena sattahi dhātūhi sampayutto, ekenāyatanena ekāya dhātuyā kehici sampayutto. Ekena khandhena dasahi āyatanehi dasahi dhātūhi vippayutto, ekenāyatanena ekāya dhātuyā kehici vippayutto. Esa nayo saññākkhandhādīsipi.

Tattha ekenāti manāyatanena. Sattahīti viññāṇadhātūhi. Kehicīti dhammāyatanadhammadhātupariyāpannehi vedanāsaññāsaṅkhārehi. Dutīyanaye tīhīti attānaṃ ṭhapetvā sesehi arūpakkhandhehi. Kehici vippayuttoti dhammāyatanadhammadhātūsu saññāsaṅkhārehi. Kehici vippayuttoti rūpanibbānehi. Evaṃ uparipi sabbattha yathānurūpaṃ ñātabbaṃ. Sesāṃ vuttanayameva. Ayaṃ pana viseso “samudayamaggasaccādayo ekāya manoviññāṇadhātuyā sampayuttā, adhimokkho pana manodhātumanoviññāṇadhātūhi dvīhevā”ti. Ayaṃ sampayogavippayogapade nayo.

Sampayuttenavippayuttapadatthavaṇṇanā

Sampayuttenavippayuttapade pana sampayogārahapadesu yāni padāni dhammadhātuyā sampayutte dhamme, viññāṇaṇca aññena asammissaṃ dīpenti, tesameva niddeso. Tāni pana catunnaṃ arūpakkhandhapadānaṃ, manāyatanassa, sattannaṃ viññāṇadhātūnaṃ, manopekkhāvasena dvinnāṃ indriyānaṃ, viññāṇaphassavedanānaṃ tiṇṇāṃ paṭiccasamuppādapadānaṃ, phassasattakassa, adukkhamasukhasavitakkasavicāraupekkhāsahagatānaṃ vasena tiṇṇāṃ tikapadānaṃ, sattamahantaradukapadādīnaṇca vasena veditabbāni, na itaresāṃ asambhavā. Teneva aṭṭhakathāyaṃ -

“Cattāro khandhāyatanaṇca ekaṃ,
Dve indriyā dhātupadāni satta;
Tayo paṭiccā atha phassasattakaṃ,
Tike tayo satta mahantare ca;
Ekaṃ savitakkaṃ savicāramekaṃ,
Yuttaṃ upekkhāya ca ekamevā”ti. -

Uddānagāthā vuttā. Idaṃ hettha lakkhaṇaṃ - ye dhammā paṭhamāṃ uddhaṭapadena sampayuttā, tehi ye dhammā vippayuttā, tesāṃ khandhādīhi vippayogo vuccati.

Tatrāyaṃ nayo - vedanākkhandhena ye dhammā sampayuttā, tehi dhammehi ye dhammā vippayuttā, te dhammā catūhi khandhehi ekenāyatanena sattahi dhātūhi vippayuttā, ekenāyatanena ekāya dhātuyā kehici vippayuttā.
Cakkhuviññādhātuyā ye dhammā sampayuttā, tehi dhammehi ye dhammā vippayuttā, te dhammā na kehici khandhāyatanehi vippayuttā, ekāya pana dhātuyā vippayuttāti evaṃ sabbattha yojanā veditabbā.

Tattha te dhammāti rūpanibbānadhammā, te vedanāya sampayuttehi vippayuttā. Ekenāti manāyatanena. Dutīyanaye te dhammāti sappītikā te dhammā. Na kehicīti paṭhamāṃ uddhaṭṭaṃ cakkhuviññādhātum ṭhapetvā sesā chaviññādhātū, taṃsampayuttā, rūpaṃ, nibbānañca. Tehi sabbesaṃ khandhāyatanaṃ saṅgahitattā na kehici khandhehi, āyatanehi vā vippayuttā. Na hi sayāṃ attanā vippayujjati, sampayujjati vāti. Ekāyāti cakkhuviññādhātuyā. Sesāṃ suviññeyyameva. Ayaṃ sampayuttenavippayuttapade nayo.

Vippayuttenasampayuttapadatthavaṇṇanā

Vippayuttenasampayuttapade pana vippayuttena sampayutto nāma dhammo natthi, desanāsampadamattāya pana moghampetaṃ padaṃ uddhaṭṭaṃ, teneva pāḷiyaṃ sabbavāresupi “natthi natthi” icceva vuttaṃ.
Rūpakkhandhādiānārammaṇadhammehi vippayuttā cattāro khandhā, tesañca aññehi sampayogo natthi. Vedanādīhipi rūpanibbānādīni vippayuttāni, tesañca kenaci sampayogova natthīti. Ayaṃ vippayuttenasampayuttapade nayo.

Sampayuttenasampayuttapadatthavaṇṇanā

Sampayuttenasampayuttapade pana yāni padāni rūpena asammissaṃ arūpakkhandhekadesameva dīpenti, tesameva niddeso, na rūpārūpasammissānaṃ, sabbārūpakkhandhadīpakānaṃ tesaṃ sampayuttatāyogābhāvā.
Sabbārūpakkhandhenāpi hi kusalādinā añño sampayutto nāma natthi. Idaṃ hettha lakkhaṇaṃ - ye dhammā paṭhamāṃ uddhaṭṭā, attanā sampayuttena puna sampayuttā, tesaññeva khandhādīhi sampayogo vuccati.

Tatrāyaṃ nayo - vedanākkhandhena ye dhammā sampayuttā, tehi dhammehi ye dhammā sampayuttā, te dhammā tīhi khandhehi ekenāyatanena sattahi dhātūhi sampayuttā, ekenāyatanena...pe... kehici sampayuttā. Samudayasaccena ye dhammā sampayuttā, tehi dhammehi ye dhammā sampayuttā, te dhammā tīhi khandhehi ekenāyatanena ekāya manoviññādhātuyā sampayuttā, ekena khandhena ekenāyatanena ekāya dhātuyā kehici sampayuttāti. Sesāṃ suviññeyyameva. Ayaṃ sampayuttenasampayuttapade nayo.

Vippayuttenavippayuttapadatthavaṇṇanā

Vippayuttenavippayuttapade pana sampayogapade vuttapadāneva niddisīyanti. Idaṃ hettha lakkhaṇaṃ - ye dhammā paṭhamāṃ uddhaṭṭapadena vippayuttehi puna vippayuttā, tesaṃ khandhādīhi vippayogo vuccati.

Tatrāyaṃ nayo - rūpakkhandhena ye dhammā vippayuttā, tehi dhammehi ye dhammā vippayuttā, te dhammā catūhi khandhehi ekenāyatanena sattahi dhātūhi vippayuttā, ekenāyatanena...pe... kehici vippayuttā. Vedanākkhandhena ye dhammā vippayuttā, tehi dhammehi ye dhammā vippayuttā, te dhammā ekena khandhena dasahāyatanehi dasahi dhātūhi vippayuttā, ekena...pe... kehici vippayuttāti. Sesāṃ suviññeyyameva. Ayaṃ vippayuttenavippayuttapade nayo.

Saṅgahitenasampayuttavippayuttapadatthavaṇṇanā

Saṅgahitenasampayuttavippayuttapade pana saṅgahitenasaṅgahitapade niddiṭṭhāni samudayasaccādipadāneva niddisīyanti. Idaṃ hettha lakkhaṇaṃ - ye dhammā paṭhamam uddhaṭapadena khandhādīhi tīhipi saṅgahitā, tesam khandhādīhi sampayogo, vippayogo ca vuccati.

Tatrāyaṃ nayo - samudayasaccena ye dhammā khandhādīhi tīhipi saṅgahehi saṅgahitā, te dhammā tīhi khandhehi ekenāyatanena sattahi dhātūhi sampayuttā, ekena khandhena ekenāyatanena ekāya dhātuyā kehici sampayuttā. Ekena khandhena dasahāyatanadhātūhi vippayuttā, ekenāyatanena ekāya dhātuyā kehici vippayuttā. Itthindriyena ye dhammā khandhādīhi tīhipi saṅgahitā, te dhammā na kehici sampayuttā, catūhi khandhehi ekenāyatanena sattahi dhātūhi vippayuttā, ekena...pe... kehici vippayuttāti.

Tattha ekenāti manāyatanena. Ekena khandhenāti saṅkhārakkhandhena. Kehicīti saṅkhārakkhandhe taṇhāya dhammāyatanadhammadhātūsu taṇhāvedanāsaññāhi. Sesam suviññeyyameva. Ayaṃ saṅgahitenasampayuttavippayuttapade nayo.

Sampayuttenasaṅgahitāsaṅgahitapadatthavaṇṇanā

Sampayuttenasaṅgahitāsaṅgahitapade pana sampayuttenasampayuttapade niddiṭṭhāni vedanākkhandhādipadāneva niddisīyanti. Idaṃ hettha lakkhaṇaṃ - ye dhammā paṭhamam uddhaṭapadena sampayuttā, tesam khandhādīhi saṅgaho, asaṅgaho ca vuccati.

Tatrāyaṃ nayo - vedanākkhandhena ye dhammā sampayuttā, te dhammā tīhi khandhehi dvīhi āyatanehi aṭṭhahi dhātūhi saṅgahitā, sesehi asaṅgahitā. Viññāṇakkhandhena ye dhammā sampayuttā, te dhammā tīhi khandhehi ekenāyatanena ekāya dhātuyā saṅgahitā, sesehi asaṅgahitāti.

Tattha tīhīti saññākkhandhādīhi tīhi. Tehi vedanāya sampayuttā. Dvīhīti dhammāyatanamanāyatanehi. Sesam suviññeyyameva. Ayaṃ sampayuttenasaṅgahitāsaṅgahitapade nayo.

Asaṅgahitenasampayuttavippayuttapadatthavaṇṇanā

Asaṅgahitenasampayuttavippayuttapade pana yāni padāni sukhumarūpaṃ aviññāṇaṃ, arūpaṃ saviññāṇaṃ vā, kevalaṃ arūpaṃ vā thūlarūpassapi kevalaṃ vā, sukhumarūpaṃ dīpenti, tesameva niddeso. Idaṃ hettha lakkhaṇaṃ - ye dhammā paṭhamam uddhaṭadhammehi khandhādīhi tīhipi asaṅgahitā, tesam khandhādīhi sampayogo, vippayogo ca vuccati.

Tatrāyaṃ nayo - rūpakkhandhena ye dhammā khandhādīhi asaṅgahitā, te dhammā tīhi khandhehi sampayuttā, ekenāyatanena ekāya dhātuyā kehici sampayuttā, ekena khandhena dasahi āyatanadhātūhi vippayuttā, ekenāyatanena ekāya dhātuyā kehici vippayuttā. Evaṃ dhammāyatanaithindriyādīsupi yojanā.

Arūpabhavena ye dhammā khandhādīhi asaṅgahitā, te sampayuttāti natthi. Te catūhi khandhehi ekenāyatanena sattahi dhātūhi vippayuttā, ekenāyatanena ekāya dhātuyā kehici vippayuttā. Evaṃ iddhipādakusalādipadesupi yojanā.

Tattha rūpakkhandhena viññāṇasseva tīhipi asaṅgahitattā tassa tīhi vedanādīhi sampayogo, itarehi ca vippayogo ñātabbo. Sesam suviññeyyameva. Ayaṃ asaṅgahitenasampayuttavippayuttapade nayo.

Vippayuttenasaṅgahitāsaṅgahitapadatthavaṇṇanā

Vippayuttenasaṅgahitāsaṅgahitapade pana yāni padāni kevalānaṃ sārammaṇānaṃ, anārammaṇānaṃ vā dhammānaṃ pakāsakāni ca sabhāvajātibhūmikālasantānavasena bhinnatāya kehici arūpakkhandhehi vippayuttānaṃ anārammaṇadhammamissārūpakkhandhānaṃ pakāsakāni dukkhasaccaabyākataparittaatītaajjhataḍḍipadāni, tesameva niddeso itaresaṃ dhammāyatanaḍḍitindriyanāmarūpasaḷāyatanaḍḍitijarāmarāṇaajjhatabhiddhānida ssanaappaṭighanaheṭuādīnaṃ tesam kenaci vippayogāsambhavā. Idaṃ hettha lakkhaṇaṃ - ye dhammā paṭhamam uddhaṭṭapadena vippayuttā, tesam khandhādīhi saṅgaho, asaṅgaho ca vuccati.

Tatrāyaṃ nayo - rūpakkhandhena ye dhammā vippayuttā, te dhammā catūhi khandhehi dvīhāyatanehi aṭṭhahi dhātūhi saṅgahitā, ekena khandhena dasahi āyatanadhātūhi asaṅgahitā. Dukkhasaccena ye dhammā vippayuttā, te dhammā catūhi khandhehi dvīhāyatanehi dvīhi dhātūhi saṅgahitā. Tattha dukkhasaccena vippayuttā nāma lokuttaracittacetāsikāni, te ca dhammā vedanākkhandhādicatukkhandhehi manoviññāṇadhammadhātuvaseṇa dvīhi dhātūhi saṅgahitāti. Sesam suviññeyyameva. Ayaṃ vippayuttenasaṅgahitāsaṅgahitapade nayo. Ayamettha saṅkhepato vibhaṅganayena saddhiṃ atthaniccayo, vitthāro pana dhātukathāpālīaṭṭhakathāsu gahetabboti.

Mohavicchedaniyā abhidhammamātikatthavaṇṇanāya

Dhātukathāmātikatthavaṇṇanā nīṭṭhitā.

4. Puggalapaññattimātikā

Ekakamātikatthavaṇṇanā

Idāni puggalapaññattimātikāsaṃvaṇṇanānayo hoti. Tattha anuttānatthato tāva cha paññattiyoti ettha “ācikkhati deseti paññapeti paṭṭhapeti”ti āgataṭṭhāne sandassanā pakāsanā paññatti nāma. “Supaññattaṃ mañcapīṭha”nti āgataṭṭhāne ṭhapanā nikkhipanā paññatti nāma, idha ubhayampi vaṭṭati. Cha paññattiyoti hi cha paññāpanā cha sandassanā pakāsanātipi, cha ṭhapanā nikkhipanātipi vuttaṃ hoti. Nāmapaññattiyeva hi te te vijjamānāvijjamāne dhamme sandassetītipi. Tena tena koṭṭhāseṇa ṭhappeti. Khandhapaññattitīdi pana saṅkhepato tāsaṃ paññattīnaṃ sarūpadassanaṃ. Tattha khandhānaṃ “kandhā”ti paññāpanā sandassanā pakāsanā ca ṭhapanā nikkhipanā ca khandhapaññatti nāma...pe... puggalānaṃ “puggalā”ti paññāpanā sandassanā pakāsanā ca ṭhapanā nikkhipanā ca puggalapaññatti nāma. Imā eva cha paññattiyo vijjanti. Aññāsampi sammutiparamatthakathānaṃ paññattīnaṃ anantattā, upalakkhaṇavasena pana padhānabhāvato ca etāva vuttā. Pāḷimuttakanayena pana sabbasaṅgāhikā vijjamānapaññattīdayo cha nāmapaññattiyo aṭṭhakathāsu āgatā, tā ca heṭṭhā vuttāti idha na vuttā. Tāsu idha puggalapaññattipadena avijjamānapaññatti, sesehi vijjamānapaññatti cāti dve eva labbhanti.

Aṭṭhakathāmuttakena pana ācariyanayena aparāpi cha paññattiyo - upādāpaññatti upanidhāpaññatti samodhānapaññatti upanikkhattapaññatti tajjāpaññatti santatipaññattīti, yā “atthapaññatti”ti vuccati. Tattha yā khandhapañcakaṃ upādāya nissāya sammatā sattādikā, aṅgāni upādāya rathādikā, candādi parivattādayo upādāya kālādisādikā, taṃtaṃbhūtanimittaṃ, bhāvanāvisesaṅca upādāya kasiṇādiuggahapaṭibhāganimittādikāti ayaṃ evarūpā

sabhāvadhammehi ekattena vā sacchikaṭṭhaparamatthena anupalabbhasabhāvā upādāpaññatti nāma. Paññāpetabbaṭṭhena cesā paññatti vuttā, na pana paññāpanaṭṭhena. Yā tassa tassatthassa paññāpanā, sā avijjamānapaññattiyeva.

Yā pana aññaṃ paṭhamādiṃ upanidhāya apekkhitvā dutiyaṃ rassaṃ dīghaṃ dūraṃ santikantiādikā tadaññāpekkhūpanidhā, chatṭapāṇṭiādikā hatthagatūpanidhā, kuṇḍalītiādikā sampayuttūpanidhā, dhaññasakaṭṭanti ādikā samāropitūpanidhā, indasālaguhātiādikā avidūragatūpanidhā, suvaṇṇavaṇṇotiādikā paṭibhāgūpanidhā, brāhmaṇagāmotiādikā tabbahulūpanidhā, maṇikaṭṭakantiādikā tabbisitṭhūpanidhāti evamādi anekappaṭṭhā paññāpanā, ayaṃ upanidhāpaññatti nāma.

Dhaññarāsītiādikā pana samodhānapaññatti nāma. Purimassa purimassa upanikkhipitvā dve tīṇītiādikā upanikkhittapaññatti nāma. Taṃtaṃsabhāvanissitā pathaviādikā tājāpaññatti nāma. Āsītikotiādikā pana santatipaññatti nāma.

Aṭṭhakathāmuttaneva ācariyanayena aparāpi dhammakathikādikā kiccapaññatti, kisathūlādikā saṇṭhānapaññatti, itthipurisādikā liṅgapaññatti, kāmāvacarādikā, kosalakādikā ca bhūmipaññatti, tisso nāgotiādikā paccattapaññatti, nirodhādikā asaṅkhatapaññatti cāti cha paññattiyo.

Etāsu pana dvādasasu tājāpaññatti, ekaccā bhūmipaññatti, asaṅkhatapaññatti ca vijjamānapaññattisaṅkhātā nāmapaññatti, tadaññā paramatthāvasesā, pana atthapaññattīti dīpitā avijjamānādipaññattiyo cāti. Ayaṃ tāvettha anuttānatthato saṃvaṇṇanā.

Atthanicchayo panetthāpi pāḷinayeneva saddhiṃ hoti, na vinā pāḷiṃ tassa vattumasakkuṇeyyattā. Pāḷiyañca yasmā ādito pañca paññattiyo, tadatthabhūtā khandhādayo ca heṭṭhā vibhaṅgappakaraṇe nippadesato kathitāti tā idha “kittāvatā khandhānaṃ khandhapaññatti, yāvatā pañcakkhandhā rūpakkhando”tiādinā saṅkhepeneva nidditṭhā, tā cetthāpi vuttatthā. Puggalapaññatti pana heṭṭhā na vuttāti “kittāvatā puggalānaṃ puggalapaññatti? Samayavimutto, asamayavimutto”tiādinā ekakāḍibhedena yāva dasakā dasadhā mātikaṃ ṭhapetvā vitthāreneva vibhattā, sā ca ñātabbapabhedato avuccamānā dubbiññeyyā, tasmā puggalapaññattiyā eva cettha pāḷinayānusārena saṅkhepato atthanicchayo hoti, so cettha mātikāyaṃ vutte sabbapuggale anuddharitvā ñātabbānaṃ dubbiññeyyānaṃ puggalānaṃ ekakāḍibhedatova mātikaṃ uddharitvā vibhajanavasena saṅkhepatova hoti. Kathaṃ? “Samayavimutto asamayavimutto, kuppadhammo akuppadhammo, cetanābhabbo anurakkhaṇābhabbo, bhayūparato abhayūparato, bhabbāgamano abhabbāgamano, niyato aniyato, paṭipannako phale ṭhito, samasīṇi ṭhitakappī, sotāpanno sattakkhattuparamo kolaṃkolo ekabījī, sakadāgāmī, anāgāmī antarāparinibbāyī upahaccaparinibbāyī asaṅkhāraparinibbāyī sasaṅkhāraparinibbāyī uddhamso akaniṭṭhagāmī, arahā”ti ekakamātikā.

Tattha yo appanaṃ nibbattetuṃ yuttapattakāle rūpārūpasamāpattisaṅkhātehi aṭṭhahi vimokkhehi paccanīkadhammato vimuccitvā tīsu maggesu yena kenaci yathāsakaṃ āsave khepetvā vuṭṭhito, ayaṃ समयavimutto nāma. “Ekacce āsavā parikkhīṇā”tiādivacanato hi aṭṭhasamāpattilābhī puthujjano vā khīṇāsavo vā idha na gahito, samāpattilābhino pana phalaṭṭhasekhāva gahitāti veditabbā.

Sukkhavipassakakhīṇāsavo, sabbepi ca ariyā maggavimokkhaṃ sandhāya asamayavimuttā nāma. Bāhirānañhi aṭṭhannaṃ samāpattīnaṃ samāpajjantassa pavivekaṭṭhānalābhādisamayopi atthi, vattakaraṇakālādiasamayopi atthi. Maggavimokkhena vimuccanassa pana tādiso samayo vā asamayo vā natthi, yassa saddhā balavatī, vipassanā ca āraddhā, tassa gacchantassa vā bhuñjantassa vā

maggaphalapaṭivedho nāma na hotīti natthi, tasmā sabbe ariyā ariyavimokkhe asamayavimuttāti veditabbā. Purimapadehi lokiyasamāpattiññeva sandhāya sekha samayavimuttā nāma jātā.

Avasibhāvā aṭṭhasamāpattilābhī pana puthujjano, sotāpannasakadāgāmino dve sekha aṭṭhasamāpattiṃ sandhāya kuppadhammo nāma. Parihānadhammotipi duvidhā eva. Anāgāmiādayo suppahīnasamādhīpāripanthikattā vasibhāvā samāpattilābhī puthujjano, ariyā ca lokuttaradhammepi sandhāya akuppadhammo nāma. Aparihānadhammoti te eva. Cetanābhabboti cetanāsaṅkhātena jhānasamāpattivaḷaṇṇanena aparihāniṃ āpajjituṃ bhabbo. Yo hi rūpārūpajjhānesu āciṇṇavasitāya cetanāsaṅkhātāya jhānasamāpattiyā niranantaraṃ vaḷaṇṇamāno tehi na parihāyati, avaḷaṇṇamāno ca parihāyati, ayaṃ vaḷaṇṇamāno cetanābhabbo nāma. Anurakkhaṇābhabboti jhānassa upakārānupakāradhamme jānitvā anurakkhaṇāya vaḷaṇṇamānopi aparihāniṃ āpajjituṃ bhabbo, eso ca purimato balavataro, āciṇṇavasino paññāsampadāya upakārānupakāradhamme jānitvā tadanurūpaṃ paṭipajjanatoti veditabbo.

Bhayūparatoti bhayena pāpato uparato virato sekho, kalyāṇaputhujjano ca. Tesu pacchimo duggativatṭhakilesaupavādasāṅkhātehi catūhi bhayehi pāpato oramati, sekho duggativajjehi, apāyehi muttattā. Khīṇāsavo pana abhayūparato nāma samucchinna bhayattā, upavādato pana oramitabbo.

Abhabbāgamanoti sammattaniyāmāgamanassa abhabbo, ye ānantariyasaṅkhātena kammāvaraṇena, niyatamicchādiṭṭhisāṅkhātena kilesāvaraṇena, ahetukaduhetukapaṭisandhisāṅkhātena vipākāvaraṇena ca samannāgatā, buddhādīsu ca saddhārahitā, maggabhāvanāya ca uttarakurukādayo viya acchandikā, pubbūpanissayarahitā ca, sabbete abhabbāgamanā nāma. Viparītā bhabbāgamanā nāma. Pañcānantariyaniyatamicchādiṭṭhikā nirayagamane, aṭṭha ariyapuggalā anupādāparinibbānādīsu niyatā nāma. Avasesapuggalā anibaddhagatikātāya aniyatā nāma, uttarakurukā pana sugatiniyatāpi micchattasammattaniyāmasseva idhādhippetattā “niyatā”ti na vuttā. Maggasamaṅgī puggalo maggakkhaṇe phalattāya paṭipannako nāma, phalasamaṅgī phalānuppattiyampi phale tṭhito nāma.

Yassa pana apubbācarimaṃ āsavapariyādānaṃ hoti jīvitapariyādānaṃ, ayaṃ samasīsī nāma. So ca tividho hoti iriyāpathasamasīsī rogasamasīsī jīvitasamasīsīti. Tattha yo catūsu iriyāpathesu ekasmiṃ vipassanaṃ paṭṭhapetvā arahattaṃ patvā tasmiññeva iriyāpathe parinibbāti, ayaṃ iriyāpathasamasīsī nāma. Yo pana ekaṃ rogaṃ patvā antoroge eva vipassanaṃ paṭṭhapetvā arahattaṃ patvā teneva rogena parinibbāti, ayaṃ rogasamasīsī nāma. Yassa pana kilesasīsasaṅkhātā avijjā, arahattamaggena pavattasīsasaṅkhātā jīvitindriyaṃ cuticittena samaṃ pariyādānaṃ gacchati, ayaṃ jīvitasamasīsī nāma. Kathamidam samaṃ hotīti? Vārasamatāya. Yasmiṃ hi vāre maggena kilese khepate paccavekkhaṇaṇāṇi pavattanti, tassānantarameva parinibbāyato imāya vārasamatāya idaṃ ubhayasīsapariyādānampi samaṃ hoti nāma, ayameva jīvitasamasīsī idhādhippeto.

Ṭhitakappīti tṭhito kappo tṭhitakappo, svāssa atthīti tṭhitakappī, kappamhi vinassamānamhi kappam tṭhapetuṃ samatthoti attho.

Sace hi yesaṃ maggasamaṅgikkhaṇe kappavināso bhavēyya, neva tāva kappo vinasēyya, yāvāyaṃ yathāsakaṃ phalaṃ na sacchikarotīti te vinassamānampi kappam tṭhapentīti tṭhitakappino nāma jātāti. Kiñcāpi kappavināsanakāle sāsanaṃ natthi, gatakoṭike hi kāle kappavināso hoti, evaṃ santehi maggānantaraphalassa anantarāyaṃ dīpetuṃ idaṃ abhūtampi kāraṇaṃ āhaṭaṃ.

Sotāpannoti nibbānasamuddaninnatāya sotasañkhātassa maggassa paṭhamasamaṅgī vuccati, idha pana phalaṭṭho adhippeto. Tasseva ca pabhedadassanattam “sattakkhattuparamo”tiādi vuttam. Sattavārā paramā assa bhavūpapattīti sattakkhattuparamo, tato parama aṭṭhamam bhavam nādiyatīti attho. Sotāpanno hi yo sattakkhattum devesu, manussesu ca paṭisandhim gahetvā sattame bhava dukkhassantam karoti, ayam sattakkhattuparamo nāma. Kulato kulam bhavato bhavam gacchatīti kolamkolo. So hi devamanussavasena dve gatiyo bhava saṃsaritvā dukkhassantam karoti, ayam kolamkolo nāma. Kammaṭṭisandhiyā ekaṃ kammaṃ kilesabijam assāti ekabījī. So hi ekasmiññeva bhava khīṇāsavo hoti. Kim panassa bhedassa niyāmakanti? Vipassanābhīṇābheda. Sotāpannesu hi yo vipassanāya pamatto, so sattakkhattuparamo hoti. Yo kiñci appamatto, so kolamkolo. Yo pana vipassanāya ativiya appamatto, so ekabījī hoti. Ye pana abhiviya pamattā vaṭṭajjhāsaya anāthapiṇḍikavisākhāsakkādayo, te punappunam vaṭṭasmiṃyeva vicarantā ādito paṭṭhāya cha devaloke osāpetvā brahmalokesupi yathākkamam nibbattitvā akaniṭṭhe ṭhatvā parinibbanti, na te idha gahitā. Te hi manussagatiṃ punappunam ādiyanti. Ye pana manussagatiyampi bhavam ādiyanti, tesam vasena sattakkhattuparamo kolamkolo mānusikabhavanibbattako eva ekabījī gahito. Te pana saddhādhurena āgatā tayo, paññādhurena āgatā tayoti sotāpanno chabbidho hotīti veditabbo.

Paṭisandhivasena pana sakim imam manussagatiṃ āgacchatīti sakadāgāmī, dutiyamaggaphalasamaṅgī. Iminā pañcasu sakadāgāmīsu cattāro vajjetvā ekova gahito. Ekacco hi sakadāgāmiphale ṭhatvā puna dutiyabhava idheva parinibbāti, ekacco idha patvā devaloke parinibbāti, ekacco devaloke patvā dutiyabhava tattheva parinibbāti, ekacco devaloke patvā idhūpapajjitvā parinibbāti, ime cattāropi idha na gahitā. Yo pana idha patvā devaloke nibbattitvā puna idhūpapajjitvā parinibbāti, ayamekova idha gahito. Imassa ca dve paṭisandhiyo, ekabījissa pana ekāvāti idam tesam nānakaraṇanti veditabbam.

Paṭisandhivasena kāmabhavam nāgacchatīti anāgāmī, tatiyamaggaphalasamaṅgī. Tasseva pana pabhedadassanattam “antarāparinibbāyī”tiādi vuttam. Tattha antarāparinibbāyīti āyuvemajjhassa antarā eva arahattamaggaṃ uppādetvā kilesaparinibbānena parinibbāyanasīlo eko anāgāmī. So ca uppannasamanantaram parinibbāyī, āyuvemajjham appatvā parinibbāyī, āyuvemajjham patvā parinibbāyīti tividho hoti. Upahaccaparinibbāyīti āyuvemajjham upahacca atikkamitvā, maraṇasamayaṃ vā upahacca upagantvā parinibbāyī, āyuvemajjham atikkamitvā yāva maraṇasamayā parinibbāyīti attho. Asaṅkhāraparinibbāyīti asaṅkhārena appadukkhena adhimattappayogaṃ akatvā parinibbāyanasīlo. Sasaṅkhāraparinibbāyīti sasaṅkhārena dukkhena kasirena adhimattappayogena parinibbāyanasīlo. Uddhamṣototi uddhamvāhibhāvena uddhamassa taṇhāsotaṃ vaṭṭasotañca, uddham vā gantvā paṭilabhitabbato uddham maggasotamassātipi uddhamṣoto. Akaniṭṭham gacchatīti akaniṭṭhagāmī. Imesam pana anāgāmīnam pabhedadassanattampettha uddhamṣoto akaniṭṭhagāmītiādi catukkam veditabbam.

Tattha yo avihato paṭṭhāya catūsu yathākkamam uppajjitvā yāvatāyukaṃ ṭhatvā cuto akaniṭṭhe uppajjitvā parinibbāti, ayam uddhamṣoto akaniṭṭhagāmī nāma. Yo pana akaniṭṭham appatvā antarā parinibbāti, ayam uddhamṣoto na akaniṭṭhagāmī nāma. Yo manussaloko akaniṭṭhameva gantvā parinibbāti, ayam na uddhamṣoto akaniṭṭhagāmī nāma. Yo pana heṭṭhā catūsu suddhāvāsesu aññatarasmim uppajjitvā tattheva parinibbāti, ayam na uddhamṣoto na akaniṭṭhagāmī nāma. Evamete anāgāmīno aṭṭhacattālīsavidhā honti. Katham? Avihesu tāva tayo

antarāparinibbāyino, eko upahaccaparinibbāyī, eko uddhamṣototi pañca, te asaṅkhāraparinibbāyisasaṅkhāraparinibbāyivasena dasa honti, evaṃ atappasudassasudassīsūti cattālīsaṃ, akaniṭṭhe pana uddhamṣoto natthi, tasmā tattha taṃ sasaṅkhārāsaṅkhāravasena duvidhaṃ uddhamṣotaṃ vajjetvā aṭṭha cāti aṭṭhacattālīsa honti.

Arahāti kilesārīnaṃ hatattādinā khīṇāsavo arahā nāma. So suññatādivimokkhattayavasena tividho hutvā puna paccekaṃ paṭipadācatukkavasena dvādasavidhā honti. Yathā ca arahā dvādasavidho, evaṃ dvādaseva sakadāgāmino, catuvīsati sotāpannā aṭṭhacattālīsa anāgāminova paccekanti veditabbaṃ. Ime ca sabbe ariyā imasmiṃ sāsane eva uppajjanti, no bahiddhāti. Ekakanayo.

Dukādimātikatthavaṇṇanā

Dukādīsu “dve puggalā - kodhano ca upanāhī ca makkhī ca paḷāsī cā”tiādinā dukañca, “tayo puggalā - nirāso āsaṃso vigatāso”tiādinā tikañca, “cattāro puggalā - asappuriso, asappurisenasappurisarato, sappuriso, sappurisenasappurisarato”tiādinā catukkañca, “pañca puggalā - atthekacco puggalo ārabhati ca vipphaṇṣārī ca hoti, tañca cetovimuttiṃ paññāvimuttiṃ yathābhūtaṃ nappajānāti. Yatthassa te uppannā pāpakā akusalā dhammā aparisesā nirujjhanti, atthekacco puggalo ārabhati na vipphaṇṣārī ca hoti...pe... aparisesā nirujjhanti, atthekacco puggalo nārabhati vipphaṇṣārī ca hoti...pe... aparisesā nirujjhanti. Atthekacco puggalo nārabhati na vipphaṇṣārī hoti...pe... aparisesā nirujjhanti”tiādinā pañcakañca vitthārato mātikaṃ nikkhipitvā sabbehi te puggalā niddiṭṭhā, idha pana te ganthavitthārabhayaena sabbe na uddiṭṭhā, pāḷiyā eva ñātābbaṃ.

Tattha tike nirāsoti arahattāsāya virahito dussīlo. Tassa hi attano abhabbatāya bhabbasahāyakassa sīlavato arahattappattiṃ sutvā, caṇḍālaputtassa viya kassaci rājaputtassa rajjābhisekaṃ sutvā abhisekappattiyaṃ, “kudāssu nāmāhampi arahattaṃ pāpuṇeyya”nti arahattappattiyaṃ patthanāpi na uppajjati. Āsaṃsoti arahattaṃ āsīsamāno patthayamāno sīlavā. Tassa hi arahattapatthanāya sīlasampattiyaṃ tthittā kassaci arahattappattiṃ sutvā, ubhatosujātassa rājakumārassa viya tādisassa kassaci rajjābhisekaṃ sutvā abhisekappattiyaṃ, arahattappattiyaṃ patthanā uppajjati. Vigatāsoti arahā. So hi pattaarahattatāya tattha vigatāso hoti pattābhiseko viya khattiyo abhisekappattiyaṃ veditabbaṃ.

Catukka pana pāṇātipātādiakusalakammapathasamannāgato asappuriso nāma. Yo pana sayampi pāṇātipātādīni katvā parañca tattha samādapeti, ayaṃ asappurisenasappurisarato, asappurisarato asappurisaroti attho. Vuttapaṭipakkhakusalavasena sappuriso, sappurisenasappurisarato ca veditabbo.

Pañcake ārabhati ca vipphaṇṣārī ca hoti ettha ārambha-saddo āpattivītikkame vattati, tasmā āpattivītikkamavasena ārabhati ceva tappaccayā ca vipphaṇṣārī hoti attho. Cetovimuttinti phalasampayuttasamādhim. Paññāvimuttinti phalasampayuttañāṇaṃ. Yathābhūtaṃ nappajānāti anadhigatattā yathāsabhāvato nappajānāti. Yatthassāti yasmiṃ arahattaphalasaṅkhāte jhāne adhigata assa puggalassa sabbe pāpakā akusalā dhammā niravasesā nirujjhanti, te nappajānāti sambandho. Kiñcāpi te maggakkhaṇe eva nirujjhanti nāma, phalakkhaṇe pana niruddhā nāma honti, idha pana maggakiccavasena “phalakkhaṇe nirujjhanti”ti vuttāti veditabbā.

Ārabhati na vippaṭisārī ca hotīti āpattiṃ āpajjati, taṃ pana desetum sabhāgapuggalaṃ pariyesati, vuṭṭhāpeti vā, tasmā na vippaṭisārī hoti. Nārabhati vippaṭisārī ca hotīti āpattiṃ nāpajjati, vinayapaññattiyaṃ pana akovidattā anāpattiyā āpattisaññitāya vuṭṭhitāyapi taṃ āpattiyā vippaṭisāraṃ vinodetum asakkuṇeyyatāya vippaṭisārī hoti. Nārabhati na vippaṭisārī hotīti nārabhati neva āpattiṃ āpajjati, na vippaṭisārī hoti. Arahattañca na pāpuṇāti. Kataro panesa puggaloti? Sīlavā ossaṭṭhavīriyo puggalo. So hi “kiṃ me imasmiṃ buddhakāle parinibbānena, anāgate metteyyasammāsambuddhakāle parinibbāyissāmī”ti visuddhasīlopi paṭipattiṃ na pūreti. Ime cattāropi puggalā tathā tathā ovaditvā āsavakkhaye paṭiṭṭhāpetabbā. Evaṃ hi tepi yvāyaṃ pañcamo puggalo nārabhati na vippaṭisārī āradhāvīriyo arahattaṃ pāpuṇāti, tena samasamāva bhavissantīti.

Chakkādīsu -

“Cha puggalā - atthekacco puggalo pubbe ananussutesu dhammesu sāmaṃ saccāni abhisambujjhati, tattha ca sabbaññutaṃ pāpuṇāti balesu ca vasibhāvaṃ. Atthekacco puggalo...pe... abhisambujjhati, na ca tattha sabbaññutaṃ pāpuṇāti, na ca balesu vasibhāvaṃ. Atthekacco puggalo...pe... anabhisambujjhati, diṭṭheva dhamme dukkhassantakaro hoti, sāvakaṃ pāramiṇa pāpuṇāti. Atthekacco puggalo...pe... dukkhassantakaro hoti, na ca sāvakaṃ pāramiṃ pāpuṇāti. Atthekacco puggalo...pe... anabhisambujjhati, na ca diṭṭheva dhamme dukkhassantakaro hoti, anāgāmī hoti anāgantā itthattaṃ. Atthekacco puggalo...pe... anabhisambujjhati, na ca diṭṭheva dhamme dukkhassantakaro hoti, āgāmī hoti āgantā itthatta”nti -

Chakkaṃ, “satta puggalā - satta udakūpamā puggalā sakīṃ nimuggo nimuggova hoti, ummujjitvā nimujjati, ummujjitvā ṭhito hoti, ummujjitvā vipassati viloketi, ummujjitvā patarati, ummujjitvā paṭigādhappatto hoti, ummujjitvā tiṇṇo hoti pāraṅgato, thale tiṭṭhati brāhmaṇo”tiādinā sattaṃ, “aṭṭha puggalā - cattāro maggasamaṅgino, cattāro phalasamaṅgino puggalā”ti aṭṭhakaṃ, “nava puggalā - sammāsambuddho paccekasambuddho ubhatobhāgavimutto paññāvimutto kāyasakkhī diṭṭhippatto saddhāvimutto dhammānusārī saddhānusārī”ti navakaṃ, “dasa puggalā - pañcannaṃ idha niṭṭhā, pañcannaṃ idha vihāya niṭṭhā”ti dasakaṃ mātikaṃ nikkhipitvā pāliyaṃ niddeso kato. Tattha chakke paṭhamena padena sammāsambuddho daṭṭhabbo. So hi anācariyako attanā uppāditena sabbaññutaññānapadaṭṭhānena arahattamaggaññānena sabbākārato saccāni abhisambujjhitvā sabbaññutaṃ pāpuṇi, dasaññābalesu ca vasibhāvanti. Dutiyena pana paccekasambuddho daṭṭhabbo. Tatiyena aggasāvako, catutthena avasesā arahanto, pañcamena anāgāmī, chaṭṭhena sotāpannasakadāgāmino daṭṭhabbā. Te hi “āgantā itthatta”nti vuttāti.

Sattake paṭhamena padena sāsane aniviṭṭhasaddho niyatamicchādiṭṭhidhammehi ekantakālakehi samannāgato gahito. So hi samudde udakabhīrukapuriso viya saṃsāre apāye nimuggo nimuggova hoti, na puna bhavato vuṭṭhāti, anantampi kālaṃ bhava eva vicarati sāsanasamāyogābhāvā. Dutiyena padena sāsane paṭiladdhasaddhopi devadattādayo viya saddhādiparihāniyaṃ ṭhito dussīlo gahito. So hi samudde kenaci kāraṇena ummujjitvā puna nimuggo viya sāsanasaddhāya ummujjitvāpi apāye nimujjati eva, ayaṃ pana cirakālātikkaṃ buddhādīhi, attanā eva vā paccekabodhiññānena bhavato uddharaṇīyo hoti sāsane sakīṃ uppannāyapi saddhāya mokkhabhāvena niyamena nibbānāvahattā. Ayameva hissa purimappuggalato viseso, itarathā tassa visuṃ gahaṇe payojanameva na siyāti gahetabbaṃ. Tatiyena sāsane uppannasaddho ṭhitibhāgiyehi sīlādiguṇehi samannāgato gahito. So hi ummujjitvā tīraṃ adisvāva samuddamajjhe

nāvādiāgamanam olokento puna animujjitvā uṇṇatappadese t̥hito viya sāsanasaddhāya ummujjitvā nibbānam adisvāva buddhādiṃ olokayamāno sagge, sīlādimhi t̥hito hoti. Catutthena pana sotāpanno gahito. So hi ummujjitvā t̥hito tīram disvā uttaraṇūpāyam vilokayamāno viya lokuttarasaddhāya ummujjitvā nibbānatīram disvā uttaraṇopāyam viloketi. Pañcamena sakadāgāmī gahito. So hi samudde tīram disvā tadabhimukham pataramāno viya paṭhamamaggena nibbānatīram disvā tadabhimukham dutiyamaggena patarati nāma. Chaṭṭhena anāgāmī gahito. So hi pataritvā tīram upaggamma kaṭippamāṇe uduke t̥hito viya arahattasamīpe satikavāṭapatitthe anāvattidhammatāya tatiyamaggena tiṭṭhati. Sattamena pana arahā gahito, so hi taritvā pāram patvā t̥hitapuriso viya cattāro oghe taritvā nibbānatthale t̥hito khīṇāsavabrāhmaṇo nāma hotīti.

Navake ubhatobhāgavimuttoti rūpārūpasamāpattiyā vikkhambhanavimokkhena, ariyamaggena samucchavedavimokkhena kilesato vimutto, arūpasamāpattiyā vā rūpakāyato, maggena ca nāmakāyatoti imehi ubhatobhāgehi vimuttotipi ubhatobhāgavimutto, so catunnam arūpasamāpattīnam ekekato vuṭṭhāya saṅkhāre sammāsivā arahattappattānam catunnam, nirodhā vuṭṭhāya arahattappattānāgāmīno ca vasena pañcavidho, tesu pacchimova nippariyāyato ubhatobhāgavimutto nāma, sesā pariyāyena. Ettha ca rūpāvacaracatutthajjhānam kilesakāyato vimuttampi rūpakāyato avimuttam, arūpāvacaram pana tadabhayatopi vimuttam, tasmā tadeva pādakam katvā arahattappattova ubhatobhāgavimutto hoti, na rūpāvacaranti veditabbam. Paññāvimuttoti arahattamaggapaññāya āsavehi vimutto. So hi sukkhavipassako, catūhi rūpāvacarajjhānehi vuṭṭhāya arahattappattā cattāro cāti pañcavidho. Arūpāvacarajjhānesu hi ekasmimpi sati ubhatobhāgavimuttova nāma hoti.

Kāyasakkhīti rūpārūpajjhānalābhī ariyo. So hi sotāpattimaggaṭṭhavajjitānam channam sekhānam vasena chabbidho. Teneva hissa “ekacce āsavā parikkhīṇā”ti niddese vuttam. Sotāpattimaggaṭṭhassa ca na kecipi āsavā parikkhīṇāti vattabbā, parikkhīyissantīti pana vattabbā, arahato pana sabbepi āsavā parikkhīṇā, na ekaceti. So hi phuṭṭhantam sacchikarotīti kāyasakkhī, phuṭṭhānam paṭiladdhānam jhānānam anantaram nāmakāyena nirodham sacchikarotītipi kāyasakkhī, kāyenāti cettha “nāmakāyena ceva paramatthasaccam sacchikaroti, paññāya ca ativijja passatī”ti vacanato arahattaphalam t̥hapetvā sesamaggaphalānametaṃ adhivacanam, tena kāyena paṭhamajjhānānantaram nibbānassa sacchikaraṇatopi kāyasakkhīti keci. Diṭṭhippattoti sukkhavipassako, rūpajjhānalābhī ca yathāvutto chabbidho sekho ca, ayam diṭṭhantappattoti diṭṭhippatto. Dassanam diṭṭhi, paṭhamamaggo, tassa anantaram nirodhappattoti attho. Diṭṭhappattotipi pāṭho, tassa paṭhamamaggena diṭṭham nibbānam puna pattoti attho.

Saddhāvimuttoti sukkhavipassako, rūpajjhānalābhī ca yathāvutto chabbidho sekho ca. Ayam hi saddahanto vimuttoti saddhāvimutto. Katham panetassa diṭṭhippattato nānattanti? Āgamanīyapaṭipadāya. Diṭṭhippatto hi paññāsampadāya pubbabhāge vipassanāya kilese appadukkhena vikkhambhento āgato, saddhāvimutto pana saddhābahulatāya kilese dukkhena vikkhambhento āgato. Etameva hi bhedaṃ sandhāya niddese “ekacce āsavā parikkhīṇā honti, no ca kho yathādiṭṭhippattassā”ti vuttam.

Dhammānusārīti yassa sotāpattimaggaṭṭhassa paññāindriyam adhimattam hoti, ayam paññāsaṅkhātena dhammena sarati anussaratīti dhammānusārī, sotāpattimaggaṭṭhassetam nāmam. Phale pana patte diṭṭhippatto nāma hoti.

Saddhānusārīti yassa sotāpattimaggaḅhaṇe saddhindriyaṃ adhimattaṃ hoti, ayaṃ saddhāya saratī anussaratīti saddhānusārī, sotāpattimaggaṭṭhassetaṃ nāmaṃ. Phale pana patte saddhāvimutto nāma hoti.

Lokuttaradhammaṃ hi nibbattentānaṃ dve dhurāṇi nāma, dve abhinivesā nāma, dve sīsāṇi nāma. Tattha saddhādhuraṃ paññādhuranti dve dhurāṇi nāma. Eko pana samathābhiniveso, eko vipassanābhiniveso dve abhinivesā. Eko ca arahattaṃ matthakaṃ pāpuṇanto ubhatobhāgavimutto hoti, eko paññāvimuttoti imāṇi dve sīsāṇi nāma. Ye hi keci lokuttaraṃ dhammaṃ nibbattenti, sabbe te dve ime dhamme dhuraṃ katvā imesu dvīsu ṭhānesu abhinivisitvā imehi dvīhi ṭhānehi vimuccanti. Tesu yo bhikkhu aṭṭhasamāpattilābhī paññaṃ dhuraṃ katvā samathavasena abhiniviṭṭho aññataraṃ arūpasamāpattiṃ padaṭṭhānaṃ katvā vipassanaṃ paṭṭhapetvā arahattaṃ pāpuṇāti, ayaṃ sotāpattimaggaḅhaṇe dhammānusārī nāma. Parato pana chasu ṭhānesu kāyasakkhī nāma. Arahattaphalaṃ patte ubhatobhāgavimutto nāma.

Aparo paññaṃeva dhuraṃ katvā vipassanāvasena abhiniviṭṭho suddhasaṅkhāre vā rūpāvacarajjhānesu vā aññataraṃ sammāsivā arahattaṃ pāpuṇāti, ayampi sotāpattimaggaḅhaṇe dhammānusārī nāma. Parato pana chasu ṭhānesu diṭṭhippatto nāma, arahattaṃ patte paññāvimutto nāma.

Aparo pana aṭṭhasamāpattilābhī saddhaṃ dhuraṃ katvā samādhivasena abhiniviṭṭho aññataraṃ arūpasamāpattiṃ padaṭṭhānaṃ katvā vipassanaṃ paṭṭhapetvā arahattaṃ pāpuṇāti, ayaṃ sotāpattimaggaḅhaṇe saddhānusārī nāma, parato chasu ṭhānesu kāyasakkhīeva nāma. Arahattaṃ patte ubhatobhāgavimuttodayeva nāma. Aparo saddhameva dhuraṃ katvā vipassanāvasena abhiniviṭṭho suddhasaṅkhāre vā rūpāvacarajjhānesu vā aññataraṃ sammāsivā arahattaṃ pāpuṇāti, ayampi sotāpattimaggaḅhaṇe saddhānusārī nāma, parato chasu ṭhānesu saddhāvimutto nāma. Arahattappatte paññāvimutto nāma. Ime satta puggalā sammāsambuddhapaccekasambuddhehi saddhiṃ nava loke aggadakkhiṇeyyā nāmāti.

Dasake pañcannaṃ idha niṭṭhāti sattakkhattuparamo, kolaṃkolo, ekabījī, sakadāgāmī kāmāvacarapaṭisandhiko, arahā cāti imesaṃ pañcannaṃ idha kāmāvacarabhūmiyaññaṃ anupādisesanibbānasaṅkhātā niṭṭhāti attho. Kāmāvacarattabhāve eva hi ete parinibbāyanti, nāññasmimṃ. Pañcannaṃ idha vihāya niṭṭhāti antarāparinibbāyī upahaccaparinibbāyī asaṅkhāraparinibbāyī sasaṅkhāraparinibbāyī uddhamsoṭo akaniṭṭhagāmī cāti imesaṃ pañcannaṃ idha kāmāvacare attabhāvaṃ vihāya vijahitvā brahmattabhāve ṭhitānaññaṃ niṭṭhāti attho. Sesamettha uttānatthamevāti. Ayamettha saṅkhepato pālinayena saddhiṃ atthanichayo, vitthāro pana puggalapaññattipāḷiaṭṭhakathāsu gahetabboti.

Mohavicchedaniyā abhidhammātikatthavaṇṇanāya

Puggalapaññattimātikatthavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Kathāvatthumātikā

Puggalakathāvaṇṇanā

Idāṇi kathāvatthumātikāya atthasaṃvaṇṇanānayo hoti. Tattha anuttānatthato tāva “puggalo upalabbhati saccikaṭṭhaparamatthenā”ti ayaṃ pucchā, “āmanta”ti ayaṃ paṭijānaṇā. Kassa pañāyaṃ pucchā, kassa paṭijānaṇāti? “Asukassā”ti na vattabbā. Na hi bhagavā paravādīhi saddhiṃ viggāhikakathaṃ kathento imaṃ mātikaṃ ṭhapesi, puggalapaññattidesanādiṃ pana nissāya “paramatthato attā nāma

atthī”tiādinā anāgate vipallāsagāhibhikkhūnaṃ, paravādīnañca
nānappakāradiṭṭhiṭṭhānavisodhanatthaṃ moggaliputtatissattherassa
vādanayadassanavasena puggalavādametaṃ ārabba tantivasena mātikaṃ
ṭhapento sakavādiparavādīnaṃ
pucchāvisajjanadosāropananiggahapāpanādivacanapaṭivacanavaseneva ṭhapesi,
tasmā tadatthassa sukhāvadhāraṇatthaṃ sakavādīpucchā paravādīpucchā
sakavādīpaṭiññā paravādīpaṭiññāti evaṃ vibhāgaṃ dassetvā atthavaṇṇanaṃ
karissāma.

“Puggalo upalabbhati saccikaṭṭhaparamatthenā”ti ayaṃ sakavādīpucchā, tāya ca
“ye ‘atthi puggalo’ti evaṃladdhikā puggalavādino, te evaṃ pucchitabbā”ti dīpeti.
Ke pana te puggalavādinoti? Sāsane vajjiputtakā ceva sammitiyā ca bahiddhā bahū
aññatitthiyā ca. Kadā panete sāsane uppannāti? Parinibbānato dutiye vassasate.
Bhagavati kira parinibbute mahākassapattherena samussāhitehi tappamukhehi
vasigaṇehi subhaddavuḍḍhapabbajitādīnaṃ pāpabhikkhūnaṃ
pavesokāsanisedhanatthaṃ ajātasatturājānaṃ sahāyaṃ labhitvā
dhammavinayasaṃgahaṃ saṅgahaṃ āropetvā sāsane acale pavattāpīte tato
vassasatassa accayena vesāliyaṃ vajjiputtakehi dīpitāni dasa vatthūni madditvā te
ca bhikkhū niggahetvā yasattherasamussāhitehi vasigaṇehi puna
dhammavinayasaṅgahe kate tehi niggahitā dasasahassā vajjiputtakā kañci
dubbalarājānaṃ balaṃ labhitvā mūlasaṅgahaṃ bhinditvā attano
anācārānukūlavacanaṃ pakkhipitvā buddhavadānañca chaḍḍetvā mahāsaṅgītihi
visuṃ dhammavinayasaṅgahaṃ katvā mahāsaṅghikācariyakulaṃ nāma akaṃsu.
Parisuddhasāsaṇaṃ pana therehi paripālītattā “theravādo”ti paññāyi, imesu pana
dvīsu vādesu mahāsaṅghikato bhijjitvā ekabyohārikā, gokulikā ca, tato
paṇṇattivādā, bahuliyā, cetiyavādā cāti pañca vādā, mahāsaṅghikehi pana saddhiṃ
cha ācariyakulāni nāma jātāni. Tathā theravādato bhijjitvā mahisāsakā, vajjiputtakā
ca, tato dhammuttariyā, bhadrayānikā, channāgārikā, sammitiyā ca, mahisāsakato
dhammaguttikā, sabbatthikā ca, tato kassapikā, tato saṅkantikā, tato suttavādā
cāti ime ekādasa vādā jātā. Te purimehi chahi saddhiṃ sattarasa bhinnavādā
dutiye vassasate uppannā, theravādo pana ekova asambhinnako, tena saddhiṃ
sāsane aṭṭhārasa nikāyā jātāti veditabbā, ye “aṭṭhārasācariyakulāni”ti pavuccanti.
Imesaṃ pana aṭṭhārasannaṃ ācariyavādānaṃ vasena āyatīṃ sāsanaṃ āluḷanaṃ
ñatvā sammāsambuddho dvinnaṃ vassasatānaṃ accayena sāsane
paṭiladdhasaddhena asokena dhammaraññā bāhirake anoloketvā sāsane eva
lābhasakkāre pavattante lābhasakkāratthāya sāsanaṃ gahetvā sakāni sakāni
diṭṭhigatāni tathato dīpentesu dvāsaṭṭhidiṭṭhigatikesu
yathāvuttasattarasācariyakulesu ca samayakusalatāya vicinitvā setakāni datvā
uppabbājitesu parisuddhe mahābhikkhusaṅghe nisīditvā
moggaliputtatissattherassa yāni tadā uppannāni vatthūni, yāni ca āyatīṃ
uppajjissanti, sabbānīpi tāni attano satthārā dinnamātikāmukhamattena
paṭibāhitvā suttasahassapaṭimaṇḍitaṃ parappavādamathanaṃ āyatilakkhaṇaṃ
kathāvattahuppakaraṇaṃ mātikāvibhajanavasena bhāsītvā taṃ tatiyasaṅgītiyaṃ
saṅgahaṃ āropetvā āluḷitaṃ sāsanaṃ paggaḥetuṃ samatthabhāvaṃ
bhikkhusaṅghe pakāsanatthaṃ āyatīvādappaṭibāhananayadassanavasena imaṃ
kathāvattumātikaṃ vatvā therassa okāsaṃ ṭhapento tassā vibhaṅgaṃ na avocāti
veditabbā.

Tattha puggaloti attā jīvo satto. Upalabbhatīti paññāya upagantvā labbhati, ñāyatīti
attho. Saccikaṭṭhaparamatthenāti ettha saccikaṭṭhoti māyāmarīciādayo viya
abhūtākārena aggahetabbo bhūtattā. Paramatthoti anussavādivasena
aggahetabbo uttamattā. Ubhayenāpi yathā rūpavedanādayo dhammā bhūtena

sabhāvena upalabbhanti, evaṃ tāva “puggalo upalabbhatī”ti pucchati. Paravādī “āmantā”ti paṭijānāti. Paṭijānanañhi katthaci “āma bhante”ti āgacchati, katthaci “āmo”ti āgacchati, idha pana “āmantā”ti āgataṃ. Tatrāyaṃ adhippāyo - paravādī hi yasmā bhagavatā “atthi puggalo attahitāya paṭipanno”tiādinā puggalo pakāsito, bhagavā ca avitathavādī, tasmā so “saccikaṭṭhaparamattheneva atthī”ti laddhiṃ gahetvā “āmantā”ti paṭijānāti.

Athassa tādisassa lesavacanassa chalavādassa okāsaṃ adadamāno sakavādī “yo saccikaṭṭho”tiādimāha. Tatrāyaṃ adhippāyo - yvāyaṃ heṭṭhā rūpavedanādiko dhammappabhedo āgato, na sammutisaccavasena, nāpi anussavādivasena gahetabbo, attano pana bhūtatāya eva saccikaṭṭho, attapaccakkhatāya ca paramattho, so tathāpaṭiññāto puggalo tato tena saccikaṭṭhaparamatthena ākārena upalabbhati, yathā ruppanānubhavanādinā sakiyenākārena puna saccikaṭṭhaparamattho upalabbhati, kiṃ tava puggalopi evaṃ upalabbhatīti vuttaṃ hoti. Na hevaṃ vattabbeti avajānanā paravādisa. So hi tathārūpaṃ puggalaṃ anicchanto avajānāti. Na hi attā nāma khandhādivimutto koci dissati aññatra byāmohamattā. Tatrāyaṃ padacchedo - na hi evaṃ vattabbeti. “Na ha eva”ntipi paṭhanti, dvinnampi evaṃ na vattabboti attho.

Ājānāhi niggahanti sakavādivacanāṃ. Yasmā te purimāya vattabbapaṭiññāya pacchimā navattabbapaṭiññā, pacchimāya ca purimā na sandhīyati, tasmā niggahaṃ patto, taṃ niggahaṃ dosaṃ aparādhaṃ ājānāhi, sampatiṇṇāhīti attho. Evaṃ niggahaṃ ājānapetvā idāni taṃ ṭhapanāya ceva anulomapaṭilomato pāpanāropanānañca vasena pākaṭaṃ karonto “hañci puggalo”tiādimāha. Tattha hañcīti yadi, sace puggalo upalabbhatīti attho. Ayaṃ tāva paravādīpakkhassa anuvadanena ṭhapanato niggahapaṭiṭṭhāpanato niggahapāpanāropanānaṃ lakkhaṇabhūtā anulomaṭṭhapanā nāma. Tena vata retiādi anulomapakke niggahassa pāpikattā anulomapāpanā nāma. Tattha tenāti kāraṇavacanāṃ. Vatāti okappanavacanāṃ niyamavacanāṃ. Reti āmantanavacanāṃ. Idaṃ vuttaṃ hoti - tena vata re vattabbe vata re hambho bhadramukha tena kāraṇena vattabbo evāti attho. Yaṃ tattha vadesītiādi anulomapakke niggahassa āropitattā anulomaropanā nāma. Yañcassa pariyosāne “micchā”ti padaṃ, tassa purato “idaṃ te”ti āharitabbaṃ. Idaṃ te micchāti ayañhettha attho. Evaṃ uparipi. Parato pāḷiyampi etaṃ āgatameva. No ce pana vattabbetiādi “na hevaṃ vattabbe”ti paṭikkhittapakkhassa anuvadanena ṭhapitattā paṭilomato niggahapāpanāropanānaṃ lakkhaṇabhūtā paṭilomaṭṭhapanā nāma. No ca vata retiādi paṭilomapakke niggahassa pāpitattā paṭilomapāpanā nāma. Puna yaṃ tattha vadesītiādi paṭilomapakke niggahassa āropitattā paṭilomaropanā nāma.

Tatrāyaṃ ādito paṭṭhāya saṅkhepattho - yadi puggalo upalabbhati saccikaṭṭhaparamatthena, tena vata bho so upalabbhatīti vattabbo. Yaṃ pana tattha vadesi “vattabbo kho purimapañhe ‘saccikaṭṭhaparamatthena upalabbhatī’ti no ca vattabbo dutiyapañhe ‘tato so puggalo upalabbhatī’”ti, idaṃ te micchāti evaṃ tāva anulomato ṭhapanāpāpanāropanā honti.

Atha na vattabbo dutiyapañhe “tato so puggalo upalabbhatī”ti, purimapañhepi na vattabbova. Yaṃ pana tattha vadesi “vattabbo kho purimapañhe ‘saccikaṭṭhaparamatthena upalabbhatī’ti, no ca vattabbo dutiyapañhe ‘tato so puggalo upalabbhatī’”ti, idaṃ te micchāti evaṃ paṭilomato ṭhapanāpāpanāropanā honti. Evamevaṃ niggahassa ca anulomato dvinnāṃ, paṭilomato dvinnanti catunnaṃ pāpanāropanānañca vuttattā upalabbhatītiādikaṃ anulomapañcakaṃ

nāma. Ettha ca kiñcāpi anulomato pāpanāropanāhi eko, paṭilomato pāpanāropanāhi ekoti dve niggahā katā, ājānāhi niggahanti etasseva pana paṭhamassa niggahassa dvihākārehi āropitattā ekovāyaṃ niggahoti gahetabbo. Paṭhamo niggaho.

Idāni paccanīkanayo hoti. Tattha puggalo nupalabbhatīti pucchā paravādissa. Sakavādī yathā rūpavedanādayo dhammā upalabbhanti, evaṃ anupalabbhanīyato “āmanta”ti paṭijānāti. Puna itaro attanā adhippetam saccikaṭṭhamyeva sandhāya “yo saccikaṭṭho”tiādimāha. Sammutisaccaparamatthasaccāni vā ekato katvāpi paravādī evamāha. Sakavādī puggalo hi upādāyapaññattisabbhāvatopi dvinnaṃ saccānaṃ ekato katvā pucchitattāpi “na heva”nti paṭikkhipati. Idāni kiñcāpi tena paṭhamam paramatthasaccavasena nupalabbhanīyatā sampaṭicchitā, pacchā pana sammutisaccavasena vā vomissakavasena vā paṭikkhittā. Paravādī pana “nupalabbhatī”ti vacanasāmaññamattam chalavādam nissāya “yaṃ tayā paṭhamam paṭiññātam, tam pacchā paṭikkhitta”nti bhaṇḍanassa paṭibhaṇḍanam viya attano katassa niggahakammassa paṭikammaṃ karonto “ājānāhi paṭikamma”nti āha. Idāni yathāssa anulomapañcake sakavādinā vādaṭṭhapanam katvā anulomapaṭilomato pāpanāropanāhi paravādiniggaho pākaṭo kato, evam paṭikammaṃ pākaṭam karonto “hañci puggalo”tiādimāha. Tam heṭṭhā vuttanayeneva atthato veditabbam. Yasmā panettha ṭhapanā nāma paravādipakkhassa ṭhapanato “ayaṃ tava doso”ti dassetuṃ ṭhapanamattameva hoti, na niggahassa vā paṭikammassa vā pākaṭibhāvakaraṇam, pāpanāropanāhi panassa pākaṭikaraṇam hoti, tasmā idaṃ anulomapaṭilomato pāpanāropanānam vasena catūhākārehi paṭikammassa katattā paṭikammacatukkaṃ nāmāti ekaṃ catukkaṃ veditabbam.

Evaṃ paṭikammaṃ katvā idāni yvāssa anulomapañcake sakavādinā niggaho kato, tassa tameva chalavādam nissāya dukkaṭabhāvaṃ dassento “tvam ce pana maññasī”tiādimāha. Tattha tvam ce pana maññasīti yadi tvam maññasī. “Vattabbe kho”ti idaṃ paccanīke “āmanta”ti paṭijānanam sandhāya vuttam, “no ca vattabbe”ti idaṃ pana “na hevā”ti avajānanam sandhāya vuttam. Tena tava tatthāti tena kāraṇena tvamyeva tasmim “yo nupalabbhatī”ti pakkhe hevaṃ paṭijānanti “āmanta”ti evam paṭijānanto. Hevaṃ niggahetabbeti puna “na hevā”ti avajānanto evam niggahetabbo. Atha tam niggaṇhāmāti athevaṃ niggaṇhanārahaṃ tam niggaṇhāma, suniggahito ca hosīti sakena matena niggahitattā suniggahito ca bhavasi. Evamassa niggahetabbabhāvaṃ dassetvā idāni tam niggaṇhanto “hañcī”tiādimāha. Tattha ṭhapanāpāpanāropanā heṭṭhā vuttanayeneva veditabbā. Pariyosāne pana idaṃ te micchāti idaṃ tava vacanam micchā hotīti attho. Idaṃ chalavādena catūhi ākārehi niggahassa katattā niggahacatukkaṃ nāma.

Evaṃ niggaham katvāpi idāni “yadi ayaṃ mayā tava matena kato niggaho dunniggaho, yopi mama tayā heṭṭhā anulomapañcake kato niggaho, sopi dunniggaho”ti dassento “ese ce dunniggahite”tiādimāha. Tattha ese ce dunniggahiteti eso ce tava vādo mayā dunniggahito, atha vā eso ce tava mayā kato niggaho dunniggaho. Hevamevaṃ tattha dakkhāti tatthāpi tayā mama heṭṭhā kate niggāhe evamevaṃ passa. Idāni yvāssa heṭṭhā sakavādinā niggaho kato, tam “vattabbe kho”tiādivacanena dassetvā puna tam niggaham aniggahabhāvaṃ upanento “no ca mayaṃ tayā”tiādimāha. Tattha no ca mayaṃ tayā tattha hetāya paṭiññāyātiādisu ayamatto - yasmā so tayā mama kato niggaho dunniggaho, tasmā mayaṃ tayā tattha anulomapañcake “āmanta”ti etāya paṭiññāya evam paṭijānantā puna “na hevā”ti paṭikkhepe katepi “ājānāhi niggaha”nti evam niggahetabbāyeva, evam aniggahetabbampi maṃ niggaṇhāsi, īdisena pana niggahena dunniggahitā mayaṃ homa. Idāni yaṃ niggaham sandhāya

dunniggahitā ca homāti avoca, taṃ dassetuṃ “hañci puggalo...pe... idaṃ te micchā”ti āha. Evamidaṃ anulomapaññomato catūhi pāpanāropanāhi niggahassa upanītattā upanayanacatukkaṃ nāma hoti.

Idāni na hevaṃ niggahetabbetiādikaṃ niggamanacatukkaṃ nāma hoti. Tattha na hevaṃ niggahetabbeti yathāhaṃ tayā niggahito, na hi evaṃ niggahetabbo, etassa hi niggahassa dunniggahabhāvo mayā sādhitō. Tena hīti tena kāraṇena. Yasmā esa niggaho dunniggaho, tasmā yaṃ maṃ niggaṇhāsi. Hañci puggalo...pe... idaṃ te micchāti idaṃ niggaṇhanaṃ tava micchāti attho. Tena hi ye kate niggaheti yena kāraṇena idaṃ micchā, tena kāraṇena yo tayā niggaho kato, so dukkaṭṭo. Yaṃ mayā paṭikammaṃ kataṃ, tadeva sukataṃ. Yāpi cesā paṭikammacatukkādivasena kathāmaggasamapaṭipādanā katā, sāpi sukatāti. Tadeva puggalo upalabbhatītiādikassa anulomapaññakassa nupalabbhatītiādikānaṃ paṭikammaniggahopanayanāniggamanacatukkānañca vasena anulomapaccanīkaṃ nāma niddiṭṭhanti veditabbaṃ. Ettāvatā sakavādinō pubbapakkhe sati paravādinō vacanasāmaññamattena chalavādena jayo hoti.

Idāni yathā paravādinō pubbapakkhe sati sakavādinō dhammeneva tathena jayo hoti, tathā vāduppattiṃ dassetuṃ “puggalo nupalabbhatī”ti paccanīkānulomapaññakam āradhmaṃ. Tattha paccanīke pucchā paravādisa, rūpādibhedam saccikaṭṭhaparamattham sandhāya paṭiññā sakavādisa, suddhasammutisaccam vā paramatthamissakam vā sammutisaccam sandhāya “yo saccikaṭṭho”ti puna anuyogo paravādisa, sammutivasena “puggalo nupalabbhatī”ti navattabbattā missakavasena vā anuyogassa saṃkiṇṇattā “na heva”nti paṭikkhepo sakavādisa, paṭiññātam paṭikkhipatīti vacanasāmaññamattena “ājānāhi niggaha”ntiādivacanam paravādisa. Evamayaṃ puggalo nupalabbhatīti dutiyavādam nissāya dutiyo niggaho hotīti veditabbo. Evaṃ tena chalena niggaho āropito.

Idāni dhammena samena paravādipaṭiññāya attano vāde jayaṃ dassetuṃ anulomanaye pucchā sakavādisa, attano laddhiṃ nissāya paṭiññā paravādisa, laddhiyā okāsam adatvā paramatthavasena puna anuyogo sakavādisa, paramatthavasena puggalassa anupalabbhanato paṭikkhepo paravādisa, tato paraṃ dhammena samena attano jayadassanattam “ājānāhi paṭikamma”ntiādi sabbaṃ sakavādivacanameva hoti. Tattha sabbesaṃ paṭikammaniggahopanayanāniggamanacatukkānaṃ heṭṭhā vuttanayeneva attho veditabbo. Evamidaṃ “puggalo nupalabbhatī”tiādikassa paccanīkapaññakassa “upalabbhatī”tiādīnaṃ paṭikammaniggahopanayanāniggamanacatukkānañca vasena paccanīkānulomapaññakam nāma niddiṭṭham hoti. Evametāni paṭhamasaccikaṭṭhe dve pañcakāni niddiṭṭhāni, tatthetaṃ vuccati -

“Niggaho paravādisa, suddho paṭhamapaññake;
Asuddho pana tasseva, paṭikammajayo tahiṃ.

“Niggaho sakavādisa, asuddho dutiyapaññake;
Visuddho pana tasseva, paṭikammajayo tahiṃ.

“Tasmā dvīsopi ṭhānesu, jayova sakavādinō;
Dhammena hi jayo nāma, adhammena kuto jayo.

“Saccikaṭṭhe yathā cettha, pañcakadvayamaṇḍite;
Dhammādharmavaseneva, vutto jayaparājayo.

“Ito paresu sabbesu, saccikaṭṭhesu paṇḍito;

Evameva vibhāveyya, ubho jayaparājaye’’ti.

Paṭhamo suddhikasaccikaṭṭho niṭṭhito.

Evaṃ suddhikasaccikaṭṭhaṃ vitthāretvā idāni tameva aparehipi okāsādīhi nayehi vitthāretuṃ puna “puggalo upalabbhati’’tiādi āraddhaṃ. Tattha pucchā sakavādissa, paṭiññā paravādissa. Puna sabbatthāti sarīraṃ sandhāya anuyogo sakavādissa, rūpasmiṃ attānaṃ samanupassanādosañca “aññaṃ jīvaṃ aññaṃ sarīra’’nti āpajjanadosañca disvā paṭikkhepo paravādissa. Sesamettha anulomapaccanīkapañcake heṭṭhā vuttanayeneva veditabbaṃ. Pāṭho pana saṃkhitto. Tattha yasmā sarīraṃ sandhāya “sabbattha nupalabbhati’’ti vutte sarīrato bahi upalabbhati āpajjati, tasmā paccanīke paṭikkhepo sakavādissa, paṭhamam anujānitvā pacchā avajānāti chalaṇādosā vasena paṭikkammaṃ paravādissa, sesaṃ pākaṭameva.

Dutīyanaye sabbadāti purimacchimaṃ jātikālañca dharmānaparinibbutakālañca sandhāya anuyogo sakavādissa, sveva khattiyo so brāhmaṇotiādīnaṃ āpattidosañca dharmānaparinibbutānaṃ viśesābhāvadosañca disvā paṭikkhepo paravādissa. Sesaṃ paṭhamanaye vuttasadisameva.

Tatīyanaye sabbesūti khandhāyatanādīni sandhāya pucchā sakavādissa, rūpasmiṃ attā, cakkhusmiṃ attātiādidosabhayena paṭikkhepo paravādissa. Sesaṃ tādīsimevāti.

Evamimāni tīṇi mukhāni anulomapaccanīkapañcake anulomamattavaseneva tāva paṭipāṭiyā bhājetvā puna paccanīkānulomapañcake paccanīkamattavaseneva bhājetuṃ “puggalo nupalabbhati’’tiādi āraddhaṃ. Tattha heṭṭhā vuttanayena attho veditabbo. Ettāvatā suddhikassa ceva imesañca tiṇṇanti catunnaṃ saccikaṭṭhānaṃ ekekasmīṃ saccikaṭṭhe anulomapaccanīkassa, paccanīkānulomassa cāti dvinnam dvinnam paccanīkānaṃ vasena ayaṃ aṭṭhamukhā nāma vādayutti niddiṭṭhā hotīti veditabbā. Yā ekekasmīṃ mukhe ekekassa niggahassa vasena vuccati. Tatthetaṃ vuccati -

“Evaṃ catubbidhe pañhe, pañcakadvayabhedato;
Esā aṭṭhamukhā nāma, vādayutti pakāsītā.

“Aṭṭheva niggahā tattha, cattāro tesu dhammikā;
Adhammikā ca cattāro, sabbattha sakavādino;
Jāyo parājāyo ceva, sabbattha paravādinō’’ti.

Ayaṃ tāvettha anuttānatthato saṃvaṇṇanā.

Atthavinicchayo panetthāpi moggaliputtatissattherena kataniddesassa nayamukhamattadassanavaseneva hoti. Therena hi bhagavatā ṭhapitāya etissā mātikāya paduddhārasena niddesaṃ akatvā bhagavatā dinnaaṭṭhamukhavādayuttinaye ṭhatvā aparehi pariyāyehi puggalavādaṃ, tadaññaṃ nānappakāraṃ micchāgāhañca nirākaronteneva puggalakathaṃ ādiṃ katvā sādhiṇīkadvīṣatākaṭṭhāni niddeso kato.

Tattha puggalavādanirākaraṇatthaṃ tāva khandhāyatanadhātuindriyavasena sattapaññāsāya dhammesu ekekena saddhiṃ “puggalo upalabbhati saccikaṭṭhaparamatthena, rūpañca upalabbhati saccikaṭṭhaparamatthena...pe... puggalo upalabbhati saccikaṭṭhaparamatthena, vedanāpi upalabbhati saccikaṭṭhaparamatthenā’’tiādīnā nayena puggalasamśandanasappavattaṃ suddhikasamśandanaṃ, yathā rūpavedanādayo sattapaññāsa dhammā aññaṃ aññaṃ

visadisā upalabbhanti, evaṃ rūpādīhi visadiso puggalo upalabbhatīti pucchanavasappavattaṃ opammasaṃsandanaṃ, “rūpaṃ puggalo, rūpasmiṃ puggalo, aññatra rūpā puggalo, puggalasmīṃ rūpa”nti evaṃ catukkanayena sattapaññāsāya dhammehi pucchanavasappavattaṃ catukkanayasamśandanti tividhā saṃsandananayā vuttā. Tattha puggalassa rūpādisabhāvatte niccasassatucchedādippasaṅgato yathānurūpaṃ nirākaraṇaṃ veditabbaṃ, ativithārabhayenettha upari cetaṃ na vitthārīyati.

Tato “yathā rūpādayo sappaccayā, appaccayādayo vā honti, evaṃ tava puggalopi sappaccayatādīlakkaṇayutto”ti pucchanavasappavattā lakkaṇayuttikathā, “puggalo”ti, “upalabbhati”ti ca padadvayādisodhanatthaṃ “yo puggalo, so upalabbhati. Yo vā upalabbhati, so puggalo”tiādipucchanavasappavattaṃ vacanasodhanaṃ, “rūpadhātuyā rūpī”tiādi nāmapaññattisodhanavasappavatto paññattānuyogo ca, “sova puggalo sandhāvati asmā lokā paraṃ lokaṃ, añño vā, na añño vā, neva añño nānañño vā”tiādinā gatiparivattanamukhena cutipaṭisandhānuyogo, “rukkaṃ upādāya chāyādīnaṃ viya khandhādiṃ upādāya paramatthato puggalapaññatti”ti vāde tassa aniccaśāṅkhatatādippasaṅgadīpako upādāpaññattānuyogo, “kalyāṇapāpakānaṃ kammānaṃ kārako puggalo”ti vāde tassa vaṭṭadukkhānupacchedādippasaṅgadīpako purisaṅkārānuyogo ca, “yo iddhivikubbako, so puggalo”tiādivādhedako abhiññānuyogo, “mātāpitādayo nāma atthi, tena puggalo atthi”ti vādabhedako ñātakānuyogo, “evaṃ khattiyo”tiādi jātyānuyogo, “gahaṭṭho pabbajito”tiādi paṭipattānuyogo, “devo manusso”tiādi upapattānuyogo, “sotāpanno”tiādi paṭivedhānuyogo, “aṭṭha purisaṃpuggalā”tiādi saṅghānuyogo, “puggalo saṅkhato”tiādivasappavatto saccikaṭṭhasabhāgānuyogo, “sukhaṃ vedanaṃ vediyamāno”tiādi vedakānuyogo, “kāye kāyānupassī”tiādi kiccānuyogo, “atthi puggalo attahitāya paṭipanno”tiādinā puggalasabhāvasādhakasuttesu sannissitesu -

Sabbe dhammā anattā, dukkhameva uppajjamānaṃ uppajjati.

Kinno sattoti paccesi, māra diṭṭhigataṃ nu te;
Suddhasaṅkhārapuñjayaṃ, nayidha sattūpalabbhati.

Dukkhamēva hi sambhoti, dukkhaṃ tiṭṭhati veti ca;
Nāññatra dukkhā sambhoti, nāññaṃ dukkhā nirujjhati.

Yasmā ca kho, ānanda, suññaṃ attena vā attaniyena vā...pe...tasmā suñño lokoti vuccati.

“Attani vā, bhikkhave, sati attaniyaṃ meti assāti...pe... attani ca bhikkhave attaniye ca saccato thetato anupalabbhaniyamāne yampi taṃ diṭṭhiṭṭhānaṃ, so loko, so attā, so pecca bhavissāmi, nicco dhuvo sassato avipariṇāmadhammo, sassatisamaṃ tatheva ṭhassāmīti, nanāyaṃ, bhikkhave, kevalo paripūro bāladhammo”ti, “tatra, seniya, yvāyaṃ satthā diṭṭhe ceva dhamme attānaṃ saccato thetato na paññāpeti, abhisamparāye ca...pe... ayaṃ vuccati, seniya, satthā sammāsambuddho”tiādinā puggalābhāvadīpakasuttasandassanavasappavatto suttasandassanānuyogo cāti ettakena kathāmaggena vitthārato paṭhamā puggalakathā vibhattā. Tattha “atthi puggalo attahitāya paṭipanno”tiādisu yathā rūpādayo dhammā paccattalakkhaṇasāmaññalakkaṇavasena labbhanti, na evaṃ puggalo, rūpādisu pana sati lokavohāramattena “atthi puggalo”ti vuccatīti. Vuttampi cetaṃ bhagavatā - “imā kho, citta...pe... lokavohārā lokapaññattiyo”ti. Dvidhāpi buddhānaṃ kathā sammutikathā, paramatthakathā ca. Tattha “satto puggalo gāmo

pabbato''tiādikā sammutikathā nāma, ''aniccaṃ dukkhaṃ anattā khandhā āyatanāni''tiādikā paramatthakathā nāma. Buddhā hi ye ye sattā yathā yathā bujjhitvā catusaccapaṭivedhaṃ kātuṃ sakkonti, tesam tesam tathā tathā sammutivasena vā paramatthavasena vā vomissakavasena vā desetvā nāmarūpaparicchedadassanavaseneva amataṃ maggaṃ pakāsentī. Ayañhi -

Duve saccāni akkhāsi, sambuddho vadataṃ varo;
Sammutiṃ paramatthañca, tatiyaṃ nupalabbhati.

Tattha -

Saṅketavacanaṃ saccaṃ, lokasammutikāraṇaṃ;
Paramatthavacanaṃ saccaṃ, dhammānaṃ tathalakkhaṇaṃ.

Tasmā viññū akatvāna, byañjanebhinivesanaṃ;
Paramatthe patiṭṭhāya, puggalādiṃ vivajjaye.

Paññattiṃ anatikkamma, paramattho pakāsito;
Vināyakena so yasmā, tasmā aññopi paṇḍito;
Paramatthaṃ pakāsento, samaññaṃ nātidhāvayeti.

Ayaṃ puggalakathānayo.

Parihānikathādivaṇṇanā

Puggalakathāto paraṃ ''parihāyati arahā arahattā''tiādinā asekhā, sotāpannavajjitasekhā ca aggamaggaphalato parihāyantīti pavattā parihānikathā. Pabbajjā viya paṭivedhasaṅkhāto brahmacariyavāsopi manussesu eva bhavati, natthi devesu brahmacariyavāsoti pavattā brahmacariyakathā. Dukkhadassanena ekadesato kilesā pahīyanti, tathā samudayadassanādīhīti evaṃ nānābhisamayavasena odhiso kilesā pahīyantīti pavattā odhisokathā. Jhānalābhī puthujjano kāmarāgabyāpāde samucchedavasena jahati, so catusaccābhisamayā paṭhamameva anāgāmī hotīti pavattā jahatikathā. Atītādibhedaṃ sabbaṃ khandhādikaṃ kālattayepi khandhādisabhāvena atthīti pavattā sabbamatthītikathā. Atītaṃ, anāgatañca khandhādikaṃ atthīti pavattā atītakhandhādikathā. Atītesu vipākadhammadhammesu ekaccaṃ avipakkavipākameva atthi, na itaranti pavattā ekaccamatthītikathā. Sabbe dhammā satipaṭṭhānāti pavattā satipaṭṭhānakathā. Atītānāgatādivasena natthi, sakabhāvena vā atthi, parabhāvena natthīti pavattā hevattikathā. Tattha hevattīti evaṃ iminā pakārena atthīti attho.

Adhimānikānaṃ, kuhakānaṃ vā arahattapaṭiññānaṃ sukkavissaṭṭhiṃ disvā māraḱāyikā devatā upasaṃharantīti pavattā parūpahārakathā. Arahato paresaṃ nāmagottādīsu atthi aññānaṃ, atthi kaṅkhā, parehi ñāpanīyato atthi paravitarāṇāti tisso kathā. Sotāpattimaggaḱkhaṇe dukkhanti vācā bhijjatīti pavattā vacībhedaḱathā. Dukkanti vācaṃ bhāsanto dukkhe ñāṇaṃ āharati, tañca lokuttaranti pavattā dukkhāhārakathā. Samāpattiyaṃ, bhavaṅge ca cittaṃ ciraṃ tiṭṭhatīti pavattā cittaṭṭhitikathā. Sabbe saṅkhārā nipariyāyena ādittā kukkuḷanirayasadisāti pavattā kukkuḷakathā. Paccekaṃ catusaccadassanavasena ekekassa maggassa catukkhattum uppattivāsena soḷasahi koṭṭhāsehi arahattappattīti pavattā anupubbābhisamayakathā. Buddhānaṃ vohāravacanaṃ lokuttaranti pavattā vohārakathā. Suddhasattānaṃ appaṭisaṅkhāya maggena vinā kilesanirodhasaṅkhāto appaṭisaṅkhānīrodho, paṭisaṅkhāya tena maggena kilesanirodhoti dve nirodhāti pavattā nirodhakathā.

Tathāgatabalaṃ sāvakasādhāraṇanti pavattā balakathā.

nirodhasamāpattikathā. Asaṅkhato ākāso ākāsakathā. Ākāso sanidassanotikathā. Pathavīdhātu sanidassanātiādiṃ katvā kāyakammaṃ sanidassananti pariyosānakathā.

Natthi keci dhammā kehici dhammehi saṅgahitā, tena ekavidhena rūpasāṅgahotiādi niratthakanti pavattā saṅgahitakathā. Vedanādayo arūpadhammā aññamaññaṃ na sampayuttāti pavattā sampayuttakathā. Cetasikaṃ natthīti pavattā cetasikakathā. Cetanādharmova dānaṃ, na deyyadhammoti pavattā dānakathā. Paṭiggāhakānaṃ paribhogamayaṃ puññaṃ atthīti pavattā paribhogakathā. Petā ito dinnacīvarādīheva yāpentīti pavattā itodinnakathā. Pathavīkammavipākotikathā. Jarāmaraṇaṃ vipākotikathā. Kilesappahānamattameva sāmāññaphalaṃ, na cittacetasikā dhammāti pavattā ariyadhammavipākakathā. Aññamaññādipaccayatāya vipāko vipākadhammadhammotikathā.

Asurakāyena saddhiṃ cha gatiyoti pavattā gatikathā. Matasatto mātuutusamayaṅca mātāpitusaṃyogaṅca olokayamāno sattāhaṃ, atirekasattāhaṃ vā yasmiṃ bhava tiṭṭhati, so antarābhavo nāma atthīti pavattā antarābhavakathā. Rūpādipaṅcakāmaguṇāva kāmādhātu nāma, na tu vatthukāmakilesakāmāti pavattā kāmāmaguṇakathā. Pañcevāyatanāni kāmātikathā. Rūpadhammāva rūpadhātūtikathā. Arūpadhammāva arūpadhātūtikathā. Rūpadhātuyā sattā ghānādīhi saddhiṃ saḷāyatanikāti pavattā rūpadhātuyāāyatanakathā. Āruppepi atthi sukhumarūpantikathā. Kāyavacīviññattivāsena rūpaṃ kammantikathā. Cittavippayutto arūpadhammova jīvitindriyaṃ, rūpajīvitindriyaṃ natthīti pavattā jīvitindriyakathā. Ariyupavādakammena arahattā parihāyatīti pavattā kammahetukathā.

Aniccādivasena saṅkhāre ādīnavato apassitvā nibbānaṃ ānisaṃsato passantassa saṃyojanappahānaṃ hotīti pavattā ānisaṃsadassāvikathā. Nibbānārammaṇampi saṃyojanaṃ atthīti pavattā amatārammaṇakathā. Rūpaṃ sārammaṇantikathā. Anusayā anārammaṇātikathā. Ōñāṇaṃ anārammaṇantikathā. Atītārammaṇaṅca anāgatārammaṇaṅca cittaṃ anārammaṇantikathādvayaṃ. Sabbaṃ cittaṃ vitakkānupatitāntikathā. Vitakkavipphārova saddo, so ca na sotaviññeyyoti pavattā vitakkavipphārasaddakathā. Vināpi cittaena vācā pavattatīti pavattā nayathācittassavācātikathā. Vināpi cittaena kāyakammaṃ pavattatīti pavattā nayathācittassakāyakammantikathā. Atītehi jhānehi, anāgatehi yogino samannāgatāti pavattā atītānāgatasamannāgatakathā.

Bhavaṅgacitte aniruddhe eva kusalākusalacittāni uppajjanti, tadabhāve ca santatinirodho siyāti pavattā nirodhakathā. Saha vācāhi viññattirūpaṃ maggotikathā. Pañcaviññāṇasamaṅgissāpi maggabhāvanā atthīti pavattā pañcaviññāṇasamaṅgissamaggakathā. Pañcaviññāṇā kusalāpi akusalāpītikathā. Pañcaviññāṇā sābhogātikathā. Maggakkhaṇe lokiyena, lokuttarena cāti dvīhi sīlehi yuttātikathā. Sīlaṃ acetasikantikathā. Sīlaṃ na cittānuparivattītikathā. Samādānahetucittavippayutto puñño pacayo hotīti pavattā samādānahetukakathā. Viññatti sīlantikathā. Pāṇātipātādayo vināpi viññattiṃ hontīti pavattā aviññattidussīlyakathā.

Anusayā abyākatā, ahetukā, cittavippayuttāti tissopi anusayakathā. Asekhasa ṇāṇavippayuttappavattiyā so ṇāṇīti navattabboti pavattā ṇāṇakathā. Ōñāṇaṃ cittavippayuttantikathā. Maggakkhaṇe idaṃ dukkhanti ṇāṇaṃ pavattanti pavattā idaṃ dukkhantikathā. Buddhā iddhibalena āyukappaṃ vināpi mahākappaṃ

tiṭṭhantīti pavattā iddhibalakathā. Cittasantati samādhi, na ekacittakkhaṇikoti pavattā samādhikathā. Avijjādipaṭṭicasamuppādaṅgehi aññā dhammaṭṭhitatāti pavattā dhammaṭṭhitatākathā. Rūpādīhi aññā aniccatāti pavattā aniccatākathā.

Viññattiyo vināpi indriyasamvaro kāyavacīkammanti pavattā kathā. Sabbam kammaṃ vipākajanakanti pavattā kammakathā. Saddo vipākoti pavattā kathā. Saḷāyatanaṃ vipākoti pavattā kathā. Maggaṃ vināpi sattakkhattuparamotikathā. Tathā kolaṃkolaekabījīkathāsupi. Diṭṭhisampanno jīvitā voropetītikathā. Diṭṭhisampannassa apāyaduggatīyā saddhiṃ rūpāditaṇhāsāṅkhātaduggatipahīnāti pavattā duggatikathā. Sattamabhavikassa taṇhāsambhavato duggati appahīnāti pavattā sattamabhavikakathā.

Saṅghabhedādikappaṭṭhaṃ kammaṃ katvā tena mahākappaṃ asītibhāgaṃ katvā tato ekabhāgamattaṃ kālaṃ āyukappaṃ niraye paccantīti aggahetvā sakalaṃ mahākappaṃ paccanti, vinassamānepi kappe cakkavāḷantaresu paccantīti pavattā kappaṭṭhakathā. Saṅghabhedako appanākusalāni viya kāmāvacarakusalampi na paṭilabhatīti pavattā kusalaṃpaṭilābhakathā. Aṅgasampannāya āṇattiyā abhāvepi mātughātādiānantariyakammaṃpayojako micchattaniyato evāti pavattā anantarāpayuttakathā. Aniyatadhammesupi keci kusalasamṃpayuttāniyatā atthīti pavattā niyatassa niyāmakathā. Nīvaraṇehi nivutena paṭicchanneneva cittaṇa nīvaraṇaṃ pajahantīti pavattā nivutakathā. Sammukhībhūtaṃ saṃyojanaṃmeva jahatīti pavattā sammukhībhūtakathā. Samāpanno ca jhānārammaṇanikantiyā jhānaṃ assādetīti pavattā samāpanno assādetītikathā. Dukkavedanāyapi rāgassāavedanā hotīti pavattā assātarāgakathā. Dhammataṇhā abyākatātīkathā. Dhammataṇhā na dukkhasamudayotīkathā.

Kusalaṃ vā akusalassa, akusalaṃ vā kusalassa anantarā uppajjantīti pavattā kusālākusalapaṭisandahanakathā. Gabbhaseyyakānampi bījamattaṃ saḷāyatanaṃ paṭisandhikkhaṇe uppajjantīti pavattā saḷāyatanuppattīkathā. Pañcaviññāṇāni aññamaññassa anantarā uppajjantīti pavattā anantarapaccayakathā. Sammāvacīkammantaviññattiyo ariyarūpantīkathā. Kāmarāgādito añño anusayotīkathā. Kilesapariyuṭṭhānaṃ cittavippayuttantīkathā. Yathā kāmarāgo kāmādhātuyaṃ pariyāpanno, evaṃ rūparāgaarūparāgā rūpārūpabhūmiyaṃ pariyāpannāti pavattā pariyāpannakathā. Dvayaṃ diṭṭhigataṃ abyākatantīkathā. Diṭṭhigataṃ ariyāpannantīkathā. Yo yesaṃ hetupaccayo, so puna tesam saḥajātādīpaccayo na hoti, ekadhāva ekassa paccayo hotīti pavattā paccayatākathā. Avijjāva saṅkhārānaṃ paccayo, na pana saṅkhārā avijjāyāti pavattā aññamaññapaccayakathā. Kāladdhānā ime parinipphannaṇa paññattimattāti pavattā addhākathā. Evaṃ khaṇalayamuhuttakathā. Aññassa āsavassa abhāvā āsavā anāsavāti pavattā āsavakathā. Lokuttarānaṃ dhammānaṃ jarāmaraṇaṃ lokuttaranti pavattā jarāmaraṇakathā. Nirodhasamāpatti lokuttarāti pavattā saññāvedayitakathā. Sā lokiyāti pavattā dutiyasaññāvedayitakathā. Nirodhasamāpannapi kālaṃ kareyyāti pavattā tatiyasaññāvedayitakathā. Nirodhasamāpatti asaññasattupīkātīkathā. Kammato añño cittavippayutto kammūpacayotīkathā.

Balappattā buddhādayo iddhibalena sattānaṃ cittaṃ rāgāḍianuppattīyā niggaṇhantīti pavattā niggaṇhakathā. Evaṃ kusaluṃpattīyā paracittapaggahanakathā. Buddhā iddhiyā paresaṃ sukhaṃ dentīti pavattā sukhānuppādānakathā. “Saṅkhārā aniccā”ti manasikaroto atītādībhedabhinne sabbe saṅkhāre ārammaṇavasena ekato adhigaṇhātīti pavattā adhigayhamanasikārakathā. Rūpaṃ hetukantīkathā. Evaṃ rūpaṃ sahetukantīkathā. Rūpaṃ kusālākusalantīkathā. Rūpaṃ vipākotīkathā, yathā

kāmāvacarakammena jātaṃ rūpaṃ kāmāvacaraṃ, evaṃ
rūpāvacarārūpāvacarakammehi jātaṃ rūpaṃ rūpāvacarārūpāvacarantikathā.
Rūparāgo rūpadhātuyā, arūparāgo ca arūpadhātuyā pariyāpannotikathā.

Atthi arahato puññūpacayotikathā. Natthi arahato akālamaccūtikathā. Yaṃ kiñci
uppajjati, sabbamidaṃ kammatotikathā. Indriyabaddhameva dukkhaṃ, na sabbe
saṅkhārāti pavattā indriyabaddhakathā. Sabbe saṅkhārā dukkhā ṭhapetvā
ariyamaggantikathā. Maggaphalāneva saṅgho nāma, na ca tāni dakkhiṇaṃ
paṭiggaṇhanti, tasmā na vattabbaṃ saṅgho dakkhiṇaṃ paṭiggaṇhātītikathā. Tathā
na vattabbaṃ saṅgho dakkhiṇaṃ visodhetītikathā. Na vattabbaṃ saṅgho
bhuñjatītikathā. Na vattabbaṃ saṅghassa dinnaṃ mahapphalantikathā. Buddhā na
kiñci bhuñjanti, tasmā na vattabbaṃ buddhassa dinnaṃ mahapphalantikathā.
Dāyakato dānaṃ visujjhati, na paṭiggāhakatoti pavattā dakkhiṇāvisuddhikathā.

Buddhā tusitaloke eva nibbattanti, na manussaloke. Ettha hi nimmitarūpamattaṃ
dassentīti pavattā manussalokakathā. Nimmitarūpaṃ dhammaṃ deseti, na
buddhoti pavattā dhammadesanākathā. Rāgo va karuṇā nāma, tato natthi
buddhānaṃ karuṇātikathā. Buddhānaṃ uccārapassāvo aññe gandhajāte ativiya
adhigaṇhātīti pavattā gandhajātakathā. Buddhā ekena maggena cattāri
sāmaññaphalāni sacchikarontīti pavattā ekamaggakathā. Parikammādiṃ vināva
paṭhamādiṃ jhānā dutiyādiṃ jhānaṃ saṅkamatīti pavattā jhānasaṅkantikathā.
Pañcakanaye avitakkavicāramattaṃ jhānaṃ visum jhānaṃ nāma na hoti,
jhānantarikaṃ nāma hotīti pavattā jhānantarikakathā. Samāpanno saddaṃ
suṇātītikathā. Viññānaṃ vinā pasādacakkhunā rūpaṃ passatītikathā.

Tekālike kilese pajahatīti pavattā kilesappajahanakathā. Nibbānasaṅkhātāpi
suññatā saṅkhārakkhandhapariyāpannāti pavattā suññatakathā. Asaṅkhatameva
sāmaññaphalantikathā. Yesaṃ kesañci dhammānaṃ paṭilābhā asaṅkhatāti pavattā
pattikathā. Sabbadhammānaṃ sabhāvasaṅkhātā tathatā asaṅkhatāti pavattā
tathatākathā. Anavajjaṭṭhena nibbānampi kusalantikathā. Ānantariyādiṃ vināpi
atthi puthujjanassa accantaniyāmatātītikathā. Lokiyasaddhādayo na indriyānīti
pavattā indriyakathā.

Asañciccāpi ānantariko hotīti pavattā asaṅciccakathā. Natthi puthujjanassa ñāṇanti
pavattā ñāṇakathā. Nerayikānaṃ kammāneva nirayapālarūpena vadhenti, na
nirayapālāti pavattā nirayapālakathā. Atthi devesu tiracchānātītikathā. Viratittayaṃ
cittavippayuttaṃ, pañcaṅgikova maggoti pavattā maggakathā.
Paṭiccasamuppādesu ñāṇaṃ lokuttaranti pavattā ñāṇakathā.

Tisso saṅgītiyo ārabba sāsanaṃ navaṃ katanti pavattā sāsanakathā. Puthujjano
ekakkaṇe tedhātukehi dhammehi avivittoti pavattā avivittakathā.
Ñeyyāvaraṇahetukaṃ kiñci saṃyojanaṃ appahāyapi arahā hotīti pavattā
saṃyojanakathā. “Saṅkhārā niccā hontu, rukkhā nīccapupphaphalādiyuttā khemino
hontū”tiādinā yathādhippāyaṃ iddhi pavattatīti pavattā iddhikathā. Buddhānaṃ
sarīraāyupabhāvemattato aññāpi vemattatā atthīti pavattā buddhakathā. Ekasmiṃ
khaṇe sabbalokadhātūsu aneke buddhā santīti pavattā sabbadisākathā. Sabbe
dhammā niyatāti pavattā dhammakathā. Sabbakammāni phaladāne niyatānīti
pavattā kammakathā.

Arahā asabbaññubhāvena sabbaññuvisaye kiñci saṃyojanaṃ appahāya
parinibbātīti pavattā parinibbānakathā. Arahā kusalacitto parinibbāyatīti pavattā
kusalacittakathā. Arahā āneñje saṅghito parinibbāyatīti pavattā āneñjakathā. Atthi
gabbhaseyyāya dhammābhisamayo, atthi gabbhaseyyāya arahattappatti,
supinante dhammābhisamayo, arahattappatti cāti pavattā tissopi kathā. Sabbam

supinacittam abyākatantikathā. Khaṇikatāya cittānaṃ natthi āsevanapaccayatātikathā. Sabbe saṅkhatā ekacittakkhaṇikāti pavattā khaṇikakathā.

Itthiyā saddhiṃ ekato sampattiṃ anubhavissāmāti pūjādiṃ katvā ekādhippāyappattassa bhikkhuno methuno dhammo paṭisevitabboti pavattā ekādhippāyakathā. Pāpabhikkhūsu methunaṃ paṭisevantesu arahantānaṃ vaṇṇena amanussā methunaṃ paṭisevantīti pavattā arahantavaṇṇakathā. Keci sattā attano issariyena kāmakārikāvasena vinipātaṃ gacchanti, na kammavasenāti pavattā issariyakāmakārikākathā. Na rāgo rāgapatirūpakotiādi patirūpakathā. Khandhāyatanādayo aparinipphannāti pavattā aparinipphannakathāti sādhiḱadvisatakathā. Pāḷiyaṃ aṭṭhamukhavādayuttivaseneva sammitiyādīnaṃ bhinnaladdhiḱānaṃ laddhibhedavasena nānāpakārato vibhattā, tā pana sabbakathā puggalakathāva. Tā taṃtaṃladdhibhedavasena saṅkhepatopi vuccamānā atibhāriyaṃ ganthaṃ karonti, tasmā na vitthāritā. Taṃ pana nayaṃ icchantehi pāḷiaṭṭhakathāsu eva vitthārato gahetabboti ayamettha pāḷinayena saddhiṃ atthavinicchayo.

Mohavicchedaniyā abhidhammamātikatthavaṇṇanāya

Kathāvatthumātikatthavaṇṇanā niṭṭhitā.

6. Yamakamātikā

Mūlayamakamātikatthavaṇṇanā

Idāni yamakamātikāya saṃvaṇṇanānayo hoti. Sā panesā mūlayamakamātikā khandhaāyatanadhātusaccasaṅkhāraanusayacittadhammaindriyayamakamātikāti dasavidhā hoti. Kenaṭṭhena cettha yamakanti? Yugaḷaṭṭhena. Yugaḷaṃ hi “yamakapāṭihāriyaṃ”, “yamakasālā”tiādīsu “yamaka”nti vuccati, iti yugaḷasaṅkhātānaṃ yamakānaṃ vasena desitattā imesu dasasu ekekampi, etesaṃ vibhajanattā niddesopi, sabbesaṃ samūhattā pakaraṇampi yamakaṃ nāma. Idha panetā niddesayamakaṃ upādāya “yamakamātikā”tveva vuttā, tāsāṃ pana dasannaṃ yamakamātikānaṃ mūlayamakamātikā ādi. Tatthāpi “ye keci kusalā dhammā, sabbe te kusalamūlā. Ye vā pana kusalamūlā, sabbe te dhammā kusalā”ti idaṃ yamakaṃ ādi. Tassa kusalamūlasaṅkhātānaṃ dvinnaṃ atthānaṃ vasena atthayamakanti vā, tesaṃñeva atthānaṃ anulomato paṭilomato pavattapāḷidhammavasena dhammayamakanti vā, anulomapaṭilomato pavattapucchāvasena pucchāyamakanti vā tidhā yamakabhāvo veditabbo. Sesesupi ese va nayo.

Idāni imesaṃ yamakānaṃ vasena desitāya imissā mūlayamakamātikāya tāva nayayamakapucchāatthavārappabhedavasena pāḷivavatthānaṃ evaṃ veditabbaṃ - kusalattikamātikāya hi “kusalā dhammā”ti idaṃ ādipadaṃ nissāya mūlanayo mūlamūlanayo mūlakanayo mūlamūlakanayoti ime cattāro nayā honti. Tesu ekekasmīṃ naye mūlayamakaṃ ekamūlayamakaṃ aññamaññamūlayamakanti tīṇi tīṇi yamakānīti dvādasa yamakāni. Ekekasmīṃ yamake anulomapaṭilomavasena dve dve pucchāti catuvīsati pucchā, ekekapucchāya sannitṭhānasamśayavasena dve dve atthāti aṭṭhacattālīsa atthā.

Tattha ye keci kusalāti kusalesu “kusalā nu kho, na kusalā nu kho”ti sandehābhāvato imasmīṃ pade sannitṭhānattho veditabbo. Sabbe te kusalamūlāti “sabbe te kusalā dhammā kusalamūlā nu kho, na nu kho”ti evaṃ vimativasena pucchitattā imasmīṃ pade samśayattho veditabbo. So ca kho veneyyānaṃ

saṃsayatṭhāne saṃsayam dīpetvā taṃvinodanattam bhagavatā vutto,
tathāgatassa pana saṃsayatṭhānam nāma natthi. Ito paresupi pucchāpadesu eseva
nayo. Yathā ca kusalapadam nissāya ime catunayādayo honti, akusalapadam
nissāyapi tatheva, abyākatapadam nissāyapi tatheva, kusalādīni tīṇipi padāni ekato
katvā nidditṭham nāmapadam nissāya tathevāti kusalattikamātikāya catūsu padesu
sabbepi soḷasa nayā, atṭhacattālīsa yamakāni, channavuti pucchā, dvānavutisatam
atthā ca uddesavasena vuttāti veditabbā. Ettāvatā mūlavāro hetuvāro nidānavāro
sambhavavāro pabhavavāro samuṭṭhānavāro āhāravāro ārammaṇavāro
paccayavāro samudayavāroti sabbepi dasa vārā honti. Tattha mūlavāre
āgataparicchadeneva avasesesupi nayādayo veditabbā. Pāḷi panettha atisaṃkhittā.
Iti sabbesupi dasasu vāresu saṭṭhisatam nayā, asītiadhikāni cattāri yamakasatāni,
saṭṭhiadhikāni nava pucchāsātāni, vīsādhikāni ekūnavīsati atthasātāni ca
udditṭhānīti veditabbāni.

Evamettha nayayamakupucchā atthavārappabhedavasena pālīvatthānam viditvā
idāni tassā anuttānapadatthānusāreneva vibhaṅganayasahito
saṅkhepatthavaṇṇanāyayo evaṃ veditabbo - tattha ye kecīti anavasesavacanam.
Kusalā dhammāti anavajjasukhavipākā nissattasabhāvā. Sabbe te kusalamūlāti kiṃ
te sabbeyeva kusalamūlā hontīti pucchā. Imāni pana vissajjanamātikāya natthi.
Yamakamātikāya hi sabbattha pucchāpadāneva uddhaṭāni, na vissajjanānīti.
Vissajjanāni pana niddeseyeva vuttāni, tasmā sabbattha niddesanayeneva
vissajjanamukham dassayissāma. Imissāva “ye keci kusalā dhammā, sabbe te
kusalamūlā”ti pucchāya vibhaṅganayena idaṃ vissajjanamukham. “Tīṇeva
kusalamūlāni, avasesā kusalā dhammā na kusalamūlā”ti tassā cāyamatto - na te
sabbe kusalā dhammā kusalamūlāni honti, alobhādīni pana tīṇeva kusalamūlānīti.
Ye vā pana kusalamūlā tayo alobhādayo kusalānam mūlāti vuttā, sabbe te kusalā
dhammāti kiṃ te sabbe tayopi dhammā kusalāti pucchā. Tassā niddese “āmantā”ti
vissajjanam. Tassa tesam tīṇam mūlānam kusalahāvampi sampatiṇṇhāmīti attho.
Ayaṃ tāva mūlanaye mūlayamakanayo.

Ekamūlayamake pana sabbe te kusalamūlena ekamūlāti gaṇanatṭhena
ekamūlakam aggahetvā samānatthena gahetabbā, ayaṃ hettha attho - “sabbe te
kusalamūlena ekam samānam mūlam etesanti ekamūlā”ti. Yaṃ phassassa mūlam,
kiṃ tadeva vedanādīnanti ayaṃ pucchā. Atha nesam tathābhāvaṃ
sampatiṇṇhanavasena “āmantā”ti vibhaṅge vissajjanam. Ye vā pana kusalamūlena
ekamūlā, sabbe te dhammā kusalāti pucchā. Tassā pana kusalaṇṇasamuṭṭhānam
rūpaṃ kusalamūlena ekamūlameva, na kusalam, phassādidhammajātam pana
kusalamūlena ekamūlañceva kusalañcāti idaṃ vissajjanam. Yatheva hi
phassādīnam alobhādayo suppatitṭhitabhāvasādhanaṃ hetupaccayattā mūlam,
tathā taṃsamuṭṭhānarūpassāpīti taṃrūpampi arūpadhammehi saddhiṃ
samānamūlanti vuccati, na pana kusalam anavajjasukhavipākattābhāvā.
Ekamūlayamakanayo.

Aññamaññamūlayamake pana “ye keci kusalā”ti apucchitvā “ye keci
kusalamūlena ekamūlā”ti pucchā katā. Kasmā? Imināpi byañjanena tassevatthassa
sambhavadassanattam, kusalasamuṭṭhānarūpassāpi sampiṇḍanatthāna.
Aññamaññamūlāti sabbeva te kiṃ aññamaññassa hetupaccayatṭhena mūlāni
hontīti pucchā. Tassā yāni dve tīṇi mūlāni ekato uppajjanti, tāneva ekamūlāni ceva
aññamaññamūlāni ca, avasesā kusalamūlasahajātā rūpārūpadhammā
kusalamūlena ekamūlāva, na ca aññamaññamūlāti vissajjanam. Tasseva
paṭilomanaye sabbe te aññamaññamūlā alobhādayo kusalāti pucchā. Āmantāti
vissajjanam. Mūlanayo.

Yathā ca mūlanaye mūlayamakaekamūlayamakaaññamaññamūlayamakavasena chabbidhā pucchāvissajjananayā vuttā, evaṃ mūlamūlanayādīsipi veditabbā. Ayaṃ panettha viseso - sabbe te kusalamūlamūlāti sabbe te kusalamūlasaṅkhātā mūlā, kusalamūlamūlātveva attho. Ekamūlamūlāti samānaṭṭhena ekameva mūlamūlaṃ etesanti ekamūlamūlā, samānamūlamūlātveva attho. Aññamaññamūlamūlāti aññamaññassa mūlaṃ aññamaññamūlaṃ, taṃ hetupaccayaṭṭhena mūlaṃ etesanti aññamaññamūlamūlā, aññamaññamūlamūlātveva attho. Sesam tādīsamevāti. Mūlamūlanayo.

Mūlakanaye pana sabbe te kusalamūlakāti sabbe te kusalā hetupaccayaṭṭhena kusalabhūtaṃ mūlaṃ etesanti kusalamūlakāti pucchā. Āmantāti vissajjanaṃ. “Ye vā pana kusalamūlakā, sabbe te dhammā kusalā”ti pucchā. Yaṃ rūpaṃ, taṃ ṭhapetvā sesam kusalanti vissajjanaṃ, sesam tādīsamevāti. Mūlakanayo.

Mūlamūlakanaye pana kusalamūlamūlakāti kusalamūlasaṅkhātāṃ mūlaṃ etesanti kusalamūlamūlakā. Sesam tādīsamevāti.

Ayaṃ tāva kusalapadesu pucchāvissajjananayo. Akusalapadādīsipi eseṇa nayo. Ayaṃ pana viseso - akusalapadamūlesu ekamūlayamake “ye keci akusalā dhammā, sabbe te akusalamūlena ekamūlā”ti paṭhamapucchāya “ahetukaṃ akusalaṃ akusalamūlena ekamūla”nti niddese vissajjanaṃ kataṃ. Tattha ahetukaṃ akusalanti dvīsu mohamūlacittesu mohaṃ sandhāya vuttaṃ, abyākatapadamūlesu ekamūlayamake “ye keci abyākatā dhammā, sabbe te abyākatamūlena ekamūlā”ti pucchāya “ahetukaṃ abyākataṃ ṭhapetvā sesā abyākatamūlena ekamūlakā”ti vissajjanaṃ. Tattha ahetukaṃ abyākatanti aṭṭhārasāhetukacittuppādā, rūpaṃ, nibbānaṃ. Ettha ca kiñcāpi sahetukaabyākatacittasamuṭṭhānarūpampi abyākatamūlena ekamūlameva, taṃ pana abbohārikaṃ katvā niddese ekato labbhamānakavasena petamāṃ vissajjanaṃ katanti veditabbaṃ.

Nāmapadamūlesu ca “ye keci nāmā dhammā, sabbe te nāmamūlā”ti pucchāya “naveva nāmamūlāni, avasesā nāmā dhammā, na nāmamūlā”ti vissajjanaṃ. Ekamūlanaye panettha “ye keci nāmā dhammā, sabbe te nāmamūlena ekamūlā”ti pucchā. “Ahetukaṃ nāmaṃ ṭhapetvā sesam nāmamūlena ekamūla”nti vissajjanaṃ. Tattha ahetukacittuppādavicikicchuddhaccasampayuttamohanibbānavasena ahetukaṃ nāmaṃ veditabbaṃ. Sesam sabbattha kusalapade vuttānusārena suviññeyyamevāti. Ayaṃ mūlavāre nayo.

Ito paresu hetuvārādīsū navasu vāresu mūlavārasadisova sabbattha saṃvaṇṇanānayo. Hetuādipadamattameva hettha viseso, tāni ca mūla-saddapariyāyato alobhādi hetukāneva. Alobhādayo hi saha jātadhammasaṅkhātassa attano phalassa patiṭṭhānaṭṭhena mūlaṃ. Tassa nipphādanatthaṃ hinoti pavattatīti hetu, “handa naṃ gaṇhathā”ti dassentaṃ viya attano phalaṃ nidetīti nidānaṃ. Etasmā phalaṃ sambhavatīti sambhavo. Pabhavatīti pabhavo. Samuṭṭhāti taṃ ettha, etenāti vā samuṭṭhānaṃ. Taṃ āharatīti āhāro. Apaṭikkhipitabbaṭṭhena tena ālambīyatīti ālambaṇaṃ. Etaṃ paṭicca taṃ etīti paccayo. Etasmā taṃ samudetīti samudayo. Sabbamā kāraṇapariyāyena vuttā “mūlaṃ hetu nidānaṃcā”ti gāthā dasannampi vārānaṃ uddānagāthā nāma. Ayaṃ mūlayamakamātikatthavaṇṇanānayo.

Khandhayamakamātikatthavaṇṇanā

Khandhayamakapāḷiyā pana pāḷivavatthānaṃ tāva evaṃ veditabbaṃ - “pañcakkhandhā”ti padaṃ ādiṃ katvā yāva “na khandhā na saṅkhārā”ti padaṃ, tāva pavattā ayaṃ khandhayamakamātikā nāma. Sā paṇṇattivārassa “uddesavāro”tipi “pucchāvāro”tipi vuccati. So ca padasodhanavāro padasodhanamūlacakkavāro suddhakhandhavāro suddhakhandhamūlacakkavāro catūhi nayavārehi paṭimaṇḍito. Tattha “rūpaṃ rūpakkhando, rūpakkhando rūpa”ntiādinā nayena padameva sodhetvā gato padasodhanavāro nāma. So anulomapaṭilomavasena duvidho hoti. Tassa anulomavāre “rūpaṃ rūpakkhando, rūpakkhando rūpa”ntiādīni pañca yamakāni. Paṭilomavārepi “na rūpaṃ na rūpakkhando, na rūpakkhando na rūpa”ntiādinā pañca vārā.

Tato paraṃ tesaṇṇeva padasodhanavāre sodhitānaṃ khandhānaṃ “rūpaṃ rūpakkhando, khandhā vedanākkhandho”tiādinā nayena ekekakhandhamūlakāni cattāri cattāri cakkāni bandhitvā gato padasodhanamūlakānaṃ cakkānaṃ atthitāya padasodhanamūlacakkavāro nāma. Sopi anulomapaṭilomavasena duvidho hoti. Tassa anulomavāre “rūpaṃ rūpakkhando, khandhā vedanākkhandho”tiādīni ekekakhandhamūlakāni cattāri cattāri katvā vīsati yamakāni. Paṭilomavārepi “na rūpaṃ na rūpakkhando, na khandhā na vedanākkhandho”tiādīni vīsati meva.

Tato paraṃ “rūpaṃ khandho, khandhā rūpa”ntiādinā nayena suddhakhandhavaseneva gato suddhakhandhavāro nāma. Sopi anulomapaṭilomavasena duvidho hoti. Tassa anulomavāre “rūpaṃ khandho, khandhā rūpa”ntiādīni pañca yamakāni. Paṭilomavārepi “na rūpaṃ na khandho, na khandhā na rūpa”ntiādīni pañceva.

Tato paraṃ tesaṇṇeva suddhakhandhānaṃ “rūpaṃ khandho, khandhā vedanā”tiādinā nayena ekekakhandhamūlakāni cattāri cattāri cakkāni bandhitvā gato suddhakhandhamūlacakkavāro nāma. Sopi anulomapaṭilomavasena duvidho hoti. Tassa anulomavāre “rūpaṃ khandho, khandhā vedanā”tiādīni ekekakhandhamūlakāni cattāri cattāri katvā vīsati yamakāni. Paṭilomavārepi “na rūpaṃ na khandho, na khandhā na vedanā”tiādīni vīsati meva. Evamettha catūsu nayavāresu ekaṃ yamakasataṃ, dve pucchāsātāni, ekekapucchāya sannitṭhānasamśayavasena dve dve atthe katvā cattāri ca atthasātāni uddiṭṭhānīti veditabbāni.

Evametissā pāḷivavatthānaṃ veditvā idāni anuttānapadatthānusāreṇa vibhaṅganayasahitasāṅkhepatthavaṇṇanānayo evaṃ veditabbo. Pañcakkhandhāti ayaṃ yamakavasena pucchitabbānaṃ khandhānaṃ uddeso. Rūpakkhando...pe... viññāṇakkhandhoti tesaṇṇeva pabhedato nāmavavatthānaṃ. Tato paraṃ padasodhanavārādayo cattāro nayavārā. Tattha rūpaṃ rūpakkhando yam kiñci “rūpa”nti vuccati, sabbaṃ taṃ “rūpakkhando”ti pucchati vacanasodhanatthaṃ pucchā. Tassā ca “piyarūpaṃ sātārūpaṃ rūpaṃ na rūpakkhando, rūpakkhando rūpaṇceva rūpakkhando cā”ti idaṃ niddesanayena vissajjanaṃ. Tattha piyarūpaṃ sātārūpantiādīsu yam “rūpa”nti vuttaṃ, taṃ rūpameva na rūpakkhando. Yo pana “rūpakkhando”ti vutto, so “rūpa”ntipi “rūpakkhando”tipi vuttaṃ vaṭṭatīti attho. Rūpakkhando rūpanti ettha pana “āmanta”ti vissajjanaṃ rūpakkhandhassa niyameṇa rūpanti vattabbattā. Vedanā vedanākkhandhoti pucchāya, vedanākkhandho vedanāti pucchāya ca “āmanta”ti vissajjanaṃ. Saṇṇāsaṇṇākkhandhoti pucchāya “papañcasaṇṇā”tiādīsu āgatā diṭṭhisaṇṇā saṇṇā na saṇṇākkhandho, saṇṇākkhandho saṇṇā ceva saṇṇākkhandho cāti vissajjanaṃ. Saṇṇākkhandho saṇṇāti pucchāya ca “āmanta”ti vissajjanaṃ. Saṅkhārā saṅkhārakkhandhoti pucchāya “aniccā vata saṅkhārā”tiādīsu āgato

saṅkhārakkhandho, tato avasesā saṅkhatadhammā saṅkhārā na saṅkhārakkhandhoti vissajjanaṃ. Saṅkhārakkhandho saṅkhārāti pucchāya “āmanta”ti vissajjanaṃ. Viññāṇaṃ viññāṇakkhandhoti pucchāya, viññāṇakkhandho viññāṇanti pucchāya ca “āmanta”ti vissajjanaṃ.

Paṭilomavāre na rūpaṃ na rūpakkhandhoti pucchāya “āmanta”ti vissajjanaṃ. Tassa rūpa-saddavacanīyā dhammā rūpakkhandho na hontīti attho. Na rūpakkhandho na rūpanti pucchāya rūpakkhandhavirahitā “piyarūpaṃ sātārūpa”nti vuttā dhammā na rūpakkhandho, rūpaṃ, piyarūpasātārūparūpakkhandhavirahitā pana dhammā na rūpakkhandho ceva na rūpañcāti vissajjanaṃ. Na vedanā na vedanākkhandhoti pucchāya, na vedanākkhandho na vedanāti pucchāya, na saññā na saññākkhandhoti pucchāya ca “āmanta”ti vissajjanaṃ. Na saṅkhārā na saṅkhārakkhandhoti pucchāya “āmanta”ti vissajjanaṃ. Na saññākkhandho na saññāti pucchāya pana diṭṭhisaññā na saññākkhandho, saññā, taṃ diṭṭhisaññaṃ, saññākkhandhañca ṭhapetvā avasesā na ceva saññā na ca saññākkhandhoti vissajjanaṃ. Na saṅkhārā na saṅkhārakkhandhoti pucchāya “āmanta”ti vissajjanaṃ. Na saṅkhārakkhandho na saṅkhārāti pucchāya saṅkhārakkhandhaṃ ṭhapetvā avasesasaṅkhatadhammā na saṅkhārakkhandho, saṅkhārā, asaṅkhatā pana dhātu na ceva saṅkhārā na ca saṅkhārakkhandhoti vissajjanaṃ. Na viññāṇaṃ na viññāṇakkhandhoti pucchāya, na viññāṇakkhandho na viññāṇanti pucchāya ca “āmanta”ti vissajjanaṃ. Imināva nayena ito paresupi sabbattha vissajjananayo veditabbo, visesamattameva pana vakkhāma.

Padasodhanamūlacakkavāre pana ayaṃ viseso -khandhā vedanākkhandhoti ye keci khandhā, sabbe te vedanākkhandhoti pucchā. Tassā “vedanākkhandho khandho ceva vedanākkhandho ca, avasesā pana khandhā, na vedanākkhandho”ti vissajjanaṃ. Sesesupi eseva nayo. Paṭilome pana na khandhā na vedanākkhandhoti pucchāya “āmanta”ti vissajjanaṃ. Ettha ca ye paññattinibbānasaṅkhātā dhammā khandhāpi na honti, te yasmā vedanākkhandhopi na hoti, tasmā “āmanta”ti vissajjanaṃ, sesaṃ suviññeyyameva.

Padasodhanamūlacakkavāro.

Suddhakhandhavāre pana “rūpaṃ khandho”ti pucchāya “āmanta”ti vissajjanaṃ piyarūpādīnañca pañcasu khandhesu saṅgahitattā. “Khandhā rūpa”ntiādīsu ye keci khandhā, sabbe te rūpakkhandhotiādīnā attho gahetabbo. Teneva hissa niddese “khandhā rūpa”ntiādīnā padaṃ anuddharitvā “khandhā rūpakkhandho”tiādīnā atthavaseneva padaṃ uddharitvā “rūpakkhandho khandho ceva rūpakkhandho ca, avasesā khandhā, na rūpakkhandho”ti vissajjanaṃ kataṃ. Teneva ca kāraṇena suddhakhandhavāroti vutto. Vacanasodhane viya hi ettha na vacanaṃ pamāṇaṃ, yathā pana suddhakhandhā labbhanti, tathā tathā atthova pamāṇaṃ. Parato āyatanayamakamātikādīsipi eseva nayo. Paṭilome “na rūpaṃ na khandho”ti yaṃ dhammajātaṃ rūpaṃ na hoti, taṃ khandhopi na hotīti pucchā, tassā “rūpakkhandhavirahitā khandhā, na rūpaṃ, tathā nibbānaṃ na pana rūpañceva na khandho cā”ti vissajjanaṃ. Sesaṃ suviññeyyameva.

Suddhakhandhavāro.

Suddhakhandhamūlacakkavārepi “khandhā vedanākkhandho”tiādīnā heṭṭhā vuttanayena attho veditabboti ayaṃ paṇṇattivāre nayo.

Yasmā pana niddese imissā pana mātikāya paṇṇattivārasaṅkhātāṃ niddesaṃ vatvā tato imaṃ mātikākkamaṃ muñcitvā aparena pariāyena aññepi uddesavāravirahitā “pavattivāro pariññāvāro”ti dve mahāvārā

pucchāvissajjanavasena vuttā, tasmā tesam dvinnampi vārānaṃ nayo dassetabbo. Tato pavattivāre tāva pālivavatthānapubbikā mukhamattappakāsana - imasmiṃ hi uppādavāro nirodhavāro uppādanirodhavāroti tayo antaravārā honti. Tattha uppādavāre tāva tiṇṇaṃ addhānaṃ vasena cha kālabhedā honti paccuppanno, atīto, anāgato, paccuppannenātīto, paccuppannenānāgato, atītenānāgatoti. Evametesu chasu kālabhedeṣu yvāyaṃ paṭhamo paccuppanno, tattha puggalato okāsato puggalokāsatoti tayo vārā honti.

Tattha “yassa rūpakkkhandho uppajjati, tassa vedanākkhandho uppajjatīti? Asaññasattaṃ upapajjantānaṃ tesam rūpakkkhandho uppajjati, no ca tesam vedanākkhandho uppajjati. Pañcavokāraṃ upapajjantānaṃ tesam rūpakkkhandho ca uppajjati, vedanākkhandho ca uppajjati. Yassa vā pana vedanākkhandho uppajjati, tassa rūpakkkhandho uppajjatīti? Arūpaṃ upapajjantānaṃ tesam vedanākkhandho uppajjati, no ca tesam rūpakkkhandho uppajjati. Pañcavokāraṃ upapajjantānaṃ tesam vedanākkhandho ca uppajjati, rūpakkkhandho ca uppajjati. Yassa rūpakkkhandho uppajjati...pe... tassa viññāṇakkhandho uppajjati...pe... yassa vā pana viññāṇakkhandho uppajjati, tassa rūpakkkhandho uppajjatīti...pe... pañcavokāraṃ ...pe... uppajjatī”ti evaṃ rūpakkkhandhamūlakāni cattāri, “yassa vedanākkhandho uppajjati, tassa saññākkhandho uppajjatī”tiādinā ca vedanākkhandhamūlakāni tīṇi, saññākkhandhamūlakāni dve, saṅkhārakkhandhamūlakaṃ ekanti evametāni paccuppannakāle puggalavāre anulomanaye dasa yamakāni honti. Tattha rūpakkkhandhamūlakesu catūsu ādito ekameva pāḷiyaṃ vissajjitaṃ, sesāni tena sadisavissajjanānīti tantiya lahubhāvattaṃ saṃkhittāni.

Vedanākkhandhamūlake pana sabbattha “āmanta”ti ekasadisameva vissajjanaṃ. Vedanādīsu uppannesu niyamena saññādīnaṃ uppajjanato tattha sabbāni saṃkhittāni. Yathā ca puggalavāre dasa yamakāni, evaṃ okāsavārepi “yattha rūpakkkhandho uppajjati, tattha vedanākkhandho uppajjatīti? Asaññasatte tattha...pe... pañcavokāre tattha...pe... uppajjatī”tiādinā, puggalokāsavārepi “yassa yattha rūpakkkhandho uppajjati, tassa tattha vedanākkhandho uppajjatīti? Asaññasattaṃ...pe... pañcavokāraṃ...pe... uppajjatī”tiādinā. Paccuppannakāle tīsu vāresu anulomanaye tiṃsa yamakā honti. Yathā anulomanaye tiṃsa, evaṃ paṭilomanayepi “yassa rūpakkkhandho nuppajjati, tassa vedanākkhandho nuppajjatīti? Arūpaṃ upapajjantānaṃ tesam rūpakkkhandho nuppajjati, no ca tesam vedanākkhandho nuppajjati. Sabbesaṃ cavantānaṃ tesam rūpakkkhandho ca nuppajjati vedanākkhandho ca nuppajjati. Yassa vā pana vedanākkhandho nuppajjati, tassa rūpakkkhandho nuppajjatīti? Asaññasattaṃ upapajjantānaṃ tesam vedanākkhandho nuppajjati, no ca tesam rūpakkkhandho nuppajjati. Sabbesaṃ cavantānaṃ tesam vedanākkhandho ca nuppajjati rūpakkkhandho ca nuppajjatī”tiādinā, “yattha rūpakkkhandho nuppajjati, tattha vedanākkhandho nuppajjatīti? Uppajjati. Yattha vā pana...pe... nuppajjatīti? Uppajjatī”tiādinā ca, “yassa yattha rūpakkkhandho nuppajjati, tassa tattha vedanākkhandho nuppajjatīti...pe... sabbesaṃ cavantānaṃ tadubhayaṃ nuppajjatī”tiādinā cāti tiṃsa yamakā. Evaṃ paccuppannakāle saṭṭhi yamakāni, taddiguṇā pucchā, taddiguṇā ca atthā veditabbā.

Tattha yassa rūpakkkhandho uppajjatīti yassa puggalassa paṭisandhikkhaṇe rūpakkkhandho uppajjati. Tassa vedanākkhandhoti vedanākkhandhopi tassa tasmimyeva khaṇe uppajjatīti attho imināva nayena. Tattha asaṇṇasattanti asaṇṇattabhavaṃ paṭisandhivasena upapajjantānaṃ tesam uppajjanakkhaṇe rūpakkkhandho uppajjati, no ca tesam acittakattā vedanākkhandho uppajjatīti attho. Imināva nayena “yassa vā pana vedanākkhandho”tiādikesu pucchāvissajjanesu,

tato paresupi sabbattha attho veditabbo.

Idaṃ panettha uppādanīrodhesu niyamalakkaṇaṃ - sakalepi hi imasmiṃ khandhayamake tattha tattha uppannānaṃ sattānaṃ pavatte yāva maraṇā vā khandhānaṃ apariyantesu uppādanīrodhesu vijjamānesupi lahuparivattānaṃ dhammānaṃ vinibbhogaṃ katvā uppādanīrodhe dassetuṃ na sukaranti pavattiyāṃ uppādanīrodhe anāmasitvā paṭisandhiuppādavaseneva uppādavāro, nirodhamaraṇakāle nirodhavaseneva ca nirodhavāro kathito. Evamettha uppādanīrodhesu niyamalakkaṇaṃ viditvā paṭisandhiuppādameva ca cutinīrodhameva ca gahetvā tesu tesu tṭhānesu āgatānaṃ pucchāvissajjanānaṃ atthavinicchayo veditabbo.

Paṭilomanaye pana sabbesaṃ cavantānanti maraṇacittassa bhaṅgakkhaṇasamannāgatānaṃ. Tesāṃ hi tattha rūpakkhando nuppajjati, vedanākkhando ca cuticittassa uppattikkhaṇe eva uppannattā. “Yattha rūpakkhando nuppajjati, tattha vedanākkhando nuppajjati”ti pucchāya arūpabhavaṃ sandhāya “uppajjati”ti idaṃ vissajjanaṃ kataṃ, anantarapucchāya asaṇṇibhavaṃ sandhāya “uppajjati”ti idaṃ vissajjananti veditabbaṃ. Sesāṃ suviññeyyamevāti ayaṃ paccuppannakāle nayo.

Yathā ca paccuppannakāle saṭṭhi yamakādīni, evaṃ sesesupi pañcasu kālabhedesu paccekanti gahetabbaṃ. Pucchāvissajjanesu panettha kiñcāpi “yassa rūpakkhando uppajjittha, tassa vedanākkhando uppajjitthāti? Āmantā”tiādinā, “yattha rūpakkhando uppajjittha, tattha vedanākkhando uppajjitthāti? Pañcavokāre uppajjittha, nāñnatthā”tiādinā ca, “yassa yattha rūpakkhando uppajjittha, tassa tattha vedanākkhando uppajjitthāti? Pañcavokārānaṃ tesāṃ tattha uppajjittha, nāñnatthā”tiādinā ca atītakāle anulomanaye, “yassa rūpakkhando nuppajjittha, tassa vedanākkhando nuppajjitthāti? Natthi”tiādinā, “yattha rūpakkhando nuppajjittha, tattha vedanākkhando nuppajjitthāti? Uppajjitthā”tiādinā, “yassa yattha rūpakkhando nuppajjittha, tassa tattha vedanākkhando nuppajjitthāti? Arūpānaṃ tesāṃ tattha rūpakkhando nuppajjittha, no ca tesāṃ...pe... suddhāvāsānaṃ tesāṃ tattha tadubhayaṃ nuppajjitthā”tiādinā tīsu vāresu paṭilomanaye ca,

“Yassa rūpakkhando uppajjissati, tassa vedanākkhando uppajjissatīti? Āmantā”tiādinā, “yattha rūpakkhando uppajjissati, tattha vedanākkhando uppajjissatīti...pe... pañcavokāre uppajjissati”tiādinā, “yassa yattha rūpakkhando uppajjissati, tassa tattha vedanākkhando uppajjissati...pe... pañcavokārānaṃ tesāṃ tattha uppajjissati”tiādinā ca anāgatakāle anulomanaye, “yassa rūpakkhando nuppajjissati, tassa vedanākkhando nuppajjissatīti? Ye arūpaṃ upapajjitvā parinibbāyissanti, tesāṃ rūpakkhando nuppajjissati, netaro, pacchimabhavikānaṃ tadubhayaṃ nuppajjissati”tiādinā, “yattha rūpakkhando nuppajjissati, tattha vedanākkhando nuppajjissati”tiādinā, “yassa yattha rūpakkhando nuppajjissati, tassa tattha vedanākkhando nuppajjissatīti? Arūpānaṃ tesāṃ tattha rūpakkhando nuppajjissati, netaro, pacchimabhavikānaṃ tadubhayaṃ nuppajjissati”tiādinā paṭilomanaye ca,

“Yassa rūpakkhando uppajjati, tassa vedanākkhando uppajjitthā”tiādinā, “yattha rūpakkhando uppajjati, tattha vedanākkhando uppajjitthāti...pe... pañcavokāre uppajjati”tiādinā, “yassa yattha rūpakkhando uppajjati, tassa tattha vedanākkhando uppajjitthāti? Suddhāvāsaṃ asaṇṇasattaṃ upapajjantānaṃ tesāṃ tattha rūpakkhando uppajjati, no ca tesāṃ tattha vedanākkhando uppajjittha, pañcavokāre pana uppajjitthā”tiādinā paccuppannena atītakāle anulomanaye,

“yassa rūpakkkhandho nuppajjati, tassa vedanākkhandho nuppajjitthā”tiādinā,
“yattha rūpakkkhandho nuppajjati, tattha vedanākkhandho nuppajjitthāti?
Uppajjitthā”tiādinā, “yassa yattha rūpakkkhandho nuppajjati, tassa tattha
vedanākkhandho nuppajjitthāti? Pañcavokārā cavantānaṃ arūpānañca tesam
tattha rūpakkkhandho nuppajjati, no ca tesam tattha vedanākkhandho nuppajjittha,
suddhāvāse parinibbantānaṃ asaññasattā cavantānaṃ tesam tattha rūpakkkhandho
ca nuppajjati vedanākkhandho ca nuppajjitthā”tiādinā paṭilomanaye ca,

“Yassa rūpakkkhandho uppajjati, tassa vedanākkhandho uppajjissatīti?
Pacchimabhavikānaṃ pañcavokāraṃ upapajjantānaṃ tesam rūpakkkhandho
uppajjati”tiādinā, “yattha rūpakkkhandho uppajjati, tattha vedanākkhandho
uppajjissatīti? Pañcavokāre...pe... uppajjissatī”tiādinā ca, “yassa yattha
rūpakkkhandho uppajjati, tassa tattha vedanākkhandho uppajjissatīti?
Pacchimabhavikānaṃ pañcavokāre...pe... uppajjissatī”tiādinā ca paccuppanna
anāgatakāle anulomanaye, “yassa rūpakkkhandho nuppajjati, tassa
vedanākkhandho nuppajjissatīti pañcavokāre parinibbantānaṃ arūpe
pacchimabhavikānaṃ...pe... nuppajjissatī”tiādinā, “yattha rūpakkkhandho
nuppajjati, tattha vedanākkhandho nuppajjissatīti? Uppajjissatī”tiādinā, “yassa
yattha rūpakkkhandho nuppajjati, tassa tattha vedanākkhandho nuppajjissatīti...pe...
pañcavokāre parinibbantānaṃ arūpe pacchimabhavikānaṃ asaññasattā
cavantānaṃ tesam tattha...pe... nuppajjissatī”tiādinā paṭilomanaye ca,

“Yassa rūpakkkhandho uppajjittha, tassa vedanākkhandho uppajjissatīti?
Pacchimabhavikānaṃ uppajjissatī”tiādinā, “yattha rūpakkkhandho uppajjittha,
tattha vedanākkhandho uppajjissatīti...pe... pañcavokāre uppajjissatī”tiādinā,
“yassa yattha rūpakkkhandho uppajjittha, tassa tattha vedanākkhandho
uppajjissatīti? Pañcavokāre pacchimabhavikānaṃ asaññasattānaṃ...pe...
uppajjissatī”tiādinā atītena anāgatakāle anulomanaye, “yassa rūpakkkhandho
uppajjittha, tassa vedanākkhandho uppajjissatīti? Natthī”tiādinā, “yattha
rūpakkkhandho nuppajjittha, tattha vedanākkhandho nuppajjissatīti?
Uppajjissatī”tiādinā, “yassa yattha rūpakkkhandho nuppajjittha, tassa tattha
vedanākkhandho nuppajjissatīti...pe... suddhāvāsānaṃ arūpe pacchimabhavikānaṃ
tesam tattha rūpakkkhandho ca nuppajjittha vedanākkhandho ca
nuppajjissatī”tiādinā paṭilomanaye ca suddhā atthavisesā upalabbhanti. Tathāpi
ganhavittārābhayaena anavasesato na dassayissāma, dassitanayeneva sabbattha
pucchāvissajjanaṃ sakkā paṇḍitena ñātunti ayaṃ uppādavāre nayo.

Yathā ca uppādavāre chasu kālabhedeṣu paccekaṃ puggalādibhedato
anulomapaṭilomanayubhayena cha cha vārā, ekekasmim vāre dasa dasa katvā
saṭṭhi saṭṭhi yamakāni, sabbānipi saṭṭhiadhikāni tīṇi yamakasatāni, tato dviguṇā
pucchā, dviguṇā atthā ca honti, evaṃ nirodhavāre uppādanirodhavārepi veditabbā.
Tattha ca “yassa rūpakkkhandho nirujjhati, tassa vedanākkhandho nirujjhatīti...pe...
pañcavokārā cavantānaṃ...pe... nirujjhatī”tiādinā, “yassa rūpakkkhandho na
nirujjhati, tassa vedanākkhandho na nirujjhatīti...pe... sabbesaṃ
upapajjantānaṃ...pe... na nirujjhatī”tiādinā nirodhavāre, “yassa rūpakkkhandho
uppajjati, tassa vedanākkhandho nirujjhatīti? No. Yassa rūpakkkhandho nuppajjati,
tassa vedanākkhandho na nirujjhatīti...pe... arūpaṃ upapajjantānaṃ asaññasattā
cavantānaṃ tesam rūpakkkhandho ca nuppajjati, vedanākkhandho ca na
nirujjhatī”tiādinā uppādanirodhavāre ca heṭṭhā vuttānusārena sabbattha
pucchāvissajjananayo ñātabboti ayaṃ pavattivāre nayo.

Pariññāvāre pana puggalavārādīsu tīsu puggalavāro ekova labbhati, na okāsapuggalokāsavārā sadisavissajjanattā. Yo hi koci puggalo rūpādīṃ parijānantova, yattha katthaci niruddhopi tādisova hoti, tasmā chasu kālabhedeṣu anulomato puggalavasena dve dve vārā, ekekasmīṃ vāre dasa dasa katvā vīsati vīsati yamakānīti vīsaṃ yamakasataṃ, taddiguṇā pucchā, taddiguṇā ca atthā veditabbā. Tattha ca “yo rūpakkkhandhaṃ parijānāti, so vedanākkhandhaṃ parijānātīti? Āmantā”tiādinā ca, “yo rūpakkkhandhaṃ na parijānāti, so vedanākkhandhaṃ na parijānātīti? Āmantā”ti ādinā ca anulomapaṭilomato ādito tīsu kālesu sabbapucchānaṃ “āmanta āmantā”tveva vissajjanaṃ. Itaresu pana tīsu missakakālesu “yo rūpakkkhandhaṃ parijānāti, so vedanākkhandhaṃ parijānitthāti? No. Yo vā pana...pe... no”ti evaṃ itarakāladvayepi anulomanaye “no no”tveva vissajjanaṃ.

Paṭilomanaye pana “yo rūpakkkhandhaṃ na parijānāti, so vedanākkhandhaṃ na parijānitthāti? Arahā rūpakkkhandhaṃ na parijānāti, no ca so vedanākkhandhaṃ na parijānittha. Aggamaggasamaṅgiṇca arahantaṇca ṭhapetvā avasesā puggalā rūpakkkhandhaṇca na parijānanti, vedanākkhandhaṇca na parijāniṃsū”tiādinā, “yo rūpakkkhandhaṃ na parijānāti, so vedanākkhandhaṃ na parijānissatīti? Ye maggaṃ paṭilabhissanti, te rūpakkkhandhaṃ na parijānanti, no ca vedanākkhandhaṃ na parijānissanti. Arahā ye ca puthujjanā maggaṃ na paṭilabhissanti, te rūpakkkhandhaṇca na parijānanti, vedanākkhandhaṇca na parijānissanti”tiādinā ca, “yo rūpakkkhandhaṃ na parijānittha, so vedanākkhandhaṃ na parijānissantīti? Ye maggaṃ paṭilabhissanti, te rūpakkkhandhaṃ na parijāniṃsu, no ca vedanākkhandhaṃ na parijānissanti. Aggamaggasamaṅgī ye ca puthujjanā maggaṃ na paṭilabhissanti, te rūpakkkhandhaṇca na parijāniṃsu, vedanākkhandhaṇca na parijānissanti”tiādinā ca pucchāvissajjananayo veditabbo.

Ettha ca atītānāgatapaccuppannasaṅkhātā tayo addhā pavattivāre cutipaṭisandhivasena na labbhanti, pavatte cittakkaṇavaseneva labbhanti. Lokuttaramaggakkhaṇasmiṃ hi nibbānārammaṇena cittena pañcasu khandhesu pariññākkiccanippphattiyā yaṃ kañci ekaṃ khandhaṃ parijānanto itarampi “parijānātī”ti anulomapañhesu pariññākkiccassa matthakappattaṃ aggamaggasamaṅgiṃ sandhāya “āmanta”ti vissajjanaṃ vuttaṃ. “Na parijānātī”ti paṭilomapañhesu puthujjanādayo sandhāya “āmanta”ti vissajjanaṃ vuttanti veditabbaṃ. “Parijānitthā”ti imasmiṃ pana atītakālavāre maggānantare aggaphale ṭhitopi pariññākkiccassa niṭṭhitattā parijānitthayeve nāma. “Parijānātī”ti ca aggamaggasamaṅgī vuccati, “parijānissanti”ti puthujjanādayo, tasmā yo na parijānāti, so parijānitthāti vā, parijānissatītiādinā vā vattuṃ asakkuṇeyyatāya “āmanta”ti vissajjanaṃ kataṃ.

Paṭilomanaye pana “aggamaggasamaṅgiṇca arahantaṇca ṭhapetvā”ti idaṃ aggamaggasamaṅgino “na parijānātī”ti vacanaṃ, arahato ca “na parijānitthā”ti vattuṃ asakkuṇeyyatāya vuttaṃ, “ye ca puthujjanā maggaṃ na paṭilabhissanti”ti iminā atīte viya anāgatepi anantakālaṃ amuccanakā sattā nāma atthīti dasseti, te ca arahatā niṭṭhitapariññākkiccena, “na parijānissanti”ti vattabbataṃ vā āpannena samakā jātā, sabbattha ca ekaṃ khandhaṃ parijānanto sabbaṃ parijānāti, aparijānantopi ca sabbaṃ na parijānātīti veditabbanti ayaṃ khandhayamakamātikatthasaṃvaṇṇanāyaya.

Āyatanayamakamātikatthavaṇṇanā

Āyatanayamakamātikāya pana pāḷivavatthānādikaṃ sabbam khandhayamakamātikāya vuttanayeneva veditabbaṃ aññatra visesā, tatrāyaṃ viseso - “dvādasāyatanānī”ti padaṃ ādiṃ katvā yāva “nāyatanā na mano”ti, tāva pavattā ayaṃ āyatanamātikā nāma. Tattha dvādasāyatanāni uddisitvā yamakavasena pucchāsu khandhapadaṃ ṭhapetvā cakkhādīni pañca ajjhantikāyatanāni paṭhamam vuttāni, pacchā rūpādipañcabāhirāyatanāni, pariyosāne manāyatanadhammāyatanānīti evam pāḷivavatthāne pañhe. Vissajjane pana “cakkhu cakkhāyatananti? Dibbacakkhu paññācakkhu cakkhumeva, na cakkhāyatanam, cakkhāyatanam cakkhu ceva cakkhāyatanañca. Sotam sotāyatananti? Dibbasotam taṇhāsotam sotameva, na sotāyatanam. Ghānam ghānāyatananti? Āmantā...pe... kāyo kāyāyatananti? Nāmakāyo cittakāyotiādi kāyo, na kāyāyatanam. Rūpam rūpāyatananti? Bhūtādi, piyarūpādi ca rūpamva, na rūpāyatanam. Saddo saddāyatananti? Āmantā. Gandho gandhāyatananti? Silagandhādayo gandhova, na gandhāyatanam. Raso rasāyatananti? Attharasādayo rasova, na rasāyatanam. Dhammo dhammāyatananti? Pariyattidhammādayo dhammova, na dhammāyatanam. Dhammāyatanam dhammoti? Āmantā”ti ayaṃ paṇṇattivāre viseso.

Pavattivāre pana “yassa cakkhāyatanam uppajjati, tassa sotāyatanam uppajjatīti? Sacakkhukānam asotakānam upapajjantānam tesam cakkhāyatanam uppajjati, no ca tesam sotāyatanam uppajjati. Sacakkhukānam sasotakānam upapajjantānam tesam cakkhāyatanañca uppajjati, sotāyatanañca uppajjati...pe... yassa rūpāyatanam uppajjati, tassa manāyatanam uppajjatīti? Acittakānam rūpāyatanam uppajjati, no ca tesam manāyatanam uppajjati. Pañcavokāre uppādakkhaṇe tadubhayaṃ uppajjati. Yassa vā pana manāyatanam uppajjati, tassa rūpāyatanam uppajjatīti? Arūpabhavavajjite saññābhava upapajjantānam...pe... uppajjati. Yassa rūpāyatanam uppajjati, tassa dhammāyatanam uppajjatīti? Āmantā. Yassa vā pana...pe... uppajjatīti? Arūpabhavavajjite sabbattha uppajjati. Yassa manāyatanam uppajjati, tassa dhammāyatanam uppajjatīti? Āmantā, yassa vā pana...pe... uppajjatīti? Asaññabhavavajjite sabbattha uppajjatī”ti evam saddāyatanavajjitā sesāyatanamātikāyamakayojanā yathānurūpam veditabbā. Saddāyatanam hi paṭisandhikkhaṇe na labbhati, ayaṃ uppādavāre viseso, iminā nayena nirodhavārādīsu, pariññāvāre ca yojanāviseso veditabbo, sabbattha ca kandhato āyatanānam bahutā ca yamakavārabahutā ca veditabbā. Sesam tādīsamevāti ayaṃ āyatanayamakamātikatthasamvaṇṇanāyaya.

Dhātuyamakamātikatthavaṇṇanā

Dhātuyamakamātikāya pana pāḷivavatthānam sabbam āyatanayamakamātikāya vuttanayeneva veditabbanti ayaṃ dhātuyamakamātikatthasamvaṇṇanāyaya.

Saccayamakamātikatthavaṇṇanā

Saccayamakamātikāya pana khandhayamake vuttanayena vārabhedā, kālādibhedā ca veditabbā, pāḷivavatthāne panettha catunnam saccānam vasena padasodhanavāro padasodhanamūlacakkavāro suddhasaccavāro suddhasaccamūlacakkavāroti imesu catūsu vāresu yamakagaṇanā veditabbā. Pucchāvissajjanesu pana “dukkham dukkhasaccanti? Āmantā. Dukkhasaccam dukkhanti? Kāyikacetasiṃ dukkham ṭhapetvā avasesam dukkhasaccam, na dukkham. Kāyikacetasiṃ dukkham pana dukkhañceva dukkhasaccañca. Samudayo samudayasaccanti? Taṇham ṭhapetvā avasesā saccavibhaṇe niddiṭṭhā kusalādidhammā samudayo, na samudayasaccam. Taṇhā pana samudayo ceva samudayasaccañca. Samudayasaccam samudayoti? Āmantā. Nirodho

nirodhasaccanti? Tadaṅganirodhādayo, khaṇikanirodho ca nirodhova, na nirodhasaccaṃ. Nibbānaṃ pana nirodho ceva nirodhasaccañca. Nirodhasaccaṃ nirodhoti? Āmantā. Maggo maggasaccanti? Micchāmaggaṅgādayo maggo, na maggasaccaṃ. Ariyamaggo pana maggo ceva maggasaccañca. Maggasaccaṃ maggoti? Āmantā”tiādinā paṇṇattivāre nayo veditabbo.

Pavattivāre pana “yassa dukkhasaccaṃ uppajjati, tassa samudayasaccaṃ uppajjatīti? Sabbesaṃ upapajjantānaṃ pavatte taṇhāvippayuttacittassa uppādakkhaṇe tesāṃ dukkhasaccaṃ uppajjati, no ca tesāṃ samudayasaccaṃ uppajjati. Taṇhāya uppādakkhaṇe tadubhayaṃ uppajjati. Yassa dukkhasaccaṃ uppajjati, tassa maggasaccaṃ uppajjatīti...pe... pañcavokāre maggassa uppādakkhaṇe tadubhayaṃ uppajjati. Yassa vā pana...pe... uppajjatīti? Arūpe maggassa uppādakkhaṇe tesāṃ maggasaccaṃ uppajjati, no ca tesāṃ dukkhasaccaṃ uppajjati. Pañcavokāre tadubhayaṃ uppajjati. Yassa samudayasaccaṃ uppajjati, tassa maggasaccaṃ uppajjatīti? No, yassa vā pana...pe... no”tiādinā puggalavāre, “yattha dukkhasaccaṃ uppajjati, tattha samudayasaccaṃ uppajjatīti? Asaññasatte tattha dukkhasaccaṃ uppajjati, no ca tattha tadaññaṃ, aññattha tadubhayampi. Yattha dukkhasaccaṃ uppajjati, tattha maggasaccaṃ uppajjatīti? Apāye, asaññasatte ca dukkhameva, no ca tattha tadaññaṃ, aññattha tadubhayampi”tiādinā okāsavāre, puggalokāsavārepīti evaṃ anulomanaye,

“Yassa dukkhasaccaṃ nuppajjati, tassa samudayasaccaṃ nuppajjatīti? Āmantā. Yassa vā pana...pe... nuppajjatīti? Sabbesaṃ upapajjantānaṃ pavatte taṇhāvippayuttacittassa uppādakkhaṇe samudayasaccaṃ nuppajjati, no ca tesāṃ dukkhasaccaṃ nuppajjati. Sabbesaṃ cavantānaṃ pavatte cittassa bhaṅgakkhaṇe arūpe maggassa ca phalassa ca uppādakkhaṇe tesāṃ samudayasaccañca nuppajjati, dukkhasaccañca nuppajjatī”tiādinā, “yattha dukkhasaccaṃ nuppajjati, tattha samudayasaccaṃ nuppajjatīti? Natthi. Yattha vā pana samudayasaccaṃ nuppajjati, tattha dukkhasaccaṃ nuppajjatīti? Uppajjatī”tiādinā ca, “yassa yattha dukkhasaccaṃ nuppajjati, tassa tattha samudayasaccaṃ nuppajjatīti? Āmantā. Yassa vā pana yattha samudayasaccaṃ nuppajjati, tassa tattha dukkhasaccaṃ nuppajjatīti? Sabbesaṃ upapajjantānaṃ pavatte taṇhāvippayuttacittassa uppādakkhaṇe tesāṃ tattha samudayasaccaṃ eva nuppajjati, netaraṃ, sabbesaṃ pana cavantānaṃ pavatte cittassa bhaṅgakkhaṇe arūpe maggassa ca phalassa ca uppādakkhaṇe tesāṃ tattha tadubhayampi nuppajjatī”tiādinā ca sabbattha paṭilomanaye ca,

“Yassa dukkhasaccaṃ uppajjittha, tassa samudayasaccaṃ uppajjitthāti? Āmantā. Yassa dukkhasaccaṃ uppajjittha, tassa maggasaccaṃ uppajjitthāti? Abhisametāvīnaṃ uppajjittha, na itaresa”ntiādinā, “yassa yattha dukkhasaccaṃ uppajjittha, tassa tattha samudayasaccaṃ uppajjitthāti? Suddhāvāsānaṃ dutiye citte vattamāne asaññasattānaṃ tattha dukkhasaccaṃ uppajjittha, netaraṃ, itaresaṃ tadubhayaṃ uppajjitthā”tiādinā, “yassa dukkhasaccaṃ uppajjissati, tassa samudayasaccaṃ uppajjissatīti? Aggamaggasamaṅgīnaṃ arahantānaṃ yassa cittassa anantarā aggamaggaṃ paṭilabhissanti, tesāṃ dukkhasaccaṃ uppajjissati, netaraṃ, itaresaṃ tadubhayaṃ uppajjissatī”tiādinā ca, “yassa dukkhasaccaṃ uppajjati, tassa samudayasaccaṃ uppajjitthāti? Āmantā, yassa vā pana...pe... uppajjatīti? Sabbesaṃ cavantānaṃ pavatte cittassa bhaṅgakkhaṇe arūpe maggaphaluppattikkhaṇe tesāṃ samudayasaccaṃ uppajjittha, no ca tesāṃ dukkhasaccaṃ uppajjati. Sabbesaṃ upapajjantānaṃ pavatte cittassa uppādakkhaṇe samudayasaccañca uppajjittha, dukkhasaccañca uppajjatī”tiādinā ca sesakālabhedesu ca anulomapaṭilomādīsu ca vuttānusārena uppādavāre

sabbattha vissajjananayo yathānurūpaṃ ñātabbo. “Yassa dukkhasaccaṃ nirujjhati, tassa samudayasaccaṃ nirujjhatīti...pe... taṇhāya bhaṅgakkhaṇe tesam tadubhayaṃ nirujjhatī”tiādinā nirodhavāre, uppādanirodhavārepīti evaṃ pavattivāre sabbattha yathānurūpato yojanā veditabbā.

Tathā “yo dukkhasaccaṃ parijānāti, so samudayasaccaṃ pajahatīti? Āmantā”tiādinā pariññāvārepīti evamettha pālinayo ñātabbo.

Atthavinicchaye panettha idaṃ lakkhaṇaṃ - pavatti vāre tāvettha nirodhasaccaṃ na labbhateva, sesesu pana tīsu saccesu samudayamaggasaccāni ekantena pavattiyaṃ eva labbhanti. Dukkhasaccaṃ cutipaṭṭisandhīsipi pavattepīti evamettha yaṃ yaṃ sabbattha labbhati, tassa tassa vasena atthavinicchayo veditabbo. Tatridaṃ nayamukhaṃ - sabbesaṃ upapajjantānanti antamaso suddhāvāsānampi. Tepi hi dukkhasacceneva uppajjanti. Taṇhāvippayuttacittassāti idaṃ dukkhasaccasamudayasaccesu ekakoṭṭhāsassa uppattidassanattaṃ vuttaṃ, tasmā pañcavokāraseneva gahetabbaṃ. Catuvokāre pana taṇhāvippayuttaphalasamāpattiyā uppādakkhaṇe ekampi saccaṃ nuppajjati. Tadubhayaṃ dukkhasamudayasaccadvayaṃ. Tasmīṃ hi khaṇe taṇhaṃ ṭhapetvā sesaṃ dukkhasaccaṃ nāma hotīti taṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ. Maggassa uppādakkhaṇe pana rūpameva dukkhasaccaṃ nāma, sesā maggasaḥajātā dhammā saccavinimuttāva. Teneva kāraṇena “arūpe maggassa uppādakkhaṇe tesam maggasaccaṃ uppajjati, no ca tesam dukkhasaccaṃ uppajjati”ti vuttaṃ. Sabbesaṃ upapajjantānaṃ pavatte taṇhāvippayuttacittassa uppādakkhaṇe. Tesam tatthāti tesam tasmīṃ upapattikkhaṇe taṇhāvippayuttacittupattikkhaṇe cāti evamettha khaṇavasena okāso veditabbo. Aññesupi evarūpesu eseva nayo. Anabhisametāvīnanti anabhisamitasaccānanti iminā nayamukhena sabbattha atthavinicchayo veditabbo.

Pariññāvāre pana ñātātiraṇapahānavasena tissopi pariññāyo labbhanti. Yasmā pana lokuttaradhammesu pariññānāma natthi, tasmā idha dve eva saccāni gahitāni. Tattha “dukkhasaccaṃ parijānāti”ti ñātātiraṇapariññāvasena vuttaṃ, “samudayasaccaṃ pajahatī”ti ñātapahānapariññāvasena, iti imāsaṃ pariññānaṃ vasena sabbattha attho veditabbo. Ayaṃ saccayamakamātikatthasaṃvaṇṇanāyayo.

Saṅkhārayamakamātikatthavaṇṇanā

Saṅkhārayamakamātikāya pana heṭṭhā vuttanayeneva mahāvārantarādibhedā veditabbā. Ayaṃ panettha viseso - mātikāya tāva yathā heṭṭhā khandhādayo dhamme uddisitvā “rūpaṃ rūpakkhando”tiādinā padasodhanavāro āraddho, tathā anārabhitvā “assāsapassāsā kāyasaṅkhāro”tiādinā paṭhamamāyaṃ tayopi saṅkhārā vibhajitvā dassitā. Tattha kāyassa saṅkhāro kāyasaṅkhāro, assāsapassāsā. “Kāyikā ete dhammā kāyapaṭibaddhā”ti vacanato kāraṇabhūtaṃ karajakāyassa phalabhūto esa saṅkhāroti kāyasaṅkhāro. Aparo nayo - saṅkharīyatīti saṅkhāro. Kena saṅkharīyati? Kāyena. Ayaṃ hi vāto viya bhastāya karajakāyena saṅkharīyati, evampi kāyassa saṅkhāroti kāyasaṅkhāro, kāyena kato assāsapassāsavātotti attho. Cetasā vitakketvā vicāretvā pacchā vācaṃ bhindati, tasmā “vitakkavicārā vacīsaṅkhāro”ti vacanato pana saṅkharotīti saṅkhāro, kiṃ saṅkharoti? Vacīṃ. Vacīyā saṅkhāroti vacīsaṅkhāro, vacībhedasamuṭṭhāpakassa vitakkavicāradvayasattaṃ nāmaṃ. “Saññā ca vedanā ca cetasikā ete dhammā cittapaṭibaddhā”ti vacanatoyeva pana tatiyapade saṅkharīyatīti saṅkhāro, kena saṅkharīyati? Cittena, iti cittassa saṅkhāroti cittasaṅkhāro, sabbesaṃpi

cittasamuṭṭhānānaṃ cetasikānaṃ dhammānaṃ etaṃ adhivacanaṃ.
Vitakkavicārānaṃ pana vacīsaṅkhārābhāvena viṣuṃ gahitattā “ṭhapetvā
vitakkavicāre”ti vuttaṃ.

Idāni “kāyo kāyasaṅkhāro”ti padasodhanavāro āraddho, tassa anulomanaye tīṇi,
paṭilomanaye tīṇīti cha yamakāni. Padasodhanamūlacakkavāre
ekekasaṅkhāramūlakāni dve dve katvā anulomanaye cha, paṭilomanaye chāti
dvādasa yamakāni. Suddhasaṅkhāravāre pana yathā suddhakhandhavārādīsu
“rūpaṃ khandho, khandhā rūpa”ntiadinā nayena yamakānivuttāni, evaṃ “kāyo
saṅkhāro, saṅkhārā kāyo”ti avatvā “kāyasaṅkhāro vacīsaṅkhāro”tiadinā nayena
kāyasaṅkhāramūlakāni dve, vacīsaṅkhāramūlakaṃ ekanti anulome tīṇi, paṭilome
tīṇīti cha yamakāni vuttāni. Kiṃ kāraṇā? Suddhikaekapakadavasena
atthabhedābhāvato, kāyasaṅkhāroti pana dvīhipi padehi ekova attho labbhatīti
ayaṃ viśesova, tasmā ekepakadavasena na vuttaṃ, “kāyo kāyasaṅkhāro”tiadi
pana vattabbaṃ siyā, sopi nayo padasodhanavāre vināpi atthena vacanaṃ yujjatīti
tattveha vutto, idha pana kāyasaṅkhārādīnaṃ vacīsaṅkhārādīhi aññattā
“kāyasaṅkhāro vacīsaṅkhāro”tiadināpi yamakāni vuttāni.
Suddhasaṅkhāramūlacakkavāro panettha na gahitoti ayaṃ tāvettha pāḷivavatthāne
viśeso.

Pañhavissajjanesu pana “kāyo kāyasaṅkhāroti? No, kāyasaṅkhāro kāyoti? No”ti vā
evaṃ sabbattha paṭisedho. Vissajjanānaṃ kāyādīnaṃ eva kāyasaṅkhārādīnāmattā.
Na hi kāyādayo viya kāyasaṅkhārādīnaṃ nāmaṃ hoti, paṭilome pana na kāyo na
kāyasaṅkhāroti yo kāyo na hoti, so kāyasaṅkhāropi na hotīti pucchāya attho, tassā
kāyasaṅkhāro na kāyo kāyasaṅkhāroti kāyasaṅkhāro kāyo na hoti,
kāyasaṅkhāroyeva paneso hoti, kāyañca kāyasaṅkhārañca ṭhapetvā avasesaṃ
saṅkhatāsaṅkhatādibhedaṃ sabbhaṃ na ca kāyo, na ca kāyasaṅkhāroti vissajjanaṃ.
Sesesupi eseva nayo, itaresu ca anulomapaṭilomesu “kāyo kāyasaṅkhāroti? No,
saṅkhārā vacīsaṅkhāroti? Vacīsaṅkhāro saṅkhāro ceva vacīsaṅkhāro ca, avasesā
saṅkhārā, na vacīsaṅkhāro, na saṅkhārā na vacīsaṅkhāroti? Āmantā”tiadinā
sabbattha pucchāvissajjananayo veditabbo.

Pavattivāre pana “yassa kāyasaṅkhāro uppajjati, tassa vacīsaṅkhāro uppajjatīti?
Vinā vitakkavicārehi assāsapassāsānaṃ uppādakkhaṇe tesāṃ kāyasaṅkhāro
uppajjati, netaro, savitakkasavicārācittasamaṅgīnaṃ pana kāmāvacarasattānaṃ
tadubhayampi uppajjati. Yassa vā pana...pe... uppajjatīti? Rūpārūpabhavikānaṃ
vitakkavicārappādakkhaṇe vacīsaṅkhārova uppajjati, netaro...pe...
yathāvuttakāmāvacarānaṃ pana tadubhayaṃ uppajjati. Yassa kāyasaṅkhāro
uppajjati, tassa cittasaṅkhāro uppajjatīti? Āmantā...pe... yassa vā pana...pe...
uppajjatīti...pe... assāsapassāsānaṃ uppādakkhaṇe tadubhayaṃ uppajjati. Yassa
vacīsaṅkhāro uppajjati, tassa cittasaṅkhāro uppajjatīti? Āmantā...pe... yathā
kāyasaṅkhāro uppajjati, tattha vacīsaṅkhāro uppajjatīti? Kāmāvacarasattānaṃ
dutiyañjāne tatiyañjāne tattha kāyasaṅkhārova uppajjati, netaro,
paṭhamañjānādīsu pana tadubhayaṃ uppajjati. Yattha vā pana ...pe... uppajjatīti?
Kāmāvacare uppajjati, na rūpārūpabhavesu. Yattha kāyasaṅkhāro uppajjati, tattha
cittasaṅkhāro uppajjatīti? Āmantā. Yattha vā pana...pe... uppajjatīti?
Kāmāvacarasattānaṃ catutthañjāne rūpārūpabhava ca tattha cittasaṅkhārova
uppajjati, netaro, itarajñānādīsu pana tadubhayaṃ uppajjatī”tiadinā,

“Yassa kāyasaṅkhāro nuppajjati, tassa vacīsaṅkhāro nuppajjatīti? Vinā
assāsapassāsehi vitakkavicārānaṃ uppādakkhaṇe tesāṃ kāyasaṅkhārova
nuppajjati, netaro, sabbesaṃ cittassa bhaṅgakkhaṇe vinā assāsapassāsehi
avitakkaavicārācittassa uppādakkhaṇe nirodhasamāpannānaṃ asaṅgasattānañca

tadubhayampi nuppajjati...pe... yassa kāyasaṅkhāro nuppajjati, tassa cittasaṅkhāro nuppajjati...pe... sabbacittānaṃ bhaṅgakkhaṇe nirodhasamāpannānaṃ asaṅṇasattānaṃ nuppajjati”tiādinā ca, “yattha kāyasaṅkhāro nuppajjati, tattha vacīsaṅkhāro nuppajjati...pe... catutthajjhānakkhaṇe rūpabhavādīsu nuppajjati”tiādinā ca, “yassa kāyasaṅkhāro uppajjittha, tassa vacīsaṅkhāro uppajjitthāti? Āmantā”tiādinā, “yassa kāyasaṅkhāro nuppajjittha, tassa cittasaṅkhāro nuppajjitthāti? Natthī”tiādinā, “yassa yattha kāyasaṅkhāro nuppajjittha, tassa tattha vacīsaṅkhāro nuppajjitthāti...pe... catutthajjhānaṃ samāpannānaṃ suddhāvāsānaṃ dutiye citte vattamāne asaṅṇasattānaṃ tesam tattha kāyasaṅkhāro ca nuppajjittha vacīsaṅkhāro cā”tiādinā ca,

“Yassa kāyasaṅkhāro uppajjissati, tassa vacīsaṅkhāro uppajjissatīti? Āmantā. Yassa vā pana...pe... uppajjissatīti? Yassa cittassa anantarā kāmāvacarānaṃ pacchimacittaṃ uppajjissati, rūpārūpabhava pacchimabhavikānaṃ vacīsaṅkhārova uppajjissati, na kāyasaṅkhāro, aṅṇesaṃ pana tadubhayaṃ uppajjissati”tiādinā ca, “yassa kāyasaṅkhāro nuppajjissati, tassa vacīsaṅkhāro nuppajjissatīti...pe... pacchimacittasamaṅgīnaṃ yassa cittassa anantarā avitakkaavicāraṃ pacchimacittaṃ uppajjissati, tesam tadubhayaṃ nuppajjissati”tiādinā sabbakālabhedeṣu yathānurūpato uppādavāre yojanānayo veditabbo. “Yassa kāyasaṅkhāro nirujjhati, tassa vacīsaṅkhāro nirujjhatīti...pe... paṭhamajjhānaṃ samāpannānaṃ kāmāvacarānaṃ assāsapassāsānaṃ bhaṅgakkhaṇe tadubhayaṃ nirujjhati. Yassa kāyasaṅkhāro nirujjhati, tassa cittasaṅkhāro nirujjhatīti? Āmantā”tiādinā nirodhavāre, “yassa kāyasaṅkhāro uppajjati, tassa vacīsaṅkhāro nirujjhatīti? No”tiādinā uppādanirodhavāre ca,

“Yo kāyasaṅkhāraṃ parijānāti, so vacīsaṅkhāraṃ parijānātīti? Āmantā”tiādinā pariṇṇāvāre ca heṭṭhā vuttānusārena sabbattha pālinayo veditabbo.

Pavattivāre panettha paccuppannakāle puggalavārassa anulomanaye kāyasaṅkhāramūlakāni dve, vacīsaṅkhāramūlakaṃ ekanti tiṇeva yamakāni labbhanti. Tassa paṭilomanayepi okāsavārādīsupi eseṇa nayo. Evamettha sabbavāresu tiṇṇaṃ tiṇṇaṃ yamakānaṃ vasena yamakagaṇanā veditabbā. Atthavinicchaye panettha idaṃ lakkhaṇaṃ - imasmiṃ hi saṅkhārayamake “assāsapassāsānaṃ uppādakkaṇe, vitakkavicārānaṃ uppādakkaṇe”tiādivacanato paccuppannādikālabhedo pavattivāsenāpi gahetabbo, na cutipaṭisandhivaseneva. “Dutiyajjhāne tatiyajjhāne tattha kāyasaṅkhāro uppajjati”tiādivacanato ca jhānampi okāsavasena gahitanti veditabbaṃ. Evamettha yaṃ yaṃ labbhati, tassa tassa vasena atthavinicchayo veditabbo. Tatridaṃ nayamukhaṃ - “vinā vitakkavicārehi”ti dutiyatatiyajjhānavasena vuttaṃ, na catutthajjhānavasena tattha assāsapassāsānaṃ abhāvato. “Cittassa bhaṅgakkhaṇe”ti idaṃ kāyasaṅkhārassa ekantacittasamuṭṭhānattā vuttaṃ, uppajjamānameva hi cittaṃ rūpaṃ, arūpaṃ vā samuṭṭhāpeti, na bhijjamānaṃ, ṭhitaṃ vā. “Pacchimacittasamaṅgīna”nti sabbapacchimena appaṭisandhikacittena samaṅgīnaṃ khīṇāsavānaṃ. “Avitakkaavicāraṃ pacchimacitta”nti ettha rūpāvacarānaṃ dutiyajjhānikādicutticittavasena, arūpāvacarānaṃ catutthajjhānikacutticittavasena attho gahetabbo.

“Yassa kāyasaṅkhāro nirujjhati, tassa cittasaṅkhāro nirujjhatīti”ti ettha niyamato kāyasaṅkhārassa cittasaṅkhārena saddhiṃ ekakkaṇe nirujjhanato “āmantā”ti paṭivacanāṃ dinnāṃ na ekacittakkaṇikattā. Cittasaṅkhāro hi kāyasaṅkhārena vināpi uppajjati ca nirujjhati ca. Kāyasaṅkhāro pana cittasamuṭṭhānattā yena cittaṃ saddhiṃ uppajjati, tato paṭṭhāya sattarasamena saddhiṃ nirujjhati, esā cittasamuṭṭhānarūpassa dhammatā. Yaṃ pana vibhaṅgapakaraṇassa

sīhaḷaṭṭhakathāya “cittasamuṭṭhānarūpaṃ sattarasamacittassa uppādakkaṇe nirujjhati”ti vuttaṃ, taṃ imāya pālīya virujjhati. “Yassa kāyasaṅkhāro uppajjati, tassa vacīsaṅkhāro nirujjhati”ti ettha yasmā kāyasaṅkhāro cittassa uppādakkaṇe uppajjati, na ca tasmīṃ khaṇe vitakkavicārā nirujjhanti, tasmā “no”ti paṭisedho kato. Iminā nayamukhena sabbattha vinicchayo veditabbo. Ayaṃ saṅkhārayamakamātikatthasaṃvaṇṇanāyō.

Anusayayamakamātikatthavaṇṇanā

Anusayayamakamātikāya pana pālīvavattthānaṃ tāva evaṃ veditabbaṃ. Anusayayamakepi khandhayamakamātikādīsū viya desanaṃ akatvā aññena nayena pālīdesanā katā. Kathaṃ? Paṭhamāṃ tāva paricchedavāro paricchinuḍḍesavāroti dve vārā uḍḍesavasena desitā, tato uppattiṭṭhānavāroti eko khuddakavāro. Tato anusayavāro sānusayavāro pajahanavāro pariññāvāro pahīnavāro uppajjanavāro dhātuvāroti anusaye yojetvā yamakavasena papañcato niddiṭṭhā satta mahāvārāti aṭṭhakanidḍesavasena desitā, evaṃ dasahi vārehi anusayayamakadesanā katā. Tesu ye ime hi paricchedavārotiādinā dve vārā uḍḍesavasena vuttā, te idha anusayayamakamātikāti gahetabbā.

Tattha hi satta anusayāti ayaṃ gaṇanāya paricchinditvā anusayānaṃ desitattā paricchedavāro nāma. Kāmarāgānusayo...pe... avijjānusayoti ayaṃ paricchedavasena paricchinānaṃ nāmamattaṃ uddisitvā “ime nāma te”ti desitattā paricchinuḍḍesavāro nāma. Tattha anuttānatthato tāva anusayāti kenatṭhena anusayā? Anusayanaṭṭhena. Ko esa anusayanaṭṭho nāmāti? Appahīnaṭṭho. Kāmarāgānusayādayo hi appahīnaṭṭhena tassa tassa santāne anusenti nāma, tasmā “anusayā”ti vuccanti, anusentīti ca taṃ taṃ anurūpaṃ kāraṇaṃ labhitvā uppajjantīti attho. Athāpi siyā - anusayanaṭṭho nāma appahīnākāro, appahīnākāro ca na uppajjati, tasmā anusayā na uppajjantīti. Tatridaṃ paṭivacanaṃ - appahīnākāro anusayo, anusayoti pana appahīnaṭṭhena thāmagatakilesa vuccati, so cittasampayutto sārammaṇo sappaccayaṭṭhena sahetuko ekantākusaloḥ hoti kathāvatthusmiṃ anusayānaṃ cittavippayuttabhāvassa paṭisedhitattā, so ca atītopi hoti, anāgatopi paccuppannopi, tasmā uppajjantīti vattaṃ yuttaṃ. Tathā hi dhammasaṅgahe mohassa padabhājane 317 “avijjānusayo avijjāpariyuṭṭhānaṃ...pe... ayaṃ tasmīṃ samaye moho hotī”ti. Imasmiṃca yamake uppajjanavāre “yassa kāmarāgānusayo uppajjati, tassa paṭighānusayo uppajjati”tiādi vuttaṃ, tasmā “anusentīti taṃ taṃ anurūpaṃ kāraṇaṃ labhitvā uppajjantī”ti yaṃ vuttaṃ, taṃ suvuttanti veditabbaṃ. Kāmarāgānusayoti kāmarāgo ca so appahīnaṭṭhena anusayo cāti kāmarāgānusayo. Sesapadesupī eseḥ nayo. Ayaṃ tāvettha anuttānattho. Atthavinicchayo panetthāpi niddesanaṃ yamukhadassanavaseneva hoti, niddeso cettha heṭṭhā vutto.

Uppattiṭṭhānavārādayo aṭṭha vārā ca, tatrāyaṃ pālīvavattthānānupubbikāṃ mukhamattappakāsanā. Tesāṃ hi paṭhamo anusayānaṃ uppattiṭṭhānavāro nāma. Tattha vārabhedo yamakayojanavāre natthi, itaresu pana satta mahāvāresu atthi. Tesu hi paṭhamo anusayavāro anulomapaṭilomanayavasena duvidho hoti. Tattha anulomanaye “yassa yattha...pe... anusetī”ti puggalokāsatadubhayaṇāmavasena tayo antaravārā honti, tesu ekekaṃ ekamūlakadvimūlakatimūlakacatumūlakapañcamūlakachamūlakānaṃ vasena yamakabhedā honti. Yathā ca anulomanaye, evaṃ paṭilomanayepi veditabbā. Yathā cettha anusayavāre, evaṃ sānusayavārapajahanavārapariññāvārapahīnavārauppajjanavāresu pañcasupī. Ayaṃ panettha purimesu tīsu vāresu viseso. Okāsavāre “yattha tatthā”ti avatvā

“yato tato”ti nissakkavacanena desanā katā. Sesam tādissimeva. Yo panāyaṃ sabbapacchimo dhātuvāro nāma, so pucchāvāro vissajjanavāroti dvidhā t̥hito. Tattha pucchāvāro anulomapaṭilomavasena duvidho. Tassāvasāne pucchānukkamena vissajjanaṃ katanti. Evaṃ tāvettha pāḷivavatthānaṃ veditabbaṃ.

Tatridaṃ aṭṭhannaṃ vārānaṃ ādito paṭṭhāya mukhamattadassanaṃ. “Kattha kāmarāgānusayo anuseti? Kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu ettha kāmarāgānusayo anuseti. Kattha paṭighānusayo anuseti? Dukkāya vedanāya...pe... mānānusayo kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu rūpadhātuyā arūpadhātuyā ca anuseti. Diṭṭhānusayo, vicikicchānusayo ca sabbasakkāyapariyāpannesu dhammesu, bhavarāgānusayo rūpārūpadhātūsu, avijjānusayo sabbasakkāyapariyāpannesu dhammesu anuseti”ti ayaṃ tāva paṭhamavāre pāḷinayo.

Tattha kāmadhātuyā dvīsu vedanāsūti kāmāvacarabhūmiyaṃ sukhāya ceva upekkhāya cāti dvīsu vedanāsu, kāmarāgānusayo pana saha-jātavasena, ārammaṇavasena cāti dvīhākārehi anuseti uppajjati, tattha akusalāhi sukhaupekkhāhi saha-jātopi hutvā tā ārammaṇaṃ katvāpi uppajjati. Avasesā pana kāmāvacarakusalavipākakiriyavedanā ārammaṇameva katvā uppajjati, imāsu vedanāsu anusayamāno cesa tāhi vedanāhi sampayuttesu saññāsaṅkhāraviññāṇesupi anusetiyeva. Imāsaṃ pana vedanānaṃ assādaṭṭhena kāmarāgānusayuppattiyā sesasampayuttehi padhānattā, oḷārikattena veneyyānaṃ subodhattā ca dvīsu vedanāsuyeva anuseti vuttaṃ, evaṃ uparipi. Na kevalaṇcesā anusayamāno imāsu dvīsu vedanāsuyeva, vedanāsampayuttesu dhammesu ca anuseti, iṭṭhesu pana rūpādīsipi anuseti eva. Vuttampi cetaṃ vibhaṅgappakaraṇe “yaṃ loke piyarūpaṃ sātārūpaṃ, ettha sattānaṃ kāmarāgānusayo anuseti”ti, etthānusayayamakepi vuttaṃ “dukkāya vedanāya rūpadhātuyā ettha kāmarāgānusayo nānuseti”tiādi. Etena vuttāvasesarūpādīsū chasupi ārammaṇesu anuseti vuttaṃ hoti. Idha pana taṃ sabbam avatvā kiñcideva padhānattādinā kāraṇena vuttanti gahetabbaṃ.

Dukkāyāti ettha paṭighacittasampayuttā dve domanassavedanā, kāyaviññāṇasampayuttā dukkhavedanā cāti tisso vedanā, taṃ sampayuttā ca dhammā, aniṭṭhā cha rūpādayo dhammā paṭighānusayasaha-jātavasena, ārammaṇavasena ca yathārahaṃ anusayanaṭṭhānaṃ. Kiṃ pana itarā dve vedanā iṭṭhārammaṇaṃ vā paṭighassa ārammaṇaṃ na hontīti? No na honti. Parihīnajiṇhānaṃ hi naṭṭhaṃ iṭṭhaṃ sasampayuttadhammaṃ jhānamārabha domanassaṃ uppajjati, taṃ pana ārammaṇamattameva, nānusayanaṭṭhānaṃ iṭṭhattā. Aniṭṭhameva hi iṭṭhato paṭihananimittaṃ, yaṃ pana tatthuppannaṃ, tassa paṭighamattameva hoti, na paṭighānusayoti. Paṭighānusayo hi aniṭṭhārammaṇe paṭihanana-vasena uppanno thāmagato kilesa, itaro domanassena saddhiṃ uppannopi attano paṭihananakiccassa akaraṇato paṭighānusayo na hoti, abbohārikattaṃ gacchati. Yathā hi pāṇātipātacetanāya saddhiṃ uppannopi byāpādo manokammaṃ nāma na hoti, abbohārikattaṃ gacchati, evanti gahetabbaṃ. Teneva nekkhammassitaṃ domanassaṃ sevitaṃ vuttaṃ. Mānānusayassa pana dukkhadomanassavajjitā sabbe lokiyā dhammā anusayanaṭṭhānaṃ. “Dukkāya vedanāya अपariyāpanne ettha...pe... mānānusayo ca nānuseti”ti hi vuttaṃ. Diṭṭhānusayavicikicchānusayānaṃ pana lokuttaravajjitā sabbepi dhammā anusayanaṭṭhānaṃ. Tena vuttaṃ “sabbasakkāyapariyāpannesu dhammesū”ti. Tattha saṃsāra-vaṭṭanissitaṭṭhena sakkāyapariyāpannesu sabbadhammesūti attho. Evaṃ avijjānusayopi veditabbo. Sabbattha ca saha-jātārammaṇabhedo heṭṭhā vuttanayeneva veditabbo.

Bhavarāgānusayo pana kiñcāpi diṭṭhivippayuttesu catūsu cittesu uppajjanato sahaṇṇavasena kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu anusetīti vattabbo bhavēyya, so pana yasmā rūpārūpāvacaramevārammaṇaṃ labhati, na kāmāvacarārammaṇameva, anusayānaṃ pana taṃ na anusayanatṭhānaṃ, tasmā ārammaṇavasena niyamaṃ akatvā “rūpadhātuyā arūpadhātuyā ettha bhavarāgānusayo anusetī”ti vuttaṃ. Taṃ rāgavasena so ca sabbopi rāgo kāmarāgānusayo gahetabboti ayaṃ uppattitṭhānavāre nayo.

Itaresu pana sattasu mahāvāresu tāva “yassa kāmarāgānusayo anuseti, tassa paṭighānusayo anusetīti? Āmantā. Yassa vā pana paṭighānusayo anuseti, tassa kāmarāgānusayo anusetīti? Āmantā. Yassa kāmarāgānusayo anuseti, tassa mānānusayo anusetīti? Āmantā. Yassa vā pana mānānusayo anuseti, tassa kāmarāgānusayo anusetīti? Anāgāmissa mānānusayo anuseti, no ca tassa kāmarāgānusayo anuseti, tiṇṇaṃ puggalānaṃ mānānusayo ca anuseti, kāmarāgānusayo ca anuseti. Yassa kāmarāgānusayo anuseti, tassa diṭṭhānusayo anusetīti? Dvinnaṃ puggalānaṃ kāmarāgānusayo anuseti, no ca...pe... diṭṭhānusayo ca anuseti, yassa vā pana...pe... āmantā. Yassa kāmarāgānusayo anuseti, tassa vicikicchānusayo anusetī”ti pucchāyapi diṭṭhānusayasadisameva vissajjanaṃ. Yassa kāmarāgānusayo anuseti, tassa bhavarāgānusayo anusetīti? Āmantā. Yassa vā pana...pe... anusetīti...pe... tiṇṇaṃ puggalānaṃ bhavarāgānusayo ca anuseti, kāmarāgānusayo ca anuseti. Avijjānusayepi eseva nayo. Iminā nayena paṭighānusayādimūlikāsu pucchāsu vissajjananayo veditabbo. Ayaṃ ekamūlake nayo.

Yassa kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca anuseti, tassa mānānusayo anusetīti? Āmantā. Dvinnaṃ dvimūlikā...pe... pañcamūlikānaṃ pana ekamūle vuttānusārena vissajjananayo ñātabbo. Tatrāyaṃ pacchimānusaye yojanā - “yassa kāmarāgānusayo ca paṭighānusayo ca mānānusayo ca diṭṭhānusayo ca vicikicchānusayo ca bhavarāgānusayo ca anuseti, tassa avijjānusayo anusetīti? Āmantā. Yassa vā pana avijjānusayo anuseti, tassa kāmarāgānusayo ca...pe... bhavarāgānusayo ca anusetīti? Anāgāmissa avijjānusayo ca mānānusayo ca bhavarāgānusayo ca anuseti, na itare, dvinnaṃ puggalānaṃ avijjānusayo ca kāmarāgapaṭighamānabhavarāgānusayā ca anuseti, na diṭṭhivicikicchānusayā, puthujjanassa pana sabbepi anusetī”ti ayaṃ puggalavāre nayo.

Okāsavāre pana “yattha kāmarāgānusayo anuseti, tattha paṭighānusayo anusetīti? No. Yattha vā pana...pe... anusetīti? No. Yattha kāmarāgānusayo anuseti, tattha mānānusayo anusetīti? Āmantā. Yattha vā pana mānānusayo anuseti, tattha kāmarāgānusayo anusetīti? Rūpadhātuyā arūpadhātuyā ettha mānānusayo anuseti, na kāmarāgānusayo, kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu tadubhayaṃ anuseti. Yattha kāmarāgānusayo...pe... anusetīti? Āmantā. Yattha vā pana...pe... anusetīti? Dukkḥāya vedanāya rūpadhātuyā arūpadhātuyā ettha vicikicchānusayo anuseti, na kāmarāgānusayo, kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu tadubhayaṃ anuseti. Yattha kāmarāgānusayo...pe... anuseti, tattha bhavarāgānusayo anusetīti? No. Yattha vā pana...pe... no. Yattha kāmarāgānusayo anuseti, tattha avijjānusayo anusetīti? Āmantā. Yattha vā pana...pe... anusetīti? Dukkḥāya vedanāya rūpārūpadhātuyā ettha avijjānusayo anuseti, na kāmarāgānusayo, kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu tadubhayaṃ anuseti.

Yattha paṭighānusayo anuseti, tattha mānānusayo anusetīti? No. Yattha vā pana...pe... no. Yattha paṭighānusayo anuseti, tattha diṭṭhānusayo vicikicchānusayo anusetīti? Āmantā. Yattha vā pana...pe... anusetīti? Kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu rūpārūpadhātuyā ettha vicikicchānusayo anuseti, na paṭighānusayo, dukkḥāya

pana vedanāya tadubhayaṃ anuseti. Yattha paṭighānusayo anuseti, tattha bhavarāgānusayo anusetīti? No. Yattha vā pana...pe... no. Yattha paṭighānusayo anuseti, tattha avijjānusayo anusetīti? Āmantā. Yattha vā pana...pe... anusetīti...pe... dukkhāya vedanāya tadubhayaṃ anuseti, aññattha avijjānusayo ca.

Yattha mānānusayo anuseti, tattha diṭṭhānusayo vicikicchānusayo anusetīti? Āmantā. Yattha vā pana...pe... anusetīti? Dukkāya vedanāya diṭṭhānusayova, netaro, tadaññesu sabbattha anuseti. Yattha mānānusayo anuseti, tattha bhavarāgānusayo anusetīti? Kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu mānānusayo, netaro, rūpārūpadhātuyā pana tadubhayaṃ anuseti. Yattha vā pana...pe... āmantā. Yattha mānānusayo anuseti, tattha avijjānusayo...pe... āmantā. Yattha vā pana...pe... anusetīti? Dukkavedanaṃ ṭhapetvā tadaññāsu sabbattha tadubhayaṃ anuseti. Yattha diṭṭhānusayo, tattha vicikicchānusayo...pe... āmantā. Yattha diṭṭhānusayo, tattha bhavarāgānusayo anusetīti? Kāmadhātuyā tīsu vedanāsu diṭṭhānusayova, rūpārūpabhavesu tadubhayaṃ anuseti. Yattha vā pana...pe... āmantā. Yattha diṭṭhānusayo anuseti, tattha avijjānusayo...pe... āmantā. Yattha vā pana...pe... āmantā. Esa nayo vicikicchāmūlakesupi. Yattha bhavarāgānusayo, tattha avijjānusayo anusetīti? Āmantā. Yattha vā pana...pe... anuseti, tattha kāmadhātuyā tīsu vedanāsu avijjānusayova, rūpārūpabhavesu pana tadubhayaṃ anuseti”ti ayamettha ekamūlanayo.

“Yassa...pe... nānuseti. Yassa...pe... nānuseti mānānusayo, arahato pana tadubhayampi nānuseti. Yassa vā pana...pe... āmantā. Yassa kāmarāgānusayo nānuseti, tassa diṭṭhānusayo vicikicchānusayo nānusetīti? Āmantā. Yassa vā pana...pe... nānusetīti? Dvinnaṃ puggalānaṃ vicikicchānusayova nānuseti, netaro, anāgāmiarahantānaṃ tadubhayampi nānuseti”tiādinā nayena puggalavāre,

“Yattha kāmarāgānusayo nānuseti, tattha paṭighānusayo nānusetīti? Dukkāya vedanāya kāmarāgānusayova nānuseti, netaro, rūpārūpadhātupariyāpannesu tadubhayaṃ nānuseti. Yattha vā pana...pe... nānusetīti? Kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu paṭighānusayova, rūpārūpāpariyāpannesu pana tadubhayaṃ nānuseti. Yattha kāmarāgānusayo nānuseti, tattha mānānusayo nānusetīti? Rūpārūpadhātūsu kāmarāgānusayova, dukkhāya pana vedanāya, apariyāpannesu ca tadubhayaṃ nānuseti. Yattha vā pana...pe... āmantā. Yattha kāmarāgānusayo nānuseti, tattha diṭṭhānusayo, vicikicchānusayo nānusetīti? Dukkāya vedanāya rūpārūpadhātūsu kāmarāgānusayova, apariyāpanne pana tadubhayaṃ nānuseti”tiādinā nayena okāsavāre ca,

“Yassa yattha kāmarāgānusayo nānuseti, tassa tattha paṭighānusayo nānusetīti? Tiṇṇaṃ puggalānaṃ dukkhāya vedanāya kāmarāgānusayova, rūpārūpāpariyāpannesu tadubhayaṃ nānuseti, dvinnaṃ puggalānaṃ sabbattha tadubhayaṃ nānuseti. Yassa vā pana yattha...pe... nānusetīti? Tiṇṇaṃ puggalānaṃ kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu paṭighānusayova, rūpārūpāpariyāpannesu tadubhayaṃ nānuseti, dvinnaṃ puggalānaṃ sabbattha tadubhayaṃ nānuseti. Yassa yattha kāmarāgānusayo nānuseti, tassa tattha mānānusayo nānusetīti? Tiṇṇaṃ puggalānaṃ rūpārūpadhātuyā kāmarāgānusayova, netaro, dukkhāya vedanāya, apariyāpanne ca tadubhayaṃ nānuseti, anāgāmiassa kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu rūpārūpadhātuyā kāmarāgānusayova, arahato pana sabbattha tadubhayaṃ nānuseti”tiādinā puggalokāsavāre ca vuttānusārena nayo ñātabboti ayaṃ pālinayo.

Tattha “yassa kāmarāgānusayo anuseti, tassa paṭighānusayo anusetī”ti ettha yadetam “āmanta”ti paṭivacanam dinnam, tam duddinnam viya khāyati. Kasmā? Kāmarāgapaṭighānam ekakkhaṇe anuppattito. Yathā hi “yassa manāyatanaṃ uppajjati, tassa dhammāyatanaṃ uppajjati”tiādīsu manāyatanadhammāyatanādīni ekakkhaṇe uppajjanti, na tathā kāmarāgapaṭighā, visuññeva uppajjanato, tasmā ettha “no”ti paṭisedho kattabbo siyā, tam pana akatvā “āmanta”ti paṭivacanassa dinnattā heṭṭhā yamakesu viya ettha khaṇapaccuppannavasena vattamānavohāram aggahetvā aññathā gahetabbo. Katham gahetabbo? Appahīnavasena. Appahīnataṃ hi sandhāya ayaṃ anusetīti vattamānavohāro vutto, na khaṇapaccuppannataṃ, tasmā imissā pucchāya yassa kāmarāgānusayo appahīno, na anuppattidhammataṃ āpādito, tassa paṭighānusayo appahīno, na anuppattidhammataṃ āpādito, tassa paṭighānusayo appahīnoti evamattho gahetabbo. Yasmā ca tesu kāmarāgapaṭighesu yasseko appahīno, tassa itaropi appahīnova hoti, tasmā “āmanta”ti vuttaṃ. Ito paresupi evarūpesu uppajjativārādivissajjanesu eseva nayo. Tiṇṇaṃ puggalānanti puthujjanasotāpannasakadāgāmīnaṃ. Dvinnanti sotāpannasakadāgāmīnaṃ. Evaṃ uppajjanaṃ dīpitaṃ. Okāsavārassa paṭhamadutiyapucchāsu yasmā kāmarāgapaṭighā ekacitte na uppajjanti, tasmā “no”ti paṭisedho kato. Dukamūlādīsu ca yasmā kāmarāgapaṭighādayo ekasmiṃ ṭhānasaṅkhāte citte, ārammaṇe vā na uppajjanti, tasmā “natthī”ti tattha paṭikkhepo kato, ayaṃ pucchā apubbā evāti adhippāyo. Puggalokāsavāre catunnanti puthujjanasotāpannasakadāgāmīnāgāmīnaṃ. Paṭilome dvinnanti anāgāmīarahante sandhāya vuttanti ayaṃ anusayavāre nayo.

Sānusayavāre pana “yo kāmarāgānusayena sānusayo, so paṭighānusayena sānusayoti? Āmantā...pe... mānānusayena sānusayoti? Āmantā. Yo vā pana mānānusayena sānusayo, so kāmarāgānusayena sānusayoti? Anāgāmī mānānusayeneva, na kāmarāgānusayena, tayo pana puggalā tadubhayenāpi anusayenā”ti iminā nayena sesesu dukamūlādīsu pucchāvissajjananayo ñātabbo, ayaṃ puggalavāre nayo.

“Yato kāmarāgānusayena sānusayo, tato paṭighānusayena sānusayoti? No...pe... mānānusayena sānusayoti? Āmantā. Yato vā pana mānānusayena sānusayo, tato kāmarāgānusayena sānusayoti? Rūpārūpadhātuyā mānānusayeneva, netarena, kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu tadubhayenāpi”tiādinā okāsavāre ca,

“Yo yato kāmarāgānusayena sānusayo, so tato paṭighānusayena sānusayoti? No”tiādinā puggalokāsavāre cāti evaṃ anulomanaye ca, “yo kāmarāgānusayena niranusayo, so paṭighānusayena niranusayoti? Āmantā”tiādinā paṭilomanayepi sabbattha anusayavāre vuttānusārato pucchāvissajjananayo ñātabbo.

Tattha yato kāmarāgānusayena sānusayoti yato kāraṇato uppannena kāmarāgānusayena sānusayo, kiṃ so tato kāraṇato uppannapaṭighānusayenapi sānusayoti vuccati. Yasmā panete dve ekasmā ṭhānā na uppajjanti, tasmā “no”ti paṭisedho kato sesaṃ tādisamevāti ayaṃ sānusayavāre nayo.

Pajahanavāre pana “yo kāmarāgānusayaṃ pajahati, so paṭighānusayaṃ pajahatīti? Āmantā...pe... mānānusayaṃ pajahatīti? Tadekaṭṭhaṃ pajahati. Yo vā pana mānānusayaṃ pajahati, so kāmarāgānusayaṃ pajahatīti? No...pe... so diṭṭhānusayaṃ vicikicchānusayaṃ pajahatīti? No. Yo vā pana vicikicchānusayaṃ pajahati, so kāmarāgānusayaṃ pajahatīti? Tadekaṭṭhaṃ pajahati. Yo...pe...

bhavarāgānusayaṃ avijjānusayaṃ pajahatīti? Tadekaṭṭhaṃ pajahati...pe... yo kāmarāgānusayañca paṭighānusayañca mānānusayañca...pe... pajahatīti? Natthī''tiādinā puggalavāre,

''Yato kāmarāgānusayaṃ pajahati, tato paṭighānusayaṃ pajahatīti? No...pe... yato kāmarāgānusayaṃ pajahati, tato mānānusayaṃ pajahatīti? Āmantā. Yato vā pana mānānusayaṃ pajahati, tato kāmarāgānusayaṃ pajahatīti? Rūpārūpadhātuyā tato mānānusayameva, kāmadhātuyā pana dvīsu vedanāsu tato mānānusayaṃ pajahatī''tiādinā okāsavāre ca,

''Yo yato kāmarāgānusayaṃ pajahati, so tato paṭighānusayaṃ pajahatīti? No...pe... mānānusayaṃ pajahatīti? Tadekaṭṭhaṃ pajahati...pe... vicikicchānusayaṃ pajahatīti? No. Yo vā pana yato vicikicchānusayaṃ pajahati, so tato kāmarāgānusayaṃ pajahatīti? Aṭṭhamako dukkhāya vedanāya rūpārūpadhātuyā so tato vicikicchānusayaṃ pajahati, no ca so tato kāmarāgānusayaṃ pajahati, sveva puggalo kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu so tato vicikicchānusayaṃ pajahati, kāmarāgānusayaṃ tadekaṭṭhaṃ pajahati''tiādinā puggalokāsavāre cāti evaṃ anulomanaye ca, ''yo kāmarāgānusayaṃ na pajahati, so paṭighānusayaṃ na pajahatīti? Āmantā...pe... vicikicchānusayaṃ na pajahatīti? Aṭṭhamako kāmarāgānusayaṃ na pajahati, netaraṃ, anāgāmimaggasamaṅgiṃ, aṭṭhamakañca ṭhapetvā avasesā puggalā tadubhayaṃ na pajahanti''tiādinā paṭilomanaye ca sabbattha pucchāvissajjananayo ñātabbo.

Tattha pajahatīti tena tena maggena pahānapariññāvasena pajahati. Tadekaṭṭhanti pahānekaṭṭhataṃ sandhāya vuttaṃ. Paṭhamamaggādinā hi na kevalaṃ diṭṭhādikā eva dhammā pahīyanti, atha kho apāyagamaniyā tena kāmarāgapaṭighamānādayopi pahīyanti eva. Paṭhamamaggavajjhā hi kāmarāgā, apāyagamaniyā ca mānāvijjādayopi, tatiyamaggavajjhāti pahānekaṭṭhā hutvā pahīyanti evāti ''no''ti arahattamaggaṭṭhaṃ sandhāya vuttaṃ. So hi kāmarāgānusayaṃyeva pahīnattā na pajahatīti. Yato kāmarāgānusayaṃ pajahatīti yato uppajjanakaṃ kāmarāgānusayaṃ pajahatīti attho, aṭṭhamakoti sotāpattimaggaṭṭho. So hi dakkhiṇeyyakkena arahattaphalaṭṭhato paṭṭhāya gaṇiyamāno aṭṭhamako nāma. Paṭilomanaye anāgāmimaggasamaṅgiñca aṭṭhamakañca ṭhapetvā avasesāti puthujjanasesasekhāsekhā. Tesu hi puthujjanā pahānapariññāya abhāvena na pajahanti, sesā tesam pahīnattāti iminā nayena sabbattha vinicchayo veditabboti ayaṃ pajahanavāre nayo.

Pariññāvāro pana ''yo kāmarāgānusayaṃ parijānāti, so paṭighānusayaṃ parijānāti''tiādinā pajahanavārasadisova. Ayampi hi pajahanavāro viya maggaṭṭhānaññeva vasena vissajjito. Tattha parijānātīti tīhi pariññāhi parijānātīti attho. Ayaṃ pariññāvāre nayo.

Pahīnavāre pana ''yassa kāmarāgānusayo pahīno, tassa paṭighānusayo pahīnoti? Āmantā...pe... mānānusayo pahīnoti? Anāgāmissa kāmarāgānusayova, arahato pana mānānusayopi pahīno''tiādinā puggalavāre, ''yattha kāmarāgānusayo pahīno, tattha paṭighānusayo pahīnoti? Na vattabbo pahīnoti vā appahīnoti vā. Yattha vā pana...pe... na vattabbo...pe... tattha mānānusayo pahīnoti? Āmantā. Yattha vā pana...pe... pahīnoti? Rūpārūpadhātuyā ettha mānānusayo pahīno, kāmarāgānusayo na vattabbo, kāmadhātuyā dvīsu vedanāsu ettha tadubhayaṃ pahīna''ntiādinā okāsavāre, puggalokāsavāreti evaṃ anulomanaye, ''yassa kāmarāgānusayo appahīno, tassa paṭighānusayo appahīnoti? Āmantā. Yassa vā pana...pe... āmantā...pe... yassa vā pana mānānusayo appahīno, tassa

kāmarāgānusayo appahīnoti? Anāgāmissa mānānusayova, tiṇṇaṃ puggalānaṃ tadubhayaṃ appahīna''ntiādinā paṭilomanaye ca vuttanayeneva pucchāvissajjananayo ñātabbo.

Ettha ca phalaṭṭhavaseneva attho gahetabbo maggaṭṭhānaṃ pahīnakilesattābhāvā. Tesam hi anusayā pahīyanti eva, na pana pahīnāti anāgāmiādayo phalaṭṭhāva gahetabbā, okāsavāre pana ''na vattabbo''ti idaṃ ubhinnaṃ uppattiṭṭhānassa asādhāraṇattā vuttaṃ. Aññaṃ hi kāmarāgānusayassa uppattiṭṭhānaṃ, aññaṃ paṭighānusayassa. Abhāvitamaggassa ca yattha anusayo uppajjati, magge bhāvite tattheva so pahīno nāma hoti, tasmā so tattha pahīnoti vā, appahīnoti vā na vattabbo, sabbatthāpi pana sayam abhāvena tattha appahīnoti na vattabbo. Ubhinnaṃ pana sādharmaṇaṭṭhānaṃ sandhāya ''āmantā''ti vuttaṃ. Mānānusayo hi kāmādhātuyā vedanādvayasaṅkhāte sādharmaṇaṭṭhāne kāmarāgena saddhiṃ pahīno nāma hoti. Yassa kāmarāgānusayo appahīnoti puthujjanassa, sotāpattisakadāgāmiphalaṭṭhānañca vasena attho gahetabbo. ''Tiṇṇaṃ puggalāna''nti hi vuttaṃ. Sesam suviññeyyamevāti ayaṃ pahīnavāre nayo.

Uppajjanavāre pana ''yassa kāmarāgānusayo uppajjati, tassa paṭighānusayo uppajjati''tiādinā sabbattha anusayavārasadisovāti ayaṃ uppajjanavāre nayo.

Dhātuvāre pana ''kāmādhātuyā cutassa kāmādhātuṃ upapajjantassa kati anusayā anusenti, kati anusayā nānusenti, kati anusayā bhaṅgā? Kāmādhātuyā cutassa rūpadhātuṃ upapajjantassa...pe... kati bhaṅgā? Kāmādhātuyā cutassa arūpadhātuṃ upapajjantassa...pe... rūpadhātuṃ upapajjantassa na arūpadhātuṃ upapajjantassa...pe... kati bhaṅgaṃ? Kāmādhātuyā cutassa na kāmādhātuṃ, na arūpadhātuṃ upapajjantassa...pe... na rūpadhātuṃ na arūpadhātuṃ upapajjantassa. Na kāmādhātuṃ na rūpadhātuṃ upapajjantassa kati bhaṅgā''ti evaṃ kāmādhātumūlakā nava pucchā, tathā ''rūpadhātuyā cutassā''tiādinā rūpadhātumūlakā nava, arūpadhātuyā nava cāti sattavīsati anulomapucchā, tathā ''na kāmādhātuyā cutassā''tiādinā sattavīsati paṭilomapucchā ca, tathā ''na kāmādhātuyā na arūpadhātuyā cutassa kāmādhātuṃ upapajjantassā''tiādinā sattavīsati dukamūlakā pucchā cāti evaṃ pucchāvāre ekāsīti pucchā veditabbā.

Tattha anusentīti cittasantāne anugatā hutvā kati anusenti, bhaṅgāti anusenti ca nānusenti cāti evaṃ kati vibhajitabbāti attho. Na kāmādhātuṃ upapajjantassāti kāmādhātuvirahitā dve rūpārūpadhātuyo upapajjantassa. Na kāmādhātuṃ na rūpadhātuntī arūpadhātuṃ upapajjantassa. Na kāmādhātuyāti rūpārūpadhātūhi cutassa, evaṃ sesesupi sabbattha paṭisandhivasena, dhātuvasena ca attho veditabboti ayaṃ uddesavāre nayo.

Niddesavāre panassa ''kāmādhātuyā cutassa kāmādhātuṃ upapajjantassa kassaci satta anusayā anusenti, kassaci pañca anusayā anusenti, anusayā bhaṅgā natthi, kāmādhātuyā cutassa rūpadhātuṃ upapajjantassa kassaci satta anusayā anusenti, kassaci pañca, kassaci tayo ...pe... bhaṅgā natthī''ti iminā nayena sabbattha vissajjanaṃ veditabbaṃ, ayaṃ panettha viseso - rūpadhātuyā cutassa kāmādhātuṃ upapajjantassa satteva anusayā anusenti, tathā ''arūpadhātuyā cutassa kāmādhātuṃ upapajjantassā''tiādīsupi, arūpadhātuyā pana cutassa rūpadhātuyā upapatti natthi, heṭṭhā upapajjamāno kāmādhātuṃ eva upapajjati, satteva anusayā anusentīti evaṃ aññesupi evarūpesu vissajjananayo veditabboti ayaṃ viseso, sesam vuttanayamevāti ayamettha pāḷinayo.

Tattha kassaci sattāti puthujjanavasena vuttaṃ, pañcāti sotāpannasakadāgāmīnaṃ vasena. Tesam hi diṭṭhivicikicchānusayā pahīnāti, kāmādhātuyā pana anāgāmīnaṃ upapattiabhāvato paṭhamavāre ''kassaci tayo''ti na vuttaṃ, rūpārūpadhātūsu

uppajjanavāresu eva vuttaṃ...pe... anāgāmīnaṃ hi kāmarāgapaṭighānampi pahīnattā tayova anusayā anusenti, idha ca anusayānaṃ uppattivāsena nayo, anusayānaṃ anusayanaṃ aggahetvā appahīnabhāvena paṭisandhikkhaṇe api anusayanaṃ gahetabbaṃ. Sattevāti ariyasāvakassa rūpārūpadhātuyā cutassa heṭṭhā kāmabhavādīsu upapatti nāma natthi, puthujjanasseva hoti, tasmā “sattevā”ti niyametvā vuttaṃ, arūpadhātuyā cutassa rūpadhātuyā upapatti natthīti. Kasmā natthi? Arūpīnaṃ rūpajjhānassa abhāvā. Te hi sabbaso rūpasaññānaṃ samatikkamanarūpadhātuṃ upapannāti. Sesam nayo suviññeyyamevāti ayaṃ dhātuvāre nayo. Ayaṃ anusayayamakamātikatthasamvaṇṇanāyō.

Cittayamakamātikatthavaṇṇanā

Cittayamakamātikāyaṃ pana pālīvatthānaṃ tāva evaṃ veditabbaṃ. Imissaṃ hi mātikāyaṃ puggalavāro dhammavāro puggaladhammavāroti āditova tayo suddhikamahāvārā honti, tattha “yassa cittaṃ uppajjati na nirujjhatī”ti evaṃ puggalavasena cittassa uppajjananirujjhanādibhedaṃ dīpento gato puggalavāro nāma. “Yaṃ cittaṃ uppajjati na nirujjhatī”ti evaṃ dhammavaseneva cittassa uppajjananirujjhanādibhedaṃ dīpento gato dhammavāro nāma. “Yassa yaṃ cittaṃ uppajjati na nirujjhatī”ti evaṃ ubhayavaseneva cittassa uppajjananirujjhanādibhedaṃ dīpento gato puggaladhammavāro nāma.

Tato “yassa sarāgaṃ citta”ntiādīnaṃ soḷasannaṃ padānaṃ vasena apare sarāgādīpadavisesitā soḷasa puggalavārā, soḷasa dhammavārā, soḷasa puggaladhammavārāti aṭṭhacattālīsa missakavārā honti, te sarāgādīpadamattaṃ dassetvā saṃkhittā. Tato “yassa kusalaṃ citta”ntiādīnā nayena chasatṭhidvisatasaṅkhātānaṃ abhidhammamātikāpadānaṃ vasena apare kusalādīpadavisesitā chasatṭhidvisatapuggalavārā, chasatṭhidvisatadhammavārā, chasatṭhidvisatapuggaladhammavārāti aṭṭhanavutisattasatā missakavārā honti, tepi kusalādīpadamattaṃ dassetvā saṃkhittāyeva, yānipettha sanidassanādīni padāni cittaena saddhiṃ na yujjanti, tāni moghapucchāvasena gahitānti.

Tesu pana tīsu vāresu sabbapaṭhame suddhikapuggalamahāvāre tāva uppādanīrodhakālasambhedavāro uppāduppannavāro nirodhuppannavāro uppādavāro nirodhavāro uppādanīrodhavāro uppajjamānananīrodhavāro uppajjamānuppannavāro nirujjhamānuppannavāro uppannuppādavāro atītānāgatavāro uppannuppajjamānavāro niruddhanirujjhamānavāro atikkantakālavāro cāti cuddasa antaravārā, tesu uppādavāro nirodhavāro uppādanīrodhavāroti imesu tīsu vāresu paccekaṃ vattamānātītassa, vattamānānāgatassa, atītānāgatassa cāti tiṇṇaṃ kālabhedānaṃ vasena anulomapaṭilomato cha cha katvā aṭṭhārāsa yamakāni, uppannuppādavāre atītānāgatakālavasena anulomato dve, paṭilomato dveti cattāri yamakāni, sesesu ādito niddiṭṭhesu tīsu, antare niddiṭṭhesu tīsu, avasāne niddiṭṭhesu catūsūti dasasu vāresu anulomato ekaṃ, paṭilomato ekanti dve dve katvā vīsati yamakāni, evaṃ sabbesupi cuddasasu antaravāresu dvācattālīsa yamakāni, caturāsīti pucchā, aṭṭhasatṭhiatthasataṃ hoti. Yathā ca ekasmiṃ suddhikapuggalamahāvāre, tathā suddhikadhammamahāvāre, suddhikapuggaladhammamahāvārepīti tīsu mahāvāresu chabbīsatiyamakasataṃ, tato diguṇā pucchā, diguṇā atthā ca veditabbā, idaṃ pana vāratayaṃ sarāgādivasena soḷasaguṇaṃ, kusalādivasena chasatṭhidvisataguṇaṃ katvā imissā cittayamakamātikāya anekāni yamakasaḥassāni, taddiguṇā pucchā, taddiguṇā atthā ca honti, pāṭho pana saṃkhitto. Evamettha pālīvatthānaṃ viditvā idāni anuttānapadatthānusārena vibhaṅganayasahito saṅkhepatthavaṇṇanāyō evaṃ veditabbo.

Yassa cittaṃ uppajjati yassa puggalassa cittaṃ uppādakkaṇasamaṅgitāya uppajjati. Na nirujjhatīti nirodhakkaṇaṃ appattatāya na nirujjhati. Tassa cittaṃ kiṃ tassa puggalassa tato paṭṭhāya cittaṃ nirujjhissatīti pucchā, tassā ca, “pacchimacittassa uppādakkaṇe tesam cittaṃ uppajjati na nirujjhati, nirujjhissati nuppajjissati, itaresaṃ cittassa uppādakkaṇe tesam cittaṃ uppajjati na nirujjhati, nirujjhissati ceva uppajjissati cā”ti vissajjanaṃ. Tattha tesam cittaṃ yesaṃ khīṇāsavaṇaṃ pacchimacittasaṅkhātassa cuticittassa uppādakkaṇe vattati, tesam tadeva cuticittaṃ uppādappattatāya uppajjati nāma, bhaṅgaṃ appattatāya na nirujjhati nāma, idāni pana bhaṅgaṃ patvā taṃ tesam cittaṃ nirujjhissati, tato appaṭisandhikattā aññaṃ nuppajjissati. Itaresanti pacchimacittasamaṅgiṃ khīṇāsavaṇaṃ ṭhapetvā avasesānaṃ sekhāsekhaputhujjanānaṃ nirujjhissati ceva aññaṃ pana tasmim vā attabhāve uppajjissati cāti attho.

“Yassa vā pana cittaṃ nirujjhissati nuppajjissati, tassa cittaṃ uppajjati na nirujjhatī”ti imissā dutiyapucchāya pacchimacittasamaṅgino khīṇāsavassa cittaṃ sandhāya “āmantā”ti vissajjanaṃ. “Yassa cittaṃ nuppajjati nirujjhati, tassa cittaṃ na nirujjhissati uppajjissatī”ti pucchāya “no”ti paṭisedhova vissajjanaṃ. Na uppajjati nirujjhatīti hi bhaṅgakkhaṇe arahato pacchimacittampi sesānaṃ bhijjamānacittampi pucchati, tato paṭṭhāya pana arahato tāva cittaṃ na nirujjhissatīti sakkā vattum, uppajjissatīti pana na sakkā, tasmā “no”ti ettha paṭisedho kato, “yassa vā pana cittaṃ na nirujjhissati uppajjissati, tassa cittaṃ nuppajjati nirujjhatī”ti pucchāya “natthī”ti paṭikkhepova vissajjanaṃ. Yassa hi cittaṃ na nirujjhissati uppajjissati, so ca puggalo natthīti.

Yassa cittaṃ uppajjati, tassa cittaṃ uppannanti? Āmantā, yassa vā pana...pe... uppajjati? Sabbesaṃ cittassa bhaṅgakkhaṇe taṃ cittaṃ uppannaṃ, no ca uppajjati, sabbesaṃ cittassa uppādakkaṇe tesam cittaṃ uppannañceva uppajjati ca, yassa cittaṃ nuppajjati, tassa cittaṃ nuppannanti? Cittassa bhaṅgakkhaṇe cittaṃ nuppajjati, no ca nuppannaṃ, nirodhasamāpannānaṃ asaṅgasattānaṃ cittaṃ nuppajjati ceva nuppannañca. Yassa vā pana...pe... nuppajjati? Āmantā. Ettha ca uppannanti uppādasamaṅginopetaṃ nāmaṃ, uppajjati ca uppādasamaṅginova.

Yassa cittaṃ nirujjhati, tassa cittaṃ uppannanti? Āmantā. Yassa vā pana...pe... nirujjhatīti? Bhaṅgakkhaṇe tathā. Yassa cittaṃ na nirujjhati, tassa cittaṃ nuppannanti? Nirodhasamāpannādīnaṃ cittaṃ. Yassa vā pana...pe... āmantā.

Yassa cittaṃ uppajjati, tassa cittaṃ uppajjitthāti? Āmantā. Yassa vā pana...pe... uppajjati? Sabbesaṃ cittassa uppādakkaṇe tathā. Ettha ca uppādappattatā uppajjittha, taṃ anatītattā uppajjati nāmāti atthoti aṭṭhakathāyaṃ khaṇapaccuppannavasena attho vutto. Uppajjitthāti pana imassa atītacittakkhaṇavasena atthe gayhamāne eva uparipāḷiyā na virujjhati, na aññathāti paññāyati, tasmā pubbāparaṃ oloketvā pāḷiavirodhena attho gahetabbo.

Yassa cittaṃ nuppajjati, tassa cittaṃ nuppajjitthāti? Uppajjittha. Yassa vā pana...pe... nuppajjati? Natthi. Yassa cittaṃ uppajjati, tassa cittaṃ uppajjissatīti? Pacchimacittasamaṅgikhīṇāsavavirahitānaṃ cittaṃ tathā. Yassa vā pana...pe... uppajjati? Uppādakkaṇe tathā. Yassa cittaṃ...pe... nuppajjissatīti? Asekhānaṃ pacchimacittassa bhaṅgakkhaṇe tathā. Yassa vā pana...pe... nuppajjati? Pacchimacittassa bhaṅgakkhaṇe tathā. Yassa cittaṃ uppajjittha, tassa cittaṃ uppajjissatīti? Pacchimacittasamaṅgiṃ ṭhapetvā sesānaṃ tathā. Yassa vā pana...pe... āmantā. Yassa cittaṃ nuppajjittha, tassa cittaṃ nuppajjissatīti? Natthi. Yassa vā pana...pe... nuppajjitthāti? Uppajjittha.

Yassa cittaṃ nirujjhati, tassa cittaṃ nirujjhitthāti? Āmantā. Yassa vā pana...pe... nirujjhatīti? Bhaṅgakkhaṇe tathā. Yassa cittaṃ...pe... na nirujjhitthāti? Nirujjhittha. Yassa vā pana...pe... natthi. Yassa cittaṃ nirujjhati, tassa cittaṃ nirujjhissatīti? Pacchimacittasamaṅgiṃ ṭhapetvā sesānaṃ cittassa bhaṅgakkhaṇe tathā. Yassa vā pana...pe... sesānaṃ bhaṅgakkhaṇe tathā. Yassa cittaṃ...pe... nirujjhissati. Yassa vā pana...pe... nirujjhati.

Yassa cittaṃ nirujjhittha, tassa cittaṃ nirujjhissatīti? Pacchimacittassa bhaṅgakkhaṇe ṭhapetvā sesānaṃ cittaṃ tathā. Yassa vā pana...pe... āmantā. Yassa cittaṃ na nirujjhittha, tassa cittaṃ na nirujjhissatīti? Natthi. Yassa vā pana...pe... na nirujjhitthāti? Nirujjhittha.

Yassa cittaṃ uppajjati, tassa cittaṃ nirujjhitthāti? Āmantā. Yassa vā pana...pe... uppajjatīti? Sabbesaṃ cittassa uppādakkhaṇe tathā. Yassa cittaṃ nuppajjati, tassa cittaṃ na nirujjhitthāti? Nirujjhittha. Yassa vā pana...pe... natthi, yassa cittaṃ uppajjati, tassa cittaṃ nirujjhissatīti? Āmantā. Yassa vā pana...pe... uppajjatīti? Sabbesaṃ cittassa uppādakkhaṇe tathā. Yassa cittaṃ nuppajjati, tassa cittaṃ na nirujjhissatīti? Pacchimacittassa bhaṅgakkhaṇe tathā. Yassa vā pana...pe... āmantā. Yassa cittaṃ uppajjittha, tassa cittaṃ nirujjhissatīti? Nirujjhamānaṃ pacchimacittaṃ ṭhapetvā tathā. Yassa vā pana...pe... āmantā. Yassa cittaṃ nuppajjittha, tassa cittaṃ na nirujjhissatīti? Natthi. Yassa vā pana...pe... nuppajjitthāti? Uppajjittha.

Yassa cittaṃ uppajjati, tassa cittaṃ na nirujjhatīti? Āmantā. Yassa vā pana...pe... uppajjatīti? Sabbesaṃ cittassa uppādakkhaṇe tathā. Yassa cittaṃ nuppajjati, tassa cittaṃ nirujjhatīti? Sabbesaṃ cittassa bhaṅgakkhaṇe tathā. Yassa vā pana...pe... nuppajjatīti? Āmantā.

Yassa cittaṃ uppajjamānaṃ, tassa cittaṃ uppannanti? Āmantā. Yassa vā pana...pe... uppajjamānanti? Sabbesaṃ cittassa uppādakkhaṇe tathā. Yassa cittaṃ nuppajjamānaṃ, tassa cittaṃ nuppannanti? Nirodhasamāpannādīnaṃ cittaṃ tathā. Yassa vā pana...pe... āmantā.

Yassa cittaṃ nirujjhamānaṃ, tassa cittaṃ uppannanti? Āmantā. Yassa vā pana...pe... bhaṅgakkhaṇe tathā. Yassa cittaṃ na nirujjhamānaṃ, tassa cittaṃ nuppannanti? Nirodhasamāpannādīnaṃ cittaṃ tathā. Yassa vā pana...pe... āmantā.

Yassa cittaṃ uppannaṃ, tassa cittaṃ uppajjitthāti? Āmantā. Yassa vā pana...pe... uppannanti? Cittasamaṅgīnaṃ tathā. Yassa cittaṃ nuppannaṃ, tassa cittaṃ nuppajjitthāti? Uppajjittha. Yassa vā pana...pe... nuppannanti? Natthi...pe... yassa cittaṃ nuppannaṃ, tassa cittaṃ nuppajjissatīti? Uppajjissati. Yassa vā pana...pe... nuppannanti? Uppannaṃ.

Yassa cittaṃ uppajjittha no ca tassa cittaṃ uppannaṃ, tassa cittaṃ uppajjissatīti? Āmantā. Yassa vā pana cittaṃ uppajjissati no ca tassa cittaṃ uppannaṃ, tassa cittaṃ uppajjitthāti? Āmantā. Ettha “no ca tassa cittaṃ nuppanna”nti idaṃ asaṇṇādiacittake sandhāya vuttaṃ. Tesam niyamena cittuppattiyā abhāvato “āmantā”ti ubhayattha vissajjanaṃ vuttaṃ. Ayaṇca vāro kālattaye gahetvā samatthitoti gahetabbo.

“Yassa cittaṃ nuppajjittha no ca tassa cittaṃ nuppannaṃ, tassa cittaṃ nuppajjissatīti? Natthi. Yassa vā pana cittaṃ nuppajjissati no ca tassa cittaṃ nuppannaṃ, tassa cittaṃ nuppajjitthāti? Uppajjittha.

Uppannaṃ uppajjamānanti? Uppādakkaṇe cittaṃ tathā. Uppajjamānaṃ uppannanti? Āmantā. Nuppannaṃ nuppajjamānanti? Āmantā. Nuppajjamānaṃ nuppannanti? Atītānāgatacittaṃ tathā.

Niruddhaṃ nirujjhamānanti? No, nirujjhamānaṃ niruddhanti? No, naniruddhaṃ nanirujjhamānanti? Uppādakkaṇe anāgatañca cittaṃ tathā. Nanirujjhamānaṃ naniruddhantipi tatheva.

Yassa cittaṃ uppajjamānaṃ khaṇaṃ khaṇaṃ vītikkantaṃ atikkantakālaṃ, nirujjhamānaṃ khaṇaṃ khaṇaṃ vītikkantaṃ atikkantakālaṃ, tassa cittanti? No ca bhaṅgakkhaṇaṃ vītikkantaṃ, atītaṃ cittaṃ tadubhayaṃ vītikkantaṃ, yassa vā pana cittaṃ nirujjhamānaṃ khaṇaṃ khaṇaṃ vītikkantaṃ atikkantakālaṃ, uppajjamānaṃ khaṇaṃ khaṇaṃ vītikkantaṃ atikkantakālaṃ, tassa cittanti? Atītaṃ citta'nti iminā nayena puggalavāre sabbattha vissajjananayo veditabbo.

Tattha uppajjamānaṃ khaṇanti uppajjamānassa khaṇaṃ, uppādakkaṇanti attho. Khaṇaṃ vītikkantaṃ atikkantakālanti na ciraṃ vītikkantaṃ, tameva pana uppādakkaṇaṃ vītikkantaṃ hutvā atikkantakālanti saṅkhaṃ gacchati, nirujjhamānaṃ khaṇanti nirujjhamānassa khaṇaṃ, bhaṅgakkhaṇanti attho. Khaṇaṃ vītikkantaṃ atikkantakālanti kiṃ tassa cittaṃ evaṃ nirodhakkhaṇampi vītikkantaṃ hutvā atikkantakālaṃ nāma hotīti pucchati. Yassa bhaṅgakkhaṇe cittaṃ uppādakkaṇaṃ khaṇaṃ vītikkantaṃ hutvā atikkantakālaṃ nāma hoti, nirodhakkhaṇaṃ vītikkantaṃ hutvā atikkantakālaṃ nāma hoti, atītaṃ pana cittaṃ ubhopi khaṇe khaṇaṃ vītikkantaṃ hutvā atikkantakālaṃ nāma hotīti atītacittavasena vissajjanaṃ kataṃ. Imināva upāyena uparimesu atthadhammavārādīsu ca sabbavissajjanesu attho veditabbo. Ayaṃ atikkantakālavāre nayo.

Yaṃ cittaṃ uppajjati nanirujjhanti, taṃ cittaṃ nirujjhissati nuppajjissatīti? Āmantā. Yaṃ vā pana...pe... āmantā. Yaṃ cittaṃ nuppajjati nirujjhanti, taṃ cittaṃ nanirujjhissati uppajjissatīti? No. Yaṃ vā pana cittaṃ nanirujjhissati uppajjissati, taṃ cittaṃ nuppajjati nirujjhatīti? Natthi.

Yaṃ cittaṃ uppajjati, taṃ cittaṃ uppannanti? Āmantā. Yaṃ vā pana...pe... uppajjatīti? Uppādakkaṇe cittaṃ tathā, evaṃ paṭilomapucchāsipi tato sesāsipi. “Yaṃ cittaṃ nuppajjati, taṃ cittaṃ nuppannanti? Atītānāgataṃ cittaṃ tathā. Yaṃ vā pana...pe... āmantā...pe... bhaṅgakkhaṇe citta'ntiādinā, “yaṃ cittaṃ uppajjati, taṃ cittaṃ uppajjitthāti? No. Yaṃ cittaṃ nuppajjati, taṃ cittaṃ nuppajjitthāti? Bhaṅgakkhaṇe cittaṃ anāgatañca”tiādinā, “yaṃ cittaṃ uppajjati, taṃ cittaṃ uppajjissatīti? No. Yaṃ vā pana...pe... no, yaṃ cittaṃ nuppajjati, taṃ cittaṃ nuppajjissatīti? Anāgataṃ cittaṃ nuppajjati, no ca taṃ cittaṃ nuppajjissati, bhaṅgakkhaṇe cittaṃ atītaṃ citta'ntiādinā ca, “yaṃ cittaṃ uppajjittha, taṃ cittaṃ uppajjissatīti? No. Yaṃ vā pana...pe... no, yaṃ cittaṃ nuppajjittha, taṃ cittaṃ nuppajjissatīti? Anāgataṃ citta'ntiādinā ca,

“Yaṃ cittaṃ nirujjhanti, taṃ cittaṃ nirujjhitthāti? No”tiādinā ca, “yaṃ cittaṃ uppajjati, taṃ cittaṃ nirujjhitthāti? No”tiādinā ca, “yaṃ cittaṃ uppajjati, taṃ cittaṃ nirujjhissatīti? Āmantā”tiādinā ca, “yaṃ cittaṃ uppajjittha, taṃ cittaṃ nirujjhissatīti? No”tiādinā ca,

“Yaṃ cittaṃ uppajjamānaṃ, taṃ cittaṃ uppannanti? Āmantā. Yaṃ vā pana...pe... uppajjamānanti...pe... uppādakkaṇe citta'ntiādinā ca, “yaṃ cittaṃ nirujjhamānaṃ, taṃ cittaṃ uppannanti? Āmantā”tiādinā ca, “yaṃ cittaṃ uppannaṃ, taṃ cittaṃ uppajjitthāti? No. Yaṃ vā pana...pe... no”tiādinā ca,

“Yaṃ cittaṃ uppajjittha no ca taṃ cittaṃ uppannaṃ, taṃ cittaṃ uppajjissatīti? No. Yaṃ vā pana...pe... no. Yaṃ cittaṃ nuppajjittha no ca taṃ cittaṃ nuppannaṃ, taṃ cittaṃ nuppajjissatīti? Āmantā”tiādinā ca, “uppannaṃ uppajjamānanti...pe... uppādakkaṇe uppannañceva uppajjamānañca. Uppajjamānaṃ uppannanti? Āmantā”tiādinā ca, “niruddhaṃ nirujjhamānanti? No”tiādinā ca,

“Yaṃ cittaṃ uppajjamānaṃ khaṇaṃ khaṇaṃ vītikkantaṃ atikkantakālaṃ, nirujjhamānaṃ khaṇaṃ khaṇaṃ vītikkantaṃ atikkantakālaṃ, taṃ cittanti...pe... atītaṃ citta”ntiādinā ca dhammavāre,

“Yassa yaṃ cittaṃ uppajjati na nirujjhanti, tassa taṃ cittaṃ nirujjhissati nuppajjissatīti? Āmantā”tiādinā ca puggaladhammavāre ca, sarāgādipadehi, kusalādipadehi ca missesu sabbavāresu ca pucchāsu heṭṭhā vuttānusārena vissajjananayo veditabbo. Ayaṃ cittayamakamātikatthasaṃvaṇṇanāyo.

Dhammayamakamātikatthavaṇṇanā

Dhammayamakamātikāya pana khandhayamake vuttanayeneva pāḷivavatthānaṃ veditabbaṃ. “Yo kusalaṃ dhammaṃ bhāveti, so akusalaṃ dhammaṃ pajahatī”ti āgatattā panettha pariññāvāro bhāvanāvāro nāma. Tattha yasmā abyākato dhammo neva bhāvetabbo na pahātabbo, tasmā padameva na uddhaṇṭi veditabbaṃ. Pucchāvissajjane panettha “kusalākusalā dhammāti? Āmantā”tiādinā, “dhammā akusalā dhammāti? Akusalā dhammā dhammā ceva akusalā dhammā ca, avasesā dhammā na akusalā dhammā”tiādinā ca paṇṇattivāre vissajjananayo ñātabbo.

“Yassa kusalā dhammā uppajjanti, tassa akusalā dhammā uppajjantīti? No. Yassa vā pana...pe... yassa kusalā dhammā uppajjanti, tassa abyākatā dhammā uppajjantīti? Pañcavokāre kusalānaṃ uppādakkaṇe...pe... uppajjanti”tiādinā ca, “yattha kusalā dhammā uppajjanti, tattha akusalā dhammā uppajjantīti? Āmantā...pe... tattha abyākatā dhammā uppajjantīti? Āmantā. Yattha vā pana abyākatā dhammā uppajjanti, tattha kusalā dhammā uppajjantīti ...pe... catuvokāre...pe... uppajjanti”tiādinā ca, “yassa yattha kusalā dhammā...pe... uppajjantīti? No”tiādinā ca,

“Yassa kusalā dhammā nuppajjanti, tassa akusalā dhammā nuppajjantīti...pe... sabbesaṃ cittassa bhaṅgakkhaṇe abyākatacittassa uppādakkaṇe nirodhasamāpannānaṃ asaṅhasattānaṃ tesaṃ kusalā ca dhammā nuppajjanti, akusalā ca dhammā nuppajjanti”tiādinā ca, “yassa kusalā dhammā nuppajjanti, tassa abyākatā dhammā nuppajjantīti...pe... sabbesaṃ cavantānaṃ pavatte cittassa bhaṅgakkhaṇe āruppe akusalānaṃ uppādakkaṇe ca nuppajjanti”tiādinā ca, “yattha kusalā dhammā nuppajjanti, tattha akusalā dhammā nuppajjantīti? Āmantā...pe... tattha abyākatā dhammā nuppajjantīti? Uppajjanti. Yattha vā pana abyākatā dhammā nuppajjanti, tattha akusalā dhammā nuppajjantīti? Natthī”tiādinā ca uppādavāre,

“Yassa kusalā dhammā nirujjhanti, tassa akusalā dhammā nirujjhantīti? No”tiādinā nirodhavāre ca,

“Yassa kusalā dhammā uppajjanti, tassa akusalā dhammā nirujjhantīti? No”tiādinā uppādanirodhavāre ca,

“Yo kusalaṃ dhammaṃ bhāveti, so akusalaṃ dhammaṃ pajahitthāti? No...pe... yo kusalaṃ dhammaṃ na bhāveti, so akusalaṃ dhammaṃ nappajahitthāti? Aggamaggasamaṅgiñca arahantañca ṭhapetvā avasesā puggalā”tiādinā

bhāvanāvāre ca pucchāvissajjananayo heṭṭhā vuttānusārena ñātabbo.

Atthavinicchaye panettha idaṃ lakkhaṇaṃ. Imassa hi dhammayamakassa pavattimahāvāre uppajjanti nirujjhantīti imesu uppādanīrodhesu kusālākusaladhammā tāva ekantena pavattiyaṃyeva labbhanti, na cutipaṭṭisandhīsu, abyākatadhammā pana pavatte ca cutipaṭṭisandhīsu cāti tīsupi kālesu labbhanti, evamettha yaṃ yattha yattha labbhati, tassa vasena tattha tattha vinicchayo veditabbo.

Tatridaṃ nayamukhaṃ - kusālākusalānaṃ tāva ekakkhaṇe anuppajjanato “no”ti paṭisedho kato. Abyākatā cāti idaṃ cittasamuṭṭhānarūpaṃ sandhāya vuttaṃ. Yattha kusālā dhammā nuppajjantīti asaṅṇābhavaṃ sandhāya vuttaṃ, abyākatānaṃ dhammānaṃ anuppattiṭṭhānassābhāvā “natthī”ti paṭikkhepo kato, nirodhavāre kusālākusalānaṃ ekato anirujjhanato “no”ti vuttanti imināva nayamukhena sabbattha vinicchayo veditabbo. Ayaṃ dhammayamakamātikatthasaṃvaṇṇanāyayo.

Indriyayamakamātikatthavaṇṇanā

Indriyayamakamātikāyaṃ pana khandhayamakamātikādīsu vuttanayeneva pāḷivavattānādiko sabbo atthasaṃvaṇṇanāyayo veditabbo. Manindriyaṃ panettha yathā cakkhundriyādīmūlakehi, tatheva itthindriyādīmūlakehi saddhiṃ sampayogaṃ gacchati, tasmā nikkhittapaṭipāṭiyā ayojetvā sabbehi cakkhundriyamūlādīhi saddhiṃ pariyoṣāne yojitaṃ, cakkhundriyena ca saddhiṃ sukhindriyadukkhindriyadomanassindriyāni, lokuttarindriyāni ca paṭisandhiyaṃ natthīti na gahitāni. Yathā cettha, evaṃ sesindriyamūlakesupi yathānurūpaṃ ñātabbaṃ. Indriyānaṃ pana bahukatāya dhātuyamakatopi bahutarāni yamakāni honti ayaṃ viseso, sesaṃ heṭṭhā vuttānusārena ñātabbanti. Ayaṃ indriyayamakamātikatthasaṃvaṇṇanāyayo.

Mohavicchedaniyā abhidhammamātikatthavaṇṇanāya

Yamakamātikatthavaṇṇanā niṭṭhitā.

7. Paṭṭhānamātikatthavaṇṇanā

Idāni paṭṭhānamātikāya atthasaṃvaṇṇanāyayo hoti. Kenatṭhena paṭṭhānanti? Nānappakārapaccayaṭṭhena. Pa-saddo hi nānappakāratthaṃ dīpeti, ṭhāna-saddo paccayaṭṭhaṃ. Atha vā vibhajanaṭṭhena paṭṭhānaṃ. Yathā hi paññāpanā paṭṭhapanā vivaraṇā vibhajanā uttānīkammanti āgataṭṭhāne vibhajanaṭṭho paṭṭhānasaddasamānattho paṭṭhapanā-saddo dissati, evamidhāpi kusālādīnaṃ dhammānaṃ hetupaccayādīhi vibhajanato vibhajanaṭṭhena paṭṭhānaṃ nāma. Atha vā paṭṭhitatṭhena paṭṭhānaṃ, gamanaṭṭhenāti attho. Sabbadhammesu hi asaṅgagamanassa sabbaññutaññāṇassa hetupaccayādibhedabhinnesu kusālādīsu vitthāritanayalābhato nissaṅgavasena pavattagamanattā gamanaṭṭhena paṭṭhānaṃ nāma, iti nānappakārapaccayaṭṭhena, vibhajanaṭṭhena, gamanaṭṭhena ca tikapaṭṭhānādīsu catuvīsatiyā paṭṭhānesu ekekampi paṭṭhānaṃ nāma, tesāṃ pana samūhato pakaraṇaṃ paṭṭhānaṃ nāma, tesāṃ paṭṭhānānaṃ mātikā. Sayampi vā paṭṭhānabhūtā mātikā, sabbampetaṃ paṭṭhānamātikā. Yā sā “hetupaccayo, ārammaṇapaccayo...pe... avigatapaccayo”ti evaṃ tikapaṭṭhānādicatuvīsatippabhedasamantapaṭṭhānadesanāya mūlabhūtapaccayabhedassa vasena bhagavatā pakaraṇassa ādimhi ṭhapitā, ayaṃ idha paṭṭhānamātikā nāma.

Tattha anuttānatthādisahito saṅkhepatthavinicchayo tāva evaṃ veditabbo - hetupaccayotiādīsu hi hetu ca so paccayo cāti hetupaccayo, hetu hutvā paccayo hetupaccayo, hetubhāvena paccayoti vuttaṃ hoti. Tattha hetūti vacanāvayavakāraṇamūlānametaṃ adhivacanam. “Paṭiññāhetū”tiādīsu hi loke vacanāvayavo “hetū”ti vuccati, sāsane pana “ye dhammā hetuppabhavā”tiādīsu kāraṇam, “tayo kusalā hetū, tayo akusalā hetū”tiādīsu mūlaṃ, idaṃ idha adhippetam, taṃ paṭicca etasmā etīti paccayo, apaccakkhāya naṃ vattatīti attho. Yo hi dhammo yaṃ dhammaṃ paṭicca apaccakkhāya tiṭṭhati vā uppajjati vā, so tassa upakāraḷakkhaṇena paccayo nāma. Iti mūlaṭṭhena hetu, upakāraḷatṭhena paccayoti saṅkhepato mūlaṭṭhena upakāraḷo dhammo hetupaccayo, kusalādīnaṃ kusalādibhāvasādhakoti keci, evaṃ sante pana taṃsamutṭhānarūpesu hetupaccayatā na sampajjati, ahetukacittānaṃ vinā etehi abyākatabhāvo siddho, sahetukānampi ca yonisomanasikārādipaṭibaddho kusalādibhāvo, na sampayuttahetupaṭibaddho. Yadi ca siyā, hetūsupi kusalādibhāvasādhakena aññena bhavitabbaṃ, kusalādibhāvasādhanavasena pana hetūnaṃ mūlaṭṭhaṃ aggahetvā suppatiṭṭhitabhāvasādhanavasena gayhamāne na kiñci virujjhati. Laddhahetupaccayā hi dhammā viruḷhamūlā viya pādapā thirā honti suppatiṭṭhitā, itare pana tilabījakādisevālā viya na suppatiṭṭhitā, iti mūlaṭṭhena upakāraḷoti suppatiṭṭhitabhāvasādhanena upakāraḷo dhammo hetupaccayoti veditabbo.

Niddese “hetū hetusampayuttakānaṃ dhammānaṃ taṃsamutṭhānānaṃ rūpānaṃ hetupaccayena paccayo”ti vuttaṃ, tattha “cittasamutṭhānāna”nti avatvā “taṃsamutṭhānāna”nti idaṃ acittasamutṭhānānampi saṅgaṇhanatthaṃ. Pañhāvārasmiṃ hi “paṭisandhikkhaṇe vipākābyākatā hetū sampayuttakānaṃ khandhānaṃ kaṭattā ca rūpānaṃ hetupaccayena paccayo”ti āgataṃ, kasmā panāyaṃ hetu paṭisandhiyameva kaṭattārūpānaṃ hetupaccayena paccayo hoti, na pavatteti? Paṭisandhiyaṃ kammajarūpānaṃ cittapaṭibaddhavuttitāya, bhavapaṭhamanipātato cittajāti. Itararūpasantatiuppatthambhābhāvena eva dubbalavatthum cittaṃ nissāya uppajjati ceva tiṭṭhati ca. Taṃ cittampi hi paṭisandhikkhaṇe kammavegakkhittatāya ceva apurejātavatthukatāya ca appatiṭṭhitaṃ, papāte patitamattako puriso na kiñci sippaṃ kātuṃ viya cittajarūpaṃ janetuṃ na sakkoti, tameva kaṭattārūpaṃ nissāya patiṭṭhāti. Paṭisandhicittāni hi rūpaṃ na janenti, kammajarūpameva pana tesam cittasamutṭhānarūpaṭṭhāne tiṭṭhati, pavattiyaṃ pana paṭiladdhupatthambhatāya taṃ rūpaṃ vināpi kammaapaṭibaddhāva pavatti, hetupaccayassa panettha kusalādibhedato, bhūmibhedato ca vibhāgo heṭṭhā vuttanayeneva veditabboti ayaṃ hetupaccaye nayo.

Tato paresu ārammaṇabhāvena upakāraḷo dhammo ārammaṇapaccayo, so niddese “rūpāyatanaṃ cakkhuviññādhātuyā...pe... phoṭṭhabbāyatanaṃ kāyaviññādhātuyā taṃsampayuttakānaṃ dhammānaṃ...pe... rūpāyatanaṃ saddagandharasaphoṭṭhabbāyatanaṃ manodhātuyā...pe... sabbe dhammā manoviññādhātuyā...pe... yaṃ yaṃ dhammaṃ ārabha ye ye dhammā uppajjanti cittacetāsikā dhammā, te te dhammā tesam tesam dhammānaṃ ārammaṇapaccayena paccayo”ti evaṃ niddiṭṭhattā na koci dhammo na hoti. Yathā hi dubbalapuriso daṇḍaṃ vā rajjuṃ vā ālambitvā utṭhahati ceva tiṭṭhati ca, evaṃ cittacetāsikā dhammā rūpādīsu chasu yaṃ kiñci ālambitvā uppajjanti ceva tiṭṭhanti ca, tasmā lokiyalokuttarādibhedā sabbepi dhammā yathāyogaṃ cittacetāsikānaṃ ārammaṇapaccayoti veditabboti ayaṃ ārammaṇapaccaye nayo.

Jetṭhakatṭhena upakārako dhammo adhipatipaccayo, so niddese “chandādhīpati chandasampayuttakānaṃ dhammānaṃ taṃsamutṭhānānañca rūpānaṃ...pe... vīriyacittavīmaṃsādhīpati...pe... adhipatipaccayena paccayo, yaṃ yaṃ dhammaṃ garuṃ katvā ye ye dhammā uppajjanti cittacetāsikā dhammā, te te dhammā tesāṃ tesāṃ dhammānaṃ adhipatipaccayena paccayo”ti evaṃ dvidhā niddiṭṭho. Tattha chandādayo sahaajātādhīpatibhāvena vuttā, garukātabbaṃ ārammaṇādhīpatibhāvena. Tattha ca lokiyakusalabhūto ārammaṇādhīpati lokiyakusalānañceva lobhasahagatacittānañca ārammaṇādhīpati hoti, nāññassa, akusalabhūto pana lobhasahagatacittuppādoti vuccati itaresu garukātabbatāya abhāvato, so dvīhetukāhetukādīlokiyavipākārūpakkhandhabhūto ca lobhasahagatasseva, nāññassa, tathā kiriyabhūtopīti aṭṭhakathāyaṃ āgataṃ, taṃ ñāṇasampayuttakiriyānaṃ sabbaññūtaññāṇābhīññādīpubbavasappavattānaṃ kāmāvacarakusalehi garukātabbābhāvassāvīrodhabhāvassa dassanato vīmaṃsitabbaṃ. Lokuttarakusalāni pana kāmāvacaraññāṇasampayuttajavanānameva ārammaṇādhīpatipaccayā honti, nibbānaṃ pana tesāññeva lokuttarakusalavipākānañcāti veditabbanti ayaṃ adhipatipaccaye nayo.

Anantarabhāvena upakārako dhammo anantarapaccayo, sova samanantarapaccayo, byañjanamattameva nānaṃ “upacayasantatī”tiādīsu viya. Yampi “atthānantaratāya anantarapaccayo, kālānantaratāya samanantarapaccayo”ti ācariyānaṃ mataṃ, taṃ “nīrodhā vuṭṭhahantassa nevaññānāsaññāyatanakusalaṃ phalasamāpattiyā samanantarapaccayena paccayo”tiādīhi virujjhati, taṃniddese “cakkhuviññāṇadhātu taṃsāmpayuttakā ca dhammā manodhātuyā...pe... kāyaviññāṇadhātu...pe... manodhātu...pe... manoviññāṇadhātuyā...pe... purimā purimā kusalā dhammā pacchimānaṃ pacchimānaṃ kusalānaṃ dhammānaṃ...pe... abyākatānaṃ dhammānaṃ...pe... purimā purimā akusalā dhammā pacchimānaṃ pacchimānaṃ akusalānaṃ...pe... abyākatānaṃ...pe... yesaṃ yesaṃ dhammānaṃ anantarā ye ye dhammā uppajjanti cittacetāsikā dhammā, te te dhammā tesāṃ tesāṃ dhammānaṃ anantarapaccayena paccayo”ti iminā anantarapaccayaniddesasamako eva samanantarapaccayo niddiṭṭho aññatra nāmanānāttāti ayaṃ anantarasamanantarapaccayadvaye nayo.

Uppajjamānova saha uppajjamānabhāvena upakārako dhammo sahaajātapaccayo, so niddese “cattāro khandhā arūpino aññamaññaṃ sahaajātapaccayena paccayo, cattāro mahābhūtā aññamaññaṃ...pe... okkantikkhaṇe nāmarūpaṃ aññamaññaṃ...pe... cittacetāsikā dhammā cittasamutṭhānānaṃ rūpānaṃ...pe... mahābhūtā upādārūpānaṃ...pe... rūpino dhammā arūpīnaṃ dhammānaṃ kiñcikāle sahaajātapaccayena paccayo, kiñcikāle nasahaajātapaccayena paccayo”ti evaṃ chabbidho niddiṭṭho. Tattha aññamaññanti iminā tesāṃ dhammānaṃ ekakkhaṇe paccayabhāvañceva paccayuppannabhāvañca dīpeti, paṭisandhikkhaṇe vatthurūpaṃ rūpaṃ nāma. Cittacetāsikāti pavattiyāṃ cattāro khandhā, paṭisandhiyampīti keci tattha kaṭattārūpānampi cittasamutṭhāne pavitṭhattā. Tesāṃ hi paṭisandhicittacetāsikā sahaajātapaccayā hontiyeva, tāni pana vatthuvirahitāni rūpāni pavattiyāṃ cittasamutṭhānānaṃ viya cittacetāsikānaṃ paccayatthaṃ na pharanti, tasmā “aññamañña”nti na vuttaṃ, tathā bhūtānaṃ upādārūpaṃ. Evaṃ hi agayhamāne paṭisandhiyaṃ kaṭattārūpānaṃ sahaajātā nāma nissayatā na vuttāti sahaajātapaccayaniddeso aparipuṇṇo eva siyā. Kiñcikāleti idampi okkantikkhaṇe hadayavatthumeva sandhāya vuttattā tatiyakotṭhāsameva bhajātīti atthato ayaṃ paccayo pañcavidhoti ayaṃ sahaajātapaccaye nayo.

Aññamaññaṃ uppādanupatthambhanabhāvena upakārako dhammo aññamaññaṃ paccayo tidaṇḍakaṃ viya. So niddese “cattāro khandhā arūpino aññamaññaṃ paccayena paccayo, cattāro mahābhūtā...pe... okkantikkhaṇe nāmarūpaṃ aññamaññaṃ paccayena paccayo”ti evaṃ tidhā niddiṭṭhoti ayaṃ aññamaññaṃ paccaye nayo.

Adhiṭṭhānākārena, nissayākārena ca upakārako dhammo nissayapaccayo tarucittakammādīnaṃ pathavīpaṭṭhādayo viya, so niddese sahaṃjātapaccaye viya chadhāva niddiṭṭho. Chaṭṭho panettha koṭṭhāso “cakkhāyatanaṃ cakkhuvīññāṇadhātuyā, sotaghānajivhākāyāyatanaṃ kāyaviññāṇadhātuyā...pe... yaṃ rūpaṃ nissāya manodhātu ca manoviññāṇadhātu ca vattanti, taṃ rūpaṃ manodhātuyā ca manoviññāṇadhātuyā ca taṃ sampayuttakānañca dhammānaṃ nissayapaccayena paccayo”ti evaṃ purejātanissayadassanavasena vibhatto, sesaṃ tādīsameva. Tattha rūpanti hadayavatthu.

Upanissayapaccayoti ettha panāyaṃ vacanatto - tadadhīnavuttitāya attano phalena nissito, nappaṭikkhittoti nissayo, yathā pana bhuso āyāso upāyāso, evaṃ bhuso nissayo upanissayo, balavakāraṇassetāṃ adhivacanaṃ, tasmā balavakāraṇabhāvena upakārako dhammo upanissayapaccayoti veditabbo. So ārammaṇūpanissayo anantarūpanissayo pakatūpanissayoti tividho hoti. Tattha ārammaṇūpanissayo tāva ārammaṇādhīpatinā saddhiṃ nānattaṃ akatvā vibhatto. Tattha yaṃ ārammaṇaṃ garuṃ katvā cittacetāsikā uppajjanti, taṃ niyamato tesāṃ ārammaṇesu balavārammaṇaṃ hoti, iti garukātabbamattaṭṭhena ārammaṇādhīpati, balavakāraṇaṭṭhena ārammaṇūpanissayoti evametesāṃ nānattaṃ veditabbaṃ.

Anantarūpanissayopi anantarapaccayena nānattaṃ akatvā vibhatto, evaṃ santēpi attano attano anantaraṃ anurūpassa cittuppādassa pavattanasamatthatāya anantaratā, purimacittassa pacchimacittuppādane balavatāya anantarūpanissayatā ca veditabbā. Yathā hi hetupaccayādīsu kañci dhammaṃ vināpi cittaṃ uppajjati, na evaṃ anantaracittaṃ vinā cittassa uppatti nāma atthi, tasmā balavapaccayo hoti, iti balavakāraṇaṭṭhena anantarova anantarūpanissayoti evametesāṃ nānattaṃ veditabbaṃ.

Pakato upanissayo pakatūpanissayo, pakato nāma attano santāne uppādito vā saddhāsīlādiupasevito vā utubhojanādiapakatīyāyeva vā upanissayo pakatūpanissayo, iti parūpanissayena amissoti attho. So ca pakatūpanissayo “saddhaṃ upanissāya dānaṃ deti, sīlaṃ samādiyati, uposathakammaṃ karoti, jhānaṃ uppādeti; vipassanaṃ, maggaṃ, abhiññaṃ, samāpattiṃ uppādeti; sīlaṃ, sutāṃ, cāgaṃ, paññaṃ upanissāya dānaṃ deti...pe... samāpattiṃ uppādeti”tiādinā imesaṃ saddhādīnaṃ vasena bahudhā vibhatto, evaṃ upanissayapaccayo tividho. Niddese panāyaṃ “purimā purimā kusalā dhammā pacchimānaṃ pacchimānaṃ kusalānaṃ dhammānaṃ ...pe... akusalānaṃ kesañci...pe... abyākatānaṃ dhammānaṃ...pe... purimā purimā akusalā dhammā pacchimānaṃ pacchimānaṃ akusalānaṃ...pe... kusalānaṃ kesañci...pe... abyākatānaṃ dhammānaṃ...pe... purimā purimā abyākatā dhammā...pe... abyākatānaṃ, kusalānaṃ, akusalānaṃ upanissayapaccayena paccayo, puggalopi upanissayapaccayena paccayo, senāsanampī”ti evaṃ niddiṭṭho. Tattha purimāti anantarūpanissaye samanantarātītāva labbhanti.

Ārammaṇūpanissayapakatūpanissayesu pana nānāvidhivasena purimatarāvāti tayopi rāsī kusalena kusalapade labbhanti. Kusalena panākusale samanantarātītā na labbhanti, tenāha “kesañci”ti. Idaṃ hi “kusalo dhammo akusalassa dhammassa ārammaṇūpanissayo pakatūpanissayo, ārammaṇūpanissayo pana dānaṃ

datvā...pe... taṃ garuṃ katvā rāgo uppajjati...pe... pakatūpanissayo saddhaṃ upanissāya mānaṃ jappeti''tiādinā pañhāvāre āgataṃ imaṃ nayaṃ sandhāya vuttaṃ.

Akusalena kusalapade hi samanantarātītā na labbhanti, tenāha ''kesañcī''ti. Idaṃ pana ''akusalo dhammo kusalassa dhammassa pakatūpanissayo. Rāgaṃ upanissāya dānaṃ deti...pe... pāṇaṃ hantvā tassa paṭighātathāya dānaṃ deti''tiādinā nayaṃ pañhāvāre āgataṃ pakatūpanissayameva sandhāya vuttaṃ. Yathā hi akusalaṃ kusalassa anantarūpanissayo na hoti, tathā ārammaṇūpanissayopi na hoti. Na hi taṃ garuṃ katvā kusalaṃ pavattati.

Akusalena abyākatapade pana ārammaṇūpanissayova na labbhanti. Na hi taṃ abyākatā garuṃ karonti, anantarā panassa honti. Tenevettha ''kesañcī''ti na vuttaṃ. Sesapadesu tayopi upanissayā labbhanteva. ''Puggalopi, senāsanampī''ti idampi dvayaṃ pakatūpanissayavasenevettha vuttaṃ, utubhojanādayo cettha saṅgahetabbā. Imasmiñca paccaye ekaccāya paññattiyā saddhiṃ sabbepi catubhūmakā dhammā saṅgahitāti veditabbāti ayaṃ upanissayapaccaye nayo.

Paṭhamataraṃ uppajjitvā vattamānabhāvena upakārakā rūpadhammā purejātapaccayo, so pasādatabbisayahadayavattuvasena ekādasavidho. Niddese ca ''cakkhāyatanaṃ cakkhuviññādhātuyā taṃsampayuttakānañca dhammānaṃ purejātapaccayena paccayo...pe... kāyāyatanaṃ kāyaviññādhātuyā ...pe... rūpāyatanaṃ cakkhuviññādhātuyā...pe... phoṭṭhabbāyatanaṃ kāyaviññādhātuyā...pe... rūpāyatanaṃ saddagandharasaphoṭṭhabbāyatanaṃ manodhātuyā...pe... yaṃ rūpaṃ nissāya...pe... taṃ rūpaṃ manodhātuyā ca manoviññādhātuyā ca kiñcikāle purejātapaccayena paccayo, kiñcikāle na purejātapaccayena paccayo''ti evaṃ sabbathāpi pañcadvāre vatthārammaṇavasena, manodvāre vatthuvaseneva cāyaṃ niddiṭṭho. Pañhāvāre pana ārammaṇapurejātaṃ ''arahā cakkhuṃ aniccato dukkhato anattato vipassatī''ti āgatattā manodvārepi aṭṭhārasannaṃ rūpānaṃ vasena ārammaṇapurejātampi labbhatevāti ayaṃ purejātapaccaye nayo.

Purejātānaṃ rūpadhammānaṃ upatthambhakatṭhena upakārako arūpadhammo pacchājātapaccayo gijjhapotakasārānaṃ āhārāsā cetanā viya. Niddese pi cassa ''pacchājātā cittacetāsikā dhammā purejātassa imassa kāyassa pacchājātapaccayena paccayo''ti evaṃ vuttaṃ. Tattha imassa kāyassāti catusamuṭṭhānikatisamuṭṭhānikabhūtopādāyarūpakāyassa. Dhammato cāyaṃ ṭhapetvā paṭisandhivipāke āruppavipāke avasesā sabbe catubhūmakā arūpadhammāti veditabbāti ayaṃ pacchājātapaccaye nayo.

Āsevanatṭhena anantarānaṃ paṇḍabalavabhāvena upakārako dhammo āsevanapaccayo ganthā dipurimābhiyogo viya. So kusalākusalakiriyajavanavasena tividho. Niddese panassa ''purimā purimā kusalā dhammā pacchimānaṃ pacchimānaṃ kusalānaṃ dhammānaṃ...pe... akusalānaṃ dhammānaṃ...pe... kiriyābyākatānaṃ dhammānaṃ āsevanapaccayena paccayo''ti niddiṭṭho. Tattha purimā purimāti sabbattha samanantarātītāva daṭṭhabbā, tatthāpi kusalādayo abyākatādīnaṃ bhinnajātikānaṃ samanantarānampi vāsanāsaṅkhātēna āsevanena paṇḍatarabalavabhāvavisiṭṭhaṃ attano kusalādibhāvasaṅkhātagatiṃ gāhāpetuṃ asamattatāya āsevanapaccayā na honti, bhūmito, pana ārammaṇato ca bhinnāpi kāmāvacaratihetukakusalakiriyā attanā sadisavedanānameva mahaggatalokuttarakusalakiriyānampi, saṅkhārārammaṇaṃca anulomakusalaṃ

nibbānārammaṇassa gotrabhukusalassa āsevanapaccayā hontiyeva. Lokuttaro pana āsevanapaccayo natthi, tathā vipāko kamma pariṇāmitattāti ayaṃ āsevanapaccaye nayo.

Cittappayogasaṅkhātena kiriyabhāvena upakārako dhammo kamma paccayo. So nānakkhaṇikāya kusalākusalacetanāya ceva saha jātāya ca sabbāyapi cetanāya vasena duvidho hoti. Niddese pi cassa “kusalākusalaṃ kammaṃ vipākānaṃ khandhānaṃ kaṭattā ca rūpānaṃ...pe... cetanā sampayuttakānaṃ dhammānaṃ taṃsamutṭhānānaṃ rūpānaṃ kamma paccayena paccayo”ti dvidhā vutto. Tattha kammanti cetanākammameva. Kaṭattā ca rūpānanti kammaṃsa kaṭattā upacitattā nipphāditattā uppannānaṃ kammajānaṃ rūpānaṃ kaṭattā eva, kammampi kālantareyeva avasesapaccayasamāyoge sati attano phalaṃ uppādeti, na tu vīnaṭṭhattā tṭhitattā taṃ vā tṭhitaṃ pana kammaṃ na janeti. Evaṃ taṃsamutṭhānanti iminā paṭisandhiyaṃ kaṭattārūpaggahaṇaṃ daṭṭhabbanti ayaṃ kamma paccaye nayo.

Nirussāhasantabhāvena nirussāhasantabhāvāya upakārako vipākadhammo vipākapaccayo. So pavatte cittasamutṭhānānaṃ, paṭisandhikkhaṇe kaṭattārūpānaṃ, sabbattha ca sampayuttadhammānaṃ paccayo hoti. Yathāha sabbapañhāvāre - “vipākābyākato eko khandho tiṇṇannaṃ khandhānaṃ cittasamutṭhānānaṃ rūpānaṃ paṭisandhikkhaṇe...pe... kaṭattā ca rūpānaṃ vipākapaccayena paccayo”tiādi. Niddese pana “vipākā cattāro khandhā arūpino aññamaññaṃ vipākapaccayena paccayo”ti ettakameva vuttaṃ. Taṃ pañhāvāre vuttavidhānaṃ sandhāya sāvasesaṃ vuttanti ayaṃ vipākapaccaye nayo.

Rūpārūpānaṃ upatthambhakaṭṭhena upakārakā cattāro āhārā āhārapaccayo. Niddese pana “kabalīkāro āhāro imassa kāyassa...pe... arūpino āhārā sampayuttakānaṃ dhammānaṃ taṃsamutṭhānānaṃ rūpānaṃ āhārapaccayena paccayo”ti evaṃ niddiṭṭho. Tattha catusamutṭhānamupagatā oja kabalīkāro āhāro nāma. So yasmā āhārūpasevīnaññeva ajjhohaṭṭhārautujāhārūpatthaddho eva ca kammajādiāhāro imassa kāyassa tṭhitiyā pavattati, na aññathā, tasmā kabalīkātabbautujavatthusannissitatā dāsanatthaṃ kabalīkāro āhāro ti vutto. Kiñcāpi cāyaṃ “imassa kāyassā”ti avisesena vutto, visesato pana āhāra jarūpassa janako ceva anupālako ca hutvā sesatisantatisamutṭhānarūpassa anupālako eva hutvā āhārapaccayo hoti. Taṃsamutṭhānānanti iminā paṭisandhiyaṃ kammāsamutṭhānāni gahitāneva. Pañhāvāre hi “paṭisandhikkhaṇe vipākābyākatā āhārā sampayuttakānaṃ khandhānaṃ kaṭattā ca rūpānaṃ āhārapaccayena paccayo”ti vuttanti ayaṃ āhārapaccaye nayo.

Adhipatiyaṭṭhena upakārakā itthindriyapurisindriyavajjā vīsati indriyā indriyapaccayo. Itthindriyapurisindriyāni hi kiñcāpi itthipurisaliṅgākappādīnaṃ bijabhūtāni, neva pana tesāṃ, na aññesaṃ indriyādipaccayataṃ pharanti. Suttantikapariyāyena pana tesāṃ pakatūpanissayabhāvaṃ pharantīti bāvisateva indriyāni. Tattha cakkhundriyādayo pañca arūpadhammānameva indriyapaccayo, rūpajīvitindriyaṃ kaṭattārūpānameva, sesā rūpārūpānaṃ. Niddese “cakkhundriyaṃ cakkhuviññādhātuyā taṃsampilayuttakānaṃ dhammānaṃ...pe... kāyaviññādhātuyā...pe... rūpajīvitindriyaṃ kaṭattārūpānaṃ, arūpino indriyā sampayuttakānaṃ dhammānaṃ taṃsamutṭhānānaṃ rūpānaṃ indriyapaccayena paccayo”ti evaṃ niddiṭṭho. Taṃsamutṭhānānanti etthāpi kaṭattārūpampi saṅgahitaṃ. Pañhāvāre hi “paṭisandhikkhaṇe vipākābyākatā indriyā sampayuttakānaṃ khandhānaṃ kaṭattā ca rūpānaṃ”nti vuttanti ayaṃ indriyapaccaye nayo.

Upanijjhāyanatthēna upakāraṇi tthapetvā dvipaṇcaviṇṇāṇesu vedanāttayaṃ, ekaggataṇca sesāni kusalādibhedāni satta jhānaṅgāni jhānapaccayo. Dvipaṇcaviṇṇāṇānaṃ hi abhinipātāmatattā tesu vedanekaggatā upanijjhāyanākārassa abhāvena jhānaṅgesu na uddhaṭṭā, niddese panassa “jhānaṅgāni jhānasampayuttakānaṃ dhammānaṃ taṃsamutṭhānānaṃ rūpānaṃ jhānapaccayena paccayo”ti niddiṭṭho. Idhāpi taṃsamutṭhānānanti iminā ca kaṭattārūpampi gahitaṃ. Pañhāvārehi “paṭisandhikkhaṇe vipākābyākatāni jhānaṅgāni sampayuttakānaṃ khandhānaṃ kaṭattā ca rūpāna”nti vuttanti ayaṃ jhānapaccaye nayo.

Yato tato vā niyyānatthēna upakāraṇi kusalādibhedāni dvādasa maggaṅgāni maggapaccayo. Niddese pana “maggaṅgāni maggasampayuttakānaṃ dhammānaṃ taṃsamutṭhānānaṃ rūpānaṃ maggapaccayena paccayo”ti niddiṭṭho. Etthāpi taṃsamutṭhānānanti iminā kaṭattārūpaggaṇaṃ. Pañhāvāre hi “paṭisandhikkhaṇe vipākābyākatāni maggaṅgāni sampayuttakānaṃ khandhānaṃ kaṭattā ca rūpāna”nti vuttaṃ, ahetukacittesu cettha vijjamānāni maggaṅgāni maggapaccayā na honti. Ayaṃ maggapaccaye nayo.

Ekavatthukaekārammaṇaekuppādaekanirodhasaṅkhātena sampayuttabhāvena upakāraṇi arūpino dhammā sampayuttapaccayo. Niddese pana “cattāro khandhā arūpino dhammā aññamaññaṃ sampayuttapaccayena paccayo”ti niddiṭṭhoti ayaṃ sampayuttapaccaye nayo.

Ekavatthukādibhāvānupagamena upakāraṇi rūpino dhammā arūpīnaṃ, arūpino dhammā rūpīnaṃ vippayuttapaccayo, so sahaṇātapurejātapacchājātavasena tividho hoti. Vuttaṃ hetuṃ “sahajātā kusalā khandhā cittasamutṭhānānaṃ rūpānaṃ...pe... pacchājātā kusalā khandhā purejātassa imassa kāyassa vippayuttapaccayena paccayo”tiādi. Purejātaṃ pana chavatthuvaseva veditabbaṃ. Niddese panassa “rūpino dhammā arūpīnaṃ...pe... arūpino dhammā rūpīnaṃ dhammānaṃ vippayuttapaccayena paccayo”ti evaṃ sāmāññaṃ niddiṭṭho. Tattha rūpīnoti idaṃ chavatthūnaṃ vasena vuttaṃ, rūpādayo pana ārammaṇadhammā sampayogāsaṅkābhāvena vippayuttapaccayā na vuttā. Cakkhādīnaṃ hi vatthūnaṃ abbhantarato arūpadhammā nikkhamantā viya uppajjanti, tattha sampayogāsaṅkā hoti. Pañhāvārepi hi “vatthu kusalānaṃ khandhānaṃ...pe... cakkhāyatanaṃ cakkhuviṇṇāṇadhātuyā”tiādinā cha vatthūneva uddhaṭṭāni, arūpino dhammā rūpīnanti etthāpi nibbānaṃ arūpampi samānaṃ rūpassa vippayuttapaccayo na hoti sabbathā sampayogāsaṅkābhāvato, “catūhi sampayogo catūhi vippayogo”ti hi vuttanti ayaṃ vippayuttapaccaye nayo.

Paccuppannalakkhaṇena atthibhāvena tādisasseva dhammassa upatthambhakaṭṭhena upakāraṇi dhammo atthipaccayo, so niddese “cattāro khandhā arūpino aññamaññaṃ...pe... cattāro mahābhūtā aññamaññaṃ, okkantikkhaṇe nāmarūpaṃ aññamaññaṃ, cittacetāsikā dhammā cittasamutṭhānānaṃ rūpānaṃ, mahābhūtā upādārūpānaṃ, cakkhāyatanaṃ cakkhuviṇṇāṇadhātuyā...pe... rūpāyatanaṃ cakkhuviṇṇāṇadhātuyā taṃsampayuttakānaṃ dhammānaṃ...pe... rūpāyatanaṃ...pe... phoṭṭhabbāyatanaṃ manodhātuyā...pe... manodhātuyā ca manoviṇṇāṇadhātuyā ca taṃsampayuttakānaṃ dhammānaṃ atthipaccayena paccayo”ti evaṃ sahaṇātapurejātavasena ca bahudhā niddiṭṭho, pañhāvāre pana “sahajātā purejātā pacchājātā āhāraṃ indriya”nti imesaṃ pañcannampi vasena āgatattā pacchājātakabalīkārahārārūpajīvitindriyānaṃ vasenāpi atthipaccayo gahetabbovāti ayaṃ atthipaccaye nayo.

Attano anantaraṃ uppajjamānānaṃ arūpadhammānaṃ pavattiokāsadānavasena upakāraḥ samanantaraniṛuddhā arūpadhammā natthipaccayo, niddese pana “samanantaraniṛuddhā cittacetasiḥ dhammā paṭuppannānaṃ cittacetasiḥ dhammānaṃ natthipaccayena paccayo”ti evaṃ sāmāññatova niddiṭṭho. Sabbathā anantarapaccayasadisatāya tattha niddiṭṭhanayenevettha viseso ñātabboti ayaṃ natthipaccaye nayo.

Natthipaccayadhammāva vigatabhāvena upakāraḥ natthipaccayoti saha niddesena natthipaccayasadisovāti.

Avigatapaccayopi sabbathā atthipaccayasadisova, desanāvilāsena, veneyyavasena vā ayaṃ duko vuttoti ayaṃ avigatapaccaye nayo.

Pakiṇṇakavinicchayo

Imesu pana catuvīsatiyā paccayesu ñānacārassa visadabhāvatthaṃ -

Dhammato kālato ceva, ekassānekapaccayā;
Anekaśāṇa dhammānaṃ, ekapaccayabhāvato.

Sabhāgā visabhāgā ca, yugaḷā janakādito;
Sabbatṭhānādibhedā ca, rūpārūpavikappato;
Bhavato saṅgahā ñeyyo, pakiṇṇakavinicchayo.

Tattha dhammatoti imesu hi paccayesu hetupaccayo tāva nāmarūpadhammesu nāmadhammekadeso, tathā saha-jātādhipatikammajhānamagga-paccayā, tathā āsevanavipāka-paccayā, catukkhanda-saṅgahitāpi vipākadhammā anantarasamanantarapaccayā-jātasampayuttanattvivigatapaccayā. Nibbānassa asaṅgahato nāmekadesotipi vattuṃ vaṭṭati. Purejātapaccayo rūpadhammova, sesā yathā-lābhavasena nāmarūpadhammā. Tattha ca ārammaṇādhipatiārammaṇūpanissayapakatūpanissayesu paññattipi saṅgahitāti ayaṃ dhammato vinicchayo.

Kālato pana

hetusa-hajāta-aññamaññanissayapurejātapaccayā-jātavipāka-āhāra-indriyaja-hānamaggasampayuttavippayuttaatthivigatapaccayā pannarasa paccuppannāva hutvā attano phalassa paccayā honti, anantarasamanantara-āsevananattvivigatapaccayā pañca atītā eva hutvā, kammapaccayo paneko paccuppannopi atītapi hutvā, sesā ārammaṇādhipatiupanissayapaccayā tayopi tekālikāpi, nibbānapaññattivasena kālavimuttāpi hutvā attano phalassa paccayā hontīti ayaṃ kālato vinicchayo.

Ekassānekapaccayāti ekadhammassa, ekapaccayassa ca anekapaccayabhāvato. Kathaṃ? Hetupaccaye tāva amoho eko dhammo, so purejātakamma-āhāra-jhānavajjānaṃ vīsatiyā paccayānaṃ vasena anekapaccayo hoti, hetupaccayattaṃ avijahantova adhipatisaha-jāta-aññamaññanissayavipākā-indriyamaggasampayuttavippayuttaatthivigatānaṃ aññesaṃ ekādasannaṃ vasena vā anekapaccayo hoti, tathā alobhādayo, tesu pana alobhādosā indriyamagga-paccayā na honti, te tayo avipākabhūtā lobhadosamohā vipāka-paccayāpi na honti, te pana amohavajjitā pañca adhipatipaccayā na honti, tathā sesāpi avipākabhūtā.

Ārammaṇapaccaye rūpāyatanaṃ cakkhuviññāṇadhātuyā ārammaṇapurejātaatthivigatānaṃ catunnaṃ vasena anekapaccayo hoti, tathā manodhātuyā, ahetukamanoviññāṇadhātuyā ca. Sahetukāya pana ārammaṇādhipatiārammaṇūpanissayānampi vasena, saddādīsopi eseva nayo.

Dhammāyatanam pana nissayavippayuttanam vasenāpi anekapaccayo hoti, tathā ārammaṇapaccayattam avijahantova
ārammaṇādhipatinissayaupanissayapurejātavippayuttaatthiavigatānam vasena aparesampi sattannam vasena anekapaccayo hotīti ayamettha ukkaṭṭhaparicchedo. Tattha arūpānam pana rūpānam vā atītānāgatānam ārammaṇapaccayabhāve sati ārammaṇādhipatiupanissayamattameva uttari labbhati.

Adhipatipaccaye ārammaṇādhipati vuttanayova. Sahajātādhipatīsu cittaṃ hetupurejātakammajhānamaggavajjānam ekūnavīsatiyā paccayānam vasena anekapaccayo hoti, adhipatipaccayattam avijahanto aparesam
sahajātaaññamaññanissayavipākāhārindriyasampayuttavippayuttaatthiavigatānam dasannam vaseneva, tathā vīriyam āhārapaccayavajjānam
maggapaccayasahitānam vasena, chando āhārindriyavajjānam vasena anekapaccayo hoti, vīmaṃsā hetupaccaye vuttanayāva.

Anantarapaccaye catūsu khandhesu vedanākkhandho tāva
hetupurejātakammāhāramaggapaccayavajjānam ekūnavīsatiyā vasena, saññākkhandho tesu indriyajhānavajjānam sattarasannam vasena, saṅkhārakkhandho hetupurejātakammindriyajhānamaggavajjānam aṭṭhārasannam vasena, tathā cetanā kammāsahitānam, vitakko
hetupurejātakammaāhārindriyavajjānam jhānamaggasahitānam, vicāro, pīti ca ānantariyānam maggavajjānam, ekaggaṭā hetupurejātakammāhāravajjānam
vīsatiyā paccayānam vasena, saddhā, jīvitindriyañca anantarānam
hetupurejātakammāhārajhānamaggavajjānam aṭṭhārasannam, sati
maggasahitānam ekūnavīsatiyā, hiriottappakāyapassaddhādichayugā,
yevāpanakesu adhimokkhamanasikāratatramajjhataṭṭhā, karuṇā muditā ca
hetupurejātakammāhārajhānamaggindriyavajjānam sattarasannam, viratiyo pana
maggasahitānam aṭṭhārasannam, micchādiṭṭhi tato vipākavajjānam sattarasannam
vasena, micchāvācākammanāntā jīvā tehi ceva kammāhārapaccayehi cāti
ekūnavīsatiyā paccayānam vasena, ahirikaṃ anottappaṃ māno thinam middham
uddhaccanti ime hetupurejātakammavipākāhārindriyajhānamaggavajjānam
soḷasannam, vicikicchā issāmacchariyakukkuccāni tato adhipativajjānam
pannasannam vasena anekapaccayā honti. Anantarapaccayattam avijahantānam
panetesam samanantaraupanissayakammanatthivigatānam aparesam channam
vasena ca. Viññāṇakkhandhassa adhipatipaccayeneva anekapaccayabhāvo
veditabbo.

Sahajātapaccaye mahābhūtāni
ārammaṇaārammaṇādhipatisahajātaaññamaññanissayaupanissayapurejātaatthiavi
gatānam navannam, hadayavatthu tesaññeva vippayuttasahitānam vasena.
Nissayapaccaye cakkhāyatanādīni
ārammaṇaārammaṇādhipatinissayaupanissayapurejātaindriyavippayuttaatthiavigat
ānam navannam vasena. Purejātapaccaye rūpasaddagandharasāyatanādīni
ārammaṇaārammaṇādhipatiupanissayapurejātaatthiavigatānam channam vasena.
Āhārapaccaye oḷā ārammaṇaārammaṇādhipatiupanissayāhāraatthiavigatānam
channam paccayānam vasena anekadhā paccayo hoti. Tamtamapaccayattam
avijahantānam tesam tesam sabbattha
ārammaṇādhipatiantarasamanantarūpanissayādipaccayatā vuttanayena
veditabbā. Sesam suviññeyyamevāti ayam ekassānekapaccayato vinicchayo.

Anekesaṇca dhammānam, ekapaccayabhāvatoti etesu hi ṭhapetvā
kammapaccayam sesesu tevīsatiyā paccayesu aneke anekesam dhammānam
ekato ekekaṃ paccayā honti. Kammapaccayo pana cetanā ekadhammovāti ayam

anekadhammānaṃ ekapaccayabhāvato vinicchayo.

Sabhāgā visabhāgā cāti etesu hi
anantarasamanantarāpanissayāsevananattvivigatapaccayā sabhāgā, tathā
ārammaṇārammaṇādhipatīārammaṇūpanissayā. Purejātapaccayo panettha
pacchājātena visabhāgo, tathā sampayutto vippayuttena, atthi natthinā, vigato
avigatenāti ayaṃ sabhāgavisabhāgato vinicchayo.

Yugaḷāti ettha atthasarikkhatāya saddasarikkhatāya kālapaṭipakkhatāya
hetuphalatāya aññamaññaṭipakkhatāyāti imehi kāraṇehi yugaḷaṃ veditabbaṃ.
Anantarasamanantarā hi atthasarikkhatāya ekaṃ yugaḷaṃ nāma.
Nissayūpanissayā saddasarikkhatāya, purejātapacchājātā kālapaṭipakkhatāya,
kammavipākā hetuphalatāya, sampayuttavippayuttā aññamaññaṭipakkhatāya
ekaṃ yugaḷaṃ, tathā atthinatthipaccayā, vigataavigatapaccayāti ayaṃ yugaḷato
vinicchayo.

Janakāditoti janakopatthambhakato. Etesu hi
anantarasamanantarāpanissayapakatūpanissayāsevanapaccayā, nānakkhaṇiko
kammapaccayo, natthvivigatapaccayā cāti ime janakā eva, na upatthambhakā.
Pacchājātapaccayo upatthambhako eva, na janako. Sesā janakā ceva
upatthambhakā cāti ayaṃ janakādito vinicchayo.

Sabbaṭṭhānādibhedāti sabbaṭṭhānikaasabbaṭṭhānikabhedato. Etesu hi
sahajātanissayaatthivigatapaccayā sabbaṭṭhānikā. Sabbesu paccayuppannesu
icchitabbā. Etehi vinā uppajjamāno ekadhammopi natthi. Sesā asabbaṭṭhānikā.
Tattha ca
ārammaṇārammaṇādhipatīanantarasamanantarāpanissayapakatūpanissay
apurejātāsevanasampayutta atthinatthivigatapaccayā arūpadhammānañña
kāraṇato asabbaṭṭhānikā. Tathā pacchājātapaccayo rūpānañña kāraṇato, sesā
ekaccānaṃ rūpārūpadhammānaṃ kāraṇato asabbaṭṭhānikā. Ayaṃ
sabbaṭṭhānādibhedato vinicchayo.

Rūpārūpavikappatoti rūpaṃ rūpassa, rūpaṃ arūpassātiādi vikappato. Etesu hi ekopi
paccayo rūpameva hutvā rūpasseva paccayo bhavanto nāma natthi, rūpameva
pana arūpasseva atthi, so purejātapaccayo eko eva. Rūpameva hutvā
rūpārūpasseva paccayo nāmātipi natthi, arūpameva hutvā arūpasseva paccayopi
atthi, so anantarasamanantaraāsevanasampayuttanattvivigatavasena chabbidho.
Arūpameva pana rūpasseva paccayopi atthi, so pacchājātapaccayo eko eva.
Arūpameva hutvā rūpārūpānampi atthi, so hetukammavipākajhānamaggavasena
pañcavidho. Rūpārūpapaññatti hutvā arūpasseva paccayopi atthi, so
ārammaṇaupanissayavasena duvidho. Rūpārūpaṃ pana rūpārūpassāpi atthi, so
adhipatisahajātaaññamaññanissayāhārindriyavippayuttaatthivigatavasena
navavidhoti ayaṃ rūpārūpavikappato vinicchayo.

Bhavatoti imesu hi paccayesu pañcavokārabhave tāva na koci paccayo na labbhati
nāma, sabbepi labbhanti. Catuvokārabhave pana
purejātapacchājātavippayuttapaccaye apanetvā sesā ekavīsatimeva.
Ekavokārabhave sahajātaaññamaññanissayakammindriyaatthivigatavasena
satteva. Bāhire pana anindriyabaddharūpe tesu kammindriyavajjā pañceva
labbhantīti ayaṃ bhavato vinicchayo.

Saṅgahāti sabbepi hi ime catuvīsati paccayā
ārammaṇasahajātaupanissayapurejātapacchājātakammāhārindriyesu aṭṭhasu ca
paccayesu saṅgahaṃ gacchanti. Kathaṃ? Tesu hi

hetuaññaṃaṇṇavipākajhānamaggasampayuttapaccayā cha sahaajātapaccaye saṅgahaṃ gacchanti. Anantarasamanantarāsevananattivigatapaccayā pañca anantarūpanissaye upanissayapaccaye. Nissayapaccayo sahaajātapurejātabhedato duvidho. Tattha saha jāto saha jātapaccaye, purejāto purejātapaccaye. Adhipatipaccayopi ārammaṇabhūto ārammaṇūpanissaye, saha jātabhūto saha jātapaccaye. Vippayuttapaccayopi saha jātapurejātapacchājātabhūtātāya tattha tattha saṅgahaṃ gacchati. Atthiavigatapaccayāpi saha jātapurejātapacchājātāhārindriyabhūtātāya tattha tattha paccayesu saṅgahaṃ gacchanti. Evaṃ imesu paccayesu sabbapaccayānaṃ saṅgaho veditabbo. Teneva tikapaṭṭhānapāliyaṃ paccanīyanaye imesaṃ aṭṭhannaṃ paccayānaṃ vaseneva katipayapañhā vissajjitā. Imesaṃ pana aṭṭhannampi aññaṃaṇṇasaṅgahopi atthiyeva. Tesu hi ārammaṇapaccayo adhipatibhūto upanissaye, anadhipatibhūto na katthacīti ārammaṇapaccayo hutvā visuññeva tiṭṭhati. Kammapaccayopi saha jāto saha jāte. Nānakkhaṇiko pana balavā vipākadhammānaṃ upanissayo hotīti upanissayapaccaye saṅgahaṃ gacchati. Balavāpi pana kammajarūpānaṃ, dubbalo arūpānaṃ nānakkhaṇikakammapaccayo hutvā visuññeva tiṭṭhati. Āhārapaccayopi arūpabhūto saha jāte, rūpabhūto na katthacīti visuññeva tiṭṭhati, indriyapaccayopi arūpabhūto saha jāte, pasādindriyā purejāte, rūpajīvitindriyaṃ na katthaci saṅgahaṃ gacchatīti indriyapaccayo hutvā visuññeva tiṭṭhatīti evamevaṃ aññaṃaṇṇasaṅgahopi attheva. Sabbepi panete catuvīsati paccayā ārammaṇaupanissayakammaatthipaccayesu catūsopi saṅgahaṃ gacchantīti ayaṃ saṅgahato vinicchayo. Ayaṃ anuttānapadatthasahito saṅkhepatthavinicchayo.

Pakiṇṇakavinicchayo niṭṭhito.

Vibhaṅganaye panettha pālivavatthānaṃ tāva saṅkhepato evaṃ veditabbaṃ. Paṭṭhānapāliyaṃ hi “hetupaccayo...pe... avigatapaccayo”ti paccayapadāni mātikāvasena nikkhipitvā tesam paccayānaṃ - “hetū hetusampayuttakānaṃ dhammānaṃ taṃsamuṭṭhānānaṃ rūpānaṃ hetupaccayena paccayo”tiādinā nayena paccayabhājanīyasaṅkhāto niddesavāro paṭṭhamam vutto. Sopi ca anantarasāṅkhepatthavinicchayo tattha tattha dassito eva. Tadanantaram tesam catuvīsatiyā paccayānaṃ kusalattikādayo dvāvīsatiṭike, hetudukādayo sataṃ duke ca nissāya nānāyato vibhajanavasena catuvīsatisamantapaṭṭhānasamodhānaṃ anantanayasamantapaṭṭhānaṃ vibhattam. Kathaṃ? Catubbidham hi paṭṭhānaṃ - anulomapaṭṭhānaṃ, paccanīkapaṭṭhānaṃ, anulomapaccanīkapaṭṭhānaṃ, paccanīkānulomapaṭṭhānanti. Tattha “kusalam dhammaṃ paṭicca kusalo dhammo uppajjati hetupaccayā”tiādinā, “hetum dhammaṃ paṭicca hetudhammo uppajjati hetupaccayā”tiādinā kusalādīnaṃ, hetuādīnaṃ dhammānaṃ anulomavasena pavattam anulomapaṭṭhānaṃ nāma. “Nakusalam dhammaṃ paṭicca nakusalo dhammo uppajjati hetupaccayā...pe... nahetum dhammaṃ paṭicca nahetudhammo uppajjati hetupaccayā”tiādinā kusalādīnaṃ, hetuādīnaṃ dhammānaṃ paccanīkavasena pavattam paccanīkapaṭṭhānaṃ nāma. “Kusalam dhammaṃ paṭicca nakusalo dhammo uppajjati hetupaccayā...pe... hetum dhammaṃ paṭicca nahetudhammo uppajjati hetupaccayā”tiādinā pavattam anulomapaccanīkapaṭṭhānaṃ nāma. “Nakusalam dhammaṃ paṭicca kusalo dhammo...pe... nahetum dhammaṃ paṭicca hetudhammo uppajjati hetupaccayā”tiādinā pavattam paccanīkānulomapaṭṭhānaṃ nāma.

Evametesu catūsu paṭṭhānesu yaṃ dhammaṃ anulomapaṭṭhānaṃ nāma, taṃ tāva chabbidham hoti - tikapaṭṭhānaṃ dukapaṭṭhānaṃ dukatikapaṭṭhānaṃ tikadukapaṭṭhānaṃ tikatikapaṭṭhānaṃ dukadukapaṭṭhānanti. Yathā cetam, evaṃ paccanīkapaṭṭhānādīnapi tīṇi tīṇi paccekanti

catuvīsatisamantapaṭṭhānasamodhānaṃ paṭṭhānappakaraṇaṃ veditabbaṃ. Sammāsambuddhena hi anulomapaṭṭhāne dvāvīsatitike nissāya tikapaṭṭhānaṃ nāma niddiṭṭhaṃ. Sataṃ duke nissāya dukapaṭṭhānaṃ nāma. Tato tike dukesu pakkhipitvā dukatikapaṭṭhānaṃ nāma. Tato duke tikesu pakkhipitvā tikadukapaṭṭhānaṃ nāma. Tike pana tikesuyeva pakkhipitvā tikatikapaṭṭhānaṃ nāma. Duke ca dukesu eva pakkhipitvā dukadukapaṭṭhānaṃ nāma niddiṭṭhaṃ. Paṭṭhamam tāvettha anulomapaṭṭhāne tikapaṭṭhānanayo niddiṭṭho. Evaṃ paccaṇīkaṇaṃ, anulomapaccaṇīkaṇaṃ, paccaṇīkānulomapaṭṭhāneti catuvīsatisamantapaṭṭhānaṃ desitaṃ.

Ettha ca duvidhaṃ anulomaṃ, paccaṇīkaṇaṃ dhammānulomaṃ dhammapaccaṇīkaṃ, paccayānulomaṃ paccayapaccaṇīkanti. Tattha “kusalaṃ dhammaṃ paṭicca kusalo dhammo”tiādinā kusalādīnaṃ tikadhammānaṃ, hetuādīnaṃ dukadhammānaṃ anulomadēsanāvasena dhammānulomaṃ veditabbaṃ. “Nakusalaṃ dhammaṃ paṭicca nakusalo dhammo”tiādinā tikadukadhammānaṃ paccaṇīkavasena dhammapaccaṇīkaṃ veditabbaṃ. “Hetupaccayā ārammaṇapaccayā”ti evaṃ catuvīsatiyā paccayānaṃ anulomadēsanāvasena paccayānulomaṃ veditabbaṃ. “Nahetupaccayā nārammaṇapaccayā”ti evaṃ paccayānaṃ paccaṇīkavasena paccayapaccaṇīkaṇaṃ veditabbaṃ. Tatra yadidaṃ dhammānulomaṃ dhammapaccaṇīkaṇaṃ, tassa vasena catuvīsatisamantapaṭṭhānaṃ veditabbaṃ. Paccayānulomaṃ paccayapaccaṇīkaṇaṃ anulomatikapaṭṭhānādīsu catuvīsatiyā paṭṭhānesu ekekatikadukesu evaṃ labbhati. Taṇca upari pāḷinayadassane eva pākaṭaṃ bhavissati. Tatrimāni catuvīsati paṭṭhānāni imesaṃ tikadukānaṃ vasena niddiṭṭhattā tikapaṭṭhānaṃ...pe... dukadukapaṭṭhānanti vuccati.

Tesu tikadukesu ekekaṃ tikadukaṃ imesaṃ hetupaccayādīnaṃ catuvīsatiyā paccayānaṃ anulomādinayacatukkavasena sattahi sattahi mahāvārehi vitthārato vibhattaṃ. Katamehi sattahi? Paṭiccavāro sahaṇātavāro paccayavāro nissayavāro saṃsaṭṭhavāro sampayuttavāro pañhāvāroti imehi. Tattha “kusalaṃ dhammaṃ paṭicca kusalo dhammo”tiādinā paṭiccābhidhānena vutto paṭiccavāro nāma. “Kusalaṃ dhammaṃ sahaṇāto, kusalaṃ dhammaṃ paccayā, kusalaṃ dhammaṃ nissāya, kusalaṃ dhammaṃ saṃsaṭṭho, kusalaṃ dhammaṃ sampayutto”ti evaṃ sahaṇātābhidhānehi vuttā pañca vārā sahaṇātādivārāni. Parato ca saṃsaṭṭhasampayuttavāresu dvīsu arūpadhammavaseneva paccayapaccayuppannā ca, sesesu catūsu vāresu, sattameva pañhāvāre ca rūpārūpavasena, paccayavāre, nissayavāre ca sahaṇātapacchāṇātapurejātavasena, sesesu sahaṇātavasena paccayapaccayuppannā ca kathitāti ayaṃ viseso. Sattamavāre pana yasmā “kusalo dhammo kusalassa dhammassa hetupaccayena paccayo”tiādinā nayena te te pañhe uddharitvā puna “kusalā hetu sampayuttakānaṃ khandhāna”ntiādinā nayena sabbepi te pañhā nijjaṭṭhā, niggumbā ca katvā vibhattā, tasmā so vāro pañhānaṃ sādhuṃ vibhattattā pañhāvārotveva saṅkhaṃ gato. Iti imehi sattahi mahāvārehi catuvīsatiyā samantapaṭṭhānesu sabbepi tikadukā catuvīsatiyā paccayānaṃ anulomādivasena vitthārato vibhattā. Kathaṃ? Anulomapaṭṭhāne hi yadidaṃ dvāvīsatitike nissāya tikapaṭṭhānaṃ nāma sabbapaṭṭhamam niddiṭṭhaṃ. Tattha kusalattikaṃ tāva imehi paṭiccavārādīhi mahāvārehi paccayānulomādinayacatukkato vibhattaṃ. Tattha yo tāvesa sabbapaṭṭhamo paṭiccavāro nāma, so uddesaniddesato duvidho hoti.

Tattha uddesavāro kusalādayo paṭicca hetupaccayādivasena kusalādīnaṃ yuttānaṃ, akusalādīnaṃ ayuttakānaṃ dhammānaṃ uppattipucchanavaseneva pavattattā “pucchāvāro”tipi, pucchānaṃ nāma pañhāpanato “paṇṇattivāro”tipi vuccati. Na hi tattha vissajjanaṃ atthi. Niddesavāro pana pucchāvāre

paripucchitesu pañhesu “siyā akusalaṃ dhammaṃ paṭicca akusalo dhammo uppajjeyyā”tiādikaṃ ayuttaṃ pañhaṃ anuddharitvā labbhamānānaññeva pañhānaṃ vasena pavatto. Itaresu pana sahaṇātādīsu, sesesu ca tikesu, sesapaṭṭhānesu ca sabbattha pucchāvāro natthi, labbhamānavasena sabbavissajjanameva dassitanti idamettha saṅkhepato pālīvavatthānaṃ.

Idāni panettha ādito paṭṭhāya evaṃ vibhaṅganayo veditabbo.

Anulomapaṭṭhānasmiñhi tikapaṭṭhāne kusallattikassa sattasu mahāvāresu paṭhamassa paṭiccavārassa pucchāvāre tāva - “siyā kusalaṃ dhammaṃ paṭicca kusalo dhammo uppajjeyyā hetupaccayā...pe... akusalo dhammo...pe... abyākato...pe... kusalo ca abyākato ca...pe... akusalo ca abyākato ca...pe... kusalo ca akusalo ca...pe... kusalo ca akusalo ca abyākato ca dhammā uppajjeyyūṃ hetupaccayā”ti kusalapadamūlā satta pucchā uddhaṭṭā.

Evaṃ akusalapadamūlā, abyākatapadamūlā ca. “Siyā kusalañca abyākatañca dhammaṃ paṭicca akusalo...pe... siyā akusalañca abyākatañca...pe... siyā kusalañca akusalañca...pe... siyā kusalañca akusalañca abyākatañca dhammaṃ paṭiccā”ti dvimūlakā, timūlakā ca satta satta pucchāti ekūnapaññāsa pucchā hetupaccayamūlakā uddhaṭṭā.

Imināva nayena “siyā kusalaṃ dhammaṃ paṭicca kusalo dhammo uppajjeyyā ārammaṇapaccayā...pe... avigatapaccayā”ti evaṃ sesapaccayamūlakāpi pucchāveditabbā. Ekamūlakanayo.

Yathā ca ekamūlake, evaṃ “siyā kusalaṃ dhammaṃ paṭicca kusalo dhammo uppajjeyyā hetupaccayā ārammaṇapaccayā...pe... hetupaccayā avigatapaccayā”tiādinā dvimūlakepi. “Hetupaccayā ārammaṇapaccayā adhipatipaccayā...pe... hetupaccayā ārammaṇapaccayā anantarapaccayā...pe... hetupaccayā ārammaṇapaccayā avigatapaccayā”tiādinā timūlakādīsu sabbamūlakapariyosānesu vāresu nayā veditabbā. Hetupaccayamūlakanayo.

Yathā ca hetumūlake, evaṃ “siyā kusalaṃ dhammaṃ paṭicca kusalo dhammo uppajjeyyā ārammaṇapaccayā”tiādinā sesapaccayamūlakesupi nayo ñātabbo. Paccayānulomavāro. Eteneva upāyena “siyā kusalaṃ dhammaṃ paṭicca kusalo dhammo uppajjeyyā nahetupaccayā”tiādinā sabbappakārayutto paccayapaccanīkavāropi. “Siyā kusalaṃ dhammaṃ...pe... uppajjati hetupaccayā nārammaṇapaccayā”tiādinā anulomapaccanīkapaccayavāropi. “Siyā kusalaṃ dhammaṃ...pe... uppajjeyyā nahetupaccayā ārammaṇapaccayā”tiādinā paccanīyānulomavāropi sabbattha netabboti ayaṃ tāvettha pucchāvāre nayo.

Niddesavāro pana uddesavāre dassitāsu pucchāsu kusalākusalādīnaṃ sahuṃpattiyā abhāvato yā etā “kusalaṃ dhammaṃ paṭicca kusalo dhammo uppajjati”tiādikā pucchā sabbaso vissajjanaṃ labhanti, tā pahāya yā vissajjanaṃ labhanti, tāsameva vissajjanavasena pavatto. Tatrāyaṃ nayo - “kusalaṃ dhammaṃ paṭicca kusalo dhammo uppajjati hetupaccayā. Kusalaṃ ekaṃ khandhaṃ paṭicca tayo khandhā. Tayo khandhe paṭicca eko khandho. Dve khandhe paṭicca dve khandhā. Kusalaṃ dhammaṃ paṭicca abyākato dhammo uppajjati hetupaccayā. Kusale khandhe paṭicca cittasamuṭṭhānaṃ rūpaṃ. Kusalaṃ dhammaṃ paṭicca kusalo ca abyākato ca dhammā uppajjanti hetupaccayā. Kusalaṃ ekaṃ khandhaṃ paṭicca tayo khandhā cittasamuṭṭhānañca rūpaṃ. Tayo khandhe paṭicca eko khandho cittasamuṭṭhānañca rūpaṃ. Dve khandhe paṭicca dve khandhā cittasamuṭṭhānañca rūpa”nti evaṃ kusalapadamūlāsu sattasu pucchāsu tissova labbhamānā vissajjitā. Tathā akusalapadamūlāsupi tissova. Abyākatapadamūlāsu pana “abyākataṃ dhammaṃ paṭicca abyākato dhammo uppajjati hetupaccayā. Vipākābyākataṃ

kiriyābyākataṃ ekaṃ khandhaṃ paṭicca tayo khandhā cittasamuṭṭhānañca rūpaṃ...pe... dve khandhe paṭicca dve khandhā cittasamuṭṭhānañca rūpaṃ. Paṭisandhikkhaṇe vipākābyākataṃ ekaṃ khandhaṃ paṭicca tayo khandhā kaṭattā ca rūpaṃ...pe... dve khandhā kaṭattā ca rūpaṃ. Khandhe paṭicca vatthu, vatthum paṭicca khandhā. Ekaṃ mahābhūtaṃ paṭicca tayo mahābhūtā...pe... dve mahābhūte paṭicca dve mahābhūtā. Mahābhūte paṭicca cittasamuṭṭhānaṃ rūpaṃ kaṭattārūpaṃ upādārūpa”nti ekāva. Dvimūlikādīsu ca “kusalañca abyākatañca dhammaṃ paṭicca abyākato dhammo uppajjati hetupaccayā. Kusale khandhe ca mahābhūte ca paṭicca cittasamuṭṭhānaṃ rūpa”nti ekā. Tathā “akusalañca abyākatañca paṭiccā”ti, evaṃ hetupaccayamūlikāsu ekūnapaññāsāya pucchāsu naveva labbhamānā vissajjitā. Sesā cattālīsa moghapucchāti na vissajjitā. Evaṃ upari ārammaṇapaccayādīsu vissajjitāvasesā moghapucchāti gahetabbā. Vijānanasukhatthaṃ pana bhagavatā pucchāvāre labbhamānā, alabbhamānā ca sabbāpi tā dassitāti veditabbāti.

Tattha kusalaṃ dhammaṃ paṭiccāti saha jātesu vedanākkhandhādibhedā ekaṃ kusalaṃ dhammaṃ paṭicca paṭigantvā, sahuppattisaṅkhātena sadisabhāvena patvāti attho. Sadisattho hi ettha paṭisaddo “paṭipuggalo”tiādīsu viya. Kusalo dhammoti saññākkhandhādibhedo sahuppanno kusalo dhammo. Uppajjatīti pākaṭabhāvato uddhaṃ uppādādiṃ pāpuṇāti, attānaṃ vā paṭilabhati. Hetupaccayāti na kevalaṃ kusala dhammamattameva paṭicca uppajjati, atha kho kusalahetunā hetupaccayataṃ sādhetena ca uppajjatīti evamattho gahetabbo.

Evamidaṃ “uppajjeyyā”ti pucchāya “uppajjati”ti avisesena vissajjanaṃ vatvā idāni yaṃ dhammaṃ paṭicca ye dhammā uppajjanti, te paccayapaccayuppanne khandhavasena visesetvā dassetuṃ “kusalaṃ ekaṃ khandha”ntiādi vuttaṃ. Yasmā panettha eko khandho ekasseva, dvinnamyeva vā, dve vā pana ekasseva paccayā nāma na honti, tasmā te pakārena anāmasitvā “ekaṃ khandhaṃ paṭicca tayo khandhā”tiādinā paccayabhāvena gahitāvasesaṃ sabbaṃ paccayuppannaṃ katvā dassitanti veditabbaṃ. Evaṃ uparipi sabbattha. Cittasamuṭṭhānaṃ rūpanti idaṃ paṭiccatthassa saha jātatthattā yaṃ kusale saha jātañceva hetupaccayañca labhati, taṃ dassetuṃ vuttaṃ “vipākābyākataṃ kiriyābyākata”nti. Ettha hetupaccayādhikāre ahetukā na gahetabbā. Khandhe paṭicca vatthūtiādi kaṭattārūpaggaṇeṇa vatthusmiṃ gahitepi vatthum paṭicca arūpakkhandaṃ uppattidassanattaṃ vuttaṃ. Ekaṃ mahābhūtantiādi pana rūpābyākataṃ paṭicca rūpābyākatassa uppattidassanattaṃ. Hetupaccaye upatthambhakānameva cettha cittajānaṃ, paṭisandhiyaṃ kamma jānañca añña māññaṃ paccayapaccayuppannatā gahetabbā, na ahetukacittajautujādīnaṃ tesaṃ hetupaccayā uppattiyā abhāvato. Mahābhūte paṭicca cittasamuṭṭhānantiādi mahābhūte paṭicca upādādināṃ uppattidassanattaṃ vuttaṃ. Iminā upāyena ārammaṇapaccayādīsupi vissajjanānaṃ attho veditabbo.

Ārammaṇapaccaye “kusalaṃ dhammaṃ paṭicca kusalo dhammo uppajjati ārammaṇapaccayā. Ekaṃ khandhaṃ...pe... dve khandhe paṭicca dve khandhā. Akusalaṃ dhammaṃ paṭicca akusalo dhammo...pe... abyākataṃ dhammaṃ paṭicca abyākato dhammo uppajjati ārammaṇapaccayā. Vipākābyākataṃ kiriyābyākataṃ ekaṃ khandhaṃ...pe... dve khandhā. Paṭisandhikkhaṇe vipākābyākataṃ ekaṃ khandhaṃ...pe... dve khandhā. Vatthum paṭicca khandhā”ti evaṃ tisso vissajjitā. Sesā rūpamissakattā, rūpassa ca ārammaṇapaccayena anuppattito na gahitā. Teneva “vatthum paṭicca khandhā”ti vatvā “khandhe paṭicca vatthū”ti na vuttaṃ. Ettha ca ārammaṇapaccayāti saha jātaṃ kusalaṃ dhammaṃ paṭicca uppajjamāno kusalo dhammo tato aññaṇa saha jātena chabbidhena ārammaṇabhūtena paccayenāti evaṃ attho gahetabbo. Na hi attanā saha jātaṃ ārammaṇaṃ katvā

cittacetāsikā uppajjanti.

Adhipatipaccaye hetupaccayasadisam vissajjanam. Anantarasamanantaresu pana rūpābhāvato ārammaṇapaccayasadisam. Sahajātapaccayepi hetupaccayasadisam. Abyākatam paṭicca abyākatuppattiyā pana “bāhiram ekaṃ mahābhūtam paṭicca...pe... dve mahābhūtā. Mahābhūte paṭicca upādārūpaṃ...pe... āhārasamuṭṭhānam ekaṃ mahābhūtam...pe... dve mahābhūtā...pe... utusamuṭṭhānam ekaṃ...pe... dve mahābhūtā...pe... asaṅṅasattānam ekaṃ mahābhūtam paṭicca...pe... dve mahābhūtā...pe... kaṭattārūpaṃ upādārūpa”nti idaṃ adhiṃ. Evaṃ aṅṅamaṅṅapaccayepi. Kevalam tattha kaṭattārūpaṃ upādārūpaṇca na gahitam tesam aṅṅamaṅṅapaccayattābhāvā. Nissayapaccayepi saṃjātapaccayasadisam vissajjanam. Paṭiccatthassa pana saṃjātatthattā cakkhādīsu purejātanissayā idha na gahitāti. Upanissayapaccayepi rūpassa upanissayapaccayuppannattābhāvā ārammaṇapaccayasadisameva vissajjanam.

Purejātapaccaye pana “kusalam dhammam paṭicca kusalo dhammo uppajjati purejātapaccayā. Kusalam ekaṃ...pe... dve khandhā. Vatthum purejātapaccayā. Akusalam dhammam paṭicca akusalo...pe... abyākatam dhammam paṭicca abyākato...pe... purejātapaccayā. Vipākābyākatam kiriyābyākatam ekaṃ khandham...pe... dve khandhā. Vatthum purejātapaccayā”ti evaṃ tisso pucchā vissajjitā. Tattha vatthum purejātapaccayāti idaṃ ārammaṇapurejātanivattanattham vuttam. Tam hi cakkhuviññāṇādīnamyeva purejātapaccayataṃ sādheyati, na manoviññāṇadhātuyāti idha na gahitam.

Pacchājātapaccayo idha arūpadhammesu na labbhati. Rūpadhammesu ca upatthambhakova, na janako, tasmā “abyākatam dhammam paṭicca abyākato dhammo uppajjati”tiādi na vattabbovāti ayam na gahito. Āsevanapaccayepi ārammaṇapaccaye viya tissova pucchā vissajjitā.

Kammapaccaye “kusalam dhammam paṭicca kusalo dhammo uppajjati kammapaccayā. Kusalam ekaṃ khandham...pe... abyākato dhammo uppajjati...pe... cittasamuṭṭhānaṇca rūpaṃ...pe... kusalo ca abyākato ca dhammā...pe... cittasamuṭṭhānam rūpa”nti kusalapade tisso, tathā akusalapade. Abyākatapade pana “abyākatam dhammam paṭicca abyākato...pe... vipākābyākatam kiriyābyākatam ekaṃ khandham paṭicca...pe... mahābhūte paṭicca cittasamuṭṭhānam rūpaṃ kaṭattārūpaṃ upādārūpaṃ, asaṅṅasattānam...pe... kaṭattārūpaṃ upādārūpa”nti evaṃ tisso. “Kusalaṇca abyākataṇca dhammam paṭicca abyākato...pe... kusale khandhe ca mahābhūte ca paṭicca cittasamuṭṭhānam rūpa”ntiādinā saṃjātasadisam vissajjanam. Natthivigatapaccayesu ārammaṇasadisam.

Evaṃ sabbapaccayesu labbhamānapaṇhe vissajjanam dassetvā tato hetuadhipatijhānamaggapaccayā ekasadisā. Ārammaṇānantarasamanantarūpanissayāsevananatthivigatapaccayā ekasadisā. Sahajātaāṅṅamaṅṅanissayaatthivigatā ekasadisā. Āsevanapaccaye vipāko na labbhati. Aṅṅamaṅṅapaccaye cittajarūpaṃ, upādārūpaṇca na labbhatītiādinā paccayānam aṅṅamaṅṅasadisattam vatvā puna tesam “hetuyā nava. Ārammaṇe tīṇi. Adhipatīyā nava. Anantarasamanantaresu tīṇi. Sahajāte nava. Aṅṅamaṅṅe tīṇi. Nissaye nava. Upanissaye tīṇi. Purejāte tīṇi. Āsevane tīṇi. Kamme nava. Vipāke ekaṃ. Āhāre nava. Indriye nava. Jhāne nava. Magge nava. Sampayutte tīṇi. Vippayutte nava. Atthiyā nava. Natthiyā tīṇi. Vigate tīṇi. Avigate navā”ti evaṃ hetupaccayādīnam ekekasmim pucchāvissajjanavāraṇanā vuttāti ayam ekamūlakanayo.

Yathā ca ekamūlake, evaṃ “hetupaccayā ārammaṇapaccayā”tiādinā
dvimūlakādīsupi sabbamūlakapariyosānesu yathānurūpaṃ nayo netabbo. Pāḷiyampi
vitthāranayaṃ adassetvā “hetupaccayā ārammaṇe tīṇī”tiādinā
vissajjanavāragaṇanabhedo dassitoti ayaṃ paccayānulome nayo.

Paccayapaccanīye pana “akusalaṃ dhammaṃ paṭicca akusalo dhammo uppajjati
nahetupaccayā. Vicikicchāsahagata uddhaccasahagata khandhe paṭicca
vicikicchāsahagato uddhaccasahagato moho. Abyākataṃ dhammaṃ paṭicca
abyākato dhammo uppajjati nahetupaccayā. Ahetukaṃ vipākābyākataṃ
kiriyaḃbyākataṃ ekaṃ khandhaṃ...pe... dve khandhā cittasamuṭṭhānaṃ rūpaṃ.
Ahetukapaṭisandhikkhaṇe vipākābyākataṃ ekaṃ khandhaṃ...pe... dve khandhā
kaṭattā ca rūpaṃ...pe... vatthum paṭicca khandhā. Ekaṃ mahābhūtaṃ
paṭicca...pe... mahābhūte paṭicca cittasamuṭṭhānaṃ rūpaṃ, kaṭattārūpaṃ
upādārūpaṃ...pe... ekaṃ mahābhūtaṃ paṭicca...pe... upādārūpa”nti imā dve
vissajjitā.

Nārammaṇapaccaye “kusalaṃ dhammaṃ paṭicca abyākato...pe... kusale...pe...
akusalaṃ dhammaṃ paṭicca abyākato...pe... akusale...pe... abyākataṃ dhammaṃ
paṭicca abyākato...pe... kusalaṃca abyākataṃca dhammaṃ paṭicca abyākato...pe...
cittasamuṭṭhānaṃ rūpaṃ, akusalaṃca abyākataṃca dhammaṃ paṭicca
abyākato...pe... mahābhūte paṭicca cittasamuṭṭhānaṃ rūpa”nti imā pañca
vissajjitā.

Nādhīpatipaccaye “kusalaṃ dhammaṃ paṭicca kusalo...pe... kusalaṃ ekaṃ
khandhaṃ...pe... dve khandhā. Kusalaṃ dhammaṃ paṭicca abyākato...pe... kusale
khandhe paṭicca cittasamuṭṭhānaṃ rūpaṃ. Kusalaṃ dhammaṃ paṭicca kusalo ca
abyākato ca dhammā uppajjanti...pe... akusalaṃ dhammaṃ paṭicca akusalo...pe...
dve khandhe paṭicca dve khandhā, akusalaṃ dhammaṃ paṭicca abyākato...pe...
akusale khandhe paṭicca cittasamuṭṭhānaṃ rūpaṃ. Akusalaṃ dhammaṃ paṭicca
akusalo ca abyākato ca dhammā...pe... abyākataṃ dhammaṃ paṭicca abyākato
...pe... mahābhūte paṭicca...pe... kaṭattārūpaṃ upādārūpaṃ. Kusalaṃca
abyākataṃca dhammaṃ paṭicca abyākato...pe... kusale khandhe ca mahābhūte ca
paṭicca cittasamuṭṭhānaṃ rūpaṃ. Akusalaṃca abyākataṃca dhammaṃ paṭicca
abyākato...pe... akusale khandhe ca mahābhūte ca paṭicca cittasamuṭṭhānaṃ
rūpa”nti nava pucchā vissajjitā. Nānantaranasamanantarapaccayā
nārammaṇapaccayasadisā.

Nāññaṃaṇṇapaccaye “kusalaṃ dhammaṃ paṭicca abyākato...pe... kusale...pe...
cittasamuṭṭhānaṃ rūpaṃ. Akusalaṃ dhammaṃ paṭicca abyākato...pe...
akusale...pe... cittasamuṭṭhānaṃ rūpaṃ. Abyākataṃ dhammaṃ paṭicca
abyākato...pe... vipākābyākate kiriyaḃbyākate khandhe paṭicca cittasamuṭṭhānaṃ
rūpaṃ. Paṭisandhikkhaṇe vipākābyākate...pe... kaṭattā rūpaṃ. Mahābhūte paṭicca
cittasamuṭṭhānaṃ rūpaṃ kaṭattārūpaṃ upādārūpaṃ. Bāhire mahābhūte paṭicca
upādārūpaṃ. Āhārasamuṭṭhāne mahābhūte paṭicca upādārūpaṃ.
Utusamuṭṭhāne...pe... upādārūpaṃ. Asaññasattānaṃ mahābhūte paṭicca
kaṭattārūpaṃ upādārūpaṃ. Kusalaṃca abyākataṃca dhammaṃ paṭicca
abyākato...pe... kusale khandhe ca mahābhūte ca paṭicca cittasamuṭṭhānaṃ
rūpaṃ. Akusalaṃca abyākataṃca dhammaṃ paṭicca abyākato...pe... akusale
khandhe ca mahābhūte ca paṭicca cittasamuṭṭhānaṃ rūpa”nti pañca vissajjitā.
Tattha vipākābyākate khandhe paṭicca kaṭattārūpanti hadayavattuvajjaṃ
veditabbaṃ. Naupanissayapaccayo nārammaṇapaccayasadiso.

Napurejātapaccaye “kusalaṃ dhammaṃ paṭicca kusalo...pe... arūpe kusalaṃ...pe... dve khandhā. Kusalaṃ paṭicca abyākato...pe... cittasamuṭṭhānaṃ rūpa”nti kusalapade dve, tathā akusalapadepi. “Abyākataṃ paṭicca abyākato...pe... arūpe vipākābyākataṃ kiriyaabyākataṃ...pe... bāhiraṃ...pe... upādārūpaṃ. Kusalañca abyākatañca dhammaṃ paṭicca abyākato. Kusale khandhe ca mahābhūte ca paṭicca cittasamuṭṭhānaṃ rūpaṃ. Akusalañca abyākatañca...pe... akusale khandhe ca...pe... rūpa”nti imā tissoṭi satta vissajjitā. Napacchājātanāsevanapaccayā nādhīpatipaccayasadisā. Tattha kusalākusalakiriyaṇaṃ paṭhamajavanavasena nāsevanapaccayappavatti vedītabbā.

Nakammapaccaye “kusalaṃ paṭicca kusalo, kusalā cetanā. Akusalaṃ paṭicca akusalo, akusalā cetanā. Abyākataṃ paṭicca abyākato, vipākakiriya cetanā. Bāhiraṃ, āhārasamuṭṭhānaṃ, utusamuṭṭhāna”nti tisso vissajjitā.

Navipākapaccaye “kusalaṃ paṭicca kusalo, abyākato. Kusalo ca abyākato cā”ti kusalapade tisso, tathā akusalapadepi. “Abyākataṃ paṭicca abyākato...pe... bāhiraṃ āhārasamuṭṭhānaṃ utusamuṭṭhānaṃ asaṇṇa...pe... upādārūpaṃ...pe... akusalañca abyākatañca abyākato”ti imā tissoṭi nava vissajjitā.

Nāhārapaccaye “abyākataṃ paṭicca abyākato. Bāhiraṃ utusamuṭṭhānaṃ, asaṇṇa...pe... upādārūpa”nti ekāva.

Naindriyapaccaye “abyākataṃ paṭicca abyākato. Bāhiraṃ āhārasamuṭṭhānaṃ...pe... utusamuṭṭhānaṃ...pe... asaṇṇasattānaṃ mahābhūte paṭicca rūpajīvitindriya”nti ekāva.

Najhānapaccaye “abyākataṃ paṭicca abyākato. Pañcaviññāṇasahagataṃ...pe... bāhiraṃ āhārautusaṇṇaupādārūpa”nti ekāva.

Namaggapaccaye “abyākataṃ paṭicca abyākato. Ahetukaṃ vipākābyākataṃ kiriyaabyākataṃ...pe... cittasamuṭṭhānaṃ...pe... ahetukapaṭisandhikkhaṇe vipākā...pe... kaṭattā ca rūpaṃ...pe... bāhiraṃ āhārautusaṇṇaupādārūpa”nti ekāva.

Nasampayuttapaccayo nārammaṇapaccayasadiso.

Navippayuttapaccaye “kusalaṃ paṭicca kusalo. Arūpe kusalova. Akusalaṃ...pe... arūpe akusalo. Abyākataṃ paṭicca abyākato, arūpe vipākakiriyaabyākataṃ. Bāhiraṃ asaṇṇa...pe... upādārūpa”nti imā tissova pucchā vissajjitā.

Nonatthinovigatapaccayā nārammaṇapaccayasadisā.

Nasahajātanānissayanoatthinoavigatapaccayā panettha cattāropi na labbhantīti.

Evaṃ paccanīke labbhamānapañhavissajjanaṃ dassetvā tato “nahetuyā dve. Nārammaṇe pañca. Nādhīpatiyā nava. Nānantare nasamanantare nāññamaññe naupanissaye pañca. Napurejāte satta. Napacchājāte nāsevane nava. Nakamme tīṇi. Navipāke nava. Nāhāre naindriye najhāne namagge ekaṃ. Nasampayutte pañca. Navippayutte tīṇi. Nonatthinovigatesu pañcā”ti vissajjanavāraṇaṇā vuttāti ayaṃ ekamūlakanayo.

Imināva nayena dvimūlakādīsopi yathānurūpaṃ nayo netabbo, pāḷiyaṃ pana “nahetupaccayā nārammaṇe eka”ntiādinā vissajjanavāraṇaṇāva dassitāti ayaṃ paccayapaccanīyanayo.

Iminā vuttānusāreneva “kusalaṃ dhammaṃ paṭicca abyākato dhammo uppajjati hetupaccayā nārammaṇapaccayā”tiādinā anulomapaccanīyanaye, “akusalaṃ dhammaṃ paṭicca akusalo dhammo uppajjati nahetupaccayā

ārammaṇapaccayā''tiādinā paccanīyānulomanaye pañhavissajjananayo veditabbo. Pāliyaṃ panettha vissajjanavāragaṇanāva dassitāti ayaṃ anulomapaccanīyakusalattike paṭiccavāranayo.

Sahajātavārādīsupi chavāresu paṭiccavāre vuttānusārena sabbattha nayo netabbo. Ye pana tattha tattha pālivesā, atthavisesā ca upalabbhanti, te paṭṭhānapāliatṭhakathāsu eva sabbākārato gahetabbā. Idha pana te sabbe saṅkhepanayato dassiyamānāpi ganthabhāriyaṃ karontīti na dassitā.

Tesu pana vāresu ''kusalaṃ dhammaṃ sahajāto kusalo dhammo uppajjati hetupaccayā. Kusalaṃ dhammaṃ paccayā... kusalaṃ dhammaṃ nissāya... kusalaṃ dhammaṃ saṃsaṭṭho... kusalaṃ dhammaṃ sampayutto kusalo dhammo uppajjati hetupaccayā''ti evaṃ ādito pañcasu vāresu pālīgati ñātabbā. Tesu ca paṭiccasahajātā ekatthā, paccayanissayā ekatthā, saṃsaṭṭhasampayuttā ekatthā. Tattha ''kusalaṃ dhammaṃ sahajāto''tiādīsu kusalaṃ dhammaṃ paṭicca tena sahajāto hutvātiādinā yathānurūpaṃ attho veditabbo. Pacchime pana pañhāvāre ''kusalo dhammo kusalassa dhammassa hetupaccayena paccayo. Kusalā hetū sampayuttakānaṃ khandhānaṃ hetupaccayena paccayo. Kusalo abyākatassa...pe... kusalassa ca abyākatassa ca...pe... kusalā hetū sampayuttakānaṃ khandhānaṃ cittasamuṭṭhānānañcā''tiādinā hetupaccaye,

''Kusalo dhammo kusalassa dhammassa ārammaṇapaccayena paccayo. Dānaṃ datvā sīlaṃ samādiyivā uposathakammaṃ katvā taṃ paccavekkhati. Pubbe suciṇṇāni...pe... jhānā vuṭṭhahitvā jhānaṃ... sekhā gotrabhuṃ vodānaṃ maggaṃ paccavekkhanti. Sekhā vā puthujjanā vā kusalaṃ aniccato dukkhato anattato vipassanti. Cetopariyaññena kusalacittasamaṅgissa cittaṃ jānanti. Ākāsaññāyatanakusalaṃ viññāṇaṇcāyatanakusalassa ārammaṇapaccayena paccayo. Ākiñcaññāyatanakusalaṃ nevasaññānāsaññāyatanakusalassa... kusalā khandhā iddhiṇidhaññāssa cetopariyapubbenivāsayathākammūpagaanāgatamaññāssa ārammaṇapaccayena paccayo.

Kusalo akusalassa...pe... dānaṃ datvā...pe... katvā taṃ assādeti abhinandati. Taṃ ārabha rāgo uppajjati. Diṭṭhi vicikicchā uddhaccaṃ domanassaṃ uppajjati. Pubbe suciṇṇāni assādeti ...pe... domanassaṃ uppajjati. Jhānā vuṭṭhahitvā jhānaṃ assādeti...pe... uddhaccaṃ uppajjati. Jhāne parihīne vippaṭisārissa domanassaṃ uppajjati.

Kusalo abyākatassa...pe... paccayo. Arahā maggaṃ paccavekkhati. Pubbe suciṇṇāni... kusala...pe... vipassati...pe... vipāko tadārammaṇatā uppajjati. Ākāsaññāyatanakusalaṃ viññāṇaṇcāyatanavipākassa...pe... kiriyassa. Ākiñcaññāyatana...pe... vipākassa ca kiriyassa ca. Kusalā khandhā cetopariya...pe... anāgatamaññāssa āvajjanāya.

Akusalo akusalassa...pe... paccayo. Rāgaṃ assādeti...pe... uddhaccaṃ uppajjati. Akusalo kusalassa...pe... paccayo. Sekhā pahīne kilese...pe... anāgatamaññāssa. Akusalo abyākatassa... arahā pahīne kilese...pe... āvajjanāya.

Abyākato abyākatassa... arahā phalaṃ paccavekkhati. Nibbānaṃ, cakkhuṃ...pe... phoṭṭhabbaṃ vipassati. Dibbena cakkhunā rūpaṃ passati...pe... ākiñcaññāyatanakiriyam...pe... kiriyassa. Rūpāyatanaṃ cakkhuvīññāssa...pe... āvajjanāya. Abyākato kusalassa... sekhā phalaṃ...pe... anāgatamaññāssa. Abyākato akusalassa... cakkhuṃ assādeti''tiādinā ārammaṇapaccaye ca,

“Kusalo kusalassa adhipatipaccayena paccayo. Ārammaṇādhīpati, saha-jātādhīpati. Ārammaṇādhīpati - dānaṃ datvā”tiādinā adhipatipaccaye ca,

“Kusalo kusalassa anantarapaccayena paccayo”tiādinā vitthārato anantarasamanantarasahajātaaññaṃānissayapaccayesu ca,

“Kusalo kusalassa upanissayapaccayena paccayo. Ārammaṇūpanissayo anantarūpanissayo pakatūpanissayo. Ārammaṇūpanissayo - dānaṃ datvā”tiādinā ārammaṇapaccaye vuttanayena, “anantarūpanissayo - purimā purimā kusalā khandhā pacchimānaṃ pacchimāna”ntiādinā anantarapaccaye vuttanayeneva, “pakatūpanissayo - saddhaṃ upanissāya...pe... uposathakammaṃ karoti. Jhānaṃ, vipassanaṃ, maggaṃ, abhiññaṃ, samāpattiṃ uppādeti. Sīlaṃ, sutaṃ, cāgaṃ, paññaṃ upanissāya...pe... paṭhamassa jhānassa parikammaṃ paṭhamassa jhānassa upanissayapaccayena paccayo...pe... ākiñcaññāyatanāṃ nevasaññānāsaññāyatanassa...pe... yathākammūpagaññaṃ anāgataṃsaññaṃ...pe... paṭhamassa maggassa parikammaṃ paṭhamassa...pe... tatiyo maggo catutthassa. Maggo sekhaṇaṃ atthapaṭisambhidāya...pe... tṭhānāṭhānakosallassa upanissaya. Kusalo akusalassa...pe... ārammaṇūpanissayo. Pakatūpa...pe... pakatūpanissayo - saddhaṃ upanissāya mānaṃ jappeti. Diṭṭhiṃ gaṇhāti...pe... saddhā sīlaṃ sutaṃ cāgo paññaṃ rāgassa, dosassa, mohassa, mānassa, diṭṭhiyā. Patthanāya...pe... kusalo abyākatassa...pe... ārammaṇūpanissayo. Anantarūpanissayo. Pakatūpa...pe... pakatūpanissayo - saddhaṃ upanissāya attānaṃ ātāpeti...pe... kāyikassa sukhaṃ, dukkhaṃ, phalasamāpattiyā. Kusalaṃ kammaṃ vipākassa...pe... maggo arahato atthapaṭisambhidāya paccayo.

Akusalo akusalassa...pe... pakatūpanissayo - rāgaṃ upanissāya paṇaṃ hanati...pe... samphaṃ palapati...pe... saṅghaṃ bhindati. Dosaṃ, mohaṃ, mānaṃ, diṭṭhiṃ, patthanāṃ upanissāya...pe... saṅghaṃ bhindati...pe... paṇātipāto paṇātipātassa...pe... saṅghabhedakammasa...pe... paccayo.

Akusalo kusalassa...pe... pakatūpanissayo - rāgaṃ upanissāya dānaṃ deti...pe... maggaṃ uppādeti...pe... samāpattiṃ uppādeti. Rāgo...pe... patthanā. Saddhāya, sīlassa...pe... paññaṃ upanissaya. Paṇaṃ hantvā tassa paṭighātattāya dānaṃ deti”tiādinā ca upanissayapaccaye ca,

“Abyākato abyākatassa purejātapaccayena paccayo...pe... ārammaṇapurejātaṃ - arahā cakkhuṃ...pe... phoṭṭhabbe, vatthuṃ vipassati...pe... dibbena cakkhunā rūpaṃ passati...pe... rūpāyatanāṃ cakkhuviññaṃānassa...pe... vatthupurejātaṃ - cakkhāyatanāṃ cakkhuviññaṃānassa...pe... vatthu vipākābyākatāna”ntiādinā purejātapaccaye ca,

“Kusalo abyākatassa...pe... pacchājātā kusalā khandhā purejātassa imassa kāyassā”tiādinā pacchājātapaccaye ca,

“Kusalo kusalassa...pe... purimā purimā kusalā khandhā”tiādinā āsevanapaccaye ca,

“Sahajāta nānākkhaṇikā, saha-jātā kusalā cetanā...pe... sampayuttakānaṃ khandhānaṃ cittasamuṭṭhānānaṃ rūpānaṃ. Nānākkhaṇikā vipākānaṃ khandhānaṃ kaṭattā ca rūpāna”ntiādinā kamma-paccaye ca,

“Abyākato abyākatassa...pe... eko khandho tiṇṇanna”ntiādinā vipākāpaccaye ca,

“Kusalo kusalassā”tiādinā āhārapaccayādīsu ca, “kusalo abyākatassa, sahaajātaṃ, pacchājātaṃ, sahaajātā cittasamuṭṭhānānaṃ rūpānaṃ. Pacchājātā imassa kāyassa...pe... abyākato kusalassa...pe... purejātaṃ vatthu kusalānaṃ khandhānaṃ vippayuttapaccayena paccayo”tiādinā vippayuttapaccayādīsu ca pāḷigati veditabbā.

Tattha kusaladhammo nāmesa yasmā uppajjanto ṭhapetvā pacchājātapaccayaṃ, vipākapaccayañca sesehi dvāvīsatiyā paccayehi uppajjati. Kusalassa ca paccayo honto ṭhapetvā purejātapacchājātavipākavippayuttapaccaye sesehi vīsatiyā paccayehi paccayo hoti. Evaṃ kusalo kusalādīnaṃ, akusalo ca akusalādīnaṃ yathānurūpaṃ paccayā honti, tasmā kusalādīnaṃ taṃtaṃpaccayuppannavibhāgaṃ dassetuṃ pañhāvāro vutto. Tattha sekhā gotrabhūnti sotāpannaṃ sandhāya vuttaṃ, vodānanti sakadāgāmianāgāmino. Tesāṃ hi gotrabhucittaṃ vodānaṃ nāma. Maggā vuṭṭhahitvāti maggavīthito vuṭṭhāya. Na hi maggānantarā paccavekkhaṇā nāma atthīti ayaṃ anulomapaṭṭhāne kusalattikanayo.

Vedanāttikādīsu “sukhāya vedanāya sampayuttaṃ dhammaṃ paṭicca sukhāya vedanāya sampayutto dhammo uppajjati hetupaccayā. Sukhāya vedanāya sampayuttaṃ ekaṃ khandhaṃ paṭicca dve khandhā. Dve khandhe paṭicca eko khandho”tiādinā kusalattike vuttānusārena paṭiccavārādīsu pañhāvārapariyosānesu sattasu vāresu ekekaṃmiṃ paccayānulomādīhi ca ekamūlādīhi nāyehi ca sabbattikesu labbhamānapadavasena gaṇanānayo yojetvā ñātabbo. Tattha vedanāttike vedanākkhandhassa alabbhanato “ekaṃ khandhaṃ nissāya dve khandhā”tiādi vuttaṃ. Sabbattha viseso pāḷiattṭhakathānusāreneva ñātabboti ayaṃ anulomapaṭilome tikapaṭṭhānanayo.

Dukapaṭṭhāne pana “hetuṃ dhammaṃ paṭicca hetu dhammo uppajjati hetupaccayā. Alophaṃ paṭicca adoso. Amoho. Adosaṃ amohaṃ paṭicca alobo. Adoso. Lobhaṃ paṭicca moho. Mohaṃ paṭicca lobho. Dosaṃ paṭicca moho. Mohaṃ paṭicca doso. Paṭisandhikkhaṇe hetuṃ dhammaṃ paṭicca nahetu dhammo uppajjati...pe... hetū ca nahetū ca. Nahetuṃ paṭicca nahetu dhammo na...pe... hetū ca nahetū cā”tiādinā hetuduke,

“Sahetukaṃ dhammaṃ paṭicca sahetuko dhammo uppajjati hetupaccayā. Sahetukaṃ ekaṃ khandhaṃ...pe... sahetukaṃ dhammaṃ paṭicca. Ahetuko...pe... cittasamuṭṭhānaṃ rūpaṃ. Paṭisandhikkhaṇe...pe... sahetuko ca, ahetuko ca...pe... ahetukaṃ khandhaṃ paṭicca ahetuko. Vicikicchāsahagataṃ uddhaccasahagataṃ mohaṃ paṭicca sampayuttakā khandhā...pe... cittasamuṭṭhānaṃ. Āhārasamuṭṭhāna”ntiādinā sahetukadukādīsu ca kenacivīññeyyadukavajjitesu sabbadukesu paccekaṃ paṭiccavārādīsu sattasu mahāvāresu ekekaṃmiṃ paccayānulomādīsu catūsu nāyesu ekamūlakādīhi sabbavārehi kusalattike vuttānusārena yathānurūpaṃ vibhaṅganayo yojetvā ñātabbo. Sabbasmimpi hi paṭṭhāne kenacivīññeyyadukaṃ na labbhatīti ayaṃ dukapaṭṭhānanayo.

Dukatikaṭṭhāne pana “hetuṃ kusalaṃ dhammaṃ paṭicca hetu kusalo dhammo uppajjati hetupaccayā”tiādinā hetudukena saddhiṃ kusalattike kusalaṃ padaṃ yojetvā paṭiccavārādīsu sattasu vāresu paccayānulomādīnaṃ catunnaṃ nāyānaṃ vasena labbhamānapadavasena ekamūlakādīnaṃ nāyehi dassitā. Yathā ca kusalaṃ padaṃ, evaṃ akusalaṃ padaṃ, abyākatañca hetudukena yojetvā vuttanayena dassetvā hetukusaladukatikanti ṭhapitaṃ. Pāḷi pana atisaṃkhittā. Yathā kusalattikaṃ, evaṃ “hetuṃ sukhāya vedanāya sampayuttaṃ dhammaṃ paṭicca hetu sukhāya vedanāya sampayutto dhammo uppajjati hetupaccayā”tiādinā labbhamānapadavasena vedanāttikādayopi hetudukena yojetvā

hetuvedanadukatikādīni ekavīsaticatukatikāni dassitānīti. Yathā ca hetudukena saddhiṃ labbhamānakapadavasena dvāvīsaticatikā yojitā, evaṃ sahetukadukādīhi sabbehi saddhiṃ paccekam dvāvīsaticatikā yojetabbā. Pāḷi panettha ito paresupi sabbattha atisaṃkhittā. Evaṃ dvāvīsaticatike gahetvā dukasate pakkhipitvā dukatikapaṭṭhānam desitanti ayaṃ dukatikapaṭṭhānanayo.

Tikadukapaṭṭhānēpi “kusalam hetuṃ dhammaṃ paṭicca kusalo hetu dhammo uppajjati hetupaccayā”tiādīnā kusalattikena saddhiṃ hetupadam yojetvā paṭiccavārādīsu sattasu mahāvāresu paccayānulomādinayacatukkavasena labbhamānakapaccayā ekamūlādīhi sabbavārehi dassitā. Yathā hetupadam, evaṃ nahetupadampi kusalattikena saddhiṃ yojetvā kusalahetu tikadukanti ṭhapitam. Yathā ca kusalattikena saddhiṃ hetudukam, evaṃ “sukhāya vedanāya sampayuttam hetuṃ kusalam dhammaṃ paṭicca”tiādīnā vedanāttikādīhipi tam yojetvā vedanāttikadukādīni ekavīsaticatukadukādīni dassitāni. Yathā ca hetudukam, evaṃ sahetukādayopi sabbe paccekam dvāvīsaticatīyā tikehi labbhamānapadavaseneva yojitā. Evaṃ dukasatam dvāvīsaticatīyā tikesu pakkhipitvā tikadukapaṭṭhānam desitanti ayaṃ tikadukapaṭṭhānanayo.

Tikatikapāṭṭhānēpi “kusalam sukhāya vedanāya sampayuttam dhammaṃ paṭicca kusalo sukhāya vedanāya sampayutto dhammo uppajjati hetupaccayā”tiādīnā kusalattikam vedanāttikādīhi sabbattikehi, vedanāttikādayo ca kusalattikādīhi vuttanayena yojetvā paccayā dassitā. Evaṃ tikesu eva tike pakkhipitvā tikatikapaṭṭhānam desitanti ayaṃ tikatikapaṭṭhānanayo.

Dukadukapaṭṭhānēpi “hetuṃ sahetukam dhammaṃ paṭicca hetu sahetuko dhammo uppajjati hetupaccayā”tiādīnā hetudukam sahetukādīhi, sahetukañca hetudukādīhi yojetvā heṭṭhā vuttanayehi paccayā dassitā. Evaṃ dukesu eva duke pakkhipitvā dukadukapaṭṭhānam desitanti ayaṃ dukadukapaṭṭhānanayo. Evaṃ tāva anulomapaṭṭhāne -

“Tikañca paṭṭhānavaram dukuttamam,
Dukatikañceva tikadukañca;
Tikatikañceva dukadukañca,
Cha anulomamhi nayā sugambhīrā”ti. -

Vuttā cha nayā veditabbā. Paccayavasena panetesu chasu ekekasmim paṭṭhāne paccayānulomādīnam catunnam nayānam vasena etena pariyāyena catuvisatinayapaṭimaṇḍitamidaṃ dhammānulomapaṭṭhānanti veditabbam. Ayaṃ anulomapaṭṭhānanayo.

Paccanīyapaṭṭhāne pana “nakusalam dhammaṃ paṭicca nakusalo dhammo uppajjati hetupaccayā. Akusalam abyākatam ekam khandham paṭicca...pe... dve khandhā, cittasamuṭṭhānañca rūpa”ntiādīnā tikapaṭṭhāne, “nahetuṃ dhammaṃ paṭicca nahetu dhammo uppajjati hetupaccayā. Nahetuṃ ekam khandham paṭicca...pe... cittasamuṭṭhānañca rūpa”ntiādīnā dukapaṭṭhāne ca, “nahetuṃ nakusalam dhammaṃ paṭicca nahetu nakusalo dhammo uppajjati hetupaccayā. Nahetuṃ nakusalam abyākatam ekam khandham paṭicca tayo khandhā”tiādīnā dukatikapaṭṭhāne ca, “nakusalam nahetuṃ dhammaṃ paṭicca nakusalo nahetu dhammo uppajjati”tiādīnā tikadukapaṭṭhāne ca, “nakusalam nasukhāya vedanāya sampayuttam dhammaṃ paṭicca nakusalo nasukhāya vedanāya sampayutto dhammo uppajjati”tiādīnā tikatikapaṭṭhāne ca, “nahetuṃ nasahetukam dhammaṃ paṭicca nahetu nasahetuko dhammo uppajjati hetupaccayā”tiādīnā dukadukapaṭṭhāne cāti chasu paccanīyapaṭṭhānesu anulomatikapāṭṭhānādīsu chasu paṭṭhānesu vuttena sabbena pakārena pāḷinayo veditabbo. Idañca

kusalādīnaṃ, hetuādīnañca dhammānaṃ paccayuppannabhāvapaṭikkhepavasena pavattattā dhammapaccanīyapaṭṭhānaṃ nāma jātaṃ. Tattha hi nakusalaṃ dhammaṃ paṭiccāti kusalassa paccayapaṭikkhepo. Nakusalo dhammo uppajjati kusalassa paccayuppannabhāvapaṭikkhepo. Tathā “akusalaṃ abyākataṃ ekaṃ khandhaṃ paṭicca...pe... akusalā, abyākatā khandhā cittasamuṭṭhānañca rūpaṃ uppajjati”ti evamādinā nāyenettha attho veditabbo. Evamettha paccanīyapaṭṭhāne -

“Tikañca paṭṭhānavaraṃ dukuttamaṃ,
Dukatikañceva tikadukañca;
Tikatikañceva dukadukañca,
Cha paccanīyamhi nayā sugambhīrā”ti. -

Vuttā cha nayā veditabbā. Paccayavasena panetthāpi ekekasmim paccayānulomādīnaṃ catunnaṃ catunnaṃ nayānaṃ vasena catuvīsatinayapaṭimaṇḍitamidaṃ dhammapaccanīyapaṭṭhānanti veditabbanti ayaṃ paccanīyapaṭṭhānanayo.

Anulomapaccanīyapaṭṭhāne pana “kusalaṃ dhammaṃ paṭicca nakusalo dhammo uppajjati hetupaccayā. Kusale khandhe paṭicca cittasamuṭṭhānaṃ rūpa”ntiādinā tikapaṭṭhāne, “hetuṃ dhammaṃ paṭicca nahetu dhammo uppajjati hetupaccayā”tiādinā dukapaṭṭhāne ca, “hetuṃ kusalaṃ dhammaṃ paṭicca nahetu nakusalo dhammo uppajjati”tiādinā dukatikapaṭṭhāne ca, “kusalaṃ hetuṃ dhammaṃ paṭicca nakusalo nahetu dhammo uppajjati”tiādinā tikadukapaṭṭhāne ca, “kusalaṃ sukhāya vedanāya sampayuttaṃ dhammaṃ paṭicca nakusalo nasukhāya vedanāya sampayutto dhammo uppajjati”tiādinā tikatikapaṭṭhāne ca, “hetuṃ sahetukaṃ dhammaṃ paṭicca nahetu nasahetuko dhammo uppajjati”tiādinā dukadukapaṭṭhāne ca heṭṭhā vuttanayena sabbena pakārena pālinayo veditabbo. Idaṃ kusalādīnaṃ dhammānaṃ paccayattaṃ appaṭikkhipitvā paccayuppannānaṃ kusalādibhāvapaṭikkhepavasena pavattattā dhammānulomapaccanīyapaṭṭhānaṃ nāma jātaṃ. Tattha hi kusalaṃ dhammaṃ paṭiccāti kusalassa paccayabhāvavidhānaṃ. Nakusalo dhammo uppajjati kusalassa paccayuppannabhāvanivāraṇaṃ, tasmā “kusale khandhe paṭicca cittasamuṭṭhānaṃ rūpa”ntiādinā vissajjanaṃ vuttanti veditabbanti evamettha anulomapaccanīyapaṭṭhāne -

“Tikañca paṭṭhānavaraṃ dukuttamaṃ,
Dukatikañceva tikadukañca;
Tikatikañceva dukadukañca,
Cha anulomapaccanīyamhi nayā sugambhīrā”ti. -

Vuttā cha nayā veditabbā. Paccayavasena panetthāpi ekekasmim paccayānulomādīnaṃ catunnaṃ catunnaṃ nayānaṃ vasena catuvīsatinayapaṭimaṇḍitamidaṃ dhammānulomapaccanīyapaṭṭhānanti veditabbanti ayaṃ anulomapaccanīyapaṭṭhānanayo.

Paccanīyānulomapaṭṭhāne “nakusalaṃ dhammaṃ paṭicca akusalo dhammo...pe... nakusalaṃ dhammaṃ paṭicca abyākato dhammo uppajjati hetupaccayā”tiādinā tikapaṭṭhāne, “nahetuṃ dhammaṃ paṭicca hetu dhammo uppajjati”tiādinā dukapaṭṭhāne ca, “nahetuṃ nakusalaṃ dhammaṃ paṭicca hetu akusalo dhammo...pe... hetu abyākato dhammo uppajjati”tiādinā dukatikapaṭṭhāne ca, “nakusalaṃ nahetuṃ dhammaṃ paṭicca akusalo hetu dhammo...pe... abyākato hetu dhammo uppajjati”tiādinā tikadukapaṭṭhāne ca, “nakusalaṃ nasukhāya

vedanāya sampayuttaṃ dhammaṃ paṭicca akusalo sukhāya vedanāya sampayutto dhammo...pe... abyākato sukhāya vedanāya sampayutto dhammo uppajjati”tiādinā tikatikaṭṭhāne ca, “nahetuṃ nasahetukaṃ dhammaṃ paṭicca hetu sahetuko dhammo uppajjati”tiādinā dukadukapaṭṭhāne ca, heṭṭhā vuttena pakārena pālīnayo veditabbo. Idañca kusalādidhammānaṃ paccayattaṃ paṭikkhipitvā tesāṃ paccayuppannabhāvaappaṭikkhepavasena pavattattā dhammapaccanīyānulomapaṭṭhānaṃ nāma jātaṃ. Tattha nakusalaṃ dhammanti kusalassa paccayabhāvanivāraṇaṃ. Akusalo dhammo uppajjati akusalassa uppattividhānaṃ. Kusalaṃ pana paṭicca kusalassa uppattiabhāvato “kusalo dhammo uppajjati”ti avatvā “akusalo dhammo uppajjati”ti labbhamānapadavasena vuttaṃ. Kusalaṃ, hi akusalaṃ, abyākataṃ vā sahaṃjātapaccayaṃ katvā uppajjamāno kusalo nāma natthi, tasmā akusalassa ca abyākatassa ca vasena desanā katā. Evamaññattha. Evamettha dhammapaccanīyānulomapaṭṭhāne -

“Tikañca paṭṭhānavaraṃ dukuttamaṃ,
Dukatikañceva tikadukañca;
Tikatikañceva dukadukañca,
Cha paccanīyānulomamhi nayā sugambhīrā”ti. -

Vuttā cha nayā veditabbā. Paccayavasena panetthāpi tikapaṭṭhānādīsu ekekasmim paccayānulomādīnaṃ catunnaṃ catunnaṃ nayānaṃ vasena ekena pariyāyena catuvīsatinayapaṭimaṇḍitamidaṃ dhammapaccanīyānulomapaṭṭhānanti veditabbanti ayaṃ paccanīyānulomapaṭṭhānanayo.

Evamidaṃ bhagavatā anulomapaṭṭhānādīsu catūsu ekekasmim paṭṭhāne tikadukādīnaññeva channaṃ channaṃ nayānaṃ vasena catuvīsatinayapaṭimaṇḍitaṃ samantapaṭṭhānamahāpakaraṇaṃ desitaṃ. Paccayavasena panetesu catuvīsatiyā paṭṭhānesu ekekasmim paccayānulomādīnaṃ catunnaṃ catunnaṃ nayānaṃ vasenetāṃ channavutinayapaṭimaṇḍitaṃ hoti, dhammavaseneva cetāṃ pakaraṇaṃ catuvīsatisamantapaṭṭhānaṃ vuttanti ayamettha vibhaṅganayo.

Mohavicchedaniyā abhidhammamātikatthavaṇṇanāya

Paṭṭhānamātikatthavaṇṇanā niṭṭhitā.

Nigamanakathā

Ettāvatā ca -

1. Mātikāyābhidhammassa, āraddhā atthavaṇṇanā;
Mohavicchedanī nāma, yā sā niṭṭhamupāgatā.
2. Niṭṭhaṃ yathāyaṃ sampattā, lajjīhi abhipatthitā;
Sabbe niṭṭhaṃ tathā santā, samentu sumanorathā.
3. Yo gambhīro sasādīnaṃ, samuddova bhayāvaho;
Kālesmim dhīmatañcāpi, api ganthāvalokane.
4. Paṭhamantaradhānassa, abhidhammassa tassa yaṃ;
Silālekhā nidhīnaṃva, dhammatthānaṃ pakāsikā.
5. Nāvā viya samuddassa, sukhotaraṇapaddhati;
Pāliatṭhakathā cesā, parisuddhā anākulā.

6. Nayatopi avikkiṇṇā, asaṃkiṇṇā nikāyato;
Yato sakkacca sotabbā, saddhammaṭṭhitiyā satā.
7. Saddhammaṭṭhitikāmena, anattukkaṃsanādito;
Mayāpi vaṇṇayantena, racitā suddhacetāsā;
Tettiṃsabhāṇavārāya, parimāṇena tantiyā.
8. Mātikāvaṇṇanā yā sā, yāva niṭṭhaṃ yathābalaṃ;
Sabbatthasaṅgahā esā, anākulapadakkamā.
9. Yaṃ pattaṃ kusalaṃ tena, patvā sambodhimuttamaṃ;
Niṭṭhaṃ pāpeyyamakhile, pāṇino hitacetāsā.
10. Nānājanādhiramaṇīyatarassa,
Coḷaraṭṭhassa bhāramadhivāhakulandharassa;
Kāveripūtasalilena hitālayassa,
Rājādhirājavaraṃsasupīṇitassa.
11. Majjhamhi coḷakakalaṅkanibhena maggaṃ,
Pūraṃ visālavibhavehi mahākulehi;
Pākāraccakkarikhāhi ca gopurehi,
Yuttaṃ janākulasusajjitarājamaggaṃ.
12. Sabbūpabhogaparibhogadanehi nānā -
Vaṇṇehi puṇṇavivīdhāpaṇikehi sobhaṃ;
Coḷādhināgapuranandanāthabhūtaṃ,
Ye tattha sogatavihāravarābhiraṃmā.
13. Tesaṃ mukhe janamanoharasatthubimba -
Sambhāvite mahati sajjanamānanīye;
Vijjālayehi udayācalasannibhehi,
Kelāsakūṭasikharopamacetiyehi.
14. Pāsādaḥammīyavarehi ca maṇḍapehi,
Jambabātālapanasāditarāvalīhi;
Nandopanandabhujagassa varassa bhoga -
Cakkāvalīsamasudhākatagopurehi.
15. Yutte visālasikatāsitaṃālakehi,
Yutte susīlayatisaṅghanisevitamhi;
Kalyāṇakammaniratehi haṭṭupahāre,
Nāgajjunavhayavihāravare vasanto.
16. Nāmena yo dhutadharaggasamānanāmo,
Candova pākaṭanabhoditavītapāṇṇo;
Satthantaresu nipuṇo piṭakattaye ca,
Vādībhayūthavipine migarājālilo.
17. Yo sāgarova na vilaṅghati sīlavela -
Mappicchatādiguṇasāravibhūsitatto;
Joteti sāsanamalaṃ nikhilaṃ jahanto,
Sakkacca dhammavinayaṃ paridīpayanto.

- 18.** Tenābhidhammapiṭakaṇṇavavippakiṇṇa -
Sārattharatnanikareva samuddharitvā;
Sammāpajānagaḷalaṅkaraṇāya moha -
Vicchedanī viracitā ratanāvalī yā.
- 19.** Sāyaṃ pabhāsatu sukittivirājamānā,
Dhammesu mohatimiram vinihacca sammā;
Ābhātu tāva jinasāsanajoti yāva,
Vattissatissa janatāhitamāvahantī.

Iti coḷaraṭṭhe mahākassapattherena viracitā

Mohavicchedanī nāma

Abhidhammamātikatthavaṇṇanā niṭṭhitā.

ABOUT THIS TRANSLATION

This translation is part of the PaliVerse Project - the first complete, unified English translation of the Pāli Canon together with its Commentaries (Aṭṭhakathā) and Subcommentaries (Tīkā), accompanied by interactive study tools. PaliVerse is an ongoing project. The AI translations are continuously improved through experts' revisions and feedback. This text is the latest translation as of the date of download.

PDF Creation Date: 5 August 2026

HOW TO CITE

PaliVerse (2026). Subcommentaries. 3. Subcommentaries on the Canon of Higher Teaching. 09. The Matrix of the Higher Teaching. 7. The Matrix of the Conditional Relations Retrieved from paliverse.org

© 2026 The PaliVerse Project · All Rights Reserved
Centre for Study and Practice of Theravāda Buddhism
Civic Non-Profit Company registered in Greece
This PDF may be freely distributed for study and practice.

PaliVerse.org